

శ్రీరస్తు.

శ్రీహయగ్రీవానమః.

విద్యానాథకవీంద్రప్రణీతైః
ప్రతాపరుద్రీయవనుః
అలంకారశాస్త్రము.

ఇది

శ్రీమహిమపాద్యాంకోలవలమల్లి నాథసూరి
పుత్రుండగు, కుమారస్వామిసోమయాజిచే
రచియింపబడిన.

రత్నావణమనెడు

వ్యాఖ్యానముతోఁగూడ.

సరస్వతి - తిరువేంగడాచార్యులచేతను

వంగీపురం - రామకృష్ణనూచార్యులచేతను

పండితసాహాయ్యంబున

లేఖకప్రమాదాదిదోషరహితంబుగఁబరిశోధింపబడి

శ్రీమచెన్నపురమందుఁబ్రితిష్ఠింపబడియుండు

సరస్వతీనిలయ. శ్రీసరస్వతీనిలయ

ముద్రాక్షరశాలలయం

దచ్చుగూర్చించిప్రచురింపబడియె

రెండవకూర్పుగింఁ

౧౮౯౧సం॥

Registered Copyright.

ప్రకటన,

ఈ గ్రంథమంశచ్చటచ్చటఁ గొన్నివిశేషములంజే
ర్చి పరిశోధించియచ్చువేయించియున్నాము. కాఁబట్టి
౧౮౮౭ సంవత్సరపు ॥ ౨౨ ॥ ఆంధ్ర ప్రకాశము దీనిమ
ఱియెవ్వరును ముద్రింపఁగూడదు. *

౧౮౮౧ సం॥ } శ్లో॥ లిరువేంగడాచార్యులు.
శ్లో॥ వం ॥ రామకృష్ణమాచార్యులు.

పుటసంఖ్య.

నాయకప్రకరణే.

- ౧౦. నాయకగుణాః
- ౧౫. నాయకస్వరూపనిరూపణం
- ౧౮. ఉదాత్తాదినాయకవిశేషాః
- ౨౧. శృంగారనాయకాః
- ౨౪. శృంగారనాయకాః

కావ్యప్రకరణే.

- ౩౫. కావ్యస్వరూపనిరూపణం
- ౫౦. కైశిక్యాదివృత్తయః
- ౫౫. వైదర్భ్యాదిరీతయః
- ౫౭. శయ్యా
- ౫౮. ద్రాక్షాదిపాకాః
- ౬౦. కావ్యవిశేషాః
- ౬౩. ధ్వనివిశేషాః (రూపణం
- ౮౧. మహాకావ్యాది ప్రబంధని
- ౮౨. తుప్రప్రబంధనిరూపణం

నాటకప్రకరణే.

- ౮౫. నాట్యస్వరూపనిరూపణం
- ౮౬. నాటకాదిదశరూపకవివరణం
- ౮౮. తత్సానుగ్రీనిరూపణం
- ౧౦౦. నాటకోదాహరణ ప్రా
- ౧౦౪. అంకారంభః (రంభః
- ౧౩౨. ద్వితీయాంక ప్రారంభః
- ౧౪౫. తృతీయాంక ప్రారంభః
- ౧౫౮. చతుర్థాంక ప్రారంభః
- ౧౬౫. పంచమాంక ప్రారంభః

పుటసంఖ్య.

రసప్రకరణే.

- ౧౮౧. రసస్వరూపనిరూపణం
- ౧౯౦. రత్యాదిస్త్రాయభావ లక్ష.
- (నిదాహరణాని
- ౨౦౦. సాత్వికభావ స్వరూపా
- (దాహరణాని
- ౨౦౨. వృత్తిచారిభావానాం స్వ
- (రూపాదాహరణాని
- ౨౧౭. స్త్రీణాంశృంగారచేష్టాః
- ౨౨౪. మన్వభావస్థాః
- ౨౨౯. రసవిశేషాణాం లక్షణో
- (దాహరణప్రదర్శనం
- దోషప్రకరణే.
- ౨౪౬. పదదోషాః
- ౨౫౧. వాక్యదోషాః
- ౨౬౦. అర్థదోషాః
- గుణప్రకరణే.
- ౨౬౮. గుణానాం స్వరూపాదా
- (హరణాని

శబ్దాలంకారప్రకరణే.

- ౨౭౯. అలంకారస్వరూపనిరూప
- ౨౮౦. అలంకారవిభాగాః (ఇం
- ౨౮౪. ఛేకాను ప్రాసవృత్త్యాను
- ౨౮౫. యమకం (ప్రాస
- ౨౮౬. పునరుక్తవదాభాసః
- ౨౮౭. లాటాను ప్రాసః

రా : సోహంతద్వ్యవహారహేతుమధునాకంచితురోమ్యాసణంతత్రా
 నుగ్రహమూల్యతోభిలషితంక్రీణంతుశన్యాజనాః ॥ (యద్వన్నిగూఢమ
 ఖలంశక్త్యాతత్తే ప్రకాశ్యతే । నామూలంలిఖ్యతేకిందిన్నాన పేక్షిత
 ముద్యతే ॥) అథతత్రభవాద్విద్యానాథనామామహాకవి రలంకారశా
 స్త్ర మారభమాణస్తస్య విఘ్నసరిసమాప్తయే త్రచయగమనాయచ
 మంగళాదీనిమంగళమధ్యానిమంగళాంతానిశాస్త్రాణి ప్రశంతతిత్యాది
 భగవద్భావ్యకారవచనమాశీర్షమస్మిన్రియావస్తునిదేశోవాపితస్తు
 ఖమిత్యాశీరాద్యస్యతమస్య ప్రబంధముఖలక్షణత్వప్రతిపాదకమాచా
 ర్యగండివాక్యంచప్రమాణయన్ వృద్ధాచారపరిప్రాప్తం విశిష్టేష్టదేవ
 తాననుసారలక్షణం మంగళమంతేవాస్యనుగ్రహాయాదౌ గ్రంథతో
 నిబద్ధాతి.....*

విద్యేతి॥ విద్యావేదవేదాంగాదయః॥గ్లో॥ అంగానివేదాశ్చత్వారో
 మీమాంసాన్యాయవిస్తరః । పురాణంధర్మశాస్త్రంచవిద్యాహ్యతా
 శ్చతుర్దశేతిస్తరణాత్ - తాపీవకైరవాణికుముదానాతేషాంకాముదీం
 చంద్రికాం- నిఖలవిద్యోగ్లాసకారణభూతామిత్యర్థః-శ్రుతీనాంశిరాం
 న్యుపనిషదపవశిరాంసిమూర్ధానః తత్రసీమంతముక్తామణింకేశమాదౌ
 భరణాయమానాం - వేదాంతవేద్యామిత్యర్థః ॥ అథాస్యాలోకికస్వ
 రూపమాహ॥ దారానితి॥దారాః పుంసీచభూమ్నోవేత్యభిధానాద్యహు
 త్వంపుంస్త్యంచ - త్యగ్రివయవోలోకస్త్రీలోకః-శాకపాథివాదిత్వా
 న్తద్యమపదలోపీసమాసః - లోకత్రయసముదాయోత్రత్రీలోకశబ్దేన
 వివక్షితః- తస్యజననిమితిపక్షీసమాసః-అన్యధాతద్ధితార్థేత్యాదినాసమా
 హారసమాసే అకారాంతోత్తరపదత్వేన స్త్రీత్వాద్విగోరితీకారేత్రి
 లోకితీస్యాత్ - అతపవద్విగోర్లుగనవత్యభిత్వత్రత్యవయవావిద్యాత్రి
 విద్యా-తామధీతేవేత్రివాత్రైవిద్యః- నతుతిసోవిద్యా అధీతత్యభి
 త్యయనిమిత్తస్తద్ధితార్థేత్యాదినాసమాసః- అతఏవాణ్విగ్రిత్యయస్యలుగ
 భావిత్యాహభగవాన్భావ్యకారః - ఇథంసమసుతావ్యదేవతాయా
 వైశిష్ట్యముక్త్యాస్వగ్రంథారంభోపయోగిత్యేనభిష్టత్వంచ సూచయ

తి॥ యత్పాదేతి॥ పాదావభేద్యే వేత్సువమిత సమాసః - నతుపాదావేవాభ్యే
 ఇతిరావక సమాసః - తథాసత్యజ్ఞయోః ప్రాధాన్యేనత త్రనమసాగ్రా
 యోగాత్ - సారస్వతప్రక్రియాః కావ్యనాటకాదివాక్య్యయవిశేషాః -
 తాసాంబీజంకారణభూతశ్చక్తిప్రతిభాద్యపర పర్యాయ స్సంసారవిశే
 షః - తదేవబీజమంకుర కారణంతస్యన్యాసభవఃఆవాపభూనయః - కవి
 తానాట్యన్యైక జీవాతవోముఖ్యజీవనావధాని - అవిచ్ఛేదహేతవత్సత్య
 భావః - అత్రనమసాగ్రాతా వితా కారణభూతస్సంసారోజాయతేసం
 ప్రదాయావిచ్ఛేదశ్చభవతీతిభావః - నమస్క్రియాఇలిబహువచనంతా
 సాంభక్తి శ్రద్ధాతిశయపూర్వకత్వంచ్యోతయతి - తథావిధానామేవశ్రే
 యస్కరత్వాత్ - తథావశ్యుతిః॥ భూయిష్టాంతేనమఉక్తిఃవిధేమేతి-ఆ
 తోపమారూపకవిశేషాణాంతిలతండులవత్పరస్పర నైరపేక్ష్యాత్సంస్మ

పూర్వేభ్యోభామహాదిభ్యస్సాదరంవిహితాఽజలిః॥వత్సే
 సమ్యగలంకారశాస్త్రసర్వస్వసంగ్రహమ్ ॥ ౨॥ చిరే
 ణవరితార్థోభూతాగ్రవాల్లంకారసంగ్రహః॥ప్రతాపరు
 ద్రదేవస్యకీర్తిర్యేనప్రకాశ్యతే॥ ౩॥ రసప్రధానాశ్శబ్దా

ష్టిః । తదున్నయనప్రకార స్వలంకారప్రకరణే వ్యక్తీభవిష్యతీ త్యుపర
 మ్యతే - గ్రంథాదౌవాయుబీజస్యవకారస్యయేనుంకరస్యభూయెవతాక
 స్యమగణస్య చోపాదానాద్వణగణాదిశుద్ధి రస్త్యేవేతి సర్వమవదా
 తం॥ ౧॥ అథాలంకారశాస్త్రప్రణేతృప్రణామపూర్వకంవక్ష్యమాణమ
 భాంప్రతిజానీతే॥పూర్వేభ్యఇతి॥ యద్యపిరసాలంకారాద్య నేకవిషయ
 మిదంశాస్త్రం తథాపిభక్తిన్యాయేనాలంకారశాస్త్రముచ్యతే - తత్రన
 ర్వస్వంరసాదిప్రమేయం సంగృహ్యతేసంక్షిప్యతే యేనాసావలంకార
 శాస్త్రసర్వస్వసంగ్రహః ప్రాప్సితోగ్రంథః - తంసమ్యగ్విశదంవ
 క్యుతియోజనా - సంక్షేపవైశద్యాభ్యాం రసాది సర్వప్రమేయప్రతి
 పాదనాత్సర్వోత్కృష్టస్వగ్రంథఇతినూచితోభవతి ॥ ౨॥ సంప్రత్యలం
 కారశాస్త్రస్యలోకోద్గరవణ్యులాభేనోత్కర్షణమాహ॥ చిరణేతి॥ ౩॥
 శాస్త్రసర్వస్వసంగ్రహఇత్యుక్తం- తద్విభజతే॥ రసేతి॥రసప్రధానే

రసజీవితాభివృద్ధిః - యద్యపి వస్త్రలంకారరసాత్మనా త్రివిధస్వాపి
వ్యంశ్యవ్యజీవితత్వము తరత్రవశ్యతి - తథాపి స్వాత్మనా త్రివిధాంత
త్వేన ప్రాధాన్యాత్ ప్రసవ్యైవముఖ్యం జీవితత్వం - వస్త్రలంకారవ్యం
శ్యయోస్తు సర్వధారసవ్యావసానసా ప్రాధాన్యాత్తదభావేపి - వా
క్యాదుతగ్రుప్తత్వే సామ్యా దౌపచారికోజీతత్వవ్యవహార ఇతి నకశ్చిద్వి
రోధ ఇతి ధ్వనిలోచనరహస్యం - గుణాదయోవత్సమాణలక్షణాః - అను
క్తసముచ్చయార్థశబ్దశబ్దయ్యోపాకావాకర్షతి || ౪ || కావ్యస్వరూ
పనిరూపణైవ త్యప్యదాహరణాహానాయక నిరూపణాభావాత్పాపాం

ధాన్ గుణాలంకారవృత్తయః || రితయశ్చైయతీశాస్త్రప్ర
మేయం కావ్యపద్ధతిః || ౪ || యద్యపి సాప్రబంధేషు ప్రా
చాంసాధునియాపితా | తథాపి స్వాస్వమం నేతుర్దాహ
హరణమాదృతం || ౫ || పుణ్యజ్ఞోకస్య చరితముదాహరణమ
ర్హతి | నకశ్చిత్తాదృశః పూర్వైః ప్రబంధాభరణీకృతః || ౬ ||
ప్రబంధానాం ప్రబంధవ్యాణామపి కీర్తిప్రతిష్ఠయోః || మూ
లం విషయభూతస్య నేతుర్దాహరణం || ౭ || వాక్యం ||
యథా రామగుణవర్ణనం రామాయణ వర్ణికజన్మనోర్మహా
ప్రతిష్ఠాకారణం || తథా మహాపురుషవర్ణనే హి శ్రేయ
సగీర్తిప్రబంధస్థితిః || యథా వేదశాస్త్రపురాణాదేర్నిత

ప్రబంధేష్వపకషా ఇత్యాహ || యద్యపి || అసా కావ్యపద్ధతిః || ౫ || అతఏవ
ప్రబంధవ్యాణామస్వపకర్ష ఇత్యాహ || పుణ్యైతి | చరితోదాహరణకృత్యా
కమణీ || ౬ || తన్నిరూపణేతుమహానుభవేషాముతా-షా ఇత్యాహ || ప్ర
బంధానామితి || ప్రబంధవ్యాణాం ప్రబంధకర్తృవ్యాణాం || ౭ || తత్ప్రదృష్టంత
మాహ || యథా రామైతి || ఉత్తమగుణవర్ణనైవై ప్రబంధనిర్మాణమనై
కశ్రేయోహేతురిత్యాహ || తథా మహాపురుషైతి || అతఏవోత్తమగుణవ
ర్ణనమవశ్యంకణవ్యమితిభావః || అథన్వగ్రంథప్రతిపాద్యస్య కావ్య
స్య వేదాదివత్పురుషార్థపర్యవసాయితామాహ || యథా వేదేతి || సన్న
త్తమనాయక ఆశ్రయోవర్ణ్యాత్వేన యస్య తస్మాత్ || అభ్యుచ్చయమా

హృదయనితి॥ ఈ క్తమధాముపపాదయతి॥ తథాహి త్యాదిసా॥ ప్రత్యతా
ద్యవిషయమిష్టప్రాప్త్యపాయం జ్యోతిష్తోమాదిక మ్నిష్ఠపరిహారోపా
యంకళంజభక్షణజకానాదికంచయేనవిదంతిసవేదః - తమక్తం॥ ప్రత్య
తేణానుమిత్యావాయస్తాపాపానానుభవతే । ఏనంవిదంతిజేదేనతస్మా
దేదస్యవేదతేలి-తస్మాత్ప్రభుసమ్మితాద్రాజకుల్యాత్ - కుతఃశబ్దప్ర
ధానాత్ వాక్యప్రణామప్రభురివివేదోపివిధిషేధబలేనపుంసాంప్రసర్త
కోనివతకశ్చ - ప్రభుర్వివక్షేగంఢయతిజేదస్తుప్రత్యవాయం జనయతి
తిశబ్దప్రధానత్వమితభావః- ప్రత్యవాయజనకత్వంచ వేదస్యస్వరవణా
యోరన్యభోచ్ఛారణేపి దురితశ్రవణాదన్యధానుష్ఠానే ఆననుష్ఠానేవాత్త
ముతకన్యాయసిద్ధం - అన్యయనవిభేదఫలవద్భావబోధవర్త్యతత్వాదికేన
దితవ్యం- చిరంనిరూపాంసాపేక్షయాకృత్రేణేత్యర్థః - యత్ర తకవ్యాక

ప్రాప్తిరహితవృత్తిశ్చతథా సదాశ్రయతాగ్రవాద
పిభియాన్విశేషః-కావ్యాత్-ర్తవ్యతాధీస్థురసాన్యత్రన
తథా॥తథాహి॥ శ్లో॥ యజ్ఞేదాత్ప్రభుసమ్మితాదధికరం
శబ్దప్రధానాద్విరంయచ్ఛాఖ్య ప్రవణాత్పురాణవచనా
దిష్టంసుహృత్సమ్మితాత్ । కాంతాసమ్మితయాయయానర
సతామాపాద్యకావ్యశ్రియాకర్తవ్యేకుతుకీయభాపిరచిత

ర్తవ్యరూపంఅధికరంప్రమితం - అథప్రవణాదథావాదబహుళత్వేనాథ్య
ప్రధానాత్ - పురాణాదికంనవేదవదేవం కుర్యాన్వైవంకుర్యాదితిప్రవ
ర్తకంనివతకంవానిధినిషేధబలేన - కింతుతన్న్యకా-రేణపూర్వపురు
షజరితస్తుతినిండాముఖేనరాగజ్యేషాపుత్పాద్య మిత్రవత్ప్రవృత్తి నిష్ఠ
త్తిహేతుభూతం - అతోస్యాథప్రధానత్వ మిత్యవగంతవ్యం- అతస్సు
హృత్సమ్మితాత్పురాణవచనాచ్చయదిష్టమభిరుచితం తస్మిన్నిత్యధ్యాసో
యతి- యత్తదోగ్నిత్యసంబంధాత్ - కాంతాసమ్మితయాయయానర
యలేవర్ణయతీతికవితస్యకర్తకవ్యం - బ్రాహ్మణాదిత్వాత్వ్యకోప్ర
త్యయః - తచ్చపంకజాదివద్రాధిత్వాద్రసోల్లసితశబ్దాథాసంఘటనా
త్తకమేవనకర్తనూత్రం- తస్యశ్రియావిలాసేనసరసతామాపాద్య- ఈ

తే-ంతా జననేనాభిముఖీకృత్యేత్యర్థః - కర్తవ్యేగుర్వాజ్ఞాకరణాదా -
 బుభోవిద్వాన్నుశుపామరః కుశుకీరాగవాణవిరచితః - ఉభయత్రాస్య
 కారప్రక్షేపాత్ - అకర్తవ్యేపరదారహరణాదాఅకుశుకీద్వేషవాంశ్చే
 తిలభ్యతే- యథాకామినీ కటాక్ష వీక్షణాదివిలాసైరేవ కామినమావర్జ
 యంతిమమేదసుభిలషితంకురుఅనభిలషితం మాకుర్విత్యనుక్తైవసర్వం
 సంపాదయతితథా కావ్యశ్రీరపివ్యంజనవ్యాపార మాత్రసరత్వేనోపన
 జనీభూతశబ్దార్థతయాశబ్దార్థప్రధానాభ్యాం ప్రభుసుహృత్సన్ని
 తాభ్యాం వేదపురాణాభ్యాం విలక్షణాసతీసహృదయహృగయాహ్లాదకా
 రిణావ్యంజనవ్యాపారేణైవ రామాదిపద్వర్తితవ్యం నతురావణాదిపదితి
 పుంసఃకర్తవ్యేప్రవర్తయతి నివర్తయతిచాకర్తవ్యా దిత్వస్యాఃకాంతా
 సన్నితత్వమవగతవ్యం-ఎతేనాస్యాస్సరసతాపాదనేన ప్రవర్తకత్వా

స్తస్యైస్సృహంకుర్మహే॥౮॥ వాక్యం॥ తతఃకావ్యందృ
 ష్టాదృష్టఫలజనకతయాబహుపయుక్తం॥ తచోక్తంకా
 వ్యప్రకాశే ॥ కావ్యంయశశేధ్యకృతవ్యవహారవిదేశివేత
 రక్షతయే । సద్యఃపరనిర్వృతయోకాంతాసన్నితతయో
 పదేశయజగతి ॥ ప్రసిద్ధంవైతన్తహోప్రబంధేషు॥ పరివ

ద్భయానునయపురస్సరంప్రవర్తకాభ్యాం వేదపురాణాభ్యాంవిశేషావివ
 ష్ఠితఇతిబోధవ్యం ॥ అతస్తల్లిక్షణాయప్రయతామహాఇత్యాహ - తస్యై
 స్సృహంకుర్మహాఇతి॥ స్మృహేరిప్పితఇతిసంప్రదానత్వాచ్చతుర్థి- ఎ
 తేనపురుషార్థోపదేశః కావ్యస్యప్రయోజనం - తద్యుక్తం కావ్యంవిష
 యః- దదేజ్ఞానంప్రయోజనం-ఉభయోస్సాధ్యసాధనభావస్సంబంధః-జి
 జ్ఞాసురధికారీత్యనుబంధివతుష్టయంసూచితం॥౮॥నహ్యుక్తోపదేశవిశేషప
 వాత్రప్రయోజనంకింతుకీర్త్యాదికమపిసంభవతీత్యాహ ॥ తతఇతి ॥ తత
 స్సప్రయోజనత్వాత్ - బహుప్రయోజనసాధనత్వాదుపాదేయమితిభా
 వః॥ అత్రనృద్ధసంవాదమాహ-తచోక్తమిత్యాదినా॥కృద్విద్యుజ్జేశబ్దాః
 భావేసంపదాదిత్వాత్కీబంతాః - అత్రయశోద్ధానర్థప్రతీకారాఃద్వ
 యోరపి - వ్యవహారోపదేశౌతుసహృదయస్యైవ నిర్వృతికాలేకవిర

పిసహృదయవివేచినిర్వృతీద్వయోరపి || పరివర్త్య క్షుతి||పరివర్త్య తేవిజ్ఞానం
సంభావ్యతేయశోవిసర్వంతిగుణాః | శ్రూయతేసుపురుషచరితంకింతద్యే
ననహరంతికావ్యాలాపాః|| నహరంతీత్యత్ర మనభితిశేషః - విడప్పందిగు
ణాః-అద్వైత్విడప్పభితికన్యజివిడప్పాదేశభితిత్రివిక్రమభోజరాజౌ,కింబహు
నాచతుర్వర్గవృత్తిరవ్యతైవభవతీతిభావః - తథాపిపరనిర్వృతిరేవే
హముఖ్యింఫలమితరహస్యం-అన్యథాకావ్యస్యకాంతాసమ్మితత్వవిశేషో
నస్యాత్ - తదుక్తం లోచనేచతుర్వర్గవృత్తితైరపిచానందవీపచార్యంతి
కంఘ్రింఫలమితి|| ననుకావ్యాలాపాం శ్చవర్ణయేదినిషేధాద్విఫలం

ద్భివిజ్ఞానంసంభావిజ్ఞానసోవిసప్పందిగుణాఃనువృత్తినుపు
రుసచరితంకింతజ్ఞేణనహరంతికవ్యాలాపా|| ఛాయా|| ప
రివర్త్యతేవిజ్ఞానంసంభావ్యతేయశోవిసర్వంతిగుణాః| శ్రూ
యతేసుపురుషచరితంకింతద్యేననహరంతికావ్యాలాపాః||
యత్రపునరుత్తమపురుషచరితంసనిబధ్యతేతతావ్యంపరి
త్యాజ్యమేవ | తన్నులాచేయంత్యుతిఃకావ్యాలాపాం
శ్చవజయేదితి | నకేవలంకావ్యస్యాంసంధాఃకింతు
శాస్త్రజాతస్యాపిసదాశ్రయత్వేనమహాన్లోకాదరః|| త
థా వైశేషికాదే రిశ్వరప్రతిష్ఠాపకతయా జగత్పూ
జ్యతా||తథామహాభారతాదీనామపిమహాపురుషవణంన
పరతయైవవిశ్వాతిశాయిత్వం | కింబహునావేదాంతాలపి

యంప్రయాసఇత్యాశంక్యస్తృతేరన్యవిషయత్వమాహ || యత్రపునరి
తి || అన్యథారామాయణాదెరపిహేయత్వప్రసంగాదితిభావః - కావ్యే
త్రైముతీకన్యాయేనోత్తమపురుషగుణవర్ణనస్యావశ్యకత్వం ప్రతిపాద
యతుంశాస్త్రజాతస్యాపితత్పరత్వమాహ||నకేవలమిత్యాదిసా || ఈశ్వ
రప్రతిష్ఠాపకతయేతి - అంకురాదికంసకర్తృకంకార్యత్వాద్వృట్టవదిత్యా
దిప్రమాణైరితిభావః | అత్రకర్తరిచేతినిషేధాద్వాజకాదిభిచ్ఛేపవస్థీన
మాసోర్ద్రష్టవ్యః- తస్యాకృతిగణత్వాత్ - యద్వాశేషవస్థీసమాసః- త
స్యైతన్నిషేధాభావాత్ - ఏవమన్యత్రాపిర్ద్రష్టవ్యం- భారతాదీనామపి

శాసకత్వాచ్చాస్తుత్వేననిర్దేశః ॥ † ననుచిదేకరసతయానిర్ధర్మకస్యబ్ర
హ్మణఃప్రతిపాదకేషువేదాంతేషుగుణవత్పురుషవర్ణనం నాస్తీతిచేనై
షదోషః - బ్రహ్మణ్యానందాదీనామాపాధికానాంవిద్యమానత్వాత్ -
తదుక్తంపంచపాదికాయాం - ఆనందోవిషయానుభవోనిత్యత్వంచేతిసం
తితద్ధర్మాభితిః । అథవాసచ్చిదానందస్యబ్రహ్మణోనిర్గుణస్యాపినిర్దోషత్వ
మేవగుణః - యథాహమాఘః - అవదోషతైవవిగుణస్యగుణభితిరదేతదభి
ప్రీత్యాహుకింబహునైతి ॥ సచేతమాఘవచనమబ్రహ్మపరమితివచన
యంతథాహి ॥ అవిభావ్యతారకమగృప్తహిమద్యులిబింబమస్తమిరభా
సునభః । అవసన్నతాపమతమిస్సమిభాదపదోషతైవవిగుణస్యగుణభితి-
అత్రప్రాకరణికసంధ్యానభః ప్రతిపాదనాత్సత్త్రియమానస్యాప్రా
కరణికస్య - సతత్రసూర్యోభాతినచంద్రతారకంకోమోహంకశ్యోక ఇ
త్యామ్యపనిషద్ధ సనాథస్యాకాశపర్యాయనభశ్శబ్దార్థస్య బ్రహ్మణో
ధాంతరస్యానేననిర్గుణస్యనిర్దోషత్వమేవగుణభితివక్షితత్వాత్ - పదార్థ

బ్రహ్మప్రతిపాదకతయావరముత్యవ్యం తే ॥ అథాతో

ధర్మజిజ్ఞాసేత్యుపక్రమమాణేన సూత్రకృతామహాషిః

వివేచనప్రపంచః పున రస్తన్మహిమాపాధ్యావిరచితమాఘవ్యాఖ్యా
నేసర్వకషాఖ్యానేప్రప్టవ్యః ॥ నిరీశ్వరవాదినామపిమీమాంసకానాం
గుణభావేయధర్మప్రతిపాదనాదేవగుణవత్పురుష వర్ణనవర్ణవసాయిత్వ
మిత్యాహ ॥ అథాభితిః । అథనెదాధ్యయనానంతరంఅతోవేదస్యవివక్షి
తార్థత్వాధర్మస్యజిజ్ఞాసాకర్తవ్యేతిసంతృప్తతస్మాత్త్రిధిః - మహర్షిణా
జైమినిసేతశేషః - ధర్మోనామశ్రేయస్సాధనభూతోయాగాదిరేవనా
పూర్వమాత్మనిష్ఠం - తదుక్తం - శ్రేయస్సాధనతాయత్రప్రవ్యావౌచిధితో
భవేత్ । తస్యైవధర్మతాజ్ఞేయాధర్మస్తత్సాధనంయతభితి - అపూర్వంచ
యాగాదేరవాంతరవ్యాపారశ్శక్తిరేవేతిభాట్టః । తన్మతాశ్రయణేధర్మ

† వస్తువస్తుభేదవాదిమతే - బ్రహ్మణోహేయప్రత్యసేకకల్యాణగు
ణ విశిష్టతయావేదాంతానాంగుణవత్సహేపురుషప్రతిపాదకత్వం సూప
పాదమేవేతిమనేననిర్గుణబ్రహ్మవలంబనశ్లేశేనేతివిభావనీయమ్.

స్వాపూర్వద్వాకాపురుషాశ్రితత్వంగుణత్వంచాపచారికం - ప్రాభాక
రాస్త్రయాగాదివ్యతిక్రమం స్థిరకార్యవిజ్ఞాదివాచ్య మపూర్వమేవధర్మ
ఇతి ప్రతిపేదిరే - తత్వతేషునస్తస్యాత్మనిష్ఠత్వం గుణత్వం చసంప్రద
న్నమేవేతినుష్ఠాక్షం - పురుషాశ్రితస్యగుణశ్రేష్ఠస్యేతి-ఉరగీత్యతసుంగీ
కృతం - నన్నేతచ్ఛాస్త్రస్యస్వామిహావణవరంనపురుషగుణవర్ణనవరమి
త్యాశంక్యతస్యాపిపురుషగుణధర్మగుణపక్షాన్ధత్వాత్తజ్జేస్య సర్వవసాన
మన్యథావైధ్యమిత్యాశయేనాహ || తత్తన్నాన్యేతి || ఉత్తమాన్ధముప
సంహరకాన్వగ్రంథస్యవిద్వత్పురిగ్రహమాకాక్షే || ఆతశ్చేతి || ౯ || వ
ర్ణ్యప్రబంధయోరుభయో రుత్పప్తత్వా దన్యోన్య ముపసాగర్వోప

ణాపిపురుషాశ్రితస్య గుణస్య ధర్మస్య జిజ్ఞాసాద్వాజేణ
మహాపురుషగుణవర్ణనమేవ కాస్త్రస్యప్రాణిత్వరీ
కృతం | తత్తన్నాన్యాయగుణపరస్యాపిప్రబంధరాశే
ర్మహాపురుషగుణవర్ణనం హేముఃపరమామోదః | అర
త్వ | ప్రతాపమప్రదేశస్యగుణానాశ్రిత్యనిర్మితః | అలం
కారప్రబంధోయంసంతకర్ణోత్సవోస్తువః || ౯ || కాకతి
యనరేంత్రిస్యయశోభుఃకయితుంకృతా | విద్యానాథకృ
తిశ్చేయంస్వయం తేనవిభూష్యతే || ౧౦ || తదుక్తందం
డినా || ఆదిరాజయశోబింబమాదర్శంప్రాప్యవాక్త్యయం |

సాగరకభావభిత్వాహ || కాకతీయేతి || కాకతిర్నామదుర్గాశక్తి రేకశిలా
నగరేశ్వరాణాంకులదేవతా - సాశక్తిర్భుజనీయాస్యేతికాకతీయః - వృధా
చ్చుతితైషికశ్చప్రత్యయః || ౧౦ || ఆత్రప్రబంధ మహిమ్నావర్ణ్యప
సాగరైవృద్ధసంవాదమాహ || తదుక్తందండినేతి || అత్రవింబశబ్దఃకర్తృ
వాచీ-వాక్త్యయాదర్శకర్తృ - ఆత్రనలనహుమాద్యసన్నిధానేపితద్యశోవిం
బప్రతిష్ఠాయావాక్త్యయాదర్శాధీనత్వోక్తేః ప్రబంధమహిమ్నాప్రతిపా
ద్యోత్కర్షణభావః - కేముదిహో-శేష్వేతత్వస్యం ప్రతిపాద్య మహి
మ్నాప్రబంధోత్కర్షవరగ్రంథమధ్యే - లేఖకదోషాల్లిఖతం తత్తుశార్కాః
కామనుషూసన్నిధిత్వాద్యేతత్వపూర్వోత్తర శ్లోకపర్యాలోచనయా

అస్తమతాధాపధారణాదుపేకుణీయం॥ అథవర్ణ్యమహిమాప్రబంధోప
సూరైభామహాదీసంవాదమాహ॥ నూతైనేత్యాదినా॥ నాయకేతి॥ నా
యకఃరామాదితరశశ్వ- గుణాశ్చైర్వాదయస్తంతవశ్వ- ఆకల్పవదాచ
రంతిఅబ్బంతి- సర్వప్రాతిపదితేభ్యఃక్విప్వావక్తవ్యత్తిక్విప్- అనేనక
ర్ణావతంసతిర్వాభ్యాతః॥నివమచశ్వంలాకోత్తరగుణోనాయకః కావ్యే

తేషామసన్నిధానేపినస్వయంవశ్యనశ్యతీతి॥ నూతైవప్ర
తిపాద్యమహిమాప్రబంధమహతా॥ తదుత్తంప్రాచా
భామహేన ॥ ఉపశ్లోకస్యమాహాత్మ్యమజ్జ్వలాఃకా
వ్యసంపదభితి॥ స్రుతిపాదితంచోద్భుతేన ॥ గుణాలంకార
చారుత్వయుక్తమవ్యభికోజ్జ్వలం॥ కావ్యమాశ్రయసంప
త్త్యామేరుణేవామరప్రవృత్తి ॥ రుద్రభట్టేనాపికభిత్తం
ఉదారచరితనిబంధనాప్రబంధప్రతిష్ఠేతి॥ ప్రపంచితంచ
సాహిత్యమీమాంసాఽఽహం ॥ నాయకగుణగ్రథితాస్మా
త్ప్రజన్మకృతినా మాకల్పమాకల్పంతీతి ॥ నిరూపితంచ
భోజరాజేన॥ కవేరల్పపివాగ్వృత్తిర్విదవత్-ర్ణావతం
సతి॥ నాయకోయదివర్ణ్యతలోకోత్తరగుణోత్తరభితి॥

—* మహాకులీనత్వాదినాయకగుణాః *

తత్రైతేనాయకగుణాః ॥ మహాకులీనతౌజ్జ్వల్యంమహా
భాగ్యముదారతా॥ తేజస్వితావిదగ్ధత్వంధార్మికత్వాద
యోగుణాః ॥ ౧౧ ॥ పూర్వశాస్త్రానిసారేణకతిచితం
ధితామే॥ ప్రతాపరుద్రదేవస్య గుణావాచామగోచ
రాః॥ ౧౨ ॥ అతైతేషాంస్వరూపముదాహరణంచ ॥ త

వర్ణ్యభిప్రయోగం- తేగుణాఃకథిత్యాకాంతాయాంపూర్వశాస్త్రానిసారే
ణకతిచనగుణాగణయతి॥ తత్రైత్యాదినా ॥ అతైతేషాంయథోద్దేశక్ర
మంలక్షణోదాహరణేప్రదర్శయతి॥ మహాకులీనతేత్యాదినా॥ మహాకులా
దభోభిభావిత్యత్రాన్యతరస్యామగ్రహణానువృత్త్యాభిప్రత్యయః॥
౧౧॥ ౧౨॥ ఉదాహరతి॥ తాదృగితి॥ అత్ర భూలోకస్యస్వర్గాదిశాయిజై

భవంకాకతీయస కేచాద్రామంగ్రాసాద్యశ్యంవశ్యశ్యతే ॥ ౧౩ ॥ ఔ
జ్వల్వల్యమాహ ॥ నూపేతి ॥ కుండలముక్తాహరనూపురాంగదాదీవతుష్టి
భభూషణాభాదేపి భూషితవదవభాసమానకారపశేనోయాపం - తదు
త్తంభావప్రకాశే ॥ అవేధ్యారోప్యవిత్తేశ్యబంధనియైరభూషితమ్ । య
ద్భూషితమివాభాతద్యూమితికశ్యతభి ॥ ఉదాహరతి ॥ మురాతేతి ॥
మహాదేవాత్మహాదేవనామకాత్మహాగాజాత్ - అనీభ్యద్వహితరి ॥ బపు
త్వైః - భుశ్వరాత్పర్వత్యామితచవ్యశ్యతే - ఆత్మమదనత్వోత్పే

త్ర ॥ మహాకులీనతానామకులేదుహతిసంభవః ॥ యథా ॥
తాదృశ్యధ్వమలోకభాగ్య విభవాదిగద్రావిబృందార
తైఃతోణ్యంప్రీతిమిచ్చుభిశ్చిరచరం సంహృద్ధితనివ
న్మహాః । అత్యరేందుకులప్రశస్తిమస్య జ్యంకాకతీ
యాన్వయం తస్మిన్సంప్రతీచీరగుప్రవపుషాజాగర్తిల
క్షీప్తమః ॥ ౧౩ ॥ అథాజ్వల్వల్యం ॥ నూపసంపన్నదేహత్వ
మాజ్వల్వల్యంపరికీర్త్యతే ॥ యథా ॥ మురాతేర్వనిపూర్వం
జలనిధిసతాయాముదభవత్మహాదేవాజ్ఞాతస్సపునరవని
భృద్వహితరి । వపుష్కనాగమోయంజయతిజగతీభాగ్య
విభవైరిప్రతాపశ్రీరుద్రస్వయమితి మనీషామృగవృ
ణాం ॥ ౧౪ ॥ అథనూహాభాగ్యం ॥ విశ్వంభరాధివశ్యంయ
త్తత్మహాభాగ్యముశ్యతే ॥ యథా ॥ సేవానమగ్రేరే
నూపి విలసద్రత్నాంకునీరాజితం రాజ్యశ్రీప్రథమావ
తారవదవినూరుహ్యసింహాసనం । తోణీరక్షతిపిత్రమై

క్షయూరూపసంపత్తిగుతా ॥ ౧౪ ॥ వహాభాగ్యమాహ ॥ విశ్వంభరేతి ॥ వి
శ్వంవిభవీతివిశ్వంభరా - సంజ్ఞాయాంభృతృవృజీత్యాదినామకై ప్ర
త్యయేమునూగమః - తస్యాఅనివశ్యంసార్వభౌమత్వమిత్యర్థః ॥ ఉదా
హరతి ॥ సేవేతి ॥ ప్రథమోవతారోవతరణం - అవేత్తాస్తోర్ముఖిత్యత్రచా
యెణగ్రహణానువృత్తైరసంజ్ఞాయామపిఘృక్రియయః - తస్య - పదవీం -
సింహాసనస్యరాజ్యలక్ష్యప్రథమచిహ్నత్వాదితిభావః - ప్రశస్తిపృథ్వివ

తీనాంశ్లాఘాయాఉత్సర్గస్య లంఘనైజంఘయావరంతీతిజాంఘికాః శీ
ఘ్రిగామినః- చరతీతిరక్- చుప్తనిగ్రహశేష్టపరిపాలనాభ్యావఖిలయోజీ
సంరక్షణాదస్యమహాభాగ్యం || ౧౫ || ఔదార్యమాహ||యదితి|| తచ్చీల
స్యభావస్తాచ్చీల్యం- విశ్రాంతితాచ్చీల్యమితీవభాగవతవత్సమాసః||ఉ
దాహరతి-వదాన్యభి|| శ్రయాణాంజగతాంసమాహరస్త్రిజగదితి తద్ధి
తాధైత్యాదినాద్విగుః- గుణశ్రేణీశ్లాఘాయాగుణగణోత్పన్నేణపిహితం
తిరస్కృతంహరిదిశానానాందిక్పతీనాంయశోయనతస్య - అత్రసమృద్ధ
వస్తువర్ణనాదుదాత్తాలంకారః||౧౬|| తేజస్విత్వమాహ||జగదితి|| ఉదాహ
రతి|| ఫదేతి|| జయనోజయశీలస్య - కాకతిదేవతోపాసకోవిభుఃకాకతివి

రనువమైః ప్రత్యర్థిపృథ్వీపతిశ్లాఘాలంఘనజాంఘికైర్గుణ
నిధిఃశ్రీవీరరుద్రోన్మసః||౧౭||అథౌదార్యం || యద్విశ్రా
ణనతాచ్చీల్యమాదార్యంతస్సగద్యతే|| యథా||వదాన్యో
వాన్యోస్త్రీతిజగతిసమోరుద్రస్యవతేర్ధుణశ్రేణీశ్లాఘాపి
హితహరిదిశానయశసః || సమంతాదుద్భూతైర్ద్విరదమ
దగందైస్సురభయః క్రీయంతే యద్విద్వజ్జనమణిగృహ
పాంగింగణభవః||౧౮|| అథతేజస్వితా|| జగత్ప్రకాశక
త్వంయత్రైజస్విత్వంశదుచ్యతే||యథా || సదాతేజోభా
వోస్ఫురతిజయినః కాకతివిభోరరిత్యైభృతాంతాచికు
రతిమిరాహంకృతిముషి||ప్రకాశవృత్సత్తిర్భవతిజరదుద్దా

భుః-మధ్యమపదలోపీసమాసః-అరిత్యైభృతాంతాచికురాః శత్రుగో
జస్త్రికుంతలావన తిమిరంతస్యాహంకృతిముషిగర్వనిగ్దాపకే- ప్రియవి
యోజనైతన్నివర్తకత్వాదితిభావః- తేజోభావోసదానదివైవ-స్ఫురతిస
తీతిభావలక్షణాసప్తమీ-జరంతిజేష్ఠానిగర్వదాప్రకాశవిరహోద్భవీభూతా
నీత్యర్థః- జీర్వతెరత్మన్నితిభూతైలత్పన్నీత్యయః-తాన్యద్దామానిబహు
భానితమాంసియాసాంతాసాంతభోక్తానాం - ససూర్యంసశ్యంతీత్యసూ
ర్యంసశ్యః-అసూర్యలలాటయోర్ద్వశేతపోరితిఖిన్నీత్యయః-అరుద్విష
దిత్వాదినాముమాగమః-ఉపపదమతిజితసమాసః- అత్రసమాసూర్యకర్తి

కయాద్యశ్రీప్రియయాసంబంధౌ నతుసూర్యప్రయాసస్తయాఅభో సూ
ర్యమిత్యసమన్ధసమాసః తథాపిసాధు రేష- యదాహుజగ వాన్భావ్యకా
రః-అవశ్యంకస్యవిన్నాసమాసస్యాసమన్ధస్యగమకస్య సాధుత్వం వ
క్తవ్యం అనూర్యంవశ్యానిముఖానితి- తాసామపధిగర్వేలాకాలోకనర్వ
తస్యపాశ్చస్యస్వరదాం అప్రకాశప్రదేశకర్తృవలానాంప్రకాశవ్య
త్వతిఃప్రకాశజ్ఞానం - యద్యాఅయంప్రకాశశబ్దవాచ్యభిత్త్యంగగ్రా
హికయాసంగ్రహః - అత్రసూర్యప్రకాశ రహితయోఽపి దేశకాల
యోరతివేలప్రకాశజననాల్లోకోత్తరమస్యదేశస్విత్యమితిభావః ॥ ౧౭॥
వైదధ్యమాహ ॥ కృత్యేతి ॥ కృత్యవస్తుషుచాతుర్యం వైదధ్యం
ప్రయోగకాశలం ॥ ఉదాహరతి॥ చాతుర్యమితి॥ యత్రవిద్యానతత్రశ్రీ
ర్యత్రశ్రీర్న సరస్వతీతీన్యాయేనానోన్యవిరుద్ధయోరపివాణీ శ్రీయో

మతః సామసూర్యంవశ్యేనామపధిగిరి పాశ్చాత్యదృశ
దాం॥౧౭॥అథవైదధ్యం॥కృత్యవస్తుషుచాతుర్యం వైదధ్యం
పరికిర్యతే॥ యథా॥చాతుర్యంకిమువర్ణ్యతేగుణనిదేశ్యే
వీరరుద్రప్రభోగ్యత్రాన్యోన్యవిరుద్ధయోరపిమహద్వాణీ
శ్రీయోరార్జవమ్ । కించాభ్యాంసదృశోపచారలలితాంత

ర్యత్రవీరగుర్రేమహదార్జవం సాహార్దవేకత్రాన్యోనమితియావత్ -
అస్తీతిగమ్యతే - అస్తీర్భవంతిపరోప్రయగ్యమానోవ్యస్తీతి మహాభా
వ్యకారవచనాత్ - ఉక్తన్యాయస్త్రవీరరుద్రవ్యతిరిక్తగుణ భూపాల
విషయభిత్త్యథః - అభ్యాంశ్రీవాణీభ్యాం - సహేతిశేషః- అత్రస
హాదిశబ్దాప్రయోగేపి తదభాగవ్యతాయాంవృద్ధోయూనేతి జ్ఞాపనా
త్వతీయా- సదృశై స్సృస్వశీలోచితైరుపచారైఃప్రియావరితసతాగ్ర
రవిశేషైఃలలితాంహృష్టామిత్యథః - తదుక్తంభావప్రకాశే ॥ ఉపచా
రోయథాసర్వంస్త్రీతామలోపిహమదః । మహానవ్యన్యథాయుక్తోదై
వతుష్టికరోభవేదితి॥ ఉపచారలక్షణమపితత్తే ౧౮॥ వాసోంగరాగభరణ
మాల్యశయ్యాసనాదిషు । యత్రయత్రస్మిహోతత్తదేశకాలానుకూల్య
తః॥ అత్యాదరేణసతాగ్రఉపచారభిరీరితభి ॥ అభ్యామిత్యత్రాప్రధా

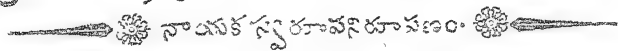
నేతృతీయానిధానేపిశ్రీవాణ్యోశ్శబ్దపవోపసజనభావోనత్వాభాః -
 సహశాబయా ప్రస్తరంప్రహరతీత్యత్ర ప్రహరణేశాఖాప్రస్తరయారి
 వతయోర్భువశ్చ సమప్రధానభావోపపత్తైః అన్యథాఅనాచిత్యాదితరహా
 స్యం-అతస్తేసోసిసచ్చశోపచారసంకుష్టాభితిభావః - తాంభువంసన్మప
 తిః-తత్తద్వశశబ్దయోఃస్వరూపప్రకారస్పారకయోః బంజకుష్టాదివద్వి
 శేషణసమాసః-వక్తుమశక్త్యైరిన్యభాః - ఉత్పవైఃహర్షోత్పాదకవ్యా
 పారైః-ఉత్సుతేహషణమిత్యేపఉత్సవఃపరికీర్త్యత ఇతితత్త్రైవోక్తైః-
 మిథోవిరుద్ధానామేతానా మన్యోన్యానురాగజననేన పరీకరణా ద్వైద
 ధ్యముక్తం - వితరణవిద్వద్దోష్టేప్రజారంజనాదిభిఃశ్రీవాణీధరణీర్పిర్వి

తద్వైదుత్యవైదుత్యవైర్విస్సాపత్వమిమాంభువం సన్మపత్తిర్ధ
 ద్వైదశాంజిత్వరః॥౧౮॥ అథధామికత్వం॥ధమైకాయా
 త్తచిత్తత్వంధామికత్వముదీర్యతే॥యథా॥ పరిహాసే
 వ్యవౌచిత్యంస్వపేష్యన్యవధూకథామ్ । శతాగ్రహప్యగు
 ణారోపంకాకతీంద్రోనమృత్యుతి॥ ౧౯॥ ఆదిగ్రహణాత్మ
 హామహిమత్వసాంక్షిగ్యప్రభృతయః॥రత్నహామహిత్వం
 స్యాద్యావునదైవతాత్మతా॥యథా॥ కాసల్యాసీత్ప్రథమ
 జననీదేవకీవద్వితీయావిష్ణోర్క్వాతాతదను మహితాముక్తు
 డంబాత్మతీయా । యస్త్రీతాయాంగముపతీరభూద్వాప

రోధంపాపయతీతిభావః॥౧౮॥ ధామికత్వమాహ॥ ధత్సేతి॥ ధర్మంచర
 త్యాసేవతత్తిధామికతః- సకృతగ్రతధర్మైసధామికభితివృత్తికారః-
 తస్యధావస్తత్త్వం॥ఉదాహరతి॥పరిహాసభితి॥అనాచిత్యమన్యప్రవ్యాభి
 లాషాన్యశభావణాదిహేతుకమిత్యభావః- పరిహాసాదావప్యనాచిత్యాదిక
 మసహమానస్యధామికత్వంకిముపక్తవ్యమితిభావః॥౧౯॥ ఆదిగ్రహణ
 సంగృహీతేషుమహామహిమత్వమాహ॥తదితి॥ఉదాహరతి॥ కాసల్యేతి॥
 కోసలస్యావత్యంస్త్రీకాసల్యా - వృద్ధాహోసలజాతాఙ్గజితిఙ్గజ్జేప్ర
 త్యయేటాప్-తదైవకీత్వమనుపశ్యాదైవకీత్వానంతరమిత్యభావః- అనుల
 త్తాభితికర్తృప్రవచనీయత్వాత్తద్యోగేద్వితీయా । మహితాపూజ్యమా

నా-పతిబుద్ధి త్యాదినావతామానేక్షః - అత్రవిష్ణవతారత్వేనజేవతా
 జ్ఞకత్వాత్వహామహిత్యం॥౨౦॥ పాండిత్యమాహ॥సర్వేతి॥ ఉదాహరతి॥
 గోష్ఠీభిరితి॥ పణ్డంబశ్చనానాంపాణిన్యాదిప్రస్థానానాంసమాహారః ప
 ద్దశ్యసి-పాణినేజైఃపి నెజ్యైవవ్యాసస్యకపిలస్యచ । కణాదస్యాకుపా
 దస్యదర్శనానిషజేవహిత్యాపలుః - ద్విగుత్వాక్షేప్ - సాసీమాగోచర
 యాసాంతాభి ప్రభోత్తాభిర్గోష్ఠీభిశ్చాస్త్రప్రసంగైః - సత్సారస్వతమా
 గణస్యసత-విలామార్గస్యదర్శనంప్రకాశనం - దృశేణ్యంతాఙ్గుత్ -
 తేనపత్యైప్రచ్యతైః - తేనవిత్తగుంచుష్పణపావితరణమ్ శిశ్యయః - సం

శేశౌరిరాసీన్ద్రాగ్రకుంతూణీం శంజయతికలా వీరరుద్రాశ
 తారః ॥ అత్రగజదన్వజాత్వకతయామహామహిమతో
 త్త॥౨౦॥ అథపాండిత్యం॥ సర్వవిద్యానకత్వంయత్పాం
 డిత్యంతమదాహృతం॥ యథా॥ గోష్ఠీభిఃపరితోషయన్సు
 భగణాన్దక్షర్షిసీమిభిః సత్సారస్వతమాగణదర్శన చక్షే
 స్సూత్రైఃకపిన్ద్రీణయః॥ సంగీతోపనిషత్ప్రహస్యపిశునై
 రాతోద్యయోగ్యత్రమైశిశ్యస్సంసదివై నికాన్వ హరతి
 శ్రీకాకతీంద్రోన్మపః ॥ ౨౦ ॥ అథనాయక గుణరూపణా

సంతరం నాయక స్వరూపనిరూప్యతే ॥ యశఃప్రతాపసు

గీతోపనిషత్ప్రహస్యపిశునైః నాట్యవేదమర్చిష్టాటకైః అతోద్యయోగ్య
 త్రమైఃతదాదిచతుర్విధవాద్యోచితపరిపాటిభిః - వీణాశిల్పమేహంవై ని
 కాఃతాతాభిన్యప్రీణయః - అత్రవిభోస్సర్వవిద్యావిశారదత్వాదఖం
 డంపాండిత్యమితిభావః- ప్రభృతిగ్రహణాద్వినితత్వాదయో యేదశరూ
 పణోక్తాస్తేతత్రైవద్రష్టవ్యాః - యథాసంభవమేతేస్త్రీపుంససాధార
 ణాగుణాః-పురుషమాత్రనియతా స్త్వస్యేపిశోభాదయః-తదుక్తం ॥ తో
 భావిలాసోమాధుర్యంగాంభీర్యంశ్టర్యతేజసి । లలితాదార్యమిత్యష్టైసా
 ద్వికాఃపారుషాగుణా ఇతి॥ ౨౧ ॥ తేపితత్రైవద్రష్టవ్యాభిక్యపేక్ష్యనా
 యకలక్షణంప్రతిజానీతే॥అథేతి ॥లక్షయతి యశఇతి॥ గుణైఃపూర్వోక్తై

స్నానాః శైర్వహామలీనతాదిభిరసాధారణైశ్శోభాదిభిశ్చ అభ్యుత్తేభా
 వదేచనాః హస్తలక్షణం - నయతిప్రాప్నోతివృత్తం ఫలం చేతినాయక ఇతి
 వ్యుత్పత్త్యప్రబంధవ్యాపీఫలవానిత్యపిచి కేదో ప్రస్థవ్యః - చశబ్దానుక్త
 సమున్నయాథాస్సన్నుత్తమా వాధ్యమాధమభేదేన త్రివిధానాయక ఇతి
 హంః భాగమాకర్షతి - తేనోక్త సకలగణసంపన్నః ప్రబంధవ్యాపిఫలశిర
 స్సు-వ్యాపారణ్ద్రుహః - క్రితయగుణహీనో మధ్యమః - బహుగుణహీనో
 క్షమా ఇతివివేకః - అత్రధామికతత్వాదయథిత్యాదిగ్రహణసంగృహీతా
 వాయశః ప్రతాపాదీనాంగుణాభ్యుపకేనైవోపాత్తావామపి పునరుసా
 దానమితేహంసర్వేష్వపినాయకేష్వావశ్యకత్వమభివ్యంజయతు మితిర
 హస్యం-సత్సమాఖ్యా యశః- కోశగండసంలెజః ప్రతాపః - ధర్మావయః

భగోధమకామాధకతత్పరః । ధురంధరోగుణాభ్యుత్ప
 నాయకః పరికీర్తితః॥ ౨౨॥ యశః ప్రతాపాభ్యాం సుభగ
 త్వం యథా॥ ధర్మాలంబసముచ్ఛ్రితాం త్రిభువనస్యైకా
 తవప్రశ్రియంధతై కాకతివీరుద్రనృపతే స్సస్ఫిరంయ
 శోమండలం । ఛాయవాస్యనభస్థనలీకువలయశ్చామేయ
 మాహాకృతేతన్నస్య నియతం ప్రతాపతపనస్తస్యో పరి
 వ్యోతతే॥ ౨౩॥ ధర్మకామాధకతత్పరత్వం యథా॥ ధర్మో

ప్రసిద్ధాః - ధూరేవధురా-టాబంతత్వం హలంతా నామితివచనాట్టాప్-
 తాంధారయతీధురంధరః-సంజ్ఞాయాంభృతృవృజీత్యాదినా ఖశోప్రత్య
 యః- ఖశ్యనవ్యయశ్యేతిహ్రీప్వః- అగుర్ద్విషదిత్యాదినాముమాగమః॥
 ౨౨॥ తత్రయథాయోగముదాహరతి- ధర్మైతి॥ ధర్మనివాలంబోదండః త
 స్మైకసముచ్ఛ్రితాంపస్తారితాం-త్రిభువనస్యేతిసమాహారద్విగుః - పా
 త్రాదిత్వాన్నప్రీత్యం- స్ఫిరంప్రభూతం- అత్రత్రిభువనోల్లంఘినః
 కీర్తిమండలాతవత్రస్యోపరిప్రతాపతపనః ప్రకాశత ఇత్యుత్పేక్షితాద
 ర్వాచీనసూర్యాదికుహసాం ఛత్రాధిఃఖచితమణిగణవదవభాసమాస
 త్వంకీర్తిప్రతాపయోశ్చంప్రసూర్యాధికత్వంచవ్యజ్యతే॥ ౨౩॥ ధర్మ
 త్త॥ అత్రధర్మధకయోఃపర్యాయేణోపనూనోపమేయ భావాదుపమే

యోగమాలంకారభూషణ్యం - ఏతేనానయోగసోన్యమేవసామ్యశ్యంన
 త్వేతద్భవ్యశోన్యఃకోపితివ్యజ్యతే - ఏవముత్తరాధ్యక్షియోజ్యం॥౧౪॥ ఘనీ
 యతేలి-భస్మర్వభురాదిత్యత్రుబభితియోగవిభాగాష్టప్రత్యయః॥ గాయం
 తీరితి॥ స్వభవ్యభాగాకాతకంసంతోషభాగద్విరసక్రకీర్తిమేవేతభా
 గః - కచ్చవపతిరాదిపూర్వానలాహోహరికపోషభాగర్వానాలింగనాగ్ధం
 కక్షస్థనీవర్చనాత్-ప్రశేణ్యంలాల్ల్యుత్ - లక్ష్మీంప్రీణయతేప్రీణ్యో
 తర్పణ ఇత్యస్తాద్ధాతోశ్చైరాదికాణ్ణివిధూణ్యో ప్రీణ్యోర్నుగ్నకవ్యధి
 నుకో - అనుప్రజ్యయారంతుగునుధావనేన - ప్రజయతోగ్నావ్యేకవిరి
 క్యచ్ - కరేణుకానుచవిప్రలంభజనితాం - అశ్వేతిసర్వప్రసంభవ్యతే

భవభవపూర్ణశ్రీరథోభవభవభవస్థితః । కామస్తావన
 తోకాను ఇవరుప్రగరేశ్వరే ॥ ౧౪ ॥ ఘనీయతానుభా
 గాయంతీ రనుయోగతే నిజవధూ శ్వేవశ్వరః కంపవైర్ద
 క్షీంప్రీణయశేద్య కచ్చవపతిర్వక్షస్థనీవర్చనాత్ । ని
 జ్ఞానాశ్చ కరేణుకానుచమపాపగ్ధంత్వనుప్రజ్యయా
 వోష్ణాకాకతివీరరుక్రస్థవతోవిశ్వంభరాంభిభ్రా ॥ ౧౫ ॥
 గుణాభ్యత్యంయథా॥ ముఖేస్సుహసేగ్రిహసేవవెచ్చెత
 వైస్సుహసేగ్రివిభాద్విచస్తాత్ : నెత్తైస్సుహసేగ్రిహ
 రిశ్వపశ్యేత్ స్థానె గుణానాః కతివీరభర్తుః ॥ ౧౬ ॥

శేషాదయోభవంభిభ్రాతి శేషాదీంస్తుసూమకాదిభాగ్యగమః - శేషా
 దిభరణీయాంవిశ్వంభరాం వీరరుదోభుజైవై కేనవిభతీతివిశ్వాతిశా
 యిభురంధరత్వమసోక్తం॥ ౧౫ ॥ ముఖేరిని ॥ కర్తరిశ్వతాగ్రింశుహస్త
 యోరభేదాభ్యవసాయానైభిససాధనత్వం నిజ్ఞేయం - వజైర్వాదావ
 హేక కృత్యత్వచశ్చేత్యర్థాధ్దేలిత్ ప్రత్యయః - శేషాదయవివాస్యగుణా
 నామభివదనాదీస్సుహసాంతి తథాశేష్యక్రమినిసాక్యాకః - అసంఖ్య
 యాగుణాభిభావః - సహసేగ్రిశేత్యప్రసంఖ్యాయబాహుల్యేపి - వింశ
 త్యాద్యాస్సుదైకత్వే సంఖ్యాస్సంఖ్యయసంఖ్యయోదిత్యమరవచనాగై
 కత్వమవగంతవ్యం॥ ౧౬ ॥ అశగ్గిరోగ్నాత్తాగయశ్చద్వారోనాయకాస్సు

ర్వరససాధారణా ప్రేషామేవ శృంగారాశ్రయతయానుకూలాదిభేదేన
ప్రత్యేకం చతుర్విధానాముత్తమమధ్యమాధమభేదేన పునఃప్రత్యేకం
త్రైవిధ్యేష్టావత్వారింశద్భేదాః-ధీరోదాత్తాదిశబ్దాశ్చమహావీరచరితా
దిమహాప్రబంధేష్వేకస్యానేకరూపాభిధానేన వత్సవృషభమృగా
తాదిశబ్దవదవస్థావాచినోనజాతివాచినభితిప్రతిపాదితందశరూపకే - త
త్రకతివిల్లక్షణోదాహరణాభ్యాంప్రదర్శ్యంతే॥అథేణ్యాదినా ॥ ఉదా
త్తభితి ॥ ధీరపూర్వాఉదాత్తాదయిభిశ్చ కైధీరశబ్దపూర్వాఉదాత్తాది
శబ్దాభిశ్చ క్తంస్యాత్ - అతోత్రశబ్దపరేణార్థలక్షణాకథంచితం ల్పాన్తి॥
౨౬॥అత్రధీరోదాత్తాదీనాం సర్వరససాధరణ్యేపియథాక్రమంవీరౌ
ద్రశృంగారశాంతిప్రధానత్వం వత్సమూఽవిశేషలక్షణపర్యాలోచన

—❀ అథ నాయకవిశేషానిరూప్యంతే. ❀—

ఉదాత్తఉద్ధతలైవలలితశ్చంతభిశ్చపి | ధీరపూర్వాభి
మేపూర్వైశ్చత్వారోనాయకాస్తస్మతాః॥ ౨౬॥తత్రస
ర్వరససాధారణాశ్చత్వారోనాయకాః ధీరోదాత్తధీరో
ద్ధతధీరలలితధీరశాంతాః ॥ ఏతేషాంస్వరూపముదాహర
ణంద ॥ మహాసఖ్యోతిగంభీరకృపావాసవికల్పనః | ప్ర
తాపరుద్రవద్ధీరోధీరోదాత్తస్ససమ్మతః ॥ యథా॥ సంది
యావిజ్ఞేయమితిరహస్యం ॥ తత్రధీరోదాత్తమాహ ॥ మహాసత్వభితి॥
కోధాద్యనభిభూతాంతఃకరణోమహాసత్త్వః - అయమేవధీరభిత్వా
హుః - అత్రత్యధీరశబ్దేనతూద్యోగాదేరచలితత్వలక్షణస్థిరశ్చాస్త్రచ
తుర్వాభిధియతభినిసపానరుక్త్యం- సత్యవిపికారేసావహిణ్లోగంభీరః
వరదుఃఖావహరణేచ్ఛుకృపావాక- అత్తల్లాఘావిహీనో2వికల్పనః-అను
దాతైతశ్చహలాదెరియియత్ - ఏవంగుణోయఃప్రతాపరుద్రవద్వతః
తేసధీరోదాత్తభితియోజనా - ఎవంచసర్వోత్కృష్టైఃపృత్తిరౌదాత్త్య
మితిఫలితం - అత్రశ్చైర్వాదిసామాన్యగుణానాంవిశేషలక్షణేషూపాదా
నంతత్రావశ్యకత్వసూచనాథాం ॥ ఉదాహరణి ॥ సందిగ్ధభితి ॥ కృప
యాచ్ఛుదుఃసనుకాశభ్యేణ్యేనేనమహాసత్త్వతోవ్యతే - క్షణమల్పకా

అమెవపశ్చత్తహం తే వేతస్థైర్యం - పునస్థితానరీకానమపలాయితా
 నిధిధామికత్వం - శౌర్యేతి - వంశవిహితప్రశంసాకణానైవైవలజ్జమా
 నస్యాత్మజ్ఞానామూహారతపవేత్తవికల్పనత్వం - సమమృత్యుక్త్యంబజ్ఞానుఖా
 పః - ఇష్టానుభవజన్యతనందస్సుఖం - సాపరాధవిషయోమద్వీరోపః - ఇష్ట
 లాభజన్యోమనఃప్రసాదోపాపః - తేహంపితృనాకానూపకాకాతకా
 రాకాలక్ష్మిమీలనభక్తికరిముఖరాగాదీకావక్త్రేనునాగీమదపినధత్త
 త్యవహిజ్ఞయాగాంభీర్యం - త్రయోలోకాస్తైరిలోక్యంతదతితయాశురి
 తిమధుపిపాసుప్రభృతిత్వాద్వితీయాసమాసోద్రవ్యః - శీఘోవక్తవాన్
 దాళుష్పత్రిత్యయః - అత్రస్తైర్యధామికత్వకీర్తయస్సధారణానుకూల్య

ద్వైకృపయామృదుః శుణమరీకహంతుం దృతానిఃపురశ్శౌ
 ర్యశ్రీప్రణయప్రశంసీమనమమృగిర్లజ్జతేవందిమృతకా
 రాన్సుఖరోషహర్షవిశృనాకావక్త్రేనధత్తేమనాకౌత్రైలో
 క్యాతిశయాతుకీర్తిసభగశ్శ్రీవీరరుద్రోన్మపః - ౧౦॥ దర్ప
 మాత్సర్యభూయిష్టత్వంజవృత్తిర్వికల్పనః । మాయావీను
 లభకోన్మనఃసీరోధతఉచ్యతే ॥ యథా ॥ రేరేఘూర్జర
 జర్మరోసిసమరెలంపాకతిలకంపసే వంగత్వంగసికింము
 థాబలరజః కాణోసికింకోకణ । బాణపాణివరాయ
 ణోభవమహారాష్ట్రేవ రాష్ట్రోన్మమియోద్ధారోవయమ

పాదయస్తువిశేషాఇతివివేకః ॥ ౧౦ ॥ శీరోధతమాహదర్పేతి॥దర్పశ్శౌ
 ర్యాదిమదః-మాత్సర్యమసహనమసూయేతియావత్ - తాభ్యాంభూయి
 ష్టః - చండవృత్తిఃరాత్రః-వికల్పనఃఆత్మజ్ఞానాపరః - మంత్రాదిబలేనావి
 ద్యమానవస్తుప్రకాశకః శేవలవంచకోవామాయావీ । ఉదాహరణి॥ రేరే
 ఇతి॥హీనసంబోధనేతురేకత్వమరః - తస్యప్రతివాక్యమావత్కామాన
 స్యవాక్యాదెరామంత్రితస్యాసూయాసమ్మతికోపకృత్సనభర్తసేష్వి
 తియథాయోగమసూయాద్యధేషుద్విచ్ఛాపః - అత్రస్వరితమామ్రేడిత
 ఇత్యాదినాప్రాప్తస్య ప్లుతస్యసర్వంప్లుతస్సాహసమనిచ్ఛతా విభాషా
 పక్తవ్యేతిపాక్షికఃప్రతిషేధః - శాస్త్రత్యాగస్సాహసమితిహరదర్శః -

అత్ర సూక్ష్మరాదిపాశ్యేషు యథాయోగముద్భవిత్తేర్దర్శమాస్మర్యాది
 ఖిర్యోద్ధారోవయమిత్యాత్మశ్లాఘయా చాంధ్రీమహాభృగ్భటానాంధీరో
 ద్ధతత్వం॥౨౯॥ ధీరలిలితమాహ॥నిశ్చింతభితి॥ సుతసచివాదినిహితయో
 గక్షేమతయాచింతావిరహితోనిశ్చింతః - అతవివకతాసుగీతాదిష్వాన
 తః- సుఖిభోగప్రకణశృంగారప్రధానత్వాత్ సుకుమారాకారోవృ
 మః॥ ఉదాహరతి॥శౌర్యేతి ॥ అత్రానర్గశశౌర్యాభిజైవాచానుకూల్యే
 నయవరాజగురంధరత్వేనచ నిశ్చింతస్సకలకలాసుఖమనుభవతీతివీరరు
 ద్రకులజ్యేష్ఠస్యధీరలిలితత్వం॥౩౦॥ ధీరశాంతమాహ॥ధీరభితి॥ పవేదకః

త్యరీనభిభవంత్యంధ్రక్షమాభృద్భటాః॥ అత్రభటానాం
 ధీరోద్ధతత్వం॥ ౨౯॥నిశ్చింతోధీరలిలితఃకలాసక్తస్సహైక
 భూః ॥ యథా ॥ శౌర్యోష్వానరవగ్రహఃప్రతిస్పృశాస్స
 ర్వేషినమ్రాకృతః పాతివ్రత్యముపైతిభూరియమయం
 నాథస్సయంభూశ్శివః॥ ధీరోయంయవరాజవివహతి
 శ్రీవీరరుద్రోధురంసర్వామిత్యనుమోదతే ప్రతీకలంశ్రీ
 కాకతీంద్రోన్మవః ॥ ౩౦ ॥ ధీరశాంతఃప్రసన్నాత్మాధీ
 రశాంతోద్విజాదికః ॥ యథా ॥ వీరంధ్రస్సపాలరక్ష
 మభితఃప్రాప్తోదయంమోదతేసంఖ్యావద్గణవివపూషణ
 మవప్రత్యగ్రమజ్జాకరః ॥ ఉన్మీలతామలావిహారవనతి
 ద్భుత్వావికాపైర్నిజైర్విశ్వామోదముదంచయన్నవీర

క్షేతనహిష్టుర్వాధీరః-శమప్రధానశ్శాంతః- హృష్టాంతఃకరణఃప్రసన్నా
 త్వా - ద్విజాదికలత్యాదిగ్రహణాద్వణిక్పవినోవివక్షితో - సామాన్యగుణ
 యుక్తస్తుధీరశాంతోద్విజాదికభితికేచిత్ ॥ ఉదాహరతి॥వీరమితి॥సంఖ్యా
 జ్ఞానంతద్వతాంవిమహంగణఃసంఖ్యావద్గణః - ప్రాప్తఉదయోభివృద్ధిర
 న్యతోదయాచలాయేనతంతభౌతం - ప్రత్యగ్రముభయత్రాభిసవం-
 ఉన్మీలంత్యాఉల్లసంత్యాః కమలాయాస్సంపత్తేరస్యత్రులత్త్వాఃవిహార
 వనతిః- వికాపైరుత్సవాదిభిరస్యత్రదళవిశ్లేషైఃవిశ్వస్యామోదంపూర్ణమ
 న్యత్రగంధవిశేషముదంచయన్నద్బోధయకా - దోషావసానంపాపౌషక

మః అన్యత్ర దోషా యా రా శ్రేష్ఠ సానం ప్రభాతం - దోషారా ప్రముఖ
రాత్రా వత్రా నవ్యయమవ్యసావపమశ్వః - తదోక్తుకృత - అత్ర దో
షావసా నెత్యాతాదైర్యశాంత్యో ద్విశ్వా మోదమిత్వా తా ప్రసాదాన
శ్చప్రతిపాదనాద్విప్రాశాంధీ శాంతత్వం ॥ ౩౦ ॥ అభశ్యంగం నాయ
కానాయథాక్రమము ద్వైతలక్షణోదాహరణానివృత్తిః ॥ అత్ర త్యాజ
నా ౩౧ ॥ తత్రానుకూలమాహావకేతి ॥ సత్స్వపి నాయకాంతరేష్విపరే
షః ॥ తదేవాహవికస్యామితి ॥ ఏకజానైవానుకూలాయథాగామాదిరిన్య

తం దోషావసానోత్సుకః ॥ అత్ర విప్రాశాంధీ శాంతత్వం

అభశ్యంగం నాయకానాయక్యం తే ॥

౩౧ ॥ అభశ్యంగం విషయాశ్చ త్వారో నాయకాభిమే ॥ అ
నుకూలోదక్షిణశ్చధృష్టశ్చరత్తితిప్రతాపః ॥ ౩౨ ॥ ఏషాంస్వ
రూపము దాహరణంచ ॥ ఏకాయత్తోనుకూలస్యాత్ ॥ ఏ
కస్యాం నాయకాయాం విశేషానుకర్తౌనుకూలో నాయకః ॥
యథా ॥ కిం నామాచరితంతపస్సభిభవామిస్యాఃపతిర్దీ
యతేషిరోరుద్రస్యపఃక్వతత్సుచరితంతపస్సప్రియాస్యాం
యతః ॥ జానేమానిజమాపీకపురతఃప్రఖ్యాప్యనామస్థి
రాం త్వాంరత్నాకరమేఖిలాంత్వయిసదాసక్తంపదా
స్యేన్యపమ్ ॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రస్యతోన్యాం విశేషాను
రాగోవ్యజ్యతే యేనపద్మాస్థిరా రత్నాకరమేఖితే త
న్నామగ్రహణేనస్నేహప్రఖ్యాపనంక్రియతే ॥ ౩౩ ॥ తు

న్యేక్షదాహరతి ॥ కిమితి ॥ నాయకావాక్యమేతత్ - భువాకయాచిన్నాయ
కయా - నామేతి సంభాషనాయాం - యతస్సుచరితాత్ ॥ అభసఖీ నాయ
కామాహ ॥ జానఇతి - నాయకఘటనోపాయమితి శేషః - అనుపసగ్తాక్షి
త్యాన్ననేపదం - నామేతికుత్సాయాం - అనురాగోత్పాదనార్థంసపత్నీ
నామసామ్యేన నాయకాప్రకాశనస్య కుత్తితత్వాత్ - నామప్రకాశ్య
సంభావ్యకుత్సాభ్యుపగమేషుచేతివిశ్వః - అత్ర రాజ్ఞోభూమావిశేషాను
రాగోన్యత్రనతథేత్యానుకూల్యం ॥ ౩౩ ॥ దక్షిణమాహాతుల్యఇతి ॥ స్నే

హేనానునతః తేతాచ్చిల్వేనస్నేహానునతః ॥ ఉదాహరతి ॥ నమోఽతి ॥
అగ్రామ్యత్వజనావర్జనరూపః పరిహాసోనర్హః - కేళీష్వేతివిషయసప్తమీ-
స్వాభిమతభావప్రకాశకోద్యుగ్వికారఆహతం - తదుక్తం-ఆహతంతద్య
త్రభావసోస్వభీష్టోవిభావ్యతఇతి - ప్రసాధనవిధిఃసక్రిక్పందనా భరణా
దిః - ప్రభాతేతిప్రభాతప్రాయేత్యథః - అత్రవాక్యత్రయే.. యథాక్ర
మముక్తివిశేషేణకలావిలోదస్య-విలోకనవిశేషేణవక్షస్థలావిమగరణ
స్య-కరేణవశీకరణస్యచ సూచనాద్వాణీలక్ష్మీవసుంధరాఃప్రతీయంతే-
అత్రాప్రభాతమనిశ్చితగంతవ్యతయాదింతాకులత్వేనాస్య సమానురా

ల్యోనేకత్రదక్షిణః ॥ అనెకాసునాయికాస్వవైషమ్యేణ
స్నేహానునర్తదక్షిణోనాయకః ॥ యథా ॥ నర్మకైవ
నిమంత్రితా స్మరకలా కేళీషుకాచిత్తయా సాకూలేనవి
లోకనేనహృదయంకన్యైవిదావిమగ్రతం । కస్యాశ్చి
త్ప్రహితః ప్రసాధనవిధిర్దూతీకరేణక్వవాగంతాస్తీత్య
నుచింతయేవనృపతేరాసీత్ప్రభాతానిశా ॥ 38 ॥ తథాచ ॥
వాణీం ముఖేననేత్రాభ్యాం శ్రియందోష్టాచమేదినిం ।
మానయంస్త్రుప్యతాంధత్రేతాసురుద్రనరేశ్వరః ॥ 39 ॥
వ్యక్తాగాగతభీర్ధృష్టః ॥ స్పృష్టం ॥ యథా ॥ రాజ్యశ్రీపరి
భోగశంసిభవత స్సర్వాంగమా లోక్యతేకస్తత్రావిస
యోస్త్రీసాహసమిదం తన్నామమయ్యర్చితం । జానె
త్వాం బహువల్లభం కిమపరం వక్తవ్యమల్పవయం త

గత్వప్రతీతేదక్షిణోయంనాయకః ॥ 38 ॥ ఉదాహరణాంతరమా
హ ॥ వాణీమితి ॥ అత్రవాణ్యాదీనాంవాచ్యత్వా స్తుఖాదిశబ్దైర్న
మోక్త్యాదీనాం ప్రతీయమానత్వాచ్చ పూర్వోదాహరణాద్భేదః -
స్త్రీలింగమహిమా ప్రతీయమానలౌకికనాయికా భేదాధ్యవసాయేన
వాణ్యాద్యనురాగేపినశృంగారనాయకత్వభంగప్రసంగః ॥ 39 ॥ ధృ
ష్టమాహ ॥ వ్యక్తేతి ॥ ఉదాహరతి ॥ రాజ్యేతి ॥ రాజ్యశ్రీస్త్రీస్త్రా
మ్నీకాచిన్నాయికారాజ్యలక్ష్మీశ్చ-తత్ప్రత్యేసర్వాంగంసప్తాంగాని - అ

ల్పాదరిహ్నిః- నామేతిప్రసిద్ధా-జన్మితైఃకింజన్మితసాధ్యంనాస్తీత్యర్థః-గ
మ్యమానసాధనక్రియాపేక్షయాకరణత్వాత్ప్రతీయా - నకేవలంశ్రా
యమాదైవక్రియానిమిత్తంకారకభావస్య - అపితుగమ్యమానాపీతిన్యా
సోద్యోతవచనాత్-బహుశక్తైతదుత్తంతాతపాదైస్సుంజీవిన్యాదా- భ
నపరా రాజానోనవాల్లభ్యవరాభితి నాయకాభిప్రాయః - అతస్త్ర్యంత
రసంభోగప్రకాశనా ద్దోత్రస్థలనాచ్ఛాపరాధాభివ్యక్తిర్నిర్భీకత్వంచై
త్యస్యధృష్టత్వం-అన్యాసంభోగచిహ్నైఃకుపితత్వాదియంభండితా॥ అథ
రావరుషైర్వాక్తైః ఘోరయేద్వల్లభంరుషేతిలక్షణాదధీరాచ॥ ౩౬॥ శత
మాహ॥గూఢే॥ఉదాహరతి॥ దృష్టేతి ॥ అత్రదగ్ధనప్రియభాషణయో

స్యాంపేమితవాధికం వసుమతీయానామకింజన్మితైః ॥
౩౬ ॥ గూఢవిప్రియకృచ్ఛతః ॥ నాయకామాత్రవిడితవి
ప్రియకారీశతః॥ యథా॥ దృష్ట్యావశ్యసికేవలంనమనసా
వాచాప్రియంభాషసేనోభావేనభుజాంతరం ప్రకటయ
స్యగ్రీనచాభ్యంతరం ॥ జ్ఞాతంకాకతి నాథభూప్రవవరం
ప్రాణేశ్వరీధ్యాయతో మాదృతేషువిజంబనైవ తదలం
వ్యధైర్వహిస్సుంభ్రమైః ॥ అత్రతత్తన్నాయకవిషయత
యాకాకతీశ్వరాణా ముదాహరణేనవీరరుద్రస్యైవవర్ణ
నం॥౩౭॥ ఏషాంనాయకానుకూలనెవీరమర్దవచెటవిదూ

శ్చతుర్వాగింద్రియకరణకత్వావ్యభిచారాదేవ సిద్ధద్భుష్ట్యావాచేతిచ
పునరుపాదానస్య తాత్పర్యనిషేధార్థత్వాన్నపానరుక్త్యం-భూః-వరం
భూరేవధ్యాయతస్మింతయతోన్యాసక్తస్యేత్యర్థః - మాదృతేషుజనే
ష్వితిశేషః - దృశైఃకృత్రత్యయోవక్తవ్యత్వాత్ - అత్రనాయకామా
త్రవిడితభావశూన్యదశనాదివిధానాదస్యశతత్వం- నాయకాత్వధీరమ
ధ్యావీరరుద్రగుణవర్ణనప్రతిజ్ఞాభంగంపరిహరతి॥అతేతి ॥ ౩౭ ॥ అథ
శృంగారనాయకస్య నాయకాసంబంధ నియమాత్తదనుకూలనెసహ
యానాహ॥ఏషామితి॥ క్రమేనైషాంలక్షణమాహ॥కించిదిత్యాది॥ ప్రధా
నేతివృత్తనాయకాదీషున్నూన్యనగుణః ప్రాసంగికేవృత్తనాయకః కిం

చిదూనశబ్దైనవివక్షితః-తదుక్తం॥ పతాకానాయక స్త్వస్యఃపీఠమర్దోవివక్షణః । తస్యైవానువరోభక్తఃకించిదూనస్తుతద్వజ్జే రితి ॥ సవసుగ్రీవమకరం దాదిః । నాయకోపయోగిగీతాదివిద్యానామేకవిద్యాభిజ్ఞోవిటః కలహంసాదిః । వాక్యాంగవేషవికారాదినాహస్యకారీచిదూషకః ॥ ౩౮ ॥ అథసంభాషితనాయకసామాన్యగుణయోగినీనాయకేతిసామాన్యలక్షణం సిద్ధవత్కృత్యతద్విశేషఃకతిచిల్లక్షణోదాహరణాభ్యాంనిరూప్యంతే ॥ అథేత్యాది నా॥ ౩౯॥ తత్రస్వాధీనపతికామాహ॥ ప్రియేతి॥ అధ్యపరిభాసఃస్వామీయస్వాసాధీనఃఆయత్తః-ఆధీ

పకనామానస్సహాయాః ॥ తేషాంస్వరూపంనిరూప్యతే॥ కించిదూనఃపీఠమర్దవీకవిద్యోవిటఃప్రృతః । సంధానకుశలశ్చైటోహాస్యప్రాప్తయోచిదూషకః ॥ సుప్తమేషాముదాహరణం॥౩౮॥

—❀ అథాప్తవిధాశ్చృంగారనాయకాః ❀—
స్వాధీనపతికాస్తేవతథావాసకసజ్జికావిరహేనాత్మ-ంతితాచైవవిప్రలభ్యావఖండితా॥ కలహంతరితాచైవతథాపోషితభర్తృకా । తథాభిసారికాదేతిరక్షమాల్లక్షణముచ్యతే ॥ ౩౯॥ ప్రియోపలాలితానిత్యంస్వాధీనపతికామతా॥యథా॥ ప్రియాంసర్వంసహంతైస్తైర్విశేషేణుపలాలయకా । ప్రతాపరుద్రస్యపతిఃప్రతిక్షణమవేక్షతే ॥

నోఽస్మైతయత్యైత్యమరః-స్వస్మిన్నధీనఃస్వాధీనః - యద్వాస్యప్రేక్షన్మధిక్రతుమధీతివావిగృహ్య-సప్తమీశేంద్రైరితిసమాసః ॥ అపదక్షేత్యాది నాఅధ్యత్తరపదాన్నిత్యః ఖప్రత్యయః - సురతసుఖాస్వాదలోభేనాసన్నత్వాత్ స్వాధీనతయత్తఃపతిర్యస్యాస్సాతథోక్తా ॥ ఉదాహరతి ॥ ప్రియామితి॥సర్వంసహతగతిసర్వంసహానామకాచిన్నాయికా - సంజ్ఞాయామిత్యాదినామితే ప్రత్యయముమాగమః- విశేషైర్వాసాంగరాగాదిభి నుపలాలయన్నవేక్షత ఇత్యనేనాసన్నాయత్తరమణత్వ ప్రతీతేరిత్యంస్వాధీనపతికా-నాయక స్త్వనుకూలః . భూపరిపాలనేనిత్యజాగరూ

నియమిత్వవిగమ్యతే॥రం॥ వాసక సజ్జికామాహ॥ ప్రయేతి ॥ వాసక
వాసవేత్సనిభోగోషకరణై స్ఫుజ్జా సన్నద్ధా నైవ వాసక సజ్జికా - (స్త్రీ)ణాం
చారస్తు వాసక ఇతిపత్నై వాసకే వారదిన సే సజ్జయతి సజ్జికరోగిహ వైణకే
శ్రీగృహానికిమిలివాసక సజ్జికా । అయ మేవపత్నీ విద్యానాక స్యనిపక్షితః॥
ఉదాహరతి ॥ స్వేతి ॥ పరిమృత్యా లంకృత్య - ఉత్తర యోన్యనసాఉ
తగంఠితయేత్యక్షణః- ఉత్తర ఉన్యనా ఇతినిపాత నాత్సాధుః - అత్ర శ్రీహ
గారపరిమృతాదిభిరియం వాసక సజ్జికా - అతవివోదాత్తాపి-తమ క్తం॥
ఉదాత్తా కేశ వాసోంగమాల్పభూషానుసాదరాగయ్యాభవనసంసాగర
పరిబహు-సమేధినితి॥రం॥ విర-ఘాతాత్గంఠితామాహ॥విరయతితి॥ అ
వ్యతీక ఇతి శేషః- అతపవచిరయత్యవ్యతీకేత్వితిధనిశేనోక్తం - అనపరాధ

రం ॥ ప్రియాగమనవేరాయాంనండయంతీముహూర్త్య
హుః । కేలీగృహంతథాన్యనుసాన్యద్వాసక సజ్జికా॥
యథా ॥ స్వ లేజసాపరిమృత్య ప్రధానాగరముత్తర
యా । ప్రియాభిషేక వేదాయాం విరదుప్రప్రతీక్షితః॥
రం॥ విరయత్యధికంకాంతేవిర-ఘాతాత్గంఠితోన్యనా
యథా ॥ నకంకాన్యాకృత్యస్థగపరిమ లేదుప్రస్థపతాక
యాపాగోష్ఠ్యాసావిరయతిసభిభిర్నులభః । సమాన
తుంకాంతంప్రజనుదనబద్ధోజలిరయంయతోవివ్వద్రీవః

ప్రియవిలంబేనోన్యనావిర-ఘాతాత్గంఠితేత్యక్షణః॥ఉదాహరతి ॥ నేతి॥
అన్యాశంకానాయికాంతరాసక్తియాపేత్యక్షణః-అతపవానపరాధఇతిభా
షః-తాదృగితిత్యదాదిష్వి త్యాదిసాక్షికప్రత్యయః-అసర్వనామ్న ఇతితన
అత్వం - అత్రదృశ్యథా-భావేనాసర్వస్యవయవాధేతైలపాయికాదివ
ద్యుత్పత్తిప్రకాష్టవా - అతపవాహువృత్తికారః- తాదృశాదయోహ
శిశబ్దాఇతి - భాష్యేతుకమాకరరివ్యుత్పత్తిదర్శితా-తమివపశ్యంతి
నాసోయంసత్తవదృశ్యమానప్రమివాత్సానంపశ్యంతి - గోష్ఠ్యాసంగీతా
నిప్రసంగేన- అతపవాపాధీరలలితోనాయకః-త్వత్ప్రియసఖత్వప్ర
వివ్వద్రీవః సర్వతోధిక్తా-కా-ముత్తిగిత్యాదివాక్ష్వికప్రత్యయవివర్తన

వయోరితిఃపరద్యోజేశః || ౪౨ || విప్రలబ్ధామాహ || క్వచిదితి || ఉ
దాహరతి || గచ్ఛేతి || ఆగమనసమయఇవాధునాపురోగంతుమశక్తాహ-అ
గ్రేగచ్ఛేతి - నిశీధఃపరమధరాత్రువప్రాప్తః - సతుప్రియః - హేసం
కేతాలయస్త్వంమోక్ష్యసే - నాద్యాపిసంకేతస్థానంమోక్షంశక్తోమీలి
భావః - అశ్రుగిర్నతునుదతశ్రుజహాదినాపంకిలభిత్వనేనద్వారదేశం
ప్రతియాతాయాతేనూచ్యేత-అన్యథాపంకిలత్వాభావాత్ - అధప్రియ
ముద్దిశ్యసచాయంతవాపరాధః కింతుబహువల్లభేత్వయాసక్తాయామ
మైవేత్యాహ || యద్వేతి || నాహమేతైవత్వయాపంచితాకింత్వనుమంతా

కిరతికిరణాంస్త్యత్ప్రియసఖః || ౪౨ || క్వచిత్సంకేతమావే
ద్యదయితేనాథపంచితా || స్మరార్థావిప్రలబ్ధేతికళావిద్భిః
ప్రకీర్త్యతే || యథా || గచ్ఛాగ్రేసఖకాప్రియాగమకథా
ప్రాప్తీనిశీధః పరంసంకేతాలయమోక్ష్యసేమమవృథా
జాతోశ్రుభిఃపంకిలః || యద్వారుద్రసరేత్వరేప్రియతమే
రాజ్యశ్రియోవల్లభేభారత్యాదయితే భువఃకృతపదాః
ప్రాయోవయంపంచితాః || ౪౩ || నీత్వాన్యత్రనిశాం
పాత్రరాగతేప్రాణవల్లభే || అన్యాసంభోగవిహైస్తు
కుపితాఖండితామతా || యథా || రాత్రిర్యామత్రయవరి
మితావల్లభాస్తేసహస్రిమూగానక్త్యామమగృహమ
పిపాత్రేవగతోసి || కింకర్తవ్యంపదస్యపతిభిర్వీక్షణీ

రస్సఖ్యాదయస్సర్వేపిమదీయాభిత్వాహ || వయమితి || అతఏవనమమేత్యే
కవచసప్రక్రమభంగః - అత్రభారత్యాదయితేభువఃకృతిపాతస్సాధీయా
క్షితినియకభితిసమాసపాతేవ్యాసప్రక్రమభంగప్రసంగాత్ - అత్ర
సంకేతమావేద్యదయితేనపంచితాసతీకామాతురేతీయంవిప్రలబ్ధా || ౪౩ ||
బండితామాహ || నీత్యేతి || ఉదాహరతి || రాత్రిరితి || అద్యంతయామార్థ
యోరకుంతిసంచారత్వేనారాత్రిత్వాభిమానాత్త్రియామేతివ్యవహా
రః - సహస్రిమితి - వింశత్యాద్యాస్తదైకత్వేసర్వాస్సంఖ్యాయసంఖ్య
యోరిత్యేకత్వం - తథాపిమూగానక్త్యాసతుమదుదైశేన - పాత్రరేవ

విహారానహాసమయవివేతిభావః - అతవివాగచనప్రయోజనం వృద్ధి
తి- కిమితి- యద్వానై వాన్యత్ప్రయోజనం ప్రజాపాలనపరాణాన్మహా
కామిత్యాహ ॥ సృపతిభిరితి ॥ కింతుతవై వంప్రయాసజననాత్మి- యద్వా
పాపంను మైవంజీవంత్యాభిదింతయామిత్యాహ - కోవేతి- అత్రప్రా
తరాగతస్యప్రేయసోన్యాసంగవికారదర్శనాత్మకపితేయంఖండితా- ప
క్షిసోత్పాసితవకోక్తియా ధీరమధ్యాకృతాగసమితి లక్షణాద్ధీరమధ్యా
హ- నాయకస్తుభృష్టః॥౪౪॥ కలహాంతరితామాహ॥కోపాదితి॥ ప్రియం
ప్రణామాదిసామ్రసాదనపరమిత్యభావః-తదుక్తం ॥ సత్యవాగాజ్ఞావరతి
రుపకుర్వత్ప్రియంవచకః॥ భజతేయస్స్వయంప్రీతఃప్రియస్సభవతిప్రీ
యాభితి-కలహాసతినుభవనాంతరితాకలహాంతరితా॥ఉదాహరతి॥ తహే

యాహినర్వాఃకోవాదోషస్తవ పునరహంకామమాయా
సయిత్రీ॥ ౪౪॥ కోపాత్ప్రియంపరాణుర్వపశ్చాత్తాపన
మన్వితా ॥ కలహాంతరితానామసూరిభిఃపరికీర్తితా॥య
థా ॥ తహతహాఽణుణంఅంతోపిఽతువిహితంఅంతరోసకలుషే
ణ ॥ అవహీరిదోణముణంఽటగాన్తిఃపిఽవేఽణుసహస్వ॥
ఛాయా॥ తథాతథాఅనునయన్ప్రియస్త్యయాహృదయ
రోపకలుషేణ ॥ అవధీరితోనజ్ఞాతో రాజేతివియోగవేద
నాంసహస్వ॥ ౪౫॥ దేశాంతరగతేకాంతేఖిన్నాహోషి

తి॥తథాతథాఅనునయన్ప్రియస్త్యయాహృదయరోపకలుషేణ॥ అవధీరి
తోనజ్ఞాతోరాజేతివియోగవేదనాంసహస్వ (మునిలిమితిజాణమునౌజ్ఞాభి
తిజానాతేమూణాదేశః - వినూరణమితిఖిదేర్విసూరభితివిసూరాదేశభ
తికోశాంతరే)తథాతథేత్యనేనపునఃపునఃప్రణామాద్వియోగతే-అత్రతా
దృశంరాజానంప్రియమనాదృత్యకినుర్థమధునాదూయస ఇతిహృదయో
పాలంభాదియంకలహాంతరితా- నాయకస్తూత్రభావః-కామతంలేక్రిమునిపు
ణఃకుక్రిధానునయకోవిదభిత్వాదిలక్షణాత్॥ ౪౫॥ హోషితభత్యకామా
హ॥ దేశేతి॥ కాంతభితి-కథాభిఃకమసీయాభిఃకామ్యైర్భౌగైశ్చసర్వదా
ఉపచారైశ్చరమయేద్యస్సకాంతభితితత్త్వక్రలక్షణభిత్వభావః॥ఉదా

ప.౧౦॥ తైత్తిలోక్మతి॥ వ్యుత్పంప్రభాతంతద్ధ్యానప్రతిబద్ధాః ప్రియచింతా
ప్రభాధాసాన్సంప్రపులకాపనవ్యాకీర్ణా కామేషవః కీలితకామపాణాయా
సాంతాప్రభోక్తాః - అత్రచింతాజాగరాదిప్రతిపాదనాజ్ఞిన్న త్వేనేయం
ప్రీషితభర్తృకా॥౪౬॥ అభిసారి కామూహా॥ కాంతేతి॥ కాంతస్యకర్మ
జాకర్తుర్వాభిసరణేఉన్మూతా - అతపవోక్తం - స్మగార్తాభిసరేతాం
తంసారయేద్వాభిసారి కేతి॥ సారయేదితిసూత్యాదిముఖేనేతిశేషః॥ ఉదా
హరతి॥ సంభ్రమైరితి॥ కాంతాభిసరణాయక రేణుమానయేతికయాచిమ
క్తైసఖ్యావచనమేతత్ - అథవావైవక రేణుస్థాభిసరణందృష్టచరంశుగ్రీత
చరంవేత్యాభాణకముఖేనసఖీనాయికాయాః ప్రకటాభిసరణంవారయ

తభర్తృకా॥యథా॥ తైత్తిలోక్మతప్రథమానకీర్తిమహాసః
శ్రీవీరరుద్రప్రభోస్సేవాధకంవిరయత్సుకాకతిపురేభూ
షేషుయద్యోషితః । ద్వారాసక్తదృశోనయంతిదివసా
న్స్వప్నాశయాచతుపాస్తద్ధ్యానప్రతిబద్ధ సాన్త్రపులక
వ్యాకీర్ణకామేషవః॥౪౭॥ కాంతాభిసరణోద్యుక్తాస్త
గార్తాసాభిసారికా॥ యథా॥ సంభ్రమైరలమల్పజ్ఞేప్రీ
యానస్తుమహీపతిః । కరేణుస్థానపశ్యామినశ్యుర్యోమ్యభి
సారి కాం॥ ౪౮॥ ఆసాంసాంకానుకూలనేపహాయాః॥
మాతీదాసేసఖిచేటిధాతేయియాపాత్రివేశిని॥ లింగినిశిల్పి

తి-అల్పంజానాతీత్యల్పజ్ఞేముద్ధ - అత్రాత్మోనుపసగణకైతికప్రత్యయో
గత్విగుపరజ్ఞాప్రీతిరణిభిత్వాదినా- అతపవాహభగవాన్కాత్యాంసః-
అకారాదనుపపదాత్క-ర్వోపపదోచిప్రతిషేధేనేతి-ఎతచ్ఛసంజీవనీసర్వం
కమాదావసకృదుక్తంతాతపాదైః - అత్రకాంతకర్మకాభిసరణముక్తం-
ఎవంకాంతకర్మకాభిసరణేవ్యుదాహర్యం-ఎతాసాంచ॥చింతానిశ్వాస
ఖదాశువైవర్ణ్యదాన్యభూషణేః । యక్తాక్షణంత్యాజ్యేచాజ్యేక్రీడా
జ్వల్యప్రహర్షితైరిత్యుక్తదశవికారాద్రుప్తవ్యాః॥ ౪౯॥ అథాసాంమాతీ
రాహ॥దూత్యైతి॥దాసీకర్మకరి - సఖిస్సేవానిబంధనా కాయారజక్యా
దిః॥ ధాతేయియాఉపమాత్యసూతా- ప్రాతివేశినిసమీపగృహవర్తిని-లిం

గిరిపరివారిజకా - శిల్పినీచిత్రకారాదిస్త్రీ - స్వాస్వయంచేతిమాత్యః స
హాయాః - నాయకానుమాలనఇతిశేషః - స్వాచేతి - స్త్రీలింగేమూలంమృ
గ్యం - స్వోజ్ఞాతావాత్సనిస్వం త్రిష్వాత్తీయే స్వోస్త్రీయాంధనఇతిస
ప్రంసక త్వేనాభిధానాత్ - అభవాస్వాస్వకీయాబంధవస్త్రీయావత్
తమక్తంసర్వజ్ఞసోమేశ్వరేణ - భగినీస్యాలికావాపిమాతులస్యాశవాసు
తాః ఏతాభవంతిమాత్యస్తుబంధవస్త్రీతిసంజ్ఞితాఇతి || ౪౮ || పద్మిన్యా
దినాంజాలివాచిత్యంసముద్గాదివదవస్థావాచిత్యమిత్యాహ || పద్మినీతి || ప్ర
భృతిగ్రహణాచ్ఛంఖనీహస్తీన్యాగృహ్యైతే-లక్షణాదికమేతాసాంకామ
శాస్త్రవేదప్రప్త్యం - ఇథంస్వాధీనపతికాశ్యవస్థాప్తకముక్తైవతదాశ్ర

నీస్వాచనహాయాఃపరికితీతాః || ఏతాసాంస్వరూపము
దాహరణంచస్పష్టం || ౪౯ || కామతాస్త్రప్రసిద్ధాఃపద్మినీ
చిత్రినీప్రభృతయోజాతివిశేషాజ్ఞాతవాః || సంక్షేపే
ణనాయకాత్రివిధా - ముద్గామధ్యాప్రాధాచేతి || ఉదయ
ద్యావనాముద్గాలజ్జాఽజితమన్తథా | లజ్జామన్తథమధ్య
స్థామధ్యమోదితయావనా || స్మరమందికృతప్రీడాప్రా
ధాసంపూర్ణయావనా || ౫౦ || యథాక్రమముదాహర
ణాని || ముద్గాయథా || ముద్గాయన్తనసోపిగోప్యనుఖిలంత
న్నహ్యనూవేద్యతేకింయాకాచిదహంతవప్రియసఖీ ప్ర
చ్ఛాద్యకింతాహ్యసి | ఆసక్తిస్తవరుద్రదేవనృపతావాశా

యభూతానేక నాయకానుధ్యే ముద్గాదిత్రయం లక్షణోదాహరణా
భ్యాంప్రదర్శయతి || సంక్షేపేణేత్యాదివా || ౫౧ || తత్రముద్గాముదాహర
తి-ముగ్ధఇతి || యాకాచిదనాప్తాకి-నేత్యర్థః - అనుక్తేపితవమనోరదంజా
నామీత్యాహ || ఆసక్తిరితి - అస్తీతిశేషః - ఆశాస్యతఇత్యేకవాక్యం
యస్సర్వాభిరభిలవ్యతఇత్యర్థః - యద్వారుగ్రన్యవతాతవాసక్తిరాశా
స్యతేఅస్మాభిరపేక్ష్యతఇత్యర్థః - ఆజశ్మనుఇచ్ఛాయామిత్యస్మాద్ధా
తోఃకర్తృణీయక్ - కింభవేదితిసంప్రశ్నైలిజ్ - అత్రాభిరూప్యాదిగుణ
యోగసూచకేనసుతనుశబ్దేన ప్రథమయావనస్య దత్తోత్తరావీర్యయేత

నేనలజ్జావిజితమన్తథత్వస్యచప్రతీతేరియంమధ్గా - ఆభిరూప్యమకా
స్యచంగానాంపాతిమాదవం । పీఠమాదిగుణావస్థాప్రథమేయావనేభ
వేదిత్యుక్త్యా - కృతాధరాంగసంసాగ్రాసభి కేళీమలాలసేత్యాదినాత
ప్లేష్టాశ్చేక్తాః - తచ్చాభ్యాంప్రణయైకవాచిత్యనేనసూచ్యతే ॥ ౫౦ ॥
మధ్యాముదాహరతి ॥ లీలేతి ॥ పూర్వరంగోనామనాట్యానౌకర్తవ్యో
రంగప్రసాదనాఖ్యైకర్తృపితేనః- తనుక్తం - యస్మాత్ప్రవస్తునఃపూర్వం
రంగవిఘ్నావశాంతయః । కుశీలవాఃప్రకుస్త్వంతిపూర్వరంగస్సకీర్తితఇతి-
లీలావిభ్రమాణామయత్నలబ్ధవిలాసానాంపూర్వరంగం తారుణ్యస్యవి
లాసహేతుత్పేనకత్పావ్యభావిత్యా త్పూర్వరంగత్వేనయాపణం - య
ద్వా లీలావిభ్రమావనపూర్వరంగోయస్యతత్తారుణ్యమేవరంగస్థలమితి
గమ్యతే- త్రప్రైవనేపథ్యసింహారావరణసదృశీయవనికాలగవితస్యాంత

స్యతేకింభవేసత్యాభ్యాంప్రణయైకవాచినుతను ద్దత్తోత్త
రావ్రీడయా॥౫౦॥ మధ్యామధా॥ లీలావిభ్రాసుపూర్వ
రంగముదితంతారుణ్యమేత్యత్రప్రసావేపథ్యాంతర బింబిత
ప్రకకళాలాస్యప్రపంచక్రియః॥ సఖ్యఃపశ్యతకాకతీయ
నృపతౌభావానుబంధోజ్జ్వలః కోవ్యస్యాస్తరశభ్రావోవి

రెబింబితాత్పరకళాకామోద్భవనంనైవలాస్యప్రపంచ శ్రీస్యాస్తధో
క్తాయాఃలజ్జామన్తథమధ్యస్థాయాఇత్యర్థః - లాస్యలక్షణంతుసంగీతమా
దామనో॥ శృంగారరసభూయస్తైర్భూరిభావతరంగితైః । అంగైరసంగస
ర్వస్వైశ్చోభాతిశయశాలిభిః ॥ అస్వతోన్నతభేదోయస్తల్లాస్యమితకథ్య
తఇతి॥ బింబగ్రహణోచితనేపథ్యంతదంతరేనర్తనంచతత్రైవోక్తంకుం
డలిన్యత్రప్రస్తావే॥ నీరంధ్రాఃత్రకర్తవ్యాస్సిద్ధాయవనికాదిమా । అప
రేద్వైయవనికైశిహారావరణోపమే । పేక్షికాకాణాంవితన్వానానయనా
నందకందశం । నైపథ్యాంతరితాభూత్వానర్తకీన్యత్రమాచరేదితి॥ భావస్య
రత్యాఖ్యస్థాయీభావస్యానుబంధోవిచ్ఛేదాభావః - సజాతీయవిజాతీయై
రతిరసాగ్రభివ్యర్థః - అథనాభావానాంసాత్వికసంచారిణామనుబంధః
కల్లాలవదనకృశనువర్తనం తెనోజ్జ్వలఃనోహరః నాట్యపయైభావోనా

మవ్యాపారవిశేషః-తదుక్తం - వాగంగసత్వాభినయైర్ముఖరాగోపశోభి
తైః । భావయన్నాంతగంభావంవ్యాపారోభావభివ్యతభితి ॥ కోవ్యనిర్వ
చనీయః-శృంగారవివనాట్యంసతఃసంతస్యక్రమః-పశ్యతేత్యస్యవాక్యా
ర్థఃకర్త॥౫౦॥ ప్రౌఢాముదాహరతి॥ సహేలమితి॥ ప్రకృత్యామధురం
ప్రియదర్శనం-వ్యక్తశృంగారసూచకోంతఃకరణవికారోహేలా-తత్స
హితంయథాభవతితథాపశ్యంత్యాః - అతఏవతదాత్వేతతా-లేప్రియ
దర్శనసమయభివ్యర్థః - ప్రత్యుద్యంతిఉత్పద్యమానానివిధానిచలలితా
నికర్ణకంజూయనమచపిషుర్దనాచకోమలాంగవిన్యాసాః-సుకుమారాంగ
విన్యాసోలలితంపరికీర్త్యతభిలక్షణాత్ - తేషామాటోపేనమధురమితి
స్తరమండికృతచీడత్వముచ్యతే- రసస్యశృంగారస్యప్రాదుర్భావాదు
చయాదనుభావాదిత్యర్థః॥ ఉత్పన్నారతిరేకప్రప్రథమందర్శనాదిభిః॥హృ

జయతేశృంగారనాట్యక్రమః॥ ౫౦ ॥ ప్రౌఢాయథా॥

సహేలంపశ్యంత్యాః ప్రకృతిసుభగంరుద్రనృపతింతదా
త్వప్రత్యుద్యద్వివిధలలితాటోపమధురం । రసప్రాదు
ర్భావా ద్యుగపదుదయత్సత్త్వికమహేలా మృగాత్యై
స్తారుణ్యేకుసుమశరశిల్పంవిజయతే॥ ౫౧॥భేదాంతరంయ

దారంభానుభావేనశృంగారంపిశినిష్ఠిశేతివచనాత్ ॥ కుసుమశరశిల్పం
కామకళాకాశలం- అత్రదయితావలోకనకాలేఅంగదాసాతిశయవిశే
షకథనాద్విలాసః- తతా- లీనోవిశేషస్తువిలాసోంగక్రియాదిప్వితలక్ష
ణాత్ ॥ ౫౨ ॥ విస్తరభయాదస్తాభిరుపేక్షితానాంధీరాద్యవస్థానాము
దాహరణానిస్వయమేవద్రష్టవ్యాసీత్యాహ॥ భేదాంతరమితి ॥ అత్రా
యంనాయికాసంగ్రహః - స్వాన్యాసాభారణాచస్వాముద్ధావధ్యాప్ర
గల్భికాఅద్యైకధాత్రిధాన్యైద్వేధీరాధీరోభయాత్తనా ॥ జ్యేష్ఠాకనిష్ఠా
భేదేనతేవిషద్వివిధేపునః । అన్యైకన్యాపరోధావవేశ్యాత్వేకేతిపోడశ॥
స్వాధీనపతికాద్యష్టావస్థాభిస్తాస్సమన్వితాః । ప్రత్యేకమష్టధామఖ్యామ
ధ్యాహీనేతితాస్త్రిధా । ఇత్యేవంనాయికావస్థా స్సమదాస్త్రిగ్నిసమ్మి
తాః (3౪౪) ॥విరహాంతరంతాచైవవిప్రలద్భాభిసారికా । ఇత్యేవ

స్థాత్రయంపాహిః కేచిత్కన్యావరోధయోః । చతుఃపంచాశదధికస్త్రి
శత్యాసాంతదాభవేత్ ॥ ఇథంప్రసక్తమనుప్రసక్తంచపరిసమాప్యపరిమ

ధాసంభవముదాహర్యం॥ గుణాలంకారాణాంరసమహతికావ్యే
విలసితంస్ఫురచ్ఛబ్దాన్ధాభ్యాంతదపిహృదయానందిభవతి| తయో
రపుష్పేషస్సృజనదమృతమాధుర్యసుభాగః పరఃపుణ్యశ్లోకంచరిత
మనుబద్ధకావిజయతే॥ ఎషసంగ్రహశ్లోకః॥౫౩॥.....

(ఉపసార్క-రహితూనాంగుణాలంకారాణాంసదృశేలంకార్యేస
తిచరితార్థత్వం । యస్యాలంకారాశ్రయత్వంతదేవలోకన్యా
యేనాలంకార్యం । తేనగుణాలంకారాణాంకావ్యమేవాశ్రయ
భూతమితితదేవాలంకార్యం । రసాదేరలంకార్యత్వోక్తిః పా
ధాన్యేనాత్మనభవహేరనూపురాద్యలంకార్యత్వం । జీవితభూత
త్వాప్రసాదేకావ్యాత్మతా| క్వచిద్రసస్యపాధాన్యం । క్వచి
దలంకారస్యపాధాన్యం - క్వచిత్సస్తునఃపాధాన్యంచ॥ రస
పాధాన్యంయథా ॥ ఈషదంకురితవిభ్రమచారౌదేహపల్లవిత
కాంతినితన్వాః । యావనెముకురితస్తనమాతేపుష్పితశ్చఫలి
తశ్చమనోభూః ॥ ఏతత్కాంచద్బలామాలోక్యసస్పృహస్యప్ర
తాపరుద్రస్యవచనం॥ అత్రశృంగారరసోవ్యజ్యతే ॥ అలంకార
పాధాన్యంయథా ॥ కీర్తౌప్రతాపరుద్రస్యపహరంత్యాందిగం
తరే । లోకాలోకతటాశ్శశ్వద్ద్రవచ్ఛంవోపలాంకితాః॥అత్ర
చంద్రకాంతకుటిమానాం లోకాలోకావలతటానాందుద్రదేవ
కీర్తౌచంద్రికాబుద్ధ్యాశశ్వద్ద్రవోభూదితి భ్రాంతిమదలంకారో
వ్యజ్యతే॥ వ్యంగ్యావస్థాయామలంకారస్యాపిపాధాన్యమస్త్యే
వ ॥ వస్తుపాధాన్యంయథా ॥ అవతరతివీరరుద్రేకాకతివంతే
మ్రిలోకమహానీయే । త్యక్త్వాదుగ్ధపయోధింతల్పఫణిశస్వహం
దిరంపాగ్రిష్టః ॥ అత్రతల్పఫణిశోదుగ్ధాంబుధింవిహాయస్వగృ

ప్రకృతంపుణ్యశ్లోకగుణవర్ణనముపసుగర్వన్నవసంహరతి|గుణేతి|పుణ్యః
శ్లోకోయశోయస్త్రికాంతపుణ్యశ్లోకం పద్యేయశసినశ్లోకభిత్వమరః॥౫౩॥

హంప్రాప్తభివృద్ధినేన క్షీరసముద్రేహరి రాస్తీతివ్యజ్యతే ॥ అ
నేనపురుషోత్తమః ప్రతాపమద్రుహషేణకాకతీయకులేవతతారే
తివస్తువ్యజ్యతే ॥ ఇతిత్రివిధంస్యంగ్యప్రాధాన్యం ॥ కావ్యమాలి
త్యగుణాలంకారాణాంవిలాసః ॥ తచ్ఛకావ్యంశబ్దస్ఫురణేనాన్య
స్ఫురణేనతదుభయస్ఫురణేనచ సహృదయహృదయానందిభవతి
శబ్దస్ఫురణంనామప్రాథమంకన్యాడంబరః- యశ్శబ్దాడంబర
ఆరభ్యాంప్రతిపాదయ్యతే తచ్ఛబ్దస్ఫురణం ॥ యథా ॥ క్రోణీ
రక్షణవక్షిణాః క్షతజగన్మోభాద్ధురీత్యుక్తమాః క్షుద్రక్షత్రీయ
వక్షశిక్షణవిధాప్రాప్తిప్రకాశేయకాః ॥ ఉద్దామోద్యమనస్య
రుద్రనృపతేద్దోర్దండయోశ్చండయోర్గర్జ్జద్దుర్జనగర్వవర్వతభి
వాదంభోళయః కేశయః ॥ అచుంబితార్థసంపత్తిరథాస్ఫురణమి
వ్యతే ॥ యథా ॥ భగైజర్యువిజుంభివీరిపునుసీణాహంజలింబింబి
అంపెప్టింతోజయశ్చివాసకమళేంమణ్ణంతేవిణ్ణాణిణో ॥ మణ్ణేవీ
రపఆవరుద్దవిహుణోజణ్ణే సుఖైర్తుంకణోస్థీవిరిపుజీవిఆభిషి
ణోపత్తస్సపీథంబుఅం ॥ ఛాయా ॥ బద్దైయద్ధవిజృంభితేరిపుమహీ
నాథాంజలింబింబితంప్రీక్షంతో జయలక్ష్మీవాసకమలం మన్యం
తేవిజ్ఞానినః ॥ మన్యేవీరప్రతాపమద్రువిభోర్జ్జన్యేమగృహీతుంపున
స్సృష్టైరిపుజీవితానిధేఃప్రాప్తస్యపీతాంబుజం ॥ ఉభయస్ఫు
రణంయథా ॥ ఉద్యద్భృంహితగజైఃకరిఘటాకాదంబినీడంబ
రైఃక్రోణీభృతృటకోపరోధపటుభిస్సద్యస్ఫురదిక్తతైః ॥ ప్రా
వృట్సంభ్రమశంసినోరిపువధూబాహ్నేద్భవం దుర్జినంకుర్వంతత్స
లమర్తిగండస్యవతేజైఃత్రప్రయాణోద్యమాః ॥ ఎవంఽథశబ్దా
ర్థస్ఫురణాభ్యాంకావ్యస్యచారుత్వం ॥ శబ్దార్థయోరపిపుణ్యశ్లో
కచరితవర్ణనైసహృదయహృదయానందిత్వం ॥ అతోనాయక
వైయవకావ్యేప్రాధాన్యం ॥ కులాచారయశశ్శౌర్యశుశ్రీతశీలాది

(ఉపసారహేతూనా మిత్యా ద్యతిశ్లోమాకారణమిత్యంతోగ్రంథోబ
హుమనోశేషునదృశ్యతే నాపివ్యాఖ్యాతఃకుమారస్వామిసోమపీఠినా

వర్ణనం॥ క్రేయతేనేతురేవంయత్తదేవబహుసన్నతం॥ అథవాప్ర
తిపక్షస్యవర్ణయిత్వాగుణావృహాత్॥ తజ్జయన్నాయకోత
క్షావర్ణనంచమతంవచిత్॥ యథాక్రమముదాహరణం॥ తత్వం
యస్సపరః పుమానవతరోయస్యాస్వయేకాకతిత్వాపానాంచరి
తంచయస్యయవన క్షేమంకరప్రక్రమం॥ శ్లోఘాయస్యలఘూ
కృతామరతరు స్వధైనుచింతామణి సోఽయంవిశ్వధురంధరోఽజ
యతే శ్రీవీరరుద్రోన్మవః॥ యత్రైజః ప్రతిపక్ష భూషవిహరద్ద
ర్వాంధ కారాతపోయద్రోరగశ విక్రమస్త్రిజగతీశుద్ధాంతదౌ
వారికః॥ సోఽప్యాసీద్యుధిసేవణక్షిపతిస్సన్నాహభేరి ధ్వనింశు
త్వారుద్రసరేశ్వరస్యమహతోభీతఃపలాయ్యాకులః॥ ఎవంవిధవ
ణానముత్పాద్యేనాయకేనఘటతే॥ తస్యలోకప్రసిద్ధ్యధికంకు
లవ్యపదేశాదయోబహుధావర్ణయితుమేవోచితాః॥ స్వతస్సిద్ధే
తునాయకేదైవవిధ్యమపిసంభవతి॥ తస్యకులవ్యపదేశాదీనాం
లోకప్రసిద్ధత్వాత్- విభిన్నలవత్ప్రతిపక్షవిజయవర్ణనంయత్తం॥
ఏవంస్వతస్సిద్ధోత్పాద్యత్వభేదేననాయకస్యదైవవిధ్యంతప్రచ॥
ధీరోద్ధతయథారోద్రోవర్ణ్యతేబాహ్యసంభ్రమః॥ యథాచధీర
లలితేశ్వంఘరోబహుభావకృత్॥ నధీరోద్రావనిషయేతథావర్ణ
నమిష్యతే॥ కార్యతోరససంపూర్తిస్తస్మిన్నప్యచితక్రమా॥ హ
స్యాదీనాంతథాన్యేషాంరసానామపికిర్తనం॥ మంద్యోన్యమానుభా
వంస్యాద్ధీరోద్రాతైతునెతరి॥ సర్వనాయకాతిశయత్వాద్ధీరోద్రా
త్తస్యతద్విషయత్వంప్రబంధానామతిశ్లోఘాకారణమ్,

ఇతిశ్రీవిద్యానాథకృతోప్రతాపరుద్రయశోభూషణాలంకార
శాస్త్రీనాయకప్రకరణంసమాప్తం.

ఇతిపదవాక్యప్రమాణ పారావారపారీణ శ్రీమహాపాధ్యాయకోల
చలమల్లి నాథనూరినూను నావిశ్వజనేనవిద్యస్య విద్వత్సణేః పెద్దయార్య
స్యానుజేనకుమారస్యామిసోమపీఠినావిరచితేప్రతాపరుద్రీయ వ్యాఖ్యా
నెరత్నావళాఖ్యానేనాయకనిరూపణం నామప్రథమంప్రకరణమ్.

శ్రీమద్భగవద్గీతా ప్రథమోధ్యాయః శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదః

శ్రీరస్తు.

ప్రతాపరుద్రేయే- సవ్యాఖ్యానై,

కావ్యప్రకరణమ్-—౨.

అథ స్రాసంగికం నాయక స్వరూపం నరకావ్యప్రకృతం కావ్యస్వరూపనిరూపణం ప్రతిజానీతే॥ అథేత॥ కావ్యసామాన్యలక్షణమాహ ॥ గుణైః॥ అత్ర గద్యపద్యేత్యాది నాకావ్యస్య త్రైభావభాగోదర్శితః - శేషం లక్షణం- అత ప్రదేశనిష్కర్ష్యాహ॥ అదోషావతి ॥ అత్ర సూత్రే ప్రథమమనుపాత్తస్యాపిదోషవర్జనస్యాదౌ వ్యాఖ్యాన ముల్పిపి దోషః ప్రమాదాదినాప్యనుపేక్ష్య ఇతిద్యోతయితుం-తదుక్తందండినా॥ తదల్పమపినో

—●— కావ్యస్వరూప నిరూపణం. —●—

అథ కావ్యస్వరూపం నరకావ్యతే ॥ గుణాలంకారసహితౌ శబ్దాథౌ-దోషవర్జితౌ ॥ గద్యపద్యోభయమయం కావ్యం కావ్యవిదోవిదుః ॥ అదోషాసగుణౌ సాలంకారౌ శబ్దాథౌ కావ్యమితి కావ్యసామాన్యలక్షణం॥ ౧॥ శబ్దాథౌమూర్తిరాఖ్యాతౌజీవితంగవ్యంగ్యవైభవం॥ హారాదివదలంకారాస్తత్రస్య రుపమాదయః ॥ శ్లేషాదయోగుణాస్తత్రశౌర్యాదయఇవస్థితాః ॥ ఆత్మేతరద్వాపహస్తత్రస్వభావా ఇవరీతయః ॥ శోభామాహార్యకీంప్రాప్తవృత్తయోవ్య

పేక్ష్యంకావ్యేదుష్టంకథంచన ॥ స్యాద్వపుస్సుందరమపిశ్చితేంద్రేణ కేనచుర్భగమితి॥ ఎకోహిదోషోగుణసన్నిపాతేనమజ్జితీందోఃకిరణేష్యివాంక ఇతితుకావ్యవ్యతిరక్తవిషయమితిప్రప్తవ్యం ॥ ౧ ॥ అథపేక్ష్యమూలక్షణకబ్దాథౌదికావ్యసామగ్వాంశరీరాదిలోకసామగ్రీమారోపయతి ॥ శబ్దాథౌవిత్యాది ॥ స్వభావాజాతిప్రయుక్తధర్మాశ్చేష్టాదయః - ఆహార్యకీంకృత్రిమాం- వృత్తయోవర్తనాని - పదానామానుగుణ్యంవదీవినిమయా

సహిష్ణుత్వం-రసశృంగారాదిరాస్వాద్యతేయేనగాంభీర్యేణ తస్యవిశే
షాఃరసాస్వాదప్రభేదాః ॥ ౨ ॥ అథయథాయోగవివేచయన్నాదౌతా
వచ్ఛబ్దార్థవిభజితే - వాచకేత్వాదిना॥ క్రమేణాభిధానతఃకావ్యంజనా
వ్యాపారైరథావబోధకాశ్చబ్దాః వాచకలక్షణికవ్యంజకాః- తైరేవబో
ధ్యాఅథావాచ్యలక్ష్యవ్యంగ్యభివివేకః - ననుచతుర్థే తాత్పర్యాధైజా
గ్రతికథమథత్రైవిధ్యాక్తిరిత్యాశంక్యతస్యతృతీయంతర్భావభిత్వాహ ॥
తాత్పర్యార్థభి॥ అత్రవక్త్రబుద్ధిసన్నిధాపితోవాక్యావగమ్యోవాక్యా
ర్థోరసాదిహావస్తచ్ఛబ్దేనోచ్యతే - తస్మిన్ పరాస్తత్పరాస్తదా సత్తాస్త
ద్విపయాభిత్వార్థః- తేషాంభావస్తాత్పర్యం-నన్వభిహితానాంపదార్థానా
మథ్యాభిధానాంవాపదానాం విశిష్టార్థప్రత్యాయనశక్తిస్తాత్పర్యమితి
వ.తభేదేనమీమాంసకావర్ణయంతి - అతస్తత్తతేదేవదత్తగామానయో

త్తయోయథా । పదానుగుణ్యవిశ్రాంతిశ్చయ్యాశయ్యేవ
సప్తతా ॥ రసాస్వాదప్రభేదాన్స్యఃపాకాఃపాకాభవ
స్థితాః । ప్రఖ్యాతా లోకవదియం సామగ్రికావ్యసంప
దః ॥ ౨ ॥ వాచకలక్షకవ్యంజకత్వేనత్రివిధంశబ్దజాతం
వాచ్యలక్ష్యవ్యంగ్యత్వేనార్థజాతమపిత్రివిధం తాత్ప

ర్యాదౌదేవదత్తకర్తృకదండకరణకగోకర్తృకానయన రూపో విశిష్టార్థవస
వ్యంగ్యత్వవిధురస్తాత్పర్యాదవగతత్వాత్తాత్పర్యార్థభిత్వవ్యతే కథమ
స్య వ్యంగ్యేంతర్భావభిచేత్వత్వం - సహితావన్తాత్రైవిధసంభవి
శ్రాంతికావ్యశబ్దాన్వయ వ్యతిరేకాభ్యాం ప్రవృత్తినివృత్తివిషయభూ
తస్యప్రధానస్యప్రయోజనాంతరస్యాసంభవాత్ - కింతుతదర్థస్యకా
రేణప్రతీయమానేసామాజికానందాస్వాదఫలేరసాదావాధాంతరే-అత
స్సపవతాత్పర్యార్థః- తత్ప్రత్యాయకపదార్థశక్తిరేవతాత్పర్యంకవిసమ
యో-తచ్ఛవాభిధా- స్వాధ్యేసంకేతాభావాత్ - నాపిలక్షణా-ముఖ్యా
ర్థభావాద్యభావాత్ - అతోవత్సమాణలక్షణస్యవ్యంజనస్యేవేదం నా
మాంతరకరణమితితదర్థస్యవ్యంగ్యార్థత్వమేవేతిభావః - తస్మాత్ప్రసం
ప్రగమరూపవాక్యార్థకథంప్రతీయతభిచేత్ తార్కికాణామివవాక్యమ

హిమ్నానపునస్తాత్పర్యేణ మిమాంస కానామివేతిబూక్రిమః - అతఏవ
తేవన్యాయంతి- ఆకాంతౌదిమత్వైస్సతిపదానాం పదార్థానాంవాసమన్వ
యశక్తిర్వాక్యం- తద్బలయాబోవాక్యార్థః-తాత్పర్యార్థస్తవరిణివిర
సంపనసఫలంపరిణతిసురసమామృఘమిత్వాదినిందాప్రశంసాదివాక్యే
షు హానోపాదానాదిరూపవివ నాన్యః - తాత్పర్యమపి భావాభిప్రా
యాద్యవరపర్యాయం-ఉద్దేశోనామవత్ప్రధర్మో నమిమాంస కానామివ
వాక్యధర్మభితి - తదేతదుదయనాచార్యైః కుసుమాంజలీపుద్గేశపవతా
త్పర్యమిత్వేతద్దోషకవాఖ్యానావసరేప్రతిపాదితం - యద్వావైయాసి
కదేవతాధికరణేర్థాంతరాభావే సంసర్గఏవ తాత్పర్యార్థస్తత్పద్భావే
తత్త్రైవప్రతివిశ్రాంతిస్సేవ తాత్పర్యార్థో నసంసర్గ భితిప్రతిపాది
తం-తద్వదత్ప్రసిద్ధప్రప్యం - కావ్యేసంసర్గమాత్రవిశ్రాంతిర్నసంభవ
తీత్యుక్తం-తద్వ్యవ్యంగ్యమవరంస్తృతమితికావ్యప్రకాశవచనస్యకాగతి
లిచితైర్నమదోషః - అవ్యంగ్యమిత్యత్రానుదరా కన్యేతివన్నభేషదర్శ

ర్యార్థోపివ్యంగ్యార్థఃఎవనపునఃపున్సన్భూతః । అభిధాన

తేనాన్యుటవ్యంగ్యత్వస్యవివక్షితత్వాత్ - తదుక్తమలంకారసుధాని
ధౌ ॥ అనుబంధతాద్వ్యంగ్యనామవ్యంగ్యంవిత్రమిరితం।వ్యంగ్యస్యా
త్యంతవిచ్ఛేదఃకావ్యేకుతాప్రినేవ్యతభితి- ఏవంవసతిపాగ్రీనాలంకార
శాస్త్రకారాణాంసంసర్గరూపవాక్యార్థస్యతాత్పర్యార్థఃతేనప్రతిపా
దనంమతాంతరాభిప్రాయేజేతిద్రష్టవ్యం- అతఏవోక్తంకావ్యప్రకాశే-
తాత్పర్యార్థోపి కేనువిదితి - ఉక్తంచసుధానిధౌ ॥ అస్తన్వతంతాత్పర్య
వ్యాపారాపేక్షంసంభవతీతి - విద్యాధరేణాప్యుక్తం తాత్పర్యంనామ
వ్యాపారాంతరంపరైరభ్యుపగతమితి తస్మాద్వ్యంజనాపరపర్యాయమే
వతాత్పర్యంకవిభిరంగీకృతం నాన్యదితిసిద్ధం-అతఏవోక్తంభావప్రకాశే॥
అతోద్వన్యాఖ్యతాత్పర్య గమ్యమానత్వతస్సవతః । కావ్యేరసాలంక్రి
యాదిర్వాక్యార్థోభవతిస్ఫుటమితి-ఉక్తంచద్వన్యాచార్యైః ॥ యత్త్వ
భిప్రాయవిశేషరూపంవ్యంగ్యం శబ్దార్థాభ్యాంప్రకాశ్యతే తద్భవతి వివ
క్షితంతాత్పర్యేప్రకాశ్యమానమితి॥ వృత్తయోపిత్రివిధాభిప్రాయః॥అ

భిదేతి॥ గౌణవృక్షక్షణాంతోభిన్నేతిప్రాభాకరాః - తదయుక్తం - తస్యాలక్షణాయా మంతర్భూవాదిత్యాహ గౌణవృక్షిరితి - గుణనిమిత్తవృక్షిర్గౌణవృక్షిరిత్యర్థః - అత్ర హేతుమాహ॥ సంబంధేతి॥ లక్షణాయా అపితథాత్వాదితిభావః - ముఖ్యాధ్యయోగస్సంబంధః - తద్బాధోనుపపత్తిః - అగ్నిర్వాణవక ఇత్యత్రాగ్నిలక్షితమైంగళ్యాదిగుణసామాన్యయోగస్సంబంధః - అనగ్నావగ్నిశబ్దప్రయోగోనుపపత్తిః - అత్రోద్భయస్థస్యగుణసామాన్యరూపస్య గుణవిశేషరూపస్య వాసాదృశ్యస్యసంబంధరూపత్వం - తస్యబోధయోగరూపణీయత్వసాధ్యైవోపచారాత్ - తనుక్తంవాక్యపదీయసాదృశ్యమాత్రంసామాన్యంద్విష్టంతైచ్ఛిత్వప్రీత్యుతే॥ గుణభేదోవ్యభేదేనద్విష్టప్రతిర్వావివక్షితఇతి - ననుగౌణ్యాంయథాసంబంధస్యలక్ష్యవిశేషణత్వేనాన్వయోగతథాలక్షణాయాం - అతఃకథమ

క్షణాన్యంజకాఖ్యాస్తీస్కృజ్యవృత్తయః॥ గౌణవృక్షిరపి
లక్షణాప్రభేదవివ - సంబంధానుపపత్తిమూలకత్వాత్ః
యథాగ్నిర్వాణవక ఇత్యత్రాగ్నిసాదృశ్యవిశిష్టమాణవ
కప్రతిపత్తిర్వివక్షితా - తదైవగంగాయాంఘోషఇత్యత్ర
గంగాసంబంధవిశిష్టతీరప్రతిపత్తిర్వివక్షితా - గంగాసం
బంధస్యోపలక్షణత్వేఘోషగతపవిత్రత్వాద్యసిద్ధేః॥ అత

న్వయోగస్సంబంధమూలకత్వసామ్యమిత్యాశంక్య లక్షణాయామపిసంబం
ధస్యవిశేషణత్వంసదృష్టాంతమాహ॥ యథాగ్నిరితి॥ అత్రసాదృశ్యస్య
మాణవకనిష్టత్వాత్తస్యతద్విశిష్టత్వం - అన్యత్రగంగాశబ్దబోధ్యత్వహే
తుకప్రవాహోత్సక్తత్వప్రతీతివివయత్వమేవ తీరస్యాపిగంగాసంబంధవిశి
ష్టత్వం - ఏవంజస్త్రికస్తీరయోరేకశబ్దబోధ్యత్వేనతాదాత్మ్యప్రతీతే
స్సోస్తోధర్మాత్వంకపావనత్వాదయస్తీరే ప్రతీయంతఇతిప్రయోజన
సిద్ధిః - ఎవమంగీకారేతదసిద్ధిరేవబాధితేత్యాహ॥గంగాసంబంధస్యేతి॥
ఉపలక్షణత్వ ఇతివేదం సముదాహితీరం కింతుగంగాతీరమితిగంగాసం
బంధమాత్రప్రతీతావిత్యర్థః - ఘోషగతేతి-తీరద్వా రేతిభావః - తథా
ప్రతిగంగాతీరేఘోషఇతిముఖ్యశబ్దాభిధానాల్లక్షణాయా భేదోనస్యాదితి

హృదయం-నవనూభూద్యేః ఇతివత్తంయుక్తం- తథాసతిముఖ్యసంభవతి
 గౌణస్యాన్యాయ్యత్వాత్సర్వసంప్రతిపన్నాలక్షణేనోత్పిదేదితి - అనేన
 సంబంధానుపపత్తిప్రయోజనానాం త్రయాణామపి లక్షణావీజత్వము
 క్తం- తస్యవిభాగమాహ॥ అతఏవేతి॥ నిమిత్తభేదాదిత్యధః-అత్రసా
 దృశ్యశబ్దేనారోపాధ్యవసాయహేతవోన్యేపి కార్యకారణభావాదయ
 సంబంధాఉపలక్ష్యంతే-సంబంధశబ్దేనతద్వ్యతిరిక్తాగోబలీవదః-న్యాయో
 నోచ్యంతే- ద్వయోచపిప్రత్యేకంద్వైవిధ్యమాహ ॥ సంబంధేత్యాది ॥
 అత్రయద్యపిసారోప సాధ్యవసాయయో సాదృశ్యనిమిత్తబ్దేనౌ
 త్వంగౌర్బాహీకోగౌరయమిత్యావౌ - కార్యకారణభావాదిసంబంధాం
 తరనిమిత్తత్వేతుశుద్ధత్వం- ఆయుర్ఘృతమాయురేవేదమిత్యావౌ - వీచం
 చాతుర్విధ్యేహదజహల్లక్షణాభ్యాం సహాపేథాలక్షణేతి కావ్యప్రకాశ

వససాదృశ్యనిబంధనా సంబంధనిబంధనాచేతి ద్వివిధాల
 తుణా । సంబంధ నిబంధనాచ జహద్వాచ్యాఅజహద్వా
 చ్యాచేతిద్వివిధా । సాదృశ్యనిబంధనాసారోపసాధ్యవ
 సాయాచేతిద్వివిధా।ఎవంలక్షణాచతుర్విధా ॥ కైశిక్యా
 రభటిసాత్వతీ భారతీచేతి రచనాశ్రితత్వేనరసావస్థాన
 సూచకాశ్చతస్రోవృత్తయః । తథాచోక్తందశరూపకే॥

కారః - తథాపిముఖ్యధఃస్యహనోపాదానారోపాధ్యవసాయలక్షణో
 నాధివశాచ్చాతుర్విధ్యమేవలక్షణాయాః - ఆయుర్ఘృతమాయురేవేద
 మిత్యాదావపిగౌణత్వదైవసుకల్పత్వాచ్చ - తదుక్తమలంకారచూడా
 మణౌ॥యత్రవత్త్వంతరేవత్త్వంతరముపచర్యతేసగోణోధః-యత్ర
 నతథాసలక్ష్యఇతివివేకఇతి - కుశలప్రవీణాదిశబ్దానాంసాత్వత్సంకేతవి
 వయత్వేన ముఖ్యత్వాన్నరూపి హేతుకత్వంలక్షణాయా ఇత్యాచార్య
 హేమచంద్రః - రూపితౌత్రయణేతుప్రయోజనలక్షణాపేక్షంచాతు
 ర్విధ్యమితిజ్ఞేయం ॥ ననుకైశిక్యాదివృత్తీనాం విద్యమానత్వాత్కథం
 తిస్రీకృష్ణవృత్తయ ఇత్యాశంక్య శబ్దసందర్భాశ్రితత్వాత్తాసామశబ్దవృ
 త్తిత్వమివ్యభిప్రాయేణాహ॥ కైశికీతి ॥ రసాద్యనుగుణత్వేనాచిత్యనా

నఖకవ్యాపారః కైశిక్యాదిః-తాదృశఎవశబ్దవ్యాపారోవైదర్భ్యాదిః- త
దుత్తంభస్యన్యాచార్యైః-రసాద్యనుగుణత్వేనవ్యవహారోధ-శబ్దయోఃబో
చిత్యవాణాయస్తాఎవ వృత్తయోద్వివిధాస్థితాఇతి- ఎవంకైశిక్యాదీనామ
ర్థప్రాధాన్యేపినాంతరియకాణాంశబ్దానాం యథాయోగం వైదర్భ్యా
దిసాపేక్షత్వస్యధనికాదిభిఃప్రతిపాదనాన్రచనాశ్రితత్వమిత్వము సంభే
యం - కైశిక్యాదీనాంరసస్యంజకత్వస్యరచనాధీనత్వాద్రసాప్రథాత్వ
మన్వయవ్యతిరేకాభ్యాంవర్చయతి- రచనాయాఅపీతి- ప్రసిద్ధమితికావ్యా
లోకాదాపితిశేషః-తదుత్తం ॥ యస్త్యలక్ష్మప్రసవ్యంగ్యోద్వినిర్వర్ణశ
దాదిషు| వాక్యేసంఘటనాయాంవసప్రసంభేషదీప్యతఇతి| యద్యపి-వి
భావాదీనామేవరసస్యంజకత్వం - రచనాదీనాంతువిభావాదిసహకారి
త్వమేవ- అతఏవోత్తంలోచనె ॥ సహకారిత్వమేవాభిధాతుంసంఘట

కైశిక్యారభటిచైవసాత్వతీభారతీతథా । చతసోస్త్రుత్త
యోజ్ఞాయారసావస్థానసూచకాఇతి ॥ రచనాయాఅపిర
సస్యంజకత్వంప్రసిద్ధం । రసాననుగుణవర్ణరచనాయా
దోషత్వముత్తం । వైదర్భీప్రభృతయోరితివిశేషానవృ
త్తిస్వంతర్భూతాః| తత్రసంకేతితాథాగోచరశబ్దవ్యా

నాయామిత్యాదౌసప్తమీందైశిఇతి - తథాప్యవచారికంరసస్యంజకత్వ
మితిబోధవ్యం - దోషత్వమితి- రసస్యస్యాద్విరోధాయస్త్రుత్వనౌచిత్య
మేవచేతివచనాన్రసభంగహేతుద్వాదితిభాషః - అథప్రసంగాద్వైద
ర్భ్యాదీనాంవత్సమాణంకైశిక్యాద్యనంతర్భూతమథునాప్రతిజానీతే ॥
వైదర్భీప్రభృతయితి|అథోదైశక్రమానుసారేణాభిధానక్షణమాశు॥ అ
త్రేతి॥ సంకేతశబ్దార్థయోస్సంబంధావధారణం- సకృతోయస్యససం
కేతితః-అథోత్త్రజాతిగుణక్రియాప్రవ్యాత్సకః కేవలజాతిద్వైత్యాచింగిత
వ్యక్తిరన్యాసోఽహూవామతభేదాత్ - సార్వవధీనాఃఖలుకవయోభవం
తి- విశేషణద్యయేనవ్యంజనచేష్టయోఃక్రమేణవృద్ధాసఃఅతఃకాయాన్తు
ద్వయోరన్యతరేణేతివివేకః - లక్ష్మేపిసంకేతోస్తీత్యన్వితాభిధానవా
దినః- తత్తతేశబ్దన్యాసారవదైవేతివిశేషః-అశబ్దన్యాసారోలక్షణేతివ

శ్లోకే-అభిధాంబభజతే ॥ సేతి ॥ యాధిరస్వకథాదివదవయవాధాభావే
ససముదాయప్రసిద్ధిః - తదుక్తమూచాన్వైః-అసత్స్వపయవాధేషుయో
స్యతాగ్రైప్రయుజ్యతే । తతానన్యగతిత్వేనసముదాయఃప్రసిద్ధ్యతితి-
యోగః పోక్షణ్యాదాప్రకృష్టోక్షణకరణత్వాదివదవయవప్రసిద్ధిః ॥ ఆ
ద్యానుదాహరతి॥ ఉపగతి॥ తపోవశేషైః కృచ్ఛ్రహంద్రాయణాదిభిః
జగతిమహిష్యాః భూకాంతాయాః శుభైశ్చరితైః గ్రీపుగంధీసాన్వైరోరి
ప్రతాదిభిః- అన్యభవనస్యమధ్యమలోకస్య-భాన్వైరవృష్టపరిపాతైః-
అత్రతపఃప్రభృతినిమిత్తభేదాద్విచ్ఛిత్తివిశేషంవత్తుంమధ్యమలోకవసన
మప్టివృష్టిభ్యా మాశ్రితః- ప్రజాపృథివీవృత్తిరిక్త మధ్యమలోకాసంభ

పారోఽభిధా । సాద్వివిధా-యాధిపూర్వికా యోగపూ
ర్వికాశేతి । యాధిపూర్వికాయథా ॥ తపోవశేషైఃప్రధి
తైః ప్రజానాం శుభైశ్చరితైః గతిమహిష్యాః । భా
న్వైః ప్రభూతైర్భువనస్యచాన్యవిభర్తిరాజ్యం వరవీర
రుద్రః॥ అత్రసర్వేశబ్రాహ్మణాః॥ ౩॥ యోగపూర్వికా
యథా ॥ రాజ్ఞిరుద్రనరాధీశైరంజయత్యఖిలాఃప్రహుః॥
భూరన్యథావసుమతీరత్నగర్భాస్థిరేతివ॥ అత్రవసుమ
తీరత్నగర్భే త్వేవమాదయోయాగికాః॥ ౪॥ వాచ్యాధా
నుపపత్త్యాతస్సంబంధిన్యారోపితశ్శబ్ద వ్యాపారోలక్షణా॥

వాదితిద్రష్టవ్యం - అత్రతపఃప్రభృతీనామవయవాధాభావాదూగ్రైశ్చే
నకోపివివాదః - ప్రజాదిశబ్దానామవయవాధాసద్భావేన యోగికత్వేపి
యాధిర్యోగమవహరతితి శబ్దశక్తిస్వాభావాదన్తథాంతరేప్రయోగనివార
ణాన్నిర్మంధ్యవంకజాదివరూపిణత్వమభిమతమేవేత్యాశయోవాహ । అ
త్రసర్వగతి ॥ ౩ ॥ ద్వితీయాముదాహరతి॥ రాజ్ఞీతి॥ అత్రవసుమత్యా
దిశబ్దానాంధనవత్తాద్యవయవాధాసద్భావాద్యోగికత్వమిత్యాహ॥ అత్యే
తి॥ ౪॥ లక్షణాంలక్షయతి॥ వాచ్యేతి॥ వాచ్యాధానుపపత్త్యాముఖ్యాక్ష
పాదేనహేతునాతత్సంబంధిని ముఖ్యాధానుపపత్త్యానుపపత్త్యా
వ్యాపారోలక్షణేత్వార్థః - అత్రయద్యపిస్వార్థంప్రత్యాయోపరతవా

పారస్యశబ్దస్యపునర్వ్యాపారంతతా యోగాదర్శనవలతుకభివ్యర్థస్యా
 పారోలతుణా- తథాపివాచ్యధర్మోవాచకతేవచర్యత ఇతిలతుణాయాశ్చ
 బ్రహ్మత్వవ్యవహారఇతివిజ్ఞేయం ॥ అత్రతాపత్పురోక్తవిభాగక్రమే
 నిజహల్లుకుణాముదాహరతి॥ జేతురితి ॥ అత్రాక్రొశసిద్ధ్యర్థంనగరశబ్ద
 స్సాన్విర్థంహిత్యాచద్యాసినః ప్రాణినోలతుయతీ త్యేవాజహల్లుకుణా- త
 త్రత్యప్రాణిమాత్రభయప్రతీతిః ప్రయోజనం ॥ ముఖ్యార్థబాధాంవ్యస
 క్తిఅతేరితి॥౫॥ అజహల్లుకుణాముదాహరతి॥సత్పురితి॥పాదవీరీమితిఅల్పం
 పీఠంవీరీ-గౌరాదిత్యాత్-జీమ్- అతఎనోక్తమమరకోశే- స్త్రీస్యాతా-వి
 చ్ఛృణాశ్చౌదిర్విసతౌపవయేయదీతి- బాహుశ్యప్రతీతిః ప్రయోజనం॥ ల
 త్యేలతుణంయోజయతి॥ అతేరితి॥ సృపతయఇతిమాళిసహితాఎవేవ్యర్థః

తత్రజహల్లుకుణాయథా॥ జేతుః కాకతిభూభర్తురాకర్ణ్య
 వటసాధ్వనిం । సామంతనగరాణ్యుచ్చైరాకోశంతిస
 మంతతః ॥ అత్రనగరాణ్యుచ్చైరాకోశంతీతి వాచ్య
 స్యానన్వయః - అచేతనానామాకోశస్యాసంభవాత్ ॥
 ౫॥ అజహల్లుకుణాయథా॥వత్సః కాకతినాథస్యపాదవీరీ
 మనారతం । స్ఫురత్రత్సప్రభాజాలైరలంకుర్వంతిమా
 శయః॥అత్రాలంకారసిద్ధ్యర్థంనాళిభిస్తదా శ్రయభూ

ఏవంచాత్రాస్సాన్విర్థంహిత్యైవతద్విశిష్టాథాంతరలతుణెతిసిద్ధం - స్వా
 ధాపరిత్యాగేతుస్వాధాంశైలభిథా- అంతాంతరేతులతుణాచేత్యేకస్యశ
 బ్దస్యైకదాబ్రుత్విద్యయావతైః - తర్హిజహదజహల్లుకుణయో రభేదఇతి
 చేత్సత్యం - కింత్వత్రాభిధాతఃప్రచ్యాప్యస్వాధస్వాపిలతుణ్యేవసేవీకా
 రాదజహత్సాన్విర్థేతివ్యవదేశః - అన్యత్రతు తదపినాస్తీతిజహత్సాన్విర్థే
 తి । తదుక్తంతాతపాదై రెకావలీతర లేతంత్రవారికవ్యాఖ్యానేసిద్ధాం
 జనేచ - స్వాధ్ధత్యాగేసమానేపిసమానేనాన్యలతుణా । యత్రేయజ
 హత్సాన్విర్థాజహత్సాన్విర్థాభుతంవి నేతి-నన్వధాఎవలతుకభివ్యక్తం - త
 థాసత్యజహత్సాన్విర్థాయా స్సాన్విర్థాంశై వృత్తివిరోధఇతిచేత్సవదో
 క్తః - కేవలస్వాధ్ధస్యలతుకత్వంతత్సహితస్యాన్యస్యలతుత్వమితి భేదస

వలయొల్లాసోభూనుండలాహ్లాదఃకైరవవికాశశ్చ - అత్రైగ్రిహచంద్రమా
ఇత్యేతవృజ్జేన చంద్రవినపురోవర్త్యభేదాన్యవసాయే నేదం తయావశి
ష్యతే - సతురాజావివక్ష్యతే - అన్యథాసారోపత్వప్రసంగాత్ - అతస్తా
దృశ చంద్రవినగీర్ణవిషయతయావికరస్యేనప్రతీయతే || సర్వమేతన్న
ససరిధాయాహ || అత్రేతి || లక్షణాంతరయోగేవిచ్ఛిత్తివిశేషోస్తీత్యభి
ప్రాయేణాహ || కాకతీయైతి || ౮ || వ్యంజనావృత్తైర్లక్షణమాహ || అన్వి
తేష్యైతి || పదార్థేషుపదైరభిహితేషు - అన్వితేషుఅకాంత్రాదవశాన్విశ
స్సుంబధేషు సత్సు సమన్వయశక్త్యా వాక్యాధై ప్రతీతశ్చత్యర్థః - య
ద్వాఅర్థప్రకరణాదినా ప్రాకరణీ కార్థపర్యవసితేష్యిత్యర్థః - ఏతేనా
భిధాన్వయశక్త్యోస్సతిసంభవేలక్షణాయాశ్చానంతరభావీవ్యంజన వ్యా
పారభినిమాచితం - లక్షణాతుసమన్వయశక్తిసమర్పితాన్వయవిధురీకర
ణధురీణత్వాదన్వయశక్త్యనంతరభావీ న్యే చేత్యవోచన్నభిసవగుప్తాచా

యుహ || అప్రప్రతాపరుద్రశ్చంద్రతయాభ్యవసీయతే |
కాకతీయకులాంభోధేరిత్యారోపః || ౮ || అథవ్యంజనావృ
త్తిః || అన్వితేషుపదార్థేషువాక్యార్థోపసాగ్రాధ్యసృథాం
తరవిషయశ్శబ్దవ్యాపారోవ్యంజనావృత్తిః || సాత్రివిధా-శ

ర్యపాదాః - వాక్యార్థస్యకావ్యశరీరభూతస్యోపసాగ్రాధ్యం శోభార్థం
వ్యంగ్యరహితస్య కావ్యస్యానాత్మకశరీరవదచారుత్వాదితిభావః - వాన్వ
లత్వాభ్యామనోర్ధోర్ధాంతరంవ్యంగ్యంతద్విషయశ్శబ్దవ్యాపారః - అప్ర
శబ్దగ్రహణమథస్యాప్రపలక్షణార్థం - అజ్ఞాతార్థస్యశబ్దస్య విశిష్టస్యశ
బ్దాసభిధేయస్య కార్థస్యవ్యంజనత్వా యోగా దుభయవ్యాపారత్వా
భ్యుపగమాత్ - కింతుశబ్దార్థశక్తిమూలయోర్యథాయోగమేకస్యప్రా
ధాన్యముతరస్యసహకారిత్వం - ఉభయశక్తిమూలేపితత్వదంతయోలే
చమేవవిభాగోద్రవ్యవ్యః || వ్యంజనావృత్తింవిభజతే || సాత్రివిధేతి || అత్రా
నేకార్థస్యశబ్దస్యార్థప్రకరణాదిభి రప్రకృతార్థవాచకత్వే నివారితేపిత
ప్రసారితర్యత్ప్రసాదలబ్ధాసాశబ్దశక్తిమూలా-వక్తృబోధవ్యాజవశాత్సహృ
దయానామధ్ధాంతరప్రతీతిహేతుర్వాచ్యార్థ వ్యాపారార్థ శక్తిమూ

లా-ఉభయసంబంధేతూభయశక్తిమూలేతిపివేకః॥ తత్రశబ్దశక్తిమూ
లాముదాహరతి॥ వాహిన్యభి॥నదీపతే సర్వతోముఖస్యోదకస్యసంభ్ర
మోదూసాంతాభితి వ్యధికరణో బహుప్రీహిః - అర్కఅదిశ్వాద్వామ
త్వస్థియోచ్చృత్యయః - సర్వమన్యత్స్వయమేవవ్యావత్యోనోన్యంజ
నావృత్తేశ్శబ్దశక్తిమూలత్వం విఃసక్తి- అత్రేత్యాదినా॥ వాహినీసర్వ
తోముఖకబంధశబ్దానామితి - అనేకాగ్ధానామితిశేషః- అర్థఃప్రయోజ
సంప్రకరణంప్రస్తావః అదిగ్రహణాదర్థనిర్ణాయకా స్సంయోగాదయో
గ్యుక్త్యాంతే- తమక్తంవాక్యపదీయే- సంయోగోవిప్రయోగశ్చసాహచ
ర్యంవిరోధితా॥ అర్థఃప్రకరణంలింగంశబ్దస్యాన్యస్యసన్నిధిః ॥ సామర్థ్య

బ్రాహ్మీభయశక్తిమూలకత్వేన॥ తత్రశబ్దశక్తిమూలాయా
థా॥వాహిన్యః కాకలీంస్రస్యసర్వతోముఖసంభ్రమాః॥
కుర్వంత్యున్యత్రాబంధాభ్యంప్రతిపక్షబలార్హవమ్॥ అశ్ర
వాహినీసర్వతోముఖకబంధశబ్దానా మర్థప్రకరణాదినా
నైన్యసర్వవ్యాపిత్యలూనమస్తకదేహపరాణాం వాచక
త్వేనియంత్రితేపి శబ్దశక్తిమూలానదీజలప్రతిపత్తిర్యా
జాయతేసావ్యంజనావృత్తిః ॥ పాక్రికరణికార్థపర్యవసే
తాభిధా నశక్తోత్త్య పాక్రికరణికార్థప్రతిపత్తికర్తుం -
అపాక్రికరణికార్థస్యాపివాక్యార్థ శోభార్థంవక్తుర్వివక్షిత

మూచితీదేశఃకాలోవ్యక్తిస్వరాదయః ॥ శబ్దార్థస్యానవచ్ఛేదేవశేషస్త్వ
తేహేతవభితి - ఏతేషాముదాహరణప్రసంగః కావ్యప్రకాశికాదాగ్రప్ర
వ్యః - వాచకత్వేఅప్రకృతనదీజలవాచకత్వభిత్వార్థః-నియంత్రితేనాచి
తేసత్యపియత స్తత్ప్రతిపత్తిర్జ్ఞాయతేసాశబ్దశక్తిమూలాన్యంజనావృత్తి
రితియోజనా-అన్యథోద్దేశ్యవిధేయభావవైపరీత్యావత్తైః॥ నన్వభిధాలక్ష
ణావాప్రసిద్ధేవాప్రకృతేధాంతరేపిప్రవర్తతాం కిమప్రసిద్ధేనన్యంజనా
వ్యాపారేణేత్యాశంక్యత్ర మేణనూషయతి - పాక్రికరణికేత్యాదినా -
ననుమాణూదప్రకృతార్థప్రతినిర్వదర్థంవ్యాపారాంతరకల్పనేత్యత ఆహ
అపాక్రికరణికేతి॥ వ్యంగ్యరహితస్య కావ్యోన్యవైవాఖ్యావాచితీభావః- శ

జ్ఞాన్యయన్యతే కాను విధాయకత్వాచ్ఛబ్దవైవాచాయం వ్యాపారభిత్వా
హ॥ అన్యతత్వతి॥ అన్యతఃశబ్దవ్యతిరిక్తదిత్యక్షః॥ అక్షలక్షణాంప్రతిక్షిపతి॥
నాత్రేతి॥ తత్రముఖ్యాన్తబాధాభావవిషయే హేతురీత్యాహ-వాచ్యేతి॥ న
స్వేకస్మిన్ వాచ్యే వ్యాపారభేదేనానేకాన్తప్రతిపాదనవాక్యభేదదోష
స్సాన్విదిత్యతాహనాత్రేతి॥ తత్ర హేతుమాహ-ప్రయోక్తురితి॥ పాద
పేయవాక్యావాంప్రయోక్తృపరతంత్రత్వాచ్ఛేదోధావతిత్యాదిపద
నేకాన్తత్వంనదోషయేతిభావః॥ ననుశబ్దశక్తిమూలేభ్యనాప్రకృతాప్రకృ
తాద్వావప్యధౌ వాచ్యోతతాప్రకృతార్థానిభానేవాక్యస్యాసంబంధా
ధాభిధాయిత్యంమూత్రసాక్షిదితిప్రకృతస్యాప్రకృతేన సహజమా
రూపణాదికంవ్యంగ్యతయాకల్ప్యతే॥ తద్వవ్యంగ్యమన్యధాసిద్ధంచైచ్ఛేష
వీవ - యథా - భ్రమిమరతిమిలసహృత్వాంప్రశయంమూర్ఛాంతమశ్మ
రీరసాదం - మరణంచజలదభుజగ ప్రసహ్యకురుషే విషంయోగినీనా

త్వాత్ - అన్యత ప్రదప్రతితేర్వ్యంజనాభ్యంవ్యాపారాం

తరంశబ్దవైవకల్ప్యతే॥ నాత్రలక్షణాసంభవతి - వా

చ్యానుపపత్త్యభావాత్॥ నాత్రవ్యాపారద్వయేనాన్తప్ర

తిపాదనవాక్యభేదః-ప్రయోక్తృవివక్షాపరతంత్రత్వా

మిత్యత్రజలవాచినావిషశబ్దేనాప్రకృతగరళార్థానిభానేయదసంబంధా
ర్థానిభానకత్వంతజ్జలదభుజగేతివాచ్యేనరూపకేణైవ నిరాకృతమితివ్యం
గ్యస్యావకాశాభావాన్జ్ఞేపవవాయమిత్యక్తంభ్యన్యాచారైః - తద్వ
దత్రాపివాహిన్యాదిశబ్దానామధాంతరానభిధాననిబంధనస్యప్రతిపక్షబ
లార్థవనితిరూపకేణైవనిరాకరణాన్జ్ఞేపవవయజ్యతే॥ కించాలంకారస
ర్వస్వకారోపివిద్వన్తానసహంసోవీర ఇత్యత్రరాజ్ఞోహంసత్వేన రూప
ణం- మానసమేవమానసంసరఇత్యర్థద్వయప్రతిపాదకస్య నైషస్యనిమి
త్తం. అతోత్రరూపకమేవ - భ్రమిమరతిమిత్వాకౌతువిషశబ్దస్యగరళా
ర్థానిభానసంభ్రమ్యాదికార్యాప్తకనిబంధనం - నపునర్జలదభుజగేతిరూపక
హేతుకం- అతఃజ్ఞేపవవాయంనరూపకమిత్యవోచత్ - అతవవోక్తంత
ద్వాన్విఖ్యానైవత్రవర్తినా॥ రూపకంపూర్వసంసిద్ధంజ్ఞేపముద్ధావయేద్య

చి। తనూరూపక మేవస్యాదస్యథాశ్లేషభవ్యశబ్దతి- తన్నతావలంబనేతువా
హిన్యాదితబ్దానామధాంతరాభిధానెనిమిత్రాంతరాభావాదూహం హ
తుత్వాచ్చరూపకాలంకారతేవోచితా । అతఃపక్షద్వయేపినధ్వనిత్వశం
కావకాశభిచేత్సత్వం- అప్రకృతార్థస్యతేనసఙ్ఖానాపమాదెరలంకార
స్యచవ్యంగ్యత్వమితికేచిత్ - తదుక్తంకావ్యప్రకాశే। శబ్దశక్తిమూలేతు
నియంత్రణనాభిధేయస్యాధాంతరస్యతేన సఙ్ఖానాపమాదెరలంకార
స్యచనిర్వివాదంవ్యంగ్యత్వమితి - అతఏవాసావిదమేవోదాహృత్యవ్యం
గ్యభావివోధధాంతరాలంకారయోర్నభ్యేలలంకారస్యజలదభుజగేతిరూ
పకేణాభిహితత్వాదప్రకృతగరల్పాధైభిధాయాః కుంతిభావాద్వ్యంజ
నావ్యాపారవిషయత్వేనాథాంతరమేవవ్యంగ్యం-తచ్చవాచ్యస్యజలద
భుజగేతిరూపకస్యసాధకత్వాద్వాచ్యసిద్ధ్యంగం నామగుణీభూతవ్యంగ్య
మిత్యవోచత్ । తద్వదత్రాపివాహిన్యాదితబ్దగవ్యస్యనద్యాన్యధాంతర
స్యప్రతిపక్షబలార్హవమితిరూపకసాధకత్వాత్పూర్వోక్తమేవగుణీభూత
వ్యంగ్యంభవిష్యతితినదోషః- నస్వేవమపిధ్వన్యదాహరణప్రస్తావెమధ్వ
మకావ్యోదాహరణం కిమర్థంక్రియత ఇతిచేదస్తుతద్వాతాద్యగ్వాకోన్య
త్రవిశేషః-వ్యంగ్యసామగ్రిమాత్రప్రదర్శనపరాణామస్మాకముభయత్ర
ప్రయోజనసిద్ధేఃకేతమమధ్యమవివేకేపునరుత్తరత్రభవిష్యతి॥ నస్వేవ
మపిశంఖిరక్షణీవేతాలోదయః-యదత్రద్వయోరప్యర్థయోః ప్రాకరణి
కత్వేనాప్రాకరణికత్వేనోభయవిభత్వేనచత్రివిధశ్లేషః-తత్రత్యతీయం
భేదమనంగీకుర్వతః కావ్యప్రకాశకారస్యమిత్రాంతరమస్తువ్యంగ్యం- అ
భిమతోభయశ్లేషస్యభవతఃపూర్వాపరవిరోధస్సాన్యత్ - యదుత్తరత్రభ
వానెవప్రవీతి ॥ సిరాజయంత్యంధ్రీపురీరమణ్యఃప్రదీపజాలైర్వరవీరు
ర్రమ్ । చంద్రాననాగోత్రపతిం రజస్యస్తారాగణైర్మైరు మివస్ఫురద్భిరి
త్యత్రోభయశ్లేషభి-నవశబ్దశక్తిమూలధ్వనెరనవకాశత్వం । యత్రవి
శేష్యస్యాపిగ్లిష్టత్వంతత్రతస్యావకాశసంభవాత్ - యథా ॥ రాజమా
ళిరసాభాతిరుద్రదేవోజగత్పతిరితి । ఎవంచసతీహాస్యభోదాహరణంపరి
తుకప్రతిభాపరిత్యార్థమేవేత్యలమతిప్రసంగేన॥౯॥

అథ శక్తిమూలామహారతి॥ శ్రుత్యేతి॥ అత్ర నతాననత్వా దేరనుభావ
స్యానేక కారణకత్వ సంభావనయాయుజితీకారణ విశేషప్రతీతౌచీకరం
ప్రవిభోద్ధరణిపరిణయ ప్రవణానుసారేణ విషాదపదవిశాంతైస్తస్య సం
లక్ష్యక్రమవ్యంగ్యత్వం - శబ్దనియమానపేక్షణాబద్ధ శక్తిమూలత్వంచై
త్యభిప్రాయేణాహ ॥ అత్రేతి ॥ తహ్యైశ్వర్యసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసాది
ధ్వనిరిత్యస్య కాగతిః - యత్ర స్థాయీభావవ్యభిచారిభావవిభావానుభావప
శాదాశుభానిరసాభివ్యక్తివైవగతి రితిరహస్యం - తదుక్తమభినవగు
ప్రాచార్యైః - యద్యపిరసభావాదిరథోద్వగ్యమానవివభవతి - నవాచ్యః
కదాచిదపితథాపినసర్వోసంలక్ష్యక్రమస్య విషయిత్యాదినా - అతవి
వధ్వనికారోపి-ఎవంవాదినిదేవదౌపార్యేష్వపితురథోముఖః । లీలాకమలప

ల్లోకీకవాక్యానాం॥౯॥ అథ శక్తిమూలావ్యంజనావృత్తిర్య
థా॥ శ్రుత్వాకాకతిభూభర్తుః ట్రాణీపాణిగ్రహణాత్స
వం॥అంగుష్ఠేనావిఖన్భాపాపాదపీతీనతానహః॥అత్ర
భూపావిషణ్ణాత్త్యథశక్త్యావ్యజ్యతైనచాక్షశక్తిమూ
లేవ్యంజనెనుమానశంకా । వ్యంగ్యవ్యంజకయోరవిసా
భావాభావాత్ । నమోననత్వాదికార్యస్యానేక కారణక
త్వాత్ - నియత కారణప్రతీతిర్వివక్షానుగృహీతాచ్ఛబ్దా

త్రాణిగణయామానపార్యతీత్యతోదాహరణే లజ్జాఖ్యం వ్యభిచారిభా
వమనురణనవ్యంగ్యత్వేనావోచత్ ॥ వ్యంజన వ్యాపారస్యానుమానత్వ
మంగీచకారమహిమభట్టస్తత్వతందూషయతి- నచేతి॥అథ శక్తిమూలత్వ
తి- అర్థాభిధేయః - సవచస్త్యలంకారధ్వనోర్వస్త్యలంకారరూపార
సాదిధ్వనాత్తువిభావాదిరూపశ్చేతివివేకః - తన్నులే తత్సామర్థ్యాక్షి
ప్రతిత్యర్థః- అతవివోక్తం లోచనే - వాచ్యసామర్థ్యాక్షిప్రతిభేదత్ర
యవ్యాపకంసామాన్యలక్షణమితి । అనుమానత్వాభావేవ్యాప్త్యభా
వోహేతురిత్యాహ-వ్యంగ్యేతి॥ తత్రాపిహేతుమాహ॥నమేతి॥ నమో
ననత్వాదిహేతోగురునమసా-రాదావనైకాంతికత్వాద్వ్యాప్త్యభా
వప్రతిభావః-తస్యైత్రవిషాదైకవిషయప్రతీతిఃకుతభిత్వతలహ - నియతే

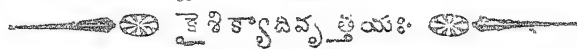
తి || శబ్దస్వరూపప్రకాశనేచ్ఛాశబ్దేనాథప్రకాశనేచ్ఛాశేతి ద్వివిధావిప
తా- వాచ్యోవ్యంగ్యశ్చేతిద్వివిధఃప్రతిపాద్యః - చతుష్టయంచేదంశబ్దా
నాంవిషయః- తత్ప్రవివత్సాన్వయమను మేయం- ప్రతిపాద్యస్వయంశా
బ్జునితివివేకః - తదేతస్సగ్ధ్యం ధ్వన్యాచార్యైఃప్రపంచేనప్రతిపాదితం-
ద్వివిధోహేవిషయశ్చబ్దానా మనుమేయః ప్రతిపాద్యశ్చేత్పాదినా - త
త్ప్రశబ్దేనాథప్రకాశనేచ్ఛాలక్షణయా వివక్షయానుగృహీతా త్తస్యహా
యాదిత్యథాః-శబ్దాదితి-వ్యంజకాదిత్యథాః||నూపణాంతరమాహ- కింశే
తి|| యథాస్తమేతిగభ స్తిమానిత్యుక్తై సంధ్యావంఽనమిక్రేమవస్తూపసం
హరణాభిసరణాద్యనైకాథప్రతీతిగృహాశ్రమం విప్రవశికాశ్రమకాదీ
నాముత్పన్నతే తథావహ్నిమానయం ప్రదేశో ధూమవత్ప్రాదిత్యుక్తై
నకస్యావ్యర్థాంతగప్రతీతిలి వ్యంగ్యానుమేయయోర్విలక్షణత్వా దను
మానత్వంవ్యంజనస్యవిరుద్ధమితిభావః || మీమాంసకాఃపునరభిదైవప్రతి

దేవ - కింవ - ఎకస్తాదేవవ్యంజకా తత్తద్వ్యంగ్యాధ
ప్రతీతిర్వక్తృవివత్సానుసారేణభవతి - అనేకవ్యంగ్యా
ర్థప్రతిపత్తిరనుమానపరిపాటివిరుద్ధా || సచాభిధావృత్తి
స్సంకేతితాథాఎవతస్యాపరిపర్యవృత్తీయతీ గమనికా ||

యమానెషిప్రసర్తత ఇత్యాముః తన్మతందూషయతి||నచేతి|| మత ఇత్యత
అహ-సంకేతితేతి || అనంత్యవృత్తిచారాభ్యాంప్రతివ్యక్తీసంకేతానుపప
త్తేఃసామాన్యరూపాణాం కేవలపదార్థానాం సంకేతగోచరత్వంతతస్తై
షామాకాంతాదివశాన్త్విభోగ్యయేతత్సంసర్గరూపావాక్యాన్ఫలత్వమా
ణస్సముల్లసతీతిభాట్టః తదుక్తం|| తస్మాత్పదైరభిహితైఃపదాభైఃకలక్ష
ణయావాక్యాథాఃప్రతిపాద్యత ఇతి||అశస్తన్తతేపిస్వాథాసంసర్గరూ
పతయాసన్నికృష్ట వాక్యాథాభిధానైఃసమర్థానాంపదానామర్థాంతర
త్వేనవిప్రకృష్టస్వవ్యంగ్యస్యాభిధానందూరాపాస్తమితి వ్యంజనోపాదా
నమేవసమంజసమితిభావః-తదుక్తం|| విశేషరూపంవాక్యాథాఃమపదార్థ
మపీచ్ఛతా | వ్యక్తిరిష్టాభిధాతోన్యాభిహితాన్వయవాదినైతి-ప్రాభాక
రాఃపునరన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం ప్రవృత్తినిష్పత్తినిమిత్తస్య వాక్యవ్యైవ

ప్రయోగయోగ్యత్వాత్తదంతర్వర్తి నామేవపదానాం పదార్థవిశేషా
న్వితస్వాధికారం కేతవత్ప్రతివాక్యంస్వాధికార్య విశేషరూపత్వాద్వా
క్యాంతరేష్వస్వార్థస్యైతద్వాచకమితిప్రత్యభిజ్ఞానుపపత్తేః - పదార్థాం
తరసామాన్యాన్వితేస్వాధికారం కేతవః - విశేషపుష్పత్తిస్తు సంబద్ధానాం
పదార్థానాం విశేషరూపత్వాద్భవిష్యతీత్యాహుః - తస్య తేపివిశిష్టార్థాభి
ధాయినోవాక్యస్యస్వాధికారస్మిక్మప్తపదార్థాభిధానేష్య సమర్థస్యనుతో
విప్రకృష్టార్థాంతరాభిధానశంకా-అతస్తేషామవివ్యంజనమవశ్య మేప్తవ్య
మితిభాషః - తమక్రంతకావ్యప్రకారే - అన్యతోద్ధోభిహితాన్మయేపదా
ర్థాంతరమాత్రేణాన్వితాభిధానేవైతవిశేషస్తవ్యావ్యవహేతి - ఉభయ
మతేష్యపదార్థవిషయా క్యాధ్యక్షత్వాది సర్వంమనసినిర్ధాయాహ-ఇయతీతి॥

౧౦॥ ఉభయశక్తిమూలాయథా॥ విజితారిపురోమూర్తౌ
 నిలసత్సర్వమంగళః । రాజమాళిరసాభాతిరుద్రదేవో
 జగత్పతిః ॥ అత్రవిజితారిపురభివ్యవశశక్తిమూలత్వం నిల
 సత్సర్వమంగళో రాజమాళిరితి శబ్దశక్తిమూలత్వ మివ్య
 భయశక్తిమూలత్వం ॥ అత్రప్రతాపరుద్రశంకరయో

రుషమాబంకారధ్వజః॥ ౧౧ ॥ అథకైశిక్యాచీనాంస్వరూ

గమనికాగమ్య తేజ్ఞాయ తేనయేతిగమనీగతిః- అల్పగమనీగమనికా-కరణే
 బృహటిత్వా త్ దీపిబల్పభిగనివ కేణభిహ్రీస్వః॥౧౦॥ ఉభయశక్తిమూ
 లాముదాహరతి॥విజితేతి॥ అత్రప్రకృతేనిర్దితారసగరోన్యత్రప్రిపురాంత
 కః-మూర్తౌవిలసత్సర్వసుంగళః-కల్యాణమూర్తిరిత్యర్థః-అన్యత్రపార్వతీ
 పరిభిన్నార్థః-దేహభివ్యర్థః- రాజమాళీరాజోత్తమః- అన్యత్రచంద్ర
 శేఖరః ॥ అథశక్తిమూలత్వమితి-శబ్దపరివృత్తిసహిష్ణుత్వాదితిభావః-
 అత్రప్రతీయమానానాప్రకృతేనశంకరేణప్రకృతస్యరాజ్ఞఉపమానోప
 మేయభావోయథేవాదివాచకాప్రయోగాదగమ్యత ఇత్యాశయోనాహ॥
 ప్రతాపేతి॥౧౧॥అథసంగ్రహకారికోదైశక్రమప్రాప్తాగుణాలంకారౌ
 బహువక్తవ్యత్వేనోపేక్ష్యమాదీకటాహన్యాయాదౌతావద్యుత్తిశబ్ద

వాచ్యత్వసామ్యాచ్ఛబ్దివృత్తినిరూపణార్థం తర్కశ్రేణి క్యాది స్వరూపనిరూపణం ప్రతిజానీతి ॥ అథేత్యాదినా ॥ గతాక్షరమేతత్ ॥ ౧౨ ॥ శ్రేణీశీముదాహరణి - జితేతి ॥ జితమదనవిలాసమిత్యనేనమాచ్యతేనామైతరరూపయావనాద్యద్విపకవిభావై ర్నరపతిమంగనానామితచాలంబన విభావై రనిమేషం ప్రప్ణుమాశంసి నాంకామసి నామిత్యైత్సు క్యాదివ్యభిచారిభావై ది

పనిచూపుతే ॥ అత్యర్థసుకుమారాధ్యసందర్భావైశికిమ
తా॥ అత్యర్థతాధ్యసందర్భావృత్తిరారభ్యతీప్రతా॥ ఈష
స్మద్వర్ణసందర్భాభారతీప్రతిరివ్యతే । ఈషత్ప్రీధా
ధ్యసందర్భాసాత్వతీప్రతిరివ్యతే । అత్యంతసుకుమారో
ద్వాశృంగారకగుణామతా । అత్యర్థతరసారోద్రవీభ
త్సవరికిర్తితా । హాస్యశాంతాద్భుతాః క్రిందిత్సుకుమా
రాఃప్రకీర్తితాః । ఈషత్ప్రీధాసమాఖ్యాతారసావీరభ
యానకా॥ యత్రశృంగారకగుణావతికామలేనసందర్భే
ణవర్ణ్యతేతత్రకైశికి ॥ యత్రరౌద్రవీభత్సవతిప్రా
ణసందర్భేణప్రతిపాద్యేతేతత్రారిభ్యతీ ॥ యత్రనాతిసు
కుమారాహాస్యశాంతాద్భుతా నాతిసుకుమారేణ సంద
ర్భేణసంగ్రహ్యంతేతత్రభారతీ॥ యత్రనాతిప్రాణావీర
భయానకానాతిప్రాణేనసందర్భేణనిర్వాహ్యేతత్ర
సాత్వతీ ॥ ౧౨ ॥ యథాక్రమముదాహరణాని ॥ తత్ర
కైశికియథా ॥ జితముదనవిలాసంకాకతీయాన్వయేందుం
నరపతిమనిమేషంద్రష్టుమాశంసినీనాం । సపదివిరచితా
నీదంగనానామపాంగైర్వివికువలయదామ శ్వామలాతో

వినువలయే త్పునమాభూషితై రవ్యసాంఘై రిత్తసుభావై శృప్తి సంయుత
కోమలవణానందభృసహకృతైః ప్రతియమానోరససార్వభౌమ శృం
గారఃకాకతీయాన్వయేందుంనరపతించేతివిశేషణద్వయసూచితమహామ
లీనతాదిగుణగరిమగంభీరవిదగ్ధనాయకవిషయతయాపరిపూరితభూమిమ
నుభవతీత్యత్రేయంకైశిశి॥౧౩॥ అరభటిముదాహారతి॥ ఖడ్గేతి॥ అశ్రులా

లాదిని సనవాచినా నిష్ఠూతశబ్దేనోపచారాన్నిగణనమాత్రముచ్యత
 ఇతిచాగు త్యాతిశయః-తదుక్తందండినా॥ నిష్ఠూతోద్గీణవాంతాదిగౌణ
 వృత్తివ్యపాశ్రయం । అతిసుందరమస్యత్ర గాన్ధ్యకత్యాంవిగాహతభి
 తి- స్త్యైనంఘనీభూతమస్య గ్యేషాంపిశితాస్థిఖండానామితిబహువీహిః-
 చలమతిగంఢేతిశౌర్యాతిశయసూచకం వీరుదనామ - అత్రఖడ్గాదిశ
 స్తోస్థాసాదినూచితోరౌద్రోక్తమాంసాదినూచితో బీభత్సశ్చవరస్సు
 రంప్రధానోపసజనభావ్యాపన్నా పరుషవణవికట బంధేనప్రతిపాద్యే
 తే॥౧౮॥ భారతీముదాహరతి॥ ఔన్నత్యమితి॥ అత్ర సర్వత్రయథాక్రమం

రణశ్రీః॥ ౧౩ ॥ ఆరభతీయథా॥ ఖడ్గాఘాతనికృత్తశాత్ర
 వశిరోనిష్ఠూతరక్తచ్ఛటా జాలైరుగ్గుట శస్త్రఘట్టనభ
 వత్సంఘరస్ఫులింగోత్కలైః । స్త్యైనాస్థప్తిశితాస్థిఖండ
 వికటస్థూలోజ్వలంగారకైరుచ్ఛండ శ్చలమర్తిగండస్య
 పతేఃకోక్తాగ్నిరాయోభవే॥ ౧౪ ॥ భారతీయథా॥ ఔ
 న్నత్యంమహదన్యదెవమహితః కోప్యేపగంభీరమాకావ్య
 న్యాసరణిఃప్రతాపయశసోరవైవబాహువాఃప్రథా
 సర్వంనూతనమేవరుద్రస్యవతేర్థానేన తన్నిర్మితౌసామ
 గ్రిచతురాననేనకియతీకీడ్వకర్షవాకల్పితా॥ ౧౫॥ సా
 త్వతీయథా॥ దూరాదాకర్ష్యవిశ్వప్రస్థమరమహాసోవీర
 రుద్రస్యజైత్రప్రస్థానారంభభేరినదమరిన్దపాః పూర్ణ

కిమన్యశబ్దావనిర్వచనీ యత్వలోకోత్తరత్వప్రతిపాదకా - అతవివరుద్ర
 నృపతేస్సంబంధిసర్వమాన్నత్యాదికంనూతనమేవసామగ్రితి- బాహ్మ
 కాదివ్యంఘంతాత్సామగ్రిశబ్దాత్ స్త్రీయాంజీప్రత్యయోవైకల్పి
 కఃపితరణసామధ్యస్థిభ్యతే। తదుక్తంవామనేన- వ్యభిక్షితరణా
 దికారోబహుళమితి-జానభితి। అనుససగాఢజ్ఞభిత్వాత్మనేపదం- అత్ర
 సుంయుక్తమృదువణబంధేనాదృఢతరసప్రతిపాదనాద్భారతీ॥౧౬॥ సా
 త్వతీముదాహరతి॥ దూరాదితి॥ విశ్వప్రస్థమరమహాసోవిశ్వవ్యాపితేజ
 స్సః- సృఘస్యదః క్వరచ్ - జైత్రయాత్రారంభభేరిభాంకారాకర్ణనే

నైవ కాంక్షిశీకానామరిభూపతీనాం దూరతవ సమరకథేతిభావః - అత్రా
వికటబంధపరుషవణాసందర్భేణ భయానకప్రతిపాదనాత్సత్వతీ || ౧౬ ||
అథ మతాంతరానుసారేణ సర్వరససాధారణం వృత్తిస్వయమాహ || మ
ధ్యమేతి || అనయోక్తమేణేషజ్ఞోమశేషత్వేన్దియోరతిప్రాధానికో
మలరసానుప్రవేశోనఃకోధాయేతివృత్తమ్ | మేణప్రతిపాదయతి - మృద్వ
ర్ణత్యత్యాదినా || నమావ్యతతిత్యేతదధ్యాహృత్యవ్యాపృష్టశృంగాదేతి || కిం

కర్ణజ్వరారూః | ఆరుహ్యేన్ద్రివిశంతోగహనమతిమహా
త్రాంటకాకృష్టకేశాస్త్రీయధ్వం ముంధతేతిప్రతివృషతి
ధియాపాదపాన్పార్థియంతే || ౧౭ || మధ్యమారభటీశ్వ
న్యాతథామధ్యమకైశీ | వృత్తిమేడభేసర్వరససాధా
రణేమతే || ఆసాంస్వరూపం || మృద్వధైవ్యనతిప్రాథబం
ధామధ్యమకైశీ || శృంగారకరుణయోరతిమమూర
యోరల్పప్రాథత్వంనమావ్యతే || కింత్యతిప్రాథసంద
ర్భోనెస్యతే - ప్రతికూలపర్ణరూపదోషాపత్తైః మధ్యమా
రభటీప్రాథేవ్యధైనాతిమృదుక్రమా || అతిప్రాథయో
రపిరౌద్రబీభత్సయోరీషన్మృదుబంధోనమావ్యతే - అతి
మృదుసందర్భస్తువిరుద్ధః || ౧౮ || యథాక్రమముదాహర
ణాని || తత్రమధ్యమకైశీయథా || అసన్నేపిమహా
త్సవేకథమితస్త్యక్త్వాప్రవాసంప్రజేర్ధిగ్ సాహస
మావయోర్విముటనంకోవావిధిఃకాంక్షతి | ఇథంస్వప్న
నివారితప్రియతమప్రస్థానబుద్ధిస్తతో బుద్ధ్వామూర్ఛతి

తహిదృష్టమిత్యాకాంతాయామాహకింత్యతి || విపత్నేదండమాహప్రతి
కూలేతి || రసాననుగుణత్వంచాత్రికూల్యం || ఎతద్వైపరీత్యంమధ్యమారభ
త్యామిత్యాహ మధ్యమేతి || ౧౯ || మధ్యమకైశీముదాహరతిఅసన్నత్య ||
త్యక్త్వామహాత్సవమితిశేషః - ఇతస్సర్వసాభాగ్యనిధేర్నివాసాదిత్య
ర్థః-కథంప్రవాసంప్రజే-గహితమేతదిభావః - విభాషకథమిజ్ఞేతి
గర్వాయాంలిజ్ - నిధిగితిత్యవీప్సయోరిత్యాభిజ్ఞేయద్వై-కోవావిధి

తి- గత్వ మెవం సాహసిక ఇతి భావః - త్వదైవైరి నారీజనః త్వయా వియోజిత
భర్తృక ఇతి శేషః - అతే సత్త్వే గ్రహ సందర్భే శృంగార సంకీర్ణః కరు
ణోరసః ప్రతిపాద్యతే ॥ ౧౮ ॥ మధ్యమార భటిముదాహరతి ॥ మాం సేతి ॥
అతే సత్త్వమసందర్భే బీభత్సః ప్రతిపాద్యతే ॥ అశవై దర్భ్యాదీనాం
హతభేదేన వృత్తిశబ్దవాచ్యత్వ సామ్యాత్ - కైశి క్యాద్యనంతరంతన్నిరూప
ణంచీకీర్ణః ప్రథమంతావత్తదంతర్భావం వారయతి ॥ వైదర్భ్యాదీతి ॥ త
త్స్వరూపమాహ శబ్దగుణాశ్రితా నామితి - మాధుర్యానివరతంతాగ్రా
మిత్యర్థః - యద్యపి సహృదయహృదయా నా మాహ్లాదకః శృంగారాదిభ
ర్తో మాధుర్యం చిత్తవిస్తారరూపదీప్తిజనకో రౌద్రాది ధర్మః ఓజః - శు
ష్కేంద్రనానలవదహః లజలవద్వాయభాయోగం సహసా సహృదయహృ

కాకతీయస్య సతేత్వదైవైరి నారీజనః ॥ ౧౮ ॥ మధ్యమార
భటిముదామాం సకీక ససంకీర్ణాః ప్రసరదుగ్ధి సారావగాః
వసాకర్దమితాయుద్ధే భువోంక స్రుభటైః కృతాః ॥ ఎవం
సాంతరేష్యప్రదాహరణం ద్రష్టవ్యం ॥ వైదర్భ్యాదీరీతి
నాం శబ్దగుణాశ్రితా నామార్థవిశేషనిరపేక్షతయా కేవల
సందర్భ సామమర్య పౌఢస్వ మాత్రవిషయత్వాత్తై
శి క్యాదిభ్యో భేః ॥ సందర్భ స్యాతి హృదుత్వమసంయుక్త
దయవ్యాపీ సర్వరసధర్మః ప్రసాదః - తథాపి తేషాం శబ్దగుణత్వమాత్మ
ధర్మః స్య శౌర్యాదేరా కారధర్మత్వమివౌపచారికం - తదుక్తంధ్వన్యా
చార్యైః - శబ్దధర్మత్వంచైషామన్యాశ్రితత్వేపి శరీరాశ్రితత్వ మివ శౌ
ర్యాదీనామితి - తదాశ్రితత్వంచాసాం కావ్యప్రకాశే ॥ మాధుర్యం వ్యంజ
కైర్వజ్రైరుపసాగరికేష్యతే ॥ ఓజః ప్రకాశకై స్తైస్తుపరుమాకోమలావ
రైః ॥ కేషాం చిదేతావై దర్శిప్రముఖారీతయోమతా ఇతి ॥ ఫలితమాహ అ
థావిశేషేతి ॥ మాధుర్యానివర్యవసేతత్వేన శృంగారాదినిరపేక్షత్వాది
త్యర్థః - వైదర్భ్యాదీనాం రసాశ్రితమాధుర్యాదిశబ్దధర్మపరత్వంచై
శి క్యాదీనాం తు సాత్మాదేవరసపరత్వమితి మహాన్వేద ఇతి భావః - తదు
క్తంధ్వన్యాచార్యైః - శబ్దతత్వాశ్రయః కాశ్చిదధర్మతత్వాశ్రయః ప

రా ఇతిటవగజవజితాస్సుగ్మస్సుస్వవగ్రాంత్యశేఖరాః | లఘురేఖణ
కారౌచకోమలాఃపరికితాః తాః || రేఖేణయస్యకస్యాపియోగఆద్యత్యతీ
యయోః | స్వోత్తరాభ్యాంతుల్యయోర్వాపరుషాష్టగణశ్శమే || ఇతికో
మలవణపరుషవణసంగ్రహాః || యద్వాశబ్దఃపదరచనాత్మకః-తద్గణా
ఓజఃప్రసాదాదయః-యదాహవామనః | ఓజఃప్రభృతయోబంధగుణా
ఇతి || ౧౯ || అథరీతిసామాన్యలక్షణమాహ || రీతిరితి || గుణాన్లిప్తపదసంఘటనా
మాధుర్యాదిపరతంత్రశబ్దసంపర్కఇత్యథాః - యద్వాఓజఃప్రసాదాది
విశిష్టపదరచనేత్యథాః || ౨౦ || విదర్భాదిదేశీయవిదగ్ధజనపరిగ్రహేణవై

కొనులవర్ణబంధత్వం | అతిపౌఢత్వంపరుషవర్ణవికటబం
ధత్వం | సంయుక్తిన్యదువణ్ణేష్వివత్సృమత్వం | అవికట
పరుషవణ్ణేష్వివత్సృమత్వం || ౧౯ ||*

————— ❀ అథవై దర్భాదీ రీతయః ❀ —————

అథరీతీనాంస్వరూపముదాహరణంచ || రీతిర్నామగుణా
న్లిప్తపదసంఘటనామతా || సామివిధా-వై దర్భీగౌడీశాం
చాలీచేతి || ౨౦ || బంధపారుష్యరహితాశబ్దకాతీన్యవర్జితా |
నాతిదీర్ఘసమాసాచవై దర్భీరీతిరివ్యతే || యథా || కాకతీ
యనరేం ప్రస్యకీర్తించనచర్చనం | దిగంగనాతన్వంతి
వతంసీకృతతద్గుణాః || యథావా || వితరణగుణలీలాతోషి
తాశేషలోకేవిభవతిసరనాభే కాకతీయాన్వయేందౌ | సు

దర్భాదిసంజ్ఞకానామేతాసాం విశేషలక్షణాని విషయన్యాప్త్యథాం
ప్రత్యేకముదాహరణద్వయంచక్రమేణాహ || బంధేతి || బంధపారుష్యం
దుస్సంధికృతం-శబ్దకాతీన్యంపరుషవణాఽరబ్ధం- నభిధాన్యనశబ్దస్యాతిదీ
గుణసమాసేత్యనెనసుప్తుపేతిసమాసః - ఏతేనాత్ర సమాసాదుద్య
సమాసాచవివక్షితేతిబోధవ్యం-తదుక్తం || అవృత్తిమేధ్యవృత్తిర్వామా
ధుర్యేసుటనాతథేతి || ఉదాహరతి కాకతీయేత్యాది || వతంసీకృతేత్యత్రవ
ష్టివాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసగయోరితివచనాదకారలోపః || విత
రణేతి || విభవతిప్రభౌసతి-క్షితిసురజనాఃబ్రాహ్మణజనాస్త్రేషాంసమాహ

ఇతిజనశబ్దాంతాత్ - గ్రామజనైత్యాదినాతల్ప శ్రీత్యయః - ఖండికాదిభ్య
 శ్చైత్యత్రసామూహికేషుతదంతవిధిగస్తీతిజ్ఞాపనాత్ । అశ్రోదాహార
 నిష్ప్రయేపికావలఃకైః రత్నసమానైర్నృమబంధేన చక్షిత్వాదాత్వా
 ద్యద్దీపనః భావవ్యంగ్యశృంగార గతాక్షోదకశ్వలక్షణమాధుర్యప్రతిపా
 దనాదైవద్భిరీతిః - అత్రయద్యపికితిః చంకనవర్చనమిత్యాదౌ - రేఖ
 సంయోగః - తోషితాశేషిత్యాదౌ శకారషకారౌచేష్టేవమల్పశ్రవరుష
 వణాః సుతి - తథాపినమాధుర్యభంగః - అతవచానంకవర్ధనాచార్యైః ।
 శమోచరేఖసంయోగప్రవగళశ్చాపిభూయసాః । ఓరోధినన్యృశ్యశృంగారే
 తేనవర్ణారసచ్యుతాఇత్యత్రభూయసేశ్యుక్తం । ఎవముత్తరత్రాప్ర్యా
 హనీయం ॥ ౨౧ ॥ గౌడీయామాహుజఇతి । అత్రైజశ్చద్దైవసమాసభూ

రతరుగణనాయాం కామధేను ప్రసంగేక్షితిసురజనలే
 యంవీతకాతూహలాసీత్ ॥ ౨౧ ॥ ఓజఃకాంతిసంబోధే
 తాగౌడీయారీతిరిష్యతే ॥ యథా ॥ ప్రచండతరవోద్బంధ
 ఖండితారాతిమండలః । బిభర్ష్యుర్విధురాంసుర్విప్రభవ
 న్నంధ్రగ్రీభూపతిః ॥ యథావా ॥ ఉద్యవోస్త్రసంభవద్గతురీద
 రిమకుటాటోపసంజాతరాహుభ్రాంతి భ్రీశ్యత్పతం గా
 భయకరణచణస్ఫారనాసీరరేణుః । అంధ్రీత్పురర్తురా
 సీదధికరణధురాభిన్నమతైభకుంభ పోద్యన్తుక్తా ఘతా

యోస్త్రమువ్యతే - కాంతిశబ్దేనచోద్భుటపదత్వం ॥ ఉదాహరతి ప్రచండే
 తిః ఉర్విధురాంభూభారం - ఋషుర్పరభూరిత్యాదినాసమాసాంతోచ
 ప్రత్యయః ॥ ఉద్యదితి ॥ అత్రఖడ్గోత్కృతప్రతిభటమకుటేమస్వర్భాను
 భ్రాంత్యాకాండిశీకస్యభానోరభయకరణచణత్వం నాసీరరేణోరుత్పే
 డ్యతే - తేనాస్యసూర్యాస్తమయప్రతీతిజనకంతత్పండలావరణంగమ్య
 తే - తతశ్చవీరవరణోత్సుకతయాసమాగతాప్సరోముఖానాం చంద్రత్వే
 నదలితేభకుంభయుగళోద్గతితమాక్తికానాంతారాత్వేనచ రూపణాద్ర
 ణధురాయారజనీత్వంగమ్యతే - నచానేకనినానాశకథనందోషాయ - వీర
 రుద్రవిక్రమవిహ్వలీకృతచేతసాం తద్వైరివీరాణాం తథాత్వేనప్రతీ

తే - అత్రవరుషవణకాశంబశ్చేణసమాశభూయస్తేన్వనశరౌరకసగత
 దీపకత్వలక్షణౌజుప్రలిపాదనాన్తాదీయః || ౨౨ || పాంచాలీమాహాసాం
 చాలేతి || ఉదాహరణి జేతురితి || నభస్యంతరియేభూవిభ్రమంభూభావంబి
 భ్రాతృసతి - వియద్దీప్తికాకామందాకో - విశంకటాభ్యాంవిశాలాభ్యాంతటి
 భ్యాంవిద్ధాసతి మాత్త్యనదీధాగీరథీశాతా - తథాగూఢమారజోమయ
 భూమేవధావర్తమానాశాతమనదీ - పాతాశగంగాయతే భోగవత్సన
 తీత్యహూయమాదమ్భతమితిభావః || స్థానభి || సర్వాణాంవాతాహీక
 త్యాప్త్యద్దోరకస్యద్విషత్ప్రాణపరిపుష్టత్వంనాదమ్భతమితిభావః || తస్మిన్

రానికరపరివృతాస్స్వర్వధూవక్త్రచంద్రాః || ౨౩ || పాం
 చాలరీతిత్వైర్భగ్నీగౌడరీత్యభయూత్పికా || యథా || జేతుఃకా
 కంబీరయత్రవృషతేజైశ్చప్రయాణోద్ధితేయోనీరేణుభరే
 నభస్యతిభృశంభూవిభ్రమంబిభ్రతి | వాతామత్త్యనదీవిశం
 కటతటి దీర్ఘావియద్దీప్తికా గాఢంగూఢతమాచ శాతమనదీ
 పాతాశగంగాయతే || యథావ || స్థానేతచ్ఛలమర్దిగండన్య
 పతే త్వష్టన్తభోగీష్విషత్ప్రాణైర్వృత్పిహోక మేలి సతతంకిం
 త్వైతదత్యమ్భతం | పీతేనప్రవిపత్నసాద్ధివయశః క్షీణైశశర
 త్విషం యత్సంపర్థయతి త్రిలోకభరితాం శ్వత్సీర్దిలక్ష్మీసు
 ధాం || ౨౩ ||

అథశయ్యా

అథశయ్యా || యావదానాంపరానోన్యమైత్రిశయ్యైతికథ్య
 మ్భతమిత్యాకాంతాయామేతదిత్యాహ పీతేనె || పయఃపానంభజం
 గానాంకెవలంబిషవృద్ధయత్తిలోకప్రసిద్ధం - అత్రపునరధికతరమథాన్య
 ధ్యయత్తిమహాదమ్భతమితిభావః - త్రిలోకభరితామితి - త్రృవయవోలో
 కస్త్రిలోకః - శాకపార్థివాదిత్వాత్సభ్యమపవహాపీ సహాసోన్వసరితి
 ప్రతిపాదితం - త్రిలోకజనసమిశ్మతప్రథమస్తోతే - అత్రదాహరణ
 ద్వయేపిపూర్వోక్తరీతిసాంకర్యేణాద్భుతరసప్రతిపాదనా త్వాంచాలీ ||
 ౨౩ || అథరీతయశ్చైయతీత్యత్రచశబ్దసముచ్చితయోగ్యయ్యాసాకయో
 ర్మధ్యేశబ్దకర్తృత్వసామ్యాదీత్యనంతరం శయ్యామాహ || యావదానా

మతి || పరాఉత్కృష్టాఅన్యోన్యస్యమైత్రీవినిమయాసహిష్టుత్వమిత్యర్థః
అతఏవాస్యారీతిభ్యోభేదఇతిభావః || ఉదాహరతి- దాతురతి || గతార్థమే
తత్ || అత్యైలక్షణంయోజయతి అత్రైతి || ౨౮ || పరిచేషాత్పాకమాహ ||
అథైతి || అథస్యశృంగారాదేగఁభీరిమాఅస్వాద్యమానతావిశ్లేషఇతిష
ష్టీసమాసః - పూరణగుణేత్యాదిసానిషేషస్తు - తదశిష్యంసంజ్ఞాప్రమా
ణత్వాత్తద్యత్స గౌరవంప్రసజ్యేతేత్యాది పాణినిశబరస్వామిప్రముఖ
మహాపురుషప్రయోగదర్శనాదనిత్యఇతిపదమంజరీకారః || ౨౯ || ద్రా
తౌపాకముదాహరతి స్మరైతి || విషయమాత్రవిశ్రాంతివిరహిణోవిశ్మం

తే || యథా || దాతుఃకాకతివంశమండన్తమణేర్నిస్సీమవిశ్రా
ణనన్తాఘాలంఘితకల్పపాదపగుణప్రాథేరగాభౌజసః | విభృ
చ్చార్దకకాముదీపరిమళం సామంతసీమంతినీగండాభోగనిరూ
ఢపాండినుధురంధత్రైయశఃప్రాయశః || అత్రపదవినిమయా
సహిష్టుత్వాద్భంధస్యపదానుగుణ్యరూపాశయాన్ || ౩౦ || ...

— ❁ అథద్రాతౌదిపాకాః ❁ —

అథగంభీరిమాపాకఃసద్విధాహృదయంగమః | ద్రాతౌపా
కోనాళికేరపాకశ్చప్రస్ఫుటాంతరౌ || ౩౧ || యథాక్రమం
స్వరూపముదాహరణం || ద్రాతౌపాకస్సకథితోబహిరం
తస్ఫురప్రసః || యథా || స్ఫురస్తేరాన్తందస్మితమధురసార
భ్యనుభగాన్తసాగ్నీడాజాడ్యాః ప్రణయరసకన్లులభరి

ఖలవృత్తిస్వనుదమంధరత్వాదిగుణశీలాఃస్మరాః - తదుక్తంభావప్రకా
శే || అపరిచ్ఛిన్నవిషయంమదమంధరమాలితం | స్ఫురద్భూతి పత్వతారం
యత్తత్స్మరమితకథ్యతఇతి - తెవత్సరప్రధానాఃస్ఫురస్తేరాః - మంద
స్మితాహాసగర్భాఃసంభోగౌత్సుక్యసూచకాః - మధురాఃసంతాపహ
రాఃసారభ్యేణపద్మినీజాతైరస్యాఃస్మితనిమితైసనుభగాశ్చయేతథోక్తాః -
కటాక్షైర్హాసగర్భైస్తుసంభోగౌత్సుక్యభావనా | శీతలీక్రియతేతాహ
యనతన్తధురంత్వప్రమిలివోక్తైః - నాయికాయాఃప్రాథత్వాన్తనాగ
బ్ధివీర్ణాజాడ్యం యోషాంతేతథోక్తాః - అతవిషస్వానుకూల్యప్రకాశ

కాః - త మ క్తం - స వీ డా లో క నే నై వ స్వా ము కూల్యప్రకా
శనమితి । విప్రం భేషరమాం కాస్తామూరూఢేవర్మనాదిభిః । యేనాంతరం
గంద్రవతీసే సేహాభితికథ్యతఇత్యుక్తలక్షణః సేహాః ప్రణయశబ్దైవవివ
క్షీతః - సవవరసోద్రవద్రవ్యంతస్యాంతరంగవారిధివాస్తవ్యకల్లోలైర్వ
హూర్మిభిర్గురితాః ప్రేమదాయినభిత్వర్థః ॥ ప్రవీణాతం మనోయత్ర
దశ్యునై ప్రేమదాయితదిలిలక్షణాత్ । కృతా నేకస్రంధాః ప్రియదృష్టి
ప్రతిఘాతే నాత్మకృతభరణం యథాక్రమమాసారప్రసారాభ్యాసంగీ
కృతతరంగభంగికాభిత్వర్థః - అతఎవై తెసోత్సుకాస్తరంగితాశ్చ - తమ
క్తం । సోత్సుకంతద్యదాలోక్యభూయోభూయోవలోకనం । కల్లోలభివ
యః కాంతివిశ్లేషస్తత్తరంగితమితి - మనసజనహస్రాణిస్సృజతః - విర

తా ॥ కృతా నేకస్రంధాస్తనసజనహస్రాణిస్సృజతః క
టాక్షాన్వామాక్షీకిరతిపరితోరుద్రస్యపతిం ॥౨౬॥ సనాభికే
రపాకస్యాదంతర్దూఢసోదయః ॥యథా॥ లీలావిభ్రమ
పూర్వరంగముదితం తారుణ్యమెత్యత్రపానేపథ్యాంతరభిం
వితస్తరకళాలాస్యనీపంచశ్రియః । సఖ్యఃపత్యతకాకతీయ
నృపతోభావానుబంధోజ్జ్వలఃకోవ్యస్యాస్తరశ భువోవిజయ
తేశ్వంగారనాట్యక్రమః అత్రనద్రాగర్థప్రతీః - ఎవంప
స్త్యలంకారప్రతీతావపిద్రష్టవ్యం ॥ పాకాంతరాణిషధుక్షీ

క్తస్యాపీతిభావః - యద్దర్శనేవిరక్తోపితుభ్యత్యేతత్సమస్తథమిలిలక్షణా
దే తెసమస్తథాడవ్యంతే - ఎవంవిభానుటాక్షా - నామాక్షీమనోహ
రనయనా - రుద్రస్యపతింపరితః సర్వణఃకిరతి - అభితఃపరిత ఇత్యాదిసాన్ని
తీయా - కటాక్షులక్షణంతు సంగీతరత్నాకరే । యద్గతాగతవిశ్రాంతివైచ
త్యేణవివర్తనం । తారకాయాఃకలాభిజ్ఞాస్తంకటాక్షంప్రవక్షతఇతి
అత్రైవంసమస్తథాసహిష్ణృశ్శృంగారస్యపాతసమయే ప్యాస్యాద్యమా
నత్వాదంతర్మహిష్మద్రుణంప్రప్తవ్యం ॥౨౭॥ నారికేళపాకముదాహర
ణిలీలతి ॥ విప్రరేణివ్యాఖ్యాతమేతన్నాయీకాప్రకరణేసుభ్యమోదాహర
ణప్రస్తావే ॥ లక్ష్యులక్షణంయోజయతిఅత్రైతి ॥ ఎవంవ్యాఖ్యానసాపేక్ష

త్వాన్నదుశ్రితస్థప్రతీతిర్యథః - ద్రాక్షాపాకనాశికేతపాకావధక్తి
స్యదుశ్రితవిలంబితప్రతీత్యోఃపరాంకోటిమూరూఢా - అతస్తదంతరాశవ
త్తిన్యామధ్యమప్రతీతే రనేకవిధత్వాత్తదనుసారేణ కదలీరసాలాదిపా
కాస్త్వయమూహ్యభివ్యాహవేమితి || ౨౬ || ఇథంకావ్యసామగ్రింరూ
ప్యతజ్ఞేదానిరుంప్యంతే || అథత్యాదినా || తేషాంసామాన్యతస్త్వరూప
నిరూపణసూర్యకంపిభాగమూహా || వ్యంగ్యస్యేతి || ప్రాథాన్యాదిని
త్తవశాదుత్తమాదికావ్యానాంధ్యస్యాదిసంజ్ఞాప్రవృత్తిరిత్యాహ వ్యం
గ్యస్యప్రాథాన్యభివ్యాహినా || యథాలాకకస్యవిద్యస్తసంజ్ఞానా
థంప్రదిపాదాదివ్యంగ్యార్థమేవవాచ్యవాచకవైచిత్ర్యాదౌమహాకవి

రాదీనియథాసంభవమూహ్యేని || ౨౭ ||

అథకావ్యవిశేషాః, ష్టి

వ్యంగ్యస్యప్రాథాన్యాప్రాథాన్యాభ్యామస్ఫుటత్వే
చనత్రివిధంకావ్యం । వ్యంగ్యస్యప్రాథాన్యే ఉత్తమంకా
వ్యంధ్వనితివ్యవదిశ్యతే - అప్రాథాన్యేమధ్యమంనుణీభూ
తవ్యంగ్యమితిగీయతే - వ్యంగ్యస్యాస్ఫుటత్వే ధమంకావ్యం
చిత్రమితిగీయతే || ౨౮ || ధ్వన్యథా||స్వామిన్తోత్రమహీధ
రాని-మధునానీచైర్విధత్సేనుతోగాధానంబునిధీన-రోషికు
రుషేకిందికృతీనల్పకాక । ఇథంపాశ్చ చరానుబావవఖి

ప్రవృత్తైర్వ్యంగ్యస్యమధ్యేచిత్రాంతివిరహాణస్వపర్యంతం సహృదయ
హృదయాక్షణావృతస్యప్రాథాన్యమిశ్యమసంధేయం - తద్విరుద్ధమ
ప్రాథాన్యం - తచ్చవ్యంగ్యస్యచానుత్వావకన్దోపాధిక్యతంసప్రాథావిక
మితి గుణీభూతవ్యంగ్యమిశ్యత్రవిప్రగ్యయేనసూచ్యతే । అథమకావ్య
స్యాస్ఫుటవ్యంగ్యత్వేననీరసత్వాతే-వల వాచ్యవాచకవైచిత్ర్యాత్ర
యత్వే నాతేభ్యప్రఖ్యత్వాచ్చిత్తశబ్దనాచ్యత్వం - తచ్చశబ్దార్థాలంకా
రయోర్వాచ్యససమాసాభ్యాంబిబంధనేశబ్దచిత్రమర్థచిత్రముఖయచిత్రం
చేతి త్రేధావిశద్యతే || ౨౯ || తత్తద్ధ్వనిమదాహరణి||స్వామినితి|| అల్ప
కానత్యల్పకా - లనూలాపంముఖుర్వాహుసకృత్-ధగమితియాగతో

భద్రైషీణానతుకులా చలాద్యపమైషీణా - నునై కవనతఃసపునరచలాదివ
 జేతైకగుణాధారః ॥ అత్రోన్నత్యాదివ్యంగ్యస్యాగూఢత్వాద్యపకర్షణిమి
 త్తాభావాత్ప్రధాన్యేనోత్తమకావ్యత్వ మెవేత్యభిప్రాయేణాహ- అ
 త్రైః॥౨౯॥ గుణీభూతవ్యంగ్యముదాహరతి ॥ ప్రత్యగేతి ॥ అత్రకార్ప
 ణ్యవచనాదిజేష్టావిశేషరూపవ్యంగ్యస్య యాభిరముష్యేత్యాదివాక్యేనో

లంన్యంగ్యత్యభిమైషీణాస్మద్భవన్మభువానునై కవనతీర్థ్యై
 వీరరుద్రోన్యవః ॥ అత్రప్రతాపరుద్రస్యకలశైలాతిశాయి
 సమున్నతత్వమతి సముద్రగూర్భీద్యంలాక సాలాశికమైశ్వ
 ర్యంవద్వన్యత ॥ తథాకులశైలంయోనిశిలాకపాల శిర్షాణ
 సుంరంభాతిశాయీసర్వవిలక్షణః కాకతీయవిర్షాణవైభవభి
 తివ్యజ్యతే॥౨౯॥ గుణీభూతవ్యంగ్యంయథా ॥ ప్రత్యగ్రుప్రస
 రత్ప్రతాపవిభవ్యప్రాఖలాశాంతరే విశ్వత్రాతరి వీరరుద్ర
 నృపతౌసింహాసనాధ్యాసినీ ॥ ఆస్థానీంసముపాగతైర్నృపవ
 రైస్తాస్తాస్తథా దర్శితాశ్వేష్టాయాభిరముష్యకాకతివిభోర్ద్య
 ష్టికృపార్ద్రీకృతా॥ అత్రప్రాప్తాభిషేకముపాలాత్సవస్య
 ప్రతాపరుద్రదేవమహారాజస్యాగ్రేశరణార్థినాంపార్థివా
 నాం తథావిధ కాన్వణ్యోక్తీ పునఃపునఃప్రణామాదికంవ్యం
 గ్యంతాస్తాశ్వేష్టాదర్శితా ఇతివాచ్యాదనతిశాయాతి గుణీభూ
 తవ్యంగ్యతా ॥ ౩౦॥ చిత్రంత్రివిధం-శబ్దచిత్రమర్థచిత్రముభ
 యచిత్రంజేతి-తత్రశబ్దచిత్రంయథా ॥ ట్టోణీరక్షణదక్షిణాః
 తుతజగన్మోహా ద్దురీక్షత్రమూః ట్టుద్రక్షత్రియపక్షశిక్షణవి
 ధాసోత్త్రిజ్జకాక్షేయకాః ॥ ఉద్దామోద్యమనస్యకుప్రవృత్త

క్రప్రాయత్వాదగూఢత్వేన సచారిత్రాతిశయ ఇత్యాహ వాచ్యాదన
 తిశాయాతి॥ ౩౦॥ శబ్దచిత్రముదాహరతి ॥ ట్టోణీతి ॥ దురీక్షత్రమూఃఅ
 భ్యాసజనితలాఘవాతి శయేనదురవబోధానుభవప్రయోగపరిపాటికాః-
 ట్టుద్రక్షత్రియపక్షాకాజపార్శ్వబలం- కాక్షేయకఃశిష్టః-కులకుక్షీత్యా
 దినాశైషికోధకప్రవృత్తయః-యదైతత్పుత్రంభావ్యకారోనమమృషే

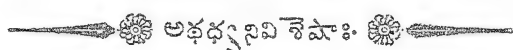
తదాదృతికుక్షీర్వాదినాథతో - స్వార్థి కఃకప్రత్యయః - అశ్రద్దోద్దండ
 శ్రీదానామశనిత్వరూపణంగర్వాణాంపర్వ తత్వరూపణేహేతుః - అకఃప
 రంపరితంరూపకం - తస్మిన్ సత్యపిక వేద్యత్వేన సుప్రాసనివాభినివేశా
 చ్చబ్జచిత్రయైవ పాగ్రీధాన్యమర్థ చిత్రస్యతుగుణభావ ఎవేతన్వోభయచ
 శ్రుత్వమస్యేతిభావః॥౩౦॥ అర్థచిత్రముదాహరణి ॥ ఖగ్దైతి ॥ ఖగ్దైయ
 ధ్ధవిజృంభితే రిపుమహీనాథాం జలించించితంప్రేక్షంతోజయలక్ష్మీవాస
 కమలంమన్యంతేఃజ్ఞానినః । మన్యేపీరప్రతాప రుద్రవిభోర్జన్యేముగృహీ
 తుంపునస్సృష్టైరిపుజీవితాని విధేర్యాతస్యపీతాంబుజం ॥ జన్యేషుయు
 ధ్దేషు-యాతస్యగచ్ఛతః(పత్తస్సేతిపాతేపాగ్రిప్రస్యేతిభాయా)శచ్చివా

తేర్దొద్దండయోశ్చండయోద్ధజః ద్దుర్జనగర్వపర్వ తభిదాదం
 భోళయః కేశయః॥౩౧॥ అర్థచిత్రంయథా ॥ ఖగ్దైజన్యేషుజం
 భిసరిపుమహీనాహంజళించించి అంపెక్షంతోజయశచ్చివాస
 కమళంమన్యంతిపిష్టాణిణో । మన్యేపీరపరవరుద్ధవిహుణోజన్యే
 సుఘేతుం ఊణోసిద్ధీరిపుజీవిత ఇవిహిణోజత్తస్సపీథంబు
 అం॥భాయా ॥ ఖగ్దైయధ్ధవిజృంభితేరిపు మహీనాథాం జలం
 చించితంప్రేక్షంతోజయ లక్ష్మీవాసకమలం మన్యంతేవిజ్ఞాని
 నః । మన్యేపీరప్రతాపరుద్రవిభోర్జన్యేముగృహీతుంపునస్సృ
 ష్టైరిపుజీవితానివిధేర్యాతస్యపీతాంబుజం॥౩౨॥ ఉభయచ

సేత్యత్రలక్ష్మీశబ్దస్యహౌమిధస్సృతిపాక్షికోహ్రస్యః- ఘేతుంఊణో
 ఇత్యత్రతుంతవ్యక్తాసుగ్రహేరితితుమున్యత్యయగ్రహేర్ధైరాదేశేఘే
 త్తుమితిసిద్ధం- తస్యోజ్జరపదేనసంధ్యభావః- పదయోస్సంధిర్వేదికమిత
 త్వాత్ - వీరపటవేత్యత్రవాసమాసఇతిసమాసేవికల్పవిద్విత్యాభావః-
 జత్తస్సేతివర్తమానాపదేశే నపరాసుచైరిప్రాణసంగ్రహణలంపటస్య
 కమలభువకమలూపవేశనావకాశాభావః ప్రతీయతే - అత్రప్రతాపరు
 ద్రఖగ్దప్రసించి తేరిపు నృపాంసలా జయలక్ష్మీవాసకమలత్వమారోప్య
 తదవహ్నవేనార్థసిద్ధేనబ్రహ్మీసన కమలత్వప్రతిపాదనా వవహ్నవాలం
 కారః- అత్రేవకవేరభినివేశాదస్యార్థచిత్రత్వం - పృత్యనుప్రాసేతు
 గుణభావఎవేతనాత్రాపుభయచిత్రత్వమితిభావః॥ ౩౩॥ ఉభయచిత్ర

ముహూరతి॥ విద్యేతి ॥ అహోభయస్రకలేరభినివేశాదుభయచిత్రత్వ
మిత్యభిప్రాయేణాహ॥ అత్రేతి ॥ యద్యప్యేతత్ప్రావీనాలంకారకారై
ర్హిదాహృతం - తథాప్యన్యతరప్రధాన్యేనేతరభేదద్వయ వదుభయ
ప్రధాన్యేనాస్యాపి సుపచత్వాదవిరోధః - కించ - పాదాంబుజంభవ
తువోవిజయాయమంజుమంజీరశింజిత మనోహరమంబికాయాశ్చత్యతో
పమానుప్రాసయోరనోన్యన్యరసేక్షత్వేన సమప్రధానభావయోగ్యం
సృష్టిమంగుల్పాచైః పూర్వైరేవోభయ చిత్రమవ్యంగీకృతమితివిజ్ఞే
యం- సన్న్వేషూదాహరణేషుయథాయోగంపిభావానుభావవిశేషకథనే
నపీరశృంగారయోఃపర్యవసానాత్కథమధమత్వం- సత్యం- శబ్దాధ్యాలం
కారయోరేవకవివివక్షావిషయత్వాద్విద్యమానోపి రసోదినాచంక్రమ

త్రంయథా ॥ విద్యాసముదేగ్భువనైక భద్రేప్రతాపరుద్రే
జితవైరిభద్రే । రత్నానిదేధృతశౌర్య ముదేకాంతేవప్య
శ్రీరమతే గుణాద్రీః ॥ అత్రానుప్రాసోపమాఖ్యాంచి
త్రతా ॥ ౩౩ ॥*

అధధ్వనిశైషానిరూప్యంతే ॥ అత్రధ్వనేగ్గతాభిధామూ
లత్వేనావివక్షితవాచ్యవివక్షితాన్య పరవాచ్యాభ్యాంప్రథమం
భేదాద్వా । అవివక్షితవాచ్యస్యాధ్యంతరసంక్రమితాత్వంత

కాశవన్నప్రతీయతే - తదుక్తంకావ్యాలోకే॥రసభావాదివిషయవివక్షా
విరహాసతి । అలంకారనిబంధోయస్సచిత్రవిషయోమతత్తతి ॥ ౩౩ ॥
ఎవంత్రిపిథమపికావ్యం సామాన్యతోనిరూప్యతతోత్తమ కావ్యంప్రపం
చయితుంప్రతిజానీతే అభేతి ॥ విభజతే అత్రేతి ॥ అవివక్షితంవ్యంగ్యేన
న్యగ్భావితంవాచ్యంయత్ర సోఽవివక్షితవాచ్యః - అన్యపరంవ్యంగ్యపరం
రాజతాత్పర్యేణ రాజపురుష సేవన వద్యవ్యంగ్య పరత్వేనైవ వివక్షితం
వివక్షితాన్యపరంతథాభూతంవాచ్యంయత్ర సవివక్షితాన్యపరవాచ్యః
తత్రలక్షణామూలంచతుర్థావిభజతే - అవివక్షితేతి ॥ తత్కాధ్యంతర
సంక్రమితవాచ్యేవాచ్యస్యోపపద్యమానత్వేపి తావతానుపయోగాదజ

హల్లుక్షణామూలత్వం - అత్యంతతీవ్రతవాచ్యే వాచ్యసౌమ్యపదసన్న
 త్వాజ్ఞహల్లుక్షణామూలత్వమితివివేకః - సంప్రమితేతిహివాచ్యంజనసహ
 కారివర్గస్యాయంప్రభావఇతిసూచ్యతే || అభిధామూలంవిభజతే - వివ
 షితేతి || సంలక్ష్యః స్ఫుటసంవేద్యః శ్రమోన్యంగ్యవ్యంజకయోగ్యత్ర
 ససంలక్ష్యత్రమన్యంగ్యః - యత్రవ్యంజకస్యవిభావాదేర్వ్యంగ్యస్య
 చరసావేస్తున్నపిత్రమోనితనూన్యాతపత్రపత్రశగవేధవదాశుభావి
 త్వాన్నలక్ష్యతేసోసంలక్ష్యత్రమన్యంగ్యః || తత్రాగ్ర్యస్యశబ్దార్థోభయ
 శక్తిమూలత్వేనత్రైవిధ్యంసిద్ధవత్ప్రత్యంగ్యంచతుర్థావిభజతే - సం
 లక్ష్యేతి || జాతిగుణాదిరూపార్థోపస్తు - కడేవవిద్ధిత్తివివేకయుక్తమలం

తిరస్కృతవాచ్యతయాద్వివిధస్య వాక్యపదగతత్వేన ద్వై
 ష్టధ్యేవాతుర్విధ్యం । వివక్షితాన్యపరవాచ్యస్యసంలక్ష్యత్ర
 మన్యంగ్యసంలక్ష్యత్రమన్యంగ్యతయాద్వాభేదా । సంల
 క్ష్యత్రమన్యంగ్యేతద్విశక్తిమూలేపస్త్యలంకారరూపతయా
 ద్వైవిధ్యేవాక్యపదగతత్వేనవాతుర్విధ్యం । అర్థశక్తిమూలే
 సంలక్ష్యత్రమన్యంగ్య అథాన్యస్యతస్యభావిత్యేనకవిప్రా
 ణోక్తిసిద్ధత్వేనకవినిబంధనోక్తిసిద్ధత్వేనపత్రైవిధ్యం । త్రివి
 ధస్యపస్త్యలంకారరూపతయాద్వైవిధ్యేపక్షిధత్వం । పక్షి
 ధస్యాపిన్యంగ్యవ్యంజకతయాద్వైవిధ్యే న్వాదశవిధత్వం ।
 ద్వాదశవిధస్యాపిప్రబంధగతత్వేనవాక్యగతత్వేన పదగత

కారః || ద్వితియష్టత్త్రింశత్ప్రకారఇత్యాహ || అర్థశక్తిమూలఇత్యాదివా
 అర్థస్యమూలభూతస్యవ్యంజకస్యేత్యర్థః - యశానకేవలంసాహిత్యమా
 త్రసిద్ధఃకింతులూకేప్యేవిత్వేనసంభావ్యతే - సస్వత్సంభవీ - యఃపున
 రసన్నవి లూకేకవినాప్రభామాత్రేనసంభావ్యసంపాద్యతే సకవి
 ప్రాణోక్తిసిద్ధః - కవినిబద్ధవత్ప్రకాణోక్తిసిద్ధమకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధఇతి
 త్రయాణాంవివేకః - పక్షిధత్వేతి - వ్యంజకస్యేతిభావః - వ్యంగ్యవ్యంజ
 కతయేతి - వ్యంగ్యయోఃపస్త్యలంకారరూపయోఃవ్యంజకతయేత్యర్థః -
 తథాచోక్తంకావ్యప్రకారే అర్థశక్తిగ్భవోన్యోన్యవ్యంజకసంభవీన్య

తః॥ ప్రాథోక్తిమాతాశ్చిద్ధోవాకవైదైవోదితస్సవా ॥ వస్తువాలంకృ
తిర్వేతివడ్డేదోసావ్యనక్తియత్ ॥ వస్తులంకారమథవాతేనాయంద్వా
దశాత్మకభితి॥ హేమవంరస్తుప్రాథోక్తిమంతరేణస్వతసిద్ధస్యావ్యకిం
చిత్కారత్వాత్తత్త్వమేవ సర్వతేత్రిస్వతస్సుంభవిత్యాదిభేదత్రయం
నాంగీకరణం ॥ అనురణనేతి - ఘంటాదేఃప్రథమస్వనానంతరభావీస్సిద్ధ
స్వనోనురణనం తత్సద్భుత్వాత్సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్త్రివిధావ్యనురణ
నధ్వనిరుచ్యతే - తత్ర - విచ్ఛిత్తిశోభినైకేనభూషణేనేవభామినీ ॥ పద
ద్యోత్యేనసుకవేర్వనినాభాతిభారతీతిధ్వన్యాచార్య వచనాత్పదగతేష్వ
పిరమ్యత్వమస్తీతివేదితవ్యం ॥ తృతీయమాహ ఉభయశక్తీతి ॥ ఏకవిధవి
వేతి- ప్రకారవైచిత్ర్యకల్పనస్యమశ్మకత్వాదితిభావః - అనురణనధ్వనిభే

త్వేనవత్త్రైవిధ్యేషత్త్రింశద్భిర్యోకారోర్ధశక్తిమూలోనురణన
ధ్వనిః॥ ఉభయశక్తిమూలోవాక్యగతత్వేనైకవిధవీవ॥ ఏవం
సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యధ్వనేరేకతత్వారంశజ్ఞేదాః॥ అసంల
క్ష్యక్రమవ్యంగ్యో రసాదిధ్వనిః ప్రబంధవాక్యపదపదైకభేద
రచనావర్ణగతత్వేనపక్ష్యధః ॥ ఏవంఏవక్షితాన్యపరవాచ్యధ్వ
నేసప్తవత్వారంశజ్ఞేదాః॥ అవివక్షితవాచ్యభేదైశ్చతుర్థి
స్సహధ్వనేఃప్రథమంతుద్ధాఏకమచాశజ్ఞేదాః ॥ తేహంప్ర

దాకోగ్రీడికృత్యాహ॥ ఏవమితి॥ ఏకశ్చవత్వారంశచ్చఏకవత్వారంశదే
తిద్వంద్వః- సర్వోద్వంద్వోవిభాషయైకవద్భవతీత్యేకవద్భావః-లింగమశి
వ్యంలూకాశ్రయత్వాల్లింగస్యేతిభావ్యకార వచనాజ్ఞనపదాది శబ్దవన్న
పుంసకత్వాభావః - నాపిభేద్యలింగత్వం-వింశత్యాదీనాంసత్యంతానా
మమరకోశే- తాసుచానవతేః స్త్రీయైతినియమేనస్త్రీలింగతాభిధానా
త్ - యద్వాఏకోత్తరావత్వారంశదితిమధ్యమపదలాపీనమాసః-ఏవమ
న్యతాగ్రీప్రప్తవ్యం॥ద్వితీయమభిధామూలధ్వనింవిభజతే అసంలక్ష్యేతి॥
రసాదీనామానంత్యేన తజ్ఞేదకల్పనస్యాశక్యత్వాత్తద్యోతకప్రబంధాది
కృతోరసాదేర్జ్ఞానావిభాగభిత్వాహ ప్రబంధేతి॥ సర్వాసపిధ్వనిభేదా
సంకలయ్యాహఏవమితి॥ శుద్ధాధ్వన్యంతరాసంబద్ధాభివ్యక్తః॥ మిశ్రభే

దానానామేషామితి॥ తేషాంశుద్ధానామిత్యర్థః ॥ ననులక్షణామూలధ్వనే
రభిధామూలధ్వని సంబంధే యత్తైకోమిశ్రభేదః తత్తైవాభిధామూల
ధ్వనైర్లక్షణామూలధ్వని సంబంధేభేదాంతరంభవివృతి ఏవమేకపంచా
శతోపిభేదానాంవిచార్యమాణే ఏకోత్తరశతపట్యాధిక సహస్రద్వయ
సంఖ్యాక (౨౬౦౦) మిశ్రభేదసంభవాదైకైకన్యూనతాత్రయణైకప
ద్వింశత్యుత్తరశతత్రయాధిక సహస్ర (౧౩౨౬) సంఖ్యావలంబనమ
యైక్యమితిచేత్సత్యం- భేదద్వయేపితస్యామునాసంబంధోముష్యవాతేనే
తిసంబంధిప్రతిసంబంధినోరుచ్ఛారణవ్యత్యాసమాత్రంసపునశ్చమతా-

త్యేకమేకైకస్యైకైకేనసంబంధేప్రథమభేదస్యైక పంచాశ
ద్భేదాః॥ద్వితీయస్యపంచాశద్భేదాః॥ తృతీయస్యైకోనపంచా
శద్భేదాః॥ అనేనక్రమేణోత్తరోత్తరస్యైకైకభేదపరిత్యాగే
షడ్వింశత్యుత్తరశతత్రయాధిక సహస్రసంఖ్యాకామిశ్రభే
దాః॥ అవివక్షితవాచ్యస్య వివక్షితాన్యవరవాచ్యసంబంధే
యోభేదస్తస్మిన్నైవాంతర్యామితివివక్షితాన్యవరవాచ్యస్యా
వివక్షితవాచ్యసంబంధేభేదోనప్రథగ్భూతః॥ అనైనైవక్రమేణ
షస్తుధ్వనైరలంకారధ్వనిసంబంధభేదోవ్యలంకారధ్వనైర్షస్తు
ధ్వనిసంబంధాన్నప్రథగ్భూత ఇతిపూర్వపూర్వస్యోత్తరోత్త
రసంబంధవికైకభేదన్యూనతాజ్ఞేయా । తస్యాపిమిశ్రణస్య
త్రిరూపేణ సంకరేణైకరూపయాసంస్పృష్ట్యచపునశ్చతుర్థా
యోజనేచతురుత్తర శతత్రయాధికపంచసహస్రానిభేదాః

రవిశేషః - అతస్తేషాంయథాయోగంవిధింతర్భావపవేతియైక్యమేవో
క్తం॥తదేతదాహ అవివక్షితవాచ్యస్యైతి ॥ విషయవ్యాప్త్యర్థంధ్వన్యం
తరేష్యంతర్భావందర్శయతి అనైనైవేతి॥ భూయోవిభాగమాహ తస్యాపీ
తి॥ ధ్వన్యోస్సందేహాస్పదత్వేనానుగ్రహ్యోనుగ్రహకభావేనైకవ్యం
జకానుప్రవేశేనచత్రిరూపేణేత్యర్థః - సంకరపత్సాపేక్షత్వాభావా
త్సంస్పృష్టైరేకరూపత్వంత్రిష్టవ్యం ॥ ఫలితాంసంఖ్యామాహ చతురుత్త
రేతి ॥ న్యూనాధికసంఖ్యావ్యవచ్ఛేదార్థ ముక్తామేవ సంఖ్యాం సంకేత

భావయాన్రదీకృత్యాహ శుద్ధాభి ॥ అత్రాంక ప్రస్తారో వ్యత్యక్తి
 మేణరప్తవ్యః- చంద్రవికః- శరాఃపంచ (౫౧) ఋతువక్షత్- నేత్రే
 ద్వే- అనలాస్త్రయః- ఇందురేకః॥ (౧౩౨౬) అభ్యయశ్చత్వారః- ఖంశూ
 న్యంబిందురిత్యర్థః- అగ్నయస్త్రయః- శరాఃపంచ (౫౩౦౪) తద్వికిం
 మిత్తంకావ్యప్రకాశ కారోంతర్భావయాతయామానసికలివసభదాకా
 సంగృహ్యచతురుత్తరవతుశ్శతీ యుతాయుత (౧౦౪౦౪) సంఖ్యాకాకా

శుద్ధాశ్చంద్రశరా (౫౧) మిశ్రాఋతునేత్రానలేందవః
 (౧౩౨౬) ॥ సంస్పృష్టిసంకరాంతా (౫౩౦౪) స్తవ్యభిఖా
 గ్నిశరాభిధాః॥ ౩౪॥ తత్రశుద్ధానామేకపంచాశచ్ఛేదానాం
 నామధేయానికధ్యంతే ॥*

- పదగతాద్ధాంతరసంక్రమితావివక్షితవాచ్యధ్వనిః ౧.
- వాక్యగతాద్ధాంతరసంక్రమితావివక్షితవాచ్యధ్వనిః ౨.
- పదగతాత్వంతతిరస్కృతావివక్షితవాచ్యధ్వనిః ౩.
- వాక్యగతాత్వంతతిరస్కృతావివక్షితవాచ్యధ్వనిః ౪.
- పదగతశబ్దశక్తిమూలసంలక్ష్యక్రమవస్తుధ్వనిః ౫.
- పదగతశబ్దశక్తిమూలసంలక్ష్యక్రమాలంకారధ్వనిః ౬.
- వాక్యగతశబ్దశక్తిమూలసంలక్ష్యక్రమవస్తుధ్వనిః ౭.
- వాక్యగతశబ్దశక్తిమూలసంలక్ష్యక్రమాలంకారధ్వనిః ౮.
- పదగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలావస్తునావస్తుధ్వనిః ౯.
- పదగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలావస్తునాలంకారధ్వనిః ౧౦.
- పదగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలాంకారేణాలంకారధ్వనిః.
- పదగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలాంకారేణవస్తుధ్వనిః ౧౧.

సంస్పృష్టిసంకరాంతర్భావనజీగణత్ - కోవేదకింవాతత్రనిమిత్తంత
 త్సునస్తవేవతత్రభవంతోవిదాంకుర్వంతు - అస్తాభిస్తుయక్షియ్యక్తంప
 చోగ్రాహ్యం నతుపూరుషగౌరవాదితి న్యాయసరణి రనుసరణీయేతివి
 ద్యానాథహృదయం॥ ౩౪॥ అధ్యప్రతిపత్తిసాకర్యాధికాంశుద్ధభేదానాంప్ర
 తిజ్ఞాపూర్వకంనామానికధ్యంతి తత్రేతి॥ గతార్థమేతత్॥ ౩౫॥ అత్ర

[illegible]

కతిపయోదాహరణప్రర్థనే నేహ కుశలానాం భేదాంతరాణిసుభోధా
 నీత్యభిప్రాయేణాహ అత్రదిక్షాత్రమితి॥౩౫॥ ఉదాహరతి మూర్ధానఞ్చ
 తి॥ అస్మాకాఅస్తదీయాః-యమృతస్తదోరస్యతరస్యాంఘ్రేత్వేన్ ప్రత్య
 యేతస్మిన్నుచితేత్యస్మాకాదేశః - అతాస్మాకప్రకృత్యాస్త్యచ్చజ్జేనాస్తద

వాక్యగతకవిబద్ధోక్తిసిద్ధాంతశక్తిమూలోలంకారణవస్తుధ్వనిః
 ప్రబద్ధగతకవిబద్ధోక్తిసిద్ధాంతశక్తిమూలో వస్తునా వస్తుధ్వనిః
 ప్రబద్ధగతకవిబద్ధోక్తిసిద్ధాంతశక్తిమూలో వస్తునాలజ్ఞారధ్వనిః
 ప్రబద్ధగతకవిబద్ధోక్తిసిద్ధాంతశక్తిమూలోలజ్ఞారేణాలజ్ఞారధ్వనిః
 ప్రబద్ధగతకవిబద్ధోక్తిసిద్ధాంతశక్తిమూలోలంకారణవస్తుధ్వనిః
 ప్రబంధగతాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసాదిధ్వనిః ౪౫.
 వాక్యగతాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసాదిధ్వనిః ౪౬.
 పదగతాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసాదిధ్వనిః ౪౭.
 పదైకదేశగతాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసాదిధ్వనిః ౪౮.
 రచనాగతాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసాదిధ్వనిః ౪౯.
 వర్ణగతాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసాదిధ్వనిః ౫౦.
 వాక్యగతోభయశక్తిమూలోరసాదిధ్వనిః ౫౧.
 తత్రదిక్షాత్రముదాహ్రియతే ॥ ౩౫॥ అర్థాంతరసంక్రమితా
 వివక్షితవాచ్యధ్వనిర్యథా ॥ మూర్ధానో యాయ మాస్మాకాః
 కిమిత్యోన్నత్యమిచ్చథ । ఇతిప్రతాపరుద్రస్యప్రణతాః ప్రతి
 పార్థివాః ॥ అత్రఅస్మాకాఇలిసర్వదైన్యభూమయోవయం-
 యవృశానామన్యాకం సంబంధినో యాయ మిత్యర్థాంతరసం
 క్రమితావివక్షితవాచ్యతా ॥ ౩౬॥ అత్యంతతిరస్కృతవా
 చ్యోధ్వనిర్యథా ॥ విశదిమవిలిప్తవియతోధవలిమపరిపూరితా

ర్థమహితైవ తావతానుపయోగాదైన్యవిశిష్టోత్పదర్థ సామాన్యవిశేష
 భావసంబంధేనలక్ష్యతథ్యాహ సర్వదైన్యేతి ॥ వ్యంగ్యంపునర్వీరరుద్ర
 వైరిణాంవైనతేయసన్నిధానేవాతాశినామివవిక్రమవిముఖత్వమిత్యేత
 దభిసంధాయాహ అత్రేతి॥ ౩౬॥ విశదిమేతి॥ అత్రవిశది మధవశిమో

ర్విషయభేదాన్నితోనపానరుక్త్యం- అనయోర్వియద్విలేపనదిగంతపరి
పూరణవిధానాథాత్వేనాను వాన్యత్వా ద్విధేయేనగౌరాభివ్యనేనాపిన
పానరుక్త్యమితివిజ్ఞేయం - అత్రవిలిప్తపదంమూర్తిచితస్య విలేపనస్యా
మూర్తైవియత్యనుపపద్యమానత్వా తస్మిన్ధావరిత్యాగేనోపరంజనాతిశ
యంకార్యకారణభావసంబంధేనలక్షయదాకాశే ప్రకాశాధిక్యంవ్యసక్తి
త్యభిప్రాయేణాహ అత్రేతి॥ అనేనైవేతి - వాక్యగతత్వమేవాత్రభేదక
మితిభావః- అత్రజహదజహల్లక్షణయోర్వస్తుమాత్రంవ్యంగ్యం - తచ్చ
శబ్దైకవ్యాపారాద్వ్యంజనాదేవ - అన్యథాలక్షణాయాపవానుపాదేయ
త్వప్రసంగాదితిర్రుప్తవ్యం-తదుక్తంకావ్యప్రకాశే-యస్యప్రతీతిమాథా

ఖిలాశాంతాః॥ విహరంతియశఃపూరాగౌరాశ్శ్రీకాకతీంద్ర
స్య॥ అత్రవిశదమవిలిప్తపియతభివ్యత్యంతతిరస్కృతవాచ్య
త్వం॥అనైనైవక్రమేణవాక్యగతత్వేనాప్యదాహార్యం॥౩౧॥
అథార్థశక్తిమూలావస్తునావస్తుధ్వనిర్యథా॥అబ్జానృతూకావి
నామాసాకశుక్లపత్రాన్వివాటికా॥ రాత్రీర్వివాపికాంతుం
తేకాకతీయరిపుస్త్రీయః॥ అత్రబిరుతుప్రభృతీనాంకామో
ద్దీపకత్వాత్తదభావోరిపుస్త్రీభిరాకాంతుత ఇతిప్రతీయతే॥
గతాసాంప్రియవియోగరూపంవస్తువ్యజ్యతే॥ అనేనప్రతా
పిరుద్రస్యసర్వేశత్రవోనిహతా ఇతివాచ్యాదతిశయః॥ త

తుంలక్షణాసముపాస్యతే॥ ఫలేశబ్దైకగమ్యేత్రవ్యంజనాన్నాపరాక్రియే
తి॥ ౩౧॥ శబ్దశక్తిమూలాపేక్షయాభేదభావము లేనబహువక్తవ్యత్వా
దర్థశక్తిమూలానాదాపుదాహర్తమాహ అథేతి॥ అబ్జానితి॥ అత్రబిరు
త్వాద్యభావాకాంత్రాయావాచ్యత్వేపి తస్యాః కామోద్దీపకత్వహేతు
కత్వంవ్యంగ్యమేవేత్యభిప్రాయేణాహ అత్రేతి॥ తస్యవ్యంగ్యమాహ-
తేనేతి॥ తేనానంతరోక్తవ్యంగ్యేనేత్యర్థః॥ తస్యపివ్యంగ్యమాహ - అనే
నేతి- ప్రియవియోగేనేత్యర్థః- వ్యజ్యతభివ్యనుపజ్యతే-ఎవముత్తరోత్తర
వ్యంగ్యవిపకవిసంరంభవిశ్రాంతేస్తస్య వాచ్యాదుతాన్వాయేనాస్యధ్వ
నివ్యవదేశిత్యాహ- ఇతివాచ్యాదితి॥ కింపప్రథమకత్రాయాంప్రతీయ

మానస్య ఋత్యాద్యథావాకాంతౌలక్షణస్య వస్తునోవ్యంజకవస్తుత్తైవి
 ధ్యాతై ర్విధ్యమిత్యాహ తథేత్యాదినా ॥ ౩౮ ॥ దృష్ట్వేతి ॥ అత్ర కీర్త
 శంభుప్రభృతీనాం నివాసాకాంతౌదిలక్షణేన వస్తునాతేహంయథాక్ర
 మంకైలాసక్షీరోవమందాకినీచంద్రాభిమాతంగభ్రాంతిరూపాభ్రాం
 తిమదలంకారోవ్యజ్యతే ॥ తదేతదాహ అత్ర హరస్యేతి ॥ అత్ర వ్యంగ్యస్య
 ప్రాధాన్యేనాలంకార్యత్వేపి బ్రాహ్మణశ్రమణన్యాయేన ప్రత్యభిజ్ఞా
 థాప్రియవిరహవిధురాశృతుక్రస్త్రియః కతిపయవత్సరాకాజీ
 వితాశయాప్రథమమృతూనామభావంవాంఛంతి-అనంతరం
 తానపిగమయితుమశక్తాః కతిపయమాసేషుపాన్తాన్ధారయి
 తుముద్యుక్తాః జ్యోతాన్వివతాంపత్యేతాం వినాశంవాంఛంతి
 అనంతరం మాసానవ్యవసేతుమపారయంత్యః కతిపయతిధిషు
 జీవితాశయారాత్రిణామస్పృష్టి మభిలషంతీతిబహువస్తువస్తు
 నావ్యజ్యతే ॥ ౩౯ ॥ వస్తునాలంకారధ్వనిర్యథా ॥ దృష్ట్వాకాక
 తివీరరుద్రనృపతేః కీర్తింజగద్వ్యాపినిం వస్తుంవాంఛతిశంభు
 రత్రశయితుంలక్ష్మీపతిః కాంక్షతి ॥ సాత్తుంధావతిదవ్యతావ
 సగణఃసంవర్ధితుం వార్ధయశ్చేష్టుంతే సువిలాసమభిమురపి
 స్సృష్టుంశనైరీహతే ॥ అత్ర హరస్యకైలాసభ్రాంతిర్హ్రస్వః
 క్షీరాక్షవభ్రాంతిరితిభ్రాంతిమదలంకారోవ్యజ్యతే ॥ ౪౦ ॥ అ
 లంకారేణవస్తుధ్వనిర్యథా ॥ ప్రతాపరుద్రస్యరణైకృపాణఃస
 ద్యస్సముద్యదుక్తిరారుణశ్రీః ॥ అలంబితేరోపకషాయితస్యకా
 లీకటాక్షస్యవిజృంభితాని ॥ అత్రాలంబితభినిదర్శనాలంకారే
 ణసకలరిపుక్షయః క్షణాత్కృతభివస్తువ్యజ్యతే ॥ ౪౧ ॥ అలం

నబలాదలంకారవ్యవదేశోనవిరుద్యతే - వివమన్వత్రాప్యలంకారధ్వనా
 వేదితవ్యం ॥ ౪౨ ॥ ప్రతాపేతి ॥ కషాయితస్యారుణీకృతస్య - అత్రకృపా
 ణస్యచండికాకటాక్షవిజృంభితాలంబనాసంభవాద్విజృంభితానీవవిజృం
 భితానీతి సాదృశ్యాత్పాదసంభవద్వస్తుసంబంధరూపానిదర్శనాలంకా
 రః ॥ ౪౩ ॥ కాకతీయేతి ॥ పూర్వవన్నిదర్శనాలంకారః - అనానుగుణ్యగూఢభి

అది విన్నవించి కారణము తెలియజేయుటకు నపునకులంకారభాగం:- అంతఃపు
రాజపుత్రులలో బిరుదువాహరణం॥ ౪౭॥ విదనజ్జి॥ నిగదవ్యాఖ్యాన
సేకతో॥ ౪౮॥ దీనినకుఁబి॥ అంతఃపురానకుఁబి॥ విదనజ్జి॥ నిగదవ్యాఖ్యాన

మువ్వవ్యతే ॥ ౬౭ ॥ వస్తునాలంకారభవనిర్వహా ॥ వీరచక్రభ
 టాన్యస్త్వే నయలక్ష్మీవృతా ॥ ౬౮ ॥ కర్మలభ్యంపథాకేశా
 నానానకంబకిదుగ్రహాః ॥ అత్రజయలక్ష్మీసమాచింతితాకాపి
 రచుప్రభాటాదృష్ట్యా సమదనాత్మకంబకిదుగ్రహాత్మకృత్
 ధూకేశానున్నంతీవేత్తుప్తేగ్రహావ్యవ్యతే ॥ ౬౯ ॥ అలంకా
 రేణవస్తుభవనిర్వహా ॥ ఓసరభససేహిసమంశజ్ఞావహులవి
 సిగ్గేశమానాః ॥ అష్టగ్రహణభయేణవస్తుసవిహగవిమనోహర
 దత్తవి ॥ చాచూ ॥ అవసగతి సఖివి స్సమంలజ్ఞావధ్యాశ్చి
 లమానాయాః ॥ అత్తగ్రహణభయేన సవిహగతేమనోహ
 రేదయితే ॥ అతోత్పేగ్రహయాలింగసరూపంవస్తువ్యవ్యతే ॥
 ౭౦ ॥ అలంకారేణాలంకారభవనిర్వహా ॥ అభయంయూజ్యమా
 నానాంకాకతీయేంద్రవిద్విహం ॥ రత్యంనాంగీకరోతీవననం
 శాఖాగ్రకంపనైః ॥ అత్రనాంగీకరోతీవేత్తుప్తేగ్రహయాప్ర
 తాపచక్రశతుభ్యోరక్షణంకర్తంవనమపివిభేతీవేత్తుప్తేగ్ర
 హావ్యవ్యతే ॥ ౭౧ ॥ కవిసంధ్యవక్త్రప్రాధోక్షిసిద్ధాంతకర్త
 మూలోవస్తునావస్తుభవనిర్వహా ॥ జాతహానాహులవి
 జ్ఞానరతాహకరేహిరప్యంసనిహి ॥ జంతాయకదభ్యోకా
 లణతాతంమసీకాదుం ॥ చాచూ ॥ యథాతథావాభవత్వా
 ర్యానననాథకురురక్షణంశశినః ॥ యత్తయాకటాక్షాల్పా
 అజ్ఞప్తాతంమమీకర్తం ॥ అత్రవీరహితరాజిర్యాచంద్రికా

[illegible]

యోదాతాదాదిహస్త్రిస్యః ॥ విలంబితాగమనంప్రియంప్రతివిదగ్ధమాతీ
వచనమేతత్ ॥ ౪౬ ॥ కస్త్యమితి ॥ అత్రప్రథమాద్ధేలాకాలాకక్షీరదుర్మ
యశస్తోఃప్రశ్నోత్తరవాక్యానివత్సారి - ద్విలేయాద్ధమేకంలాకాలాక
వాక్యం - నుత్సుహృదితి - ఉభయోరేకజన్యత్వాదితిభావః - మేనుహృది
తిక్వచిదపసాతోలేఖకదోషాత్ - యుష్మదస్త్రదాదేశానాం పదాగ్నిర
త్ప్వనియమాత్ - అత్రతావాక్యాదిత్వేనతదభావాదితి - అతఎవోక్తం - స

నుసహమానారోషోజ్జ్వలితయాకటాక్షోల్కయాచంద్రం
మషీకరోతిసరడుణీయశ్చత్యనెనవస్తునా ఇతఃపరంసాజీవితం
భారయితుమశక్తౌఽథనైవ త్వయా సమాగంతవ్యమితి వస్తు
వ్యజ్యతే ॥ ౪౬ ॥ వస్తునాలంకారభ్వనిర్యథా ॥ కస్త్యంశుభ్రా
ఖిలాంగశ్చరసినమయశో వీరదుర్మస్యవరైకోయంతే దివ్యదే
హస్సురతివరిసరెమత్సుహృత్తత్ప్రతాపః ॥ ప్రచ్ఛాద్యాలం
స్ఫురద్భ్యఃకుముదసరసిజైఃఖ్యాపితంః వస్సురూపంసోమాశ్చై
స్త్వాగతంచామవధిగిరిరహంకల్పితోనిస్తమసః ॥ అత్రప్ర
తాపరుద్రయశఃప్రతాపయోస్సామారసాద్యశ్యప్రతీతే
రుచమావ్యజ్యతే ॥ ౪౭ ॥ అలంకారేణాలంకారభ్వనిర్యథా ॥
ఉపహమాశావహుఅవి తహాపరూఢోవిణిబ్బరోమాణో ॥ ని
వృత్తసమామసంభవమ సంజాతభదీవ్వదీసరశ్చ ॥ ఛాయా ॥
పశ్యతహాశావధ్వాస్తథా రూఢోపి నిర్భరోమానః ॥ నృపతిస
మాగమసంభ్రమసంజాతభయభివాపసరతి ॥ అతోత్పే

మానవాక్యేనిఘాతయుష్మదస్త్రదాదేశావక్తవ్యాకృతి ॥ ప్రచ్ఛాద్యాలం
త్సినప్రచ్ఛాదనీయమిత్యర్థః - అలంఖిల్వారితిక్వాప్రత్యయేల్వబాదేశః -
ఖ్యాపితంవశ్యత్యద్విత్వేభిధేయవశ్యతిపాక్షికంబహువచనం - యుష్మది
గురావేకేహమితిజయోదిత్యవచనాత్ - నిస్తమసోఽబాహ్యభాగేపీతి
భావః ॥ ౪౮ ॥ ఉపహేతి పశ్యతేత్యధైవ్యయం - హాలేతిచ సఖ్యాహ్వనై-
వాసఖ్యామామహాశావేతి ॥ భదీవ్వేత్యత్త్రమివతివవిలవవ్యభివార్థ

ఃఖ్యాపితంనా స్వరూపమితిపాతాంతరం.

ఇతివాధేద్విత్వంప్రాప్తవకారః॥ విభావసాలంకారభితి-అకారణకార్యో-
త్పత్తేస్తల్లక్షణత్వాదిభావః॥ ౮౮॥ అప్రాప్త్యేతి॥ శ్యామాయకావనవతి
అత్రవిరహపాండిముక్తిరీసేవాహేతుకత్వముత్పేక్ష్యతే॥ ౮౯॥ అవ
శిష్టాఅర్థశక్తిమూలాఅన్యతపవర్రప్తవ్యాభివ్యాహ ఎవమితి॥ అత్రాను
త్తాహేతుమాహ విస్తరితి॥ ఉక్తోదాహరణావహితచేతసా ముదాహర
ణాంతరావగమస్య సులభత్వా త్సున ప్రదుపాదానం గ్రంథగౌరవమే

క్షయాప్రియప్రార్థనాం వినైవ మానినీనఃప్రసన్నమితివి
భావసాలంకారోవ్యజ్యతే॥ ౮౯॥ అలంకారేణవస్తుభ్యనిర్వ
ధా॥ అప్రాప్త్య సేవావసరంనాథకాంతావృతస్యతే॥ త్వ
త్ప్రీ-ర్తింసేవమానేవశ్యామానర్వాంగపాండురా॥ అత్రసే
వమానేవేత్యుత్పేక్షయాసర్వథా స్వీకార్యత్వాదిరూపంవ
స్తువ్యజ్యతే॥ ౯౦॥ ఏవంప్రబంధాదిగతత్వేనయథాసంభవ
ముదాహరణానిర్వప్తవ్యాని-విస్తరభయాదిహనోత్తాని॥ ౯౦॥
అథశబ్దశక్తిమూలభ్యనిః॥ సచవస్తవలంకారమూలత్వేనద్వి
విధః॥ తథావోక్తం॥ అలంకారోభవస్త్యైవశబ్దాద్యత్రావభా
సతే॥ ప్రధానత్వేనసజ్జేయశబ్దశక్త్యుద్భవోద్విధేతి॥ ౯౧॥
తత్రాల్పంకారభ్యనిర్వధా॥ ఏసాసచ్చంరామోసామాఖుతు
మంసమాఅమోదోణ్ణంకింఠాణుప్పదోసకహాదీసభివదంఖుతి
చ్చరితి॥ ఛాయా॥ ఏవసత్వంరాజాశ్యామాఖలుత్వంసమాగ
మోద్వయోఃకింపునర్నప్రదోషకథాదృశ్యతేవితల్ఖిల్వా

వావహాదిశబ్దప్రపంచవరంవిస్తరశబ్దంప్రయంజానస్యహృదయం-ప్ర
థనేవావశబ్దభిఃఘృణితీమేధాదప్పిత్యయః-సతుశబ్దస్యవిస్తరభివ్యమ
రః॥ ౯౧॥ శబ్దశక్తిమూలభ్యనేద్వై-ః ధ్యేవృథసంవాదమాహతథావో
క్తమితి॥ యద్యద్యలంకారోపివస్త్యైవ-తథావ్యలంకారోవిచిత్రంవస్తు-
భిత్తరస్తుశుద్ధమితిప్రతిపాదయతుంవస్త్యైవేత్యేవకారః॥ ౯౧॥ ఏసోభి
నాయికాంప్రతిసఖివాక్యమేతత్-సమాగమభి-యుజ్యతభి శేషః-
ప్రదోషోదోషకాలవిశేషశ-అత్రశ్యామారాజశబ్దవాచ్యయోఃకాం

అర్థశక్తిమూలతేతి - తత్సహిష్ణుత్వాదితథావః - అయంతువాక్యగతివప ॥
 ౫౪ ॥ అసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్వరసాద్యనిశ్చేసమృతిమాహ రసభా
 వేతి ॥ తదాభాసారసభావాభాసాః ఆదిగ్రహణేనభావోదయభావసంసి
 భావశబలత్వానిగృహ్యంతే - అత్ర హాసంలక్ష్యక్రమవిశ్లేషః - సహ
 త్రరసవదాద్యలఃకారణంకాకార్యత్వామాభిన్నభితి ॥ తత్ర హేతుమా
 హ అలంకార్యతయేతి - ప్రభానతయేత్యర్థః - రసాదీనామలంకభావవివా
 లంకారత్వాత్ - తమక్తం - ప్రధానేనృత్రవాక్యాధ్యైత్రాంగంతుర
 సాదయః ॥ కావ్యేతస్మిన్నలంకారోరసాదిరితమేనుజీరితి ॥ ఉదాహరణము

త్యత్రార్థశక్తిమూలతా ॥ ౫౪ ॥ అసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోర
 సాద్యనిః ॥ తథావోక్తంశృంగారతిలక ॥ రసభావతదాభా
 సభావశాంత్యాదిరక్రమః ॥ భిన్నోరసాద్యలంకారాదలంకా
 ర్యతయాస్థితభితి ॥ రసభావోదాహరణంతత్ప్యరూపనిరూ
 పణప్రసంగోరసప్రకరణభవివ్యతి ॥ ౫౫ ॥ గుణీభూతవ్యం

————— ❁ గుణీభూతవ్యంగ్యమప్రవిధంనిరూప్యతే. ❁ —————

గ్యంమధ్యమం కావ్యమక్షవిధం ॥ తథావోక్తంకావ్యప్రకా
 శే ॥ అగూఢమపరస్యాంగంవాచ్యసిద్ధ్యంగమస్ఫుటం ॥ సం
 దిగ్ధతుల్యప్రాధాన్యేకాక్వాక్షిప్తమనంశరమితి ॥ కామిని
 మచకలశవద్గూఢస్యైవజమతాగ్రకారిత్వాదగూఢవ్యంగ్యం
 మధ్యమంకావ్యం ॥ ౫౬ ॥ యథా ॥ ఔన్నత్యంయదివర్ణ్య
 తేఽఖిరిణఃప్రధ్యంతినీచైఃకృతాగాంభీర్యంయదిశీర్ష్యతేజల

క్షరత్రభవివ్యతీత్వామా రసేతి ॥ ౫౫ ॥ అథమధ్యమకావ్యస్యోక్తలక్ష
 ణత్వాద్విభాగమాహ గుణీభూతేతి ॥ సంవాదవ్యాజే నోద్దిశతి అగూఢ
 మిత్యాదినా ॥ గూఢస్యైవేతి - సర్వమగ్నస్థితంప్రవృత్తప్రచ్ఛాదనమపే
 క్షతభిన్యాహూదితథావః-వ్యంగ్యస్వరూప్రతీతితావగూఢత్వం - మధ్య
 ప్రతీతౌగూఢత్వం-ఖిలంవిగ్రహితీతావస్ఫుటత్వం - తత్రాగ్రతయోర్మ
 ధ్యమత్వంమధ్యమస్థోత్తమత్వంచేతివచేత్ ॥ ౫౬ ॥ అగూఢముదాహరతి ॥
 ఔన్నత్యమితి ॥ కామినికృతసింధ్యావలక్ష్మికుశీకృతసింధుఫలికృతం

భాసంభవభిమహతీప్రథా - అతోగస్త్యస్తీత్యనెనైలసముద్రభ్యోన
 విభేమితివ్యంగ్యస్యవాచ్యాయమానత్వాదగూఢమిత్యాహుతేతి || ౫౭ ||
 అపరస్యాంగమితి || అనయోర్ద్వితీతావధౌక్రమేణాహుతేతి || అత్ర
 ప్రథమాదిశబ్దైసభావాదయోవాక్యాద్ధీభూతోవాచ్యశ్చగృహ్యంతే - ద్వి
 తీయాదిశబ్దైసచభావాదయోఽనురణనంచగృహ్యంతే - తేనయత్రాంగి
 నోరసభావాదేర్వాచ్యస్యవా రసభావాదిరనురణనంచాంగత్వేన నిబ
 ధ్యతేతదపరాంగమిత్యర్థః || ఉదాహరతి పితవీరడమితి || ఎకతోత్తోక్తి
 శనాదన్యత్రాలిపాచ్ఛమానత్యాగః - వైస్వర్యం గర్వదభాషిత్యం

ధయఃకుభ్యంతిగాఢీకృతాః | తత్త్వాంపర్ణయతుంబిభేమియ
 దివాజాతోస్త్యగస్త్యస్థితస్త్యత్వాన్యైగుణరత్నరోహ
 ణగిరైశ్రీపీరుద్రప్రభో || అత్రయదివాజాతోస్త్యగస్త్య
 స్థితప్రత్యనేనజలనిధిపర్వతేభ్యోనవిభేమితివ్యంగ్యమత్రా
 గూఢం || ౫౮ || అపరస్యాంగంయత్రరసాదేసాదిరంగంతద
 పిగుణీభూతవ్యంగ్యమేవ || యథా || పితవీరడమపాస్తమానము
 దయద్యైస్వర్యమావిగ్భవత్స్వేదంనిగ్భరగాత్రవేపథుమిశ
 న్మూర్ఛం గళద్బాష్పకం | సంజాతప్రళయంచకాకతిమ
 హీనాభస్త్యరోద్వేజితాభూపాత్కైలగుహాసుయాంతివిజనం
 భీత్యాసమానితాః || అత్రశృంగారస్యభయరసాంగత్వం
 ౫౯ || వాచ్యసిద్ధ్యంగంయథా || కరాళఃకాకతీంద్రస్యకర

మూర్ఛాశూన్యేంద్రియత్వం - ప్రళయోనష్టచేష్టతా - కైలగుహాస్విత్వ
 త్రాపితబ్దోనుక్తోపిసామధ్యైశ్చభ్యతే - అతస్తత్ప్రాపిజనంకంచనకో
 జస్రాంతంప్రవిశంతీతిభావః - అత్రప్రస్తుతవిశేషణసామ్యాదప్రస్తుత
 నాయకధమప్రతీతేస్సమాసాక్తిః - అత్రాన్యపోషకత్వేనాంగస్యాపి
 శృంగారస్యవర్ణనమానత్వేనపాధాన్యాత్తద్వశేనగుణీభూతవ్యంగ్య
 మిత్యేవవ్యవదేశోనపునరంగీభూతభయానకరసాపేక్షయాద్వనిరితి - అ
 తఎవోక్తంకావ్యప్రకాశే - క్వచిత్తేనవిద్వ్యవహారభితి - ఎవమపరాం
 గాంతరముదాహర్యం || ౬౦ || తృతీయంభేదమాహవాచ్యేతి || వాచ్య

స్వసిద్ధిరున్నతైరంగమివ్యున్నత్యైవ స్వతస్సిద్ధస్య వాచ్యస్యోపాద్యుల
కాదపరాంగాదస్యభేదోదర్శితఇతివేదితవ్యం || ఉదాహరతి కరాశఇతి ||
అత్రజలధారావ్యంగ్యైతి అభిధాయాఃప్రకరణాష్టాక్షధారాయామేవ ని
యంత్రణాదితిభావః- అతనిననన్తేషఇత్యుక్తం - వాహిన్యఃకాకతీంద్ర
స్యత్యేతద్వాన్యఖ్యానావసరే - రూపకస్యసిద్ధికృదితియతోరూపకంస్వని
ర్వాహీయప్రతీయమానజలధారామపేక్షతే - అన్యథా కరవాలపవన
వాంబురః - కరవాలోనవాంబుదభవేతివారూపకోపమితసమాసయో
స్సందేహస్సాన్వితే - నచాత్రప్రయుజ్యమానస్య కరాశత్వస్యోపమితస

వాలనవాంబుదః! ధారయాశమయత్యుగ్రంప్రతాపజ్వలనం
ద్విషాం||అత్రజలధారావ్యంగ్యా - సాచకరవాలనవాంబుద
ఇత్యస్య వాచ్యభూతస్యరూపకస్య సిద్ధికృదితిగుణీభూతవ్యం
గ్యం ||౫౯|| అన్భుటంయథా || వీరరుద్రకృపాణస్యమహి
మాకొప్పనంకుశః | ప్రసూతేకీర్తిగంగాంయఃపీత్యాద్విషద
స్సృజదీం || అత్రకృపాణస్యజహ్నురాధిక్యప్రతిపాద
నాన్వ్యతిరేకఃపరమన్భుటఃప్రతీయతే ||౬౦|| సంధిద్ధంయ
థా||కాకతీత్కృతేద్దృష్టిరనురాగతరంగితా | లగ్నాకల్పా
రమా లేవపథ్యాస్తంగేకుచద్వయే||అత్రాలింగనైశ్చాయాం
వాక్యవిశ్రాంతిరథవాస్తనమండలాలోకవివేచిత సందేహః ||

౬౧ || తుల్యప్రాధాన్యంయథా||నృపాఃప్రతాపరుద్రస్యని

మాసబాధకత్వం - కేవలకరవాలవిశేషణత్వాంగికారేణసమాసభవః
త్వాభావాత్-నచాస్తునామసందేహఇతివాచ్యం - సాధకబాధకాభా
వవివతస్యాలంకారత్వాదితి ||౫౯|| అన్భుటముదాహరతి వీరరుద్రైతి || జ
హ్నుఃపీతామేవనదీంపునరజీజనత్ - అయంపునరన్యథేత్యుపమానాదుప
మేయస్యాధిక్యలక్షణస్య వ్యతిరేకస్యవిలంబెన ప్రతీతేరన్భుటమిత్వాహ
అతేతి ||౬౦|| సంధిద్ధప్రాధాన్యముదాహరతి కాకతీతి || అత్రాలింగ
నేచ్ఛారూపవ్యంగ్యస్య చమత్కారకారిత్వా త్ప్రీత్యాన్యం ఉతవాచ్య
స్యేతిసందేహోన్మందద్ధప్రాధాన్య మత్రేత్యాశయేనాహ అత్రాలింగ

నేతి॥ ౬౦ ॥ కుల్యప్రాధాన్యముదాహరతి నృపాభితి ॥ అకలుక్షంకలు
పంభవతికలుకాయతే - లోహితాదిత్వాత్కృత్ప్రయః - వాక్యవర్తి
త్యాజ్య నేపదం - సర్వత్రకవి నాన్యంజనైక ప్రవణేనభావ్యం - అత్రతు
వాచ్యస్యవ్యంగ్యేనసహసమప్రాధాన్యసంపాదనాద్గుణభావజలిభావః
ప్రాధాన్యస్య సంపాదనాదృశ్యయో స్సక్యపయనివప్రమాణం ఉ
ద్ధితైరన్యథాపిసక్తుంశక్యత్వాదిత్యుక్తంభట్టగోపాలేన॥ ౬౧ ॥*

పేవధ్వంపదాంబుజే । అన్యథాన్యమనస్తాదృక్ ప్రసాదంకలు
షాయతే ॥ అత్రప్రతాపరుద్రస్యపాదసేవాయనిత్యజ్యతేత
దాసీంసగ రేషువాసోదుర్లభాభివ్యంగ్యార్థస్యవాచ్యస్యవ
సమంప్రాధాన్యం ॥ ౬౧ ॥ అనుందరంయథా ॥ ఏలసిళాను
హితాణంసోడోణంరేందదంసనామోలం । గురుజనినిలంపిత
ఏవముఅసీసామశంపలం ॥ ఛా ॥ ఏకశిలామహితానాంప్ర
త్వానరేంద్రదత్తనామోదం । గురుజననియంత్రితాయావ
త్వాశ్శ్యామలంపదనం ॥ అత్రనరేంద్రదత్తననిమిత్తంహృద
ముశ్శ్యంత్యావభ్యాముఖం శ్యామలమితి వాచ్యవైవచా
రుత్వం । గురుజననియంత్రితాహంసరేంద్రంద్రక్షుంసగతవ
త్వస్తీతివ్యంగ్యార్థస్యాచారుత్వం ॥ ౬౩ ॥ యత్రకాక్వా
థాంతరమాక్షిప్యతేతదపిగుణీభూతవ్యంగ్యమేవ ॥ యథా ॥

ఎతేనైతేషామద్దేశప్రమోనవివక్షితభిన్నావ్యతే ॥ ఎలసిళేతి ॥ అత్ర
గురుజనవరాధీనా కాచిదేకశిలామహితానాం నరేంద్రసందర్శనసంతో
షమహాలాభం శ్రీత్వామలిసముఖాభూదితి వాచ్యస్యాతిచారుత్వాదా
త్తనస్తదలాభరూపస్యవ్యంగ్యస్యానుందరత్వమిత్యాహ అత్రనరేంద్ర
తి ॥ ౬౩ ॥ అపశిష్టంభేదమాచక్షే యత్రకాక్వేతి ॥ కాకుర్వామశబ్దధర్మః
తత్ప్రియోగేసర్వత్రశబ్దస్పృష్టత్వేనవ్యంగ్యస్యగుణీభావవస - తదుక్తం
లోచనే - కాకుర్వాజనాయాంసర్వత్రగుణీభూతవ్యంగ్యతే వేతి - కావ్య
త్రకాశకారస్తుగురుఃభేదంభిన్నేమయభజతినాద్యాపికురుష్విత్వాదౌక్య

చిత్రాకోః ప్రశ్నమాత్రపర్యవసానాద్వ్యంగ్యస్యమయినయోగ్యః ఖదః
కురుషుయోగ్యత్యేవంరూపస్యగుణీ భావానాచిత్యేనప్రాథాన్యాద్వ
త్త్వమప్యంగీచకార॥ ఉదాహరతి॥ పిలసహితి ॥ మయిమమమహమర్హ
జసాపితిపంచమ్యేక వచనేన్నదోమజ్ఞాదేశః - జనేన్లుగితి వైకల్పికోలుక్ -
శిత్రాత్పూర్వస్యదీఘః - అత్రాధిక్యనిషేధస్యవాచకా భావాత్యే
వలవాచ్యసామధ్యకలభ్యత్వేనవ్యంగ్యత్వం - తస్యచ కాకుసంస్పర్శా

పిలసహికహహితిహితఖోణీశచ్చీసరస్సు ఈమజ్ఞా । జాబ
హుమజ్ఞాత్తసోగరణాహూగుణవిసేసజ్ఞో ॥ ఛాయా॥ ప్రి
యసఖకథయాధికాత్తోణీలక్ష్మీస్సరస్వతీమత్తః । యాంబహు
మన్యతేసనరనాథోగుణవిశేషజ్ఞః॥ అత్రత్తోణీమదధికేతికా
కుకల్పనయాధికానభవతీవస్తువ్యజ్యతే॥ ౬౮॥ చిత్రంతుకా
వ్యంశద్వైలంకారచిత్రతయా బహువిధం ॥ తత్ప్రపంచోవ్య
లంకారప్రకరణేవ్యక్తీభవిష్యతి ॥ ౬౯॥ అథమహాకావ్యాద

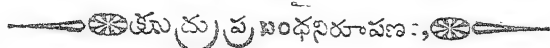
—ముహాకావ్యోపకావ్యాది ప్రబంధనిరూపణం—

యఃప్రబంధానిరూప్యంతే ॥ నగరాణావలైలతుకచంద్రా
రోదయవణానం । ఉద్వానసలిలక్రీడామధుపానరతోత్స
వాః॥ విప్రలంభోవివాహశ్చకుమారోదయవణానం । మంత్ర
ద్యూతప్రయాణాజినాయకాభ్యుదయాదిపి । ఏతానియత్ర
వర్ణ్యంతేతన్నహాకావ్యముచ్యతే ॥ ఏషామష్టాదశానాంయైః
కైశ్చిదూనమపీష్యతే ॥ తత్త్రివిధం, గద్యమయంపద్యమయ
ముభయమయంచేతి ॥ అపాదఃపదసంఘాతో గద్యంపద్యంచ

గూఢత్వకృతచారుత్వాతిశయభంగేనగుణీభూతత్వమేవ॥ తదేతత్సర్వం
మనసినిధాయాహ॥అత్రేతి ॥ ౬౮॥ అథమకావ్య ప్రపంచోలంకారప్ర
కరణేభవిష్యతీత్యాహచిత్రంత్వీతి ॥ ౬౯॥ పూర్వం ప్రబంధానాంధ్వ
న్యాశ్రయత్వముక్తం - తత్సర్వరూపస్య లక్షణమంతరేణ దుజ్ఞానత్వా
త్తన్నిరూపణంప్రతిజానీతే॥అథేతి ॥ తత్రమహాకావ్య లక్షణమాహ॥నగ
రేత్యాది నా ॥ ఏతవ్యసంగనిబంధవతుర్వగళలవతురో దాత్తనాయక

త్వాదీనాముపలక్షణం - తత్ప్రసంగస్తాకావ్యాదర్శేద్రష్టవ్యః - చంపుకా
వ్యందమయంత్యాది - అఖ్యాయికానామగద్యకావ్యవిశేషః || తల్లక్షణమా
హ|| వక్త్రమితి || ఉచ్చాస్వసస్సగౌఢిరివపరిచ్ఛేదభేదః - భేదకమితి - కథా
యాఇతిశేషః - తదుక్తమభినవగుప్తాచార్యైః - అఖ్యాయికోచ్చాస్వసాది
నావక్త్రాపరవక్త్రాదినాయుక్తా - కథాతుతద్విరహితేతి - దండినాపునరు
భయోర్నామూత్రభేదోనజాతిభేద ఇత్యుపపాదితం - తత్ప్రథాఖ్యా
యికేత్యేకాజాతిస్సంజ్ఞాద్వయాంకితేత్యాదినా - వక్త్రం నామాష్ట్రేక్ష
రపాదోమాత్రావృత్తవిశేషః - అపరవక్త్రమథాసమవృత్తభేదః - ఉభా

తుష్పదం || గద్యకావ్యంకాదంబర్యాది | పద్యకావ్యంరఘువం
శాది || అసగౌఢబంధమపియదుపకావ్యముదీర్యతే || అసగౌఢ
బంధంసూర్యశతకాది || గద్యపద్యమయంకావ్యం చంపూరి
త్యభిధీయతే | వక్త్రంచాపరవక్త్రంచ సోచ్చాస్వసత్వంచభే
దకం || వణ్యతేయత్రకావ్యజ్ఞైరసా వాఖ్యాయికా మతా ||

అథక్షుద్రప్రబంధనిరూపణః ||
౬౬|| అథక్షుద్రాః ప్రబంధానిరూప్యంతే || యెనకేనాపితాలే
నగద్యపద్యసమన్వితం | జయత్యుపక్రమంమాలిన్యాదిప్రా
సవిచిత్రితం | తదుదాహరణంనామ విభక్త్యప్తకసంయు
తం || యత్రాదౌజయత్యుపక్రమంమాలిన్యాదివృత్తంరమ్యం

యోలక్షణంతువృత్తరత్నాకరే - వక్త్రంనాద్యాన్నసాస్యాతామభే
ర్యోనుష్టుభిఖ్యాతం || అయిజిననరలాగురుస్సమేతదపర వక్త్రమిదంనజౌ
జరావితీ || ౬౭|| అథక్షుద్రప్రబంధేషాదాహరణస్యలక్షణమాహ || యే
నకేనేతి || తాలేనచంచత్పుటాదినా - గద్యైఃత్రమేణకలికోత్కలికాపరప
ర్యామై ర్విభక్తిపితృభక్త్యాభాసాంకితైర్వాక్యైః పద్యైః ప్రతివాక్యమా
దౌతత్తద్వాక్య సమానవిభక్తికనాయక నామాంకితైఃశ్లోకైశ్చ సమన్వ
ితం - మాలినీనామవృత్తవిశేషః - సనమయయయితేయం మాలినీభాగిలో
కైరితిలక్షణాత్ - అత్రలక్షణస్య న్యూనత్వాద్వృత్తమాన పదానాంచ
సంకీర్ణత్వాదుభయం వారయన్వాన్యచక్షే||యత్రైత్యాదినా||అత్రసం

బోధనవిభక్తిరప్టమీ - ప్రబంధాంతే సర్వవిభక్త్యంకితో నవమశ్లోకశ్చేత్
త్యాదివిశేషాణాంసాక్షిశ్లోకాస్సాహిత్యచింతామణౌ ద్రష్టవ్యాః- అంతే
కవిప్రబంధనామాంకితంపద్య విశేషంకుర్యాత్ - తదుక్తం - అంతేనుష్టు
భమార్యాంవాకవికృత్యాఖ్య యాన్వితాం । కుర్యాచ్ఛాటు ప్రబంధానా
మయంసాధారణోవిధిరితి ॥ ౬౭ ॥ చక్రవాళలక్షణమాహ॥సంబోధనేతి॥
పద్యపూర్వకమిత్యనేన గద్యానాంకలికాత్వేనానుప్రవేశఉక్తః - విము
క్తస్ఫుపునరాకృష్టోవిముక్తపునరాకృష్టః- సాతానులిప్తాది వత్సూర్వ

పద్యం నిబద్ధతే । అనంతరమపిచేత్సు పత్రమాన్యప్తవాక్యాని
సప్రాసానిసతాళాని ప్రతివిభక్తినిబద్ధంతే । అనంతరం
విభక్త్యాఖాసాః- తదుదాహరణం॥ ౬౭॥ సంబోధనవిభక్త్యా
యత్ ప్రచురంపద్యపూర్వకం । విముక్తపునరాకృష్ట శబ్దం
స్యాచ్ఛక్రవాళకం॥ ౬౮॥ అద్యంతపద్యసంయుక్తా సంస్కృ
తపాకృత్యాత్మికా । అష్టభిర్వాచతుర్భిర్వా వాక్యైస్సంగం
ధసమన్వితా॥ప్రతిసంగంధంభిన్నవాక్యరీతిదేవనృపావితా॥
సర్వతోదేవశబ్దాదిరేషాభోగావలీమతా॥ ౬౯ ॥ వణ్యమా
నాంకవిరుదవణాన ప్రచురోజ్జ్వలా । వాక్యాడంబరసంయు
క్తాసామతావిరుదావలీ॥ ౭౦ ॥ తారాణాంసంఖ్యయాపద్యై

కాలసమాసః- తథాభూతశ్శబ్దోద్విత్త్రాక్షరపదం యస్యతత్తతోక్తం -
శృంఖలితదళాద్యంత పదమిత్యర్థః - అత్రగద్యపద్యయోరా వృత్త్యాది
కమన్యతోద్రష్టవ్యం- తదుక్తం - ఓజస్విపదభూయిష్టమాద్యంతాశీస్సమ
న్వితం । చతుర్థావాప్తథావృత్తంచక్రవాళంప్రచక్షత ఇతి ॥ ౬౮ ॥ భౌ
గావలీమాహ॥అద్యంతేతి॥ సంగంధంపరిచ్ఛేదభేదః- అత్రభోగోపకరణో
ద్యానవసంతనాయకగుణాదివణానంప్రాయేణకతవ్యం ॥ ౬౯ ॥ విరు
దావలీమాహ॥వణ్యమానేతి ॥ అత్రస్వవిక్రమకులక్రమాగత విరుద వ
ణానాతిరిక్తంభోగావలీపద్ధ్రష్టవ్యం ॥ ౭౦ ॥ తారావలీమాహ॥తారాణా

మితి || సంఖ్యయానస్తపింతత్యైత్యథః || ౭౧ || నన్వవ్యేపితరుద్రవ
తుర్భద్రాది చాటుప్రబంధాః కిమితిసలత్వంత ఇత్యతాహ వివమితి ||

ర్యుక్తాతారావళీమతా || ౭౧ || ఏవంకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధాఃకు
ప్రాఃప్రబంధాయథాసంభవ మూహ్యః | అతై తేషామదా
హరణానివిస్తరభయాదిహనోక్తాని || ౭౨ || *

ఇతి విద్యానాథవిరచితప్రతాపరుద్రయశోభూషణే
అలంకారశాస్త్రీకావ్యప్రకరణం సమాప్తం

ఉదాహరణానుక్తాహేతుమాహ || అథేతి || ౭౩ || *

ఇతి పదవాక్యప్రమాణ పారావార పారీణ శ్రీమహిమ పాధ్యాయ
కొలచలవల్లి నాథ సూరిసూనునా విశ్వజనవిద్యస్య విద్య
వృణేః పెద్దయార్య స్వానుజేన కుమారస్వామి సోమపీ
ధినావిరచితే ప్రతాపరుద్రయ వ్యాఖ్యానే రత్నా
వణాఖ్యానే కావ్యస్వరూప నిరూపణం నామ
ద్వితీయప్రకరణమ్ - సమాప్తం,

శ్రీహయగ్రీవానమః

శ్రీహయగ్రీవానమః

ప్రతాపరుద్రయే-సవ్యాఖ్యానే

నాటకప్రకరణమ్— 3

అథ శ్రావ్యప్రబంధనిరూపణానంతరం నాటకాది దృశ్యప్రబంధ నిరూపణం ప్రతిజానీతే॥ అథేతి॥ అభినయత్యభివ్యసక్తివదాద్ధానిత్యభినయః - పచాద్యజంతః- అభిపూర్వస్తుజ్ఞాతురాభిముఖ్యాధానిత్యే । యస్మాద్బుదాధాన్యయతి తస్మాదభినయః స్మృతఇతి - తైశ్చతుర్విధైః తత్ర పరగతసుఖదుఃఖభావనయాభావితాంతః కరణత్వం సత్త్వంతతోభవాభావాస్సాన్తిత్వికాః స్తంభాదయః- తదభినయోఽనిమేషనయనత్వాదిః - అంహస్తాది-తద్వ్యాపారః పతాకాదిరాంగికాభినయః - పూర్వశబ్దేనవాచికాహార్యాభినయకాగృహ్యతే - అత్రపాత్యావరపర్యాయం కావ్యనాట

అథనాట్యప్రధానాః ప్రబంధానియావ్యంతే ॥ తత్రనాట్యస్వరూపనిరూప్యతే॥ చతుర్విధైరభినయైః సాత్త్వికాంగికపూర్వకైః శిరోదాత్రాద్యవస్థానుకృతిర్నాట్యం సాశ్రయం॥ ఖా

కరూపంవాచికం- తదభినయోరసోచితరాగానుషంగాదిః - ఆహార్యాభినయోనాట్యోచితాలంకారధారణం- అభినయాదిలక్షణంతుస్సంగీతచూడామణౌ- అభివ్యంజన్విభావానుభావాదీన్నాటకాశ్రయాత్ । ఉత్పాదయన్సహృదయేరసజ్ఞానం నిరంతరం । అనుకర్తృస్థితోయోధోభియస్సోభిధీయతే॥ ఆంగికోవాచికశ్చైవసాత్త్వికాహార్యకాచితి । సచతుర్వక్తృప్రజ్ఞైరాంగికోంగక్రియోచ్యతే । రాగానుషంగియద్వాక్యం నాస్యేతద్వాచికంస్మృతం । సత్త్వక్రియాసాత్త్వికసాన్యదాహర్యభూతాచికమితి శిరోదాత్రాదినాయకానామవస్థాశిరోదాత్రాదయః - అంహస్తాదివస్థాత్త్వమేవతేషాంనజాతిత్వమిత్యుక్తంనాయకప్రకరణే - అ

సామనుకృతిరనుకరణం - చతుర్విధాభినయేనాభినేయ తాదాత్మ్యప
త్తిరిత్యర్థః - రసాశ్రయమితి - వత్సమాణక్రమేణవాక్యాధీభూతరస
విషయమిత్యర్థః - అతోక్రవాక్యాథాభినయఇతి వేదితవ్యం - నటప్ర
సృందనభివ్యస్తాద్ధాతోరీష చ్చలనాద్ధాన్యత్ప్రీత్యయే నాట్యమితివ్యుత్ప
త్త్యా సాత్వికాభినయబాహుళ్యం సూచ్యతే || ప్రసంగస్సృత్యస్తత్ర
యోర్లక్షణమాహ భావేతి || భావాఃపదాధీభూతావిభావాద్యాఆశ్ర
యావిషయత్వేనయస్యతద్భావాశ్రయం - అతఏవాశ్రయదాద్ధాభినయో
రప్రవృత్తిః - నృతేగ్రామ్రవియోపవాచినోనిష్ఠాంతాద్ధాన్యైతి నృత్యమితి
వ్యుత్పత్త్యాఅంగికాభినయబాహుళ్యం సూచ్యతే || అతఏవనాట్యాద్భేద
ద్యోతకస్తుశబ్దః - రసవిషయం సాత్వికబహుళంనాట్యం భావవిషయం

వాశ్రయంతుస్తత్రంస్యాన్నృత్యంతాలలయాన్వితం || ౧ || ఏ
షాదశరూపకోక్తాప్రక్రియా! నృత్యసృత్యయోర్నాటకాద్యం
గత్యాదిహస్వరూపనిరూపణంకృతం తథోక్తందశరూపకే ||
మధురోద్ధతభేదేన తద్వ్యయంద్వివిధంపునః | లాస్యతాండవ
రూపేణనాటకాద్యుపకారకం || తేననాట్యేనదశరూపకాణి
భవంతి | నాటకంసప్రకరణంభాణిప్రహసనండిమః | వ్యా

మాంగికబహుళం మార్గావరపర్యాయంనృత్యమితివివేకః || నృత్యమితి ||
గీతాదిపరిమాణావచ్ఛేదఃకాలవిశేషఃతాళశ్చంపత్పుటాదిః - తదుక్తం -
కాలోలఘ్వాదిమితయా క్రియయాసమ్మితోమితి | గీతాదేర్విద ధత్తా
శస్సచద్యేభాబుధైఃప్రృతఇతి - లయోపి తాళాంతరాళవర్తీయః కా
లోసాలయనాల్లయ ఇత్యుక్తలక్షణఃకాలవిశేషః - ఏతదుభయాశ్రయం
దేశ్యావరపర్యాయంనృత్యమిత్యర్థః || ౧ || అస్యస్వకపోలకప్రీతత్వంప
రిహరతి - ఏషేతి || నృత్యేతిక్వచిదవాంతరపదాథాభినయేన శోభాహే
తుత్వేనచనాటకాదాపుపయోగాత్తదంగత్వమితివిజ్ఞేయం - తదేతత్సం
వాదవ్యాజే నానయోః పునర్వైవిధ్యమాహ మధురేతి || మధురంలా
స్యం ఉద్ధతంతాండవమిత్యర్థః || తేనేతి - నృత్యసృత్యైవకృతేనేత్యర్థః -
దశరూపకాణితి || నాటికాసట్టకాదీనామత్రైవాంతర్భావాదితిభావః -

తత్ప్రకారస్తు దశరూపకే ద్రష్టవ్యః ॥ ౨ ॥ నాట్యాభేదేపి వస్త్యాదిభేదా
ద్రూపక భేద ఇత్యాహ నాట్యశ్రయత్వేనేతి॥ వస్తుకథాశరీరం - తస్యే
తివృత్తమితి నామాంతరం - తదుక్తంభావప్రకాశే - వస్తుతత్త్వాత్ప్రబం
ధస్యశరీరంకవికల్పితం । ఇతివృత్తంతదేవాహుర్నాట్యాభినయకోవిదా
ఇతి-తద్వివిధం - ఆధికారికం ప్రాసంగికంచేతి - తత్ప్రకారఃఫలస్వా
మ్యం-తద్వానధికారి - అధికారేణాధికారిణావా నిర్వృత్తమాధికారికం
ప్రధానం-యథారామాయణేసీతారామవృత్తాంతః - ప్రసంగేననిర్వృ
త్తం ప్రాసంగికంఅంగభూతం - తత్తుద్వివిధం - పతాకాప్రకరీచేతి - త
త్రదూరానువతీకృతాపలాకా- యథాసుగ్రీవాదివృత్తాంతః- అల్పా
నువర్తినిప్రకరీ-యథాజటాయశ్శ్రీమణాదివృత్తాంతః॥ ౩॥ ఏవమేకమా

యోగసమవాకారోపీధ్యంకేహామృగాదశేతి॥ ౨ ॥ నాట్యా
శ్రయత్వేనాభేదఇతిశంకా యుజ్యతే । వస్తునైత్యరసాస్తై
షాంరూపకాణాంహిభేదకాః॥ ౩॥ వస్తుత్రివిధం॥ ప్రఖ్యాతము
త్పాద్యంమిశ్రంచేతి । తథోక్తందశరూపకే॥ ప్రఖ్యాతోత్పా
ద్యమిశ్రత్వభేదాత్తత్త్రివిధంమతం ॥ ఇతిహాసనిబంధనంప్ర
ఖ్యాతంకవికల్పితముత్పాద్యంసంకరాయత్తంమిశ్రంచేతి॥ ఏ
వమాదివస్తు భేదాన్నాయక భేదాద్రూపకాణాం పరస్పరంభే
దః॥ ౪॥ తథాహి॥ నాటకేప్రఖ్యాతమితివృత్తం । ధీరోదాత్తా

ధికారికంద్వివిధం ప్రాసంగికమితి త్రైవిధ్యంసిద్ధవత్కృత్య పునస్త్రై
విధ్యమాహ వస్తుత్రివిధమిత్యాది॥ ప్రఖ్యాతంమహావీరచరితాది - ఉత్పా
ద్యంమాలతీమాధవీయాది-మిశ్రముత్తరరామచరితాది - ఏవమాధికారి
కపతాకా ప్రకరీణాంప్రత్యేకం ప్రఖ్యాతాదిభేదభిన్నత్వేన త్రైవిధ్యేవ
స్తునోనవవిధత్వం విజ్ఞేయం - ఏతదేవాభిప్రేత్యాహ ఏవమాదివస్తుభ
దాదితి ॥ దివ్యమత్యోభయాత్కనా వస్తునఃపునరపి త్రైవిధ్యాంగీకారే
తద్వదన్యేపిపహవోభేదాః కల్పయితుంశక్యంతపివ - లత్యేషుతేస్వయ
మేవోహనీయైఇతి ప్రరభియానేహపుగ్న్యతాద్యంతే॥ ౪॥ వస్త్యా
దయోరూపకభేదకా ఇత్యుక్తంతద్వినినక్తి తథాహిత్యాదిహ ॥ సుప్టో

ధణః॥ ౫॥ వస్త్రాదిభేదాన్త్రాపకభేదోనిరూపితః అథునావస్త్రైకదేశవి
శేషభూతసంఖ్యాది స్వరూపనిరూపయతి అతేత్యాదినా ॥ తత్ర సన్తు
తివ్యాజేనసంధీనాంవిభాగమాహ ముఖమితి ॥ సావమర్కావమర్కసహి
తా-ఉపసంహృతిః విమర్శోన్వహణం చేత్యధణః - ఏతేహంసామాన్య

సాయకః । శృంగారవీరరసయోరన్యతరస్య ప్రాధాన్యం ।
అన్యేహంరసానామంగత్వేనానువ్రవేశః । ప్రకరణేఉత్పాద్య
మితివృత్తం । ధీరశాంతోనాయకః । శృంగారరసస్యైవప్రా
ధాన్యం । భాణేఉత్పాద్యమితివృత్తం । ధూతావిహోనాయకః ।
శృంగార వీరయోఃసూచనామాత్రసారతా । ప్రహసనేక
ల్పమితివృత్తం । పాపండ్లప్రభృతయోనాయకాః । హాస్య
రసఃప్రధానం । డిమేప్రఖ్యాతమితివృత్తం । దేవగంధర్వపితౄ
చాదయోధీరోద్ధతానాయకాస్తైహోడశ । రౌద్రరసఃప్రధా
నం । శృంగారవీరయోరనుప్రవేశః । వ్యాయోగేప్రఖ్యాతమితి
వృత్తం । ధీరోద్ధతోనాయకః । వీరరసఃప్రధానం । సమవాకా
రేదేవానురాదయోద్వాదశనాయకాః । వీరరసఃప్రధాన్యం ।
కల్పితమితివృత్తం । ప్రసిద్ధంవా । వీధ్యాంకల్పితమితివృత్తం । ధీ
రోద్ధతోనాయకః । శృంగారరసస్యసూచనామాత్రసారతా ।
అంకేప్రఖ్యాతమితివృత్తం । ప్రాకృతజనోనాయకః । కరుణ
రసఃప్రధానం । ఉహామృగేమిత్రమితివృత్తం । ధీరోద్ధతోనా
యకః । శృంగారరసస్యాభాసత్వం॥ ౫॥ అథతేహంసామగ్ని
నిరూప్యతే॥ తత్రపంచసంధయః । తథాచోక్తందశరూపకే॥
ముఖంప్రతిముఖంగర్భఃసావమర్శోపసంహృతిరితి॥ సంధిర్నా

లక్షణమాహ సంధిరితి ॥ ప్రయోజనమత్రప్రవర్గరూపంఫలం - తచ్చ
ధర్మాధానకామేష్వైకైకస్య స్వవ్యతిరిక్తాభ్యాంద్వాభ్యాముపసంజనా
భ్యాంవ్యాసేనసమాసేనచ సంబంధేకైవత్యేచ ద్వాదశవిధం - తదు
క్తం - ఫలంప్రవర్గస్తచ్చుద్ధమేకానేకానుబంధిచేతి - తేనైకేనముఖ్య
వాన్వితానామితివృత్తఖండానామవాంతరైకప్రయోజనసంబంధస్సం

ధరిత్యథాః- తదుక్తం-ఏకకార్యాన్వితేష్వత్రకథాంశేషుప్రయోగతః ।
అవాంతరైకకార్యస్య సంబంధస్సంధిరివ్యత్యతి । అథావస్థార్థప్రకృతి
సంబంధేముఖాదిసంధయోజాయంత్యత్యాహ తత్రైతి ॥ అత్ర సమ్యుతి
మాహ బీజేతి ॥ అథాప్రకృతయఃప్రయోజనసిద్ధిహేతవశ్యతేదత్ -
కథాశరీరకారణానీతిభోజరాజాదయః - తద్విశేషః పూర్వోక్తాబీజాద
యఃపంచ - ఫలసిద్ధయేస్వీక్రియమాణస్యనాయకవ్యాపారరూపసోపా
యస్యపూర్వోక్తాఅరంభాదయః పంచావస్థాభవంతి- తదుక్తం- అవస్థాః
పంచకార్యస్యప్రారంభస్యఫలాధిభితితి - తదేతదుభయసంబంధేపంచ

మైకేన ప్రయోజనేవాన్వితానాం కథానామవాంతరప్ర
యోజనసంబంధః । తత్రారంభబీజసంబంధోముఖసంధిః ।
ప్రయత్నబిందుసంబంధఃప్రతిముఖసంధిః । ప్రాప్త్యశాప
తాకయోస్సంబంధోగర్భసంధిః । నియతాప్రిప్రకర్యోస్సం
బంధోవివర్ణసంధిః । ఫలాగమకార్యయోస్సంబంధోనిర్వహ
ణసంధిః । తథాచోక్తందశరూపకే ॥ బీజబిందుపతాకాభ్యాః
ప్రకరీకార్యలక్షణాః । అరంభయత్నప్రాప్త్యశానియతా
ప్తిఫలాగమాః ॥ అథాప్రకృతయఃపంచ పంచావస్థానమన్వి
తాః । యథాసంఖ్యేనజాయంతేముఖాద్యాః పంచసంధయ
త్యతిః ॥ అథారంభాదీనాంలక్షణంగిరూప్యతే ॥ ఔత్సుక్యమా
త్రమారంభః ఫలలాభాయభూయసే । ప్రయత్నస్తుఫలా

చసంధయోజాయంత్యత్యథాః - తత్రసాధనత్వాద్బీజస్యాదావుపయో
గతః-సాధ్యత్వాత్కార్యస్యాంతే-అపిచ్ఛేదాధానంబిందోప్రయోర్నాధ్య -
పతాకాప్రకర్యోస్తు బీజకార్యయోమూల్యే యథాయోగంగివేశిత్యతి వి
జ్ఞేయం-తత్రపతాకాయాపిత్వమాహ కోహళః-తన్నతేపతాకాస్థానే -
అపతాకే నివేశస్సాన్విప్యింబోద్భిజస్యవాక్వదిదితి భావప్రకాశోక్తా విశే
షోద్రష్టవ్యః- అవస్థానాముదైశత్రమస్సామధ్యకలభిస్సప్తపతవః ॥ ౬॥ అవ
స్థాపంచకంక్రమేణలక్షయతి ఔత్సుక్యేతి ॥ కాలాత్మమత్వలక్షణోభిలా
షప్రకరణఔత్సుక్యం - మాత్రశబ్దోన్యమనాప్రయత్నా నివృత్త్యే

దకః ఫలస్య త్రివర్గరూపస్య లాభాయ నపునః క్షుద్రస్య-అత్ర ఫలగతం
భూయస్తస్య లాభ ఉపవర్జితే - నాయకవ్యాపారస్య స్వరూపాత్మికం
చిదుచ్ఛానత్వమారంభ ఇత్యర్థః - ఆరంభాదీనాం సర్వేషాం నాటకవి
వోదాహరణం భవిష్యతీతి లక్షణమాత్రమత్రపరిత్యజేతి || ప్రయత్నస్త్యి
తి || ఫలాపాప్తిః తి సతి సప్తమీ - ఫలప్రాప్తాదితి పాఠే విషయ సప్తమీ -
కార్యసంపాదనయోగ్యతా ప్రయత్న ఇత్యర్థః || ఉపాయేతి || ఉపాయే
నాపాయశంకయా వకార్యస్య సంభవః - సంభావనా ప్రతిబంధకోపని
పాతేన శంకయా నత్వం ప్రాప్త్యా శేత్యర్థః || నియతాప్తిం లక్షయతి
అపాయేతి || స్రుతిపక్ష నివృత్త్యా కార్యః శ్చయోనియతాప్తి రితి త్యర్థః ||
సమగ్రేతి || బాధక బాధనేన ఫలవర్జంతత్వా దాధ్యక్షం ఫలాగమ ఇత్య

ప్రాప్త్యా వ్యాపారోతి త్వరాన్నితః || ఉపాయాపాయశం
కాభ్యాం ప్రాప్త్యా శాకార్య సంభవః | అపాయాభావతః
కార్యనిశ్చయోనియతాప్తికా సమగ్ర ఫలసంపత్తిః ఫలాగ
మ ఉదాహృతః || ౭ || అథ బీజాదిపంచక నిరూప్యతే || ప్రాకొద్ది
ష్టః కార్య హేతుర్బీజం విస్తార్యనేకధా | అవాంతరాధవిచ్ఛే

ధః || ౭ || అథాథ ప్రకృతిపంచకం క్రమేణ లక్షయతి || ప్రాకేతి || ప్రాకొద్ది
ష్టః స్వల్పపక్షిష్టః - అవాంతరమనేకధా మూలస్కంధ శాఖాపలాశాదివ
న్నాయకౌపనాయక ప్రతినాయక భేదేన బహుభావిస్తారీకార్యస్య త్రి
వర్గరూపస్య ఫలస్య యోగే హేతు ప్రద్య్బీజమివ బీజం - తచ్చక్వచిదాత్మాశీ
నసిద్ధైర్నాయకస్యా త్స్నేహాహోత్సకం - క్వచిదమాత్యాశీనసిద్ధైర్నాయ
కస్యాహోత్సకం - క్వచిదుభయాశీనసిద్ధైరుభయోత్సాహోత్సకం చేతి ద్రష్ట
వ్యం - అత్ర మాత్యగతోప్యత్సా హేమాయాజకవ్యాపారోయజమాన
స్యేవ నాయకస్యైవ ఫలంజనయతీతి బోధవ్యం || అవాంతరేతి || అవాంత
రాత్తైరనాంతరప్రయోజనైః విచ్ఛేదేనామధ్యాత్మరమప్రయోజన
స్యేతి భావః - తదవిచ్ఛేదకారణం చిందుః - తదుక్తం భావప్రకాశే - ఫలేప్ర
థానే విచ్ఛిన్నే బీజస్యానాంతరైః సతైః | తస్మాద్విచ్ఛేదకా హేతుర్బీజం

రిత్యాహాకోహళితతి || ప్రతిపాద్యేతి || ప్రతిపాద్యకథాయాః ఫలాదైశ్చ
ప్రవృత్తత్యేనప్రథానభూతాయాః రామాదినాయక వ్యాపారరూపా
యాఅంగం తత్సంబంధిత్యాదిశిభావః- తదుక్తమాచార్యైః- ప్రథానం
ఫలసంబంధితత్సంబంధ్యంగమిష్యతఇతి - తథాభూతాకథా - సుగ్రీవా
ద్యుపనాయక వ్యాపారరూపా సతాకా- వ్యాపినిత్యనేనప్రకరీవ్యవచ్ఛే
దః - ననుపతాకాయామపిపృథక్ఫలమిచ్ఛంతఃశారదాతనయాదయః- సు
గ్రీవాదినాంతథాదర్శనాత్-నైతన్యానియసహం - అంగానాంప్రథా
నఫలేనైవ ఫలవత్త్వనియమాదితిచేనైవసదోః - దధేంద్రియకా
మస్యేత్యాదా వంగభూతానామపి దధ్యాదీనాం ఫలసంబంధాంగీకా
రాత్- నన్వంగప్రథానఫలయోరేకాశ్రయత్వంవృష్టాంతే - దాష్టాం
తికేతునతథేతి వైషమ్యమితిచేనైవం - ఫలసంతుష్టస్యైవాను చరస్యా
థక్రియాకారి త్యేనతత్ఫలస్యాపిస్వాపిఫలత్వాభిమానాత్ || అవ్యాపి

దేవిందురచ్ఛేదకారణం || ప్రతిపాద్యకథాంగంస్యాశ్చతా
కావ్యాపినీకథా | అవ్యాపినిప్రకరికాకార్యనిర్వాహకృత్స
లె || ౮ || అథముఖనిరూప్యతే || ముఖంబీజనముత్పత్తిర్నా

నీతి || లఘుఃప్రకరఃప్రకరీ-సారాదిత్వాత్ జీమ్-తదుక్తం-స్త్రీస్యాత్కా
చిన్త్యణాల్లాదిర్వివక్షాపచయేయదీతి - యథాపుష్పాదిప్రకరఃపరేషా
మేవవేదికాదీనాంశోభాయైభవతి - ఏవమృతువణానజటాయశ్శ్రీమణా
దివృత్తాంతరూపా ప్రకర్యపి ప్రథానస్యైవఫలంజనయతి నపునస్య
స్యేతిగ్రంథాంతరోక్తవిశేషాద్రుష్టవ్యః - అవ్యాపినివిశేషనిషేధస్తుప
తాకోక్తప్రతిపాద్యకథాంగత్వమాత్రాభ్యనుజ్ఞాపరఇతి రుష్టవ్యం -
కార్యమితి ప్రథానఫలనిర్వాహాకోంతిమ కథావయవఃకార్యమిశ్యథాః ||
౮ || ఇథమవధౌఅథాప్రకృతయశ్చనిరూపితాః- తదుభయయగళపంచక
నమన్వయసంభూత సంధిపంచకలక్షణంక్రమేణాహ ముఖమిత్యాది
నా||ఏతదేవలక్షణందశరూపకాదావప్యుక్తం - తత్రనానాభూతానామ
థానాం ప్రయోజనానాంరసానాంద హేతుర్బీజనముత్పత్తిముఖ
సంధిరికశ్చిద్వ్యాచక్షే - నానాథానజన్యగ్రసవిశేషాత్త్వ మంగీకృ

త్యానేకప్రకారప్రయోజనరసహేతురిత్యుక్తః - మతన్వయేపిసర్వేష్వపి
 రూపకేషు లక్షణానుగతిలాభాయాథాశబ్దస్య త్రివర్గవ్యవర్తితం ప్ర
 యోజనజాతంవివక్షితం-అతివిరోక్తముభాభ్యాం- తేనాత్రివర్గఫలేప్ర
 హసనాదోరసోత్పత్తిహేతోరేవబీజత్వమితి - భావప్రకాశకారస్తు॥ య
 థాకామోపయోగ్యప్రశ్నంగారోదృశ్యతేరసః! అర్థోపయోగీవీరస్సాన్య
 ద్రోహోపిస్యాత్వచిత్త్వచిత్ ॥ రతూరూపేణధర్మాధ్యోపయోగీకరు
 ణాభవేత్! అద్భుతోపిమనఃప్రీతిప్రదత్వాతామ్యసాహ్యకృత్ ॥ తే

భారసంభవా । అంగానిద్వాదజైతస్యబీజారంభసమన్వ
 యాత్ ॥ ౯ ॥ బీజారంభానుగుణ్యేన ముఖసంధేరంగానిప్ర
 యోక్తవ్యానిఃఉపతేజఃపరికరఃపరిన్యాసోవిలోభనం । యు
 క్తిఃసాప్రీప్రసూధానంవిధానంపరిభావనా । ఉద్భేదభేద
 కరణాన్యన్వధానియథాక్రమం॥ ౧౦ ॥ ఏతేషాంస్వరూపంని
 రూప్యతే॥ బీజన్యాసఉపతేజః । బీజస్యబహూపకరణంపరిక
 రః! బీజనిష్పత్తిఃపరిన్యాసః! బీజగుణవర్ణనంవిలోభనం । బీ
 జానుకూలసంఘటనప్రయోజనవిచారోయుక్తిః । బీజసుఖాగ
 మఃసాప్రీప్తిః । బీజసన్నిధానంసమాధానం । బీజసుఖదుఃఖ
 హేతుర్విధానం! బీజవిషయాశ్చర్యావేశఃపరిభావనా! గూఢ
 బీజప్రకాశనముద్భేదః । బీజానుగుణప్రోత్సాహసంభేదః ।
 బీజానుగుణప్రస్తుతకార్యారంభఃకరణం । ఏతానిద్వాదశము

భయానకబీభత్సహాస్యాఃకావ్యేషుయోజితాః । తత్తన్నేత్యుపనోవుత్తి
 వశాత్ప్రీయ త్రివర్గగాత్ర్యనేన శృంగారాదీనాం యథాయోగం
 త్రివర్గోపయోగిత్వమంగీచకార - తన్మతేనెకవిధత్రివర్గలక్షణప్రయో
 జనకరసహేతుత్వంచవివక్షితం-లక్షణానుగతిరపినులభైవ - యదత్రయు
 క్తంతద్ద్రావ్యం! అంగానాముత్పత్తిమాహ అంగానీతి॥ ౯॥ఉద్దిశతి ఉప
 తేజఃఇతి॥ అన్యథానీతి- నవృక్షగ్గతాపేతేలిభావః॥ ౧౦॥తథాపిమం
 దబుద్ధానుగ్రహాథా ముపతేజాదీనాం క్రమేణలక్షణం ప్రలిజానీతే ॥
 ఏతేషామితి ॥ కంటకశోధనవంగలక్షణానాంయథాయోగముదాహరణ

ప్రదేశపవకరిష్యామః- మిథః ప్రయోగక్రమోనవివక్షితఇతివత్సేషః ॥
౧౧ ॥ అథసాంగంప్రతిముఖసంధిమాహాలక్ష్మ్యేతి॥ కేనవిదంశేనలక్ష్మ్యత్వ
మపరేణాంశేనాలక్ష్మ్యత్వం చేత్యథః - ప్రత్యంకబద్ధకార్యానుకూలా
నేక ప్రయోజనమధ్యే కతిపయనిష్పత్తిలక్ష్యత్వం కతిపయానిష్పత్తిగ

ఖసంధేరంగాని । ఏతేషాంమధ్యేఉపయోగపరికరపరిన్యాస
యక్తుద్భేదసమాధానానామావశ్యకత్వం॥ ౧౧ ॥ అథప్ర
తిముఖసంధిః ॥ లక్ష్మ్యాలక్ష్మ్యస్యబీజస్యవ్యక్తిః ప్రతిముఖం
తం । బిందుప్రయత్నానుగమాదంగాన్యస్యప్రయోజక ॥
బిందుప్రయత్నానుగణ్యేన ప్రతిముఖసంధేరంగానిప్రయో
క్తవాని ॥ విలాసఃపరిసర్పశ్చవిధూతంశమనమణీ॥నమణ
ద్యుతిఃప్రగమనం పిరోధఃపర్యపాసనం । వజ్రంపుష్పముప
న్యాసోవణఃసంహారఇత్యపి ॥ ఏషాంస్వరూపనిరూప్యతే ॥
సంభోగవిషయమమౌరథావిలాసః । దృష్టనష్టపదార్థానుప
రణంపరిసర్పః । అనిష్టవస్తువిత్తేపోషధూతం । అరత్యుపశమనం
శమః । పరిహాసపచనంనమణి । అనురాగోన్మత్తానోన్మత్తాప్రీతిర్న
మణద్యుతిః । ఉత్తరోత్తరవాక్యైర్ననురాగబీజ ప్రకాశనం
ప్రగమః । ఉత్తరాహితాగమననిరోధనంవిరోధః । ఇష్టజనాను
నయఃపర్యపాసనం । ప్రముఖనిష్ఠురవచనంవజ్రం । అనురాగ
ప్రకాశనవిశిష్టవచనంపుష్పం । అనురాగహేతువాక్యరచనా
ఉపన్యాసః । చతుర్వణనిర్వణనంవణఃసంహారః । ఏతే
షాంమధ్యేపరిసర్పప్రగమనవజ్రోపన్యాసపుష్పాణాంప్రా
ధాన్యం॥ ౧౨ ॥ అథగర్భసంధిః॥ గర్భస్తుదృష్టనష్టస్యబీజస్యా
న్వేషణంముహుః । అస్యాప్ర్యేశాపతాకానుగణ్యేనాంగోపక

లక్ష్మ్యత్వంచేతి మతాంతరం - తాదృశస్యబీజస్యవ్యక్తిఃప్రకాశనం ప్ర
తిముఖమితి॥ ౧౨॥ అథసాంగంగర్భసంధిమాహంగర్భఇతి॥ ప్రతిముఖసం
ధౌలక్ష్మ్యాలక్ష్మ్యతయా దృష్టనష్టస్యబీజస్యాపాయశంకాను వృత్త్యావిచ్ఛే
దానువృత్తేర్ముహుఃపానః పున్యేనాన్వేషణంగర్భసంధిరితి । అత్రపతా

కాయావైకల్పికత్వాత్తదభావపయేపిప్రాప్త్యాశానియతైవ - పతాకా
 ఘానైతుబీజబింద్యోరన్యతరస్యనివేశిత్యనుపదమేవోక్తం॥౧౩॥అథసాం
 గంవిమర్శసంధిమాహ॥గర్భసంధావితి॥ యేనకేనాపిహేతునాక్రోధవ్య

బ్ధుః॥ పతాకాప్రాప్త్యాశానుగుణ్యేన గర్భసంధేరంగాని
 ప్రయోక్తవ్యాని॥ అథూతాహరణః మార్గోదూఘోదాహరణ
 క్రమాః॥ సంస్రహశ్చానుమానంచతోటకాధిబలైతథా । ఉ
 ద్యేగసంభ్రమామైపాద్వాదశాంగాన్యనుక్రమాత్ ॥ ఏ
 షాంస్వరూపంనిరూప్యతే । ప్రస్తుతోపయోగిభద్రాచరణమ
 భూతాహరణం । తత్త్వాథానుకీర్తనంమార్గః॥ వితర్కప్ర
 తిపాదనవాక్యందూషం॥ ప్రస్తుతోతరమోభిధానముదాహ్వా
 తిః । సంచింతితార్థప్రాప్తిఃక్రమః॥ ప్రస్తుతోపయోగిఃస
 మాధానవాక్యంసంగ్రహః॥ లింగాదభ్యుహనమనుమానం॥
 రోషసంభ్రమివచనంతోటకం । ఇష్టజనాతిసంధానమధిబ
 లః॥అపకారిజనాద్భయముద్వేగః । శంకాత్రాసాదసంభ్ర
 వః॥ఇష్టార్థోపాయానుసరణమామైవః॥ఏతేషాంమధ్యేలభూ
 తాహరణమార్గతోటకాధిబలామైపాణాంప్రాధాన్యం ॥
 ౧౩॥ అథవిమర్శసంధిః॥ గర్భసంధౌప్రసిద్ధస్యబీజార్థస్యావ
 మర్శనం । హేతునాయేనకేనాపివిమర్శసంధిరివ్యతే॥నియ
 తాప్తిప్రకర్యుక్తైరంగాన్యత్రత్రయోదశ ॥ నియతాప్తిప్ర
 కర్యానుగుణ్యేరవిమర్శసంధేరంగానిప్రయోక్తవ్యాని ॥ త
 త్రాప్రవాదస్సంఘటోవిద్రవద్రవశక్తయః । ద్యుతిఃప్రసం
 గశ్చలనఃవ్యవసాయోనిరోధనం । ప్రరోచనంవిచలనమాదా
 నంతుత్రయోదశ॥ ఏతేషాంస్వరూపంనిరూప్యతే ॥ దోషప్ర

సనాదిసాలిర్థస్యావమర్శనం పర్యాలోచనంక్రోధవ్యసనాదిజన్యోగర్భ
 నిర్భిన్నబీజార్థసంబంధః ఫలప్రాప్త్యవసాయాత్తుకో విచారనిర్ణయో
 విమర్శిత్యర్థః - తదుక్తంగర్భనిర్భిన్నబీజార్థసంబంధోవ్యసనాదిజః ।

* సామదానవాక్యమితిపాఠాంతరం,

విచారనిర్ణయోయస్తు సవిమర్శితీస్త్వత ఇతి ॥ ౧౪ ॥ అథ సాంగం నిర్వహణ సంధిమాహాబీజవంత ఇతి - సంసర్గే మతుష్ - బీజయుక్తా ఇత్యర్థః - యథాయథం యథాస్వం విప్రకీర్ణానిజస్థా నేమాపన్యస్తా ఇత్యర్థః - ఎకాముఖ్యోర్థః ప్రయోజనం యేమాంతేమాంభావస్తత్త్వం - యత్ర బీజయుక్తాము

ఖ్యాపనముపవాదః । రోషసంభాషణం సంఘేటః । వధబంధాదికం విద్రవః । గురుతిరస్కృతి ర్త్రవః । ఓరోధశమనంశక్తిః । తజ్జనోద్వేజనేవ్యతిః । గురుకీర్తనం ప్రసంగః । ఉపమానంచలనం । స్వశక్తిప్రశంసనం వ్యవసాయః । క్రోధసంరథానామన్యోన్యవిత్తేపోనిరోధనం । సిద్ధవద్భావిశ్రేయః కథనం ప్రరోచనం । స్వగుణావిమృరణం విచలనం । కార్యసంగ్రహాదానం ॥ ౧౪ ॥ అథ నిర్వహణ సంధిః ॥ బీజవంతో ముఖాద్యధావిప్రకీర్ణాయథాయథం । ఏకాధ్యక్షముపనీయం తేయత్ర నిర్వహణం హితత్ ॥ ఫలాప్తికార్యానుగుణ్యాదంగాన్యస్యవతుదేశ ॥ ఫలాప్తికార్యానుగుణ్యేన నిర్వహణ సంధేరంగానిచతుదేశ ప్రతిపాదనీయాని ॥ సంధిర్విరోధో గ్రథనం నిణాయః పరిభాషణం । ప్రసాదానందసమయాః కృత్యాభాషోపగూహనం ॥ పూర్వభావోపసంహారో ప్రశస్తిశ్చ చతుదేశ ॥ పతేమాంస్వరూపం నిరూప్యతే ॥ బీజోపగమనం సంధిః । కార్యమాగణం విరోధః । కార్యోపయోగం గ్రథనం । బీజానుగుణకార్యప్రఖ్యాపనం నిణాయః । మిథోజల్పనం పరిభాషా । పర్యుపాసనం ప్రసాదః । వాంఛితార్థప్రాప్తిరానందః । దుఃఖప్రశమనం సమయః । లబ్ధిస్థిరీకరణం కృతిః । ప్రాప్తకార్యానుమోదనమాభాషణం । అదృష్టార్థప్రాప్తిరుపగూహనం । ఇష్టకా

ఖసంధ్యాద్యధాః పరమప్రయోజన సంబంధం లభంతే నిర్వహణ సంధి ర్త్యర్థః - అతోపయోగపాదిషు యత్ర క్వచన కార్యకారణభావనద్భావస్తత్రైవక్రమాంగీకర్తవ్యోనత్వన్యత్ర - వస్తుస్వరూపవిచారేక్రమాంగీకారేకారణాభావాత్ - లయ్యేషుభ్యతగ్రహదర్శనాచ్చ - తదు

క్తం॥వస్తునైత్యరసాదీనామానుగుణ్యేనయోజయేత్ । వివక్షితోత్తనాం
గానాంక్రమ్యత్యేవనిర్ణయ్యతి - నవతేషాంప్రధానవస్తు సంబంధవివ
నిబంధనీయ్యతివాచ్యం - అన్యథాపిదోషాభావాత్ - తదుక్తంనాటకప్ర
కాశే - ఉపయోగపాదయఃప్రబంధేష్యాధికారికావాప్రాసంగికావాప్ర
యోక్తవ్యాః యథాసందర్భస్యశోభాయైభవంతీతి - విభజ్యలక్షితాని
సంధ్యంగానిసంఖ్యయా సంకలయ్యావసంహరతి - ఏవంచతుష్టష్టితి ॥
౧౫॥ తత్రాంగానాంప్రయోజనమాహ ఏతేషామితి॥ అభినయరాగస
మృద్ధితి అభినయదర్శనేనసామాజికమనోరంజన సమృద్ధిరిత్యర్థః - న
నేస్తేషాంప్రయోజనక క్షణమనుపపన్నం - అంగానాంప్రధానఫలైవ
ఫలవత్త్వనియమాదితినవాచ్యం - తస్మాత్పుష్టఫలవత్త్వనియతత్వాత్

ర్యదగ్గునంపూర్వభావః । కార్యాధ్యోపసంహృతిస్సంహారః ।
శుభశంసనంప్రశస్తిః । ఏవంచతుష్టష్ట్యంగసమన్వితాఃపం
చసంధయఃప్రతిపాదితాః॥ ౧౫॥ ఏతేషాంషట్ప్రయోజనా
నిసంభవంతి । వివక్షితార్థప్రతిపాదనం గోప్యార్థగోపనం
ప్రకాశ్యాధ్యప్రకాశనం అభినయరాగసమృద్ధి శ్చమత్యా
రిత్యమితివృత్తవిస్తరచ్ఛేతి ॥ ౧౬ ॥ తత్రైతివృత్తంసూచ్యమ
సూచ్యంచేతిద్వివిధం । అసూచ్యమపిద్వివిధం । దృశ్యంశ్రా

వతస్తుదృష్టంఫలం - తదుక్తం శృంగారప్రకాశే - అంగానాంషడ్విధం
ప్రయోజనద్వైత్యంశాస్త్రేప్రయోజనమితి॥ ౧౬॥ ప్రయోజనానామేతేషాం
లక్ష్యేషాదాహరణమూహనీయ మిత్యుపేక్ష్యపునరపి వస్తునోద్వేధావి
భాగమాహ-తత్రైతివృత్తమితి॥ ద్వితీయంద్వేధావిభజితి-అసూచ్యమితి ॥
తత్ర ॥ నీరసోనుచితస్తత్రసంసూచ్యోవస్తువిస్తరః । దృశ్యస్తుమధురోదా
త్తరసభావనిరతరత్నత్యాద్యయోర్వ్యవస్థారూప్యవ్యా - శ్రావ్యంచేత్య
త్రచశబ్దఃశ్రావ్యగతానాంతరభేదాననుక్త మశ్రావ్యభేదంచ సముచ్చి
నోతి - శ్రావ్యంచ సర్వశ్రావ్యంనియతశ్రావ్యంచేతిద్విధా - ద్వితీ
యంచజనాంతికమపవారితంచేతిద్విధా - ఏతేషాంలక్షణంతు - సర్వ
శ్రావ్యం ప్రకాశం స్వాదశ్రావ్యంప్రకాశతమతం । త్రివతాకకరేణ

న్యూనపవాద్యాంతరాకథాం । అన్యోన్యమంత్రణయత్సాన్యైజ్జనాం
తేజనాంతికం । రహస్యంకథ్యతేన్యస్యపరావృత్త్యాపవారితమితి - త్రిప
తాకగ్రహణంపతాకస్యాప్రసవలక్షణార్థం - తదుక్తంతద్వేదిభిః-త్రిప
తాకః పతాకశ్చగంజశోత్రంగతఃకరః । జనాంతికేరహస్యేచ దోషే
శ్రీవసికీర్తితఇతి । లక్షణంత్యనయోస్సంగీతరత్నాకరే-తర్జునీమూలసం
లగ్నకుంచితాంగువ్యకోభవేత్ । పతాకస్సంహతాకారఃప్రసారితతలాం
గులిః సపవత్రిపతాకస్యాద్వక్రీతానామికాంగుళిరితి ॥ విష్కంభేత్వా
దిష్టోకశేషపునః అథోపయేపకైస్సూచ్యం పంచభిః ప్రతిపాదయేదితి
ప్రథమాంకేప్రస్తావనానంతరంవిష్కంభంకుర్యాదితిభోజరాజః - అన్య

వ్యంప । తత్రసూచ్యస్యసూచనా క్రమఃపంచవిధః । తథోక్తం
దశరూపకై ॥ విష్కంభచూళికాంకాన్యప్రవేశాంకావతార
కైరితి ॥ ౧౭ ॥ ఏతేషాంస్వరూపానిరూప్యతే ॥ వృత్తవర్తిప్య
మాణానాంకథాంశానానిదర్శకః । సంక్షేపార్థప్రవిష్కం
భోమధ్యపాత్రప్రయోజితః ॥ సద్వివిధః-శుద్ధసంకీర్ణశ్చై
తి । కేవలసంస్కృతప్రాయశ్శుద్ధః । సంస్కృతప్రాకృత
తమిళైతస్సంకీర్ణః ॥ ౧౮ ॥ అథచూళికా ॥ అంతర్యవనికాసం
ప్రైశ్చూళికాథస్యసూచనా ॥ యత్రనేపథ్యగతైః పాత్రైః

త్రాంకద్వయమధ్యభివ్యే ॥ ౧౯ ॥ మతద్వయమప్యంగీకృత్యతల్లక్షణ
మాహ వృత్తైః । వృత్తవర్తిప్యమాణానాంకథాంశానానిదర్శకః - భూ
తభావికథాసూచక భివ్యర్థః - సంక్షేపార్థః సంక్షేపైకప్రయో
జనకః-మధ్యపాత్రైకైకేనానేకేనవాప్రయోజితః - తత్రైకమధ్యపా
త్రోనేకమధ్యపాత్రశ్చైతి శుద్ధోద్వివిధః - నీచమిత్రస్తుసంకీర్ణ ఏకవి
ధః-తదుక్తం - ఏకానేకకృతశ్శుద్ధః-సంకీర్ణోనీచమధ్యమైరితి - తత్రసంకీర్ణ
పిమధ్యపాత్రసంభవాత్తత్ప్రయోజితత్వంనవిహన్యతే - అతవివనాత్ర
నాయకపాత్రప్రవేశభివేదితవ్యం ॥ ౧౮ ॥ చూళికాంలక్షయతి-అంతరితి ॥
అంతరప్రధానాయవనికాలంతర్యవనికా తత్రసంస్థాయేషాంతైః యచ
నికాంతర్వర్తిభిరప్రవిష్టరంగైరిత్యర్థః - ఏకేష్యమధ్యాహ్నశ్చన్యా

చష్టే-యత్రైతి॥౧౯॥అంకాస్యంలక్షయతిఅంకాంతేతి ॥ యత్రకుత్రా
ప్యంకాంతపాత్రైరితి శంకాంకురముత్పాదయకవ్యాచష్టే యత్రపూ
ర్వేతి॥ ౨౦ ॥ ప్రవేశకంలక్షయతివృత్తైఃసీచపాత్రైశ్చైతీప్రముఖై రేకే
నద్వాభ్యాం బహుభిర్వా మధ్యమాసంకీర్ణై ర్వృత్తవర్తిష్య మాణా
నాంపూర్వోత్తరాంకశేషాణామేవేత్యథః ॥ అతపవాస్య విమూంభ
వత్ప్రీకమేంకేనప్రవేశిత్యాహ-నాద్యేంకశ్చితి॥ ౨౧॥ అంకావతారం
లక్షయతి యత్రస్యాదితి ॥ పూర్వోత్తరాంకార్థయోర్విమూంభాదివి
చ్ఛేదేనసభావ్యమితిభావః ॥ అసూచితేతి - పూర్వాంకవర్తినామేవపా

థఃసూచ్యతేసాచూళికా ॥ ౧౯ ॥ అథాంకాస్యం॥అంకాం
తపాత్రైరంకాస్య ముత్తరాంకార్థసూచనా ॥ యత్రపూ
ర్వాంకాంతపాత్రై రుత్తరాంకార్థః సూచ్యతే తదంకా
స్యం॥౨౦॥అథప్రవేశకః ॥ వృత్తవర్తిష్యమాణానాంకథాం
శానాంనిదగ్ధకః । ప్రవేశకస్తనాద్యేంకేసీచపాత్రప్రయో
జితః ॥ సీచపాత్రప్రయుక్తఃప్రవేశకఃఅద్యేంకేనయుక్తః ॥
౨౧॥ అథాంకావతారః॥ యత్రస్యాదుత్తరాంకార్థఃపూ
ర్వాంకార్థానుసంగతః । అసూచితాంకపాత్రంతదంకావత
రణంమతం ॥ ఏభిస్సూచ్యంసూచయిత్వాన్యశ్యమంతైఃప్రద
ర్శయేత్ ॥ ౨౨ ॥ తత్రాంకస్వరూపంరూప్యతే ॥ ప్రత్యక్ష
నైత్యచరితోబిందువ్యక్తిపురస్కృతః । అంకోనానాప్రకారా

త్రాణామత్రానుప్రవేశాన్నతత్సూచనమితిభావః ॥ అంకాభ్యంతర
భావిత్వమంకాస్యాంకావతారయోః । భవేదంకబహిర్భావోవిమూంభో
చప్రవేశకే । ఉభయంచూళికాయాంతయథాయోగమితిస్థితిరితి॥౨౩ ॥
దృశ్యమంతైః ప్రదర్శయేదిత్యుక్తం తత్రీక్షిద్యశోంక ఇత్యాకాంతాయా
మాహ తత్రాంకేతి ॥ ప్రత్యక్షంరంగప్రవేశేనసాక్షాన్ని ద్దీశ్యమాసం
నైత్యచరితంనాయకవ్యాపారోయత్రసతథోక్తః - బిందువ్యక్తిపురస్కృ
తఃబిందుసూచనార్థం పరిశిన్నఇత్యథః - నానాప్రకారార్థానామ
నైకావాంతరప్రయోజనానాం సంవిధానానాం కథాసన్నివేశవిశేషా

దీనాం-రసానామంగ భూతానామంగినోవారసస్యచ । నచాతిరసతో
 దూరంవస్తువిచ్ఛిన్నతాంనయత్ । రసంవాసతిరోదధ్యాద్వస్తులంకా
 రలక్షణైరిత్యుక్తరీత్యావగస్పరానుపమద్దినామాశ్రయః । అత్రాంశే -
 దూరాభ్యాసం వధంయుద్ధం రాజ్యదేశాదిస్సవం । సంరోధంభోజనం
 స్నానంసురతంచానులేపనం ॥ అంబరగ్రహణాదిని ప్రత్యక్షానినివి
 శేత్ । నాధికారివధఃక్వాపి త్యాజ్యమావశ్యకంనచ । అధికారివధస్యాపి
 క్వచిత్సాన్వితంబునాహతా । అర్వాక్ప్రకారాత్సపునఃప్రత్యుజ్జీవస్య
 తేయది । నాయకస్యయదేకాహచరితప్రతిపాదకః । ఏకప్రయోజనాన్ని
 ప్రస్తుతైవాసన్ననాయకః । విదూషకాఙ్ఘిఃపాత్రైర్వ్యభిప్రేచతురై
 రపి । సమస్తపాత్రనిష్కామావసానోంకాధిధియత ఇత్యాదిప్రతిపా
 దితా ప్రాచీనాలంకారికపద్ధతిరనుసరణీయా ॥ ౨౩ ॥ ఏవంసూచ్యాసూ
 చ్యవస్తుఖండప్రతిపాదక మంకవిమలంభాదికం స్వరూపతోఽరూపితం -

రసంవిధానరసాశ్రయః ॥ ౨౩ ॥ అథాముఖనిరూప్యతే ॥ సూ
 త్రధారోసటీంబ్రూతే మారిషంవావిదూషకం । స్వకార్య

అథసర్వస్యాపికావ్యాధఃస్యసూచికాభారతీవృత్తిర్నిరూపణీయా - త
 స్యాశ్వత్వార్థంగాని- ఆముఖంప్రరోచనావీధిఃప్రహసనంచేతి - తత్ర
 వీధిప్రహసనయోః ప్రాయోగ ప్రబంధాదావనుదాహరణేన కృతాకృ
 తత్వాద్దశరూపకమధ్యేప్రాధాన్యే నాపిపఠితత్వాచ్చ తల్లక్షణంప్రా
 చీనాలంకారమార్గైః తత్రైవ భవిష్యతీత్యుపేక్ష్యాల్పవక్ష్యాం ప్రరో
 చనాముదాహరణసహాయ ఏవదర్శయిష్యేక సంప్రతిపాంగస్యాముఖస్య
 స్వరూపనిరూపణం ప్రతిజానీతే ॥ అథేతి ॥ తత్రపురుషవిశేషప్రయోజ్య
 సంస్కృత ప్రధానోవాగ్ద్యపారోభారతీ - ప్రస్తుతార్థప్రశంసనేన
 శ్రోతృణాం ప్రవృత్త్యున్ముఖీకరణం ప్రరోచనా-తదుక్తం ॥ భారతీ
 సంస్కృత ప్రాయో వాగ్ద్యపారోసరాశ్రయః । ఉన్ముఖీకరణం
 తత్రప్రశంసాతఃప్రరోచనైతి - ఆముఖవిశేషఃప్రస్తావనేతికైతత్ - ప్ర
 స్తావనావిశేషఆముఖమిత్యవరే - అన్యైవపర్యాయః ప్రస్తావనేతిదశరూ
 పకకారః-తన్నతానుసారేణలక్షణమాహ సూత్రధారభి ॥ ద్వావత్ర

మాతృధారా-ఏకఃపూర్వరంగవిధాయకః - ఇతరస్తునటస్థాపకాద్యపర
పర్యాయః - పూర్వసూత్రధారసదృశగుణాకృతిః ప్రస్తావనాప్రవర్త
కః-అత్రతునటీమారిపాదిసంభాషణాదయమేవఃవక్షిత్వః- అస్యగృహిణీ
నటీ-మారిషః పారిపార్శ్వీకః-నర్తనచివోవిదూషకః - ఏలేషాంలక్షణా
నిధావప్రకాశే - ఆసూత్రయగుణాన్నేతుఃకవేరపిచవస్తునః । రంగ
ప్రసాధనప్రాధఃసూత్రధారశ్చ హేమాదితః ॥ చతురాతోద్యభేదజ్ఞాత
తగ్ధాసువిశారదా । కరణాభినయజ్ఞాచసర్వభాషావిచక్షుణా ॥ నటా
నుయోక్తీకృత్యేషునటస్యగృహిణీనటీ । భరతేనాభిసితంయోభావం
నానారసాశ్రయం ॥ పరిష్కరోతిపార్శ్వస్థఃసభవేత్పారిపార్శ్వీకః ।
తదాత్వప్రతిభోనమఃచతుర్భేదప్రయోగవిత్ । వెదవిన్నమఃవాదీయో

ప్రస్తుతాత్మేపిచిత్రోక్త్యాయత్తదాముఖం ॥ ప్రస్తావనావా
యత్రస్యాతగ్ధోష్టుతఃప్రవర్తకం । ప్రయోగాతిశయశ్చే
తిత్రీణ్యంగాన్యాముఖస్యతు ॥ ౨౪ ॥ ఏషామంగానాంస్వరూ
పంనిరూప్యతే ॥ స్వేతివృత్తసమంభాక్యమర్థంవాయత్రసూ
త్రిణః ॥ గృహీత్వాప్రవిశేత్పాత్రీంకఃపూర్వోద్విదైవనః ॥
ప్రస్తుతాయనూనకాలస్యగుణవణనయాస్వతః ॥ ప్రవిశేత్సూ

నేతుస్సస్సాన్విద్విదూషకఇతి- స్వకార్యమభిమతరూపకప్రయోగేణపరిష
దారాధసాన్యకం ప్రస్తుతంకావ్యార్థరూపంవస్తాదిచతుష్టయం తదాత్మే
పిణ్యాడభయప్రతిపాదికయ్యేత్యథః - అతఏవచిత్రోక్త్యానాట్యాదికం
యద్భూతేతదాముఖమిత్యథః-తదుక్తం - పూర్వరంగంవిధాయాదౌ
సూతృధారేవినిగతే । ప్రవిశ్యతద్వదపరఃకావ్యార్థంస్థాపయెన్నటః ।
దివ్యమూర్త్యైసతద్రూపోమిశ్రమస్యతరస్తయోః । సూచయెద్వస్తుబీ
జంవాముఖంపాత్రీమథాపివెతి - స్థాపకోదివ్యంవస్తుదివ్యోభూత్వామా
ర్త్యంవస్తుమత్యోభూత్వామిశ్రంవస్తూభయోరన్యతరో భూత్వానూ
చయెదిత్యథః ॥ ౨౪ ॥ అథాముఖంగత్రయేకఃపూర్వోద్విదైవనః ॥ స్వేతి ॥
పాత్రంకర్తృ-సూత్రిణసూత్రధారస్యవాక్యమర్థంవాక్యార్థంవా ॥
ప్రవర్తకంలక్షయతి-ప్రస్తుతాయనూనేతి ॥ కాలస్యతుంకంచదుపాదా

యేతివచన పూర్తిస్తస్య శరద్వసంతాదే ర్గుణవణనయా ఆసన్నప్రవే
శపాత్రపామ్యే నేతిభావః । ప్రకటితరామాంభోజః కాశికవాగ్లక్ష్మణా
నందీ । సురచావనమనహేతో రయనువత్సర్గశ్శరత్సయ ఇత్యత్రరామ
లక్ష్మణవిశ్వామిత్రాణాంశరద్వర్ణనసామ్యేనప్రవేశకథనాత్ప్రసర్తకం॥
ప్రయోగాతిశయంలక్షయతి ఏవ ఇతి ॥ ఏషదిదమోరస్యతరశబ్దప్రయో
గేనోపయేపాదిత్యర్థః ॥ ౨౫ ॥ నన్వసంతరముద్వృత్యకాదీనివీధ్యంగాన్య
వ్యంతికథంతేషామముఖే సంగతిరిత్యాశంక్యాభయేషామంగానాంమ
భేదాదఃరోధఇతిసంగమయన్నాహ వీధ్యంగానీతి ॥ సచైవంవీధ్యాముఖ

వితంపాత్రంయత్రతత్సన్యత్ప్రసర్తకం॥ ఏషోయమిత్యప
యేపాత్రుత్రధారప్రయోగతః । పాత్రప్రవేశోయత్రా
యంప్రయోగాతిశయోమతః ॥ ౨౫॥ వీధ్యంగాన్యాముఖాం
గత్వామివ్యంతేత్రస్వభావతః । ఉద్వృత్యకావలగితే ప్రపంచ
త్రిగతేభలం । వాకేశ్యధిబలెగండమువస్యందితనాళికె । అస
త్ప్రసూపవ్యాహారమృదవానిత్రయోదశః॥ ౨౬॥ ఏషాంస్వరూ
పంరూప్యతే ॥ గూఢార్థపదపర్యాయమాలారూపేణప్రశో
త్తరమాలారూపేణవోద్వృత్యకంద్విధం । అవలగితమపిద్వి
విధం । యత్రైకత్రసమావేశాత్కార్యమన్యత్రసిద్ధ్యతి । వ
స్తునోన్యత్రవాయతన్యద్విధావలగితంకృతం ॥ అన్య
కార్యచ్ఛక్త్యానా అన్యకార్యకరణం అన్యకార్యప్రసంగాత్ప్ర

యోరంగినోర్నానుమాత్రభేదఇతిశంకనీయం - వీధ్యాంకభౌద్ధతాది
విశేషాంగవికలత్వం సూత్రధారాది సంబంధవైధుర్యం ఉద్వృత్యకాది
సర్వాంగావశ్యకత్వంపాక్షికప్రాధాన్యంచ - అముఖపునరేతద్వైరూ
ప్యమిత్వనయోరత్యంతవిలక్షణత్వాత్ ॥ అథసాధారణంగాన్యదైశపూ
ర్వకంలక్షయతి ఉద్వృత్యకేత్వాదినా ॥ ౨౬ ॥ అనోన్యాలాపేగూఢార్థ
పదంతతఃపర్యాయశ్చేత్యేవమేకామాలాప్రశోత్తరంచేతిద్వితీయా॥
ద్వేధావలగితమిత్యాహ అన్యకార్యేతి ॥ పూర్వత్రప్రకృతకార్యసిద్ధేః
ప్రయత్నపూర్వకత్వముత్తరత్రప్రాసంగికత్వంచేత్యర్థః । అసమాఖ

తంపారదాశ్యాదిప్రసంగేనదుష్టం- పూర్వాచార్యాస్తుస్తోత్రంహాస్యే
నవిశింపంతి॥ అసద్భూతంమిథస్తోత్రంప్రపంచోహాస్యకృత్తత్తతి । త్రి
గతంద్వివిధం - తత్రైకంపూర్వరంగంగంమపరమాముఖంగమివిచ
స్సుభయోః క్రమేణలక్షణమాహ॥పూర్వరంగత్తతి ॥ నటాదినల్లాపత్వ
త్రాదిగ్రహణాన్వారిషసూత్రధారౌగృహ్యేతే - తదుక్తంభావప్రకా
శేఫూర్వరంగప్రస్తావే ॥ సూత్రధారోనటశ్చైవ తథావైపారిపార్శ్వ
కః । సల్లాపంయత్రకుర్వం తితదేవత్రిగతంస్తృతమితి । అత్రత్వితిప్ర
స్తావనాయాం - సామ్యాదితి శబ్దసామ్యాదిత్యర్థః-తదుక్తందశరూపకే

కృతకార్యసిద్ధిశ్చ । అసద్భూతంమిథస్తోత్రంప్రపంచః (త్రిగ
తంద్వివిధంపూర్వరంగంగంప్రస్తావనాంగంచేతి) పూర్వరం
గేనటాదినల్లాపోత్రీతుసామ్యాదనైకార్థయోజనంత్రిగతం ।
ప్రియసదృశైర్వాక్యై రప్రియైర్విలోభనంభలం । సాకాం
క్షస్యాపివాక్యస్య నివర్తనముక్తిప్రత్యుక్తి రూపేణవాక్యై
శిద్ధివిధా । స్పర్థయాన్యోన్యవాక్యైఃకృత్యవిబలం । సహ
సోదితంప్రస్తుతవిరోధిగండం । రసవశాదుక్తాన్యథావ్యాఖ్యా
నమవస్యందితం । సోపహాసనిగూఢార్థప్రహేలికా నాలికా
శ్రుతి సామ్యాదనేకార్థయోజనంత్రిగతంత్విహ । నటాదిత్రితయాలా
పఃపూర్వరంగేతదివ్యతత్తతి- భలంవ్యక్తం । సాకాంక్షస్యేతి । నివర్తనం -
*ఉపరిప్రస్తుతమోగ్నమశ్శివాయేతివదితిభావః- ఉక్తేఃప్రత్యుక్తిరుక్తిప్ర
త్యుక్తిః-అత్రద్విస్త్రీరితిశేషం ప్రాంచఃపూరయంతి-అన్యోన్యవాక్యైః
వరస్పరసామర్థ్యప్రకాశకవాక్యైఃకృత్యమిత్యర్థః-సహసోదితమవిమృశ్యో
క్తంప్రస్తుతవిరోధిగండం-అర్థభేదేనప్రస్తుతోపయోగిగండమితీకేచిత్-
తదుక్తం-గండంప్రస్తుతసంబంధివాన్వర్థంసహసోదితమితి । రసవశాది
ఉక్తేన సంబధ్యతే నతు వ్యాఖ్యానేన ॥ సోపహాసేతి ॥ నిగూఢోగోపి

* కులశోకహరంకుమారమేకంకుహనాభైరవపారణోస్తుఖాఖ్యాం ।
ఉపహవాయకృతాదరంపితృభ్యా ముపరిప్రస్తుతమోగ్నమశ్శివాయేతిమ
హేశ్వరానందే

తో బాహ్య ఆభ్యంతరోవా ముఖ్యాగ్ధోయత్ర సాతధోక్తా - అతఏవ అంత
 ధాపాబహిర్లాపాచేతి ద్వివిధాప్రహేలికా - తదుక్తం విదద్ధముఖమండ
 నే! వ్యక్తీకృత్యకమప్యధంస్వ రూపాధస్యగోపనాత్ । యత్ర బాహ్యం
 తరావధాకధ్యేతే సాప్రహేలికేతి ॥ ప్రలాపశ్శతి - రసస్వప్నోన్మాద
 శైశవాదిప్రయుక్తశ్శతశేషః - అతఏవ నాయమసంగతిర్నామ నాక్యదో
 షః - అన్యార్థమిత్యధాంతరోద్దేశేన హాస్యప్రలోభకారీత్యర్థః ॥ దోషా
 నామితి వైపరీత్యస్యాప్యపలక్షణమేతత్ - తదుక్తం - దోషగుణగుణా
 దోషాయత్రస్వర్న్యదవం హితదితి ॥ ఏతేషామంగనాం కార్తేన్యైస
 ప్రయోగనిర్బంధో నాస్తీత్యాహ - ఏతేషామితి ॥ ౨౭ ॥ రూపకోపోద్భూతయా
 పాంప్రస్తావనాం నిరూప్యసంప్రతిరూపకస్య రూపనిరూపణం ప్రతిజానీతే

అసంబంధకథాప్రాయః ప్రలాపోఽసత్ప్రలాపః । అన్యార్థం
 హాస్యప్రలోభకరం వచనం వ్యాహరః । దోషానాంగుణత్వప్రతి
 పాదనం వృద్ధవః । ఏతేషామధ్యేయధానంభవం కానిచిత్స
 ప్రావనాయాంప్రయోక్తవ్యాని ॥ ౨౭ ॥ అథ దశరూపకానాం
 స్వరూపనిరూప్యతే । తత్ర ॥ సాంగైర్ముఖప్రతిముఖగర్భ
 మర్శీప సంహృతైః । పూర్వం ప్రకృతిరన్యేషా మాధికారి
 కవృత్తవత్ । వీరశృంగారయో రేకః ప్రధానం యత్ర నన్యో

అథేతి ॥ తత్ర సర్వప్రకృతిత్వేన ప్రధానస్య నాటకస్య స్వరూపమాహ ॥ సాం
 గైరితి ॥ యత్రైథమిదంకర్తవ్యమితికృత్యాన్యంగసమేతప్రధానోపదేశ
 శస్సాప్రకృతిః - యథాదర్శ పూర్ణమాసాదిః - కృత్యాన్యంగోపదేశాభా
 వే అన్యతస్సిద్ధాంగా కాంతూయాం తద్విదిదంకర్తవ్యమిత్యుదేశేనయ
 త్రానుపదిష్టాంగ పరిపూరణంసావికృతిః - యత్రైంద్రాగ్నాదిః - తద్వ
 దత్రాపి సంధిపంచకాంగాదికృతోన్యైవదేశేన పరిపూరణత్వాదాదిదేశ
 శికాంగయోగేనవికృతిభూతానాంప్రకరణాదీనాంనాటకంప్రకృతిః - త
 దేతదాహప్రకృతిరన్యేషామితి ॥ ఫలస్వాప్యమాధికారప్రద్వానధికారి
 అధికారేణాధికారిణావానిర్వృత్తమాధికారికంప్రధానం - వృత్తశబ్దే
 నాత్రిప్రఖ్యాతముచితంచేతివృత్తంవివక్షితం - తద్వృత్తమిత్యర్థః - ప్రధా

నమిత్యనేనరసాంతరాణామంగత్వేనానుప్రవేశస్సూచ్యతే- ప్రఖ్యాతో
రామాయణాదిప్రసిద్ధః - నాయకోధీరోదాత్తోరాజవిద్వివ్యవా - త
దుపేతంనాటకం- ఏవమేవోక్తందశరూపకే - అభిగమ్యగుణైర్మ్యుక్తోధీరో
దాత్తఃప్రతాపవాన్ । కీర్తికామోమహాయా తస్మాత్ప్రయ్యాస్తాత్రితా
మహీపతిః । ప్రఖ్యాతవంశోరాజవిద్వివ్యవాయత్రనాయకః । తత్ప్రఖ్యా
తవిభాతవ్యంవృత్తమత్రాధికారికం । యత్తత్రానుచితంకించినన్యాయ
కస్యరసస్యవా । విరుద్ధంతత్పరిత్యాజ్యమన్యథావాప్రకల్పయేదితి॥౨౦॥
పూర్వరంగోనామనాటకాదౌకర్తవ్యఃప్రత్యూహపరిపంశీకర్తృవిశేషః-
తదుక్తం-యన్నాట్యవస్తునఃపూర్వరంగవిఘ్నాపశాంతయే । కుశీలవాః

తే । ప్రఖ్యాతనాయకోపేతంనాటకంతదుదాహృతం॥౨౦॥త
త్ర నాందీస్వరూపంరూప్యతే ॥ అథతశ్శబ్దతో వాపిమనా
కావ్యార్థమాచనం । యత్రాజ్ఞభిద్వాదశభిరష్టాదశభిరేవ
వా । ద్వావింశత్యావదైర్వాపిసానాందీపరికీర్తితా॥నాటకా
దిరూపకాణామాదౌవిహితంపద్యంనాందీత్యుచ్యతే । వెణీసం
హారేష్టపదానాందీ । అనర్హరాఘవేద్వాదశపదా । బాలరా
మాయణేద్వావింశతిపదా । క్రైష్ణిన్నాంద్యాం పదనియమో
నాభ్యుపగతః॥ ౨౧ ॥ నాంద్యంతరంప్రవిష్టేన సూత్రధారేణ

ప్రకుర్వంతి పూర్వరంగస్సకీర్తితృతి - తస్యవ్రత్యాహారాదీనిద్వావింశ
తిరంగానితన్మధ్యేవశ్యంకర్తవ్యానాందీ - తదుక్తంబాదరాయణేన- య
ద్యవ్యంగాని భూయాంసి పూర్వరంగస్యనాటకే । తథావ్యవశ్యంకర్త
వ్యానాందీవిఘ్నాపశాంతయృతి - అతస్తత్స్వరూపనిరూప్యతృత్యా
హ-తత్రనాందీతి॥ చంద్రనామాంకితాప్రాయోమంగళార్థపదోజ్జ్వ
లా । అశీర్షమసిగ్రియావస్తునిర్దేశోవాప్రకల్పతృత్యాదివిశేషోష్ట
తప్రప్తవ్యః - అసాధారణత్వమస్యానివారయన్న్యాయచట్టే- నాటకాది
తి॥ స్పష్టమస్యత్॥౨౨॥ అనంతరకర్తవ్యమాహనాంద్యంతరమితి॥సూత్ర
ధారేణద్వితీయేన - రంగప్రసాధనంనామసభాపతావుపవిష్టేరంగప్రవిష్ట
సాంప్రదాయకసంపాదితోయవనికావగమవిర్భూతసూత్రవిశేషప్ర

జ్ఞపుష్పంజలిపరిమళతో నృత్యగీతవాద్యవిశేష ప్రయోగః కేవలగీతవాద్యవిశేషప్రయోగోగీతాదేరేకైకశః ప్రయోగోవా - పతచ్ఛ - సంగీతజ్ఞైర్బుధైః సాస్థం నాయకేషు కేష్టితే । ప్రవిశ్య రంగభూమింతే తిష్ఠంతసాంప్రదాయకా ఇత్యాదినా సంగీతరత్నాకరే ప్రపంచితం - కదపే యాయంతతైః సన్ద్రష్టవ్యం - భారత్యా లక్షణము క్తం ॥ అత్రాద్వైసంవాదమాహ ॥ రంగమితి ॥ అత్ర సోప్తీసంవాదవాక్యగతయోః కావ్యార్థసూచనభారతీవృత్త్యాశ్రయణయోరుద్దేశ్యవిధేయ భావవైరుధ్యం ఫలభేదాభావాన్న దోషాయేతి స్రష్టవ్యం - నాటకే కానక రత్నావ్యః పంచమ్యానాదశాధికా ఇతి ॥ అస్యాస్స సంగ్యాగ్రసాధారణత్వమాహ - ఏషేతి ॥ ముఖ్యానియతేత్యర్థః ॥ ౩౦ ॥ ప్రకరణం లక్షయతి - ఉత్పాద్యేనేతి ॥ ఇతివృత్తేనోపల

రంగ ప్రసాధనపురస్సరం భారతీవృత్త్యాశ్రయణేన శ్లోకైః కావ్యార్థసూచనీయః । తథోక్తందశరూపకే । రంగం ప్రసాధ్యమధురైః శ్లోకైః కావ్యార్థసూచకైః । ఋతుంకంచమపాదాయ భారతీం వృత్తిమాశ్రయేదితి ॥ ఏషా ప్రక్రియా నాటకస్యైవ ముఖ్యా ॥ ౩౦ ॥ అథ ప్రకరణం ॥ ఉత్పాద్యేనేతి వృత్తేనధీరశాంతప్రధానకం । శేషం నాటక తుల్యాంగం భవేత్ప్రకరణం హితత్ ॥ ౩౧ ॥ అథ భాణః ॥ భారతీవృత్తిభూయిష్టం శౌ

క్షితం - శేషం వస్తు - నాటక తుల్యాన్యంగా న్యాముఖాదీనియత్ర తత్తథోక్తం అయినతిదేశోయథాయోగ ముత్తరతావ్ర్యనుషంజనీయః - ధీరశాంతప్రధానకమిశ్యత్ర ప్రధానగ్రహణముద్దేశ్యవ్యధర్మంతరసూచకం - తానిచ దశరూపకే - అథ ప్రకరణే వృత్తముత్పాద్యం లోకసంశ్రయం । అమాత్యవిప్రవణిజామేకం కుర్యాచ్ఛనాయకం ॥ ధీరప్రశాంతం సాపాయంభర్తృకామార్థతత్పరం । శేషం నాటకవత్సంధిప్రవేశకరసాదకం ॥ విషయంతరతాదృశిద్ధిస్సాపాయః - కింబ ॥ త్రైధాత్ర నాయకాజ్ఞేయాకులస్త్రీగణికోభయం । తద్వశాన్ముపకం త్రైధాతృతీయంధర్మార్తసంకులం ॥ గణికాప్రాప్తతంబ్రూతేకులస్త్రీసంస్కృతంతథేతి । కృత్యంతరాపేక్షయా సంభాషణీయాం ప్రకర్షణకరణాత్ప్రకరణం ॥ ౩౧ ॥ భాణం లక్షయతి - భారతీతి ॥ శౌ

ర్యసాభాగ్యయోస్సంస్తవైః- ధూర్జఃమ్యాతకరాదయః - తేషాంచారి
త్రంస్వేనాన్యేనవాను భూతమితిశేషః - స్పష్టమన్యత్ ॥ ఏకపాత్రప్ర
యోజ్యేష్ఠికుర్యాదాకాశభాషితం । అన్యేనానుక్తమన్యోవచశ్చ
త్వేవయద్వదేత్ । ఇతికింభణసీత్యేతద్భవేదాకాశభాషితం । లాస్యాం
గదశకంచాత్రయోజ్యంగేయపదాదికం । భావప్రకాశికాద్యేమతత్ప్ర
సంచఃపరీక్ష్యతాం । అత్రోపరమ్యతేస్సాభిరతివస్తరభీరుభిః॥ యత్రైక
ఏవవిటస్వకృతంపరకృతంచా భారతీవృత్తిభూయిష్ఠంభణతి సభాణః ॥
౩౨ ॥ ప్రహసనంలక్షయతి యత్రైతి॥ హాస్యవచఃప్రచురత్వాదివంప్ర
హసనముచ్యతే - తత్రశాక్యశ్రోత్రియాదివేష భాషావిశిష్టంశుద్ధం - వి

ర్యసాభాగ్యసంస్తవైః । సూచ్యతే వీరశృంగారాః సేననిపు
ణోక్తిసా॥ కల్పితేనేతివృత్తినధూర్తచారిత్రవర్ణనం । ఏకో
కోముఖిని గ్వాహాయత్రభాణపుసన్ముతః॥ ౩౨॥ అథప్రహస
నం ॥ యత్రసంధ్యంగవృత్త్యంగ వర్ణనంభాణవత్వతః । హా
స్యోరసః ప్రధానంస్యాద్భవెత్ప్రహసనంహితత్ ॥ తచ్చ
త్రివిధం - శుద్ధంవైకృతంసంకీర్ణంచేతి-తత్రశుద్ధం ॥ పాపం
డవిప్రప్రభృతిచేటీచేటసమాకులం । వేషభాషాదిసహితం
శుద్ధంహాస్యవచోన్వితం ॥ అథవైకృతం ॥ కాముకాదివచోవే
షైః పండకంచుకితావనైః । ప్రహసాభినయ ప్రాయంవై

టకాముక వృద్ధకంచుకిప్రముఖ వచోవేషానుకారివైకృతం - వీధ్యంగవిశి
ష్టంధూర్తచేష్టితసంకులంసంకీర్ణం- తదేతత్త్రివిధంవిభజ్యక్రమేణలక్ష
యతి-తచ్ఛేత్వాదిసా॥తత్రశుద్ధమాహ పాపండేతి ॥ పాపండాశ్శాక్యా
దయః- విప్రజాతియూతోపజీనోత్సంతస్తుజవోవా - ప్రభృతివదేన
తాదృశావీచవైశ్యాదయోగృహ్యంతే - చేట్యానయాలక్షితచరాః- ప్ర
ధానభూతహాస్యరసవిభావభూతైరేతైస్సమాకులం- వేషభాషాదిసహి
తమితి అగ్ధాదేతేషామేవేతిగమ్యతే ॥ వికృతమాహఅథేతి ॥ కాముకాద
యోభుజంగద్యాః తేషాంవచోవేషా యేషాంతైస్తతోక్తైః - తథాపం
డకంచుకితావనైః స్పష్టేషభాషాయుక్తైః రేవాన్వితమితిశేషః ॥ సంకీర్ణ

మాహా యదీతి || వీధ్యం దైరుష్టాత్యకాదిభిః - భూర్తా శోచ్యగద్యుతకరాజ
యః || ౩౩ || డిమంలక్షయతియత్రేతి || ప్రసిద్ధం వస్తు - త్రిపురదాహాదయః -
వృత్తయః కైశికీవర్ణాస్త్రీప్రః - రసాదీప్తా ఏవ - అతఏవోక్తం - శృంగారహా
స్యవిధురై రనైదీప్తైర్మిరంతరభి - అతశ్శాంతరసస్యప్ర సక్తిరేవనాస్తీ
తిభావః - రౌద్రః స్థాయిత్యేనప్రథానం యేషాం తేరౌ ద్రప్రథానకాః -
మర్యోవిమర్శః - మాయాకయోనుభావాః - తత్రమాయేంద్రజాలయో
గ్లక్షణంభావప్రకాశే || సద్రూపోద్భావనామాయాస్యత ఏవాసతఃపు
రా | అథవాస్యపదార్థానామస్యథాకృతిరేవవా || అదేశకాలపారోక్ష్యం

కృతంతప్తక్రీర్త్యతే || అథసంకీర్ణం || యద్వీధ్యం దైస్సమా
కీర్ణం సంకీర్ణం భూర్తసంకులం || ౩౩ || అథడిమః || యత్ర
వస్తుప్రసిద్ధంస్యా ద్వృత్తయః కై శికీంవినా | కేతారోదేవ
గంధర్వయక్ష రక్షోమహూరగాః || భూతప్రేతపిశాచా
ద్యావౌడశాత్యంతముద్ధతాః | హాస్యశృంగారరహితానిసా
రౌద్రప్రథానకాః || చత్వారోంకాన్సంధయశ్చ చత్వారో
మర్శవర్జితాః | మాయేంద్రజాలసంగ్రామ సూర్యచంద్ర
గ్రహాదయః || శేషంనాటకవత్సర్వం సడిమఃపరికీర్త్యతే ||
౩౪ || అథవ్యాయోగః || యత్రఖ్యాతేతివృత్తంస్యాదుద్ధతోనా
యకోమతః | గర్భావమర్శరాహిత్యండిమవగ్రసపోషణం |
ఏకవాసరకార్యం చ సవ్యాయోగోమహారణః || ౩౫ || అథస

పరోక్షస్యైవవస్తునః | మంత్రౌషధాదిభిసోస్థియమింద్రజాలభిరీతభి -
చంద్రగ్రహాదయ భిత్వత్రాదిశబ్దేనోలాగ్నిర్హితాదయో గృహ్యంతే -
గతమస్యత్ || డిమస్సంఘాతభి నాయక సంఘాతవ్యాపారాత్మకత్వా
ద్దిమభిధానికః || ౩౪ || వ్యాయోగంలక్షయతి-యత్రేతి || శాంతశృంగార
హాస్యరహితా రౌద్రప్రథానకాష్టప్రసాః కైశికీవర్ణ మితరవృత్తయ
శ్చేత్యేతద్దిమవగ్రసపోషణమిత్యుచితేనలక్ష్యతే - అస్తీ నిమిత్తోక్రమ
హారణః - తదుక్తం - అస్తీ నిమిత్తసంగ్రామోజామగ్న్యజయోయ
తేతి || వ్యాయంజ్యం తేస్మిన్కావశావశపురుషాభితివ్యాయోగః || ౩౫ || సమవకా

రంభక్షయతి యత్రేతి ॥ శేషంనాటకతుల్యాంగ మిత్యుచితేశానుషంగా
 దేవానుషాష్టాంగభాద్యఖిలాంగలాభేవ్యత్రాముఖం నాటకవద్యతి దే
 శోరువరాణామిదమావశ్యకమితి సూచనాయేతిద్రష్టవ్యం॥ ఏకకార్యా
 నానుషానుకానాం పయోధిషథనే సుధాలక్ష్మీప్రముఖఫలభేదం దృ
 ష్వాహా సేతాంశ్చితి ॥ వీరప్రధానాభివ్యసేన శృంగారా దీనామంగ త్వే
 నానుప్రవేశః - అతపవాత్రమందకైశికోవృత్తయశ్చేతిగమ్యతే - శ్ర
 యోగంభాగ్భ - ప్రథమేంకేముఖప్రతిముఖయోర్ద్వితీయేగర్భస్యతృతీయే
 నిర్విహణస్యజ నిబంధోద్రష్టవ్యః ॥ అంకశ్రయే కపటవిద్రవశృంగార
 క్రికాణాంశ్రయాణాంక్రమేణనిబంధిత్యాహ తేషుచక్రమాదితి ॥ క
 పటోనానుమోహః - తదుక్తంభావప్రకాశే - కపటస్యస్వరూపంతుభ్ర

మవకారః ॥ యథాముఖంనాటకవత్సంధయోమన్యవర్జితాః ।
 సేతారోద్వాదకపృథక్ఫలాదేవానురాదయః । వీరప్రధానా
 శ్చరసాస్త్రయోంకాస్తేషు చక్రమాత్ ॥ వస్తుస్వభావదై
 వాదికృతాస్సవ్యఃకపటాస్త్రయః । పురరోధరణాగ్నాద్విది
 నిమిత్తావిద్రవాస్త్రయః । ధర్మాగ్ధకామానుగుణాస్త్రప్రశ్నం
 గారరీతయః । ప్రథమేంకేనిబద్ధవ్యాకథాయామశ్రయావ
 ధిః । యామావధిర్ద్వితీయేంకేతృతీయేంకేగ్ధయామికా । అ

మోమోహోద్వేగోస్తృప్తశ్చితి॥ సచనిమిత్తానురోధేనత్రివిధిత్యాహ-వస్తు
 స్వభావేతి ॥ వస్తుస్వభావకపటఃకూరసత్వాదిసంభవః । దైవకఃకపటో
 వహ్నివద్దవాతాదిసంభవః । శస్త్రజఃకపటస్త్రసంగ్రామాదిసముద్భ
 వః । కపటజన్యంపలాయనంవిద్రవః - సోపికపటవత్త్రివిధిత్యాహ-పుర
 రోధేతి ॥ పురరోధరణాదినిమిత్తోరికృతోవిద్రవః- అగ్నాద్విదిమిత్తోదైవి
 కోవిద్రవః- వ్యాశవ్యాఘ్రాదినిమిత్తోవస్తుస్వభావకృతోవిద్రవః- ప్రతా
 దిజనితః కామోధర్మశృంగారః - మహారాజ్యాద్యగ్ధప్రాప్తిహేతుర
 గ్ధశృంగారః - పరచారసురాపానాదిసుఖలలితఃకామశృంగారః ॥ అంక
 శ్రయవర్తినోవస్తునః కాలనియమామాప్రథమేంకిత్యాది ॥ యథా
 భానుష్ఠానాకాదీనానుప్రవేశిత్యాహ-వీక్ష్యంతైరితి ॥ సమంతా

వవికీర్యం తేస్మిన్నన్తా ఇతి సమవకారః - శేషం స్పష్టం॥ ౩౬॥ వీధీం లక్షయతి
యత్రైతి॥ ఎకోంకోముఖనిర్వాహవిత్వాదికా భాణవదిత్యతిదేశలభ్యః ।
విశేషమాహ పృత్తితిత్యాదినా॥ శృంగారోతిభూయసా సూచనీయభివ్య
నేనరసాంతరాణామత్యల్పశస్సూచనంగవ్యతే - ఉష్ణత్యకాదీనిప్రస్తా
వనాయాముక్తాని-యత్రైవంసావగ్రీసావీధీ-వీధివదంగానాం మాగళవ
త్పక్షివద్వామతా - ఏకపాత్రైణపాత్రస్వయేన వాయోగోత్రాన్య
తోవగంతవ్యః॥ (ఇదమవ్యత్రానుసంధేయం - అస్యాం ప్రాయేణలా
స్యోంగదశకంయోజయేన్నవా । సామాన్యాపరకీయావానాయికాతా
నురాగినీ । వీధ్యంగప్రాయవస్తుత్వానోచితాకులపాలికా । లక్ష్యమ

సాసమవకారస్సాన్వదీర్యంస్తైశ్చైశ్చిద్యతః॥ ౩౬॥ అథవీ
ధీయత్ర భాణవదంగానాంక్లప్తిర్వృత్తిస్తుతైశ్చీ । శృంగా
రఃపరిపూర్ణత్వాత్సూచనీయోతిభూయసా । ఉష్ణత్యకాదీ
న్యంగనిసావీధీవీధివన్తతా॥ ౩౭॥ అథాంకః॥ యత్రోపపత్తిం
ప్రఖ్యాతం ప్రధానం కరుణారసః । స్త్రీణాం విలాసోవాగ్మ్య
ద్దం నేతారః ప్రాకృతానరాః । భాణవత్సంధిపృత్తిదిసఉ
స్సృష్టౌంకసంజ్ఞితః॥ ౩౮॥ అథేహోమ్మగః॥ మిశ్రమీహోమ్మగే
వృత్తం చతురంకంత్రిసంధికం । మర్త్యదివ్యాచరణయా
సాయక ప్రతినాయకా । ధీరోద్ధతోస్త్రియందివ్యాంహర్తు

ప్యాస్తువిజ్ఞేయంమాధవీవీధికాదికమితి॥ ౩౯॥ అంకం లక్షయతి యత్రైతి॥
ఇతిపృత్తిం ప్రఖ్యాతముత్పన్నంవేతకేచిత్ - ప్రాకృతాదివ్యాతిరిక్తాః -
అతపవ శౌరదాతనయేనోక్తం - దివ్యైరయక్తః పురుషైశ్చేషైరన్యై
స్సమన్వితఇతి-సుగమమన్యత్ - యపవంవిధస్సేయంపుత్రాదీనామివ
ప్రాకృతనాయకాదీనా మాశ్రయత్వాదంకఇతిసంజ్ఞితః - అయమం
కోనానాప్రకారేతి లక్షణముల్లంఘ్య సంజ్ఞత్వా దుత్సృష్టఇత్యుచ్యతే-
అతఏవోత్సృష్టికాంక ఇతి నాటకాంతర్గతాంకవ్యవచ్ఛేదార్థమితి ధనికా
వ్యావప్తః॥ ౪౦॥ ఈహోమ్మగం లక్షయతి॥ మిశ్రమితి॥ గర్భావహర్మరహితా
స్త్రయస్సంధయోయస్త్రికాతత్త్రిసంధికం - అభాసరసయోరనురాగ

తూన్యనాయకానురక్తత్వాదితిభావః - అతఏవోక్తందశరూపకే దిన్య
 స్త్రీయమనిచ్చంతీ మపహారాదినేచ్ఛతి - అవధంయుద్ధమజాయుద్ధక
 ల్పమిత్యర్థః- గతపన్యత్ - మృగవదలభ్యాంనాయకాంనాయకౌప్తిన్నీ
 హతశతీహేమృగః- అస్యారూపకసామగ్ధ్యాసోన్వయైషములత్వం వార
 యతి- ఎషేతి॥ ౩౯॥ *

కేవలౌదైశలక్షణాభ్యాంరూపకసామగ్ధ్యాదుర్గ్రహత్వాదుప
 కాంతరాణామేతదుదాహరణేనోదాహృతకల్పత్వంహృదినిధాయ జిజ్ఞా
 సుజనానుగ్రహార్థం నాటకమాత్రమత్రోదాహ్రియతఇతి ప్రతిజ్ఞా
 ఫీతే-తత్రైతి॥ అథసాంగంనాటకముదాహర్తుమారభమాణోవిద్యానాథ
 స్తత్ప్రేరూపా పరిపంధినః పూర్వరంగస్య ప్రధానాంగభూతామాశీ

కామాచకాముకా॥ అవధంయుద్ధమన్యోన్యమాభాసరసయో
 స్తయోః॥ ఏషాప్రక్రియాదశరూపకౌక్తిత్వమసారేణ॥ ౩౯॥

—❀— నాటకౌదాహరణప్రారంభః —❀—

తస్మాత్సాంగంనాటకముదాహ్రియతే॥ భద్రాంకాతుకవే
 దిమాగతపతోరన్యోన్యమాసేదుషా శ్చైత్రై ర్మైరుహిమాచల
 ప్రభృతిభిర్దైవైర్హరింద్రాదిభిః । వ్యాప్తాంపార్శ్వయుగే
 పురోంబుజ భువావశ్చౌచ్యమేనాదిభి సాన్వీభి శ్శివయోర

రూపమంగళాన్వితాంనాందీమాదాపుదాహరతి॥భద్రామితి॥ భద్రాం
 విచిత్రవితానమణితోరణాదిపరిపూర్ణేణ మంగళాం - పార్శ్వయుగేవ
 భూవరప్రత్యాసన్నైత్తేరుహరిప్రభృతిభిర్వాప్తాం - పురోభాగేఅం
 బుజభువాయాజ్ఞాకేనప్రస్తానా - తదుక్తంశ్రీకంఠలీలాయాం కల్యాణ
 కాండే-దాతామహీభృతాం నాథోహూతాదేవశ్చతుర్ముఖః । వరఃప
 శుపతిసాన్వితౌతౌన్యవిశ్వారణిస్తథేతి - మేనాహిమాచలమహిషీతదా
 దిభిసాన్వీభిః పురంధ్రీభిః-పశ్చిద్భాగేవ్యాప్తాం - కాతుకవేదింవివా
 హూత్సవ వితర్దికాం అగతపతోఃప్రాప్తయో రన్యోన్యమాసేదుషాః
 యథామిథస్సంస్పృశ్యస్తథాసీనయోరిత్యర్థః - యథాస్థాన ముపవిశ్వో
 న్నార్థభాయామిత్యాపస్తంబత్పరణాత్ - శివయోః పార్శ్వతీవరమేశ్వర

యోః-పుమాన్ (స్త్రీయే త్యేకశేషః- విహహేభవావై వాహికీ - అసాం
 గనరణిరన్యోన్యదర్శనమిత్యర్థః - ఇదమపితత్రైవోక్తం- దేవోపదేవీమా
 లోక్యసలజ్ఞాంహిమలైలజాంః నత్యవ్యతినతాపాంగీసాచదేవంపుషధ్వ
 జమితి- సావఃపాత్వితిసంబంధః ॥ లక్ష్మ్యేలక్షణంయోజయతి ఏషితి ॥
 ౧॥౨॥నాంద్యంతఇతి- నాందీంప్రయుజ్యతూర్వసూత్రధారేఽనిర్వతఇత్య
 ర్థః ॥ సూత్రధారఇతి - ద్వితీయోనటాఖ్య ఇత్యర్థః - రంగప్రవిష్టఇతిశే
 షః - ఇదమనుపదమేవరంగంప్రసాద్యేత్యాదినాతతృత్యముక్తం ॥
 తథాహ సమంతాదితి ॥ సహర్షంసూచనమాత్రాదేవ సాంప్రదాయ

పాంగసరణిర్వైవాహికీపాతువః ॥ ఏషాద్వావింశతిషదా
 నాందీ - అస్యాంవివాహప్రవృత్తయోశ్చివయోర్వర్ణనయా
 సకలనరేంద్ర పరికరస్య ప్రతాపరుద్రస్య కాకతీయరాజ్య
 లక్ష్మీప్రాప్తిర్నాటకప్రయోజనరూపా కింవిదర్థ శత్ర్యసూ
 చ్యతే ॥ ౧ ॥ దేయాత్సిద్ధింమహాలక్ష్మీర్జగద్రాయోధురంధరాః
 విష్ణువక్షస్సర్వరన్నాలావిహితాలయితోరణా ॥ ఏషాచనాం
 దీప్రతాపరుద్రరాజ్యలక్ష్మీమంగళవిధిలక్షణా ॥ ౨॥ నాంద్యం
 తేసూత్రధారః-సమంతాదవలోక్యసహషణం॥ కథమాసూ
 త్రితపససమంతతోరంగమంగళవిధిః॥ తథాహి ॥ అవిష్క
 ర్వంతిమురజాస్సర్వతశ్చబ్జమాధురీం । సంగీతోపనిషద్విద్యాం
 వీణాః ప్రస్తావయంత్యమూ ॥ ఏతద్రంగప్రసాదనం॥ ౩॥సప్ర

తైస్సన్నద్ధమానధాదికమితి సప్రసాదమిత్యర్థః ॥ త్రివిధంరంగప్రసా
 దనముక్తంతత్రద్వితీయముదాహరతి అవిరితి ॥ శబ్దానాంవాద్యవిశేషా
 నాంమాధురీంశ్రోత్రప్రియత్వం - మాధుర్యశబ్దాత్ వ్యజంతాత్ జీ
 ప్పుత్యయేయస్యేతియలోపేమాధురీతిసిద్ధం - అతపవాహవామనః -
 వ్యజిష్టితరణా దీకారోబహుళమితి - సంగీతోపనిషత్సంగీతరహస్యం
 తామేవవిద్యాం - ఉభయత్రమారజికావైణికాశ్చలక్ష్యంతే ॥ ౩॥ అథ
 శ్లోకైఃకావ్యాధ్యసూచకై రిత్యాదినాభారతీవృత్త్యాశ్రయణముక్తం త
 దుదాహరతి- భూభృదితి - యస్యదేవస్యభూభృత్సూతామహాదేవాపా

ర్వలీపరమేశ్వరౌ- పితరౌమాతాపితరాదివిశ్రుతౌ - పితామాత్రైశ్చై
కశేషః - కదాచిల్లీలయాగౌరీగిరిశౌగజాకారేణవిహరమాణౌ గజానన
మజీజనతాం-తదుక్తంసాగ్రందపురాణై-ప్రశస్తమస్తమాతంగవపురూఢ
త్వాథభూతపః । భగ్రిసుమాణోపనేతస్త్రిక్రీడాంస్వీకృతవాన్నిభః ।
తమాలోక్యమహాదేవీమహేశచానువర్తిసి । కరిణీరూపమాస్థాయతేన
సావిచచారహేత్వాదినా - ఎకస్త్రిన్నర్థైఃసరస్వేతరస్త్రిన్సరిణశ్చైకృతిర్య
స్యసోయంసరసాగాకృతిః- తథాపిశ్రీమాన్ రమణీయస్సదేవొగణేశోప
సానూజికానాంశ్రేయసేస్త్వితివాచ్యాః - సూచ్యాః - యస్యక
థానాయకస్యభూభృత్సతారాజపుత్రీమమృడంబా- మహాదేవస్తన్నా
మకొమహారాజః - పితరాదివిశ్రుతౌ-సరసాగానరశ్రేష్ఠాః - సీంహశా
ర్థులనాగాద్యైఃపుంసి శైష్ట్యాధగోచరాభివ్యభిధానాత్ - ఉపమితస

హర్షం॥భూభృత్సతామహాదేవాపితరౌయస్యవిశ్రుతౌనర
సాగాకృతిశ్రీమాన్సదేవశ్చైస్త్రియసేస్తుపః ॥ ౪॥ ఉద్ధృమవ
లోక్య । చిరాదనుకూలేనకాలేనాపగతమద్దినానిదిడ్ముఖాని ॥
యతః॥విహరద్రాజహంసశ్రీర్విలసన్నిత్రమండలః । ప్రసా

మాసః- తదాకృతిః-నలనహుచదివీపాదిసన్తృప్త్యభ్యర్థః - సదేవొరాజా
దేవస్సురేషునేరాజ్ఞీతివిశ్వః - అత్రద్వయోరప్యథయోర్వాచ్యత్వాభా
వాన్నజ్ఞైషః- నాపిశబ్దశక్తిమూలఉపమాలంకారధ్వనిః - సంబంధాంత
రేసంభవతిసాదృశ్యమూలకత్వకల్పనానపేక్షణాత్ - కింతుసూచకత్వ
సంబంధాచ్చబ్దిశక్తిమూలావస్తుధ్వనిః - అతఏవాక్తమలంకారసర్వస్వే
జ్ఞైషాలంకారప్రస్తావే - యత్రసూచనవ్యాపారోస్తి తత్రశబ్దశక్తిమూ
లావస్తుధ్వనిర్బోధవ్యభిశ్చ॥ ౪ ॥ ఋతుంకంచమపాదాయేతేషమంశము
దాహరతి-ఉద్ధృమిత్యాదినా ॥ విహరంతీరాజ్జశ్చంద్రస్యహంసావా
చశ్రీర్యత్రసతథోక్తః - అన్యత్రరాజహంసారాజశైష్ట్యాస్తస్త్రివిహ
రభూమిరిత్యర్థః - విలసన్ప్రకాశమానంమిత్రమండలంసూర్యమండలం
అన్యత్రసుహృత్స మూహూయత్రసతథోక్తః - ప్రసన్నఃపిత్రమే
శూపగమాదన్యత్రస్వభావాచ్యేతిభావః - సన్న్యాసనక్షత్రమార్గం అన్యే

త్ర సాధుమార్గం ప్ర సాధయతి భూషయతి - అత్ర ప్రస్తుత శరద్విశేషణ
సామ్యేనా ప్రస్తుతరాజసూచనా త్సమాసోక్తిః - అతపవేదంగుణీభూత
వ్యంగ్యం - నపునః పూర్వవర్ణనీరితి బోధవ్యం ॥ లక్ష్యే లక్షణం యోజ
యతి-కావ్యాధైతి ॥ ౫ ॥ అథ సామాజికానుగ్రహమాశాస్త్రే సవినయమిత్యా
దినా ॥ భాగధేయవివర్తస్య భాగ్యపరిపాకస్య-కళార్ణవో నామనాట్య
వేదాచార్యః ॥ ౬ ॥ ఆకాశభాషితేనతదీయము తరమాహ, ఆకాశఇతి ॥
తల్లక్షణంతు ॥ కింబ్రవీష్యేవమిత్యాదినాపాత్రంబ్రవీతియత్ | శు

ధయతి సన్మార్గం ప్ర సన్నశ్శరదాగమః ॥ కావ్యాధ్యసూచకా
భ్యాంశ్లోకాభ్యా మృతుసమాశ్రయణేనాసంసృతప్రా
యనరాశ్రిత వాగ్ద్యవహారరూపాభారతీ వృత్తిః కథితా ॥
౫ ॥ సవినయముపసృత్య సభాభిముఖమంజలింబధ్వా భోభో
మధ్యమభువనభాగధేయ వివర్తస్యైకశిలానగర పుణ్య రా
శేః కాకతీయకులదేవతాయాః స్వయంభూదేవస్య సతతమ
హూత్నవ మాసేదివాంసోవిద్వాంసః కలార్ణవనాట్యవే
దాచార్యస్య పుత్ర మభినయవర్షణం మా మభిమతరూప
కస్త్రయోగానుజ్ఞయాపరవసుగృహీత ॥ ౬ ॥ ఆకాశేకర్ణంద
త్వా - కింబ్రాథ ॥ యస్మిన్ జగన్మంగళ మస్తివస్తుయస్తై
స్వయంభూ స్పృహయత్యజస్త్రం । తచ్ఛ్రోత్రయోగో
చనయోః పథాంసః శృంగాటకం నాటకమావరస్తు ఇతి ॥ ౭ ॥
సహర్షం ॥ అన్తర్మనారథసంవాద్యేవపరిషదాదేశః । యత్ప్ర

త్వేవానుక్రమప్యేకస్తతస్త్విదాకాశభాషితమితి ॥ యస్మిన్నితి ॥ స్వయం
భూరీశ్వరీయస్తైవస్తునేలజస్త్రం స్పృహయతి - స్పృహేరిషితఇతిసం
ప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ - జగన్మంగళంతద్వస్తుయస్తై న్నాటకేస్తీతి యో
జనా । వాచికాభినయనశ్రావ్యత్వాదితరాభినయన దృశ్యత్వాచ్చహ
శ్రోత్రయోరిత్యాది- శృంగాటకంచతుష్పథం- తన్నాటకమావరస్తు -
ఇతిశబ్ద ఉరసమాప్తా ॥ ౭ ॥ సంవాదేనసంతుప్యన్నుతరార్థముఘట
యతి- సహర్షమిత్యాది ॥ అఘటమానఘటకందై వానుకూల్యంజానమి

త్యాహ అహేమాశ్రితి || సభాగుణగ్రాహణీతిభావః - మహాద్వామహా
 మూల్యాః - నటానామాహ్నాయోనాట్యం - ఛందోగౌఢీకేతిజ్ఞాప్రత్య
 యః-తస్యశ్రుతిశబ్దేనచూతవృత్తాదివత్సమానాధికరణసమాసః- తస్యాః
 పారంధృష్టవాక్నాట్యశ్రుతిపారదృశ్యా - దృశ్యేక్ష్యసిమ్ - సుధాము
 చోఽమృతవర్షిణ్యః| ప్రరోచనాముదాహరణేయోజయతి - ప్రశంసయే
 తి-ప్రస్తుతార్థస్యేతిశేషః- అభిముఖీకరణరూపేతి సామాజికానామితిశే

తాపరుద్రచరితానుబంధః ప్రబంధస్సామాజికానాంమనసి
 వర్తతే|అహేమాసర్వంసుఖుటితమనువిధాత్రావిధాతా||
 యతః || సభాస్వయంభూపరమేశ్వరస్యప్రతాపరుద్రస్య
 గుణామహాద్వాః | అహంచనాట్యశ్రుతిపారదృశ్యాసుధాము
 చస్తస్యకవేశ్యవాచః || ఏషాప్రశంసయాభిముఖీకరణరూ
 పాధారతీవృత్తైరంగంప్రరోచనా || సవిమర్శంకథమస్తత్ప్రే
 యసీసంగీతశారికాచరయతి || ౮ || ప్రవిశ్యనటీ-పురోవలో
 క్యసస్పృహం || కిభారశ్చుఎనుంవత్త మజీరరవోసహావి వి
 హరతీష్| అహసగీఅనుత్తంవావింతాడణంటంవముహతూరణి
 తాటమ్| ఛాయా || కింభారత్యాశ్శూయితేమంజీరరవస్సభా
 యాంపిహారంత్యాః | అథసంగీతశ్రుతిర్వావిజ్ఞాతంనాట్య
 ప్రముఖశూర్యనినాదః || ఏతత్సామ్యాదనైకార్థయోజనరూ
 పంత్రిగతంప్రస్తావనాంగం||౯||ఉవస్సృత్య | అంజత్తఅమ్మి ఆణ
 వేదుకోణిటటఅణుంబీఅదుత్తి||ఛాయా|| ఆర్యత్తయమస్త్రీఆజ్ఞా
 వయతుకోనియోగోనుష్ఠీయతామితి || ౧౦|| సూత్రధారః ||

షః|పేక్షికాద్యున్నుఖీకారఃప్రస్తుతార్థప్రశంసయా | ప్రరోచనేతిలక్ష
 నాత్ || ౮||కి మితి|| ధారశ్చుఎత్తత్వశ్రవకారస్యఏదోతోఃకృచ్చిత్వరూపే
 ణప్రాస్వత్తిహ్రీప్యః, ఎవమన్యత్రాపి వృత్తానుసారేణద్రష్టవ్యం ||
 లక్ష్మ్యేలక్షణంయోజయతి, ఎతదితి || ప్రస్తావనాంగమిత్యనేనపూర్వరం
 గాంగత్రిగతవ్యవచ్ఛేదః || ౯ || త్తయమస్త్రీఆజ్ఞావయతుకోనియోగోనుష్ఠీ

యతామితి॥ ౧౦॥ సూత్రధారోవిలంబితవతీంసటీముపాలభతే యదితి॥
 ధ్రువాటక్షణంవయ్యోమః-మాధుర్యంగాయనీవిశేషగుణః - తదుక్తంశా
 భృదేవేన- రూపయావనశాలినోగాయనోగత్యవస్తతాః । మాధు
 ర్యధుర్యధ్వనయశ్చతురాశ్చతురప్రియాశ్చతి - చారుభిఃప్రియదర్శనైః -
 అంగహరేషులలితైః లలితాదిసుకుమారాంగహరైరిత్యర్థః - సప్తమీ
 శౌండైరితిబహువచనేనాద్యర్థలాభః - లాస్యంహృదునర్తనం-లాస్యం
 తుసుకుమారాంగంపకరధ్వజవర్ధకమితిలక్షణాత్ - గాస్యామిత్యాదీనాం
 స్థానినోస్తదోహమితివిశేషణంధృవాగానాదీనామవిలంబసూచనార్థం-
 అత్ర - ధ్రువాగానాదికం సర్వంనిర్వహామితి ప్రాగుక్తవత్ప్రభవ
 త్యాసర్వమేవం నిర్వ్యుధమితివివరీతలక్షణయా సనిర్వ్యుధమితిలభ్య

ఆర్యే॥ యద్గైహికలకంఠనాదమధురంగాస్యామిగీతింధ్రు
 వాం లాస్యంచారుభి రంగహరలలితై రావిషగిరిష్వామి
 యత్ । రహ్యంయత్కిలరంగమంగళవిధింసంపాదయిష్యామ్య
 హంప్రాగిత్వక్తవతీతదద్యనిపుణేనిర్వ్యుధమేవంత్వయా॥
 ఏతత్ప్రియసద్యశైరప్రియైర్వాక్యైరుపాలంభనాత్ ఫలం॥

౧౧॥ నటీ॥ సభయం॥నంటసామంగీసమంగీకాదుపిశేబితి ।
 సంచీకితిఖుసా । కేణఉణరూపవీణపటపంకమీలదు ॥

తే- అత్రనర్తనోపయోగికరపాదాదికమవిశేషః-కరణంతు పుష్పపటా
 ది- తదుక్తంసంగీతరత్నాకరై - స్యాత్క్రియాకరపాదాదేర్విలాసేనా
 త్రుటరసా । కరణంసృతకరణంభీమవద్భీమసేనవదితి- తస్యముదాయ
 సాధ్యోనర్తనప్రయోగవిశేషః అంగానా ముచితదేశప్రావణేన హర
 ప్రియాంగప్రయోగత్వేనవాంగహరశ్చత్యవ్యతే-తదుక్తం - అంగానా
 ముచితేదేశేహరణంసహసకం । అనేకకరణోత్పాద్యమంగహరోభిధీ
 యతే॥ యద్వాహరోహరస్యాయంప్రయోగోగై రితిస్మృతశ్చతి - లలి
 తాదిలక్షణం బహ్వపేక్షమిహవిస్తర భయాన్నలిఖ్యతశ్చత్యవ్యతో ర్తప్త
 వ్యం॥ ౧౧॥నాట్యసామగ్రింసమగ్రికతుకంవిలంబితం - సజ్జీకృతాశ్చిత్వే

మా-కేనపునారూపకేణప్రయోగఉపక్రమ్యతాం॥ ౧౨॥ సంస్కృతమా
శ్రిత్యేతిపత్రికాగతస్యస్వభాషితత్వాభావాత్-వాచయతిపతతి - వచి
రయంచౌరాదికః ॥ నాళికాఖ్యమంగంవత్తుం బహిర్లాపాంప్రహేళికా
మాహ తేజఃకృతి॥ నాళికాలక్షణేసోపమానవిశేషణం కృతాకృతమితి హృ
దయ-అతపవోక్తమేషానిగూఢాగ్ధానాళికేతి॥ ౧౩॥ నిగూఢస్థమితి ॥ ఛే

ఛాయా ॥ నాట్యసామగ్రింసమగ్రికతుఁవిలంబితం॥ సజ్జే
కృతాఖ్యేషా । కేనపునారూపకేణ ప్రయోగ ఉపక్రమ్య
తాం॥ ౧౨॥ సూత్ర ॥ నన్వియమేవరూపయన్వితిపత్రికాంద
దాతి ॥ నటీ గృహీత్వాసంస్కృతమాశ్రిత్యవాచయతి ॥
తేజః పర్యాయహరయోః కింకింసంబోధనంమతం । కిమాశీ
ర్వాదవిషయోవిద్యానాథకృతిశ్చకా॥ ౧౩॥నటీ॥ సమందస్త్రి
తం ॥ నిగూఢంథఖువదధేఆణవఅణపడిహోత్ర - కీరిసఉత్తర
నిరూపేదుతింజో ॥ ఛాయా॥ నిగూఢాగ్ధంఖ్యేతచ్ఛేకానాం
వచనంప్రతిభాతి - కీదృశముత్తరంనిరూపయత్వార్యః ॥ సూ
త్ర॥అయిసున్యక్తమేతత్ - ప్రతాపరుద్రకల్యాణమితిప్రతీ
యతపివ॥ ఏషానిగూఢాగ్ధానాళికా॥౧౪॥నటీ ॥ కహకహాణా
అలణామహెఆణుబధ మణోహర ఖునాడతి । పటవోపప
దకిఅతంసరంణోణామకహజా అంతిపుంభీతిది ॥ ఛాయా ॥
కథంకథానాయక నామధేయానుబంధమనోహరం ఖలునా
టకం । ప్రతాపోపపదాంకితంతస్యరాజ్ఞోనామకథంజాతమితి
పృథ్వీతే॥౧౫॥సూత్ర॥ప్రియేశూయతాం ॥ తంసుజాతంప

కావిదగ్ధాః ॥ ౧౪ ॥ కథంకథానాయక నామధేయానుబంధమనోహరం
ఖలునాటకం - అశ్రకథమిత్యాశ్చర్యే - ప్రతాపోపపదాంకితంతస్యరా
జ్ఞోనామకథంజాతమితిపృథ్వీతే - అశ్రకథంశబ్దఃకారణవాచీ - కారణేపి
కథంతరే-విస్తయేసంపదుద్భవత్యిభావప్రకాశవచనాత్॥౧౫॥సూర్య
సదృశత్వాత్ప్రతాపరుద్రకృతి సంజ్ఞాసంజ్ఞాతేశ్చుత్తరమాహ తమితి ॥

౧౬ || వీరావతారత్వాద్విరరుద్రసంజ్ఞాపిసమభూదిత్వాహ విష్ణోరితి ||
 ౧౭ || లోకానాంకర్ణయుగళస్య భాగధేయేనైతన్నామయుగళం శూక్రి
 యతే || అథావలితస్యద్వితీయంభేదముదాహరతి చిరస్సేతి || ప్రకృత
 కార్యంనాటకప్రయోగరూపం || ౧౮ || అహహాభితి || ప్రతాపోంకశ్చి

ముద్వీక్ష్యత్సాంకారవిమివోదితం | ప్రతాపరుద్రఇత్యాఖ్యా
 మకరోత్కాకతీవ్వరః || ౧౬ || అన్యచ్ఛువిష్ణోర్విశ్వైకవీరస్య
 కాకతీయకులేస్థితం | అవతారముంజ్ఞాత్వా వీరరుద్రంప్ర
 చక్షుతే || ౧౭ || నటీ || లోకాణకంబజులశంసభాలహేవిణవీద
 నామజులశేసుణీఽది - చిరంసణంటవింజాణువంటణఫలితి - జే
 ణలోకమగళకాకభిణరేచరిలలహిణింజభి || ఛాయా ||
 లోకానాంకర్ణయుగళస్య భాగధేయేన ఏతన్నామయుగళం
 శూక్రియతే - చిరస్యనాట్యవిద్యానువర్తనంఫలితం - యెనలో
 కమంగళంకాకతినరేంద్రచరితమభిసీయతే || ఏతన్నాట్యప్ర
 సంగేనప్రకృతకార్యావలగనాదవలితంద్వితీయం || ౧౮ ||
 సూత్ర || అహహాప్రజ్ఞాసంవాదోయమాయుష్టత్వాః | య
 దియంకవీనాంప్రశోఽత్తరమాలికా || యథాకిల || కింలొక
 శ్రవసోర్భాగ్యంమంగళశ్రవణంముహుః || కింమంగళంప్రతా
 పాంకరుద్రస్యచరితాదభుతం || ఏతత్ప్రశోఽత్తరమాలాహ
 పముద్వాత్సకం || ౧౯ || నటీ || అంఅఃపరివంటణేనసంపస్థుటీల
 ది || ఛా || ఆర్యపరివర్తనేనసర్వంసంఘట్యతే || సూత్ర || ఆర్యే ||
 త్వయాదాదైరుదారశ్రీరాట్యసంపదియంముమ | ప్రబం

హ్మంయస్యరుద్రస్యతథోక్తస్య || ద్వితీయ ఉద్వాత్సకభేదోయమిత్యా
 హ ఏతదితి || ౧౯ || మిథస్తాన్నత్రమాత్రమపి ప్రపంచలక్షణంమత్వాహ
 అవ్యిత్యాదినా || ఆర్యపరివర్తనేనసర్వంసంఘట్యతే || త్వయేతి || దాదైః
 కళత్రేణ - భార్యాజాయాధపుంభూమిదారాభివ్యవరః - విదర్భకవి

ప్రియాఘణితిర్విదర్భఘణితిః తత్సమృశారీత్యవైదర్భ్యా ॥ ౨౦ ॥ ఏతా
దృశగుణ మహార్హప్రతాపరుద్రచరితమధికుర్వతస్తస్యకవే సుంపూర్ణ
స్మరస్వతీప్రసాదః ॥ ౨౧ ॥ కవిభారత్యోరుక్తిప్రత్యుక్త్యోఽప్రిరావృత్తి
రూపాంవాక్కోశిమాహ-మాతరితి ॥ అత్రమాతృశబ్దైనకవేర్భారత్యాం
భక్తివిశేషోవత్సశబ్దైనతస్యాస్తస్త్రిన్వాత్సల్యాతిశయశ్చసూచ్యతే ॥ కవి
రాహతవేతి ॥ భారతీప్రయోజనంపుచ్చతి అద్యేతి ॥ కవిస్తదాహ-జి
హ్వాతి ॥ భారతీస్మరణమభిధియైవాహ-జ్ఞాతంతత్తతి - ప్రార్థనానిమిత్త

ధలక్షీరీత్యేనవిదర్భఘణితిస్పృశా ॥ ఏషమిథస్తోత్రరూపః
ప్రపంచః ॥ ౨౦ ॥ నటీ ॥ ఏఱిసగుణమహంఘుపలవరుందచరి
తిఅహికరితతోతంసకత్తణోసపుంణో సరంసశ్చవసాదో ॥
ఛా ॥ ఏతాదృశగుణమహార్హప్రతాపరుద్ర చరితమధికుర్వత
స్తస్యకవేః సుంపూర్ణస్మరస్వతీప్రసాదః ॥ ౨౧ ॥ సూత్ర ॥ ఆ
ర్యేషవమేవ-నన్దేషాకవిభారత్యోర్వాక్కోశిః ॥ యథాకిల ॥
మాతర్భారతివత్సకింతవ కృపాంయాచెద్యకింప్రస్తుతం జి
హ్వకాకటివీరుద్రనృపతేస్తోత్రాయసన్నహ్యతి ॥ జ్ఞాతం
తేవిహరంతు వాగ్దహరయస్సంధ్యానటధూర్జటిత్వం గన్తా
ళితరంగిణీకలకలారంభప్రియంభావుకాః ॥ విషన్యోన్యసం
లాపరూపావాక్కోశిః ॥ ౨౨ ॥ నటీ ॥ అన్యూణశ్చురిసణరేదచ

మితిశేషః - సంధ్యానటధూర్జటిత్వంగన్తాళితరంగిణీ కలకలారంభస్య
సంధ్యాతాండవ ప్రవృత్తేఖండవరశుదోధూయమాన జటాజూటవిజృం
భమాణజాహ్నవీకల్లోలకోలాహలస్య ప్రియాభవంతీతి ప్రియంభావు
కాః తత్కల్యాణిత్యర్థః - కర్తరిభువత్తతి ఖుకఞ్చ్రిత్యయేముమాగమః -
వాగ్దహరయోవాన్వైభవ్యః - విహరంతుప్రవర్తంతాం - యదిజ్ఞాతమి
త్యేకంవాక్యం - తదాసమానవాక్యేనిఘాతయిష్టదప్తదాదేశావక్తవ్యా
ఇతినియమా ద్వాక్యాంతరవర్తిపదస్య నిమిత్తత్వాయోగా త్పదాత్పర
స్యయిష్టదోవిధియమానస్తేనుయావేక వచనస్యేతితయా దేశోనస్యాత్

౨౨॥ అష్టాణమితి ॥ ౨౩॥ సూత్రధారః స్వసామర్థ్యమావిష్కరన్వన్నా
హ కించిత్వాది॥ ఆఁకోపే- ననురవధారణే - యోగ్యతయా సామర్థ్యే
నకర్త్యా ॥ ౨౪॥ నటీస్వసామర్థ్యాధిక్యమావిష్కరోతి-సంగీడేతి॥ సంగీ
తసారస్యమహర్ణవఉద్వేల్యతేప్రవర్థ్యతే - అవధానయానపాత్రమా
రోహత్యార్థః- అవహితోభవేత్సర్థః- అతవివాధిబలమిదమిత్యాహ-విత

రిఆణుడోలోణంతాడబరోహాణ్మణవేంతిసంయుసేణవేవభి

మేహిఅతి ॥ ఛా ॥ అస్తాకమీదృశనరేంస్రచరితానుకూలో

నాట్యాడంబరోభవతినవేతిసాధ్యసేనవేపతేమేహృదయం ॥

౨౩॥ సూత్ర॥ కించిత్సూయం॥ ఆఁకిముష్యతే॥ నిరవద్యాన
నుమన్నాట్యవిద్యాసామగ్రి । కీదృశీపునస్తవగీతిర్యోగ్యత

యాభవిష్యతి ॥ ౨౪॥ నటీ॥ సంగీతసారంసమహంబవోఉండె

ంశభి-అవహాణజాణవంతరిహదుఅంజో॥ ఛా॥ సంగీతసార

స్యమహర్ణవ ఉద్వేల్యతే అవధానయానపాత్ర మారోహ

త్యార్థః॥ ఏతదన్యోన్యవాక్యాధిక్యాదధిబలం॥ ౨౫॥ సూత్ర॥

చిరమవహితపవాన్తి॥ గన్వియముపక్రమ్యతేభుగ్రివా । నటీక

ర్తృకధుగ్రివాగాన ప్రతిజ్ఞావచనం సంభ్రమోదితమితిగం

డం॥ ౨౬॥ నటీ॥ సస్మితం॥ కహఅంజోభువంగాలభి॥ ఛా॥ కథ

మార్యోభుగ్రివాంగాయతి॥ ౨౭॥ సూత్ర॥ అయికథమర్థోక్త

ఏవత్వరానాట్యవిద్యేతిశేషంనజిహ్నుతి । ఎతమక్తస్యాన్యథా

యోజనరూపమవస్థందితం । ఆర్యేనూనంధుగ్రివాగానోత్సు

కంతవచేతః । తదారభ్యతాంగీతిః॥ ౨౮॥ నటీ - తథాకరోతి॥

దితి॥ ౨౫॥ చిరమిత్యాదిగండాంతంస్పష్టం॥ ౨౬॥ సూత్రధారవాక్యంవి
డంబయతి సస్మితమితి॥ కథమార్యోభుగ్రివాంగాయతి॥ ౨౭॥ భుగ్రివానా
ట్యవిద్యేతిమేవివక్షితం - తదర్థోక్తఏవత్వమన్యథామన్యసభిత్యాహ అ
యీతి॥ త్వరాకర్తృ- భుగ్రివాగానోత్సుకమితి - అన్యథాతన్మయినారోప
యేదితిభావః ॥ ౨౮॥ నటీరాజ్యలక్ష్మీంశరతా-లనరసేంద్రప్రస్తుత్యప్రవృ

త్రాంధ్రవాంగాయతి-శచ్చితి || ఇమాశ్చయంలక్ష్మీః రాజ్యలక్ష్మీఃశౌక్ల్య
నిమిత్తత్వనిబంధనేనయశసా ధవళితాభవనాంతరాణి లోకాంతరాణి
యస్యాస్సాతతోక్తా - విలసత్కువలయశ్రీరుల్లసదుర్విమండలశోభాచ
రాజ్ఞోన్యవస్యప్రసాధనంకరోతి - అన్యశ్చయంసరసిధవళితంకాలుష్య
పగమేననిర్మలీకృతం భవనాంతరముదకమధ్యంయస్యాస్సాతతోక్తా - వి
లసత్కువలయశ్రీరుల్లసస్నిలోత్పలసంపత్తిశ్చ రాజ్ఞశ్చంద్రస్య ప్రసా
ధనంకరోతి - రూపకేషుతావన్మాద్గాభినయేనప్రావేశికీప్రభృతయః పం
చధ్రివాఃప్రయోక్తవ్యాః- తదుక్తం || ధ్రివాఃపంచప్రయోక్తవ్యార
సాభినయసిద్ధయశ్చితి - తత్రైయమంతరానామధ్రివా-తల్లక్షణంతుభా

శంభీసరంసక్రాంతమాధవళిభవంతరావికాంతి | విశస్
తమవళిసిరీరానింసపసాహణసుణి|| ఛా || లక్ష్మీస్సరస్వతీ
చక్రయంధవళిత భవనాంతరాంతరాంతీ | విలసత్కువలయ
శ్రీరాజ్ఞఃప్రసాధనంకరోతి || ౨౯ || సూత్ర || అకర్ణ్యసరసా
వేశం || గాథాలింగనసమ్మర్దప్రత్యక్షరంగళత్సధాం | ధ్రివాం
కరోమిసర్వాంగేశ్రోత్రైకామృతవద్దీణీ || ఏషరసవశా
దసంగతార్థవ్యాహరరూపోసత్ప్రగ్రహః || ౩౦ || సతీ || సోపహా
సం || సుఉమారాఖివిసా అంలంసనింజలలింగణవేంలణిస

వప్రకాశే || సర్వాసామంతరావస్తరసాదివశకల్పితా | అంతరాసాధ్రి
వాజ్ఞేయానాట్యాభినయరంజనీతి- విశేషాంతరాణితత్రైకా ప్రప్రవ్యాని
విస్తరభయాదిహనలిఖ్యంతే || ౨౯ || రసప్రయుక్తంప్రలాపముదాహరతి
గాథేతి || పూర్వంశ్రోత్రయో రేకంముఖ్యమమృతంవద్దీతాచ్ఛిల్లేన
తాంతతోక్తాం - సంప్రతిగాథాలింగనసమ్మర్దేన ప్రత్యక్షరంద్రాయోస
దృతాదశేషాదపివద్దాగ్ధళత్సధాంసతీంధ్రివాంసర్వాంగేకరోమి || ౩౦ ||
సూత్రిణోసత్ప్రగ్రహమమృతాయితుమాహ-సోపహాసమితి || సుకుమారా
ఖిల్లేషా ఆర్యస్యకర్తుర్నిర్దయాలింగనస్యవేల్లణంక్షేపణం పేరణంప్ర
యోగమితియావత్ - ససహతే - క్షిపపేరణిశ్చస్యధాతోఃక్షిపేర్వేల్ల

ఇత్యాది సావేల్లాదేశః॥ ౩౧॥ దోషంగుణీకరోతి॥ రసేతి॥ తరళారసలాలా
యేవిపశ్చితోవిపద్ధారసాస్వాదేన మాద్యంతిపరవశాభవంతి తపవలూకే
భావుకాశ్చర్వణనిపుణాస్సంతోహృదయాశవస్సహృదయాభవంతి- హృ
దయాదాళుజస్యతరస్యామిత్యాళుష్ప్రత్యయః - యేహంకావ్యానుశీల
నాభ్యాసవశాద్విశదీభూతే మనోముకురేవర్ణనీయతన్త యీభవనయో
గ్యతా తపివహృదయసంవాదభాజస్సహృదయా ఇన్యభినవగుప్తాచా
ర్యాః॥ ౩౨॥ ఆర్యోనంతరకరణీయంనిరూపయతు ॥ ౩౩॥ సూత్రధారో

హతి ॥ ఛా ॥ సుకుమారాఖిల్వేషాఅర్యస్యనిర్వయాలింగనత్వే
పణంసనహలేషపహస్యలూభఃరోవ్యాహరిః ॥ ౩౧॥ సూ
త్ర ॥ సప్రీడం ॥ రసాస్వాదేనతరళాయమాద్యంతివిపశ్చితః।
తపవభావుకాలోకేభవంతిహృదయాశవః ॥ నితద్దోషస్యగుణ
త్వారోపాన్తృదవం॥ ౩౨॥నటీ॥ అంటుఅణతరకరణింజణిరూ
వేమ॥ ఛా॥ ఆర్యోనంతరకరణీయంనిరూపయతు॥ ౩౩॥సూత్ర॥
సన్వయమిదాసింసభాపతిదైవస్వయంభూరుపక్షోక్యతే ॥ స
ర్వాంగవిలసత్సర్వమంగళాలంకృతాకృతేః। సుత్రస్యమహి
మాభాతివిశ్వనుగ్రహకారిణః ॥ నేపథ్యే॥ భోభోస్సత్వంస
త్వం । సర్వాంగ విలసత్సర్వమంగళాలంకృతాకృతిరేవా
యంరుద్రఇతి॥ ౩౪॥ సూత్ర॥ సహర్షం । కథముపకాంతమ
వాస్తవద్వాక్యానుగుణ్యేన ప్రస్తుతస్యానుగుణం కుశలైఃకుశీల

సంతరక ర్తవ్యంప్రతిజ్ఞాపూర్వకమాదరతి నన్విత్యాదినా ॥ సర్వాంగే
విలసంత్యా సర్వమంగళయాపాగ్వత్యా లలంకృతాకృతే ర్ధాంగజా
నేతిత్యర్థః ॥ అత్ర సర్వాంగవ్యాపిసమస్తమంగళాలంకృతత్వలక్షణస్య
వీరరుద్రవిషయాధాంతరస్యానుగుణం సూత్రధారవాక్యమవలంబ్యవద
నముపక్షిప్యతే ॥ నేపథ్యఇతి॥ ౩౪॥ ఉక్తపర్థముద్ఘటయతి॥కథమితి॥కుశీ
లవాసటవిశేషాః ॥ భూమికాభిరనేకాభికిర్మవాగంగచేష్టితైః । యథా
ప్రకృతసంధానకుశలప్రేకుశీలవాక్యపిలక్షణాత్ ॥ అతపి నాయంకథోద్ధ

త భేదభిత్వాహః అయమితి ॥ ౩౫ ॥ ఏతచ్ఛబ్దోపతేషేణ ప్రయోగాతిశయ
ముదాహరతి కథమేతాదితి ॥ వైతాళికలక్షణంతుభావప్రకాశే ॥ తత్తత్ప్ర
హరకయోగైర్వ రాగైస్తతాగలవాచిభిశ్చైతః ॥ సరభసమేవమితాశం
గాయన్వైతాళికోభవతీతి ॥ ౩౬ ॥ ఇతిప్రస్తావనా ॥.....

కథాదౌవిమలంభం కుర్యాదితిమతమవలంబ్య - ప్రస్తావనావృత్తస్య
వర్తిస్యమాణస్యచ వీరరుద్రచరితస్యనిదర్శకం మధ్యపాత్రద్వయప్ర
యోజితంశుద్ధవిమలంభముదాహరతి తతఃప్రవిశతఇత్యాదినా ॥ ఇతః
పరంస్వప్నోపదేశపర్యంతోవృత్తకథాభాగః ॥ తతోపతేషముదాహ

వైః ॥ యతఃకాకతీశ్వరగుణవర్ణనాయోద్యుతయోగైర్వైతాళి
కయోర్వచనమివోపక్షిప్యతే ॥ ఆయంకథోద్భూతః-ఇదమేవ
గుణవర్ణనాత్ప్రవర్తకంచ ॥ ౩౫ ॥ పురోవలోక్య ॥ కథమేతావై
తాళికావితనివాభివర్తేతి ॥ ఏహోయమిత్యవతేపాత్ప్రయో
గాతిశయఃప్రస్తావనాంగం ॥ తదేహి, ఆవామవ్యసంతరకర
ణీయాయసజ్జీభవావభిలిషాగ్రీంతా ॥ ౩౬ ॥ ఇతిసమగ్రం
గాప్రస్తావనా ॥ *

తతఃప్రవిశతఃకాంపిల్యకలూతకావైతాళికా ॥ ప్రథమః ॥
సహర్షం ॥ యోయంజాతస్త్రిలోకీప్రథితమచరితే కాకతీ
యాన్యవాయై యస్తైశ్రేయాంస్యజస్రం వితరతిభగవాన్
దేవదేవస్స్వయంభూః ॥ యస్యాజ్ఞాసర్వపృథ్వీపతిమకుటమ

రతి ॥ యోయమితి ॥ మణిమకుటశ్రేణ్యాః కేళీపయస్యాశ్రీడాసభ-సర్వై
రపిభూపాలై రస్యాజ్ఞాశిరసాధార్యతఇతిభావః - యోయమిత్వత్రేదం
శబ్దఃప్రసిద్ధిమాత్రపరోనతు యచ్ఛబ్దాపేక్షితార్థబోధకః - అన్యథోత్తర
పాత్యేతచ్ఛబ్దప్రయోగానుపపత్తేః - యతోనువాదవాక్యగతయచ్ఛబ్ద
సన్నిహితానాంతదేతదిరమదసాంప్రసిద్ధిపరత్వం - ఏవంవిధేయవాక్య
గతతచ్ఛబ్దసన్నిహితానామేతదిదమదసామపి - తదైవలోకవేదయోః
ప్రయోగదర్శనాదిత్యాది బహుభౌ ప్రపంచిత మస్త్రుత్తమూపాధ్యాయ
యమగ్ని వాఙ్మూరితై కావళీతరళై - అతస్సోయమిత్వత్రాప్యేవమేవ

ప్రప్తవ్యం॥ ౩౭॥ పురాకిలకాకతిలకులసంభూతే గణపతి నామ్ని మహారాజే
 మహితృణాశ్రయంతానేకదావిధైవయోగేన కాలపరిపాకముపేయ్యసి
 తన్నహిషీరుర్రదేవీనామరాజ్ఞీ బహూనావద్వాణిత ద్రావ్యమకంటకం ప
 రిపాల్యపరిణతాసతీ దాహిత్రేప్రతాపరుద్రైరాజ్యధుకాంబదధే - తా
 మిమాంకథాం మనసినిధాయాహ॥ యోరుర్రగతి॥ అద్ధాంగం నారీయస్యా
 సావద్ధాంగనారిః - సమాసాంతవిధైరనిత్యత్వజ్ఞాపనాన్నన్యత శ్చేతిక
 బభావపత్యేగోస్త్రీయోరుపసర్జనస్యేతి ప్రాస్యః - సర్వాంగేణ నారీస
 ర్వాంగనారీ- రుర్రదేవీతూపేణస్థితశ్చిత్త్యర్థః - తత్పురుషత్వాత్పరవర్తిం

ణి శ్రేణి కేళీవయస్యా సోయంభూపాలమాచిర్జయతి గుణమ
 హానుర్రదేవోనరేంద్రః ॥ స్వయంభూదేవ శ్రేయోవిత
 రణదూపవీజన్యాసాదుపత్యేపోంగం ॥ ౩౭॥ ద్వితీయః॥ సఖేకి
 ముచ్యతే ॥ యోరుద్రోరజతాచలెస్థితిమగాదధాంగనారిః
 పురాసోయంసంప్రతికాకతీశ్వరకులైసర్వాంగనారిస్థితః।
 ఘోనైయద్విషమావలోకన కళామాత్రేణ భస్మీకృతాన్యా
 సౌఖ్యైరిపురాణి చిత్త్రచాధునాఖ్యైవిషంధార్యతే ॥ ౩౮ ॥
 ప్రథమః ॥ సఖేసాధునమర్థితం। అన్యథాకథమస్తేమహారా
 జాయ స్వప్నై కులగురుసదృశస్వప్నయంభూదేవస్తాద్యశీం
 శ్రేయస్సంగ్రహకారికాముపదిష్టవా ॥ స్వయంభూదేవ

గతా- అథవాఅత్రాపిబహువీరీహిః-ప్రక్రియాపిపూర్వవదేవ- అవతా
 రభేదాదాకారభేదేపిత్వైకరుద్రై పారుషభేదాభావోనాశ్చర్యావహాశ్చ
 త్యాహ॥ స్థానగతి॥ యద్యతః-విషమావలోకనంత్రలీయదృష్టిః అన్యత్రకో
 ధదృష్టిః - తస్యకళామాత్రేణాంశమాత్రేణవైరిపురాణ్యురగరాణి-
 సతినః పురోభిత్వైభ్యో లోకేభ్యో సురాన్పాణిదురతేతిశ్చతేరితిభా
 వః- అన్యత్రశత్రునగరాణి- ఘోనేయుక్తమిత్యన్వేష్యయం । కైలాసవాసి
 నోరుర్రస్యకంఠే విషంకాకతికులవాసినస్తుస్త్రీనాపస్యఖ్యైవిషమిలి మ
 హదేతదదృశ్యమిత్యాహ చిత్త్రమితి ॥ గుణాః పూజాప్రాసంగుణిషునచ
 లింగంనవవయ్యుతిభావః ॥ ౩౮ ॥ అథవర్తివ్యమాణకథాభాగేపరికరము

దాహరతి సఖిత్యానా ॥ సంగ్రహకారి కాంసంగ్రహణ్లోకం ॥ ౩౯॥
 ౪౦॥ రుద్రనరేశ్వరేణుప్రజేవ్యా - స్త్రీవృత్తావపిపుంస్త్రీననిర్దేశేస్స
 యమేవోపపత్తింవత్సతి ॥ ౪౧॥ కాకతీయప్రసవేషు కాకతీయసంతా
 నేషు - అనుబధ్యంతేఅపిచ్చేదేససంబధ్యంతే - మహీయసిమహీ మ

ప్రసాదహవస్యవీశస్యబహుకరణాత్పరికరః ॥ ౩౯॥ ద్వితీ
 యః ॥ సవిమర్శాశ్చక్యం । కథమవగతంరాజరహస్యంవయ
 స్వెనః ౪౦॥ప్రథమః । సఖైకస్యవాగవిదితమిదం - యశ్చిర్వ
 స్త్రీన్నసిజనగరే మహూత్సవమాదికతాదుర్రనరేశ్వరేణ
 కులదేవతాయాస్వీరీపదిష్టాః ప్రసాదవిశేషాః ప్రఖ్యా
 వ్యంతపవ ॥ కులదేవతాప్రసాదహవస్యవీశస్యప్రఖ్యావనే
 గపరిష్పత్తైఃపరిన్యాసః ॥ ౪౧॥ ద్వితీయః ॥ అహూనిరంతర
 ప్రసాదోస్తుఖతాదేవస్య - యథాకాకతీయప్రసవేషుశ్రే
 యాంస్యైర్వీరైరనుబధ్యంతే ॥ పతన్బీశస్యశ్రేయోను
 బంధరూపగుణఖ్యాపనాద్విలోభనం । తదస్మిన్నైవమహీయ
 సిమహేమహీమండలాబంధలంచలమర్తిగండ ముషణ్లోకయ
 తుమావయోరయమేవావసరః । తదహిరాజకులంప్రవిశా
 వః ॥ ౪౨॥ ప్రథమః ॥ వయస్యసాంప్రతఃపురోధన్ప్రముఖాన
 మాత్యవృద్ధాగపి పురస్కృత్య కల్యాణ స్వస్మ క్రమంమీ
 మాంసమానోన్మవతిరభ్యంతరాస్థానీషధిత్వతి- తదావామ
 పితావదితోగత్వా యథావసరంప్రతీక్షావహతి పరిక్రమ్య
 నిష్కర్శంతా ॥ ౪౩॥ అయంశుద్ధవిమరంభః ॥.....*

అంకారంభః.

తతఃప్రవిశతియథానిష్ఠవేషోరాజాచామరగ్రాహిణీవ॥

హూత్సవే - ఉద్దండపురుషుండకోవీరప్రకాండక శ్చలమర్తిగండఇతి
 విరుదశట్టేనోచ్యతే ॥ ౪౨॥ వయస్యేతి ॥ మీమాంసమా సోవిచారయ ॥
 ౪౩ ॥ ఇతిశుద్ధవిమరంభః ॥ *

అంకమారభతే ॥ తతఃఇతి ॥ హర్షానుభావంప్రియభాషణమాహ ॥ సో

మేతి॥ అభిజనోపశంశః-తంప్రసిద్ధం - అమీష్యేవమనుగ్రహపాత్రేష్వితి
భావః-అజోబ్రహ్మ-నిజదోఃప్రసూతింక్షుత్రజాతిం - రాజన్యోమనుష్య
ణామితితస్యాబాహుజత్వశ్రవణాత్ ॥ కుత ఇత్యత అహ యదితి॥ ౧॥ రు
ద్రాంబాయాః పితరోసోమాంబాగణపతిదేవా తయోరుమామహేశ్వ
రాత్మకత్వం లోకవిదితం తతఃస్వయంభూనహారాజయోః పితాపుత్ర
భావోస్తి అతోహితోపదేశో య్యుత ఏవేత్యాహ అభవేత్యాదినా ॥
సైవేతి॥ సైవతవమాతా ఉచూచేతి నిర్దిష్టాసతీ - లోకైరితిశేషః- సోమా

రాజా-సహదౌతిశయం । అహూప్రసాదాతిశయఃపరమే
శ్వరస్య ॥ సోమారాభిజనంతకుఃస్వయతిశ్రీకాకతీయాన్వ
యఃపాతిప్రత్యముపైతి సాంప్రతమమిష్యస్తాను విశ్వంభ
రా । అస్తాభిర్నిజదోఃప్రసూతీమధునాభిన్యాసజోమన్యతే
యతః-త్వముపాదిత తులపతి దైవస్వయంభూస్వ
యం॥౧॥పురోధసః॥మహారాజభవాద్యశానిపరమమాంతి
తాదృశమహిమ్నోదేవస్య హితోపదేశాః ॥ అభవాకిమ
త్రాభిసవం- పుత్రాణాంహితోపదేశాధికార్యపితురేవ-య
తిష్ఠంకథయంతిత్వదః ॥ సైవమాచేతినిర్దిష్టా సోమాచేతిప్ర
థామగ్రాత్ । తవమాతాశివాసాత్రోద్దేవోగణపతిఃపితా॥౨॥
మంత్రిణః!పవమేవైతత్ । అన్యథాకథమీశ్వరప్రసాదాదృ
తేనరంకుశంస్త్రీవ్యక్తివిశేషస్యలోకాధిపత్యం । ఏవంమాను
షశంభునా గణపతిమహారాజేనాభ్యంతరస్యానుభవమహి

చేతిప్రథాంప్రసిద్ధిగామత్ - పరస్పరసముచ్చయార్థావకారా - పితా
గణపతిస్తుసాత్రోద్దేవమథాధిపః శివోదేవ ఇతితత్ప్రత్యేకీవ యోశ్చతా
దాత్వమితిభావః॥ ౨ ॥ అథాముష్యాభవిష్యతి నిరంకుశఃప్రభావఇతి వి
భావ్యమహారాజోదుహితరంపుత్రఇతివ్యవహృతనానిత్యాహ ఏవమితి ॥
అభ్యంతరస్యానుభవమహిమ్నః దుహితృభావిమాహాత్మ్యగోచరాయా
అంతః కరణవృత్తిరిత్యర్థః - అతఏవాహతత్రభవాకాకకపికులశిరోమణిః
కాళిదాసః ॥ సతాంహిసందేహపదేషువస్తుషుప్రమాణమంతఃకరణప్ర

వృత్తయితీ-అత్రదుహితరి- తదనుగుణావ్యవహారానుగుణా- రుద్రాక్షతి
 పుండ్రైవనసమాఖ్యైర్థః - ప్రాచామియంచైవీ యదయంలింగవ్య
 త్యాసేనిదేశశః-యథాస్త్రీవ్యక్తశిఖండీపుండ్రైవనవ్యవహారః-య
 థాచేంద్రం పుమాంసమపిశ్రుతిరేవ సుబ్రహ్మణ్యోతిస్త్రీత్వేననిర్దిశతి -
 తథావషస్వంశద్రాక్షణం - సుబ్రహ్మణ్యోంసుబ్రహ్మణ్యోంసుబ్ర
 హ్మణ్యోమితిస్త్రీయమిహస్త్రిరాహతి - ఏవముద్రత్రాపిద్రష్టవ్యం ||
 ౩ || ౪ || స్వప్నోపదేశస్త్రమయావరవశాన్పృతిజ్ఞాపూర్వకంనివేదయతి
 కాదేతి || కదాబివచి || కల్యాణేశుభగ్రహయోగాదినామంగళై - రజనిస
 మయేన్ద్రైరవదనంప్రసాదోన్ముఖత్వాత్ - సయవతివపురధాంజానీత్య
 ర్థః - సాక్షుటలంఘాలోచనసహితమిర్థః - ఉభయత్రబహువ్రీహి

మృగసదృశమత్రపుత్రైర్భివ్యవహారకృతః । తదనుగుణావ
 రుద్రాక్షత్యాఖ్యా ౩ || పురోసకాతుకం । కీన్యశీదేవస్యస్వప్నో
 పదేశదరిపాటి ॥ ౪ || రాజాసాదరంభదానినివేద్యతే ॥ కదా
 చిత్రాల్యాజేః జనిసమయేన్ద్రైరవదనంపురః । ప్రాదుర్భూతం
 సయవతివపుసాక్షుటలం । ప్రవంతీవంద్రాభ్యాం మహి
 తమకుటంప్రైత్యకిమపి స్వయంభూదేవోసావయమితి హ

గర్భోబహువ్రీహిః బహువ్రీహౌసర్వవృత్తైరితివజంతసాక్షుశబ్దః ॥ ప్ర
 వంతీమందాకిని - కిమపివస్తుచశక్యం వస్తుపేత్వ-హతశబ్దేన చిరంతన
 తటాకోదకాచ్ఛాదిత హరితద్రవ్యముచ్యతే - తదుత్సాగ్యమాణమపిస్వ
 చ్ఛందతోముహురుదక మాచ్ఛాదయతీతి స్వచ్ఛందవ్యవహారోలక్యతఇ
 త్యుక్తమాచారై ర్యుద్భిదధికరణే - ఏవమత్రసంభ్రమేణాప్యాచ్ఛాదన
 సంభవాత్సంభ్రమాలక్యతఇతివదామః - తేనహతోఽన్తానంసంభ్రమో
 ధానమితివేదితవ్యం-స్వప్నోపదేశతాదిదర్శనైఫలందై వజ్జవల్లభే ॥ సుగంధ
 పుష్పాక్షుతపూర్ణమంభశక్రధ్వజచ్ఛత్రమహీపతీనాం । ఉద్యద్దినేశేందు
 సుహృత్సురాణాంసితద్విజాదర్శసువాసినీనాం । సువర్ణధాన్యాజ్జలలేగ్ర
 హీణాంభద్ర్యైన్నరత్నాంబరవాహనానాం । సందర్శనంశ్రేష్ఠముశంత
 సంతస్వప్నోమృతానాంచసుచేష్టితానామితి - అభజమిత్యనద్యతనే

లక్ష - తేనచతుర్థయామాదర్వావీనస్వప్నశితిసూచ్యతే - తథలస్యరా
జ్యలక్ష్మీ ప్రాప్తిరూపస్య విజయయాత్రయా ద్విత్వమాసంబంబ సంభ
వాత్-తదుక్తంబృహస్పతిమతేస్తుష్నాభ్యాం ॥ స్వప్నస్తుప్రథమే
యామేవత్సరేణవిపర్యతే । ద్వితీయోచాప్తభిర్వానై ప్రీతిభిర్వానైస్త్ర
తీయకే॥ అరుణోదయవేళాయాందశాహేనభలంభవేత్ । గోవిందజనవే
ళాయాంసద్యస్వప్నఫలంభవేదితి॥ ౫॥వపుషానమసృత్య సాష్టాంగం
ప్రణమ్యేత్యర్థః- సత్యంప్రియంచవచనంయత్తత్సాన్వితముచ్యతే॥ గృ
తేర్తులవిభుజాదిత్వాత్కప్రత్యయః-అన్యేషామపీతీసోగ్నిర్ఘ్నః॥ ౬ ॥ ౭ ॥
అవిష్టంభక్షిర్యేషామితి లింగసామాన్యే గృహంసకపూర్వపదో బహువ్రీ

తోఽథానమభజం ॥ ౫ ॥ అనంతరంస్వప్నవచనవపుషాతనమ
సృత్యస్తువక్షానూన్వతయాగిరా । స్వామినైకాకతీయా
నాంతర్వాసనముపాహరం ॥ ౬ ॥ చామరగ్రాహిణీ ॥ అ
మౌదేవంస అణుసంధాని జసివిణేవికుశసామిణో సమా
రాహణి ॥ చా ॥ అమౌదేవస్యఅనుసంధానంయత్స్వప్నే
పికులస్వామినఃసమారాధనం॥ ౭॥ పురోధనః॥కిముచ్యతే॥ఆ
విష్టభక్తయః ఖిలు స్వయంభూజేవేకాకతీయసరదేవాః ॥
తతః ॥ ౮ ॥ రాజా ॥ శయ్యాశిరస్థేనకృత్యపూర్ణకుంభ

హిః - ప్రీతిపూర్వపదత్వేభక్షిశబ్దస్యప్రియాదిపాతాదప్రియాదిష్టి
తినిషేధేనప్రియాఃపుంపదిత్యాదివాపుంపద్యావప్రితిషేధప్రసంగాత్
అతపవాహవృత్తికారః - దృఢభక్తిరిత్యేవమాదిమ ప్రీతిపూర్వ పదాద్
స్వావిపక్షితత్వాత్సమాధేయమితి - భోజరాజస్తు-కమలసాధనైవ్యభ
క్షిశబ్దస్యప్రియాదిపాతో గభావసాధనస్య దృఢభక్తిరిత్యాదామభావ
సాధనత్వాన్నకశ్చిద్విరోధిత్యాహ - ప్రకటించెంతతాతపాదైస్తుం
జీవన్యాదాతతతత్రైత్యస్సాభిరుపరచ్యతే - అస్మాకప్రాపిప్రీతిపూర్వ
పదోవా బహువ్రీహిరనుసంధేయః॥ ౮॥ శయ్యాశిరస్థేనకృత్యపూర్ణకుంభ
సావనంమంగళార్థం - తదుక్తంస్మృతిరత్నవల్గ్యాం ॥ మాంగళ్యంపూ

గ్లకుఁ భంతుశిరస్థానేః కాయచ । వైదికైర్దారుడైర్మంత్రై రతౌంకృ
త్వాస్వపేన్నిశీతి - అతీందుసారై రత్యుజ్జ్వలైః-స్వస్మిదేవతార్చనే -
సురపూజోత్సవసేవా నై వేద్యం సృతగీతవాద్యంచేత్యాదినా దైవజ్ఞ
వల్లభోక్తంవహాఫలం ద్రష్టవ్యం - మణిపూజాఫలంచ పుష్పసారసుభా
నిశా ॥ సువర్ణకుసుమైర్దివ్యై మణివిమ్రీనువిస్తృతైః । రాజతైరత్నసం
భూతైరథవాచిత్రవస్త్రకైః ॥ యేర్చయంతిహరంభద్రావ్యసా సైస్సుర్మ
హేశ్వరాభిలి ॥ ౯॥ పూజానంతరవృద్ధిమాహ విభురితి ॥ స్వవామార్ధవ
ధూపలాలితాం పార్వత్యానుమోదితాం - అభయదానశాలినాప్రసా

స్యోయైః పరికల్ప్యపాశ్యం అతీందుసారై మణిభిః కిలాహ
మపూజయన్ దైవతమప్రదీయం ॥ ౯॥ అథచ ॥ విభుస్త్వయం
భూరవదచ్చుచిష్టితాం గిరః స్వవామార్ధవధూపలాలితాం ।
స్త్రుతస్మరణా భయదానశాలినా కృతాంజలిం మాం విన
యానతాననం ॥ ౧౦॥ యత్కాలః ఉన్నస్తకై మణ్యమలోకభా
వై స్తపోవశేషే రనఘైః పృథివ్యాః । సమ్యక్ఫలై స్సచ్చరి
తైః ప్రజానాం ప్రతాపరుద్రోయమహావత్సవః ॥ ౧౧ ॥ వశ్య
కాకతీయకులప్రదీప ॥ స్వీకృతేపుత్రభావేనదౌహిత్రై పా
జ్ఞమాజ్ఞయా । అస్మిన్నిధేహిధౌరేయగుర్విముర్వి ధురామ

దనూచకేనేత్యర్థః ॥ ౧౦ ॥ ఉన్నస్తకై రుల్లంఘితశిరస్సై రతిప్రభూతైరి
త్యర్థః - మధ్యమలోకః సృభావై రదృష్టపరిపాకై స్తపోవశేషైః కృత్రి
చాంద్రాయణాదిభిః - సచ్చరితైః స్వస్వవర్ణాత్ప్రమోచితవ్యాపారైః
అత్రభాగ్యాదినిమిత్తభేదాద్విచ్ఛిత్తివిశేషంవక్తుం మధ్యమ లోకపవస
మప్తివ్యప్తిభ్యామూత్రితః-ప్రజాపృథివీవ్యతిరక్తమధ్యమ లోకాసంభవా
దితిద్రష్టవ్యం - ఏవంచాన్తికరాజ్యం శాసతిసస్యాకరాదిసంపత్తిః ప్రజా
సమృద్ధిశ్చ ప్రభవతీతి ఫలితం ॥ ౧౧ ॥ వత్సేతిరుద్రాంబాయాః పుంస్త్విన
సంబోధనం - ప్రాగ్జన్మకాలే ధురంవహతీతి ధౌరేయోధురంధరః - ధు
రోయథ్థకాపిత్యర్థః - యుక్తురిత్యాదినా సమాసాతోఽస్త్వయః - త

తష్టావో ॥ ౧౨॥ సప్రమోదమితి-అస్మిన్న ధేవప్రతివత్తేగభావాదితిభావః-
తదుక్తంబృహస్పతిమతే ॥ దేవతాశ్చస్వజాగావఃపితరోలింగినస్తథా ।
యద్వదంతినరంస్వప్నే తత్తథైవః నిర్దిశేదితి - ప్రియంకరోతీతిప్రియం

తి॥ ౧౨॥ పురోధసః॥ సప్రమోదం॥ మహారాజకాకతీయకుల
యోగతేమవిధానదక్షిణేన దాతౌయణీపతి నా సాతౌదేవ
మాదిష్టం । తవాప్యయమేవమనోరథః । ప్రియంకరశ్చాయం
మహూత్సవః ప్రజానాం । తదాగోమాతుప్రాగతిస్సప్త
యావరాజ్యస్య ప్రతాపరుద్రస్య భుజిశిఖరంసాగరమెఖ
లా ॥ ఇయంప్రయోజననిర్ధారణరూపాయుక్తిః॥ ౧౩॥ తతస్త
తః॥ రాజా ॥ తద్వచనమాకర్ణయంతీనిర్భరహర్షకస్వరలో
చనామేదిన్యపిదేవస్యపార్శ్వేన్వప్తా॥ ౧౪॥ చామర॥ మహారా
అంసహితిఅతిఘనంబమాణావి వసుధరావిడైదోఘు హరి
సావింభావో ॥ ఛా॥ మహారాజస్యహృదయమనువర్తమానా
యావసుంధరాయాఉచితఃఖలుహర్షావిర్భావః ॥ ఎమాస్వ
యంభూదేవస్య వదనాకర్ణనేనమేదిన్యాస్సఖాగమేనప్రా
ప్తిః॥ ౧౫॥ రాజా ॥ కాకతీయకులశ్రేయసాందేవీవసప్రమా
ణమితితస్యాజ్ఞామయాశిరసిచ్ఛతా । దేవోపిసప్రసాదాతిశ
యమవలోక్యాంతర్నితోభూత్ ॥ ఇదుమేదిసిప్రాప్తిహే
తోర్భీజస్య స్వయంభూదేవస్యోపదేశాంగీకరణాశ్చమాథా
నం॥ ౧౬॥ చంద్రిణః॥ విశ్వప్రియంకరఃస్వప్నప్రశ్నయఃకిం
తుకాకతీయనరేంద్రవృద్ధోచితమాచారమనువర్తమానస్య
దేవస్య నగరనివాసవైముఖ్యంతథాకులభురంధరస్య వీరరు
ద్రస్యవిశ్వరతోక్షమేపాహుపరిఘే రాజ్యభురావిశ్రాం

కరః తేనుప్రియమద్రైశ్చైతిభిశ్చ శ్రిశ్యయః-అతిస్సప్తందస్తం॥ ౧౩॥ స్వ
ప్నశేషమాహ తద్వచనమితి॥ ౧౪॥ ౧౫॥ స్వప్ననివేదనంనిగమయతి కా
కతీయేతి॥ ౧౬॥ విశ్వేతి॥ ప్రియంకరాదిశబ్దైరనువదమేవోక్తాః - భురంధ

రశబ్జస్తు నాయక ప్రకరణే || ౧౭ || ౧౮ || అయంకాకతీయే త్యాదిష్టమ్ ||
౧౯|| ౨౦|| పద్విధానిమాదీరూపాణిబలాని-మాలంభృతంసుహృచ్ఛ్రే-
ణీ ద్విషదాటవికంబలమిత్యమరకో శాభిధానాత్ - అత్రవిమగ్నంభాదౌ

తిరితివవిషాదహర్షయోస్సీమానంస్పృశత్యస్తాకంమనః| ఎత
త్సుఖదుఃఖహేతుభూతంవిధానం || ౧౭ : చామర || అంచరి
అంచరి || - కులౌమంచముహూణెంచ పంచక్షువంశహేణ

ఎంచఉపదింతః|| ఛా|| ఆశ్చర్యమాశ్చర్యం- కులామాత్యముఖేనై
వపార్వతీవల్లిభేనపవముపదిష్టం || ఇయంబీజవిషయాశ్చర్య
రూపాపరిభావనా || ౧౮ || రాజా || సహస్రాతిశయం| అమా
త్యాకాప్రతి | అయంకాకతీయకుల శ్రేయఃకల్పలతాప్రరో
హః స్వయంభూదేవానుగ్రహః సర్వేషామపి శ్రవణమ
హూత్యపఃక్రియతాం | ఏషబీజప్రకాశనాదుద్భేదః|| ౧౯||
మంత్రిణః || యదాజ్ఞాపయతీకాకతీయపరమేశ్వరః || ౨౦ ||
రాజా|| కిమిదానీంకర్తవ్యం|| ౨౧|| పురో|| మహారాజకిమన్యత్ -
సజ్జీక్రియతాం ప్రతాపరుద్రదేవస్య రాజ్యాభిషేకసంభా
రః| ఏషబీజానుగుణప్రోత్సాహసరూపోభేదః || ౨౨|| మంత్రి
ణః || ద్విజయయాత్రావశీకృతానాంసర్వ పార్థివానాం
వగైశానీతైః సకలతీర్థ సలిలైః ప్రకాశితంస్వయంభూదేవ
ప్రసాదంమహాభిషేకమనుభవతురాజపుత్రః || ౨౩|| పురో||
ఉచితమనుమంత్రితంమంత్రిభిః || ౨౪ || రాజా|| తద్విజైప్ర
యాత్రాసాధనాని సజ్జీక్రియంతాంపద్విధానిబలాని | అ
మామపిసజ్జీభవామి| ఏషఆరంభః| ఇదంబీజానుగుణారంభ
రూపంకరణం || ఏవమారంభబీజసంబంధరూపః సాంగోముఖ

వైతాళికవాక్యోపక్షిప్తస్యాంగవశాదనువర్తమానస్య బీజస్య నాయక
వ్యాపారస్య స్వరూపాత్మికంబిదుచ్ఛానత్వలక్షణారంభ సంబంధాన్తు
ఖసంకరిత్యాహ|| ఏవమితి|| ౨౫|| మధ్యాహ్నవర్జనమారంభతే సుఖాయేతి||

లోకే యత్కించనవిప్రకృష్టం వస్తుదిదృక్ష్యమోవృత్తౌ గ్రమద్విశృంగం వా
రోహంతి-తత్సమాధిమావర్తనవికర్తనస్యాహ- లోకాలోకేతి॥ సంక్రీడ
తే - క్రీడోనుసంపరిభృశ్చేత్యాత్మనేపదం - స్వీయాధికారస్తమోపహ
త్వలక్షణస్తన్నిమిత్తశ్రమశ్శిథిలోయస్య సతథోక్తః - ఏతచ్ఛరాజతేజ
సఏవతద్భారోద్వహనాదితి వేదితవ్యం - అతపవాలోకనకాతుకీవేత్సు
త్ప్రేక్ష్యతే॥ తత్రనిమిత్తముపాదతే అధునేతి॥ ౨౬॥ ఉద్గాయంతీతి॥ మ
లయాద్రిచందనలతాకుంజేదివావిహారదేశిత్యర్థః - తదుక్తంభావప్ర
కాశే॥ సరితఃపులినంవేలాకాంతారారామభూధరాః॥ లతాగృహాణిచి

సంధిః॥ ౨౫॥ నెపథ్యే వై తాలికా॥ సుఖాయమాధ్యందినీసం
ధ్యాభవతుదేవస్య॥ యదిదానీం॥ లోకాలోకగిరింద్రకందరత
మస్సందోహదర్శనహం త్వత్తేజఃపటలంకియంతి భువనా
న్యాక్రమ్యసంక్రీడతే॥ ఇత్యాలోకనకాతుకీవశిథిలస్వీయాధి
కారశ్రమోభాస్వానెష సమగ్రదీప్తి రధునావ్యోమాగ్ర
మారోహతి॥ ౨౬॥ అపిచ॥ ఉద్గాయంతిశరన్నిశాకరకరస్తోమ
త్విషస్త్యద్ధుణాః క్రీడంత్యోమలయాద్రిచందనలతాకుం
జేభుజంగంగనాః॥ పీత్వాతత్తదుదీర్ణవర్ణగళితాంప్రత్యగ్ర
ధారాంసుధాంవాతాహరతయా ప్రభూతమయశః స్రుతౌ
శయంత్యోజం॥ ౨౭॥ ఇదానీంఖలు॥ ఆఘ్రీయకిరణాన్భానో
ర్యజురామోదమెదురాః॥ యతంతెకృతినస్సర్వైకర్తుంమా

త్రాణిశయాకిసలయాంచితా॥ దివావిహారదేశాస్సృతిరి- క్రీడంత్యః
నిజరమణైరితి శేషః-తత్తదితివీప్సాయాంద్విర్భావః - ఉదీర్ణవర్ణాదుచ్చ
రితాక్షరాగళితాంగళంతీమిత్యర్థః - సుతిబుద్ధిపూజాధేభ్యః శ్చేష్యత్ర
చశబ్దస్యానుక్తసముచ్చయార్థత్వాత్ - అతపివాహవృత్తికారః - సుప్త
శయితే త్యేవమాదయోవర్తమానేర్రక్షవ్యాగతి - ఇనమేవకవేర్వివక్షి
తం-యదన్యత్ర ప్రత్యక్షరగళత్సుధామిత్యవోచత్ - అతపవప్రత్యగ్ర
ధారామతిరసామిత్యర్థః॥ ౨౮॥ ఆఘ్రీయేతి॥ యజురేవామోదఃపరిమళ
విశేషః తేనమేదురాంస్తన్తయానిత్యర్థః - యజుర్వేదేతిస్మతిమధ్యేఅహ్న

ఇతిశ్రుతేః - భుంజభాసమిదోఘురచ్ - ఏతేనభానుకిరణానాంపుష్పస
మాధిసిద్ధేః జ్ఞాత్వేత్యస్తిన్నథే అహుయేఽపదంబోధవ్యం - మధ్యా
హ్నకర్తవ్యామాధ్యాహ్నికీ- కాలాటగితిజైషికస్తక్ ప్రత్యయః॥౨౮॥
౨౯॥ ఇతినాటకప్రకరణేప్రథమోకః॥ ... *

ధ్యాహ్నికీంక్రియాం॥౨౮॥రాజా॥ఆకర్ణ్యసర్వాప్రతిసా
ధయతయూయమభినుతాచరణాయ ॥ ఆహమపితావదభ్యం
తరంప్రవిశామీతి । యథోచితముత్థాయపరిక్రమ్యనిష్కా- ౨౯
తాస్సర్వే॥ ౨౯॥ ఇతినాటకప్రకరణే - కల్యాణస్వప్నోనా
మప్రథమోకః॥ ... *
నేపథ్యే । ఇదోఇదోఅంజో॥ఛా॥ఇతఇతఆర్యః । తతఃప్రవిశతీ
వృద్ధకంచుకీ॥కంచుకీ॥సహర్షం ॥ చిరాయయావనమతిశయా
నయాచరితాన్ధయాజరయానయాసంచరే । యయాదీన్హ
యషా ప్రతాపరుద్రమహాభిషేక మహేమాత్సవమనుభవి
తాస్తి - ఏషమధ్యాహ్ననర్థనయావిచ్ఛిన్నస్య ప్రకృతార్థ
స్యపునరవమర్శాస్త్విందుః॥ అపిచ॥ పదేపదేష్టలంతంమాంవా
చాగత్యాకచేష్టయా । అవలోక్యహసన్నాస్తేస్వామీరుద్ర
నరేశ్వరః॥ ౧॥ సవిమర్శాశ్చర్యం॥ కాకతీయనరేంద్రస్యరా
జ్యశ్రీర్నైవదేశ్వరః । యువరాజగృహానశ్యగవాత్సైస్సైస్విర
మీక్షతే ॥ ఏషరాజ్యలక్ష్మ్యైఃప్రతాపరుద్రగతాభిలాషాద్వి
లాసః॥పురోవలోక్య ॥ కథమయంరాజపుత్రపరిచారకోడా
రకస్ససంభ్రమంమామభివర్తతే॥౨॥ప్రవిశ్యదారకః॥అంఅ

చూళికాముదాహరతి నేపథ్యిత్యాదినా ॥ తతఃప్రవిశతీతి - నేపథ్య
మేవనరంగం - అన్యథాచూళికాలక్షణభంగప్రసంగాత్ - యావనమితి
శయానయేతి- అత్రైవపురుషార్థలాభాదితిభావః - జరయాసంచరఇతి-
సమస్త్రుతీయాయుక్తాదిత్యాన్తనేపదం- పురుషార్థమాహ యయేతి ॥ అ
నుభవితాస్తిఅనద్యతనేలుట్ ॥బిందుంయోజయతి-ఏవఇతి ॥ ఇతోపిజరా
యాఃశ్లోఘ్యత్వమేవేత్యాహ పదేపదఇతి॥ ౧॥ ౨॥ ఆర్యప్రణమామ॥౩॥

౫॥ సపాదోపగ్రహమితి సవ్యదక్షిణపాణిభ్యాః - సవ్యదక్షిణపాదోప
స్పర్శరూపోగురుసమసాగరః పాదోపగ్రహః-తమ క్తంమనునా ॥ వ్యత్య
స్తపాణినాకార్యముపసంగ్రహణంగురోః । స వ్యేనసవ్యస్పృష్టవ్యోద
క్షిణేనతుదక్షిణఇతి॥ ఉత్తిష్ఠతేఉద్యుజ్యై-ఉదోనాధ్వకమణిత్యాత్మనే

పణమామి॥ ఛా॥ ఆర్యప్రణమామి॥ ౩॥ కంచుకీ ॥ భగ్రకల్యా
ణాస్పదంభూయాః । కిమనుమతంరాజపుత్రస్య దిగ్విజయ
ప్రస్థానంరుద్రనరేశ్వరేణ॥ ౪॥ దారకః॥ కహంకహవిలీలుమద
ఛా॥ కథంకథమవ్యనుమతం॥ ౫॥ కంచుకీ ॥ స్వనామానుగుణమి
దంరాజపుత్రస్య యత్సజ్జీకృతసాధనంమహారాజం సపాదో
పగ్రహణంనివార్య స్వయమేవ జైత్రయాత్రాయాముత్తి
ష్ఠతే॥ ౬॥ దారకః॥ అలలీలణుపహదజుంఝుపరింసమోజువ
రాఁ-దుంఖరోఽఖుదితజఁకహభవింసతి ॥ ఛా॥ ఆర్యఅనను
భూతయృద్ధ పరిశ్రమోయువరాజః దుష్కరఃఖలు దిగంతజ
యఃకథంభవిష్యతి॥ ౭॥ కంచుకీ ॥ భద్రనిరంకుశాస్సవ్యయం
భూదేవప్రవృత్తయః పిష్టోరవతారఃఖల్వయం వీరరుద్రోఽప్య
చింత్యమహిమా॥ ఏషదృష్టనష్టబీజానుసరణరూపఃపరిసర్వః ॥
అత్రస్వప్నవృత్తాంతఖ్యాపనాల్లక్యస్యదిగ్విజయయాత్రో
ద్యమేనాలక్యస్య బీజసోత్పాదనాదుద్భేదఇతి ప్రతిముఖ
సంధిగయం॥ ౮॥ దారకః॥ ఎంపపద॥ ఛా॥ ఏవమేతత్ । అమాణు
సోఽఖుసోపహావోఽఛా॥ అమానుషఃఖలుసప్రభావః ॥ ౯॥ కం
చుకీ॥ కుత్రేదాసీంరాజపుత్రః॥ ౧౦॥ దారకః॥ కాఅక్షుఅకుశ
దుంగాదేవీ సహారాహణేణ విలలపంథాణమగళకాఠాణ త

పదం॥ ౬॥ ౭॥ భద్రైతి॥ అత్రపూర్వాంకేస్వప్నదృష్టస్యమధ్యాహ్నాంకా
నయానష్టస్యచబీజస్య స్వయంభూదేవ ప్రసాదరూపస్యభద్రనిరంకుశా
ఇత్యనేనానుసర్వణాత్పరిసర్వవిషయార్థః । అతపనాయంప్రతిముఖసంధి
త్యాహ అత్రైతి ॥ ఉద్భేదఃప్రకాశనం భద్రైత్యాదివాక్యేనేతిభావః ॥

౧౨॥ ఏవమేతదిత్వాదిస్పష్టం॥ ఇయంచూళికా॥ ౧౨॥ ౧౩॥ కిమితి॥ తాతంశ
మోన్ముఖంవిరక్తం రదయతా రాజ్యేననుయ్యర్పితేనసతేతిశేషః - కిం -
సమేకించత్సాధ్యమస్తీతిభావః । నకేవలమస్మినాజ్యేపిత్యవియోగాది
ప్రహసనరనేకమహదోషసంభవాదనర్థప్రాప్తిశ్చేత్వాహంకించేతి ॥ అ
తఏవోక్తం మహాభాగతేశాంతిపర్వణిభీమంప్రతియుధిష్ఠిరేణ అసంతో
షోప్రమోదశ్చ మదోరాగోప్రశాంతతా । బలమోజోభిమానశ్చసము
ద్వేగశ్చసర్వతః । ఏభిఃపాష్టభిరావిష్టంరాజ్యంత్యమభికాంక్షసీతి॥ నన్వే

ంధహానుమదతశపేరతబహిరుంజాణేణివేసేతి కథావారో అ
మంచపరిపుదోజువరాదీచింతితృతాఅణుజాణిహిమహతంధ
పంధాణం॥ ఛా॥ కాకతీయకులమగ్ధాదేవీసమారాధనేనవిజయ
ప్రస్థానంమంగళంకృత్వాతత్రహనుమదచలపర్యంతబహిరు
ద్యానైవివేతస్కంధావారః అమాత్యపరివృతోయువరాజ
స్తివృత్తదనుజాణిహిమమతత్రప్రస్థానం॥ ౧౧॥ కంచుకీభగ్ర
పాదయ ॥ అహమపిరాజకులంప్రవిశామీతియథోచితం పరి
త్రవ్యనిష్కాగ్రితా॥ ఇయంచూళికా॥ ౧౨॥ ప్రవేశకః । తతః
ప్రవిశతియథానిర్దిష్టఃప్రతాపరుద్రోమంత్రిణః పరిజనశ్చ ॥
౧౩॥ ప్రతాప ॥ కింరాజ్యేనశమోన్ముఖంరదయతాతాతంకు
లాలంబనం కించాస్తికసముదాహరంతి మహతోదోషాన్మ
హానురయః । ధర్మార్థాచఖిలీకృత్యయమధునాకస్యం

వంసలి॥ యదహంకురుతేకర్మప్రజాధర్మైఃపాలయ॥ దశవర్షసమాప్రా
ణితస్యభుజ్జైరమహత్ఫలమిత్వాదినా రాజ్యేనుహాఫలప్రతిపాదక మ
న్వాదివచన విరోధస్సాన్విదిత్యాశంక్య తస్య యుగాంతరవిషయత్వాన్న
విరోధిత్యాశయేనాహ ధర్మాభేదేతి ॥ అయంయజ్ఞదానతపోజ్ఞానలక్ష
ణఃఖిలీకృతః-సంప్రతిపాదమాత్రావశిష్టత్వాదితిభావః - అతఏవోక్తం
సూర్యసిద్ధాంతేకృతాదీనాంవ్యవస్థేయంధర్మపాదవ్యవస్థయేతి - అదిపు
రాణేపుక్తం ॥ నవిద్యతానశుద్ధోద్ధోనశుద్ధిమనసఃకలావీతి-అథునాకలి

కాలేఅష్టలన్న ప్రచుత్తఃకస్సుంచరేత్ - సకోపిసంచరితుంశమ్నయా
దిత్యద్దః- శకిలిజ్ఞేతిలిక్ - తృతీయాభావాన్నాన్యనేపదం- తద్యోవరాజ్య
మపి నేష్టంకిలకిముతమష్టంరాజ్యమితిభావః - మస్మణి లేమనిషుంటకీకృ
తేషు-అతపసస్వస్యనప్రయాసశ్చతివినయోక్తిః ॥ ౧౪ ॥ రాజపుత్రైతి
సర్వాన్మథోవ్యాప్నుసంత్యాసర్వపథీనయా - తస్మిన్నాదేరితిఖప్రత్య
యః॥ఆచారశ్చేతి-ధర్మైవార్థనిసంస్థాప్యప్రజావరైతధర్మవిత్ । పుత్ర

చరేదష్టలంస్తన్నైష్టం కిలయావరాజ్యమపి మేబాల్యత్సవే
క్రీడతః ॥ తద్వయంమహారాజభజపరిఘమస్మణిలేమనిగం
తేషువిజయయాత్రావినోదేన విహరామహే ॥ ఏతద్రా
జ్యేనిచ్చాభిధానాద్విధూతం॥ ౧౪॥మంత్రిణః॥ రాజపుత్రస
ర్వపథీనయాకాకతీయాన్వయభాగ్యసంపదా త్వాంధురంధ
రంలభ్యానరేంద్ర శ్చిరమాసక్తాం ధురంశిథిలయితు మధ్యప
స్యతి- ఆచారశ్చయంకాకతీశ్వరాణాం-యథ్ధౌరయేపుత్ర
శమోన్ముఖత్వం - కలస్వామినా స్వయంభువాస్యేవమేవా
నుశిష్టం - అసతిక్రమణీమూరాజపుత్రే నిగురోర్గరియసీఖ
ల్వాజ్ఞా- కలికాలదోషశిథిలధమప్రతిస్తాంగిరోహిణుంవోధుం
చమహతీం మహీధురమవతీర్ణస్య కాకతీయవిష్ణోస్తవ ససాం
ప్రతంప్రత్యాఖ్యాతుం॥౧౫॥ ప్రతాప॥సానురోధం॥స్వయం
భూస్తాత ఇత్యేతావీశ్వరౌదివ్యమానుషౌ । తయోరన్యత
రోరాజాయువరాజోస్తేసర్వధా॥౧౬॥మంత్రిణః ॥ రాజపు
త్ర సాధారణో యంవినయః కాకతీశ్వరాణాం స్వయంభు

సంక్రామితశ్రీశ్చవనేవస్యేన వతయేదితివ్యాసస్తరణాత్ - గురోర్వ
ద్దివ్యమానుషయోగరియసీగురుతరాపూజ్యతమేతియావత్ - ప్రియస్థి
రేత్యాదినాగురోర్గ రాదేశః - కించధమే-సంస్థావనార్థమేవావతీర్ణస్య
విష్ణుమూలే-స్తవేదందుష్పరిహరమిత్యాహ కలికాలేతి॥ప్రత్యాఖ్యాతుం
పరిహతుం ॥ ౧౫ ॥ తస్మాత్తావస్వయంభూదేవవివమహారాజోస్తపూ
ర్వపదేవాహం యువరాజపవేతి వచనభంగాగ్యరాజ్యమంగీకరోతి స్వ

యంభూరితి || అరత్యుపశమాద్విషయద్వేపనివృత్తిః - ఏషశమః || ౧౭ ||
 ౨౦ || సబాహుస్ఫురణమితి- పుంసోదక్షిణబాహుస్ఫురణం శుభభాగిన్యై

విమహోరాజే || ఏషప్రకృతవిషయారత్యుపశమాద్విషయః || ౧౮ ||

పరిజనః || కాళిక్కులకుళంతవిరోతంతభవతోసలి భూదేవో

ధారధారేమరాళపుంతోడణరంజసి రితికెఆరోవేదు || ఛా ||

కాకతీయకులస్థవిరస్త్రభవాన్ స్వయంభూదేవో ధురం

ధారయతు | రాజపుత్రఃపునారాజ్యశ్రియమంకేఆరోపయ

తు || ౧౯ || ప్రతాప || సమందస్త్రితం పరిజనమవలోకయతి | ఏత

త్పరిహోసవచోరూపంనర్త || ౧౯ || పరి || చిరేణచరితంథామేత్తణీ

సపుంతా || గోంతగిరిసిహరణింరురలడసిల్లావసజ్జలంబరగీప

ఖోణీపశూమానువాసోబాహుంమిపతివరుందంస || జహహ

రించదంశభుపచహరజ్జుతాహంసబాహుఫలంమి | కాళి

త్తలంభీపత్తణోబాహుంమితహమహీరమదు || ఛా || చిరేణచరి

తాథామేదిగీసంవృత్తా || గోత్తగిరిశిఖరంధురవికటశిలావ

సతిబర్హరాంఘ్యః | తోణ్యాభవతువాసోబాహౌప్రతాప

రుద్రస్య || యథాహరిశ్చంద్రస్యభుజేయధారఘనాథస్య

బాహుఫలకే | కాకతిలక్ష్మీపతేర్బాహౌతథామహీరమదు ||

౨౦ || ప్రతాప || సబాహుస్ఫురణమథోముఖస్త్రివృత్తి | ఏషా

పరిజనవచోత్థాప్రీతిర్నమఃద్యుతిః || ౨౧ || మంత్రిణః || రా

జపుత్ర కాకతీయ పురుషోత్తమస్యతవ పాణిగ్రహణాయ

స్పృహయంతి రాజ్యలక్ష్మీర్ద్విలంబనంనసహతే || ౨౨ ||

పరి || వింజావహూణిలిహితదంతూణ పత్తంమిపణిలివింసభ

ఖోణీలంభీతకహవిశేవిలి సహజజివరాస || ఛా || విద్యావధూ

తీవత్యతేనర్తవచనమనురాగవీజోద్భుటనం || ౨౩ || విజ్ఞేతి || వధూనాం

భర్తృవాల్ల భ్యమవలోక్యసవత్సృముత్పుకాభవంతీతిభావః || ౨౩ ||

రాజ్యశ్రీయోవాసకసజ్జికాసమాధిమాహస్వతేజసేతి॥ గతార్థమేతత్,
౨౪॥ కహమితి॥ నిరోధనలక్షణేషునేత్యుక్తంతత్కారణమాత్రిపల
క్షణమితిద్రష్టవ్యం॥ ౨౫॥ సావజ్ఞమితి॥ సమరమేవాపదానమచ్ఛతక
ర్మ - తేనారాధితస్వామినఃప్రసాదితేశ్వకాః॥ వజ్రలక్షణేప్రత్యక్షగ్ర

నావధికంవృష్ట్యాపత్యైప్రణయవిప్రంభం॥ తోనీలక్షీశ్చక
థంవిలంబితంసహాయువరాజే॥ ౨౬॥ మంత్రిణః॥ ఇష్టమే
వ॥ స్వతేజసాపరిష్కృత్యప్రథానాగారముత్సుకా॥ ప్రతీక్ష
తేశ్వరాజ్యశ్రీర్యువరాజసమాగమం॥ ఏషమంత్రిణాంపరిజన
స్యవవాత్తేర్భజానురాగప్రకాశనాత్ప్రగమః॥ ౨౭॥ పరి॥
కహంతిదరిఃఖిలసోమహనాసదీపసావిజలజంతాప॥ ఛా॥ కథ
మంతరితఃఖిల్వేషమహూత్సవోద్విజయయాత్రయా॥ ఏ
తద్విగంతయాత్రయాప్రకృతకార్యవిలంబనాన్నిరోధః॥ ౨౮॥
మంత్రిణః॥ సావజ్ఞంకథంచరయంశ్యంధ్రవమూపతయః॥ అథ
వాకింతైః॥ వయమపినకెవలంమంత్రిశస్త్రాకింతుబహుశః॥ స
మరాపదానారాధితస్వామిసవ॥ ఏతన్నిష్ఠురవచనరూపం
వజ్రం॥ ౨౯॥ ప్రవిశ్యదౌవారికః॥ జేదుజేదుజువరాఽపజే
ఖువమూప ఇహోపదిహారభూమిభాలంమి సంజీకలచక్రరగ
బలౌవంటి॥ ఛా॥ జయతుజయతుయవరాజః॥ ఏతేఖిలువ
మూపతయః॥ ప్రతీహారభూమిభాగేసజ్జీకృతచతురంగబలావ
ర్తంతే॥ ౩౦॥ మం॥ అచిరంభాఃప్రవేశయ॥ దౌవా॥ తథేతిని
ష్కృత్యసేనాధిపతిభిస్సహపునఃప్రవిష్టః॥ ౩౧॥ సేనావయ
ధోచితంప్రణమ్య॥ స్వామికాకతీయకులతిలకసర్వతోము

హణంకేవలస్యాప్యపలక్షణమిత్యాశయేనాహ, ఏతన్నిష్ఠురేతి॥ ౩౨॥ ద్వా
రేనియక్తదౌవారికావేత్తధరః - తత్త్రనియక్తఇతితక్ - ద్వారాదీనాం
చేత్యైజాగమః॥ ౩౩॥ ౩౪॥ స్వామినితి॥ సర్వతోముఖాటోపాసనర్వ
తోదిగ్గంభ్రమావాహిన్యసేనాః శౌర్యోగన్వంతమితిరూపకబలాదుడక్

సంక్రమవత్యోనవ్యశ్చేతిలభ్యతే- అనుగ్రహయాళునాఅనుగ్రహీత్రా
కటాక్షేణఅనుగ్రహదృష్ట్యైత్యర్థః - గ్రహాగ్రహణత్వస్యాధాతోర
దంతాచ్చురాదిశిచి-స్పృహిగృహీత్యాదినాఅళుచ్ఛ్రిత్యయః- అతోలా
వస్యస్థానివత్త్వాన్నలఘూపథగుణః॥ ౨౯॥ రాజపుత్రైతి॥ పరిపంధిప్రమా
ధిన్యశ్శత్రుఘాతిన్యః - వరూధిన్యసైనాః - ప్రస్తూయతామితిప్రస్థానా
రంభవీవనాసీరైస్సామంతనగరాణ్యాక్రమ్యంతఇతి సేనాబాహుశ్యం
నూద్యతే॥ ౩౦॥ యథేతి॥ గంధాపలక్ష్మితోగజోగంధగజః - యద్యపిగజశా
స్మైత్రైవిష్ణికజాతిగజేషుగంధఉక్తతథాప్యవిత్వాదత్ర క్షత్రియజా

ఖాటోపావాహిన్యః శౌర్యోదన్వంతం భవంతమనుప్రాప్తా
ఏవతదనుగ్రహయాళునాకటాక్షేణసీక్ష్వంతాం॥ ఏతదనున
యవచనగూపంపర్యుపాసనం॥ ౨౯॥ మత్రిణః ॥ రాజపుత్ర
తహిససమారుహ్యతాంప్రతిపక్షనివారణోవారణః । ఆలా
క్యంతాంఃరంతరపరిపంధిప్రమాధిన్యోవరూధిన్యః । ప్రస్తూయ
తాంసేనాపతిపురస్సరాక్రాంత సకలసామంతనిజస్థానం ప్ర
స్థానం॥ ౩౦॥ ప్రతాపయథాభిరుచితమమాత్యేభ్యఇతిగం
ధగజాధిరోహణంనాటయతే॥ ౩౦॥ మంత్రిణః ॥ కరోదగ్రైణ
మహాసావిష్వగాక్రమితుందిశః । ఆరోహతిగజంవీరరుద్రో
భాస్వానివోదయం ॥ ఏతత్ప్రకృతాసుగుణ్యేనవిశేషసంబంధ

తిరుద్యతే-తదుక్తం ॥ భద్రశ్రీహరితాళగుడ్గులుశిలాగంధాతిశూరోరణే
నానాశస్త్రనిపాతవేగసహనస్తనంజేరమఃక్షత్రియఇతి - అత్రశుభాశు
భగంధవిభాగస్తదభివ్యక్తిస్థానంచతత్రైవోక్తం - స్వేదేద్వారమలేశు
భాశుభకరంగంధంసుధీర్లక్షయేత్యేవ్యో భూరుహాలాజపాటలఘృతప్ర
ఖ్యఃప్రశస్తాహ్వాయః । ఏతస్మాదవరోశుభాయముదితస్స త్వేనరూపేణ
యోయుక్తస్సోపిమతంగజస్సముచితఃకల్యాణఇత్యుచ్యతఇతి॥ ౩౧॥ కరే
తి॥ కరేణోదగ్రైణోద్ధతేనమహాసాలేజసాభుజబలేనేత్యర్థః - అన్యత్రక
రైఃకిగణైః ఉదయంపూర్వపర్వతం । అత్రమంత్రిణాం వీరరుద్రంప్రతి
రాగప్రకాశవిష్ణునచనాశ్చుష్పంనామాంగమిత్యాహవితదితి॥ ప్రకృతా

మగుణ్యేనవీజానుకూల్యేనేత్యర్థః- పశేషబంధోరాగవిశేషబంధభిర్యత్యర్థః ॥
 ౩-౨॥ ధావదితి ॥ పదాతీనాం సమూహః పాదాశం - భిక్షాదిత్వాదణీ ప్ర
 త్యయః-నిస్సాణరాణో నిస్సాణధ్వజః- రాణభి- యద్యపివశిరణ్యోరుప
 సంఖ్యానమితి అబభావే ఘోషా బాధితః- అతఏవోక్తమమరణోశే - రణః క్ష
 ణభి- తథాపి సావాదివత్ బాహుళ్యకోఘోషో ద్రష్టవ్యః- పటశబ్దాదవ్య
 క్తానుకరణాన్నిత్య వీపుయోరితిద్విర్భావేనర్వ ప్రాతిపదికైభ్యభిత్వా
 చారేక్ష్వివృతథంచిత్రాల్పనియః - తతో లటశ్శత్రాదేశః - పటదిత్యైవ
 నుకరణత్వేపూర్వావయవస్యతకారాభావశ్చింత్యః - కరటతటంగంశథ

వచనంపుష్పం ॥ సర్వేయవరాజహస్తిసంపురస్కృత్యసం
 బాధంకించిత్పరిక్రామంతి ॥ ౩-౨ ॥ సేనాపసోత్సాహప్రణా
 మం । స్వామిన్నతోదీయతాం దృష్టిః ॥ ధావత్పాదాతపాదా
 హతిదశితమహీరంధ్రగీరంధ్రనిర్వధాశీజాలాం బుదాంతద్వి
 లసదసిలతావిద్యుదుద్దామదీప్తాః । ఉద్యన్నిస్సాణరాణస్తనత
 పటపటద్విక్టటాః ప్రారభంతే పావృత్తక్షీంధ్వజస్యః కరిక
 రటతటస్యందిదానాంబుధారాః ॥ ౩-౩ ॥ అన్యతోనిరూప్య ॥ బలే
 చలతి సంభ్రమం ప్రతిభయేవిజేతుంచితః పురందరహరిజ్జయ
 వ్యవసితాస్సహాయోద్ధతాః చలంతి చిరమత్సరాశ్శిఖరిణాం
 ధాదంతి వోభరావనమదున్నమ ద్భుజగరాజభక్రత్ఫణాః ॥

లం ॥ ౩-౩ ॥ సేనాం గేషుమతంగజసన్నాహమాహ- బలభితి ॥ చిరమత్సరాః
 పశుచ్ఛేదాత్ప్రభృతిప్రరూఢవైరాః - అతఏవపురందరహరిజ్జయవ్యవస
 తాః ప్రాచీవిజయోద్యుక్తాభిర్యత్యర్థః ॥ ఇయంతంకాలంతూష్ణింస్థిత్యేదా
 నీంవై రనిర్యాతనేహేతుమాహ సహాయోద్ధతాభితి ॥ యథాకస్యచిద్వ
 స్తునోభారాక్రాంతః కశ్చనభాగోనమతిభాగాంతరంతూన్నమతి - తద్వ
 ద్దంతిభారాక్రాంతభూతలద్వారా భుజగరాజస్యకేషాంచితృణానా మ
 వనమనమితరేహమున్నమసంద్రష్టవ్యం- ఫక్ర-నమత్రసంకోచః- ఫక్రని
 చైర్దత్తాభిర్యత్యర్థాతోగ్గటశ్శత్రాదేశః- అత్రయథాశబ్దమాహత్వా

ద్యద్యపువమా ప్రతీయతే - తథాపువమాసభూతానాంవిశిష్టశేఖరిణా
ముపమేయ దంతరూపతయాభ్యాహ నాదుత్పేత్సాయాం పర్యవస్యతీ
త్యుపమోపక్రమోత్పేత్సాయం॥ ౩౪॥ పత్తిసంపత్తిమాహాడ్యదితి ॥ తో
మరాదండవిశేషః తైర్దామరాభయంకరాః - కాత్యేయకాఃఖడ్గాః - కు
లకుక్షీత్యాదిసాధకభోప్రశ్నయః - సైన్వరోద్గీర్ణముసుంధయః స్వేచ్ఛో
ద్యతదారుమయాముధవిశేషః-కమణేప్రభవతీతి కాన్యుకంధనుప్రద్య
శేషోవా - గదాః స్రసిద్ధాః-ప్రాసాఃకుంతాపరపర్యాయాః యేషణీయూ
అయుధవిశేషః - తదుక్తంవృత్తికారేణ అకర్తరిచకారకసంజ్ఞాయా
మిత్యత్రప్రాస్యక ఇతిప్రాస ఇతి - రౌద్రప్రకారాఃరౌద్రభేదాః -

౩౪॥ పరిజనః॥విలోక్య-సాశ్చర్యం । మహతోఘోషోలిగసు
హదాణఉంసాహేయా ॥ ఛా ॥ మహాకబల్యేపత్తిలింగసుభ
టానాముత్సహః । సంస్కృతమాశ్రిత్య ॥ ఉద్యత్సమర
దామరాః ప్రతిపక్షప్రోత్తిప్తకాత్యేయకాసైన్వరోద్గీర్ణము
సుంధయఃపటుతరాకృష్టద్వనతాగ్రుకాః । భావ్యద్భిమ
గదాస్సనుగ్రహహరత్ప్రసానుస్ఫురత్పట్టసాః ఖలంత్యంధ్ర
చమూభటాఃసవపుషారౌద్రప్రకారాఇవ॥ ౩౫॥మంత్రాణః ॥
అహూతురంగతరంగాస్త్రీలింగానిపతేః ॥ ఉత్తిపోత్తి

తోమరాదీనావభిధానంవైజయంత్యాం ॥ తోమరోస్త్రీలోహహుళదం
డఃకాసూశ్చసర్వలా (హుళంద్యిఫలపత్రాగ్ర) ముసుంధీస్యాద్దారుమ
యీవృత్తాయఃకీలసంచితా । కాముకంకుచతుహస్తం॥పట్టసాలోహ
దండోయస్త్రీక్షణధారఃతూరొపమ ఇతి॥ ౩౫॥ తురంగసామగ్రీమాహాడ్య
ప్యేతి॥ పశ్యేమపాదాభ్యాంభువిస్థితాముహురగ్రపాదోత్తైషణ మశ్వా
నాంపురుషాభ్యుస్థానభేదః-తదుక్తం ॥ ముహుఃపశ్యేమపాదాభ్యాంభువిస్థ
త్వాగ్రపాదయోః॥ ఉద్ధ్వంపేరిణయాస్థానమశ్వానాంపురుషః స్పృత
ఇతి - అత్రపూర్వపాదోత్తైషణశ్చసూర్యాశ్వశిరస్తాడనఫలకత్వముత్పే
త్యతే ఉత్తిప్యేతి॥ నిత్యవీపుయోరితిద్విర్భావః - పశ్చాద్భువోపాశ్చ

త్యో-దక్షిణాపశ్చాత్పురసస్త్వక్ - సంరభా సంరంభవిషయాభూతాస
తీనున్నేత్యసంబంధేసంబంధరూపాతీతయోక్తిః - తాంధరణిమవప్తభ్యా
లంబ్యత త్రప్తిత్వేత్యర్థః - సహౌలక్రమణేననిదగత్యాపరిణమంతఃప్ర
యత్నంవినాప్రవర్తమానాశ్చత్యర్థః - ధారానామాసగ్రందితాదయోగ
తిభేదాఃపంచ - తదుక్తంవైజయంత్యాం - అశ్వానాంతుగతిధారాఽభి
న్నాసావపంచధేతి । ఆసగ్రందితంధారితంరేచితంవల్లితంప్లుతం । గత
యోమూఃపంచధారాశ్చత్యమరశ్చ - ఎతాసామేవాశ్వశాస్త్రైఃసంజ్ఞాం
తరేణోక్తానాంప్రత్యేకంత్రైవిధ్యపంచజశఽధత్వం- తదుక్తం- గతిఃపు

వ్యపాదౌ రవితురగశిరస్తాడనాయేవ పూర్వోపాశ్చ త్యా
భ్యాంపదాభ్యామపిధరణిమవప్తభ్యసంరభనున్నం । వా
లైర్వావ్యధూయమానైఃప్రతిన్యపతిహయోత్సాహ మున్నా
ర్జయంతః క్రామంత్యశ్వాసహౌలక్రమణ పరిణమత్వంచ
ధారాప్రపంచాః॥ ౩౬॥మంత్రీ॥విలోక్య ॥ అహవావిదళిత
పరబలమనోరథానాంరథానా-సంభ్రమః ॥ తథాహి ॥ ర
థాస్సరభసంభ్ర మన్నివిడహేమనెమిక్షుతక్షమాతల సము
చ్చలద్భహుశధూళిజాలాంబుదైః । తిరోహతమసూయయా
సపదిభాసవీయంరథం విధాయముగ్ధిభవంత్యఽభృతాక్షధూ
ర్నిస్వనాః॥ ౩౭ ॥ప్రతాప॥సర్వతోవలోక్యసప్రమోదం ।

లాచతుర్మాచతద్వత్సధ్యజవాపరా । పూర్ణవేగాతథాచాన్యాపంచధా
రాఃప్రకీర్తితాః । ఏతైకాక్రీడిధాధారాహయశితౌవిధౌమతా । లఘ్వీ
మధ్యాత ధాదీన్ముజ్ఞాత్వైతాయోజయేత్కృత్యాదితి - తదేతన్నసనిధా
యాహ పంచధారాప్రపంచాశ్చతి ॥ ౩౬ ॥ లోకేశ్చిద్విరభటఃప్రతిభ
టమభిభూయగర్జితత్సమాధిమత్రభానురథాభిభావినాం వీరకుద్రరథా
నామాహ రథాశ్చతి॥ అసూయయాస్పర్థయేవేత్యర్థః - అత్రాణాంచక్రా
ధారకాస్థానాం ధురోగ్రాణిఅక్షధురః అక్షంరథాంగఅథారశ్చతివైజ
యంతీ-అగక్షతి నిషేధాద్యహురిత్యాదివాన సమాసాంతః - నిభృతో
నిశ్చలోనభవతీత్య నిభృతోగత్యప్రవృత్తశ్చత్యర్థః - తథాభూతోక్షధూ

ర్విస్సస్వనోయేషాం లేతథోక్తాః॥ ౩౭॥ బృహమాణేతి ॥ బృహమాణా
బృహమాణశీలాః - తాచ్ఛీల్యేచానశ్ ప్రత్యయః-నతుశానశ్ - బృహీశజ్జ
ఇత్యస్యధాతోఃపరస్మైపదిత్వాత్ - అతఏవభట్టమల్లః - హేషతే హ్ర
షతేశ్వానాం హస్తీనాంబృహతీతిచేతి - సంక్రీడత్య్వందనాఃకూజద్ర
ధాః - క్రీడోసుసంపరిభ్యశ్చేత్యత్ర సమోకూజనభినియమాత్పరస్మైప
దం-అతఏవోక్తం తెనైవ- ఉత్పర్జతినంక్రీడత్యేతోశకటకూజనభి - త్వే
డంతేసింహనాదంకుర్వంతీతిత్వేడాః ఇష్టిదాస్నేహన మోచనయో

కథం సమగ్రసాధనానినైన్యాని ॥ బృహమాణగజాకీర్ణా
ప్రౌషమాణహయాకులాః । సంక్రీడత్య్వందనాఃత్వేడ
త్సుభటాన్వైస్యసంపదః॥ ౩౮ ॥ మంత్రి॥ యువరాజాలోక
నాదుద్వేలన్వైస్యసాగరోవర్తతే ॥ అభ్యాపతంతీరభితోమ
హీభృద్వాహినీర్వహూః । కాకతీయకులాంభోధిరోపస్వైస్వ
రంగ్రసిష్యతే॥ ౩౯॥ సేనాపతయః ॥ యదాదిశంత్యమాత్యా
ఇతి॥ సప్రణామం । విజయయాత్రాకుతూహలిన్వోధ్యజన్య
స్సాంప్రతం యువరాజస్యాజ్ఞాం ప్రతిపాలయంతి ॥ ౪౦ ॥
ప్రతాప॥ సప్రసాధమమాత్యానాలోకయతి ॥ ౪౧ ॥ మంత్రి
ణః॥ సోత్సహంప్రతిస్థంతాం ప్రాచీంప్రతినైన్యాని॥ ౪౨ ॥
సేనాప॥ యథాదిశంత్యమాత్యాఇతిప్రస్థాననాటితకేనసమం
తాదవలోక్య-సహర్షాతిశయం ॥ పవనేనానుకూలేనప్రసా

రిత్యస్తాద్ధాతోః పచాద్యచ్-ప్రపోదరాదిత్వాద్దకారస్యడకారః - కవిక
ల్పద్రుమకారస్తు - డాంతపవాయంధాతురిత్యాహ - ధాతూనామనేకా
ర్థత్వాదుత్తార్థలాభః - అతపవత్వేడాతుసింహనాదస్సాన్వదిత్యమరః -
త్వేడదితిక్వాచితుశ్చ త్రంతపాతోస్యధాతోరనుదాత్తైత్వాదు పేక్షణీ
యః॥ ౩౯ ॥ అభ్యాపతంతీరితి॥ మహీభృద్వాహినీఃశత్రుభూపాలసేనాః-
అన్యత్రవర్వతప్రభవానదిః - తదుక్తమానసోల్లాసే - వ్రజేదభిరివా
యోభ్యోనిగరన్నరివాహినీః । శూరాణాంసింహనాదైశ్చహేషరావై
శ్చవాజినాం । మహారథమహాథ్వానైమాణతంగఘనగర్జితైరితి॥ ౩౯॥

౪౨ || సుత్రాక్ష్యం ప్రసవ్యమాంసాంత్రామణీం దిశం ప్రాసీం - సుశకు
సంశుభనిమిత్తం || శకుసంతుశుభాశం సినిమిత్తేశకునఃఖగతివిశ్వః - అ
నుకూలవాయోశ్శుభనిమిత్తత్వంచతత్రైవ । దక్షిణాక్షిపరిస్పందార్దక్షి
ణస్యభుజస్యచ । మనసశ్చప్రసాదేనస్వానుకూలానిలేనచ । ఏవం నిమిత్తై
ర్నిశ్చిత్త్యవిజయంభూపతిర్వ్రజేదితి । ఉపన్యాసాఖ్యమంగలయ్యోయో
జయతి॥ఏవ ఇతి || ఉపన్యాసలక్షణేపి ప్రకృతానుగుణ్యేనేత్యేతదనుషజ్య
తత్తత్వాశయేనాహ-ప్రస్థానానుగుణేతి || బీజోపయోగిత్వాప్రస్థానస్య
ప్రకృతత్వం - తదనుగుణస్యశకునస్యానురాగహేతుభూతస్య కథనాదు
పన్యాసశత్యర్థః॥౪౩ || విస్త్రవిశేషప్రవేశంసూచయతి కథమితి॥ ౪౪ ||

రితపటాంచలః । ఉద్యుంజంతశ్చివాక్రమ్మంశ్వజాస్సోత్రా
మణీందిశం || సర్వేసుశకునమభినందంతి॥ ఏషప్రస్థానానుగు
ణశకునగుణకథనాదుపన్యాసః॥ ౪౩॥ సత్రాపఃపురోవలోక్య
కథంకరాఖ్యాముత్క్షిప్త సాక్షతకనకపాత్రస్సమాగతపవవి
ప్రవరః॥ ౪౪॥ ప్రవిశ్య విప్రః || సవినయమగ్రతస్థిత్వా
ప్రాధ్వందక్షిణభుజముద్యమ్యవిజయతాం విజయతాంవీరరు
ద్రః । రాజపుత్రస్వయంభూదేవమహూత్సవాద్యనంతరం
మహీసురవరాశీర్వాదవాసితాః కాకతీయమహారాజేనప్రే

సవినయమితి || పార్శ్వమూలేర్వాదానుకూల్యేనోద్యమ్య । అనుకూ
ల్యార్థకం ప్రాధ్యమిత్త్యవరః - మకారాంతమవ్యయంచైతత్ - నను
యాత్రాయాం కనకపాత్రాదిమంగళద్రవ్యదర్శనం కార్యసిద్ధికరమ
స్తుకింత్యేకస్త్రికబ్రాహ్మణేద్యుష్టై కార్యహానిరికిం వదంత్యాః కాగతిని
తిచేన్నైషదోషః - తస్యాఃకృపణబ్రాహ్మణవిషయత్వాత్ విశిష్టబ్రా
హ్మణదర్శనేమహాఫలప్తరణాత్ - ఇదమపితత్రైవోక్తం॥ పూర్ణకుంభ
తథాదర్శేదన్నిమద్యేతథామిషే । మీనేశంభధ్వజేఛత్రేచామరేచారు
యోషితి॥చాషేమ్యగేభరద్వాజేఫలపుష్పాక్షతేషుచ । వృషభేసమదే
నాగేసితవాహద్విజోత్తమే । సువర్ణైదివ్యరత్నైచవీణాయాంపటహౌపి
చ॥బడేచైకపశౌదృష్టేయాత్రాభవతిసిద్ధిదేతి॥వసంతరాజేయోప్యుక్తం॥

ధృతాతపశ్రమృభశుక్లనాసాఃపుష్పార్చితశ్చందనచర్చితాంగః । విప్రశ్శి
ఖావాన్మృతభోజనశ్చ దదాతిదృష్టఃపథిసర్వసిద్ధిమితి - మహూత్సవా
దీత్యత్రాదిశబ్దైసదేన్వాది దానంగృహ్యతే - తదుక్తంమానసోల్లాసే ॥
తతఃకృత్యానుహంపూజామద్దిశ్యకులదేవతాం । ధేనుంభూమింహిరణ్యం
చఃప్రేభ్యోవిధినార్పయేత్ । తదాశిషస్సమాదాయసీరాజితహయద్వి
పత్తిమ్ ॥ ౪౫॥ ఆమూలాదితిఃసంపూర్ణస్వయంభూప్రసాదశ్చత్యర్థః-పా
రాణామాకాంక్షితానిమనోరథాః-నపుంసకేభావేక్తః - జయోత్తరా

ఓతాఃఖల్విమెమంగళాక్షతాః॥ ౪౫ ॥ ప్రతాప ॥ సప్రణా
మాదరంగ్యహీ త్వాతాన్నిజోత్తమాంగే గజమూర్ధనిచనిధా
య ॥ ఆమూలాశ్చలితాప్రసత్తిలితికాపత్యస్వయంభూ
ప్రభోరాక్షాక్షత్రియమాళి మండనమణేస్తాతస్యసాను గ్ర
హః ॥ విప్రాశీర్వచనానిమంత్రసురభిణ్యా కాంక్షితాన్యస్వ
హం పారాణాంచజయోత్తరాణి తదమూరిషజ్జయాస్సప్య
ద్దిశః ॥ ఏషబ్రాహ్మణక్షత్రియాదివర్ణకీర్తనాద్వర్ణసంహా
రః॥ ౪౬ ॥ మంత్రాణః॥ రాజపుత్రస్వభావనిరగళశస్యతవభు
జ్జాగళయోరోజాయితస్యకియతీభూతలవిజయవిడంబనా ॥
౪౭ ॥ పరి ॥ విఅఅశంభీపాణింగహణసమఅదింణావిఅమగ
ళంఖదాజువరాలంససీసేదీసది ॥ ఛా ॥ విజయలక్ష్మీపాణిగ్ర
హణసమయదత్తాశ్చన మంగళాక్షతా యవరాజస్యశీర్షైర్దృ

ణిజయప్రధానాని - తత్తస్మాదమూర్చితస్సోపవదితః - ఈషజ్జయూఃసుల
భజయాశ్చత్యర్థః- ఈషద్దురిత్యాదినాఖల్పిత్యయః- దిగ్విజయేదేవతా
ప్రసాదాదికంబృహతీఫలభంజనేనుహూతలప్రయోగమనుకరోతీతిభా
వః- అంగంయోజయతిపవత్తి ॥ ౪౬ ॥ రాజపుత్రస్యేతిఃఓజశ్చబ్దోవృత్తి
విషయేతద్వేదవతఃతత్తిపదమంజరికారః - అతస్తద్వత్సంహకాద్రూ
పాదేరివాచరితంఓజాయితంబలమిత్వర్థః - కతుఃకృత్యలూపశ్చేతికృ
జంతాద్భావేక్తః - ఓజసోఽపసౌరిత్వమితి సత్యస్సలోపః ॥ ౪౭ ॥

౫౦ || స్వప్తితి || విజయాయేతిక్రియాగ్రహణాచ్చతుర్థీ - రాజపుత్రా
యేతి స్వప్తియోగే ౫౧ || సప్రశ్రయమితి ప్రతిష్ఠామహాభితి - సమవ
ప్రవిభ్యష్ఠినిభిత్వాత్తనేపదం || ఇతినాటక ప్రకరణే-ద్వితీయోంకః || ***
తతః || జంఘయాచరతభిజాంఘికౌ వార్తాహరౌ || అంకాస్యం

శ్వంతే || ౪౮ || విప్రః || రాజపుత్రతతద్విద్విజయవార్తా
హరిణః పురుషానాతిదిరాదేవప్రేషణీయాభితి మహారాజ
స్యాజ్ఞా || ౪౯ || ప్రతాపః || శిరసికృతస్తాతస్యోయోగః || ఆ
మాత్యాస్మగ్రికతిచనయూయంకాకతీశ్వరసేవాన్ధంవతః
ధ్వంకతిపయేవిజయయాత్రాపరాః ప్రవతకధ్వం || ౫౦ || ఆ
మాత్యాః - సప్రణామంయదాజ్ఞాపయలియువరాజః || ౫౧ ||
విప్రః || స్వప్తివిజయాయ? పాఃపథానస్సంతురాజపుత్రా
య ౫౨ || ప్రతాపః || సప్రశ్రయం || భగవన్ననుజానీహి | వయ
మితః ప్రతిష్ఠామహాభితియథౌచితంపరిక్రమ్యనిహగ్రింతాస్స
ర్వే || ౫౩ || ఇతినాటక ప్రకరణేవిజయయాత్రా విలాసోనా
మద్వితీయోంకః || *

తతః ప్రవిశతోలేఖస్తాజాంఘికౌ | వితత్పుర్వాంకాం
తపాత్రేణిపిక్రిణిర్దిప్తయోఃపాత్రయోరుత్తరాంకేప్రవే
శాదంకాస్యం || ప్రథమః || సానుసంధానాశ్చస్యం - అ
హివాప్రతాపరుద్రస్యమహిమానుభావః - యస్యవిజయ
యాత్రా సంభ్రమేతైవవ్యాకులీకృతానిద్వయానామపి
భూభృతాంకటకాని || ౧ || ద్వితీయః || వయస్యకీముశ్యతే || కా
కతీయప్రదీపోయమంశశ్చాతుర్భుజస్సన్వయం | యద్వప్రకవ
చాయంతేప్రసాదాశ్చస్వయంభువః || విజస్వయంభూదే

యోజయతి ఎతదితి || మహిమానుభావోమహిమాతిశయః || ద్వితీయా
నాంపర్వతానాంరాజ్ఞాంజ-కటకాని పర్వతనితంబప్రదేశాః రాజధా
స్యశ్చ-కటకంవలయేసానారాజధానితంబయోదితివిశ్వ || ౧ || కాకతీ
యేతి || చాతుర్భుజోవైష్ణవః - వప్రకవచాయంతేవప్రకవచదచరంతి-

కర్తుః క్యచ్ఛలం వశేః తిక్త్యచ్ఛ్రుత్యయః - జిత్వా దాత్మనేపదం || గర్భసం
ధియోజయతి ఏవ ఇతి || బీజస్యేతి - ప్రతిమఖసంధౌలత్యాలత్యుతయా
దృష్టసప్తస్యేతి శేషః || ఎతచ్ఛాన్వేషణాదిత్యనేనలభ్యతే || ౨ || వైతాళిక
భోగావళీప్రముఖాఽక్షలతాః - పాఠయంతీ ప్రతిదిశం ప్రతిధ్వనిరుత్ప
ద్యత ఇత్యర్థః || ౩ || అపవార్జ్యేతి రహస్యకథనార్థమితి భావః - సమ్యగితి ||
మాగధలక్షణము క్తం || రాజ్యః పురజనస్యాపి మంగళాచారశంసినః | మా
న్యైమాగగధికాగీతైర్మాగధాత్మ్యదీరితా ఇతి | ప్రభుతైవ రహస్యంగూ
ఢం వస్తు మాగధవేషతిరోహితత్వాత్ ప్రేషామితి భావః - ధ్వజచక్రగ్రహ

వప్రసాదరూపస్య బీజస్యాన్వేషణాద్గర్భసంధిః || ౨ || ప్రథమః ||
అధ్వక్లమమభినియపురోవలోక్య | ప్రాప్తైయమంద్రోగగరి
కించిత్ప్రవేశనాటితకేన - సమంతతోనిరూప్య ఆచూఢిరతి
శయమాదార్యం రుద్రనరేశ్వరస్య | యదేతేవై తాళికాస్సర్వ
తోభాగావళీప్రముఖాం శ్చాట్యుప్రబంధానుచ్ఛేదతః స్వ
భావరహితీయాః ప్రతిరవేణ పాఠయంతీ వకకుభః || ౩ || ద్వితీ
యః || సమ్యక్సర్వస్య సప్రత్యభిజ్ఞాశ్చర్వమపవార్జ్య | సఖేష
శ్యవశ్య || సమ్యక్సాగధవేషధారణతిరోభూతా అపిత్వా భుజః
సూచ్యంతే ప్రభుతారహస్యపిశునై రామకృతైర్లక్షణైః |
హస్తానైర్ధ్వజచక్రలాంఛితతలైర్వక్షస్థనైర్విస్తృతైరా

ణం రాజ్యసూచకరేఖోపలక్షణార్థం - తదుక్తం వరాహసంహితాయాం -
చక్రాబ్జపరశుతోరణశక్తిధనుఃకుంభసన్నిభారేభాః | కుర్వంతే చ మూసా
ధంసుకరధ్వజసన్నిభామహీపాలమితి - వయోవిస్తారఫలమపితత్రైవ ||
ఉరోలలాటం వదనంచపుంసాం విస్తీర్ణమేవ ల్లితయంత్రశస్త్రమితి | స్ప
ష్టైః జంఘాదావితశేషః - వృత్తజంఘాభవేచ్ఛుపోవృత్తలింగోభవేద్ధని
తివచనాత్ - అనిచైరున్నతైః వక్షఃప్రభృతిషు దీక్షైర్వాహనుప్రభృ
తిషు - తదపితత్రైవోక్తం - వయోధకయోనఖనాసికాన్యం కృతాటికాచేతి
షడున్నతాని || హనులోపనబాహునాసికం సైనయోరంతరమస్త్రపంచ
మం | అతిదీర్ఘమిదంతుపంచకంసభవత్వేవస్మణావభూభృతామితి - అత

ఏవామనుష్యమాత్రసులభైః భూవతివ్యతిరీక్త మర్హభైరిత్యర్థః ॥ ౪ ॥
 సూచితమర్థం దృఢయతి నూనమితి ॥ అస్యాఅపిరితేద్దాస్యావాంతరభేద
 త్వాదితిభావః-యదాహుః ॥ పద్యమంగుళివిచ్ఛేదఉరోవిస్యస్తవతురం ।
 తన్నామకరణంచేతిదాస్యమేతచ్ఛతుష్టయమితి-శిష్టంస్పష్టం ॥౫॥ ౬॥ప్రి

కాలైరమనుష్యమాత్రసులభైర్వృత్తైరగీచైరపి ॥ ౪ ॥ ప్ర
 థమః॥నూనమేతేప్రతాపరుద్రసమరవరాఙ్ముఖావత్సుస్థులవి
 రచిత వరాహలక్ష్మణః ప్రాణత్రాణాథః మనయారిత్యా
 కాకతీయ మహారాజంప్రసాదయితు మధ్యవస్యంతీతితర్క
 యామి॥ ఏతత్ప్రస్తుతోపయోగిప్రతిరాజభద్రాచరణాదభూ
 తాహరణం ॥ జాంఘీకేనపునస్తేస్తైర్లక్షణైర్మరేశ్వరాభ్యూ
 హనాదనుమానంవ ॥ ౫॥ ద్వితీయః ॥ అహూవిజయయా
 త్రాశ్రేవణకుతూహలితాపౌరాణాం । యదావామనుసరం
 తిపునఃపునః ప్రశ్నమాలయాతత్సభాప్రకాశ్యతాంప్రతాపరు
 ద్రభుజయోర్విజయోదాహరణం॥౬॥ప్రథమః॥కించిదుచ్చైః
 భూభోక్త్రాయతాంకాకతీయకులశ్లాఘాకామధేనుఃప్రియో
 దంతః ॥ జేత్రాకాకతివీరరుద్రవిభునాసర్వాదిశోనిర్జితాః
 త్వాపాలాః కరదీకృతాః కృతమిదంగీర్షిరముర్వీతలం । య
 స్యోద్భవ్యజవైభవంసరభసారోహద్విషతామినిసం జీర
 ధ్వనిపూర్ణకందరముఖైర్వాక్యకుర్వతేపర్వతాః॥ ఏషతత్వా
 నుకీర్తనరూపోమార్గః ॥ ౭॥ ద్వితీయః॥సభేమానమేషుదివసే
 షుకాకతీయమహారాజౌగీరంతరంపురస్కృత పురోధల్లప్రవ
 రామాత్యవృద్ధో యువరాజవిజయమాశంసమానోగమయతి
 వాసరాణి ॥ ౮ ॥ప్రథమః ॥ ఉచితమాచింతితంవయస్యేన ॥

యోదంతఃప్రియవార్తా॥ జేత్రేతి ॥ కరదీకృతాః బలిప్రదాః కృతాః -
 అభూతతద్భావేద్విప్రత్యయేన ఇయంతం కాంమజయ్యాఅపిజితా ఇతిల
 భ్యతే- గీర్షిరంప్రతివీరరహితం - యెకరంసప్రయచ్ఛంతితేప్రాణైరె
 వవియోజితాభివృద్ధః ॥ తతఃకింజాతమతలసాయస్యేతి ॥ వ్యాకుర్వతే

ప్ర్యావక్షతే॥ ౭॥౧౦॥ అప్రియాణిప్రియాణీక్రియంతేప భీరితిప్రియంక
రాణి-అభ్యసుభగేత్యాది నాఖ్యైకప్రత్యయముమాగమః - కాకతీయవృ
షాకాకతీంద్రః॥౧౧॥౧౨॥భవతాఖిలుపితృమానితి - కారణగుణానాంకా

౯॥ ద్వితీయః॥ పురోవలోక్యసహర్షం । కథనుష్టదీయంవ
చనమాకన్యమనంమహాగాజాయనివేయతు మమాత్యపు
త్రస్సహర్షసుభ్రీమం రాజగులాభ్యంతరం ప్రవిశతి తదా
వామపిప్రతిహారభూమిమధ్యాస్య కాకతీశ్వరావసరంప్రతి
పాలయిష్యవశతిపరిక్రామతః ॥ ఏతద్వితరకప్రతిపాదనా
మ్రాపం॥౧౦॥తతఃప్రశత్యమాత్యపుత్రః॥అమాత్యపుత్రః ॥
సప్రమోదం ॥ అహూనుమధన్యతా - యదీదృశానాంను
హూన్యవానాని వేయతాస్త్రిసంవృతైః । యత్కయావి
జ్ఞాపితైః శ్రవణప్రియంకరైర్వార్తామృతైస్సృష్టసాతూ
త్యైతాదపిస్వయంభూదేవప్రసాదాన్ప్రమోదయిష్యతే
కాకతీయవృషా॥పూతరార్షవచనరూపోదాహృతిః॥పురోవలో
క్యకథనుయంనుహారాజః పురోహితైరమాత్యైరశ్వేనపరిజ
నైనచపరివృతోనుహాస్థానమండపమధితిష్ఠతితదహముపసర్వా
మీతిపరిక్రామతి ॥ ౧౧॥ తతఃప్రవిశతియథాన్దిష్టోరాజామం
త్రిణఃపురోధసశ్చ॥ రాజా॥ సవిమర్శాశ్చర్యమమాత్యాన్ప్ర
తి । అహూనైశచెప్పుచితకారిత్వంవత్సస్యవీరరుద్రస్య ।
యదస్తదనురోధార్థమిమానమాత్యాని౨వత్త్యస్వయమేవ
జిగ్ముఃప్రస్థితః॥౧౨॥మంత్రిణః॥ సబహుమానం । మహారా
జభవతాఖిలుపితృమాణాకుమారః ॥౧౩॥ పురోధసః॥విజయ
ప్రస్తానాత్ప్రభృతినక్తందివమున్దిపంతికల్యాణాని । తద్విజి
తాపవదిశోరాజపుత్రైః ॥ ౧౪॥ రాజా॥ భవతామాశిష

శ్వేసంక్రాంతిరుచిత్రవేతి భావః॥౧౩॥నక్తంచదివాచనక్తందివం- అచ
నుశేత్యాదినాసప్తవ్యర్థవృత్త్యై రవ్యయయోర్ద్వంద్వసమాసో నపా
న్యతే-కల్యాణానిశుభానితాన్దిపంత్యుభవంతి॥ ౧౪॥ ప్రదుహతే-

ప్రహారేకమకతకరితే - సమహేతియక్ష్మితీషేధః॥౧౫॥ ౧౬॥ ప్రహారోబహిద్వారప్రకౌఠకః - అగారైకదేశేప్రథమః ప్రథమాశ్చనిపాతి

ఏవకాకతీయకులశ్రేయాంసిస్వయంప్రచుహతే॥౧౫॥ పరి ॥

కౌలశ్చుఅకుశంసకింబుణసపుంబుంబుణేణ - జంసిఅవభంబో
భువణేంకభందోపటివరుందో॥ ఛా॥ కాకతీయకులస్యకిన్నున
సంపూర్ణంపుణ్యేన యప్తిన్నవతీర్ణభవనైకభద్రః ప్రతాప
రుద్రః॥ ౧౬॥ రాజా॥ సౌత్సుక్యం కథంచిరయతివత్సస్యవిజ
యయాత్రాశ్రవణమహూహనవః॥ ౧౭॥ అమాత్యపుత్రః॥
సవినయసంభ్రమముపస్యత్యసప్రణావం॥ దేవమభ్యమలూక
పాల యువరాజప్రేషితో విజయవార్తాహరిణౌ ప్రథమా
ప్రాంగణముధివసతః । ఎవసంచింత్య మానార్థప్రాప్తిరూ
పఃక్రమః॥౧౮॥ సవేశసహద్వైతశయంనిరూపయంతి ॥ మం
త్రిణః॥ భద్రశీఘ్రంప్రవేశయ॥౧౯॥ అమాత్యపుత్రః ॥ య
దాదికంతిమహామంత్రిణ ఇతినిష్క్రమ్యసహతా భ్యాంపునః
ప్రవిష్టః॥ ౨౦॥ పురుషా॥ ప్రణమంతాపువస్యత్యదేవవిశ్వే
కవిజయి నాపుత్రేణ వర్ధనేబాధ మప్రమేయమహిమాప్ర
తాపరుద్రభుజస్థేమా । యజ్ఞైశ్చవేద్యతిశయితరుణకాకతీ
యపరాక్రమస్తస్యవిక్రమః ॥ ౨౧॥ రాజా ॥ సహద్వైతశ
యమమాత్యానవలోక్య । మనోరథాభ్యామివచింతితోపగ
తాభ్యాంమహర్షంపారితోషికంప్రతిపాద్యతాం । ద్విగుణీ
కృతహర్షయోరనయోన్ముఖాద్వత్సస్యవి జయలక్ష్మీవరిద్రహ
వృత్తాంతశ్రవణ మహూహనవేనచరితార్థయామః శ్రోత్ర
వృత్తిం॥౨౨॥ మంత్రిణః ॥ యదాజ్ఞాపయతిదేవఇతి భౌరిక
ముఖాత్తథాకుర్వంతి । ఏవసామదానాచరణరూపస్సంగ్ర

తః-తత్త్వంగణరూధివసతః-ఉపాన్వభ్యాజ్వసతిసకమకత్వం॥ ౧౮॥
౨౨॥ భూరిసువర్ణంత్రయైకైభౌరికఃకనకాభ్యక్షః॥ ౨౩॥ ౨౪॥ నీరా

జనానామ రాష్ట్రసమృద్ధయేశరత్నాలకతావ్యశ్యాంతికమణిశేషః-స
చగజప్రాధాన్యేనాశ్వప్రాధాన్యేనద్వివిధః- తదుక్తంశౌనకేన - నవ
మ్యూనూశ్వయుక్తా సేకాతికాకాయామథాపివా! మాస్తిరీరాజనంకుర్యా
ద్రాజాజనసమృద్ధయే ॥ ఆశ్వనీరాజనంకుర్యాదశ్వానాంహితకామ్య
యా! తద్వచ్చైవాశ్వయుక్తా సేపూర్వపత్నైశ్చతోత్తమేతి - తత్రద్వితీ
యంప్రత్యాహ వాజినీరాజనేతి॥ వీతిహూత్రస్యహుతభుజః ॥ యా
త్రేతి॥ మహేష్వాశ్వవేషు - అహంప్రథమోహంప్రథమభియస్యాంత్రి

హః ॥ ౨౩ ॥ పురుషే॥ సప్రణామంగ్యహీత్వామూర్ధ్నివిధా
యమహారాజప్రసాదమభినందతః॥ ౨౪॥ వంత్రిణః॥ భద్రా
వితవిత్యయవరాజవిజయః హృతయః పరాక్రమపల్లవితామ
హారాజసదసః కర్ణపూరీక్రియంతాం॥ ౨౫॥ పురుషే ॥ సావ
ధానమవధారయతుమహారాజః॥ ౨౬॥ ప్రథమః ॥ దేవదేవ
స్యప్రసాదేనవాజినీరాజనాసమిధ్యమానస్యవీతిహూత్ర
స్యవిజయప్రదానైనద్విగుణితోదగ్రప్రతాపప్రతాపరుద్రే
ప్రతిష్ఠమానే ॥ యాత్రారంభమహేష్వహంప్రథమికాని
ర్యచ్చమూఙంబరతుణ్ణితోణితలోట్థితేతి బహులేపాంసావి
యద్వాప్సిని॥ జేతవ్యాసుకలాదిశస్త్వవిభుతామంతఃపిథా
యాధికత్రాసాత్కావపి పలాయితాభవదృశాంనైవాభవత్
గోవరాః॥ ౨౭॥ అనంతరంచ ॥ ఉద్వేలచ్చతురర్ణవీకలకలో
నాయంచమూఙంబరో నేదంచంచుభిగర్జితంత్రీపురజితకల్పాం

యాయామసావహంప్రథమికా - మయూరవ్యంసకాదిత్వాత్సమాసః
స్వాధైకప్రత్యయః - స్వవిభుతాంజవాభివకత్వంత్రానువహితదిగ్గ
తంవిభుత్వంచఉపహితాస్త్వప్రాచ్యాదిమావచర్యతే - అత్రసేనా
రజోవ్యాప్తినిమిత్తస్యదిశామదర్శనస్యభయనిమిత్తపలాయనహేతుక
త్వోత్పేక్షణాదుత్పేక్షాలంకారః॥ ౨౮॥ ఉద్వేలదితి ॥ పరితోధాటి
షు॥ శత్రుదేశావమద్దాయసద్యస్సభటఘోటకైః । విజిగీహః ప్రవృత్తి
ర్యాసాధాటినిగద్యతగ్గుక్తలక్షణానా - ఆటోపపటియసేషుసంరంభ

పటుతరాసుసర్వతోముఖసంభ్రమాస్విత్యర్థః-ఇతివిస్తితమిత్యన్వయః -
ఉద్వేలార్థవకౌలాహల కల్పంతపటహ ప్రణాదకల్పయోశ్చమూసం
రంభదుందుభిగర్జిత యోరభూతపూర్వయోరనుభవా దద్భుతవభూది
త్యర్థః-అథసైనికాభినివేశదర్శనానంతరం- దిగితైరింద్రాదిభిరపిశ్రస్తం
కిముతానైరంతరాళవర్తిభిరితిభావః- ఉభయత్రభావేక్షః॥ ౨౮-౨౯॥
మమోనగ్నిద్రస్యమాంఘాఘవసించిశంప్రాచీం ॥ సైన్యరజసాసూ
ర్యేతిరోహితేనత్యుత్ప్రేక్ష్యతే రథేనేతి ॥ మామరూమయంవీరరుదో

తథాకారవః। ఇత్యాటోపపటియసిషుపరితోధాటిషుభారా
నమచ్ఛేషాశేషఫణాసువిస్తితమథత్రస్తందిగీశైరపి॥ ౨౮ ॥
పురోధనః ॥ అయోనిరంకుశమోజాయిత మంద్రచమూప
తీనాం ॥ ౨౯ ॥ ద్వితీయః॥ అథయవరాజాఙ్గాయాప్రథమం
మాఘవసించిశంప్రచలితానిసైన్యాని ॥ రథేనాభిముఖాయాం
తంవీరరుద్రోవిలోక్యమాం । మృష్యతేనాయమిత్యర్కసైన్య
స్యరేణౌతిరోహితః ॥ ౩౦ ॥ మంత్రిణః। తతస్తతః॥ ౩౧॥ద్వితీ
యః ॥ అనంతగంసెనాగ్రైరేవపాఞస్త్యైకాయురక్షత్రి
యాన్వజిత్యసర్వపథినే నాటోపేనపటియసి తస్మిన్మహతిబలే
ప్రచలితి॥యుద్ధాయసమనహ్యంతకళింగాస్సృటపారుషాః।
మాద్యద్ద్విపఘటాదామసంభ్రమాడంబరోద్ధతాః ॥ తైస్సా
ర్థమంద్రచమూపతీనాంపరాక్రమధనేమహత్యాయోధనే ॥
౩౨॥పీత్వానూంసోపవంశంద్విర దగళగళద్రక్షమైరేయథా

నమృష్యతేనసహతే పరిపంఘిబుద్ధ్యేతిభావః ॥ ౩౦॥ ౩౧ ॥ పౌరస్త్యైకా
ప్రాచ్యాకౌసర్వాకౌపథోవ్యాఘ్రవతాసర్వపథినేన ॥ యుద్ధాయేతి ॥
మాద్యద్ద్విపాసాంఘటాః సంగ్రామాదౌసజ్జనాని - కరిణాంఘటనాఘ
తేత్యమరః - తాసాముద్దావసంభ్రమేణాధికాటాపేన అడంబరేణసం
గ్రామపటహప్రణాదేన ఉద్ధతాః ॥ ౩౨ ॥ యుద్ధేవీరరుద్రఖడ్గస్యకాల
భైరవసమూధిమాహవీత్వేతి ॥ మాంసెనోపదశ్యమాంసోపదం శంమాం
సముపదంశంకృత్వేత్యర్థః - ఉపదంశస్త్రుతీయాయామితిగముల్పిత్య

ఋః-మాంసస్యదంశనక్రియాకమకత్వేపి పాగక్రియా కరణత్వాత్త్వ
తీయోపపదత్వం-త్వతీయాప్రభృతీస్యస్యతరస్యా మితివికల్పాదుప పదస
మాసః-మస్తిష్ఠాంనామమ ప్రకస్థితోగోధాపర పర్యాయోమేదోవిశే
షః-తల్లగైషికీకనైరస్థిభిఃశ్చ జ్ఞదంష్ట్రః॥ ౩౩॥ ౩౪॥ చిన్నేతిప్రతిభయ

రాంమత్తిమస్తి ప్కలగైర్దగ్ధతస్మపపపుః కీకనై స్పృష్టః
దంష్ట్రః । విభ్రాద్రాంత్రమాలాం జనితజనభయో
భైరవాకారఘోరస్సంగ్రామోర్వ్యాః కళింజైర్భలివిధిమ
కరోద్వీరరుద్రస్యఖడ్గః॥ ౩౩॥ పురోధసః ॥ మానుషవెషతిరో
హితేనాపి కాకతీయఃస్థునా కించిదావిష్కృతో నిజప్రభా
వః॥ ౩౪॥ మంత్రణః॥ సహద్వాలిశయాదభ్యుతం । అహిమాప
రాక్రమాతిభూమిఃప్రతాపరుద్రస్య॥ ౩౫॥ పరి॥ సరసింభువి
దజమహారాలరుందణరే సరణదణేకాదంప జకాతిభుశ
ంపసవాణఖమ జకుళదేవదాప సతిభూదేవంస పసంతి వి
సాణజుంత తఖుకిజువరావణ॥ ఛా ॥ సదృశంఖల్వేతత్
యస్తహారాజుద్రునరేశ్వరనందనేన కతకవ్యం యతాక
తిమలప్రసవానాక్షుచం యతుకలదేవతాయాః స్వయం
భూదేవస్యప్రసత్తివిశేషాణాంయుక్తం తత్ఫలకృతం యువ
రాజేన॥ ౩౬॥ రాజా-సప్రమోదగగ్ధదం ॥ తత సతః॥ ౩౭॥
ప్రభవః ॥ అనంతరం ॥ చిన్నోద్భవ్యదైర్విరవీరప్రతిభయమకు
టాటోపపంజాతరాహుభ్రాంతి భ్రీశ్యత్పతంగాభయకర
ప్పుతనారేణు బద్ధాంధకారాఃఅసీస్సంగ్రామ వెళాహరద

నభయంకరేణ మకుటాటోపేన సంజాతయా రాహుభ్రాంత్యాభ్రీశ్య
తఃస్త్రిశ్యమానస్యపతంగస్యసూర్యస్యాభయకరణేనాభయసాధనేన - మ
కుటాచ్ఛాదకతయా రాహుభ్రాంతినివతకత్వేనేతిభావః - చమూరే
ణునాబద్ధాంధకారా అతవిపస్సంగ్రామ వెళాయార్ధాత్రిత్వంప్రతీయ
తే - తత్రైభకుంభనిగతాముక్తావతారాఃఅప్పరోముఖమేవచంద్రో

భూదిత్యాహ విహరదితి॥ ౩౮॥ వృత్రేతి ॥ వృత్రా రాతిరింధ్రఃతస్యదిక్
ప్రాచీ - పారంపూర్వపయోధేః పారేపూర్వపయోధి-పారేమధ్యేష
స్థ్యావేత్యవ్యగూఢావః॥ ౩౯ ॥ మునాఃపితి ॥ లోపాముద్రాసుహృది
మునావగస్త్యేనికటస్థేసమీపస్థేపి- అగస్త్యావయేనద్యోనిమూలాభవంతి -
తదుక్తంవరాహసంహితాయాం- ఉదయేచమునేరగస్త్యనాముః కేసు

సిలశోద్భిన్నమతైభకుంభపోగ్యస్తుక్తాఘతా రా నీకరపరివృ
తస్వర్వధూవక్త్రచంద్రా ॥ ౩౮ ॥ అనంతరంయువరాజా
జ్ఞయా ॥ వృత్రా రాతిరిగంత రాశుజయప్రఖ్యాతపిక్వాం
తయః పారేపూర్వపయోధి కన్నితజయస్తంభాల్పురతైజ
సః । వేలాకాననవాసిగీతవిభవందేవస్య దోర్విక్రమంశృ
ణ్వంతోముహూరంధ్రసైన్యపతయః ప్రాప్తాదిశందక్షిణాం ॥
౩౯॥ తత్రచ ॥ మునోలోపాముద్రాసుహృదిటస్థేపిమహ
తాభవంత్యేతానన్యఃకలుషపయససైన్యగజసా ఇతీవవ్యో
మాగ్రేనులయపవనాందోళితశిఖాః పతాకాస్సాత్పాస్సాః
ప్రతిపదమసృత్యన్నతితరాం ॥ ౪౦ ॥ అనంతరం పాండ్వప్ర
ముఖాదాక్షిణాత్యాక్షితిశ్వరాకా శరణముపగతాకా
కతీయపీఠరుద్రస్సృజమూపతి నిర్విశేషం సంభావ్య తైస్స
హప్రతీచీదిశంప్రతిచలితః॥ ౪౧॥ మంత్రిణః॥ సాధుసాధుస
మాచరిత మాన్యగీనంపాండవై గృత్పూర్వమేవదేవ్యఃర
ణమూలం ప్రాప్తాః॥తతస్తతః ॥౪౨॥ద్వితీయః॥తత్రచ ॥ పా
శ్చాత్యానాంధ్వజేషు స్థితవధికభంప్రస్తదండేషు గృధ్ర

మాయోగమలప్రమాషితాని హృదయాని సతామఃస్వభావాత్పునరం
బూనిభవః తినినులానీతి-తథాపికాలుచ్యమితివిరోధద్యోతకౌషిశబ్దః- సా
త్పాస్సాఃసోఽహసాః - లోకైకశ్చిన్నబలంకంచనఃజిహ్వ సోఽహసము
న్నతస్థలేచలచ్చిఖోనరీనః-తద్వదితిభావః॥౪౦॥౪౧ ॥ సాక్షితి ॥ అక్ష
నేహితమాత్మనీనం-అక్ష్యవ్యవసేత్యాదిసాక్షిప్రశ్నయః॥ ౪౨॥ పాశ్చా
త్యానామితి॥పశ్చాద్ధవాఃపాశ్చాత్యాః- దక్షిణాపశ్చాత్పురసస్త్యక్ -

తేహంధ్వజేమ గృహీత్రాతైః స్థితమితియ త్తదేవగారుత్తత మస్త్రంస
మజని-యధాత్పర్వంగృహీత్రేవతత్ఫలంకృతమితిభావః - తదుక్తంవ
రాహసంహితాయాం॥ క్రవ్యాదకాశికకపోతక కాకకంఠైః కేతుస్థితైర్మ
హదుశంతిభయంస్యపస్యేతి- అత్రక్రవ్యాదాగృహీత్రయితీ తద్వాన్య
ఖ్యాతోష్ణలపరిమళ కారః-తహి-పునర్యుద్ధస్యకింఫలమతటిహవిజయేతి ॥

వ్రాతై ర్య చ్చండతుండాహతి హతపటేష్వా తతక్షిప్తప
తైః | అస్త్రంగారుత్తతంతత్సమజనివిజయప్రాప్తినామంద్ర
స్యైస్యప్రస్తానాంజన్యనన్యజ నిబిడభజాదండకంఠాదండం
బః॥౪౩॥అనంతరం ॥ జిత్వాప్రతీచీమధవీరరుద్రఃప్రత్యర్థినా
రీనయనాంబుపూర్ణాంరేవాంసముత్తీర్య గజానుబద్ధసేతుం
విజేతుంగతవానుదీచీం ॥ తత్రాంగవంగకళింగమాళవప్ర
భృతయస్సర్వే భూపాలామితీత్యా యధాయ బద్ధాదరాః
పురతఃప్రాదురభవత్॥౪౪॥మంత్రిణః॥ అహియాపరమనా
త్మవేదితోదీచ్యానాం యత్ప్రతీతాపరుద్రస్యాపి పరిపంథినో
భవంతి॥౪౫॥రాజా॥తతస్తతః॥ ౪౬॥ ప్రథమః॥ అనంతరం
సమమనీకినీభి రావతంతి రాజకానివిలోక్య సగర్వమేవము
క్తంసేనాపతిభిః ॥ రేరేఘూర్జరజర్జరాససమరేలంపాకకిం
కంపసేవంగత్వంగసేకింముథాబలరజః కాణోసికింకాంకణ !
ప్రాణత్రాణ పరాయణోభవమహారాష్ట్రాపరాష్ట్రాస్యమీ
యోధారోశవయమిత్యరీనభిభవంత్యంధ్రక్షమాభృద్భటాః॥

ప్రస్తానామగ్రగామినాం-ప్రస్తాగ్రగామినీనిపాత్యతే - జన్యంయద్ధం -
కంఠావిడంబఃకంఠాయాపనయనం ॥ ౪౩ ॥ జిత్వైతిక్వాప్రత్యయేనై
వానంతర్యేసిద్ధే అథశబ్దోవిశంబాభావనూచనాథః - నయనాంబుపూ
ర్ణాంబుస్తరామిత్యర్థః- తరణోపాయమాహ గజానుబద్ధసేతుమితి ॥ రే
వాంసమదాం॥ ౪౬॥సమమనీకినీభిస్సేనాభిస్సహ-రాజకానిరాజసమా
హి- గోత్రోతైత్యాది నాపుష్కప్రత్యయః॥ రేరేఖితి ॥ వ్యాఖ్యాతంనా

యక ప్రకరణే॥ రోష సంబంధవచనరూపమితి-రోష సంబంధసంభ్రమవచన
నరూపమితి యథాః॥ ౪౭॥ ౪౮॥ స్వాత్మనితసుత్యజామంతే స్వయమేవదివ్య
త్వం సంపాదయామీతి స్వగతంగాయాయోయం మహానహంకారస్తన్ని
వారకాయం మహాహవః - తదతిశాయమహిమేత్యనుపమస్సైనికపరాక్ర
మశ్చిత్వాహం యస్తత్రైతి ॥ సురాణాంభావస్సురభూయం- భువోభావశ్చ
తిక్వప్-అత్యాక్షీత్యస్తవతీ - ఆరాభసీపే॥ ౪౯॥ భయేనప్రచ్ఛన్న

ఎతన్రోష సంబంధవచనరూపం తోటకం॥ ౪౭॥ పరి॥ సాహుసా
హుచమూవశ్చణవలం ॥ ఎవఫణి అణ్ణకీరి సణ్ణవంతే తేహి॥
ఛా ॥ సాధుసాధుచమూపతీనాంవచనం ఏవంఫణిత్యాపునః
చీద్యశముపకాశ్రంతంత్రే॥ ౪౮॥ ప్రథమః॥ కింకథ్యతే । సైనికా
నానిరుపమః పరాక్రమః ॥ యస్తత్రాభవదాహవస్తసు
ఖిలంజానాతి భాగీరథీ యాత్యాక్షీత్సురభూయకారణిజా
హంకారముచ్ఛృంఖలం । ఆకాదీత్వస్వసమగ్రమంధ్రీను
భటప్రోక్షుర్జ్ఞానావలీధారాతీర్థముపేక్ష్య దివ్యనగరీమారో
హతోభూవతీత ॥ ౪౯॥ అనంతరం తత్రప్రతీనాత్మనఃప్రతి
పక్షభూపాలానస్వేష్టు కామాస్త్రిలింగసైనికాస్తస్తదైతవే
షభాషాదికమామిషు-ర్వాణాస్సర్వతః పర్యటంతిస్త - జీవ
గ్రాహం గృహీత్వా సమానయంతిస్త యువరాజాంతికం ॥
౫౦॥ మంత్రీణః ॥ సాధీయాష్టలు సైనికానామన్యమః । ఎత

వృత్తీన్పరిధివాక్ ప్రచ్ఛన్నమాగైజైవాసాధయన్త్యాహ-అనంతరమితి
జీవగ్రాహంగృహీత్వేతి-జీవతీజీవః-ఇగుపధలక్షణంకప్రశ్నయః - జీవం
తంగృహీత్వేత్యర్థః॥ నచమాన్యాత్ స్థలారూఢంక్షిబంసకృతాంజలిం నభీ
తంసపరావృత్తం సతాంధమమనుస్మరన్నితీభీతవధేమనునానిపెద్దస్మర
ణాదితిభావః - సమూలేత్యాదినాణముల్పిత్యయః - కషాదిత్వాదనుప్ర
యోగః॥ ౫౦॥ ఇష్టజనాతిసంధానమధిబలలక్షణం - తత్రైష్టంప్రకృతోవ
యోగి-జనాతిసంధానంవచనమిత్వేవమర్థంమత్వాయోజ్యయితి ॥ ఏతది

తి || ప్రకృతోపయోగిచ్చద్వైచరణమాశ్రమభూతాహరణంతేనవరవం
చనమధిబలమిత్యనయోర్ధ్వేదశతిద్రష్టవ్యం || ౫౧|| ౫౩|| ఏషశ్చతి || భయ
ప్రతిపాదనాదితిలపకారికృతభయప్రతిపాదనాదిత్యర్థః || ౫౪|| కాతర్య
మేవరాజ్ఞాంగ్లోకశ్రయేణాహ అంగాశ్చత్యాదినా || పలాయఃపలాయనం

త్ప్రకృతోపయోగిత్యైవనవంచనాదశిబలం || ౫౧|| రాజాతతః ||

౫౨|| ద్వితీయః || అనంతరంనరపతయోనిజపరిజనేష్వప్యకృ
తపిశ్వాసాః ప్రతాపరుద్రస్యపాదమూలమేవ శరణముపగ

తాః || ౫౩|| పరిజనః || అహయాణరవశుణః * సంయుక్తకాలర

ంతణః ఛా|| అహయానరపతీనాంసాధ్వసకాతరత్వం | ఏషభ

యప్రతిపాదనాదుద్వేగః || ౫౪|| ప్రథమః || కిముచ్యతేకాత

ర్యమితి || అంగాస్సంగరభీరవస్సమభవంశోఽథాః + పలా

యాకులాః కాశ్చీరాస్సర్పరణీయ విక్రమకథా స్థూణానిరీ

ణశ్చ్రీయః | లంపాకాభయకంపమానవపుషా వంగారంగీకృ

తానేపాలాః పరిపాలనస్యసనిసస్సింహశ్చనీరహసః || ౫౫ ||

అపిచ || కాంభోజాః క్షతకుంభినీపరిచయాః ప్రాప్తప్రణా

స్సేనా గౌడాః వీడితవిక్రమాః శ్రితకులగ్రావాంకణాః

కోంకణాః | లాటాః పాటితమూతయః పరిగళదీప్తివిహ్వలా

స్సింహలాః కణాటాః పరిపూర్ణవేషభుభృతస్తంద్రాశవో

మాశవాః || ౫౬|| కించ || భోజావ్యర్థభుజాయథాః క్షతజస్త్రై

శ్శయః కేరళాః పాండ్యాః ఖండితవిక్రమాః ప్రకటితహ్రీ

జజరాః ఘోరజరాః పాంచాలాః ప్రణతిప్రపంచితభియశ్చా

తత్రాసులాః - ఉపసగన్త్యాతావితిలత్వం - నీరణశ్చియోగతసంపదః -
రీణాతేర్లద్వాదిత్వాన్నిష్ఠానత్వం - నిరంగీకృతానిరవయవీకృతాః - నీరం
హసోనిర్వేగాః || ౫౫|| కాంభోజాశ్చతి || కుంభినీభూమిః - తంద్రాశవోలసాః
నిరుద్యోగాశ్చత్యర్థః - స్పృహిగృహీత్యాదినా ఆళుప్సృత్యయః || ౫౬|| భో

జాగృతి|| చాటూనిత్రాయస్వేత్యాదీనిప్రియవాక్యానితైరుతకటాః-శ్రి
తపల్లయఃప్రాప్తాప్నగ్రామాః|| ౫౭|| ౫౯ || ఆమూలచూడంతమూలా

టూతకటాఃకీకటాఃకాంపిల్ల్యాశ్శ్రితపల్లయః కృతయశోభం
గాఃకలింగాపి||సర్వేహమాతీశయఃనాటయంతి || ౫౭ ||
పరి || సాశ్చర్యం || అహూవీరగుండంస అభిసభాతిహువ
ణాభిజుంఘావదాణాభి|| ఛా || అహూవీరగుండ్యతిశ
యిత్రీభువనానియుద్ధాపదానా|| ౫౮ || రాజా||సహపణం |
మహాతీప్రతిస్తా మారోపితంక్షలు కాకతీయకులం విశ్లేష్కవి
జయినావశ్చేన|| ౫౯ || పురోధః || ఆమూలచూడంఫలితాః
ప్రసత్తయఃకాఃతీయాన్వయదేవతానాం || ౬౦ || రాజా ||
తతస్తతః|| ౬౧ || ప్రథమః || అనంతరంసకలదిగ్విజయసముద్రై
జితతేజోవిలాసః సర్వనరేశ్వరాణాం తానితాన్యపాయ
సాని స్వీకృత్య సమగ్రవైవైస్ససప్తైర్నహీ భ్యుత్తైరాశ్రి
తేనమహాతాబలార్ణవేనన్యతతపితైష్వకవీరోపీరరుద్రః ||
౬౨||మంత్రీణః||సహపణం||కుత్రైదానింరాజపుత్రః|| ౬౩ ||
ద్వితీయః||సాంప్రతంకింకుర్వాణరాజలోకస్సర్వానపిసేనా
పతీన్నగరం ప్రథాప్యకతిపయమాలపరివృతః కాకతీయవీరః
స్వైరం గోదావరిపరిసరారణ్యేషు మృగయాకుతూహలీవి
హరతే|| ౬౪ || మంత్రీణః || సవిమర్శం - మహారాజనూనంస్వ
య్యోవశాసతివసుమతీంయావరాజ్యమేవబహుమన్యతేరాజ
పుత్రః||ఏషాప్రాప్త్యాశా || దిగ్విజయాక్ష్మప్రసరేశ్వరవృత్తం
తస్యవ్యాపితవాత్సతాకానియాపితా|| ౬౫ || రాజా || తదచిర
మేవయుష్మాభి రానేతవ్యోవత్సః | అనునేతవ్యశ్చరాజ్యా
భిషేకాయ || ౬౬ || మంత్రీణః||యదాజ్ఞాపయతీదేవభిలి

గ్రం||౬౦||౬౩||కింకుర్వాణరాజలోకఃకింకరీభవద్రాజవగః - మాలం
మూలబలం|| ౬౪ || ఏషాప్రాప్త్యాశేతి | రాజ్యాభిషేకస్యమృగయా
క్షణప్రతిబంధకంపనిపాతేనశంక్యమానత్వాదితిభావః- పతాకాయోజ

యతి-దిగ్విజయేతి॥ ౬౫॥ ౬౬॥ ఆలానమితి॥ ఆలానంబంధన స్తంభః- నిగ
 త్వానశ్చంఖలాని-పాతితధూగతఃపాతితాధోరణః-కతి గ్రామణీః రాజ
 ప్రియోగణపతిర్నామగజశ్రేష్ఠః॥ భ్రీశ్యశ్చణ్యపథమిత్యాదౌశంకాత్రా
 సయోర్నిరూపణాత్సంభ్రమిత్యాహపషణ్ణితి॥ ౬౮॥ కటకంనగరం ॥
 ౬౯॥ ౭౦॥ పిత్రేతి॥ గజాస్యోగజేశః- అత్రైష్ట్యార్థస్యమహాభిషేకస్య

హుగ్రింతాః॥ ౬౭॥ నేపథ్యే॥ ససంభ్రమంభోభోనాగరికాః
 సత్త్వరమపసరతదూరంయదిదానీం॥ ఆలానంతరసానిపాట్య
 నిగతౌన్యచ్ఛిద్య ధూతాంకుశోవెగోత్పతితధూర్గతః కటత
 టీనిర్యస్తదాంబుప్రతిః ॥ భ్రీశ్యశ్చణ్యపథం చలద్దజహయం
 విభ్యజ్జనాఘంపురంపిష్యగ్వాక్యకులయశ్యమందర భసన్వై
 రంకరిగ్రామణీః ॥ పషశంకాత్రాసరూపస్సంభ్రమః ॥
 ౬౮॥ రాజా॥ ఆకర్ణ్యసస్త్రితం ॥ కథంవ్యాకులయతికటకంకరిం
 ద్రుః॥ ౬౯॥ పురుషః ॥ మహారాజమానమిదానీంనగరంప్రవి
 శతాం సరేశ్వరోపాయనానాం ద్విపానాంగంధానిలాయ
 సుశ్రుత్యనిరగలోజాతఃప్రధానహస్తీ॥ ౭౦॥ పురోధసః॥
 పిత్రాస్వయంభూపతినోపదిష్టం ప్రతాపరుద్రస్య మహాభి
 షేకం ॥ నిర్విఘ్నమాపాదయితుంగజాస్యఃకరేణురాజాకృ
 తిరభ్యుపైతి॥ పషగర్భవీజోద్భేదనాదాత్మేపః॥ ౭౧॥ రాజా
 సహవం॥ తస్మిన్వయమపిప్రమదవనద్వారప్రాసాదమారు
 హ్యగజేంద్రమవలోకయిష్యాను ఇత్యుక్థాయనిహుగ్రింతా
 స్సర్వే॥ ౭౨॥ ఇతి నాటక ప్రకరణే - వీరరుద్రవిజయోనామత్య
 తీయోంకః ॥

నిర్విఘ్నమిత్యనేనగజేశ ప్రసాదహుపోపాయానుసరణాదాత్మేపః॥ ఇష్టే
 ధోపాయానుసరణమాత్మేపఇతిలక్షణాత్ ॥ అతపవాత్రగర్భవీజోద్భేద
 నాదిత్యాహతస్యప్రాప్త్యాశాసంబంధిత్యేనైవంవిధత్వాదితి ॥ ౭౧ ॥
 అంతఃపురోచితంరాజ్ఞోవనంప్రమదవనం- జ్ఞాపారితిప్రాస్వః ॥ ౭౨ ॥
 ఇతిత్యతీయోంకః॥

నీచమాత్రద్వయయుక్తంప్రవేశకంప్రారభతే॥తత ఇతి ॥ తత్ర
ప్రతిహరప్రవేశాత్పూర్వః కథాభాగఃపూర్వాంకశేషతయాసృష్టః -

తతఃప్రవిశతిథాత్రీచేటిచ॥ థాత్రీ॥ సరోవం॥ హంజే ఏతిరి
స॥ సహంసకంజపంజాడశరాలడశమహాసవేవి సలతా
విరలణీకేణసమతుపణీదా॥ ఛా॥ హంజే-ఏతాదృశసహస్ర
కార్యపర్యాకుల రాజకులమహాత్మావేపి సకలాపిరదనీ కే
నసమంత్యయానీతా ॥ యిరిసమహంసూత్రభూసనాభికుదో
చోరిత్య కహణవింతాదతుపదాసీపడంతేవి ॥ ఛా ॥ యదృశ
మహాస్థానిభూషణానికుతశ్చోరితాని కథంనవిజ్ఞాతంత్యయా
దాస్యాపుత్ర్యా॥ సలతాదిసాజేఠాణచడరతసామతపరివా
రోప ఆవరుందోణలరపవంతో॥ ఛా॥ సకలాదిరోజిత్యాచతురం
తసామంతపరివారఃప్రతాపరుద్రోనగరంప్రవీప్తః ॥ కుశదేవ
దావసంతపిమహారాలంస అంతావి పురోహిదాణలణురో
హేణలమంచాణలణువంటణేణ పతిణభాలహేనిణభోణీపత
వోవిసే సేణలన్తూరినం సపరిలణంసనుకిదపరివాపణలంభుష
గలమహారంజాహి సేఠజువరాఢసజాఢ॥ ఛా॥ కులదేవతా
యాఃప్రసత్వా మహారాజస్యాజ్ఞయాపురోహితానామను
రోధేసలమాత్యానామనువర్తనేనప్రజానాంభాగధేయేనయో
న్యాస్తపోవిశేషేణలస్తాదృశస్య పరిజనస్యసకృత పరిపాకే
న ఆభ్యుపగతమహారాజ్యాభిషేకాయవరాజస్సంజాతః ॥
ఎంవది ఏతిశ్రణీమమహాసవాడలితమోంతుాణకహిరిదా॥
ఛా॥ ఏవమపిపికాకినీంహంమహాత్మావాకులితాం ముక్త్యా

ఉత్తరస్తూత్తరాంకశేషతయావతికావ్యమాణఇతిరక్ష్యవ్యం॥హంజేచేటి
హంజేహంజేహాహ్వానేనీచాంచేటింసఖంప్రతీత్యమరః ॥ యిరిసతి ॥
మహాస్థానిమహామూల్యాని దాస్యాపుత్ర్యా - పుత్రేన్యతరస్యామితి

వికల్పాదుక్ ॥ విమర్శాసంధియోజయతి ॥ అనేనేతి ॥ అనేనగ్రంథసంధ
 ర్థేణేవ్యథాః - ప్రతిపక్షనివృత్త్యాకార్యనిష్పయోనియతాప్తిః - తస్యాః
 కుత్రస్థితా ॥ అనేనరోషవశాన్నియతాప్తిప్రదర్శనముఖానబీ
 జస్యావమర్మాద్విమర్శాసంధిః ॥ చెటిగతదోషప్రఖ్యాపనాద
 పవాదోగం ॥ ౧ ॥ చెటిసామిణిఅవరాహాసహంస ॥ ఛా ॥
 స్వామినిఅవరాధంసహస్వ ॥ ఇతిపాదయోఃపతతి ॥ ౨ ॥ ఛా
 త్రీ ॥ సభూభంగం ॥ దాసీఎడంలిపడచ లెణసంపదసంప
 డిమంజేస ॥ జపణామెణకురిసావరాహాసీథి లేస ॥ ఛా ॥ దా
 స్యాఃపుత్రిపటాంచలేనసర్పదంశనంపరిమార్చయసి ॥ యస్మి
 ణామెనకుదృశాపరాధంశిథిలయసి ॥ ఏషరోషసంభాషణకూ
 సస్సంధెటః ॥ ౩ ॥ చెటికురిససహవా ఎంవతుమ ॥ తాణి
 ంకారణకొవిణీమోదీ అణువంటిదుఅహణసంజంతా ॥ ఛా ॥
 కుదృశస్వభావైవత్వం తస్మాన్నిహారణకోపిసిం భవతీమ
 నువతితుమహంసపర్యాప్తా ॥ ౪ ॥ ఛాత్రీ ॥ సరోషశిరఃకంపం ॥
 వంకసీలేడుంశళిపిలూణకంజణాసితమబధిడొణ కారాంగ
 మాభాలణకరేమి ॥ ఛా ॥ వక్రశీలేదుర్లలితెలూనకర్ణనాసి
 కాంత్యాంబధ్వాకారాగృహభాజనం కరోమి ॥ ఇతిచాహుబం
 ధనంనాటయతి ॥ ఏషబంధనరూపోవిద్రవః ॥ ౫ ॥ చెటిసభయకం
 పం ॥ సామిణిరంభైహిరంభైహి అస రణణిరవరాహాభ్రమణ ॥
 ఛా ॥ స్వామినిరక్షరక్ష అశరణ ॥ నిరవరాధమిమంజనం ॥ తు
 హంతితిప హిడిబంసమగంధతీ ఏ అహబళంకారేణ నీదా ॥
 ఛా ॥ తవల త్రికయాహిడింబాస్త్రమంగచ్ఛంత్యా అహబలా
 తార్కరేణసితా ॥ తంథపడిడొల దెంప పసాదలితీప విశవిదకి

ప్రదర్శనముఖానబీజస్యగర్భసంభాప్రసిద్ధస్యావ మర్శనాత్ పర్యాలోచ
 నాత్ ॥ ౧ ॥ ౫ ॥ తవల త్రికయాజ్యేష్ఠభగిన్యా-అత్తికాభగినిజ్యేష్ఠేత్యమరః

౬౧౦॥ప్రతిహారప్రవరః ప్రతిహారవృద్ధః॥దీపరింఘ్రిం దీపవద్ధతిం ॥ ౧౧ ॥

కరేమి॥ ఛా॥ తత్ర ప్రతిహాలందై వంప్ర సాదయంత్యాశయా
విలంబితంకింకరంమి॥ ౬ ॥ ధాత్రీ॥ సరోషహుంకారం ॥ ఏతి
రిసరాఅడశమహానవడంఘ్రిఅహిడిబాల అగడసేలెసుకితి
మంతతితాడింజశ్చ మదభాగ్జేవ ॥ ఛా ॥ ఏతాదృశంరాజ
కులమహేంద్రవ ముజ్జ్యే త్వాహిడింబాలయగండవైలేషు కి
మితిమస్తకంతాదృశేమంసభాగిన్యాప్రపగసరుతీరసగృతిరూ
పోద్రవః॥ ౭॥ చెటి॥ సామిణిసహహివిశేటి॥ తువకాదంప
మిగళోపరిసింఘుణింవంటెమి॥ ఛా॥ స్వామినిసహస్వవిలంబి
తంత్వయాకర్తవ్యంయంగళోపచారంశేఘ్రినిర్వర్తయామి॥
ఇతివపుసాప్రణమతి॥ ౮ ॥ ధాత్రీ॥ సప్ర సాదం॥ హజెడంతె
హిడంతెహి॥ ఛా॥ హంజెడత్తిస్తడత్తిస్త ॥ ఏమాఃరోధశమన
రూపాశక్తిః॥ ౯॥ చెటి ॥ సహర్షముత్థాయహస్తావలంబంద
త్వా॥ఇదోఇదోతంతహూది ॥ ఛా ॥ ఇత్యితస్తత్రభవతి ॥
౧౦॥ ధా॥కించిత్పురిక్రమ్యపురోవలోక్యచ॥ కహంపసాపడిహార
ంపవరోససభమణింగడు॥ తాపంచానంఘోపజహహిసైత
సమడు॥ తెణరాఅవుంతంసమగళణీరా అణదీవరింఘ్రిళిణింప
ంటేదులంభతరపపిసావో ॥ ఛా ॥ కథమేషప్రతిహారప్ర
వరఃససంభ్రమింనిర్గతః తస్మాత్ప్రత్యాసన్న ఇమహాభిషే
కసమయః॥ తెనరాజపుత్రస్య మంగళశిరాజనదీపరింఘ్రిం
నిర్వర్తయితుమభ్యంతరంప్రవిశావః॥ ఇతినిష్క్రాంతే॥ ౧౧॥
ప్రవేశకః॥తతఃప్రవేశతప్రవేశకః॥ప్రసాహోపంపరిక్రమ్య
ద్వా రేనరవతికులకలమసహమానఃసావమానంకనకవెప్ర

ప్రవేశకః ॥ తత ఇతి॥ చంతితి ॥ రథాశ్వమితిసేనాంగత్వా జేకపద్మావః

హాగరకులంపారసమూహః-స్వైరంతసంబాధేన॥ ౧౨॥ సంశ్చలుధ్వమి
తిసంసూర్వాత్ శృణోతేరవివక్షితకమకాత్ - సమోగమృచ్ఛిత్యాది
నాఅత్తనేపదం ॥ కాకతిభూపతీనాంభూపరిపాలనముదితోదితంభవతీత్యా

లతాముద్యవ్య-రేరేనరేశ్వరాశ్చలుధ్వం ॥ దంతివ్యాహ
ముపాయసికృత మముంకుర్వతుపుర్యాబ హిర్యస్యద్యమన
బృంహితైర్మనుటీ కాఘంటాధ్వనిశ్చుప్రియతే । దూరేచాస్త
రథాశ్చ మేతదఖిలం యస్యాతిశ్చుర్దతోనిమామ్రామ త్ప్రీతిశ
చ్చనాగరకులం నస్వైరమాచెష్టతే ॥ ఏమాతర్జనోద్వేజనరూ
పాద్యుతిః॥ ౧౨॥ కిందిచుచ్చైః । భోభూకులామాత్యవృద్ధాః
ప్రధానాధికారిణఃపరిజనాః పౌరాశ్చ సంశ్చలుధ్వం ఏమారు
ద్రదేవస్యాజ్ఞాయథాకిల ॥ పూర్వైః కాకతివంశజైస్సృపతి
భిస్సమృద్ధతాయోచిరం యస్యామానుషశంభునా గణపతి
త్రోణోభుజాభూత్ప్రీథా । యేయంనుద్యుజయాపలాద్రివస
ంస్సారితామెది నీసేయంసంప్రతి వీరరుద్రభుజయోర్యా
తుప్రతిస్థాంధిగాం ॥ ఎవస్వపంశజానాఃకీర్తనాద్దురుకితకన
బూపఃప్రసంగః॥ ౧౩॥ పునస్సాతోపంపరిక్రమ్యలధిక్యతాః
కిమిదానీమారభధ్వే । కిముపక్రాంతస్త్వయంభూదేవ సమా
రాధనవిధిఃకచ్చిద్దతాః పురదేవతాభ్యాబలయః కిమభ్యర్చి
తాస్సర్వే వర్ణవృద్ధాః కచ్చిత్ప్రసాధితామహాభిషేక వేదిః
కింసజ్జీకృతానకకలశేమపుణ్యతీర్థ సలిలాని కచ్చిదభ్యణా
ముపసీతాన్యత్తమోపకరణాని కిమంగశముహూతైకృతా
వధానాజ్యోతిర్విదః కచ్చిదలంకృతాస్త్రిలింగనగరీ వృగీదృ
శశ్చ యదిదానీం వసుమతీ పాణిగ్రహణోచితమంగళాచార
వేషఃప్రతాపరుద్రః కాకతీయమహారాజ్యలక్ష్మీమహంతఃపు

హా పూర్వైరితివిస్తారితేత్యత్రగతిబుద్ధీత్యాదినాఅణిక ర్దుఃకమకత్వం -
తస్మిన్నభిధేయకమణిక్తః-ణ్యంలేక ర్దుశ్చకర్మణ్యతేవచనాత్ ॥ ౧౩॥ఉ
త్తమోపకరణానిభక్తచామరాదీని - అభ్యర్థనంతికముపసీతానిసమర్పి

తానిలిఖితపతీతమాచార్యాదభ్యస్తంనమాతనంభవతీత్యర్థః- స్మృతా
నులిప్తాదివత్సూర్వకాలేతిసమాసః ॥ ౧౪ ॥ పటాయేపేణనేపథ్యాపచర

రేవర్తతే-తత్త్వరధ్వం । అన్యతోగత్వాప్రభూయేషమవలో
క్యకథంరాజానోనవిరమంతి । కీంచదుపస్మత్యభోభోభూ
పాలాః యథావకాశమాధ్వంసజ్జీకురుధ్వముపాయనజాతం
నవృథాసమ్మర్దంసహతేమమవేత్రయప్తిః ॥ ఏతదవమానరూ
పంఛలనం । సమంతాదవలోక్యసగర్వాతిశయం । అహూ
త్యణీకృతజగతాంక్షీతిషీతాముద్వేలం సమ్మర్దంసేవారయతో
మమప్రభావః ॥ అథవాకాకతీయదౌవారికాణాంలిఖితపతిత
మేవరాజనివారణం ॥ ఏషస్వశక్త్యావిష్కరణరూపోవ్యవసా
యః ॥ ౧౪ ॥ ప్రవేశ్యపటాయేపేణదౌవారికః ॥ దౌవా ॥ సా
యేషం । అరేకేనఖల్వసమయవిదాభూపతయోనివారితాః ।
మహూత్యవదిదృక్షవస్సర్వేప్రవిశంతు ॥ ౧౫ ॥ ప్రథమః ॥
సరోషం । అరేకాకతీయకులవృద్ధప్రతీహరం మామసమయ
వేదిసముదాహరసి ॥ ౧౬ ॥ ద్వితీయః ॥ భవతుయోవాకోవా
భవాన్ప్రవేష్టవ్యానరపతయత్తిమహారాజస్యాజ్ఞా । ఏత్యన్
తిహారయోరన్యోన్యరోషసంరభవదనరూపంవిరోధనం ॥ ౧౭ ॥
ప్రథమః ॥ కిమనేనసమంశుష్కకలహేన తావన్ప్రధానా
గారద్వారవేదికామధ్యనుభ్యాసీనంపురోహిత పురస్కృతం
యువరాజమేవోపసర్పామీతిపరిక్రామతి ॥ ౧౮ ॥ ద్వితీయః ॥
అహమపియథాన్దిప్తమనుతిస్తామీతిపరిక్రామతి ॥ ౧౯ ॥ త
తఃప్రవిశతియథాన్దిప్తః ప్రతాపదుర్యః పురోధనోమంత్రిణ
శ్చ ॥ పురోధనః ॥ కాకతీయకులతిలకియువరాజేనభవతాలీల
యైవదిరోదశవిజితా ఇన్ద్రమీసన్యగద్యసత్వాశిషోషయం ॥
కించ ॥ అద్యాన్వయఃకాకతిభూపతీనాంప్రాప్తస్త్రీలోక్ప్ర

ణేనమూచనంవిదైవప్రవేశ్యేత్యర్థః ॥ ౧౫ ॥ ౧౯ ॥ అభిషేకానంతరకార్యం
సిద్ధవత్కృత్యాహ ॥ అద్యేతి ॥ రాజన్వతీసురాజ్ఞే - రాజన్వాంతేసిరాజ్య

ఇతినిపాతవాత్సాఘః-వీతోపసగ్ధానిరుపగ్రవాః॥ ౨౦॥ విచలనంనామస్వ
 గుణావిపరీణం తత్ప్రకృతానుగుణ్యేనవిశింపకాయోజయతి - ఏతదితి ॥
 ౨౧॥ రాజపుత్రీతి॥ భద్రాసనమభిషేకాయోగీపీఠవిశేషః ॥ తదుక్తం
 వాస్తుశాస్త్రజ్ఞైః ॥ శ్లఙ్ఘంపడంగుళోత్సేకంసూడశాంగుళపస్త్రతందివి
 ద్వాదశాంగుళాయామం (ద్వావింశదంగుళాయామమితిపాతాంతరం)

ఇతాంప్రతిః ॥ రాజస్వతీభూరియమద్యజాతావీతోపసగ్ధా
 స్సేకలాఃప్రజాశ్చ ॥ ఎహసిద్ధపద్ధావిశ్రేయోగకథనాప్రీరా
 చనా॥ ౨౦॥ మంత్రిణః ॥ సూర్యసోమాన్వయామాత్యచహ
 త్వాద్యాధరీకృతా॥ అస్తాభిరధికుర్వాణైఃకాకతీయకులస్థితిం॥
 ఏతత్ప్రకృతానుగుణప్రశంసనాద్విచలనం॥ ౨౧॥ పురోధనః ॥
 రాజపుత్రసంజ్ఞీకృతేయం మహాభిషేక సామగ్రికాకతీయన
 రేశ్వరక్రమాధిష్ఠితంభద్రాసనం భవదధిరోహణం ప్రతీక్ష
 తే తత్ప్రేరిపాలయ స్వయంభూదేవానుగృహీతాం మహారా
 జస్యాజ్ఞాం॥ ఏతతాగ్ర్యసంగ్రహరూపమాదానం॥ ౨౨॥ ప్ర
 తాప ॥ తస్మింకులదేవతాంస్వయంభూదేవంసమస్మృత్యగు
 ర్వాజ్ఞాంవోఘమిచ్ఛామి॥ ౨౩॥ పురోధనః॥ సదృశోయమా
 చారఃకాకతీయకులప్రదీపస్సభవతః - కింశుప్రత్యాసీదతిమ
 హాభిషేకసమయః తదచిరేణైవ విహితకతకవ్యేనరాజపు
 త్రేణాగంతవ్యం వయమితఃకరణీయశేషంపరిపాలయామః
 ౨౪॥ ప్రతాప॥ యథాదిశంతికాకతీయాన్వయ ప్రత్యాయయి
 తారశత్యుక్తాయయథోచితంపరిక్రమ్యనిపాగ్రింతాస్సర్వే ॥
 ఇతినాటకప్రకరణేత్వరితమహూత్సవోనామ చతుర్థోంకః.

క్షీరదారుసముద్భవంపద్మాంకితంభవేద్భద్రప్రసీతంస్పృహనకమణీతి- ఏత
 త్సింహాసనమితివసాదయోవ్యవహరంతి॥ ౨౨॥ ౨౪॥ ప్రత్యాయయితా
 రోపశ్వాసయితారః - స్వాధీనత్వసంపాదకావా - పక్షద్వయేపిగ్రా
 హ్యవాచిత్యధః ప్రతిపూర్వాదిబోజ్యంతాత్పరప్రత్యయః - ప్ర
 త్యయోధీనశపభజ్ఞానవిశిష్టసహతుష్టిత్యచురః-సర్వమన్యత్సుగమం ॥
 ౨౫॥ ఇతినాటకప్రకరణే - చతుర్థోంకః..... *

తతః ॥ జ్యోతివిదోమాహూతిః కాః ॥ అత్ర పూర్వాంకవర్తిభిర్హృ
హూర్తికైరసూచితై రేవాతాగ్రీనుప్రవిష్టైర్భిహితస్యం కాథాస్య పూ
ర్వాంకాధానుగతత్వాదంకావతరణమిత్యాహ ఏతదుక్తరేతి ॥ ఆచార్య
తి ॥ అత్ర బీజయక్తానాం ముఖసంధ్యాన్యథానాం పరమప్రయోజనసం

తతః ప్రవేశంతి జ్యోతిఃపాదః ॥ జ్యోతి ॥ సుసంభ్రమం చి
త్రమ్య ॥ భోభోత్వరధ్వం కుత్ర పురోధసః కుత్ర వామంత్ర
ణః సమాసీయతాం స్వయంభూదేవ సమారాధనాసక్తది
త్తతయా విశంబమానో రాజపుత్రః యేన ప్రత్యాసన్నతరో
వర్తతే మహాభిషేకముహూర్తః ॥ ఏతదుక్తరాంకస్య పూ
ర్వాంకానుసంగతత్వాదంకావతరణం సవిమర్శాశ్చర్యం ॥
అహూవిశ్వాతిశాయినీ కాకలీయకుల ప్రతిస్థా ॥ యతః ॥ ఆచ
ష్టాకులదేవతాసభగవాన్యస్య స్వయంభూశ్శివో యంసజ్జీ
కురుతే పరాశ్రమజితః యోజీవతీనాంగణః ॥ యసే చస్పృ
హయత్యశేషజగతీ తంవీరరుద్రాకృతే ర్విష్ణోర్విష్ణవ్య మహాభి
షేచనవిధిసందంతి సర్వేజనాః ॥ ఏష స్వయంభూదేవో బదే
శనరేత్వరవిజయప్రముఖముఖసంధ్యాదిబీజాథానాం మ
హాప్రయోజనీభూత మహాభిషేకార్థతయా యోజనాన్నివ్వ
హణసంధిః ॥ ౧ ॥ సోల్లాసంనూనమిదాసీం ॥ స్వప్నేప్యాసూత్రి
తామాజ్ఞాం పాలయంతంకులోద్వహం ॥ నమాంభ్యంతర్ముద
శ్శంభూర్విభోరప్యభినందతః ॥ ఏష ముఖసంధౌ ప్రసిద్ధస్యస్వ
ప్నోపదేశరూపస్య బీజస్యోపగమాత్సంధిః ॥ ౨ ॥*

కించిదుపై ॥ కల్యాణీసకలాపిభూతసరణిః యేన ప్రదాతే

బంధలాభాన్నిర్వహణసంధిరిత్యాహ ఏష ఇతి ॥ ౧ ॥ స్వప్న ఇతి అసూత్రి
తాం సూచితామప్యాజ్ఞాం పాలయంతవ భినందతో సుమోదమాసంస్యశం
భోర్విభోర్యావకస్యాప్యంతర్ముదోనమాంతి - అప్రప్రయోచిత్తో
హహోభూదిత్యర్థః - సంధ్యాశ్శుమంగంయోజయతి ఏష ఇతి ॥ ఉపగమా
త్ప్రసరుపగమనాదిత్యర్థః ॥ ౨ ॥ కల్యాణీతి ॥ భూతసరణిః పృథివ్యాదిభూత

సమూహః- కల్యాణీఅప్రాప్తవికారతయాశుభశంసినీత్యర్థః- శ్రేయః
ప్రప్రవేశశ్రేయస్సంపాదనేననిర్భరాః - ద్విజనుమాంద్విజానామాశీగి-
రోజాగ్రతినీత్యంతప్రవర్తంత్యత్యర్థః- గ్రహగణా స్సూర్యాదయః ఉన్న
తంపదముచ్చస్సంజ్ఞంప్రాసం- తదుక్తం వరాహమిహిరాచార్యైః ॥ అజ
ప్రపభమృగాంగనాకులీ రార్ముషవణిజౌచదివాకరాదితుంగాభితి- అహ
థాఃప్రాప్తాః - ఏతభ్యలముక్తంవృద్ధవసిష్ఠసంహితాయాం ॥ ఉత్పాత
దోషాదివిజితేహీన్నరాధిపానామభిషేకశిష్టః మూలతిక్రికోణ స్వగృ
హేనాచ్చమిత్రగృహస్థితైర్వాధతదంశసంస్థైః । శుభేవిలగ్నై సతతం
గ్రహిండాదిశంతిలక్ష్మీం విపులాంధకీర్తిమితి - ముహూర్తశబ్దేనాత్మ
షడ్వర్గరూపః కాలవిశేషోవివక్షితః- సచక్రాసౌమ్య గ్రహసంబంధవ

వతాః శ్రేయఃప్రప్రవనిర్భరాద్విజనుమామాశీగి-రోజాగ్ర
తిఅహథాఃపదమున్నతంగ్రహగణాశ్రేయ్యాస్తుహూర్తశ్శు
భైర్నక్షత్రాశ్చి శివంకరాణి శుభదాశ్చనై నిమిత్తోద
యాః॥ తద్వయమేవరాజపుత్రానయనాయప్రయతిష్యామహే
ఏషప్రకృతకార్యమాగణాద్విరోధః ॥ ౩ ॥ సత్వరంపరిక్రి
మ్యపురోహలోక్యచసహపాసంభ్రమం॥ నన్వాగతేవప్రతా

శాద్విరోధః- తదుక్తం-లగ్నముద్ధం తృతీయాంశో నవాంశో ద్వాదశాంశ
కఃత్రింశాంశశ్చేతిషడ్వర్గః సూరసౌమ్యవశాద్విధేతి॥ తత్త్రియంసౌ
మ్యశిత్వాహ॥ శ్రేయూనితి॥ శుభై సౌమ్యగ్రహైః- శ్రేయూనతిప్రతస్త్యత్య
ర్థః- తదపితతైర్నివోక్తం॥ షడ్వర్గోభవతిసదా శుభఖచర సముద్భవ
శ్శుభదః॥ పాపసముద్భవస్వశుభస్తస్మాద్ద్రావ్యస్తసౌమ్య షడ్వర్గశ్చితి॥
నక్షత్రాణిరోహిణ్యాదిరోహిణ్యాద్యన్యతమనక్షత్రమిత్యర్థః- ఏకదాబ
హూనామసంభవాత్ - శివంకరాణియేమంకరాణి- యద్యపిమేఘతి
భయేషుకృత్యత్యత్రశివంకరశబ్ద శబ్దందస్యేవ నభాషాయా మిత్యాహ
పదమంజరీకారః- తథాపియేమంకరారిష్టతాతిశ్శివతాతి శ్శివంకర త్యత్య
మరకోశమూలాయంప్రయోగశ్చత్యనుసంధేయం - నిమిత్తోదయాః ది
క్ష్పస్సాదాదయః ॥ ౩॥ ఏవై గ్రితి॥ మంగళనూత్తాని- కనిక్రదజ్జనుషంమమా

శ్వేతరచ్చివిహవేష్వస్త్రి త్యేవమాదీని - అలోకశబ్దాజయజయేత్యేవమా
దయః-అలోకోవందిభాషణశ్శివశ్చః - భూపాలపి వందిభ్రమభూమ
యోబభూవురితి భావః- ఉపకరణానిభక్తచామరాదీని-వందిజనాః - పం
ద్యభూభృష్టశోత్ర-పక్షావకా వందినస్తస్మిన్ తా ఇత్యుక్తలక్షణాః॥
౪॥ శుద్ధాంతప్రధానాగారసుంశోపుర ప్రధానగృహం॥౫॥ పురాఖిలుగణప
తిమహారాజోయస్మిన్ ముహూర్తై అభిషేక మనుభూయసమస్తాంభువ

వరుద్రః ॥ విస్త్రైర్మంగళసూక్తి పారముఖ్యైరాలోకశబ్దో
ద్యతైర్భూపాలైఃకరసంభృతోపకరణైరాస్తై రమాత్యాన్త
జైః ॥ శ్లోః ఘోర్వంశజనైర్దిగంతవిజయశ్లోహాసముద్భూతజై
స్త్రీ)నవై శృంగేయతోచితంపరివృతోనీరాజనోద్యోగిభిః॥౬॥ ద్వ
యంచాస్థానీమేవగత్వాసముచిత మాచరిష్యామ ఇతిపరిక్రా
మంతి ॥ ౪ ॥ తతఃప్రవిశతియథానిర్దిష్టః ప్రతాపద్రురోమం
త్రిణశ్చ॥మంత్రణః॥సవినయమగ్రితోభూత్వా కాకతీయకుల
తిలకఇతభక్తః- ఇదంరాజ్యలక్ష్మీశుద్ధాంతప్రధానాగారం పృ
విశతుస్వామీ-నవిలంబద్వాఃకులదేవతాయా మనోరథాః ॥
ఏతత్పట్టబంధరూపకార్యస్యోపక్షేపణాద్గ్రీధనం ॥౫॥ జ్యోతి
ర్విదః ॥ కించిదుచ్చైఃభూభోకులామాత్యాః ॥సన్నహ్యధ్వ
ముపాహరధ్వముచిత ద్రివ్యాణ్యు పాధ్వంసుగౌణసంప్రా
ప్తస్సముహూర్తవిషవిజయికల్యాణసంపన్నః । యస్మిన్
ప్రాప్య మహాభిషేకవిభవం క్షోణీం ప్రవీణాఖిలత్కృపా
లాంచరమన్వశాద్గణపతిర్భూభృతులగ్రామణీః ॥ ఏవజ్యో

మేకాతపత్రాంబుభుజే ఎతాదృశోయం ముహూర్తసంప్రాప్తః - అ
తోవధానేనదేవతారాధనాదికంకర్తవ్యమిత్యాహ సన్నహ్యధ్వమితి ॥
సన్నహ్యధ్వంముహూర్తేసావధానాభవతేత్యర్థః- ఉచితప్రవ్యాణీ తీర్థ
కలశాదీని - సురాసుపాధ్వమర్పయధ్వం - అత్రేదంపిత్రాదీనామప్ర
సలక్షణం-యథాహవృద్ధవసన్తః ॥ ఆశిషోవాచనంకృత్వాపూజయేచ్ఛసు
రాస్త్రిన్ ॥ ఆయుధానివపట్టంచవిప్రాన్సంధాదిసార్పయేదితి-అన్వ

శాత్ర-శాస్త్రైర్లక్ష-అనుభూతాథాఖ్యాపనాదితిలనుభూతస్యబీజానుగుణ

తిర్విద్భిరనుభూతార్థఖ్యాపనాన్నిర్ణయః ॥౬॥ పరి॥ శ్రుత్వాక
హపంచాసంశ్లేషి ముహుంతే కివిశబిది మహామంచెహి॥
ఛా॥ కథంప్రత్యాసన్నేపిముహూరై కింవిలంబ్యతే మహామా
త్రైః॥ ౭॥ మంత్రీణః ॥ ఉపస్యన్యనాథ కింవిప్రతాగుర్వా
జ్ఞానాయమవ సరోనరేశ్వర విజ్ఞాపనాకర్ణనస్య మహాప్థా
న్యామేషానుకృత్యాంతామమీ ॥౮॥ ప్రతాప॥ శిరసిధృతైవఖ
లుతాతస్యాజ్ఞా కింతునోపదిశ్యతే పునరనంతరకరణీయం॥
ఏతస్పృశ్యతాను గుణ్యేవాన్యోన్య పరిభాషణాత్పరిభాషణం॥
౯॥ పురోధసః॥ సవినయసంభ్రమముపస్యన్య స్వీకృతమహా
భిషేకోచితవేషఃకనకవేషికా మారోహతు ప్రతాపరుద్రః ।
దేవమహారాజపర్యాయభవద్భుజశిఖర మారోహతుమేదిశీ॥
౧౦॥ ప్రతాపతథాభవత్స్వితీవేషికా మారోహతి ॥౧౧॥ సృ
పాః ॥ సప్రణామంహంశ వేషికాం పరివాద్యవిజయతాం
విజయతాంకాకలీయకులస్వామీ ॥ ఏవనరేశ్వరపర్యుపాస
నాత్ప్రసాదః॥ ౧౨॥ పరి॥ విలోక్య సామోదకాశుకం॥ పుంవప
ంవలకణలసాణుసహంసరంసీవిల సుమేరుకడలతడమహే
దోవి అపంఖిచంకవంటిణ చంకధరోవిల కణలవేషి ఆహూఢా
వలవరుదో ॥ ఛా ॥ పూర్వవర్వతకనకసానుంసహస్రరశ్మి
రివ సుమేరుకటకతటంమహేంద్రభవ వక్షివక్రవర్తినం చ
క్రధరభవ కనకవేషిమారూఢఃప్రతాపరుద్రః ॥ ౧౩॥ మంత్రీ
ణః॥ కాకతీశ్వరసమారుహ్యతామిదంభద్రాసనం - ఆమిపు
రోధసోమహాభిషేకాయతీర్థసలిలపూర్ణా కనకకలశా
ధారయంతి॥ ౧౪॥ ప్రతాప॥ తథాభవత్స్వితీ స్వయంభూదే
వం కాకతీయకులవృద్ధాంశ్చ ప్రణమణాసింహాసనే సముపవి

స్యోర్థాస్యఖ్యాపనాదిత్వార్థః॥ ౬॥ ౧౫ ॥ త్రయీసమభిమంత్రణసురభీక్య

తస్మిన్ సలిలాన్ వేదత్రయాభిమంత్రితోదకాన్యర్థః॥ అభిషేకమహారా
సూచకం జయఘంటికాధ్వనిమాశీర్వాద సాధువాదాది రూపతయానం
భావయతి-ప్రతాపేత్వాది ॥౧౬॥ అథవిశ్వాతిశయమహిమ్నా వీరరు
ద్రస్యరాజ్యాభిషేక మహిమాత్సవోవిశ్వప్రియంకర ఇత్యాహ ఏకత

శతి ॥౧౫॥ పురోధనః ॥ త్రయీసంభవభిమంత్రిణసురభీకృత
సలిలాన్కనక కలశాన్ అమాత్యహస్తైష్వసిన్ధాయ సాద
రం॥ ప్రతాపగుర్రస్యవతే కాకతీయకులంబితైః । ప్రజానురం
జనైః త్రిణీంపాలయాదం ద్రతారకం ॥ ఇత్యాశీర్వాదసా
ధువాదాయమానం పాణిగ్రహణకాతుక త్వగమాణరాజ్య
లక్ష్మీనంజీగ శింజితానుమోదితం స్వయంభూదేవప్రమో
దాట్ట హాసోపబృంహితం కాకతీయకుల శ్రేయస్విప్రస్తానా
డిండిమం చిరావలంబితధరణీ భారఖన్నానాం ఘణింతి భృ
తీనాం ప్రహర్షయ్యేడాడంబితం ధర్మప్రతిస్థామంగళకా
హాళీకోలాహలమనోహరం మహాభిషేకమహారాత్ర ప్రశం
సినం కనకజయఘంటికాధినాద మనుసందధానాః సన్వరం
ప్రతాపగుర్రసంభవభిషేకంబంతి॥ ఏకవాంఛితార్థప్రాప్తిరానం
దః ॥౧౬॥ ఏకతోవైతాళికాః ॥ సహద్వాశయముపైఞ్చః ॥
హేలోకాః పితృతత్రవః ప్రసృతిభిః కల్యాణ వార్తాశ్రుతంజా
తః కాకతీవీరుర్రస్యవతే రాజ్యాభిషేకోత్సవః । అత్యారభ్య
కలిః శృతః కృతయుగం రాజస్వతీ మేదిని దేవాః పూర్ణహంబు
జస్తదధునాయాయంకృతార్థీకృతాః॥౧౭॥ అన్యతోవైతా
ళికాః ॥ ఆరూఢేవరవీరురుర్రస్యవతే సంహారణం శాసితుత

ఇతి ఏకతః పురతత్వార్థః- శ్రవః ప్రసృతిభిః శ్రవణచుభైః - కలిః కృత
యుగంకృతః- పరిపూర్ణధర్మత్వాదితీభావః - కుతః రాజస్వతీమరాజ్ఞీ-
రాజస్వాంతే సారాజ్యభిషేకపాతనాత్సాధుః- మేదిని- రాజాకాలస్యకార
ణమితిభావః- పూర్ణహంబుజఇతి - యదేతరాజాక్రతుభిర్విజయై రాష్ట్ర
వజ్జిజైరితివిహితానుష్ఠానాదితీభావః ॥౧౭॥ అన్యత ఇతి వశ్యాదిత్వార్థః॥

ఆరూఢభితి || స్వచ్ఛందమనర్గళం-ఆరోహతి - నకశ్చిదప్యవిధేయోభూవ
 తిరస్తీలిభావః-అనేనాస్యరాజ్ఞఃప్రభుశక్తిరుక్తా - తదుక్తంమానసోల్లా
 సే - ఆజ్ఞాదూపేణయాశక్తిస్సర్వేషాంమూర్ధనిస్థితా, ప్రభుశక్తిర్హిసా
 జ్ఞాయాప్రభావమహితోదయేతి-నిరవధీభితి- సూర్యాచంద్రమసోస్సీమా
 చలభివక్తిర్ప్రతాపయోరవధిభూతః కోపినాస్తీత్యర్థః - హతశబ్దోవ్యా

స్యాజ్ఞాక్షీతిపాలమాలివలభీస్వచ్ఛందమారోహతి, లోకాం
 స్త్రీనధిరోహతో నిరవధీకీర్తిప్రతాపాహరా దారోహంతిచ
 వింధ్యభూధరతటాన్ప్రత్యర్థినః పార్థివాః || ౧౮ || దక్షిణతోవై
 తాలికాః || గాయంతీరనుమోదతేనిజవధూ శ్శేషశ్శిరఃకంపనై
 ర్దక్షిణస్త్రీణయతేద్యకచ్ఛవపతి ర్వక్షస్థనీవర్మనాత్ | ది
 బ్దాగ్నాశ్చకరేణుకాశువమపా కుర్వంత్యనువ్రజ్యయాదోష్టా
 కాకతివీరరుద్రనృపతౌవిశ్వంభరాంబిభ్రతి || ౧౯ || ఉత్తరతో
 వైతాలికాః || ప్రస్థైభ్యఃకులభూభృతామపిహరిద్దంతావధా
 నాంనుహాకుంభేభ్యాపిఫణాభృతా మధిపతేర్మృద్ధాం సహ
 సాగ్రపి | కూర్మైంద్రస్యచకర్పరాదపి జగద్విఖ్యాతసారో
 న్నతాజాహంసంప్రతి వీరరుద్రనృపతేః ప్రాప్తప్రతిష్ఠామ
 హి || ఎషస్సర్దుమఃఖశమనాత్సమయః || ౨౦ || మంత్రీణః || అ
 యోప్రభావః కాకతీయాన్వయస్య యదిదానీం || ప్రతాప
 రుద్రస్యమహాభిషేకవయఃకణాయేనిపతంతిరాజ్ఞాం | ప్రణా
 మనమ్రేషు శిరస్సుతేషాంతైః కల్పితస్వస్వపదాభిషేకః ||
 ౨౧ || పురోధనః || కాకతీయకులూత్తంస రాజ్యలక్ష్మీసంవర

ఖ్యాతః || వీరరుద్రేసింహాసనమేకమారూఢే సతితదాజ్ఞాయాస్తతీర్తి
 ప్రతాపయోస్తత్పరిపంథినాంచ తతోపుష్పతాని బహూన్యారోహణ
 స్థానానిభూపురితిమహదేతదద్భుతమితిభావః || ౧౮ || గాయంతీర్తి ||
 వ్యాఖ్యాతమేతత్ || ౧౯ || ప్రస్థైభ్యభితి || ప్రస్థైభ్యస్సనుభ్యః-కర్పరాత్
 పృష్ఠస్థానికపాలాత్ || ౨౦ || ప్రతాపేతి || శరణాగతమహిపతయఃమహాభి
 షేకసమయస్వస్వపదేషుస్థాపితాభితిభావః || ౨౧ || ఉత్తంసీక్రియతాం

శిరోభూషణం క్రియతాం॥ శుక్లమాల్యాంబరభృతః ప్రాక్షుః శ్యామహీ
పతేః పట్టంశిరసబద్ధియాత్సింహాసనగతస్యచేః వసన్తస్సగణాత్ - పట్ట
స్తు॥ గాఙ్గానవాంగుళాయామోమశ్యేష్టేఽంగుళవిస్తృతః॥ చతురంగుళ
విస్తారపార్శ్వస్వర్ణమయశ్శుభః ॥ పట్టః పంచశిఖోరాజ్యప్రజాసౌఖ్య
సమృద్ధయశ్చ త్యాద్యుత్తలక్షణోద్రుప్తవ్యః॥ ౨౨॥ కసరాశ్చతి ॥ స్వంతస్య
కిమోవీప్సయాం ద్వీర్వచనం-కసరాదిత్వాశ్చత్వం ॥ ౨౩॥ ౨౪ ॥ శూ
యంతశ్చతి ॥ మహాన్మపతయోనలగహమదయః శుద్ధకూమోవీరరు

ణస్రగివేయము త్తంసీక్రియతాం । ఇతేపట్టబంధమాచరంతి॥
సర్వేసప్రమోదాతిశయం, ప్రియంనః, ప్రియంనః, ఏమాప్రకృ
తకార్యస్థిరికరణాత్కృతిః॥ ౨౨॥ మంత్రణః॥ సర్వతోవలోక్య
కసోక్తభోః॥ ఆసియతాంఛత్రంచామరయంగళంచ॥ ౨౩॥
ప్రవిశ్యప్రధానప్రతీహారః ॥ ప్రతీ॥ యదాఙ్గాపయంతిమహా
మాత్యాశ్చిపరిక్రమ్యతాన్యపానయతి । ప్రాంతవర్తివో
నరపతయోభ్యుపేత్య తానిసాదరంగృహీత్యాయథోచితచూ
డరంతి॥ ౨౪॥ పురోధసః॥ సహద్వాతిశయం ॥ శూరియం లేబ
హవోమహాన్మపతయః కింతై రనీశ్వకూమైరి ద్యుగ్విశ్వజనీన
శౌర్యగరిమాజాగర్తికః॥ తైతలే బాల్యక్రీడితద్వయస్త్రిభు
వనత్యైమంకరప్రక్రియః కింకుర్వాణ సమస్తభూషణాణఃశ్రీ
వీరరుద్రాయథా ॥ ఏతదభిలాతిశాయిత్యకథనముభేనప్రకృ

ద్రు సదృశపరిపాటితద్రుహితై రగీదృకకూమైః - తతఃకథమిత్యాశంక్య
వీరరుద్రవిశేషమాహ శుద్ధకృతి ॥ విశ్వస్తైజనాయహితోః శ్వజనీనః-
శౌర్యగరిమాయస్యసంకథోక్తః-నీతిపురస్కృతపరాక్రమశ్చత్యర్థః॥ శౌ
ర్యగరిమాణమాహ బాల్యేతి॥ త్రిభువనత్యైమంకరప్రక్రియః - సమ్యక్ప
రిపాలనేనప్రజాహితస్వభావశ్చత్యర్థః - యథామామనుః - సంగ్రాహే
ష్వనివర్తిత్వంప్రజానాంపైవపాలనం । శుశ్రూషా బ్రాహ్మణానాంద
రాఙ్గాంశ్రీయసూరం పరమితి - నకేవలంపరాక్రమేణకింతుసామాదిభి
రపిత్రిభిరుపాద్యైస్సర్వోపిరాజులొకోవశీకృతశ్చత్యాహ కింకుర్వాణేతి ॥

తమక్తం ఏవంవిజయమానస్యస్యస్యఃపరిపంధినః॥ తానానయేద్వశే
సర్వాస్సామాదిభిరుపక్రవైరితి॥ ౨౫॥ ఛత్రధారణంవిశినస్త్వియదితి॥
యత్కాకతీయకులక్రమాగతమిత్యర్థః యచ్ఛాయయేతి - దుష్టగ్రహ
శిష్టప్రతిస్థాపనయోరుపలక్షణం - తేనమహ్నో ముక్తాతపశ్రోభవాః
మాత్సరీకమయః ఛత్రవైభవాః - ద్విషస్తున్యక్తాతపత్రాశ్చేత్యుభయో
పపాదనం॥ ౨౬॥ నాథీతి॥ సురాజానమితీనప్రజానాదికేనసమాసాంతః॥

తకార్యానుమోదనాదాధావణం॥ ౨౫॥ తదిదానీంబలుః॥ య
లాకకతీయస్యపరాజ్యవిలాసవిహ్నం యచ్ఛాయయా వసు
మతీవిజహాతితాపం॥ ఛత్రేనతేనకృతలక్షణవిరరుద్రే ముక్తా
తపప్రవిభవాస్సుహృదోద్విషశ్చ॥ ఏషరాజ్యప్రాప్తిహేతు
భూతఛత్రోపనిహూపకార్యవర్జనా త్పూర్వభావః॥ ౨౬॥
వంశిణః॥ నివినయముపస్మత్య॥ నాథకాకతీయలక్ష్మీపతేన
నాథాస్సర్వాఃప్రకృతేయస్సురాజానంత్యాం దివ్యక్షంతేత
త్సాంత్రతంమహాస్థానీంప్రసాదయతుదేవః॥ ౨౭॥ పురోధ
నః॥ తచారోయం కాకతీయకాణాం యత్సహాభిషేకానంత
రంప్రజానాం యోగయేమపరీక్షణం॥ ౨౮॥ రాజా॥ యదా
జ్ఞాపయంతిధర్మపరిశ్రమ్యుత్తిగతి॥ ౨౯॥ కాకతీయకులవృద్ధాః॥
ససంభ్రామయన్తైచ్చః॥ ప్రక్రాంతమర్విషతి మూళిరతైః
కుర్వంతునీరాజనమంబుజాక్ష్యః॥ ప్రతాపరుద్రస్యలసత్స్వ
తాపప్రదీపనీరాజితదిష్టుఖస్య॥ ౩౦॥ స్వపతయః శిరస్సన్వం

౨౭॥ అచారశ్చతి॥ అలబ్ధలాభోయోగఃలబ్ధపరిపాలనంయేమః తయోఃపరీ
క్షణంవిచారః॥ ౨౮॥ ౨౯॥ అభిషేకానంతరకర్తవ్యం నీరాజనమాహ కాక
తీయకులవృద్ధాశ్చతి-అంబుజాక్షీవిశేషణమేతత్ - ఉచ్చైర్విరున్నతం- అధః
ప్రవర్తయేద్ధాపందివమూర్ధ్వంప్రవర్తయేదితివచనాదిలిఖావః - ఉర్వి
శ్వరమాకరత్వైఃప్రక్రాంతమితి - రాజ్ఞాం ప్రణామానంతరమిత్యర్థః -
ప్రతాపవిప్రదీపితేననీరాజితాదిష్టుఖానియేననభోక్తస్య లతపవత
త్యలంనీరాజనమిహైవానుభూయతేఇతిభావః॥ ౩౦॥ అస్మాకమియమా

స్వాకీ-యశ్చ దత్తుదోరిత్యన్యుత్తయే తస్మిన్నణిత్యస్వాకాదేశః - చంద్రాననాః చంద్రసదృశాననాః- అన్యత్ర చంద్రప్రవాసనయోసాంతాస్తథాత్మాః-గోత్రస్యకులస్యవతిం అన్యత్ర గోత్రాజ్ఞాం పర్వతానాంపతిం॥ ౩౧॥ పరివక్రతంఽచిత్త్రపితానసువర్ణకలతాదినాభూషితం - సింహా

జలింబధ్వా అహహాచరితాథాసాంప్రత మాస్వాకీవత్యుష్మత్తా యయాశ్చిన్విద్యగనుభూయతే ॥ యతః ॥ సీరాజయంశ్యంఽప్రచీరవణ్యః ప్రదీపజాలైర్వరవీరరుద్రం! చంద్రాననాగోత్రపతింగజగస్తారాగణైర్దైరుమివస్ఫురద్భిః॥ సర్వేజయశబ్దంకుగ్ద్వంతి॥ ౩౧॥ మంత్రీణః ॥ వహరాజకాః తీర్థ్వరసజ్జీకృతంసింహాసనం సర్వతః పరివక్రతమిదం మహాస్థానమండపంసనాథీక్రియతాం॥ ౩౨॥ ప్రతీ ॥ ససంభ్రమంపురోభూత్వా దేవత్యత్యతః॥ ౩౩॥ రాజా ॥ సగౌరవంపరిక్రమ్యనుహాస్థాన్యాంసింహాసనమారోహతి । సర్వేప్రణమ్య యథాహామమవిశంతి॥ ౩౪ ॥ ప్రతీ ॥ సమయోదితంపరిక్రమ్యపండమానాః మూర్ధాభిషిక్తాః సాభిమానంకనకవేత్తలతయానిర్దిశత్ ॥ కాళింగాత్ర్యమీదకాంకణవలేదూరేభవాంగేశ్వరప్రాంతంసంశ్రయమాళవేంద్రశనకై స్సస్విపాయనంప్రాపయ! పాండాగ్రేభవసేవణక్షితిపతేపశ్వాద్భువాద్యైవపస్సాస్వమీకాకతి వీరరుద్రస్యపశుస్వర్వాత్ మాదీక్షతే ॥ ౩౫ ॥ నృపతయః ॥ ప్రణమ్యయథాహామమవిశంతి॥పురోధసః॥ స్వస్తికాకతీయకులావతీర్ణాయసాపర్ణకేతనాయన హమహిమ్నే! అద్యమప్రజసాకాకతీయాన్వయేన

సనలతుణంమూనసోల్లాసే॥ రుచిరేణువర్ణైఃకన్యగ్నిశంకరంజితం । అష్టభిస్సాస్ఫుటికైస్సింహైర్హృద్ధిర్విశత్సుఖరాజితం ॥ అధఃకాంచనవిశృత్తరత్నవేదిత్రయాన్వితం । అస్థానమండపేరాజ్ఞాంసింహాసనమిదంపరమితి॥ ౩౨॥ ౩౫॥సాపర్ణకేతనాయమహిమ్నే! రుద్రధ్వజవతారాయేత్యర్థః-సుప్రజసాశోభనసంతానేన - నిత్యమసిచ్చిజామేధయోరిత్యసిచ్చి

శ్వయః॥ శాసితరీతి ॥ అవినీతానాంచుష్టానాంమిత్రాణామిత్రాణాం
చేతిభావః - అతఎవేయంతంకాలంస్వర్గపాతాశమధ్యవర్తిత్యేనమధ్య
స్థస్యమధ్యమలోకస్య సంప్రతిపక్షపాతరాహిత్యేన మాధ్యస్థ్యమిత్య
స్వర్గతామిత్యర్థః॥ ౩౬॥ ౩౭॥ సర్వేషామితి ॥ భాగధేయవిభూతయోభా

సనాథానితీర్థ్యపిజగంతి ॥ శాసితర్యవినీతానాంనరేంద్రత్వ
యితాసతి । మధ్యస్థతాస్యలోకస్యచరేణాస్వర్గతాంగతా ॥
౩౬ ॥ రాజా ॥ సవినయంస్వయంభూదేవవరానుకూలా
నాం భవదాశీర్వాదానాం ఫలమిదం యత్కాకతీయతా
త్రంవర్ధతే॥ ౩౭ ॥ మంత్రిణః॥ రాజప్రతాపరుద్ర॥ సర్వే
షాంకాకతీయానాం భాగధేయవిభూతయః । ఎవంరూపావి
వర్తంతేయతులప్రభవోభవాన్ ॥ ౩౮ ॥ పురోధసః ॥
నకేవలం కాకతీయానామేషపుణ్యపరిపాకః అపితుసర్వా
పామపిప్రజానాం॥ ౩౯॥ ప్రవిశ్యప్రతీహారః॥ ప్ర ॥ దేవస
ర్వాఃప్రకృతయోవర్ణవృద్ధాన్పురస్కృత్య ప్రతీహారమధ్యా
సతి॥ మంత్రిణః ॥ శీఘ్రంప్రవేశ్యంతాం ॥ ప్రతీ ॥ యదా
జ్ఞాపయంత్యమాత్యాఇతి నిష్కృత్యతాభిస్సహపునః ప్రవిశ
తి॥ ౪౦॥ తతఃప్రవిశంతివర్ణవృద్ధాః॥ వర్ణ ॥ సహర్షంరాజాన
మవలోక్య ॥ వరఃప్రతాపరుద్రోయం వధూరేషావసుంధ
రాతయోర్ఘటయితాదేవః స్వయంభూసుదృశక్రమః ॥ ఎ
తత్స్వయంభూదేవస్యస్వయంసంధాతృత్వా దద్భుతపా
తైరుపగూహనం॥ ౪౧॥ సవినయముపసృత్య । స్వామివిశ్వం
భరావల్లభప్రతాపరుద్ర ॥ సర్వాశీఘ్రఫలవిశ్రమైకవసతేః

గ్యసంపదః - ఏవంరూపాఃవీరరుద్రరూపాః - వివర్తంతేపరిణమంతి -
(యతులాలంబనంభవానితిపాతాంతరం) ॥ ౩౮॥ ౪౦॥ వరభితి॥ అత్ర
వసుంధరావీరరుద్రయోర్వధూవరయోః స్వయంభూదేవస్వయమేవ
సంధాతేతి అనురూపఘటనాదద్భుతమితిభావః ॥ ౪౧॥ అథస్వయంభూ
దేవేషిదుషామాశీర్వాదమాహ స్వామిన్నితి ॥ సర్వాశీఘ్రలానామైశ్వ

ర్యాదీనాం విశ్రమేణ సంకాచేనైకవసతేన్దుఖ్యాధారస్య - సర్వాణి శ్రేయాంసి ప్రాప్తవతస్తవాశాస్యం నాస్తీత్యర్థః - తథాప్యవాప్తసమస్తామేస్వయంభుపిశివేషి దేవస్యానంతభోగో స్త్విత్యేవమాశిషః ప్రయుంజానానామస్వాకంతాదృశేత్స్వయ్యపినైతదాశ్చర్యమిత్యాహ యద్యేతి॥ అశీర్వాదప్రకారమాహ సవిభురితి ॥ ౪౨॥ పురాఖలుకాకతీయానాం పూర్వో గణపతిః హారాజస్త్వనామాంకితంగణపేశ్వరం నామ మహేశ్వరం ప్రతిష్ఠాప్య తస్య స్వకులదేవతయా స్వయంభూదేవేనసమం

కింవాతవాశాస్తహే యద్వా విశ్వభువి స్వయంభువిశిషేనస్తస్వతామాశిషః । కించిత్రం సవిభుర్భవానపి సమాగౌర్విశ్రియోర్వల్లభా వాచంద్రాగమిమాం క్షమాంకృతయశోరత్యోయ వారక్షతం॥ మంత్రిణః ॥ స్వామిన్నేతే స్వాయంభువాన్సుధియః॥ రాజా॥ సాదరం ప్రణమతి ॥ ౪౩॥ అన్యే సహద్వాతీశయమగ్రతః స్థిత్యా । మహారాజకాకతీశ్వర॥ యస్త్యద్గోత్రమహత్తరస్య జగతాం తాత్పు స్వయంభూవిభౌస్తత్తాదృక్పరితాదృశైర్మహిమభిస్సీయైర్ద్వితీయోభవత్ । దేవో సౌగణ్యేశ్వరః ప్రతికలం స్ఫారప్రసాదోన్ముఖోనప్తుక్రైకులమండనస్య మహతీంపుష్టాతురాజ్యశ్రియం ॥ పురోభషః॥ రాజన్నేతే గణపతీశ్వరసూరయః॥ రాజా సాదరం సమస్కరోతి॥ ౪౩॥ అపరేన ప్రశ్రయప్రమోదం స్వామిం స్త్రీం

నానావిధవైభవం విధాయ తత్ర విద్వాంసో బహవః స్థాపితాః తేషామాశీర్వాదమాహ మహారాజేతి ॥ యోగణపేశ్వరస్తత్తాదృక్పరితై రభిలషితప్రదానాదిభి రమ్ముతైస్సీయైర్మహిమభిస్సానన్త్యైకస్త్యద్గోత్రమహత్తరస్య త్వతుల దేవతాయాః స్వయంభూదేవస్య ద్వితీయోభవత్ - ద్వావపి దేవతాకాకతికులయోగతై మధురీణా విత్యర్థః - అసాదేవః ప్రతికలం ప్రతిక్షణం స్ఫారస్య ప్రభూతస్య ప్రసాదస్యోన్ముఖస్సౌ రాజో దేవస్య చాభేదోపచారాద్విరరుద్రస్య నప్తృత్వవ్యవహారః - తస్య తేరాజ్యశ్రియంపుష్టాత్త్వితినంబంధః ॥ ౪౩॥ అథ నగరవాసి నాం విదుషామాశీ

ర్వాధమాహ-యైరితి || ప్రయోలింగమాపాః శ్రీశైలనాథాదయోదేవా
యస్త్విదేశేనత్రిలింగాంధ్రదేశభిక్షుధర్మః - ద్రాక్షరామేతితత్తత్తానా
మారామాణాంతద్భూయిష్టత్వాదిప్రాధోక్తిః - వస్తుతస్తునక్షుసంబం
ధిత్వాద్దాక్షారామభితితన్నాను - తదుక్తంసాక-చదురాణే భీమేశ్వర
ఖండే || దక్షస్యారామభూమిత్వాద్దాక్షారామోభిధీయతేతి || ౪౪ ||

గదేశవరమేశ్వర || యైదైశస్త్రిభిరేదయాతిమహాశంఖ్యాని
త్రిలింగాభ్యయాయేమాంకాః తిరాజకీర్తివిభవైః తైలాసతై
లాఃకృతాః | తేదేవాః ప్రసరత్ప్రసాదమధురాశ్శీశైలకా
లైశ్వరశాక్షారామనివాసినః ప్రతిదినం త్వచ్ఛ్రేయసేజా
గ్రతుఃపురోధనః || సోల్లాసం రాజన్నేకశిలానగరవాసినో
మహాస్విజాస్త్యేతే || రాజా||యథోచితంవందతే || ౪౪ || మం
త్రిణః || సాధీయానాశీర్వాదకృతభితియథోచితంసర్వాను
పవేశయంతి || ౪౫ || పురోధనః || సోల్లాసం || రాజన్నేకశిలాన
గరీవల్లభ || సాహస్రాంశవమైందవంచమహతీయేద్వేకులే
నిర్మితేతేజాతే లఘునీగుణైర్విజయినిశ్రీకాకతీయాన్వయే |
భూపాలేషు భవత్ప్రతాపయశసోః పూణ్ణార్కచంద్రశ్రి
యోః ప్రాప్యానుగ్రహమూర్జితేషు పునరప్యేతేలభేతే
స్థితిం || రాజా సర్వాన్వశ్యతి || పురోధనః యథాహాంసర్వా
నుపవేశయంతి || ౪౬ || ప్రకృతయః || విజయతాంవిజయతాం
ప్రతాపరుద్రమహారాజః || భూపాస్సంతుచిరాయసంశృణు
మహాభాస్వతుగ్లాబం కృతీరామాయం నజగామలోచన

౪౫ || సాహసీరితి || నిర్మితేలఘునీగుణైశ్చేషః - లఘునీజాతేనిస్సారే అభూ
తాం - అభునాభవత్ప్రతాపయశసోః పూణ్ణార్కచంద్రశ్రియోస్సతోః
భూపాలేష్వనుగ్రహం ప్రాప్యప్రబలిరోదేజీవనస్యదుర్లభత్వంమత్వే
తిభావః - ఊర్జితేషుసమృద్ధేషునతు - తత్సమభివ్యాహారాదేతేసోమసూ
ర్యకులేపునరపిస్థితింప్రతిస్థాం లభేతే - మహదనుగ్రహస్యకీమసాధ్యమి
తిభావః || ౪౬ || భూపాభితి || సంతునామభూపాః కింతైరసర్వగుణాశ్చై

రీతివాక్యశేషః- సచాత్రవిప్రతిపత్తిరిత్యాహ ॥ విరాయసంశ్చలుమహా
ఇతి-సమోగవృష్టిత్యాదిసాతత్వనేపదం - సర్వగుణాభ్యోపిరామోన
లోపనగోచరంగత ఇతిభాదోరామావతారస్య తవదర్శనాన్నివృత్తిఇతిధ
న్యతావనుభవామిత్యాహ భాస్వదితి॥ ౪౭॥ ఆహాణయాపూజయా
రహ॥ జాగర్త్వతి॥ ఆజ్ఞాప్రభుశక్తిః- నిగ్రహానుగ్రహాదిసామర్థ్యమిత్వ
భాః-తస్మిన్స్యానుగ్రహాదేరేకభూమ్నస్కృనివాసః- రాజ్యవివాజ్ఞాశ్రయ
త్వాదితిభావః - తదుక్తంమానసోజ్ఞాసే అనుగ్రహనిగ్రహేచదానేచా
దానకమణిప్రవృత్తౌచనివృత్తౌచగ్రహణేమోక్షణేతథా॥ స్వయంసమ

పథం తేనైవజిన్నానయం । ఆద్యత్వాంవరపరరుద్రస్యవతేత
స్యావతారాంతరంవీత్యైవంచరితార్థతాం సుమహాతీకుహ్న్వి
యగాహానుహే॥ ౪౮॥ మంత్రీః స్వాగుణాంప్రసంయ
థాహామర్షణయామానసియాఃపారాణాంశ్రేయః॥౪౯॥
రాజా॥సానందోదాత్యం ॥ జాగర్తురాజశబ్దోయంకమైవా
జ్ఞాఫలైకభూః । రాజ్యోపభోగవిభవస్సర్వసాధారణాః
సః॥ ౫౦॥ సర్వేసప్రమోదం । సదృశోయప్రసాదఃకాక
తీయకులతిలకస్యభవతి॥ ౫౧॥ రాజా ॥ ప్రసీదమభగవా
న్స్వయంభూదేఃఇతి పురోహితావర్జితఃనకకలశసలిలథారా
పురస్సరంసకలభోగపురస్సరాగ్రామాస్సప్రశ్రయావ

⁴
థోయసోయం రాజా సాజ్ఞానిరర్థ తేతి-ఏవశబ్దోభిన్నక్రమః-మమాయం
రాజశబ్దవివజాగర్త్వతిసంబంధః- రాజ్ఞఃకమారాజ్యం- పురోహితాది
త్వాద్యస్మృత్యయః-ఆజ్ఞామాత్రమేవమేభూయాదనుభవః పునరస్మాకం
సర్వేసామితివాక్యార్థః॥ ౪౯॥ ౫౦॥ ఆధపృథివ్యాదిదానమాహ రాజే
తి॥ ప్రసీదమభగవానితిపరమేశ్వరప్రీతినాథత్వాద్విమలంనామ చతుర్థ
మిదందానమితిద్రష్టవ్యం యథాహవ్యాసః- ఈశ్వరప్రీతినాథ్యయద్భి
ష్టువిత్సుప్రదీయతేచేతసాభక్తియుక్తేనదానంతద్విమలంశివమితి - స
లిలథారాపురస్సరమిత్వత్రావస్తంబః-సర్వాణ్యుపకర్షార్యాణిదానా
నితి - సకలభోగేతి భోగోపకరణ సమగ్రానిత్యర్థః - ప్రశ్రయోచిన

యః అవరస్స తాగః తత్సహితం సామ్యికమిన్ద్ర్యః - తమ క్తం వ్యాసేన॥ దా
తవ్యమితి యద్దానం దీయతే న పకారిణే॥ దేశే కాలే వసాత్రే చ న ద్దానం సా
మ్యిక స్స సమితి - గ్రామాణ ప్రసాత్ బ్రాహ్మణాధీనాకరోతి - దే
హే త్రాచేతి సామిప్రస్థయః॥ ౫౧॥ త్రాయస్వేతి॥ భువనత్రాణపరాయ

రస తాగం విప్రసాత్కరోతి॥ అన్యే సామపినగరవాసినాం
యథాప్రధానం సంభావనామాచరతి॥ ౫౧॥ నృపతయః॥ సా
మాత్యానురోధముత్థాయ మహాద్భునిగజతురగరథాభరణవి
శేషరూపాణ్యుపాయ సానియథావకాశముపసీయ విరచితాం
జలయః స్వామికాకాకలీయమహారాజ॥ త్రాయస్వేత్యను
వాదపీఠభువనత్రాజైకబద్ధత్రతే త్వద్భుత్యా ఇతి సిద్ధసాధ
నమిదం బిత్వైక నాథేత్వయి॥ త్వగ్గర్భే వసతింగతాస్త్యుగతివ
శ్చుప్తేథమంగేహరేః కుక్షిస్థాఘలవిష్టవస్య సదృశం కింవాత్ర
విక్షాప్యతే॥ రాజా॥ సప్రసాదమమాత్యానవలోకయతి॥
౫౨॥ మంత్రిణః॥ స్వామిన్యేతే సామార్క వంశ్యా నరపత
యోనహతీనహాణామర్హంతి తేన స్వేషు స్వేషుపదేషుప్ర
తిష్ఠాపసీయాః ప్రస్థాపసీయాశ్చ॥ రాజా తథేతి నరపతీకయ
థోచితం సంభావ్యప్రస్థానమాదిశతి॥ ౫౩॥ రాజానః॥ నహ
వ్వాతీశయం ప్రణవ్య కాకతీశ్వరకృపావలోకననిర్వతికతప్ర
యాణమంగళాదిగంత విహరణోద్వతయాతదాజ్ఞయాక్యత
సాహాయ్యానిమాగ్రితాః॥ ౫౪॥ ప్రకృతయః॥ విరమనువ

జేత్వయి భువనాంతర్గతాని సామస్తాకంపరితాగ్రిప్రాధనం పునరుక్తమే
వేత్వర్థః-త్వద్భుత్యా ఇతి- విత్వైక నాథేత్వయి విశ్వాంతర్వర్తినామస్తా
కంభుత్యా ఇతి వచనం వర్షితవర్షణమేవేత్వర్థః-త్వగ్గర్భ ఇతి- స్వప్రార్థం-
భ్యుత్పన్నం ప్రతి స్థితా లోకమధ్యవర్తినః కలశస్య కలశోయమితకథన
మివేతి భావః-సదృశముచితం॥ ౫౩॥ విదాజ్ఞయాక్య సాహాయ్యా ఇతి దా

జ్ఞాకరాత్మత్యర్థః॥ ౫౫॥ చిహ్నానీతి ॥ పదాబ్జయోశ్చిహ్నానిమాంసలత్వా
 దీనిఉర్విశ్వరోపాస్యతాం పిశునయంతిసూచయంతి-తదుక్తం సోమేశ్వ
 రేణ-మాంసలౌగూఢగుల్ఫౌచకూర్మపృష్ఠసమాపిభవేతాంచరణౌయ
 స్యసభవేత్పుణివీపతిరితి పాణీసచాపకులిశౌ ధనుర్వజ్ర రేఖాసహితావ
 త్యర్థః- తదప్యుక్తం॥ చక్రాసచాపవజ్రాభారేఖాఃకుర్వంతిభూపామితి -
 శారదపుండరీకరుచినీతేక్రపుండరీకాత్రావతారమాఖ్యాతః కథయతత్కతి

ర్తయితవ్యాకాకతీయనరేశ్వరపరిపాలనపరిపాటి మహారా
 జేనేతినిమాంసంతాః॥ ౫౫॥ పురోధనః ॥ సాశ్వర్యప్రత్యభి
 జ్ఞానం ॥ చిహ్నాన్యస్యపదాబ్జయోః పిశునయంత్యుర్విశ్వరో
 పాస్యతాంపాణీసూచయతస్సచాపకులిశౌవుద్వాహలీలాం
 భువః॥నేత్రేశారదపుండరీకరుచినీలీలావతారంహరేరాఖ్యా
 తప్రదితీహసిద్ధవచనంప్రత్యక్షమీత్యుక్తమహే॥ రాజా॥ నవి
 నయస్మీదం ॥ కిమసాధ్యంస్వయంభూదేవమూర్త్యంతరా
 తాంభూదేవతానాంభవతామనుక్రిహస్య॥ ౫౬॥ పురోధ
 నః॥ సాదరంమహారాజకాకతీశ్వరకులవాసనావాసితయా
 భవదుపాసనయాపరంప్రసేదివాణ్ పరస్సహస్రప్రసాదో
 మ్ముఖఃస్వయంభూనాథఃకింతేభూయఃప్రియముపకరోతు॥ ఏ
 మావాక్యాభాసమాప్తిరూపాసంహృతిః॥ ౫౭॥ రాజా॥ స
 ప్రణామాదరంకాకతీయరాజ్యధురాయామవహితమేవస్వ

యత్పురోక్తంసీద్ధశ్చకస్యవిదనాగతవిదః పురుషశ్చచమథవాప్ర
 త్యక్షమీత్యుక్తమహే॥ ౫౬॥ కాకతీశ్వరకులవాసనయావాసితయాకులధ
 మ్మత్సేనప్రాప్తయేత్యర్థః-భవదుపాసనయాపరంప్రసేదివాణ్ప్రస
 గ్మఃఅక్షవపరేసహస్రప్రసాదరస్సహస్రాః - పంచమీతియోగవిభాగా
 త్సమాసః - రాజదంతాదిత్వాస్సహస్రశబ్దశ్చవరసపాతే పారస్య రా
 దిత్వాస్సహస్రః - తస్మాత్ భక్తిత్వాద్విశిష్టగోయాభావాత్పుష్పమేవేతి

దశతీకాసర్వస్వకారః - పరశ్శతాద్యైయేషాంపరాసంఖ్యాశతాది
కాదిత్యమరః-తావతాంప్రసాదానామున్ముఖస్సద్వయంభూనాథః ॥ ౫౬ ॥
ప్రశస్తేసంజ్ఞకంమంగళమాహ-భూరస్త్వితి॥ సర్వమన్యత్సుగమం॥ ౫౭ ॥
ఇతినాటకప్రకరణే - పంచమోంకః, ✽

యంభూదేవేన । తథాపీదమస్తు॥ భూరస్తుసంపన్నసమస్త
పస్యాభూదేవతాఃపూర్ణమనోరథాశ్చ॥ భూపాశ్చధర్మః
ప్రవణైకవితైస్సర్వేజనాస్సంతునిరామయాశ్చ॥ ౫౮ ॥
విషాశుభశంసనరూపాప్రశస్తిః ॥ ఇతిసాగ్రం తా
స్సర్వే॥..... ✽
ఇతినాటకప్రకరణేప్రతాపరుద్రరాజ్యాభిషేకౌ నామ
పంచమోంకః ॥ వివంసాంగంనాటకముదాహృతం॥ ✽✽
ఇతిశ్రీవిద్యానాథకృతౌ ప్రతాపరుద్రయశోభూషణే
అలంకారశాస్త్రే నాటకప్రకరణంసమాప్తం.

ఇతి పదవాక్యప్రచూణ పారావారపారీః శ్రీమహేంద్రాపాధ్యాయ
కోలచలమల్లి నాథమూరిసూనునావిశ్వజనీనః ద్యస్యః ద్వస్త్రణేః
పెద్దయార్యస్యాసుజేనకుమారస్వామిసామవీధినా
విరచితేప్రతాపరుద్రయవ్యాఖ్యానే
రత్నానునాఖ్యానే నాటకనిరూపణం నామ
తృతీయంప్రకరణం.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

ప్రతాపరుద్రీయే సవ్యాఖ్యానే.

రసప్రకరణమ్—౪.

దృశ్యశ్రావ్యభేదేనద్వివిధాఅపి ప్రబంధానామపితాః తేషామాత్మభూతస్య రసస్య స్వరూపనిరూపణం ప్రతిజానీతే - అథేతి || రససామాన్యలక్షణమాహ విభావేతి || వత్స్యమాణలక్షణాః ఛావాదయపవసామగ్రీతయా సరసకావ్యసంగృహీతయానిపుణనట ప్రదర్శితయా వా సామాజికభావ్యమానయా సముల్లాసిత ఆస్వాద్యమానో నిర్భరానంద సంవిద్రావ తాంసీయమానస్సన్నిత్యర్థః - తదుక్తం భావప్రకారే || ప్రకాశాంబుజవిద్రూపారసతాం ప్రతిపద్యతే | ప్రకృత్యమాణో యోభావస్సస్థాయీ తిగిగద్యతత్త్వతి - ఏవం విధస్సామాజిక నిర్మిత్యాదిస్థాయీ భావో రస్యతే

అథ సర్వేషాం ప్రబంధానాం జీవితభూతస్య రసస్య స్వరూపనిరూప్యతే || విభావాను భావసాత్వికవ్యభిచారి సాంస్క్రి సముల్లాసితస్థాయీ భావో రసః || తథా దోక్తం దశరూపకే || విభావై రనుభావై శ్చ సాత్వికై ర్వ్యభిచారిభిః | అనియమా

స్వాద్యతత్త్వశివ్యశ్చత్వారసత్త్వద్యతే - తదుక్తం - రసతే స్వాద్యతనాథాత్వాద్రస్యంతత్త్వతి తే సాత్త్వతి || ఉత్తాథే వృద్ధసమైతి మాహ || విభావై రితి || వ్యంజనాదిసంబంధాదన్న స్వేవ విభావాదిసమాశ్రయశేన స్థాయీ భావస్యాపి స్వాదుత్త్వమిత్యర్థః - తదుక్తం || వ్యంజనోపధి సంయోగో యథా న్నం స్వాదుత్తాం నయేత్ | ఏవం నయంతి రసతా మితరే స్థాయిన శ్చి తాత్త్వతి - అయం వరసోనుకార్యే రామాదాపుత్పన్నో రామాద్యభావభావనయా నతే ప్రతీయత ఇత్యుత్పత్తివాదినో భట్టలోల్లటాదయః - తాదృశేనతే విభావాదిభిరనుమితస్సామాజికైశ్చర్యవత్త్వత్త్వనుమితవాదీశ్చి శంకరః గటాచితత్త్వపరిహారేణ సాధారణాయాను సంధియమానః ప్రకాశం

దసంవిక్రూపేణభోగాపరనామ్నాభావకవ్యాపారేణభుజ్యత ఇతిభుక్తి
వాదీభట్టనాయకః - వక్ష్యమాణప్రకారేణసామాజికాశ్రయోభివ్యభ్య
త ఇత్యభినవగుప్తాదయః - అయమేవపత్యాయథాయోగం పత్యంతరని
రాకరణపూర్వకముత్తరశ్రసిద్ధాంతీకరిష్యతే ||౧|| అథస్థాయిభావస్యల
క్షణమాహ || భావస్యేతి || ఇరమతాగ్రీమ సంధేయం కావ్యేనాభినయేన
వానివేద్యమాన రామాదిసుఖదుఃఖాద్యనుభవజనితవాసనారూప స్సం
పాక-రాపరపర్యయస్సామాజికమనోవికారోభావః- తదుక్తం||సుఖదుః
ఖాదిభిర్భువైర్భువస్తద్భువభావనమితి- తస్యభావకస్య భావశ్చిత్తం
తస్యభావనంవాసితత్వంతద్భువభావనం- సతావద్ద్వివిధః - సన్నిహి
తోవ్యవహితశ్చేతి- తత్రాద్యఃపటంప్రతితంతువద్రసంప్రత్యాకారమా
త్రవ్యవహితఃస్థాయిభావఇత్యుచ్యతే- తస్యసాత్మాద్రసభావప్రతిపాద
నాత్-తదుక్తం || ప్రకృత్యమాణోయోభావో రసతాంప్రతిపద్యతే |

నస్సాన్వయత్వంస్థాయిభావోరసస్త్యన్మత ఇతి ||౧|| భావస్య
స్థాయిత్వంనామ సజాతీయవిజాతీయానభిభూతతయాయా

నవీవభావస్థాన్యూతిభరతాదిభిరుచ్యత ఇతి- ద్వితీయస్తకువిండాదివద్భా
వాంతరవ్యవహితోవిభావాదిః- తస్యస్థాయిద్వారాసోగ్లాసకత్వసమ
ధానాత్ - ఎలేనసామాజికమనోవికారవిశేషోపాధికో బ్రహ్మానంద స
బ్రహ్మచారిణోరసస్య సన్నిహిత పూర్వావస్థావిశేషస్థాన్యూతిభావఇతి
ఫలితం-అతపవోక్తమభియుక్తైః- శృంగారాద్యనుభవయోగ్యతయాయా
దాత్మనస్సవ్వంసభావఇతి- నవవస్తుతోభేదమాత్రశంకాకళంక రహిత
స్యనిరుపాధికస్యసన్మాత్రస్యావస్థాసంబంధఃకథమితశంకినీయం - గగ
నసుధ్యునుధ్యాసేనస్యసుధానిధేరుదకాద్యుపాధిసంబంధసంబంధన చాంచ
ల్యాదివచనపత్యైః- ఏవంవిధస్యభావస్యేత్యర్థః- కస్యాంచిన్నాయికా
యావనురాగస్యనాయకాంతరవిషయానురాగస్సజాతీయః- తత్రవీభ
తానిదిర్విజాతీయః- తైరసభిభూతతయాలతిరస్కృతత్వేనఅవిరుద్ధత్వే
నేతియావత్ - ఏతచ్చబృహత్సాధామాలతీమాధవాదౌ ద్రష్టవ్యం -
యథా లవణోదఃస్వానుప్రవిష్టంహఃకుగమపినాదేయముదకం లవణయతి

విజయస్యానన్యాయైక్యం నయతస్థాన్యభావస్య కుతస్యైస్సహవిరోధ
వాత్తైతిభావః- తదుక్తం॥ విరుద్ధైరవిరుద్ధైర్వాభావైర్నిచ్ఛిద్యతేనయః॥
అత్తభావంనయస్యన్యాయస్థాయీవలవణాకరశ్చతి ॥ యావదనుభవమితి-
సంసారాత్తన్యోస్యభావస్య సంతతచింతాదివశేన ప్రబోధాదుశ్చిద్య
మామోవిజాతీయప్రశ్నయాసంవళితః ప్రియతమాది స్మృతిసంతానో
విభావాదిమహిమన్నయావత్తన్యయమివకరోతీతావదవస్థాన్యాయైక్యః-
తదుక్తం-అవస్థితాశ్చిరంచి త్రైసంబంధాచ్ఛానుబంధిభిః । వధీలా యేర-
సాత్మానస్తైష్ట్రతాస్థాన్యినోబుధై రితి ॥ ౨ ॥ శృంగారపకవరసశ్చితి
శృంగారప్రకాశకారః - శాంతవర్ణమష్టేరసాశ్చాధనకాదయః-శాంతవ-
త్సలసహితా దశేత్యన్యే - ఎవమాది విప్రతిపత్తిలక్ష్మణ్యానాధిక సం

వదనుభవమవస్థానం । తథాచోక్తందశరూపకే ॥ సజాతీయై
ర్విజాతీయైరతిరస్కృతమూర్తిమాన్ ॥ యావద్ద్రవంచతా-
మానస్థాన్యభావఉదాహృతః ॥ ౩ ॥ అథరసవిశేషః॥శృం-
గారహాస్యకరుణారౌద్ర వీరభయానకాః । బీభత్సాద్భుత
శాంతాశ్చరసాఃఘావైరుదాహృతాః ॥ ౩ ॥ విహంస్థాయీ
భావాః॥ రతిహ్వాసశ్చశోకశ్చక్రోధోత్సాహాభయంతథా ।
జుగుప్సావిస్తయశమాః స్థాయీభావానవక్రమాత్ ॥ ౪ ॥ అథ

భ్యానివారణాయరసవిభాగమాహ-శృంగారేతి॥ పూర్వైర్వరభిసవగుప్తా
చార్యాదిభిః-అత్రచతుర్వర్ణమధ్యేనస్వప్రాణిసులభస్య కామస్యసర్వ
హృదయంగమత్వాప్రీత్యనుశృంగారః - తతస్తజ్జ్యోత్వేన హాస్యః-
తతస్తద్విరోధిత్వాత్కరుణః- తతస్తన్నిమిత్తభూతోఽప్రథానో రౌ-
ద్రః- తతోఽథకామయోర్ధ్వమూలత్వాద్ధర్మప్రధానోవీరః-తస్యభీతా
భయప్రదానసారత్వాత్తదసంతరంభయానకః- తతస్తతాగరణభూతో
బీభత్సః- వీరాక్షిప్తభయానకాద్యసంతరంవీరరసఫల భూతోద్భుతః-త్రి-
వర్ణఫలక రసాసంతరం మోక్షఫలక శ్యాంతరస ఇత్యేవ ముద్దేశక్ర-
మోపపత్తిః ॥ ౩ ॥ ౪ ॥ అథరససామగ్ర్యాంవిభావస్యవిభాగందర్శయేత్
లక్షణమాహ విభావశ్చతి॥తత్ర విభావాదిచతుష్టయమధ్యిత్యర్థః- త

త్రరసశబ్దేనాత్రతాకికోరత్యాదిభావః - ఓదనంపవతీత్యాదివద్భావీనిం
 వృత్తిమాశ్రిత్యవ్యవహీయతే. ముఖ్యరసస్యోత్పత్త్యభావాత్ - ఏవము
 త్తరత్రాపిగ్రస్తువ్యం - లోకేనాయకాద్యాలంబనకారణం పిశిష్టదేశకా
 లాద్యుద్దీపనకారణంచకార్యనాటకాదిముఖేన సామాజికాంతః కరణప్ర
 తిబింబినశయాసామాజికస్వంసత్ అలంబనవిభావ ఉద్దీపనవిభావశ్చేతిక
 భ్యతభిశ్చ్యుత్థః - ఏకచ్ఛపిశేషేణకార్యనాటకవ్యాపారశాస్త్రేనభావ్యతే
 జ్ఞాయతిఇతివిభావకతిశ్చ్యుత్పత్త్యలభ్యతే - తదుక్తం || జ్ఞాయమానతయా
 యత్ర విభావోభావపోషకృదితి - శిష్టముదాహరణ సమయే స్ఫుటం

విభావః || విభావఃకభ్యతేతస్మాదసోత్పాదనకారణం | అలంబ
 నోద్దీపనాత్మా సన్నిధాపరికీర్త్యతే || రససహవాయి కారణ
 మాలంబనవిభావః ఇతితాత్పరణజాతముద్దీపనవిభావః | సచ
 తుర్విధః | తథానోక్తః శృంగారతిలకే || అలంబనసగుశ్చైవ
 తచ్ఛేష్టాతలంకృతిః | తటస్థశ్చేతివిజ్ఞేయశ్చుభోద్దీపక్రమః
 అలంబనగుభోరూపయావనాదిరుదాహృతః | తచ్ఛేష్టాయా
 వనోన్ముతహారభావాదికానతాః || నూపురాంగదహఃగాది
 తలంకరణం మతం | మలయానిలచంద్రాద్యస్త
 టస్థాఃపరికిరీతాః || X || అథానుభావః || కార్యభూతోనుభావ

భవిష్యతి || X || అనుభావంలక్షయతికార్యేతి || సనుకార్యత్వం నాననియ
 తోస్తరకాలభావిత్వం - తచ్ఛానుభావస్యకింరసాపేక్షయా ఉత్పత్తయ్య
 పేక్షయా - నాద్యః - విభావైరనుభావైశ్చేతి కరణత్వతీయయాతస్యపూ
 ర్వభావత్వప్రసారే - నియతపూర్వపరికల్పితకారణవిశేషత్వాత్కా
 రణస్య - సచాగ్రత్యతీయాయాఃకరాణ్యభావంతరం సంభావ్యతే - ఏవం
 చానుభావేనజనసారసేనజ్యనుభావభిశ్చ్యుత్పత్త్యోన్మాదశ్రయప్రసంగస్సాన్వితి
 తి - అనపవనద్వితీయః - నహిభావకభావోపస్థాయిగస్థానియః - పూర్వ
 భావినాంకామినీకటాక్ష భూవియైహదీనాం తత్కార్యస్య మితి -
 అతఃస్థాయిత్యయోగ్యస్యలోకికస్యరత్యాదేః కార్యభూతోయోయంక

టాటోదిరభినయాదిద్వారా భావకమనఃప్రతిబింబితస్సహృదయహృద
 యస్థితంరత్నాద్భిభావమనుభావయతిసోనుభావశ్చక్షుశ్చక్షుశ్చక్షుః ॥ తదు
 క్తం॥ ఘ్రాపితైవకటాటోదిపికారోహృదయస్థితం॥ భావంవృన్తీయసోస్స
 యమనుభావశ్చక్షుశ్చక్షుః ॥ ౬ ॥ అథసాక్షికానామపి కార్యభూతానాం
 కటాటోదిపద్భావసంసూచనాశ్చకత్వేనానుభావత్వేసిద్ధేపి తేషాంబా
 హ్మణపరివ్రాజకన్యాయేన పృథసంపాదనే అసాధారణకారణమూహ
 షరగతేతి ॥ అభినయాదిమఖవాన్యగత సుఖదుఃఖాదిభావనాయామం
 తఃకరణస్యాశ్చంతానుకూలత్వంసంస్థమిత్యర్థః - ప్రశ్నయార్థమాహ
 తతశ్చ- సత్వేననిగ్మతైభావాసాన్సత్వికాశ్చక్షుః - అనేనైవంఽథేనై
 వాంతఃకరణేనకటాటోదియోభావ్యతేతితేషామనుభావత్వేన ససాత్వి
 కత్వమితిభావః - తదుక్తంభావప్రకారే-పరస్యసుఖదుఃఖాదేననుభావేన
 చేతనః । అత్వంతేనానుకూల్యేనయేనతద్భావభావనం । తత్సత్త్వంతేన

సాస్వతూటాత్మోదిశ్చరీరః ॥ ౬ ॥ (అథసాత్త్వికభావాః) పర
గతసంభాదిభావనయాభావితాః తతఃకరణత్వంసత్త్వం తతోభ
వాసాస్వత్త్వికాః॥ప్రంభఃప్రళయరోమాంచాస్వేదోజైవ్యస్త్వి

నిర్వృత్తాసాన్నితి కాశ్యపుడిరితాః । అనుభావత్వసామాన్యే సత్యస్యేషాం
 పృథక్తయా । లక్షణం సత్వజత్వాద్ధితేచ స్తంభాదయః స్మృతా ఇతి । అత్ర
 తద్భావభావనం నామ తత్త్వయత్స్వేనావస్థానం-తదుక్తం ॥ రామాద్యాశ్చ
 తదుఃఖాదేరనుభూతే స్తదాత్మనా । సామాజికస్వమనసో భావస్తద్భావ
 భావనమితి - ఏవం చ విభానాదిదర్శనజన్యా అనురాగనిర్వేదాదిషు నోవృ
 త్తయోఽపి భావాది తన్నయీభవనరూపేణ సత్త్వశబ్దాభిధేయేన సామాజి
 కమనసోఽన్యంతానుకూల్య జన్యేనా సాధారణకారణేనావస్థాంతరమావ
 న్నాస్తస్యంభాదయోభావాసాన్నితి కభావాభవంతి ॥ తేచస్త్వకార్యభూ
 తైరతపవసాన్నికపదప్రతిపాద్యైర్బాహ్యైర్జడైర్భృతికై శ్చారీరైః స్తం
 భాదిభిరనుభావైస్సూక్ష్మంతే-తథాచరతినిర్వేదాదిభావా ఏవనూచితా
 భవంతీతి ఫలితం- తదుక్తమాచార్యహేమచంద్రేణ - బాహ్యేస్తు స్తంభా
 దయశ్చరీరధర్మా అనుభావాస్తైచాంతరాలికాభావాణా గమయంతః ప

రమార్థ తోరతినిర్వేదాదిగమకాగతిస్థితమితి - ఏవంచస్థాయీసంచారిసం
 ఘపవజీవస్య ననోమయావస్థాం ప్రాప్య కార్యకారణరూపేణ ద్వివిధం
 బాహ్యమాభ్యంతరంచసాత్వికగణం సంపాదయతీతి రహస్యం - కేచిద
 యంమనోమయవర్తీ రత్యాదిగణః పంచభూతాత్మకాన్నమయతోభకత
 యామనోమయతాదాత్మ్యావన్నం సీదత్సస్త్రిచ్చనోమయఇతి వ్యుత్ప
 త్యాసత్వగుణోత్పన్నాత్మాగుత్వాచ్చ సత్వశబ్దాభిదేయం ప్రాణమ
 యంప్రవిష్టసాత్వికత్వ మనుభవతి - తచ్చప్రాణస్యభూభాగానుగ్ర
 హేస్తంభః - జలభాగానుగ్రహేబాష్పః-తీవ్రతేజోనుగ్రహేస్పేదః -
 మైషరీత్యేవై వణ్యం - ఆకాశానుగ్రహేవ్రవణ్యః - అనిలానుగ్రహస్య
 మంచమధ్యమోత్కృష్టతయా త్రైవిధ్యే క్రమేణ రోమాంచవేపథువై
 స్వర్యాణీతివదంతి-కేచిద్భావాంతరంపైఃపేక్ష్యేణ రసాపరోక్షీకరణత్వ
 లక్షణోబలవిశేషస్సత్వం చిజ్జన్యాసాత్వికాగత్యాపయః - అన్యేపునర

వెపథూ । అశ్రువై స్వర్యమిత్యష్టై సాత్వికాఃపరికీర్తితాః ॥
 ౭॥ అథవృథిచారిభావాః॥ నిర్వేదగ్గానిశంకాఖ్యాస్తథానూ
 యామదశ్రమాః । అలస్యంచై వదైన్యంచచింతామోహః

న్నమయ ప్రాణాస్యేనాభి వ్యక్తత్వలక్షణ సత్వజన్యత్వోపాధేః కటా
 త్నాదిసాధారణ్యేపి పంకజాదివద్యోగరూఢత్వేన స్తంభాదయవీచసాత్వి
 కాగత్యాపయః - కేచిత్తుకణాదశాస్త్రప్రసిద్ధ్యాన్రవ్యాదిత్రయవాచ
 కాథశబ్దసదలంకారశాస్త్రప్రసిద్ధ్యా స్తంభాదిద్వైవ సాత్విక వ్యవ
 హారఇతివర్ణయంతి - ఏవంప్రాచామూలంకారికాణా మనేకథా పారిష్క
 వంతతతే- తద్యథాతథావాస్తునతత్రాస్తాకమాగ్రహః- కింతు స్తంభా
 దీనామనుభావాంతర్భావేపి కేనచి ద్విశేషేణ పార్థక్యమిత్యే తదేవా
 స్తాభిరపేక్ష్యతఇతి - విశేషాంతరాణిసరహరి సూరివిరచితే రసనిరూ
 పణేవ్రష్టవ్యాని-విస్తరభిరుభిరస్తాభిరుపరమ్యతే॥ ౭॥విశేషాదాభిముఖ్య
 నచరంతోవృథిచారిణ ఇత్యుక్తచిశావృథిచారిశబ్దవ్యుత్పత్త్యైవ నిర్వేదా
 దీనాంసామాన్యలక్షణంసిద్ధమితిమత్వా తేషాంకేవలంసామాన్య తోవిశే
 షతశ్చోద్దేశనూహ-అథే॥ రసస్యసమాకారిణఇతి - కల్లోలాస్సగరస్య

వరత్యాజే ర్లాకికస్యపరిపోషకతయాసహకారిణ స్సంతోనాట్యాదౌవ్య
భిచారిణిఇత్యవ్యంతరిత్యథః-తదు క్తం || మజ్జంతశ్చవిమజ్జంతఃకల్లోలా
స్త్రేయథార్థవేతస్యోత్కర్షంవితస్వంఃయాంతితద్రూపతామపి । తథా
స్థాయినీమృగామృతావ్యన్తగావ్యభిచారిణః । పుష్టతీస్థాయినంస్వాంశ్చ
తత్రయాంతిరసాత్మతామితి || ఉక్తైథేభియుక్తసంవాదమాహ కారణా
నీతి||స్థాయినఃస్థాయీశ్చయోగ్యస్యేత్యథః- అనుభావాఉభయేపి గృహ్యం
తే-సనుచేష్టాపక్షణోద్దీపన విభావానాంభావహావాదీనాం శృంగారకా
ర్యతయానుభావత్వంప్రతీయతే - కటాక్షభూమితేపాదీనామనుభా

వ్యతిర్భూతిః || వ్రీడాచపలతాహమృతవేగోజడతాతథా । గ
ర్వోవిషాదబోత్సుక్యంబ్రాహ్మసన్తారపవచ || సుప్తిర్విబోధో
మర్షశ్చావ్యవహిత్యమథోగ్రతా । మతిర్వాన్యనిప్రథోన్యాద
స్తథామరణమేవచ || త్రాసశ్చైవ చిత్తరగశ్చ విజ్ఞేయా
వ్యభిచారిణః । త్రయస్త్ర్యంశదమీభావారసస్యసహకారిణః ||
తథావోక్తంకావ్యప్రకాశే || కారణాన్యకకార్యాణిసహకా
రీణియానిచ । రత్యాదెస్థాయినోలోకతానిచన్నాట్యకా
వ్యయోః||విభావాశ్చానుభావాశ్చకథ్యంతేవ్యభిచారిణితి ||
లోకేకార్యకారణసహకారి శబ్దవాచ్యా నాయకానాయకక
టాక్షభూమితేపనిర్వేదాదయః- కావ్యనాట్యయోస్త్రుభా

వానామనురాగజనకత్వేన సంభవత్యేవవిభావత్వం- ఉక్తానాముభయో
షాంకల్లోలాయమానతయారసపరిపోషణాత్సంచారితాపి - సనుస్తసం
చారిణామపిచింతాదీనామనురాగకార్యతయానుభావత్వం- తద్వగ్ననశ్ర
వణాభ్యామనురాగాతిశయ జననాద్విభావత్వం చానుభూయతే - తదు
క్తంభావప్రకాశే- విభావోవ్యనుభావస్సాన్వితమనుభావోపిభావవత్ । తా
పునశ్చార్చితాస్యాతాంతేవతాన్యఃపరస్పరమితి- అత్రపరస్పరశబ్దేన సం
చారిణామేవమిథోనుభావత్వం చేత్యాదిన్రప్తవ్యం - అతః కథంపూర్వో
క్తావిభావాదివ్యవస్థాతిచేత్సవ్యం - కస్యాశ్చిదనురాగవ్యక్తేర్యానికార్య
కారణసహకారిణితానితాం ప్రతితక్షేవ నశంబిదపిసాంకర్యమస్తే - వ్య

క్ష్యంతరాపెక్షయాతస్యావవాకారభేదాపెక్షయావాన్యథా భావేకా
విరోధః - యతైకస్యపుత్రాపెక్షయాపితృత్వంపిత్రపెక్షయాపుత్ర
త్వంవవ్యవతిస్థతే - అతోపిభావాదీనామపిత్రతియోగిభేదాదిభిః కల్పి
తాకారాంతరాణాం సాంకర్యశంకానవకాశాద్విభావాదిరూపతాదీయ
తైవేతిసిద్ధం- ఏవంచవిభావాదిసామగ్రిసంకృతేన రసాభాసత్వమిత్య
నుసంధేయం॥ ౮ ॥ సమాన్వర్యాదంప్రవృత్తేనాంగరసేనచాభిరప్రభా
నరసోరసాభాసః- తదుక్తంరసార్థవే ॥ అంగేనాంగీరసస్సైచ్చాచృత్తి
వద్ధితసంపదా। అమాత్యేనాఙ్గీతేనస్యామీవాభాసతాంప్రజేదితి - అం
గరసస్యతృతీయాంశానుప్రవేశోమర్యాదోల్లంఘనం - తదుక్తభావ
ప్రకాశే ॥ భాగద్వయంప్రవిష్టస్యప్రధానస్యైకభాగతః । రసానాన్య
త్యతేయశ్రుతత్యాదాభాసలక్షణమితి - తత్రహాస్యాదిభూయిష్టాః
శృంగారాదయతఃసంభవంతి - అత్రైతాసంగ్రహశ్లోకా ॥ హాస్యోజు

వాసుభావవ్యభిచారిశబ్దవ్యవదేశ్యాభవంతి ॥ ౯ ॥ శృంగా
రవీరరౌద్రాద్భుతానాం లోకొత్తరనాయకాశ్రయత్వేన ప
రిపోషాతిశయః॥ ౯ ॥ అతవివశృంగారస్యజ్ఞైచ్చాదివిషయత్వే

గుప్తాశృంగారహాస్యాశోకభయానకా । భయానకారౌద్రవీరౌతథా
శృంగారవిప్లయా ॥ బీభత్సకరుణౌరౌద్రశృంగారౌచయథాశ్రయం ।
శృంగారాదీన్సంప్రవిశ్యరసాభాసాన్వితన్వతఇతి - యద్యప్యేవం నవా
నానుపిరసానామాభాసత్వం సంభవతి - తథాపిక్వచిద్విశేషమభివ్యక్తు
మారభతే శృంగారేతి॥ శాంతస్యాభ్యుపలక్షణమేతత్ - లోకొత్తరనా
యకాశ్రయత్వేనైవ ధీరోదాత్తాదినాయకొత్తర విషయత్వేనేత్యర్థః -
అతఏవోక్తంలోచనేధర్మయుద్ధవీరప్రధానోధీరోదాత్తః - వీరరౌద్రప్ర
ధానోధీరోద్ధతః- వీరశృంగారప్రధానోధీరలలితః- దానధర్మవీరశాంత
ప్రధానోధీరశాంతఇతి చత్వారోనాయకాఇతి - అత్రవీరరససమాన
యోగక్షేమత్వాదదృష్టతోపాదానం- యదాహమునిః - వీరస్యచైవయ
త్రామణసోద్భుతఃపరికీర్తితఇతి-విదగ్ధజనైకవిషయోరసపరిపోషవిశేష
ఇతిభావః॥ ౯ ॥ విషయేనోధమాహ అతఏవేతి॥ ఇదమత్రానుసంధేయం-

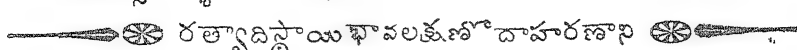
యస్మాద్విభావాదిపరిపూర్తిస్తత్తమభ్యోరసః - తదుక్తంలోచనే - రస
స్తు సవయోయత్రముఖ్యాయా విభావానుభావవ్యభిచారి సంయోజ
నోచితస్థాయిప్రతిపత్తికస్య ప్రతిపత్తుస్థానియ్యంతే చర్వణప్రయుక్త వీ
వాస్వాదప్రకర్షణి- ఉదాహృతంచతిత్రైవ ॥ కృచ్ఛామూరుయుగంవ్య
తీత్యనువిరంభాంత్యా నితంబస్థలే మధ్యస్యాస్త్రీవలీతరంగవిషమే ని
ష్పందతామాగతా । మద్భృష్టిస్తప్తితేవసంప్రతిశనై గారుహ్యతుంగౌ
స్తనౌసాకాంక్షంముహూర్షు తేజలలవప్రస్యందిసిలోచనేభృతి - అత్రహి
నాయితా కారానువర్ణ్యమానస్యా త్వప్రతికృతివవిత్రిత చిత్రఫలకావ
లూకనాద్యత్పరాజన్య పరస్పరాస్థాబంధరూపో రతిస్థాయిభావోవిభా
వానుభావసంచారిసంయోజనావశేనచర్వణామూఢభృతి - ఎవంసయత్ర
విభావాదిపరిపూర్త్యభావస్త్రాఘోపితోరసః! మైచ్ఛాఙ్గతథాభూత
త్వాత్సాభాసత్వమితభావః-ఉక్తాద్ధేసమ్మతిమాహ ఏకత్రైతి ॥ అత్ర

త్వాభాసత్వం! తథాచోక్తం॥ఏకత్రైవానురాగశ్చేత్తిగ్యక్
మైచ్ఛగతోపివా! యోషితోబహు సక్తిశ్చేత్సాభాసస్త్రీ

ఎవేత్సవధారణేవాన్యత్రానురాగాత్వంతాభావస్సచ్యతే - యథారా
వణేసేతాయాః - తేనస్త్రీపుంసయోరేకత్రానురాగేజాతేఅన్యత్రాను
రాగ ప్రాగభావేవ విభావాదిసంపూర్తి సంభావనయనైవసాభా
సత్వమితభావః - అన్యథాప్రథమముజాతానురాగవస్సరాజే జాతాను
రాగాయారత్నావళ్యాఃపూర్వానురాగస్యాభాసత్వప్రసంగాత్ - మై
చ్ఛాస్తీరశ్చా మనామృతవైదగ్ధ్యగంధానామననుభూతవిభావాదిభా
వానామభివదనవ్యాపారమాత్రవిలక్షణాస్స హేమావళాః - అతస్తేహం
ద్వయానామపిసమానయోగత్వేనుత్వాస్స హేమావళాదసం- అతఏవ -
శృంగారాభాసస్యత్రైవిధ్యాక్తిరపి-బహుసక్తిరనేకత్రానురాగః-అత్రా
పిముఖాంతరేణ సమానురాగఫలాభావాద్విభావాన్య సరిపూర్తిరతిభా
వః-పుంసోప్యనేకనాయకానురాగేరసాభాసత్వమితీకేచిత్॥తర్హితన్వతే
దక్షిణనాయకానురాగస్యసర్వసంప్రతిపన్నరసభావస్య అభాసత్వప్ర
సంగభృతిచేన్దైవం - తస్యాశ్చేత్స్యామేవగాధానురాగత్వాత్ అన్య

శ్రతుక్వచిత్సన్యత్వంక్వచిత్సందత్వమితి నిశ్చితం - తుల్యానేకత్ర దక్షిణ
ఇతిలక్షణంపునరవేకాసు నాయికాస్వనుచ్ఛత్తిమాత్రపరత్వేన తుల్యత్వ
పరమిద్రష్టవ్యం అత్ర పక్షద్వయేపిత్ర మేణసమాను రాగాభావాదవివే
కావనేకాను గాగాచ్ఛరతేరారోపితత్వేన హాస్యాస్పదత్వాత్ నిబంధ
నస్త్రీవిధాయమా భాసఇతివేకః ॥ నన్వారోపితసా భావాత్తిర్యగాది
ముఖంధంచమతాగర ఇతిచేచ్ఛక్తికారజగంగృహీత్వా ప్రమోదమానం
వృచ్ఛ - పన్చాతాః లీనబాధస్తు ప్రపంచసత్యత్వాభిమానసమయసాం
సారికవ్యవహారిస్యవతాదాత్మికచమతాగరస్యనిరోధితి - రసాభాసో
పుపాదేయపవేత్యలంప్రపంచేన ॥ ౧౦ ॥ విభావాదిమధ్యేచ్యభిచారిభా

ధామతఇతి॥౧౦॥ వ్యభిచారిభావానాముదయప్రశాన్యక్షవస్థ
యాపరస్పరవిరుద్ధరసా శ్రితయోర్భావయోస్పర్ధయా సం
బంధేనాన్యోన్యోపమర్షకతయా బహునాం సమావేశేన చ
చాతుర్విధ్యః॥ తథాచోక్తందశరూపకే ॥ భావస్యశాంతిరు
దయస్సంశయబలతాతథేతి॥౧౧॥.....*

అథయథాక్రమంస్థాయిభావానాం స్వరూపముదాహరణం
చ॥ తత్ర సంభోగవిషయఇచ్ఛావిశేషరతిః॥యథా ॥ శృంగా

వానాముదయాద్యపాధి చతుష్టయజన్యచమతాగర విశేషనిబంధనంచా
తుర్విధ్యమాహ వ్యభిచారితి ॥ అన్యోన్యోపమర్షకతయేతిస్వస్వభాభ్యా
నాంభాధకత్వేనేత్యర్థోపక్రమణాదాహరణానుసారేణకల్పనీయః - ర
సాభాసాదీనాముదాహరణము త్రరత్రభవివ్యతి॥౧౧॥*

అథస్థాయిభావేమూడైశక్రమానుసారేణ రతిలక్షయతి తత్రేతి ॥
యూనోరన్యోన్యానందజనకందర్శనాలింగనాదికంకమ సంభోగః - త
దుక్తంభావప్రకాశే । కామోపచారస్సంభోగః కామఃస్త్రీపుంసయో
స్సఖింసుఖమానందసంభేదఃపరస్పరవిమర్షతః । ఉపచారస్తదానందకా
రకంకమకథ్యతఇతి- తద్విషయఇచ్ఛావిశేషస్సృజ్యహావ్యపరపర్యాయః
ప్రమోదాన్తానుమోష్యత్తిపిశేషరతిరిత్యర్థః - తదుక్తం-సంపదైశ్చ

ర్యనుభయోరశేషగుణయుక్తయోః । నవయావనయోజ్యేష్ఠ్యప్రకృత్యౌ
 శ్రేష్ఠ్యరూపయోః । నారీపురుషయోస్తుల్యపరస్పరవిభావికా । స్పృహః
 హ్వయా చిత్తవృత్తిరతిరత్యభిధీయత ఇతి - స్పృహలక్షణమపితత్వైవో
 క్తం అత్యైవభోగకరణంస్పృశంతీప్రియవర్తనా । యాజహాతీతరాణా
 భాగాణాస్సృహ్యభిధీయత ఇతి ॥ ఉదాహరణి శృంగారేతి ॥ జగ
 తామానందస్యానందహతోరేకస్యాద్వితీయస్య నివ్యందస్య మృప్తాంశ
 సృఖాస్థానంగుణైరాభిరూప్యాదిభిః - ప్రసాదితాఃప్రసన్నకృతాః దృ
 శోలాఃకదృష్టయోయైస్తైశ్శోకాః - గుణప్రసాదితవిశిష్టా పాతగుణాలం
 కృతవిశోదితవిశ్రాంతగుణాభివ్యర్థః - అన్యేగంధర్వగీర్వాణాదయః
 తైరేకైకగుణాశ్రయైఃకింనకిమపిసాధ్యమిత్యర్థః - అశేషోన్నతస్సర్వాధి
 కః - అత్ర కామస్వాపికామోన్మదః కాకతివల్లభోమమప్రేయానభూష

రైకరసః స్మరోస్తుజగదానందైకనివ్యందభూరిందుస్తీకృతువి
 భ్రామైకవసతిర్దాగర్తుపుష్పకరః । సంత్వన్యేపిగుణప్రసా
 దితదృశఃకింతైరశేషోన్నతోజాతఃకాకతివల్లభోమమపతిఃకా
 మస్యకామోత్సవః ॥ ౧ ॥ వికృతిదశకాదీనన్యోమనోవికా

తివాగారంభేణ స్వానురక్తప్రియలాభజనతహ్నానుభావేన కస్యాశ్చి
 న్నాయికాయాతలంబనవిభావభూతాయః ప్రమోదాత్కారతిరభివ్యభ్య
 తే-ఇయంచ నిసర్గాదినిమిత్తభేదాత్ప్రవచితా - తత్రమదనేందువసం
 తాదివైరాగ్యేణప్రియవిషయప్రేక్షణాచేయమభిమానమూలేతి వెదిత
 వ్యం-ఇనమేవమమప్రియంనాన్యదితిప్రత్యయపవాభిమానభిత్వాహుః -
 భేదాంతరోదాహరణప్రపంచస్తరసార్థవైరప్రవృత్తః ॥ ౧ ॥ హాసలక్షణ
 తివికృతీతి ॥ ఆత్మనఃపరస్యవాయేవేషభాషాకారవికారవిరుద్ధాలంకారా
 సుప్తభాషణమబ్జత్వాదయస్తద్దర్శనశ్రవణజన్యోమనోవికారోహాసః - స్వ
 నహసార్యేవికల్పాత్ఘృత్ప్రత్యయః - అయమేవభాష్యాద్యనుభావో
 నిద్రాలస్యాదిసహకృతశ్చర్మ్యమాణో హాసేసాధురితి వ్యుత్పత్త్యాహా
 సోభవతి-సచోత్తమాదిషుత్రిష్వైకైకయుగళక్రమేణవడ్విధః - తదు
 క్తం-వికృతాకృతివాగ్దేహైరాత్మనావాపరస్యవా । హాసస్వాప్యవిహా

మేనస్యహాస్యస్త్రిప్రకృతిస్తునిలితితి || స్త్రితమహవికసన్నయనంకిందిశ్చ
 త్వద్విజంహసితంనుధురస్వనంహసితంసాంగశిరఃకంపముద్ధసితం || అ
 పహసితంసాస్రాక్షంపిక్షిప్తాంగంభవత్యతిహసితం | ద్వేద్వేహసితేచై
 పాంజ్యేష్ఠేమధ్యేధమేక్రమశఇతి - ఉత్తమస్యస్వకీయ పరకీయవికారద
 ర్మనాత్క్రమేణస్త్రితహసిత-మధ్యమస్యః హసితోద్ధసితే - అధమస్యాప
 హసితాతిహసితేఇతి | తత్రాధమాశ్రయమన్యదీయవేషవికారజన్యహా
 సముదాహరతి విభ్రాణానితి || కబరిః స్త్రీజనాబితాకేశకపాశాన్
 జానపదేత్యాదినాదీమ్ - అత్రబందీగ్రాహుగృహీతానతివివ పలాయ
 నపరతయాస్త్రీవేషధారిణోవైరిభూపతీన్ నీవీప్రదేశాదిస్పర్శనేన పు

రోహిణిః || యథా || విభ్రాణాన్కబరిర్ధృతాంశనదృశఃకృ
 త్వాకుచౌకృత్రిహా స్త్రీవేషాన్నిశి కాకలీంప్ర సగరేప్రచ్ఛ
 న్నరూపాన్నపాశాన్ | దృష్ట్వాతేషమపాస్యవక్షసికుచావా
 కృశ్యనీవీస్పృశో హీహీ కష్టమితి త్యజంతివివణిక్రేణీషుధా
 ర్తావిటాః || ౨ || ఇష్టజనపియోగాదినాఅత్తనిదుఃఖాతిభూమి
 శ్శోకః || యథా || ధాతర్నిమగ్నానోసశిక్షయసికింపన్యాం
 శరీరస్థిలింతతౌద్యద్విభవాగృహాః క్వనుగతాఃస్థానంమరుః క
 ల్పితంహానాథాః పతితాఃప్రతాపనృపతేః క్రోధార్చిషీద్వి

మాంసఇతిచానతాంధూతావిటానామాలంబనవిభావానాం పురుషస్వ
 నస్యహాస్యస్త్రిహీహీత్యనుకరణం || ౨ || శోకింలక్షయతి- ఇష్టైతి || ఆదిగ్ర
 హణాదనిష్టప్రాప్తిర్నృహ్యతే- దుఃఖాతిభూమిదుఃఖప్రకషణః || అద్యం
 శోకముదాహరతి ధాతరితి || నిమగ్నరుణోన్మశంసః - వన్యాంభలమూలా
 దిరూపాంతతౌద్యద్విభవానానావిభభౌగోపకరణపరిపూర్ణాఇత్యర్థః ||
 స్థానంమరురితి- పిపాసాయాంయతోదకమపిదుర్లభమితిభావః మహార
 జ్యేవాభర్తృభిస్సహ మృగమిధునాదివద్యధాకథం చిద్వర్తమాహఇతి వి
 చారి తేపి కథంవాకియాన్వానోదైవపాకః - తేభర్తాగోపితతోగ్ర
 ధవహ్నోశలభతామలభంతేతి పరిదేవితం హేతిశబ్దైసనూచయన్నాహ
 హానాథాఇతి || అనూపంజలప్రాయం - అశ్రశక్రస్త్రీణాంమాలంబ

నపిభావానాంభర్తృవియోగరాజ్యభగ్నిశాదిజనితా దుఃఖాతిభూమిదై
వోపాలంభసహితేనరోదనేనసూర్యతే - అతోద్గ్రీవీలతనోరస్తాడనా
దయోనుభావాః - దైన్యమోహచింతావిషాదాదయోవ్యభిచారిణశ్చవి
శేషేణోపాత్తాఃకరుణతామాపాదయంతి || ౩ || కొద్ధంలక్షయతి || శ
తుక్రికృతేతి || శత్రుగ్రహణంభృత్యాదేరుపలక్షణార్థం - తత్కృతేనాప
చారేణవధావజ్ఞాదిసప్రజ్వలితామనోవృత్తిః క్రోధశత్యర్థః - సచక్రివి
ధః - కొద్ధఃకొపారోషశ్చేతి-తదుక్తంభావప్రకాశే - క్రోధఃకొపశ్చరో
షశ్చేత్యేష భేదస్త్రీధామత ఇతి - తత్రవధాదిపర్యంతః కూరజనాశ్ర
యఃకొద్ధః - అభ్యర్థనావధిర్విరజనాశ్రయఃకోపః - స్త్రీపుంసయోర
న్యోగ్యవిషయః ప్రత్యాయసపర్యంతోరోషః - తత్రావజ్ఞామూలంకూ

షద్యోషాణాం తదనూపమశ్రుభిరహూజాతంస్థలంమార
వం || ౩ || శత్రుకృతాపచారేణమన్తప్రజ్వలనంకొద్ధః || య
థా || రేరేసీవణకస్తవాయమనిదంపూర్వోద్వేగర్వోమహా
నుత్తీగ్లాపిలయెనగౌతమనదీప్రాప్తాసిమృతోవర్మఖం | ఎవేకా
కతివీరరుద్ర ఇతి కింనాశ్రావిసప్తాక్షరీప్రయుభ్యత్ప్రీతి పక్ష
పార్థివమహాభూతగ్రహూచ్ఛాపసి || ౪ || లోకొత్తరేషుకా

రాలంబనంకొద్ధ ముదాహరతి || రేరే ఇతి - వాక్యాదేరిత్యాదినాకొపే
ద్విరుక్తిః - అయంపూర్వోయస్యాసావిదంపూర్వః - సనభవతీత్యనిదం
పూర్వః- నూతనశత్యర్థః-అన్యధికార-రేణాత్మోత్సర్వోగర్వః- కుతోయం
తేమహానిదానీమభూత పూర్వోగర్వఃప్రాదురభూదిత్యర్థః - యేనగర్వే
ణగౌతమనద్యుత్తీగ్లాత్యవజ్ఞాకథనం - కిలేత్యర్థీకే - తేనవార్తామాత్రమే
తదితిభావః-తథాపితస్యేదంకమణఃఫలమిత్యాహ ప్రాప్త ఇతి || అవ
జ్ఞానిమిత్రమాశంక || తేషేషేతి || అన్యథాభూతగ్రహాది కల్పనాంవైరి
భూవతీనాం కల్పంతకాలరుద్రస్యాస్త్రాన్నిమిగః కాకతి వీరరుద్రస్య
నామమాత్రమహామంత్రం నిశమ్యేవ కాండిశీకచరః కథమద్యైవ
ముద్యుక్తైర్భవానితిభావః - క్రోధోయంవిపక్షదర్శనాది విభావఃకంత
గర్జన దంతఘట్టనాద్యనుభావో గర్వామదాదివ్యభిచారి చర్వమాణి

స్సకారోద్రోభవతి || ౪ || ఉత్సాహంబతుయతి లోకేతి || ధైర్యానతిష్ఠి
 రః - వివక్షితకార్యవిషయమాత్సుక్యమేవాత్ర ధైర్యమితిభావః - అహ
 మేవవిభక్తత్యేవంప్రాణత్యేనాభిమానాత్తక ఉత్సాహాభితి లోచనకా
 రః-శాలదాతనయస్తుకార్యమాత్రమంగీకరకార- తదుక్తం|| ఉత్సాహస్స
 ర్వకృత్యేషుసత్వరామానసీక్రియా | సహజాహార్యభేదేనసద్విధాపరి
 కీర్తితత్త్వః||ఉదాహరతి యుద్ధేష్టితి || త్రిభువనగ్రాసేచ్ఛయాకల్పం
 తవదితిభావః-యుద్ధేషుయుభిరేష్టిత్యర్థః - అత్రయద్యపి యుద్ధస్వాంతే
 త్యాదిసా నిపాతనాన్తంథమాత్రవాచీయుద్ధశబ్దః - తథాపియుభితార్థ
 త్వంకథంచితస్సాదృశ్యాత్కల్పనీయం - సముద్రాణాంమంథయోశశ
 తాకలవైషమ్యేపితోభసంభవాత్ - అతపవాహవృత్తికారః - కథం
 యుద్ధస్సముద్రః యుద్ధానదీత్యేవమాదావుపమానాద్భవిష్యతితి - గండో

ర్యేషుధైర్యాన్ప్రియత్ఉత్సాహః|| యథా || యుద్ధేష్టి
 షుసంభ్రమాత్త్రిభువనగ్రాసేచ్ఛయాసర్వతస్సన్నదైష్ట్య
 పిపర్వతేషుపరితోగండోపలాకవర్షితుం | శక్తాపవవయంని
 వాగణవిధౌయుగ్రతమాభృజ్జయేశ్లోఘానఃకియతీతి కాకతిది
 భోర్గజంతిసైన్యేభటాః|| ౫ || రోద్రసందర్శనాదిభిరన్ధా

పలాకగండైలాకాఘ్నాలోపలానిత్యర్థః - అత్రవైరిభూపాలవిజయవి
 షయస్సహజోత్సాహస్సముద్రసంక్షోభపర్వతసన్నాహానారణే వయ
 మేవశక్తాభివాగారంభణవ్యజ్యతే- అత్రాన్త్యశ్లోఘాన్యధికారాది సం
 భవాద్ధీరోద్ధతోయంనాయకః - తస్యవీరసేషిప్రాధాన్యేనానుప్రవే
 శసంభవాత్ - తదుక్తంలోచనే-వీరరౌద్రప్రధానోద్ధిరోద్ధతత్త్వ- అయ
 మేవప్రతాపవినయాదిభిర్విభావితః కరుణాయుద్ధాదిభిరనుభావితో గర్వ
 హర్షాదిభిగ్నావితోవీరరసోభవతి సవత్రివిధః-యథాహమునిః - దాన
 వీరంయుద్ధవీరంధర్మవీరంతత్రైవచ | రసంవీరమపిప్రాహుప్రహ్మీత్రివిధ
 సన్నతమితి-ధర్మవీరస్థానేవయావీరముక్త్యాత్త్రైవిధ్యమాహధనికః - త
 త్రదానవీరోబలిజామదగ్మ్యుదిః యుద్ధవీరోగామాదిః- ధర్మవీరోయ
 ధిష్ఠిరాదిః- దయావీరోజీమాతపాహనాదిః - తత్రప్రస్వేదరక్తాక్షత్వా

ద్యనుభావరాహిత్యే యుక్తవీరస్తత్సహిత్యేరౌగ్రభివివేకః॥ ౫ ॥ భ
యంలక్షయతి రౌద్రేతి ॥ అదిగ్రహణాద్రౌగ్రశబ్దశ్రవణాదయో గృ
హ్యంతే - తజ్జన్యమనన్తాశంకనమనశ్చాంచల్యహంభయమిత్యర్థః - ఏ
తచ్ఛస్త్రీనీచప్రభృతీనాం స్వాభావిక ముత్తమానాంకృతకమిత్యాహు
స్తేనుచుగ్రశారదాతనయాదయః - శింగభూపాలస్తుసర్వత్రకృతకమే
వేతిప్రత్యవదత్ - అనేకవిధమిత్యన్యే ॥ తత్రరౌగ్రశ్రవణజన్యభయ
ముదాహరతి- దూరాదితి॥ విశ్వప్రస్ఫుమరమహసోవిశ్వవ్యాపిప్రతాప
స్య-సరతేస్సృమస్యదశిత్యాదినాక్షరత్ - కర్ణజ్వరాంతాఃకర్ణవ్యాధిపీ
డితాః- బధిరీకృతకర్ణాదిత్యర్థః - తత్రాప్యతిమహద్దప్పవేశంగహనమర
ణ్యంవిశంతః- ఖదిరాదికంటకాకృష్టకేశాన్సంతఃవ్యాకులాంతఃకరణాః -
ప్రతిపక్షబుద్ధ్యా పాదపాకత్రాయధ్వమిత్యాదిభిదీనోక్షిభిః ప్రాప్త

శంకనంభయం ॥ యథా ॥ దూరాదాకర్ణ్యవిశ్వప్రస్ఫుమర
మహసో వీరరుద్రస్య జైత్రప్రస్థానారంభ భేరినిదమరిన్మ
పాఃపూర్ణకర్ణజ్వరాంతాః । ఆనుహ్యదీగ్విశంతోగహనమతి
మహత్రాంటకాకృష్టకేశాస్త్రాయధ్వంముంచతేతి ప్రతిన్మప
తిధియాపాదపాస్పృగ్ధయంతే॥ ౬ ॥ అర్థానాందోషసంద

యంతే- అశ్రవైరిభూపాలసమవేతోభయస్థాయితావోవ్యజ్యతే - ఆ
యంపిస్తోచిత సామగ్రీకొభయానకొభవతి - తదుక్తం - వికృతస్వరస
త్వాదేర్భయభావోభయానకః । సర్వాంగవేషభుస్సేదశోభవైవర్ణ్య
లక్షణః । దైన్యసంభ్రమసమ్మోహత్రాసాదిప్రత్యచాలాదరభితి॥ ౬ ॥
జుగుప్సాం లక్షయతి ॥ అర్థానామితి ॥ రుధిరోద్వాంతాన్యహృద్య
పదార్థశ్రవణదర్శనాదిజన్యోమనస్సంకోచోజుగుప్సేత్యర్థః - అయమేవ
నాసాపిధాననిష్ఠీవనాద్యనుభావో భయాపస్తారాదిసహకారి వీభత్సో
భవతి-సచవిభావాదిభేదాత్ యోభఉద్వేగశ్చేతిద్వితా - తదుక్తంథా
వప్రకాశే యోభాత్పరుధిరాంత్రాదిదర్శనస్పర్శనాదిజః । ఉద్వేగా
త్పాక్రీమిశ్చర్దిప్రాతివిష్టాదిజో భవేదితి - వైరాగ్యద్యవతిగహాసేధ
స్తృతీయోవీభత్సకత్యాహ ధనకః ॥ తత్రయోభణంబీభత్సముదాహరతి

విష్వగతి || మహతివిష్వజ్జుస్తిమగ్రపంకేశార్వత్రికమేదఃకదఃమేపతితాః-
 గంతుమశక్త్యాప్రహారైశ్చేతిభావః - తథామృతత్వాదుచ్ఛానావివృ
 ధ్ధాశ్చ తేషాంమాతంగానాం దేహశ్రేణీషు లబ్ధః ప్రచారోగోమాయుప్ర
 భృతీనాంయానుతాప్తభోక్తాః- ప్రవహంతః ప్రకల్మేషప్రసంతః- ఊరవో
 ధికాఃవసాదీనాం వపాదీనాం ప్రవాహాః ప్రోతాంసి యానుతాప్తభో
 క్తాః - రాశీభూతైరస్థికూటైఃకికససమూహైః స్థపుటితాః వికటికృతాః
 నికటాః స్రాంతదేశాః యానుతాప్తభోక్తాః నిస్సరద్విస్రగంధాః ఉచ్ఛ
 వదామగంధాః - వీరరుద్రేణసృష్టాఃఆయోధనోర్వ్యయుద్ధ భూమయః

శ౯నాదిభిర్దర్శనాజుగుప్సా || యథా || విష్వజ్జుస్తిమగ్రపం
 కే మహతి నిపతితోచ్ఛానమాతంగదేహశ్రేణీలబ్ధప్రచారాః
 ప్రవహదురువసామజ్జరక్తప్రవాహాః । రాశీభూతాస్థికూట
 స్థపుటిత నికటానిస్సరద్విస్రగంధాః కుర్వంత్యామోధనో
 ర్వ్యభయమపనిభృతాం వీరరుద్రేణసృష్టాః ॥ ౭ ॥ అపూ
 ర్వార్థసందర్శనాద్విత్తవిస్తారోవిస్తయః॥ యథా॥ ఔన్నత్యం
 మహదస్యదేవమహితః కోప్యేషగంభీరిమా కావ్యన్యాసర
 ణిఃప్రతాపయశసోరనైవబాహ్వాఃప్రథా సర్వంనూ
 తనమవరుద్రనృపతైర్దానే నతన్నిమితౌసామగ్రివతురాన
 నెనకియతీకీదృక్క్రమాకల్పితా॥ ౮ ॥ శమోవై రాగ్యాదినా

సర్వేషాంభయంకర్వంతి॥ ౭॥విస్తయంలక్షయతి అభూర్వేతి । లూకసీ
 మాతివృత్తేఃపదార్థాపూర్వార్థః - తద్దర్శనాదిజన్యోమనోవిస్తారోవిస్త
 యభివ్యర్థః - అయమేవాకస్మికమనోరథలాభాలౌకికవస్తుదర్శనాది విభా
 వౌ నయనవిస్తారసాధువాదాద్యనుభావోహద్వావేగాది సహకృతోద్భు
 తః॥ ఉదాహరతి ఔన్నత్యమితి॥వాఖ్యాతచరమేతత్ (కావ్యప్రకరణే -
 సంఖ్యా ౧౫-) అత్రకిమస్యశబ్దాభ్యామలౌకికత్వేన ప్రతీయమానాన్న
 త్యాదివిలోకనవిభావోవిస్తయఃప్రతీయతే॥ ౮॥శమంలక్షయతి ॥ శమభి
 తి॥అతాగ్రిదిశద్వైసకుశ్వరానుగ్రహసత్సంగమాదికంగృహ్యతే - వికారా
 విమయాభిలాషాదయః- తద్రహితచిత్తశ్శవ్వంవై రాగ్యాదిజన్యస్తృష్టాక్ష

యాద్యపరపర్యాయోనిర్వేదాభ్యోమనోవికారశ్శుభ్రత్వార్థః - అయమే
 వయమనియమాద్యనుభావోద్భుతినిర్వేదాదివ్యభిచారి చర్వ్యమాణశ్శాం
 తోభవతి॥ఉదాహరతి కిమితి ॥ మహతీమాయుర్ప్రథాంచతుర్వ్యగసహ
 స్రమేకందినమిత్యాదిక్రమేణ సంవర్సరశతరూపాం అనన్యసుగమామ
 సాధారణామిత్యర్థః- అస్తాంతరుషస్థవానిరస్తకామక్రథాదయః - బా
 హ్యంవాతాతపాదిజన్యమపీత్యర్థః-ఉపస్థవంపీడాం - అతిద్విర్భూమాయుర
 త్యుచ్ఛ్రితమైశ్వర్యంచేత్యుభయమాశాస్యం సర్వేషాం తత్సంపాదకే
 షువరమావధితయాప్రసిద్ధౌపితావహపురుషాతావపి తృణాయమన్య
 మానానాంవైరాగ్యోభూమిలక్షణశ్శమఃప్రతీయతే ॥ నను అష్టేనా
 త్యేరసాఃస్మృతాఇతినియమాన్తసమశ్శాంతరసోనసంభవతీతిచేత్తహికా
 తపవంప్రప్తవ్యాః- కింమునినాశాంతస్థాయినపవానిరూపణాత్తదభావః -

నిర్వికారచిత్తత్వం ॥ యథా ॥ కింలబ్ధంచతురాననేనమహతీ
 మాయఃప్రథాంగచ్ఛతా లభ్యా సంపదవప్యనన్యసుగమా
 మింద్రైరికింవాకృశంభ్రత్వస్తాంతరుషస్థవాన్సుకృతినోనోజా
 నతేబాహ్యనుప్యద్యోషస్థవమంధ్రీనాథతిలకేవిశ్వంభరాం

ఉతతత్సావగ్రీవైధుర్యాత్ - అహూస్విదశ్శైశ్శుభ్రత్వాత్ - అథవాం
 తర్భావాత్ - యద్వాపురుషాథాభావాత్ - నాద్యః - నిర్వేదపవశాం
 తస్యస్థాయీభావఇతిమునినాంగీకృతత్వాత్ - తచ్చానేకరససాధారణ
 స్యవ్యభిచారిణస్తతోవ్యమంగళప్రాయత్వేపిసజాతీయాగ్రగణ్యత్వం
 ప్రాధాన్యేన కంచిద్రుపపిశేషం ప్రత్యసాధారణంస్థాయిత్వం బోధ
 యితుమితిప్రతిపాదనాత్ - తదుక్తంకావ్యప్రకాశే - నిర్వేదస్యామంగ
 లప్రాయస్య ప్రథమమనుపాదేయత్వేషుపాదానం వ్యభిచారిత్వేపి
 స్థాయిత్యాభిధానార్థంతేననిర్వేదస్థాయీభావశ్శాంతోపి నవమోస్తిరస
 ఇతి-ఉక్తంచధ్వన్యాచార్యైః - తృష్ణాక్షయనుఖస్యయః పరిపావస్తస్థ
 త్తనోరసఃప్రతీయతపవేతి - ఏతద్వ్యాఖ్యానవ్యాజేనలోచనేష్యుక్తం -
 తృష్ణానాం విషయాభిలాషాణాం సిద్ధోయః క్షయస్సర్వతోనివృత్తిరూ
 పోనిర్వేదఃసపవనుఖం తస్యస్థాయీభూతస్యయః పరిపావస్తస్యచర్వ్య

మాణతాకృతఃసపవక్షణంయస్యసశాంతోరసఃప్రతీయతపవేతి - నచని
 ర్వేదప్రృష్టాక్షయాశ్చశమపర్యాయోనసఖిరూప ఇతిశంకసీయం - వై
 యాసికానామవిద్యానివృత్తి వదస్యాపినుఖిరూపత్వసంభవాత్ - తదు
 క్తం॥ యచ్చకామసుఖంలోకేయచ్చదివ్యంమహాత్ముఖం॥ తృష్టాక్షయసు
 ఖిన్యైతేనాహా తష్టాడశీంకలామితి - నద్వితీయః - వైరాగ్యాదిసామ
 గ్రాహ్యస్సలభత్వాత్ - తథాహి - వైరాగ్యపరమేశ్వరానుగ్రహప్రా
 పీనకుశలపరిపాకసంస్పృగుషసేవావేదాంతవిచారాదయోవిభావాః య
 మనియమాదయోనుభావాః - రాజ్యధురోద్వహనాదయోపిశాంతస్యజ
 నకాదేరనుభవాఇత్యుక్తంలోచనే - మతిస్తృతిచింతాధృతివితరాద
 యోవ్యభిచారిణిఇతి-నన్యతీయః - రాగద్వేషకలుషితాంతఃకరణానామ
 చర్వణీయత్వేనాశ్లాఘ్యత్వేపీవీతరాగాణాంతదభావాత్ - యదికతిప
 యాశ్లాఘ్యత్వమాత్రేణరసత్వాత్ప్రచ్యవేత - తహివీతరాగాణామ
 శ్లాఘ్యఇతిశృంగారోపిప్రచ్యవతాం-నచశుద్ధః - నతావచ్ఛృంగారాదా
 వంతర్భావస్సంభవతి,అప్రసక్తత్వాత్ - ననుదానాద్యుపాధినాత్రివిధా
 వీరః-తదుక్తంమునినా॥దానదీరంయుద్ధవీరంధర్మవీరంతతైవచ॥రసంవీ
 గమపిప్రాహబ్రహ్మేత్రివిధసమ్మతమితి॥అయంచధర్మప్రధానోవీరపవే
 తితత్రైవాంతర్భావశ్శాంతస్యసంభావితఇతిచేన్న॥ఉత్సాహస్యాహమే
 వంవిధఇత్యేవంప్రాణత్వేనాభిమానమయోవీరః । సర్వాహంకారప్ర
 శమైకరూపశ్శాంతః॥ఏవమనయోరత్యంతవైజాత్యాత్ । తహిదయావీ
 రేంతర్భావఇతిచేన్న - తస్యాప్యేవంవిధత్వేశాంతస్యైవనామాంతరక
 రణంఅనైవంవిధత్వేవీరప్రభేదపవేతి - ఏవమప్యంతర్భావాంగీకారేస
 ర్వత్రైకరస్యప్రసంగః॥నాపిపంచమః । చతుర్థాపురుషార్థస్యముక్తేరేత
 దేకసాధ్యత్వాత్ । తదుక్తంభావప్రకాశే । సర్వప్రకారైస్సంపూర్ణా
 కామస్సంతుష్టమానసః । పాబోష్ఠిముక్తించరమేశాంతేనైవరసేన
 సత్తితి । లోచనేహోక్తం॥మోక్షఫలత్వేనచాయంపరమపురుషార్థనిష్ఠు
 త్వాన్సర్వరసేభ్యః ప్రధానతమస్సచాయంశాంతరసత్తితి । తస్మిన్న
 వైవరసాత్తితిసిద్ధం । వత్సలాదిరసాంతరాణామంతర్భావాదికమన్యతోద్ర

ప్రవృత్తిం || ౯ || విభావానుభావాదీనాం ప్రతిరసమసాధారణతయాయథా
 రసముదాహర్తుముచితత్వాదాదౌ శృంగారముదాహరివ్యమాణస్తదా
 లంబనముదాహరతి లావణ్యేతి || ముక్తాఫలేషుభాయాయాస్తరశతృమి
 వాంతరా | ప్రతిభాతీయదం గేషుతల్లావణ్యమిహియాచ్యతఇత్యుక్తలక్ష
 ణఃకాంతివిశేషోలావణ్యం | తస్యైకకళినిః- కదాచిదపితన్నక్షీయతఇతిభా
 వః | రచనాశిల్పంఅంగోపాంగ సామ్యవనిర్మాణంతద్విషయప్రతిజ్ఞాయా
 అవధిః ఇతఃపరం విభాతాప్రతిజ్ఞాతుమపినశక్నోతి కిముతపిభాతుమితి
 భావః | శృంగారస్యప్రతిభూః||స్వామిభృత్యాధనాణానాంవ్యవస్థాపరి
 కల్పనే | అన్యోయఃక్రియతేశిష్టఃప్రతిభూస్సనిగద్యతఇతి సోమేశ్వరోక్త
 లక్షణః | యథాప్రతిభూరథమణాన్ధనముద్ధరతితథేయమపివై రాగ్యా

భిభ్రతి||౯||అథశృంగారస్యాంబనవిభావోయథా||లావ
 ణ్యైకకళిని ర్విభాత్మరచనాశిల్పప్రతిజ్ఞావధిః శృంగారప్రతి
 భూర్విలాసవిషణిః కందర్పఘంటాపథః | నారీణామధిదేవ
 తాచ తరుణీసేయంకిమనైర్గుణైరస్యామన్తథమన్తథఃప్రి
 యతమస్మింపిరరుద్రోన్మవః||౧౦||ఉద్దీపనవిభావోయథా||ఉ
 రోమాత్రైశ్చేధంభవదపివిలాసైరభినవైర్మృగాత్యూస్తారు
 ణ్యుత్రిభువనమిదంవ్యాకులయతి | స్తనాభాగస్థితంయదికిల

చ్ఛృంగారమితిభావః | విలాసానాంవిషణిఃవణ్యవీధికా | విలాసాపేక్షా
 యామతైవిసంపాద్యాఇతిభావః | కందర్పస్యఘంటాపథోవిస్రంభవి
 హారభూమిరిత్యర్థః | సేయంప్రసిద్ధా తరుణీయువతిః నారీణామధిదేవతా
 చ సర్వగుణాశ్రయత్వేనోపాస్మత్వాదితిభావః-యదాహుః | గుణాఃపూ
 జాస్థానమితి | గుణసామగ్రిఫలస్యప్రేయసోలాభాతిగంగుణాంతరకథ
 నేనేత్యాహ-కిమనైర్విరితి ||అత్రలావణ్యాదీనామాలంబనగుణానాముద్దీప
 నవిభావత్వే ప్యాంబనోపసాగారాధమేవోపాదానాన్నతత్ప్రాధా
 న్యం|| ౧౦ || ఉద్దీపనవిభావముదాహరతి ఉదరఇతి || ఉరోమాత్రైశ్చేధ
 ఉచ్చాసతాయస్త్రైశ్చ వయసిస్తనాలవాలస్థలే కించిదున్నత-మరఇతిప్రతి
 తిర్జాయతేతదిత్యర్థః | స్తనయోరాభాగోవిస్తారః | స్థితంసమృద్ధం |

స్థాయస్థినిస్తాయామితిస్థిభావః । ఉదయదేవయావనం జగన్మోహ
నంజాయతే - ఉదితంపరిపూర్ణాణాంవాకిమువక్తవ్యమితిభావః ॥ ౧౦ ॥
అనుభావముదాహరతి స్మరేతి ॥ వాఖ్యాతమేతత్ప్రసింగేనకావ్యప్రకర
ణోపనం రసాంతరసంబంధినోవిభావానుభావాయథాయోగం స్వస్వర
సప్రకరణేద్రష్టవ్యాః ॥ ౧౨ ॥ సాత్వికానాంసామాన్యలక్షణప్రస్తావే
బాహ్యభ్యంతరభేదేనదైవవిధ్యముక్తం - తత్రబాహ్యనాంస్తంభాదీ
నాంస్వరూపోదాహరణేవక్తుంప్రతిజానీతే, అథేతి॥ వక్తి॥ స్తంభభి ॥ వి

భవేతాఖిలుకథాభవిత్రీకిం వాన్యద్విజితమఖిలం పుష్పగ
నుషా ॥ ౧౧ ॥ *అనుభావోయథా ॥ స్మరన్తైరాన్తందస్తితమ
ధరసారభ్యనుభగామనాగ్నిదాజాడ్యాస్పృణయరసక
లలభరితాః । కృతానేకసంధాన్తనసిజసహస్రాణిస్స
జతఃకటాక్షాన్వామాక్షీరతివరితోరుద్రస్సవతిం॥౧౨॥ *అథ

— సాత్వికానాంస్వరూపోదాహరణాని —

సాత్వికానాంస్వరూపముదాహరణంచ ॥ స్తంభస్సృన్తి
పిరియ్యాంగత్వంరాగభీత్యాదిసంభవం ॥ యథా ॥ కాల
ఇపురంతిలఁపెంఖతీఁగరేద కదంపఁమలినసరుంకింఁగాటపల
ంతిలఁగించళగీట॥ ఛాయా ॥ కాకతిపురస్త్రియఃపశ్యంత్యోన
రేంద్రకందర్పం॥ మదనశరోతీర్ణాభివస్థితా నిశ్చలాంగ్యః॥
౧౩ ॥ ప్రళయస్సఖిదుఃఖాదైవ్యైర్దాహమింద్రియమూఢానం॥
యథా ॥ జలమలినరూపసారో సహి వినో వీరరుందణివ

షాదవిష్టయాదిజన్యోజాడ్యనిమగ్నంపత్వాద్యనుభావో విష్టబ్ధచేతనతయా
చేష్టావిభూతః స్తంభభిత్వర్థః॥రాగసంభవం స్తంభముదాహరతి కాలఛ
తి ॥ మదనశరోతీర్ణాఃకామబాణకీలితాభివ । అశ్రవశ్యంత్యోనిశ్చ
లాంగ్యభిత్వనేనసత్యపితైతన్యేనిశ్చేష్టత్వకథనాత్ స్తంభభిత్వభావః ॥
౧౩॥ ప్రళయంలక్షయతి॥ ప్రళయభితి॥ సుఖమదనిద్రాచిహ్నోరాదిజన్యం
దుఃఖాభివం గాద్యనుభావం నిశ్చేతనతయానష్టచేష్టత్వం ప్రళయభిత్వ
ర్థః-తదుక్తం ॥ వాక్యాయమసాంప్రాయఃప్రళయోనష్టచేష్టతేతి ॥

సుఖమూలం ప్రశయముదాహరతి || జపతి || సర్వాణాం ద్రియాణాం స్వస్వ
వ్యాపారేభ్యః ఉపరతానీత్యర్థః - అతపవని శ్చేతనతయానప్తచేష్టత్వమితి
భావః || ౧౮ || రోమాంశకంఠపయోరుదాహరణలాఘవాద్ధంయుగపల్లక
ణమాహ || సుఖత్యాది || సుఖోత్సాహభయవిత్తయాదిజన్యోగాత్రసం
స్పర్శనోల్లసనాద్యనుభావో రోమోద్గమోరోమాంశభ్యర్థః - భయ
జ్వరజరాదిజన్యః స్ఫురణాద్యనుభావో గాత్రకంఠోవేషధురిత్యర్థః || సుఖ
జన్యయోరోమాంశకంఠపయోరుదాహరణమాహ || దత్తపతి || దయితాలిం

చదో, జదంతూణాణీమంజత్రిమంఛాతి త్తిదిలింగమోః||భా||జి
తమదనయాపనారస్సఖివిషవీరరుద్రస్త్వవశం ద్రః|యందృష్ట్వా
నిమజ్జతిమూర్ఛాయామింద్రియగ్రామః || ౧౯ || సుఖాద్యతి
శయాజ్ఞాతారోమాంశారోమవిక్రియా|రాగరోషభయాది
భ్యావేషభుక్త్యాత్రకంఠసం || ద్వయోరుదాహరణంయథా||ద
త్తపతిగణానింభరకపాతవహూవిఘ్నజింఘీ|ఉంగిరత్తిలితర
ంతిదమలఃసరేపుశలభంమేణ || భా || దయితాలింగసనిభా
రకంఠావ వధూర్వియోగజీర్ణాంగీ | ఉద్గిరత్యంతరస్థితమద
నశరాకాపులకచ్ఛత్తనా|| ౧౫||వపుర్జలోద్గమస్నేహిదోరతిఘ్న
మశ్రమాదిభిః || యథా || శృణ్వంతీప్రియసందేశంప్రియ
సఃకాకతీశితుః | పురరాజ్యాభిషిక్తైవస్వినాంగీవాసులూ
చనా|| ౧౬||విషాదమదరోషాదెర్వర్ణాన్యత్వంవివర్ణతా||య

గననిర్భరకంఠావవధూర్వియోగజీర్ణాంగీ- అతపవ-ఉద్గిరత్యంతరస్థితమ
దనశరాకాపులకచ్ఛత్తనా|| సరేత్తిత్వత్రశస్యేదిత్యేత్వం|| ౧౫ || స్నేహం
లక్షయతి||వపురితి || నిదాఘశ్రమహర్షవ్యాధ్యామలజ్ఞాభయక్రోధాది
జన్యోవాతేచ్ఛావ్యజనగ్రహణాద్యనుభావో వపుర్జలోద్గమస్నేహిదతిఘ్న
ర్థః|| హర్షజన్యంస్నేహముదాహరతి శృణ్వంతీతి || ప్రియసందేశంస్వకుశ
లప్రేషణం||౧౬||వైవర్ణ్యంలక్షయతి విషాదేని || కొపాతపశీతభయాది
జన్యంతార్కృతసాందర్యవిప్లవాద్యనుభావంభిన్నవణాత్వంవైవర్ణ్యమిత్య
ర్థః - విరహజన్యవిషాదమూలంవైవర్ణ్యముదాహరతి | ఇరణాహతి || ఏ

జ్ఞాంజిదానీం-శ్యామాయాఃయువతేఃశ్యామవర్ణాయాశ్చ॥ ౧౭॥ అశ్రూ
 దాహరతి॥ అశ్రివ్వితి॥ క్రొధహర్షభయజృంభాదిజన్యంనేత్రమాజ్ఞానాద్య
 సుభావంనేత్రజలమశ్రిత్యర్థః॥ దుఃఖమూలమశ్రూదాహరతి॥ వీరేతి॥
 ౧౮॥వైస్వర్యంలక్షయతి మతవీతి॥ హర్షశోకభయజ్వరాదిజన్యంస్వ
 రవర్ణస్థలిత్యాద్యసుభావంగర్గదభాషిత్యంవైస్వర్యమిత్యర్థః॥ హర్ష
 మూలంవైస్వర్యముదాహరతి॥ విలజమ్నీతి॥విజనెనురతసమయ్యత్యర్థః॥

ధా॥జరణాహవదధవళెతుంర్పుగుణేసాహుసంమరతీప । అ
 గాభిపాడరాత్తి పశ్చిజాఅభిసామాప ॥ ఛా ॥ సరనాథచర
 ద్రధవశాంస్తవగుణాసాధుసంస్తరంత్యాః । అంగానిపాం
 డరానిభిదానీంజాతానిశ్యామాయాః ॥ ౧౭ ॥ అశ్రు నేత్రో
 భ్యవంవారిదుఃఖరోషప్రహర్షజం ॥ యథా॥ వీరదురస్యపా
 ద్భీతంపాండ్యంమగ్నంపయోనిశౌ । అన్వేష్టుమవతద్యోషిద
 శ్రుధారాపగాయతే ॥ ౧౮ ॥ మతంగర్గదభాషిత్యంవైస్వ
 ర్యంప్రమదాదిజం॥ యథా ॥ విలజంమిపిపణసమభామంభా
 మాంఖరభణితీపి । పంకొముణిభిలగోఅంధవహుఅపభణి
 ఆం ॥ ఛా ॥ విజనేప్రియేణసమంతౌమంతౌమాక్షరం భణం
 త్యాః । పకొజానాత్యసంగోర్ధంవధ్వాభణితానాం ॥ ౧౯ ॥

————— వ్యభిచారిభావానాంస్వరూపదాహరణే ఖిక్ల —————
 అభవ్యభిచారిణాంనిర్వేదాదీనాంస్వరూపముదాహరణం చ ॥

ప్రియేణసమంతౌమంతౌమాక్షరంభణంత్యాః - సుఖపారవశ్యాదితిభా
 వః-పకొజానాత్యసంగోర్ధంవధ్వాభణితానాం - త్రాయస్వత్వంమే
 ప్రాణా అలఘులం మామేత్యాదీనాం దైన్యప్రేమాలమగ్ధాదిసమగ్ధా
 నాంవచనానామిత్యర్థః (ముణి-భిత్వప్రజానాతేర్ముణాదేశః) అత్ర
 గర్గదవాక్యానాంకామోద్దీపకత్వమతిమాత్రమభూదితి పరమోభావః ॥
 ౧౯॥సంచారిణాంస్వరూపదాహరణక్రమేణాహ ॥ అథేత్యాదినా ॥ ని
 ర్వేదంలక్షయతి॥ దుఃఖేతి ॥ దుఃఖాదిజనితానిశ్శుభత్వబుద్ధినిర్వేదకత్వ

ధ్ధః-అయంచవిభావానుభావరసాంగత్వేనస్వాతంత్ర్యేణ బహుభాసం
భవతి- అతస్తత్సంగ్రహార్థమాదిశబ్దః ॥ అస్యానుభావానామా తత్త్రేతి॥
చశబ్దాదైవత్వ్యాదయోగ్యహ్యంతే - సంచారిణామపిక్వచిదనుభావ
త్వంసంభవతీత్యుక్తం- తత్త్రప్రియవియోగజన్యదుఃఖములంభిర్వేదము
దాహరతి॥ సహీతి॥ ప్రతాపరుద్రంచేతి-చశబ్దోపధాః శే- కర్పూరాద్యతి
రిత్యమానశైత్యసారభ్యయోస్తత్రైవసులభత్వాదితిభావః ॥ ౨౦ ॥ ఉ
దాహరణాంతరాణ్యన్యతోద్రష్టవ్యాసీత్యుపేక్ష్య గ్లానిలక్షయతి॥ గ్లా
నిరితి॥ తుమ్మిపాసా నిధువనాదిప్రయాసజనితౌబలాపవయోగ్లానిరిత్య

యథా॥ దుఃఖేష్వ్యేతత్వబోధాదేర్నిర్వేదోనిష్ఫలత్వధీః ।

తస్రచింతాశ్చునిత్వాసదీనతాస్సంభవంతిచ ॥ యథా ॥ స

హీకంపూరేణికిక ధూరీపమలలిజోతాఉగ్రుణసిసిరజససు

రహీతశేహి+పలవరుందల॥చాయా॥సఖకర్పూరేణకృతంకిం

కస్తూర్యామలయజస్తివృతు । గుణశిశిరంయశస్సరభింతనయా

ప్రతాపరుద్రంచ॥ ౨౦॥ అథగ్లానిః ॥ గ్లానిర్బలస్యావచయో

వైవర్ణ్యరతికారణం॥యథా॥ తేంభౌంకవహామహీభధర

ఇభుఃపలవరుందంస । తహిలపణధరతీసాహసిఈదుంబళగి

న్ది ॥ ఛా ॥ త్రైలోక్యంవహతిమహీతాఽధరతిభుజఃప్రతాప

ధ్ధః-వైవర్ణ్యరతిగ్రహణంతౌమాంగవచనక్రియాద్యుపలక్షణం - సురత

శ్రాంతాయాః ప్రియగౌరవోద్వహనప్రయాసాపాదనముత్కంఠం

త్యాఃకస్యాశ్చిద్దేర్బల్యముదాహరతి॥ తేల్లోకగమితి॥ త్రయోలోకాస్త్రై

లోక్యంవిశ్వమిత్యర్థః - చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాత్ పృథ్విప్రత్యయః- హృద

యేనవక్షస్సలేన-సాహసికీస్వయంతస్వంగీలివిదిత్వాపివవృత్తత్వాదితి

భావః- సహసాబలేనవిమృశ్యవర్తతఇత్యస్మిన్నధే- ఓజస్సహారంభ

సావతరత్యతి తగంతాత్సాహసికశబ్దా త్కలోసేస్త్రీయాం శత్యశ్చ

కారప్రత్యయప్రాప్తేసాహసికీతిరూపంగౌరాదౌతథావిభావా- పుం

సోజాతేర్జవేతి వికల్పస్తు అప్రాప్తనీలాదిశబ్దవిషయభితి సాహసికేత్యా
కారాంతపాతఉపేక్షణీయః॥౨౦॥శంకాంలక్షయతి ॥ అనిష్టేతి॥పరక్రా
ర్యాదాత్తుదుష్టయాద్వాఅనర్థప్రాప్తైరభ్యూహనంశంకెత్వర్థః - అది
గ్రహణాద్వైవర్ణ్యవైస్వర్యదిగవలోకనాదయోగ్యహ్యంతే ॥ ఉదా
హరతి॥ ఇముణద్వితీ ॥ ముద్ధానాంగూఢాసురాగస్యప్రాకట్యమేవానర్థ
భితిభావః॥౨౧॥అనూయాంలక్షయతి॥పరేతి॥ గర్వదౌర్జన్యమన్యజన్యంప
రోత-ర్నాసహిష్టుత్వమనూయేత్వర్థః - నిందాపజ్ఞాభ్రమిక్వూదయో

గుర్రస్య॥ తచ్చౌదయేనధరంతీసాహసికీదుర్బలాంగ్యప్తి॥౨౦
అథశంకా॥అనిష్టాభ్యాగమోత్ప్రేక్షాశంకారోహాదికారణం॥
యథా॥ ఇముణదు అంశంతి మవి హిలపరిచటి పితి
ంసకిదో॥ కిపలదమ్మిజణాణసంవగీణేహిపుశపిహి ॥ధా॥ సజా
నాత్వస్యభితిమయాహృదయేపరిచయఃప్రియస్యకృతః॥ కిం
ప్రకటాస్తిజనానాంసర్వాంగీకైఃపులకైః ॥ ౨౧ ॥ అథా
నూయా॥పరోత-మా- సహిష్టుత్వమనూయాపరికీర్తితా॥
యథా ॥ అహిలక్షవి గుణేహి రూపేణలక్షయంకేమహిల
హిల॥జతపతనరుందోజహుమణభిభాఅహిత॥ధా॥ అభి
జాత్యాగుణైరూపేణచమత్తః కింమహిలధికా ॥ యత్తాంప్ర
తాపరుద్రోబహుమన్యతేభాగధేయంతత్ ॥౨౩॥ అథమ
దః॥మదిరాదికృతోమోహహర్షవృత్తికరోమదః ॥యథా॥భ

మథావాః॥ఉదాహరతి॥అహితి॥అభిజాతిఃకులం-గుణాఃదాక్షిణ్యదయః-
యత్రచతుర్విధాభరణరాహిత్యేపితత్వాహిత్యేనేవాభాసనం తద్రూ
పంతి వేద్యారోప్యవిత్తేప్యబంధనీయైరభూషితం॥యద్భూషిత మివాభా
తితద్రూపమితికథ్యతభిలీకతాత్ అధికాకిం , సభవతీత్వర్థః - తథాపి
బహుమానేభాగధేయమేవనిమిత్తమిత్యాహ॥యదితి ॥౨౩॥ మదంలక్ష
యతి మదిరేతి॥మోహూవైచిత్ర్యంహృదఃపరిసాదః- మదిరాదిజన్యో
యహృదమోహసంకరోమదభిత్వర్థః॥అత్రవాగంగస్థాలిత్వమాసిత రుదితా

దయోయథా యోగము త్రమాదిష్వనుభావాః॥ (సమ్మోహనందసంభేదో
మదోమద్యోపయోగజః । అమునాచో త్రమశ్చేతేమధ్యోహసతిగాయతి ।
అథమప్రకృతిశ్చాపిపనుపవక్తిరోదితీతిసాహిత్యదర్పణే) ॥ ఉదాహరతి ।
భణకుతి ॥ ౨౪ ॥ శ్రమంబక్షయతి ॥ శ్రమశ్చితి ॥ అథ్వసురతాదిజన్యః ఖేదః
శ్రమశ్చిత్వర్థః - స్వేదఉపమర్దనాదేరుపలక్షకః॥ ఉదాహరతి॥ అలచ్చక్షు
తి ॥ ౨౫ ॥ అలస్యంబక్షయతి ॥ మంచేతి ॥ గర్వశ్రమాదిసాప్రయత్నమాం
ద్యమాలస్యవిశ్యర్థః - అత్రజృంభోపవేశనాదయోనుభావాః ॥ ఉదాహ

ణశ్చఅలసగలంభహసశ్చఅమదలరాఅభరిఅంభీ॥ పిలవితామ
శ్చరావిపరవసాఉవహసామగీ ॥ ఛా ॥ భణతిచాసంగతార్థంహ
సత్వమందంచరాగభరితాక్షీ । ప్రియవితామదిరయాపరవ
శాపశ్యతశ్యామాంగీ ॥ ౨౪ ॥ అథశ్రమః ॥ శ్రమఃఖేదో
ద్వంత్యాదేర్జాతస్సైదాతిభూమిక్యత్ ॥ యథా ॥ ఆలంభశ్చ
ఎంపపిపకీసక రేతీగఆగఆసితంమసి సేదజలేహిసనరి భుభి
తిగరాఅసి ॥ ఛా ॥ ఆగచ్ఛత్యేవప్రియైకస్తాతుగర్వతీగతాగ
తాయాసం । తామ్యసిస్వేదజత్రస్సందరి లుభితాంగరాగా
సి ॥ ౨౫ ॥ అథాలస్యం ॥ మందోద్వమత్వమాలస్యంకర్తవ్య
మప్రకీర్త్యతే ॥ యథా ॥ ఆస్తామ్మగాత్యాగృహకృత్యవారా
స్తాన్వాంగోపచారేష్వపియత్నమాంద్యం । కర్తవ్యమగ్రేద

రతి ॥ ఆస్తామితి ॥ గృహకృత్యవారా ధూపవాసనావితానసంవిధానాది
ప్రసంగః స్వాంగోపచారేషుమృగమదానులేపనమాల్యధారణమకరికా
రవనాదిషుయత్నమాంద్యంప్రయత్నైశ్చిల్లం - ఉపచారకరణంపునర
తిమారమితిభావః - అగ్రేప్రియాగమనమమేయితా రవ్యంప్రత్యుద
మనరభసాన్లైష ప్రియభాషణాదికం చిత్ ప్రరోబలాత్ ఐలమాశ్రిత్యకా
రయతి - ల్యబ్లోపేపంచమీ - అత్ర మందయత్నైతిపాఠేపథేయస్యమాం
ద్యస్య సమాసే గుణభూతత్వా దివిమృష్టవిధేయాంశం నామ దోష
స్సాన్యత్ । సన్వేకంసంధిత్వతోపరంప్రవ్యవతీతిన్యాదేనావిమృష్టవిధే

యాంశంపరిహరతోనుశాసనవిరోధస్సౌత్ - పూరణగుణేత్యాదినా గుణేనపక్షీ సమాసప్రతిషేధాదితిచేదైవంచుంథాః-సంజ్ఞాప్రమాణత్వాత్తద్యత్నకారవం ప్రసజ్యేత చందనగంధ ఇత్యాది సూత్రభావ్యకారాదిమహాపురుషప్రయోగదర్శనాత్తత్ స్థగుణేషుప్రతిషేధాభావాత్-పూరణగుణేతి ప్రతిషేధస్య పటస్య శుక్ల ఇత్యాద్యతత్ స్థగుణవిషయత్వాదితి-ప్రసంచితంచైతదత్తదుపాధ్యామైర్గుంటావధే-నచస్వీకృతమర్థగౌరవమిత్యేతద్వాద్యాభ్యానావసరే ॥౧౬॥ దైన్యంలక్షయతి ॥సత్వేతి ॥ స

యితస్యయత్స్వయన్నూనం బలాత్కారయతి పురస్తత్ ॥

౧౬॥ అథదైన్యం ॥ సత్వత్వాగాదనాద్ధత్వందైన్యంకార్పణ్య

సంభవం ॥యథా॥ఆణేదుణగణాహగదోఘసహజణోవిశజే

ఇమంమహాణమామిచదసంఖలదిరెహిశ్రుసింతి॥ఛా॥ఆనేతుం

నరనాథంగతఃఖలుసఖజనోవిలంబతే॥చున్మథనమామిచంద్రం

శిక్షయచిరయశ్రుచితి ॥౧౭॥ అథచింతా ॥ ఇష్టానభిగ

మాధ్ధ్యానంచింతాశూన్యత్వతావకృత్ ॥యథా॥సంజిహి

అవిగురుఅణణలపెంఖఇప్రంభిఅవిణాలవత్తి ॥ ఏసావిమంగళగ

ఇహిఅలంపపిఆణుబధంస ॥ఛా ॥ సన్నిహితమపిగురుజనం

నచప్రేక్షతేవృష్టాపినాలవతి ॥ ఏహపిమార్గగతిం హృదయ

స్యప్రియానుబంధస్య ॥౧౮॥ అథమోహః ॥ మోహస్త

త్వత్వాగోదౌర్గత్యాదేమపలక్షకః - తేనసత్వత్వాగదౌర్గత్యాదిజన్యం

మనసోనాద్ధత్వందైన్యమిత్యర్థః - కార్పణ్యవచనందేహవచనమాలిన్యా

ద్యనుభావానాముపలక్షణం॥ఉదాహరతి ఆణేమమితి ॥౧౭॥ చింతాంల

క్షయతి॥ఇష్టేతి ॥ అపేక్షితానవాప్తి మూలంధ్యానంచితేత్యర్థః - శూ

న్యతానిశ్వాసతాపాదయోనుభావాః॥ఉదాహరతి॥సజ్జిహిఅమితి ॥ అ

త్రప్రథమాధైనశూన్యత్వం ద్వితీయాధైనప్రియానవాప్తి మూలంధ్యా

నంచోద్యతే॥౧౮॥ మోహంలక్షయతి॥మోహఇతి ॥ భీత్యాదిభిర్వైచ

త్వంమోహాద్యన్యర్థః - తత్తాత్త్వానభిమోత్సాహముర్జనాదర్శనావ

యోనుభావాః * ||ఉదాహరతి|| కథమితి|| దీర్ఘదీర్ఘంప్రియాగమనార్థం
 కదావాగభస్తిమానస్తమీయాదితి ప్రతీక్షణేనాతిదీర్ఘమిత్యర్థః-ప్రకా
 రేగుణవచనస్యేతిద్వైతార్థః - వాసరంకథమపిక్షణగుణనయాకథంచితో
 ప్రయత్నగౌరవేణైత్యర్థః || జ్ఞాతహేతువివక్షాయా మప్యాదికథమ
 వ్యయం| కథమాదితథాప్యంతంయత్నగౌరవబాధయోరిత్యభిధానాత్ -
 గమయిత్వాయాపయిత్వా - విరచితనవవేషవిహితప్రియాగమనసమ
 యోచితశృంగారాసతీ- అథశబ్దోవిశంబాభావనూచనార్థః - చూడతీపుం
 ఖానుపుంఖితయాప్రియత్వా - హృదయే శేప్రాణనాథేవిరయితివిలం

మూర్ఛనంభీతిదుఃఖావేశానుచింతనైః || యథా || కథమపిగ
 మయిత్వా వాసరదీర్ఘదీర్ఘంవిరచితనవవేషాప్రియత్వా
 కదూతీః | చిరయతిహృదయే శేప్రాంశుభిశ్చంద్రపాదైర
 భిహతసకలాంగీమూర్ఛితా కోమలాంగీ-౨౯|| అథస్త్రుతిః ||
 పూర్వానుభూతవిషయంజ్ఞానంప్రృతిరుదాహృతా|| యథా||
 ప్రతాపరుద్రస్యభుజేవసంత్యాత్యోన్మాదతపః కీదృశమార్జితం
 స్యాత్ | స్ఫుప్తంసకృద్యేన మదీయమంగంపాప్రేక్షివి
 వ్యక్తుసుఖవజ్రలేపం|| ౩౦|| అథవృతిః|| ధృతిశ్చిత్తస్యనైస్ఫు

బమానేసతి - కోమలాంగీ- అతపవ ప్రాంశుభిరాయతైశ్చంద్రపాదై
 రిండుకిరణైః కశాకలైర్విరభిహతసకలాంగీ మూర్ఛితా - అనాథాః
 పాదైరభిహన్యమానామూర్ఛంతీతిధ్వన్యతే || ౨౯ || స్ఫులింలకుయతి
 పూర్వేతి || సదృశాదృప్తచింతాద్యైస్సంసారోద్బోధేసతిపూర్వాను
 భూతార్థవిషయంజ్ఞానంప్రృతిరిత్యర్థః - అత్రభూత్స్వమనశిరల్లకంపాద
 యోనుభావాః|| స్ఫుర్గసుఖస్త్రరణముదాహరతి || ప్రతాపేతి || నిబిడస్స
 థాలేపోవజ్రలేపః - అత్రకస్యచిత్తదంగస్యకాదాదిత్యః పీయకరస్స
 ర్గస్సర్వాంగీణమవిచ్ఛిన్నంచసుఖంజనయతి - వీరరుద్రభుజేనిత్యనివాసా
 యాభూమేఃకిమువక్తవ్యమితిభావః|| ౩౦|| ధృతింలకుయతి ధృతిరితి || ఆ

* మోహూవిదితతాభీతిదుఃఖావేశానుచింతనైః | ఘూణానా
 గాత్రవతసభ్రమణాదర్శనాదికృదితిసాహిత్యదర్పణే. *

దిగ్రహానావృత్త్యాదయోగ్యహ్యంతే- జ్ఞానాదిభిర్నిస్పృహత్వం ధృతిరి
త్యర్థః- + ఏతైరేవసంతోషోఽభ్యుతితిత్యన్యే - అవ్యగ్రభావాదయోనుభా
వాః॥ ఉదాహరతి వీరేతి॥ హేహృదయ-త్రయాణాంభవనానాంసమా
హారస్త్రీభువనం-పాత్రాదిత్వాన్నస్త్రీత్వం-ధురంవహతీతిధురీణః - ఖ
స్సర్వధురాదిత్యత్ర యోగవిభాగాజ్ఞప్రత్యయః - సాధుసాధ్విత్యాభీ
త్యైద్విర్భావః- అత్రాభీష్టాగమాధ్యతిః॥ ౩౦ ॥ బ్రీడాంలక్షయతి చేత
త్యతి॥అనంగనిమిత్తారాగోనంగరాః- ప్రవఃస్తాత్రం- ఆదిగ్రహణాదాచా
రభ్రంశాదయః- చేతస్సంకోచనంధావ్యైభావః- మదనాభిలాషాదిభిర్న

హ్యంజ్ఞానాభీష్టాగమాదిభిః॥ యథా॥ వీరరుద్రస్సపతౌహృ
దయత్వద్వల్లభేత్రిభువనైకధురీణే । సాధుసాధుకృతకృత్య
మసిత్వంమన్యనైజగదశేషమసారం॥ ౩౦ ॥ అథవీరీడా॥చేత
స్సంకోచనంప్రీడానంగరాగస్తవాదిభిః॥ యథా॥ తథాస
మాలోకనకాతుకానాంమనోరథైరంధ్రపురాంగనానాం । వి
లోకితేరుద్రస్సపేభవంతిపర్యస్తపత్న్యైఃసనిమేషానిభవంతి॥ ౩౧ ॥
అథచపలతా॥ చాపలంత్యనవస్థానరాగద్యేషాదిసంభవం ॥
యథా॥ దృష్ట్వారుద్రనరేంద్రంతరళతరాక్షివిలాసమ్ముడు

నస్సంకోచోప్రీడేత్యర్థః - అత్రాంతర్ధానవైవగ్న్యైభోముఖత్వాదయో
నుభావాః॥ ఉదాహరతి తథేతి॥ అవ్యాసంగేనానిమిషేణచత్యష్టాను
గుణందృష్ట్వాజన్తనోజీవితస్య నయనానాంచ సాఫల్యంసంపాదయామ
త్తిత్యాదయోభిలాషామనోరథాః-తైర్వైతుభిః- తథాభూతంగాథమాలో
కనకాతుకందర్శనోత్కంఠాయాసాంతాసామాంధ్రపురాంగనానాం । వి
లోచనాని- రుద్రస్సపేవిలోకితేనతిపర్యస్తపత్న్యైఃసనిమేషానిభవంతి -
దృష్టిమపసారయంతీత్యర్థః- అత్రస్సపావలోకనానంతరమేవానురాగో
దయాల్లజ్ఞాభూదితిభావః॥ ౩౧ ॥ చాపలంలక్షయతి చాపలమితి ॥ రాగ

+ జ్ఞానాభీష్టాగమైర్వైప్రసంపూర్ణస్పృహతాధృతిః । సాహిత్యవ
చనోల్లాససహాసప్రతిభాదికృత్..... *

దేవుడు మా తన రాద్ధిమూలమున వస్థానం చాపలమిశ్యర్థః † అత్ర రాగమూలం
చాపలముదాహరతి దృష్ట్యేతి॥ బాలారు ద్రునరేంద్రం దృష్ట్యైతరశతరా
క్షీఅతిలాలదృష్టిరిత్యర్థః-విలాసమృదుహాసావిలాసప్రధాన మందమ్మితా
చ-భవతీతిశేషః- అత్ర తరళదర్శనాదిచేష్టాచతుష్టయమధ్యే తుణమప్యేక
శ్రమనసోనవస్థానాచ్ఛాపలం॥ ౩౩॥ హాషణంలతయతి ప్రసత్తిరితి ॥ ప్రి
యాగమనపుత్రజననాద్యుత్సవాదిజనితోమనగ్లప్రసాదోహాషణిత్యర్థః-
స్నేహదాయోనుభావాః॥ ఉదాహరతి॥ యదితి ॥ అత్ర కాచితాగమనీకు

హాసా । కలయతిహాక్షికహారంస్పృశతిచక్కణ్ణోష్ణులంబాలా॥
౩౩॥ అథహాషణః॥ ప్రసత్తిరుత్సవాదిభ్యోహాషణస్నేహాశ్చ
కంపకృత్ ॥ యథా ॥ యత్పుర్వంసరసేషుపక్షముకుశల్యా
జ్ఞాత్తపస్సంచితం వక్షోజోయువయోద్దదద్యఫలితం జాలౌ
కృతార్థాయువాం । దత్తాకాకతివల్లభేనభవతోరేషాస్సవ
తుస్థస్థికస్తూరిద్విగుణీభవన్మరిమళాకల్పారమాలాయతః ॥
౩౪ ॥ అథావేగః ॥ ఇష్టానిష్టాగమాజ్ఞాతలవేగశ్చిత్తసంభ్ర
మః॥ యథా ॥ నిస్సాధ్యనిమాకలయ్యసహసాహేలావిహః
రోద్యతంద్రష్టుం కాకతిపీఠరుద్రనృపతిం ప్రత్యగ్రకాతూహ
లాః । అర్ధాలంబితమండనాః ప్రతిపదంవ్యత్యస్తభూషాజవా
దారోహంతినువర్ణసౌధవలభీగ్మంగాణిపారస్త్రియః ॥ ౩౫ ॥

చా సుబోధ్య తయోః ప్రియదత్తస్వయంధృతకల్పారమాలాలాభజన్య
ధన్యత్వకథనవ్యాజేనస్వకీయంహర్షమావిమూరోతి ॥ ౩౪ ॥ ఆవేగంలత
యతి ఇష్టేతి ॥ ప్రియాదేరిష్టస్యరాజఃద్వరవాతవద్నాదేరనిష్టస్య చాగ
మాజ్ఞాతశ్చిత్తసంభ్రమ ఆవేగిత్యర్థః - అత్ర హర్షశోకత్వరాస్తంభా
దయోనుభావాః॥ ఉదాహరతి నిస్సాణేతి॥ అర్ధాలంబితమండనాః - ఏక
ప్రిన్నేవలూచనేంజనమేకప్రిన్నేవ చరణే లాతూపలేపన మిత్యాదిక్రమే
ణేతిభావః- ప్రతిపదంప్రతిస్థానంవ్యత్యస్తభూషాఃవై పరిత్యేనాముక్తాభర
ణాః- కంఠాదౌకాంచ్యాదికఃకటితటాదౌహారాదికం చధారయంత్యిత్యర్థః

† అత్రానుభావాః-భర్తృసౌమ్యవ్యస్వచ్ఛందాచరణాదయః-

ర్థః॥ ౩౫॥ జాడ్యంలక్షయతి జాడ్యమితి॥ ఇష్టానిష్టాగమోద్భూతం ఇతికర్త
వ్యతామూఢత్వంజాడ్యమిత్యర్థః - అత్రానిమేషనయననిరీక్షణతూష్ణిం
భావాదయోనుభావాః॥ ఉదాహరతి సమాయాతఇతి ॥ సఖిసమక్షనిమి
త్తలజ్జాభరేణాచ్ఛాదితానుభావోహ్నోంతస్తాపః- తస్యవ్యతికరస్సంబం
ధః - అశ్రవోపపరితుమిత్యత్ర సఖోనచలతినోవిరమతీత్యుభయత్రాప్య
నుపంగః- తేనోభయత్రసఖోద్వయేనలజ్జాసంభావితస్యచలనశ్చేదనో
త్కంఠాసంభావితస్యవిరమణనిషేధస్యచ నివృత్తిస్సూచ్యతే - యథా
హవామనః - సంభావ్యనిషేధనివర్తనేద్వైప్రతిషేధావతి-అత్రోత్కం
ఠాపత్రపాఖ్యాంప్రియోపచారంప్రతి ప్రవృత్తినివృత్తియభయత ఆక

అథజడతా ॥ జాడ్యమప్రతిపత్తిస్సాన్యదిష్టానిష్టాగమోద్భవా॥
యథా ॥ సమాయాతేనాథేప్రమనసిగృహాకారుద్రస్యవతో
వపుసేనం దర్శశ్రీవిజితమదనోదారయశసి ॥ వధూరంతస్తా
పవ్యతికరవశానోపపరితుం పురస్తాదాతీనాం నచలతితథా
నోవిరమతి॥ ౩౬॥ అథగర్వః॥ అన్యధిక్కరణాదాత్మోత్కంఠో
గర్వోబలాదిజః॥ యథా॥ కొవాశస్త్రుగ్రహణసమయోమా
దృశామీదృశానాం కీదృగైవరం ప్రతిధరణిభృణ్ణేటకీటే వ్య
మిషు ॥ ఇత్యాదేశప్రతిభయభుజాటోపమర్వా రగర్వా
స్సంక్రీడంతేరణభువిభటాఃకాకతీంద్రస్యజేతుః॥ ౩౭॥ అథ

ర్థణాన్నాయకాయాస్సర్వవ్యాపారప్రతిబంధినీసేయ ముభయతః పా
శారజ్జురఘాదితిభావః॥ ౩౬॥ గర్వంలక్షయతి॥ అన్యేతి॥ బలైశ్వర్యాభిజ
నలావణ్యాదిజన్యోన్యధికారా వజ్జాన సవిలాసాం గవీక్షణాద్యనుభావ
ఆత్మోత్కంఠాభిమానో గర్వఇత్యర్థః ॥ బలమూలంగర్వముదాహరతి ॥
కఇతి॥ మాదృశామిసూర్యప్రతాపానామితిభావః - శస్త్రుగ్రహణసమ
యఃకొవా లత్యైభావాదాయుధగ్రహణావసరోనాస్తీతి భావః - యే
పునఃపురోవర్తంతే ప్రతిభటమానినస్తైముఖిద్యోత కల్పేషువైరవణానమ
పిలజ్జావహమేవేత్యాహ॥ కీదృగితి॥ ఆవేశఃఆగ్రహః - సంక్రీడంతే-నైవ
ప్రయాసమనుభవంతీతిభావః- క్రీడోనుసంపరిభ్యశ్చేతితత్ ॥ ౩౭॥ విషా

దంబక్షయతి విషాదశతి || ప్రార్థకార్యభంగాపరాధపరిజ్ఞానవిఘ్నవి
 పదాదిభవస్సత్వసంక్షయోవిషాదశత్యర్థః - అయంచోపాయా స్వేషణ
 వైమనస్య ముఖశోషాద్యనుభావతారతమ్యా దుత్తమాద్యాశ్రయత్వే
 నత్రివిధశత్యాహుః || తత్త్రితమాశ్రయంవిషాదముదాహరతి || పేసే
 మీతి || మనశ్శతి - నపుంసకత్వేనేదమన్యత్రరిరంసారహితమితిమత్సేతి
 భావః- అతపవోక్తంపూర్వైః | నపుంసకమితిజ్ఞాత్వాతాం స్వరక్షిషి
 తంచనః|తత్తుతత్రైవరమ తేహతాఃపాణినావయమితి - అత్రతంతత
 వ్యమిత్వపాయగవేషణగోచరవాగారంభసూచితయా చింతయావిషా

విషాదః || విషాదశ్చేతసోభంగఉపాయాభావచింతనైః ||

యథా || పేసేమి మణేంతి ముహోత మ మోంతూణ వ

ంశహాశంగ | మ ఉంకుల ర్ణంగంభశ మఃఅణోసహికింఘ

కౌదంవ || ఛాయా || ప్రేషయామిమనశ్శతిముభాతన్తాంము

త్వైవల్ల భేలగ్నం|హూముజ్జితానోగచ్ఛతిమదనఃసఖికిన్ము

కర్తవ్యం | ౩౮ || అథౌత్సుక్యం || కాలాక్షమత్వమాత్సుక్యంము

నస్తాపత్వరాదికృత్ || యథా || అధపురభామినిజనోతిగాభవ

సాహిఉణతురమాణో|గుండణరేదాగమణేవిశేషిసహాశ్శిం

భేణ||చా||అంధ్రపురభామినిజనోంగానిప్రసాధ్యత్వరమాణః |

రుద్రనరేంద్రాగమనేవిలంబితంసహతెకృచ్ఛేణ || ౩౯ || అథ

దోవ్యజ్యతే || ౩౮ || ఔత్సుక్యంలక్షయతి || కాలేతి || ఇష్టవిరహరన్యవస్తుదిద్య
 త్తేదిజన్యం మనస్తాపత్వరానిశ్వాసానిద్రాద్యనుభావం కాలాక్షమత్వ
 మాత్సుక్యమిత్యర్థః || ఉదాహరతి || అంధేతి || అంధ్రపురభామినిజనోంగా
 నిప్రసాధ్యత్వరమాణః | రుద్రనరేంద్రాగమనేవిలంబితంసహతెకృచ్ఛే
 ణ | భామయత్వవశ్యంకుప్యతీతిభామిని - భామకౌగిళిత్వస్తాధాతో
 శ్చైరాదికాదావశ్యకోణిః - యద్వాస్త్రీణాంలలితకోపోభామశ్శతిభో
 జరాజః- తద్వతీభామిని - అత్రకృచ్ఛ్రజ్జమాచిత్రైశ్చింతానవస్థానగాత్ర
 గౌరవశయాభిలాషాద్యనుభావైః ప్రయోదిద్యత్వోపాయ మాత్సుక్యం

వ్యజ్యతే॥ ౩౯ ॥ నిద్రాంబక్షయతి నిద్రేతి॥ చిత్తస్థనిమీలనంబాహ్వోద్రి
యసంబంధవిరహః - చింతానైశ్చింత్యవ్యాయామాదిజన్యం జృంభాంగ
భంగనేత్రనిమీలనాద్యనుభావంచిత్తనిమీలనంబ్రదైత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి
సివిణ్యతి ॥ ఆత్రాళీకప్రియాలింగనోద్యోగాదనవరత చింతాప్రతీతేస్త
న్నారేయంబ్రదేతిభావః-అతపవాపయఃప్రశస్తపథవాదాః - యమర్థమా
దృతస్థింతయన్తాస్థపీతి సైవచింతాసంతతిః ప్రత్యక్షాకారాసంజాయ
త్యతి॥ ౪౦॥ అపస్తారంబక్షయతి-ఆవేశ్యతి॥ ఆశుచిత్తధాతువైషమ్యభూ
తావేశాదిజన్యో భూపాతభ్రమణభజాస్ఫోటవికటో క్రిలాలాభేనాద్య

నిద్రా॥నిద్రాచిత్తనిమీలనం॥ యథా ॥ సిఃజేదిం తదగ్నివ
హుఆఆళిగిదుకిదోజ్జోఆఉవహదరమిలిఅంభీగఅజంమికరేప
సారేత్త॥చాయా ॥ స్వప్నైదృష్టందయితంవధూరాలింగితుం
కృణోద్యోగా । వశ్యతదరమీలితాక్షీ గగనేకరాప్రసారయ
తి॥ ౪౦॥ అథాపస్తారః ॥ ఆవేశోమోహదుఃఖాదైర్వరపస్తా
రోంగతాపకృతో ॥ యథా ॥ దృష్ట్యాస్వప్నైకుపితవదనంకా
కతీయక్షిటీంద్రం హాహారక్షేత్యసకలగిర స్సంభ్రమోత్థాన
భాజః । ధావంత్యంతర్వణభువిలకంత్యాహ్వయం త్యాజ్య
బంధూనారాద్భూతానపి రిపుగణావ్యస్తనామగ్రహేణ ॥
౪౧॥ అథసుప్తిః ॥ సుప్తిర్నిద్రాసముద్రైకః॥యథా॥విశైష్వ
కరతూజుషి కాకతీంద్రై నిశ్చింతతాం ప్రాప్తవతో మురా

నుభావఆవేశోపస్తారగ్నత్యర్థః॥ఉదాహరతి దృష్టేత్వేతి ॥ కుపితవదనంభ్ర
కుట్యాది నాభయంకరముఖమిత్యర్థః - అంతర్వణభువివనమధ్యగ్నత్యర్థః -
ప్రనిరంతరిత్యాది నాణత్వం - ఆరాద్భూతానసమీపస్థానపి - అత్రశ
త్రాణాంభయ కార్యమోహ మూలోపస్తారోదైన్యభావన ప్రభృతిభి
రనుభావైర్వ్యజ్యతే॥౪౧॥సుప్తింబక్షయతి-సుప్తిరితి॥నిశ్చాసోచాఛ్వాస
శబ్దలత్వనేత్రనిమీలనాద్యనుభావో నిద్రా సముద్రైక స్సుప్తిరిత్యర్థః ॥
ఉదాహరతి-విశ్వేతి॥కాకతీంద్రై-విశ్వైక రతూజుషి త్రిభువనైకత్యా
ణపరాయణే సతి-జుషిఃక్వీప్ - నిశ్చింతతాం ప్రాప్తవతో- అవతీర్ణ భార

త్వాదితిభావః- అతపవమురారేః పయోధివృద్ధావపినిద్రాభంగాభావా
త్సుమ ప్రిరిత్యాహ- తదితి || ౪౨|| విబోధంబక్షయతి-విబోధఇతి||శబ్దస్మ
ర్నాహారపరిణామాదిజన్యాభుజ్యోత్పాదగుళి స్ఫోట జృంభణాక్షివిమదకా
నాద్యనుభావాచేతనావా ప్రిర్వినిద్రత్వంవిబోధ ఇత్యర్థః || ఉదాహరతి
ప్రతాపేతి || విజృంభమాణాః వివర్ధమానాః జృంభాంసుర్వాణాశ్చ-ఉన్ని
వంతున్భవంతి-నేత్రాన్ముద్రిలయంతిచ, అత్రేభమర్థస్వయస్యా భేదా
ధ్యవసాయాదారోపితచేతనధర్మాణాం భాగ్యసంపదా మున్నిద్రత్వప్ర
తీతేర్విబోధఇతిభావః||౪౩||అమర్షంబక్షయతి-అమర్షఇతి|| అధిక్షేపావ

రేః | తతీర్ని చంద్రాతపవర్ధితోపి చుద్ధాంబుధిరై ౨వభి
త్రినిద్రాం ||౪౨|| అథవిబోధః|| విబోధశ్చేతనావాప్రిర్జృం
భాక్షిపరిమార్గకృత్ ||యథా||ప్రతాపరుచ్రే స్తవమాలితై
విశ్వంభరాంతుతిశిక్షితారౌ | విజృంభమాణాః పరితఃప్ర
జానాంభాగ్యంశ్రేయస్త్యై ణముచ్చిషంతి||౪౩|| అథావర్షః||
అమర్షస్సపరాధేషుచేతః ప్రజ్వలనంమతం ||యథా|| అరే
భూపాశ్చపాస్మమయత శిరాంస్యన్న మయత ప్రవృత్తా
స్సుప్తీన్ప్రణామహమహమికాపీరవరణే. త్వరంతేనఃఖడ్గాః
ప్రవిదళనకల్ప్యామితిభటా రణాగ్నిగర్జంతిప్రకటితరుషు
రుద్రస్యవతే||౪౪|| అథావహిత్థా|| హద్వాద్యాకారసంగు

మానాదినా స్తాపరాధేషు మనఃప్రజ్వలనమభినివిష్టత్వం ప్రతిచిక్షేతి
యావత్ - ఏవంవిధేషుర్నైస్వసగిరఃకంపచింతాపాయా శ్వేషణోత్సా
హతర్జనాదయోనుభావాద్రజ్జవ్యాః ఉదాహరతి- అరేఇతి || స్వప్తీన్ప్ర
ణామస్సరసాం-అన్యోన్యంశ్రేష్ఠాహమిత్యభిమానోహమహమికా - అహ
మహమికాతుసాస్యాత్పరస్పరంయోభవత్యహంకారఇత్యమరః - అహ
మితివిభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయంసంపాతతం- తస్యవీప్సయాంద్విరుక్తిః-
సంజ్ఞాయాంకప్రత్యయః - ప్రతిదళనకల్ప్యాంబండనక్రీడాయాం ||
౪౪|| అవహిత్థాంబక్షయతి-హన్వేతి || భయవీరీడాకాటిల్యాదిభీర్వర్షాది
కార్యాకారగోషనమవహిత్థేన్యర్థః - అత్రశూన్యప్రత్యాన్యథా కథనవి

కాంతానామివర్రవీభావాదయంచంద్రివేత్యధ్యవసాయాత్పతిః॥౪౭॥
 వ్యాధింలక్షయతి-మనఃకలి ॥ మనస్తాపదోషవైషమ్యాద్యభిభవన్తాశీతో
 జ్వరాదిశీతాభ్రుతోష్ణాభ్రుతాద్యనుభావోవ్యాధిరిత్యర్థః ॥ విరహజన్యం
 తాపజ్వరముదాహరణ-ప్రతాపేతి॥దిశామితిశేషేషష్ఠీ-నలోకేత్యాదినా
 కారకవస్త్యః ప్రతిషేధాత్ - అత్రఉష్ణాభ్రుతయా హిమవత్ప్రదేశవా
 సినోపిశత్రుస్తీజనస్యహిమాపేక్షేతిమహియానయం తాపజ్వరఇతిభా
 వః ॥ ౪౮ ॥ ఉన్నాదంలక్షయతి ఉన్నాదకలి॥భయసన్నిపాతేష్టవియో
 గధననాశాదిచ్ఛిత్త విభ్రాంతి రున్నాదకల్యర్థః - అత్రానిమిత్తస్తితా

కరస్పర్శాదంగానిచృగాంకరత్నంతి॥౪౯॥ అథవ్యాధిః॥ మ
 నస్తాపాద్యభిభవాజ్జ్వరాదిర్వ్యాధిరిష్యతే ॥ యథా ॥ ప్ర
 తాపరుద్రస్య దిశాంజగీహః ప్రత్యగ్ధినారి జనదేశజన్తా ॥
 స్త్రురజ్వరోష్ణాహిమవత్ప్రదేశాత్ప్రవృత్త్యసహారకథాక
 రోతి ॥ ౪౮ ॥ అథోన్నాదః ॥ ఉన్నాదప్రలయరత్నంచెతనా
 చేతనేష్వపి ॥ యథా ॥ ప్రతాపరుద్రస్య జయ ప్రయాణ
 భేరిధ్వనామూర్ఛతిదిజ్ఞుభేమః॥త్రాసాకులాభ్రాంతిముపేత్య
 వృత్తౌష్ణ్యచ్ఛంతిమాగ్ధంరిపుభూమిపాలాః ॥౪౯॥ అథమ
 రణం ॥ మరణంమరణార్థస్తుప్రయత్నఃపరికీర్తితః ॥ యథా ॥
 పిలవిరహ అసహతీ వహుల నిలజీవిల ఉవెంఖతీ ॥ సె
 ంవత్తజోన్వోడంభిణవణుస తణు సమంపేత్తి ॥ ఛాయా ॥
 ప్రియవిరహమసహంతీవధూర్నిజజీవిత ముపేక్షంతీ ॥ సెవ

సంబంధ ప్రలాప నిర్వైతుకథావనోపవేశనోద్ధాన రోదనాదయో నుభా
 వాభవంతి ॥ భయమూలమున్నాద ముదాహరతి ప్రతాపేతి ॥ స్పష్టమే
 తత్ ॥ ౪౯ ॥ మరణంలక్షయతి-మరణమితి॥వ్యాధ్యభిభూతాభ్యాందేశో
 స్తనసాపాయోహికాగ్ శ్వాసాద్యనుభావో మరణం ॥ ధనికహిమచం
 ద్రాద్యను సారేణ సాక్షాత్తదుదాహరణస్యా మంగళత్వాత్తదుద్యోగో
 త్రివివక్షితభిత్వాహ-మరణార్థకలి॥శారదాతనయస్తు మరణభినయోనా
 స్తీత్యేతత్తావ్యేన పత్యతభిత్వాహ ॥ ఉదాహరతి పిపతి ॥ సెవ

తేజోత్సాహం దక్షిణపవనస్యతనుం సమర్పయతి - భస్మీకరణబుద్ధ్యతి
 భావః ॥౫౦॥ త్రాసంలక్షయతి అకస్మికేతి ॥ అకస్మాదేవాకస్మికం - వి
 సయాదిత్వాత్సాహం దక్షిణపవనస్యతనుం సమర్పయతి - తకారాంతత్వాది సుసుక్తాంతా
 తగ్రాభి కాదేశః - అవ్యయత్వాద్విలోపః - తస్మాద్భయాత్ భయహేతో
 రిశ్యద్ధః - విద్యుర్గర్జితభూకంపాదిజన్యః కంపగాత్రసంకోచ రోమాంబ
 మోహోద్యనుభావశ్చేతశ్చమత్కారస్త్రాసశత్యర్థః ॥ గర్జితమూలంత్రా
 సముదాహరతి-పణవతి ॥ ౫౧ ॥ వితరంలక్షయతి-సందేహోదితి ॥ ఉపల
 క్షణంతైతత్ - తేన సందేహ విమర్శాదిజన్యో నేకభాసంభవనాత్కా

తేజోత్సాహం దక్షిణపవనస్యతనుం సమర్పయతి ॥ సా త్కృత్య
 రణస్యానుంగతత్వానోదాహరణత్వముచితం ॥ ౫౦ ॥ అథ
 త్రాసః ॥ అకస్మికభయాచ్చిత్త తోభస్త్రాసః ప్రకీర్త్యతే ॥
 యథా ॥ పణవతి ॥ చిరేణవి వహుల సోదోణ ఘణఘణంధ
 నిలి ॥ దశలి సరహసవలి ఆళిగ ఇ వేవమాణగీ ॥ ఛాయా
 ప్రణయకుపితాదిరేణాపి వధూః శ్రుత్వా ఘనఘన స్తనితం ।
 దయితం సరభసవలి తాళింగతి వేవమాణాగీ ॥ ౫౧ ॥ అథవి
 తరగః ॥ సందేహోత్పన్నానంత్యం వితరగః పరిక్రీర్తితః ॥
 యథా ॥ గుణైస్త్రాసక్తం మమహృదయ మన్యన్న గణితం
 సఖిభిర్పూర్వోచితపతిరసాచుల్లభశ్చితి । ఉపాయః కోవా
 స్యాత్తదభిగమనేముహ్యతిమనః కియానోయం కీదృక్రియ

భూతైషశిరః కంపాద్యనుభావో వితరగ-ఇత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి-గుణై
 రితి-గుణైః మహాకులీనతాదిభిః - తత్రక్షితివతో- ఆస్యద్దౌర్లభ్యాదికంనగ
 నితం-మదీయహృదయస్యకామాంధత్వాదితేభావః ॥ సఖిభిరతివివేకవ
 తీభిరపీలిభావః-ననుకింగలోదకసేతుబంధేన - ఇతఃపరంవాప్రియప్రా
 ప్తాపుపాయంచితయామశ్చిత్వకై సోపిసప్రతీయతఇత్యాహ- ఉపాయ
 ఇతి ॥ తత్రహేతుమాహముహ్యతిమనఃఇతి ॥ మోహోపగమానంతరముపా
 యశ్చింత్యతామిత్యాశంక్యఇయత్తయేదృక్తయే చంతయావా దురవగ
 మత్వేనదుశ్చికిత్సస్యమోహమహావ్యాధే రానంతర్యమపి దుర్లభమేవే

త్యాశయేనాహ కియానితి ॥ గచ్ఛతాకాలేనస్వయమేవమోహశాంతేః
కింతయాచింతయే త్యాశంక్య కాలావధిరపిదురవబోధపవేత్యాహ కియా
దవధిరితి ॥ న్యతికరోవ్యసనంవిపత్తిర్చేహృతియావత్ - ఏవమత్రసందే
హేనకల్పనాసంత్యాద్వితరగృహిభావః ॥ ౫౨ ॥ సనువిభావాదివత్సత్వి
కసంచారిణామపి తత్రప్రసప్తస్తావపివకిమితి నోదాహరణం కృతమత
అహ తత్రైతి ॥ వ్యభిచారిణామనేకరససాధారణత్వ ముపపాదయతి త

దవధికంతర్వ్యతికరః ॥ ౫౨ ॥ తత్రసాత్వికానాంవ్యభిచారి
ణాం చానేకరససాధారణత్వాన్నవిశేష మపేక్ష్యదాహర
ణఃకృతం - తథాహి-శృంగారేనర్వేషామనుప్రవేశస్సంభ
వతి । హాస్యేగ్లానిశ్రమచఫలత్వహర్షావహితానాంసంభ
వః । కరుణేమదధృతిప్రీడాహర్షగర్వాత్సుక్యోగ్రతాభిర్వి
నాన్యేసంభవంతి । రౌద్రేగ్లానిశంకాలస్యదైన్యచింతావీ
డావేగజడతావిషాదసుప్తి నిద్రాపస్తారావహితా వ్యాధ్య
న్మాదశమతాస్రాసంసంభవంతి ॥ వీరేరౌద్రాన్నిర్వేదోధి
కః । భయానకైఅనూయామదధృతిప్రీడాహర్షగర్వనిద్రా
సుప్తిమర్షావహితోగ్రతామతిభిర్వినాన్యేసంభవంతి । వీ
భత్సేద్భుతేవ చింతాత్రాసాదయో యథాసంభవమూ
హ్యః ॥ ఇంతైన్నిర్వేదకృతీసంభవతః ॥ ౫౩ ॥.....*

—————శ్లో॥ అథశృంగారచేష్టానిరూప్యంశ్చ ॥ శ్లో॥ —————
భావోహవశ్చహాలాచమూఢుర్యందైర్యమిత్యపి । లీలావిలా
సోవిచ్ఛిత్తిర్విభ్రనుఃకిలికించితం ॥ మోహ్నాయితంకుట్టమితం

థాహీత్యాదిసా ॥ ౫౩ ॥ భావాదయశ్చిత్రారంభాః లీలాదయోగాత్రా
రంభాః-ఉభయేష్యనుభావాః- తదుక్తం ॥ అనుభావశ్చతుర్థాస్యాన్వనో
వాకాగ్రయబుద్ధిభిరితి - ఏతేషాంయోషిదాలంబనచేష్టారూపాణాంయశా
వసజన్యానాముద్దీపనవిభావత్వమపి ప్రాచామాచార్యాణాం సమ్మతం -
అత స్సంకీర్ణస్వరూపాణామేతేషాం ప్రకరణనియమాభావేనాయమేవ
స్వరూపనిరూపణావసరశ్చత్యభిప్రాయేణాహ అథేతి ॥ పరిగణనాదేవా

ష్టాదశవిధత్వేజాతేపి కంతోక్తిర్నతాంతరేష్వేతేషాముచ్చావచత్వ ము
స్తీతిసూచయితుం । తత్ప్రసిష్ఠం చస్తుభోజరాజీయాదిగ్రంథేషు ప్రప్తవ్యః ॥
౫౪॥ తత్ర భావంలక్షయతి రసేతి ॥ బాల్యయావనసంధాపుత్పన్నశృం
గారవిషయః ప్రథమంతః కరణవికారోభావశత్యర్థః-తదుక్తం ॥ చిత్త
స్యవికృతిస్సత్త్వంవికృతేకారణేసతి । తతోల్పావికృతిర్భావో వీజస్యాది

విబ్బోకోలలితంతథా । కుతూహలంచచకితంవిహృతంహాస
శత్యపి॥ఏవంశృంగారచెష్టాస్వ్యరష్టాదశవిధామతాః॥ ౫౪॥
తత్రాసాంస్వరూపముదాహరణంచ ॥ భావః ॥ రసాభి
జ్ఞానయోగ్యత్వంభావశత్యభిధీయతే ॥ యథా ॥ రుందణ
రేదంస గుణే గాలభి బాళంతణంమి వింసంధి! శంజేతి డర
పుశశ్చిది జవశ్చజణో జొంషణే గాఉ॥ ఛాయా॥ రుద్రనరేం
ర్రస్యగుణాగాయతిబాలత్వేవిప్రబ్ధం । లజ్జతేదరపులకితో
యువతిజనోయావనెగాతుం॥ ౫౫॥ అథహావః॥ఈషదృష్టవి
కారస్సాన్యద్భావోహావఃప్రకీర్త్యతే ॥ యథా ॥ అత్రైవేష
త్పులకితశ్చతి ॥ ౫౬ ॥ అథహాలా॥ సువ్యక్తవిక్రియోభావో
హేలేతిప్రతిపాద్యతే ॥ యథా ॥ మాహూదు కంసవి
ంపుడ ఇతి ముంధే కుణసి వంశహా హిలప । ఘోసింసశ్చ
తుహ ఛాహి సుంవగీణహి పుశపహి॥ ఛాయా ॥ మాభవతుక
స్యాపిస్ఫుటమితిముద్ధకరోపివల్లిభంప్రౌరయె । ఘోష్యతే
తవభావఃసర్వాంగీణైఃపులకైః॥ ౫౭॥ అథమాధుర్యం॥అభూ

వికారవదితి ॥ ఉదాహరతి॥రుద్ధేతి ॥ అప్రయద్యపి ఈషదృశైరరశబ్దోవ్య
యమితిత్రివిక్రమః-తథాపీషత్తమత్వనుశ్రవివక్షితం- తేనదరపులకితో
దుర్లక్షపులకశత్యర్థః॥ ౫౫ ॥ హావంలక్షయతి ఈషదితి ॥ దరశబ్దస్యము
ఖ్యాధివివక్షాయామిదమేవాత్రోదాహరణమిత్యాహ అత్రైవేషదితి ॥
౫౬॥హాలాంలక్షయతి సువ్యక్తేతి॥ ఉదాహరతి మేతి॥ ౫౭॥మాధుర్యం
లక్షయతి అభూషణశ్చతి ॥ అతఏవోక్తందశరూపకే - సర్వాస్వప్యవస్థా

స్వనుబ్బణత్వంమాధుర్యమితి || ఉదాహరతి జితేతి||ప్రకృత్యాస్వభావే
నైవ- నతుప్రయత్నేనేతిభావః - జితంత్రైలోక్యంయేనతత్తథాభూతం
లావణ్యంపూర్వోక్తఃకాంతివిశేషోయస్యాస్సాతథోక్తా - అత్రస్వాభా
వికసాందర్యస్యప్రసాదనవిధినిస్పృహత్వాస్వాధుర్యమితీభావః|| ౫౮ ||
దైర్వ్యంలక్షయతి శీలేతి || ఉదాహరతి కులేతి|| విషమేవిషద్యపి|| ౫౯ ||
లీలాంలక్షయతి ప్రియేతి||ఉదాహరతి పెచ్చహేతి || అత్రలక్ష్మీర్నామ

షణ్ణేపిరమ్యత్వంమాధుర్యమితీకథ్యతే || యథా || జితంత్రైలో
క్యలావణ్యాప్రకృత్యాహరిణేక్షణా । కింతుభూషయితుంధ
త్రైభూషణానీతి మేషతిః|| ౫౮|| అథదైర్వ్యం||శీలాన్యలంఘనం
నామదైర్వ్యమిత్యభిధీయతే|| యథా||కులవహులగిణ గజంజగి
మంజూలలఘుగఖువిసమేవి । రుండగరిషగుణాఉగహిఅలిహ
రాఃకీణుకాదంప|| ఛాయా|| కులవధూనాంనయ్యజ్యతేమర్వా
దాలంఘనంఖలుఃపమేపి । రుగ్రసరేంద్రగుణాఃపునర్వృద్ధ
యహరాకింసుకతకవ్యం|| ౫౯|| అథలీలా|| ప్రియానుకరణం
లీలావాస్విగ్ధ త్యాధచెష్టితైః||యథా || పెంఛహ సహిం ప
సా లంఘి రంణో పరివరుందంస । చరిత్రగి అణుకుణతీ ర
ంణీసు పద్మంపతి జాఅ|| ఛాయా||ప్రేక్షధసఖ్యపమాలక్ష్మీరా
జ్ఞఃప్రతాపరుద్రస్య । చరితాస్యనుకుర్వంతీరాజ్ఞీమపతిప్ర
తాజాతా||౬౦||అథవిలాసః || తాతా-లికోవికారస్సాన్యద్వి

కాచిన్నాయికాప్రియచరితానుకరణాల్లీలావతీజాతేత్యర్థః - తస్యాఃసా
తిప్రత్యేహేతుత్వముక్తంసర్వజ్ఞసోమేశ్వరేణ - భుక్తేతుభుక్తైగ్రయా
పత్యోదుఃఖలేదుఃఖతాయది । ముదితేముదితాత్యర్థఃప్రేషితేమలినాం
బరాసుప్తైవశ్చాన్తయాశేతేపూర్వమేవప్రబుధ్యతే । నాన్యంకామయ
తేచిత్రేసావిజ్ఞేయాపతిప్రతేతి - రాజ్యలక్ష్మీరపిదానభోగాదావ్యంత
మనుకూలా రాజ్ఞీశశ్చలాభూదితీవ్యజ్యతే|| ౬౦|| విలాసంలక్షయతి తా
తా-లికఇతి||వికారోనేత్రభూవక్త్రీకషణాంవిశేషఇత్యర్థః || ఉదా

హరతి సహాలమితి ॥ వ్యాఖ్యాతమేతన్నాయకప్రకరణే (౫౨) ప్రా
 ణోదాహరణప్రస్తావే ॥ ౬౦ ॥ విచ్ఛిత్తిం లక్షయతి విచ్ఛిత్తిరితి ॥ ఉదాహ
 రతి కస్యేతి సాధారణభూషయా ప్రకృందసతాంబూలాది నాపి - కేన
 కృతమిత్యనేన సాందర్యస్య విధాతృశిల్పవై లక్షణ్యం ప్రతీయతే - కస్యకృ
 త ఇత్యనేన భోక్తృతదనురూపోనోపలభ్యత ఇతి ॥ ౬౧ ॥ విభ్రమం లక్షయతి

లాసోదయతేక్షణే ॥ యథా ॥ సహాలంపశ్యంత్యాః ప్రకృతిసు
 భాగమితి ప్రాగభిహితః శ్లోకః ॥ ౬౦ ॥ అథవిచ్ఛిత్తిః ॥ విచ్ఛిత్తి
 రతిరమృత్వం స్వలై ఏరపి విభూషణైః ॥ యథా ॥ కంఠకింక
 రణ కింకరాల ఇపురభింధి అని సేరే । సాహారణభూసావి
 జ సహితే తే లోకరమణిం జః ఛాయా ॥ కస్యకృతే కేన కృతం
 కాకతిపురస్త్రీణాం సాందర్యం । సాధారణభూషయాయత్న
 ఖతైర్లోక్యరవణీయం ॥ ౬౧ ॥ అథవిభ్రమః ॥ విభ్రమస్త్య
 రయాకాలేభూషాస్థానవివర్ణయః ॥ యథా ॥ సోడోణ సహీ
 ముహోదో దివసో విరతోంతి సభ మేణవహూహంధేసు ణూ
 పురాత్తి చలణేసు కుణ ఇ వళల ఇ ॥ ఛాయా ॥ శ్రుత్వా సఖి
 ముఖాద్వివసోవిరత ఇతి సంభ్రమేణవధూః హస్తయోర్నూపు
 రేచరణయోర్యకరోతి వలయే ॥ ౬౩ ॥ అథకిలికించితం ॥ రోషా
 శ్రుహషణభీత్యా దేశంకరకిలికించితం ॥ యథా ॥ గెష్టా ఇ కా
 అ ఇణాహ విలంఘి పడదళ మిలంభీప । వెవ ఇ తణూవి
 ణంచ ఇ భుడదీలవి గంగ ఆవాఆ ॥ ఛాయా ॥ గృష్టా తి నరనాథే

విభ్రమ ఇతి ॥ కాలేప్రియతమసమాగమాది సమయే త్వరయామదనావే
 శాది సంభ్రమేణే త్యర్థః ॥ భూషాణాం హారాంగదాదీనాం - స్థానవివర్ణ
 యోస్థానవ్యత్యాస ఇత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి సోడోణేతి ॥ శ్రుత్వా సఖి ముఖా
 ద్వివసోవిరత ఇతి - ప్రియాసక్తచిత్తతయా స్వయందివసావసానమపినజా
 నాతీతి భావః - తతస్సంభ్రమేణవధూర్నస్తయోర్నూపురేచరణయోర్వ
 లయోచకరోతి ॥ ౬౩ ॥ కిలికించితం లక్షయతి రోషేతి ॥ ఉదాహరతి గెష్టా

శ్చుతి || అశ్రుభయాదివికారాణాంకంపాదీనాం మేళనాత్కలికించితం ||
 ౬౪ || మోహ్నాయితంలతయతి మోహ్నాయితమితి || ప్రియగుణకథనాదౌ
 స్వాభిలాషప్రకటనం మోహ్నాయితమిత్యర్థః || ఉదాహరతి || మహురాశ్చ
 తి || పులకానాంప్రియగుణస్తుతిజనిత మాన్యధావ సూచకత్వం భావప్ర
 కాశే || గుణాన్త ఇయతీస్వైరంపీతు తేభావమందరం | రోమాంచోగద్గద
 పదావాన్స్వేదశ్చకపోలయోః | విస్క్రిభకథనందూత్యా తత్సమాగమ
 చింతనం | ఏవంగుణస్తుతిభవాభావామన్యధసూచకాశ్చితి || ౬౫ || కు
 ట్టమితంలతయతి సన్నర్దగతి || కేశాధరాదిగ్రహసంఖ్యపిబహిఃకోవజ

విజనెపటాంచలంమృగాత్యైః | వెపతేతనురపిన్వత్యతిభృశు
 ట్టపిగర్హ దావాచా || ౬౪ || అథమోహ్నాయితం || మోహ్నాయితం
 స్వాదిష్టస్యకథాదౌభావసూచనం || యథా || మహురాశ్చ
 రుందణరవశ్చ చరితశ్చ వహూవ ససుణిపీ | తణుగోవణేణ
 పతితో జహా హోవో గతహపుశేవహి || ఛాయా మధురాణి
 రుద్రనరపతిచరితానవధ్వాస్సంశృణ్వంత్యాః | తనుగోవనేన
 ప్రకటాయథాభావోనతథాపులకైః || ౬౫ || అథకుట్టమితం ||
 సన్నదైపిసుఖాధిక్యంరలౌకుట్టమితంమతం || యథా || నిర్మర్యా
 దమనోభవోత్సవః కథావిస్క్రిభకణ్డజపై రంభైర్విష్టితమాన
 సాంప్రియసఖిమాలోక్యజాతత్రపా | వైయాత్యంనిజమా
 జ్జవల్లభకృతాంరాగాంధతాంజానతీ సవ్యోనమృముఖేందు

నకేంత సాంధ్రానందత్వం కుట్టమితమిత్యర్థః || ఉదాహరతి నిర్మర్యా
 దేతి || నిర్మర్యాదోగర్హయప్రవృత్తౌమనోభవోత్సవః కేశాధర గ్రహాదికా
 మక్రీడైవ కథావాదః తస్య విస్క్రిభకణ్డజపై రుచ్ఛృంఖలత్వ సూచ
 కైర్మఖదంతపదాదిద్వా రేలిభావః - స్తంబకర్ణయోరమిజపో రిత్వచ్చ
 త్యయే తత్పురుషైకృతిబహుళమితి సప్తమ్యాటిలుక్ - వైయాత్యంధా
 ర్జ్యం-అత్తవల్లభకృతాం తత్సంబంధినిమిత్వర్థః - కరోత్యర్థస్యధాత్వర్థ
 సామాన్యత్వాద్విశేషపర్యవసానం-రాగాంధతాం విశృంఖలవిహారహే
 తుభూతామితిభావః-అత్తలిఖంతీతివర్తమానావదేశేన తత్కారణభూ

తాయాలజ్ఞాయామిరమనుస్సన్యతే- అత్రాభూతపూర్వసంభోగవి
హ్నసాక్షాత్కారేణవిస్త్రయమానాం ప్రియసఖం ప్రేత్యాధునామం
దాక్షమంభరత్నేనాజ్ఞాతచర కేశాధరాదిగ్రహదుఃఖతయా తాదాత్వి
కనుభూతిభూమినూచనాతుగ్రహమితమితిభావః॥౬౬॥విబోధకంలక్షయతి॥
మనాగితి॥ ఉపలక్షణమేతత్ - తేనగర్వాభిమానాదినా దయితేష్యనా
దరకరణంబిబోధకత్వస్థితిః॥ఉదాహరతి లక్ష్యేరితి॥ అయిసఖి - త్వయ్యవి
రతకోపాయాం లక్ష్యేదినియకాను నానావిధవిహారైః ప్రేయసీప
దంభమానానాతవపునర్నావకాశోలభ్యతే ప్రియోహి ప్రియాణికథ

రిందువదనాక్షోణీంలిఖంతీస్థితా॥౬౬॥అథవిబోధకః॥ మనాక్
ప్రియకథాలాపేవిబోధకోనాదరక్రియా॥యథా॥ లక్ష్యేస్స
ర్షణిర్భరంవిహరతాంతోణీభుజాలంబన కీర్తాం నైవజహీ
తుకించసతతంవాణీముఖేతిస్తతు । జ్ఞాతంరుద్ర సరేశ్వరస్య
బహుభిర్విజ్ఞాతపూర్వైఃప్రియవ్యాహారైః కృతమేవదూత
మదసశ్చాపాయసన్నహ్యతు ॥౬౭॥ అథలలితం ॥ సుకుమా
రాంగవిన్యాసోలలితంపరికీర్త్యతే ॥ యథా ॥ పదన్యాసక్రీ
డా రణితమణిమంజీరరశనం సహాలంవ్యావల్లతరవలయ
నికాణసుభగం । ప్రితజ్యోత్స్నవీచీతరశవచనంరుద్రస్యప
తేఃపురంధ్రీణామాసిదనురహసిసేవావిలసితం ॥ ౬౮ ॥ అథ

యతీత్యేవం ప్రియప్రేషితయా దూత్యాకథితే మానగ్రంధిగ్రథితహృ
దయతయామరిణేపిక్వతసంకల్పయా అనాదృతప్రియకథాయా నాయి
కాయావచనమేతత్-అతవీవాయంబిబోధకత్వమితిభావః॥౬౭॥ లలితంలక్ష
యతి సుకుమారేతి॥ఉదాహరతి పదేతి॥అనుగతం రహమానురహసమి
తిప్రాదిసమాసః - అనుగతంర హమాస్మిన్నితి బహుప్రీహి ర్వేతిపదమం
జరీకారః-అన్యతతప్తాద్రహసత్వతి సమాసాంతోచ్చక్రిత్యయః- అత్రాం
ధ్రీనాయకపురంధ్రీణామేకాంతసేవాయాం మణిమంజీరాది శిఃజితమం
జుళస్యకరచరణవిన్యాసస్యక్రీడాసహేలపదాభ్యామాలాపానాం మం
దహాసనుధురత్వకథనేనచ సాకుమార్యవృత్తిపాదనాల్లలితమితిభావః ॥

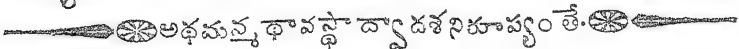
౬౦॥కుతూహలంలక్షయతి కుతూహలమితి ॥ ఉదాహరతి వీరేతి ॥ అథ
రూఢసింధురమారూఢగజం-రచితసంక్రమత్వకాః కృతగతివేగాః - ఉ
త్సృష్టలీలాగతయత్నత్యర్థః - తుంగసన్నశిఖరాధిరోహణం హర్ష్యాగ్రా
రోహణంకుతూహలాతుకర్వతే ॥ ౬౧ ॥ చకితంలక్షయతి చకితమితి ॥
ఉదాహరతి॥అవిజ్ఞాతేతి॥పశ్చద్భాగే పానన్యాసమాండ్యేన అవిజ్ఞాతం
ప్రియానవగత మాయాతం స్వస్యాగమనం యస్యతంతథోక్తం - హసి
తుంపరిహసేతుంపరిహాసార్థమిత్యర్థః - ఆశ్వాసఖ్యాప్యకథిణంస్వమాత్మా
నంహతాద్యదృచ్ఛయాఉత్పత్త్యంత్యాః ఆసీనై స్తిస్థంత ఉద్భవమవలో
కృంత్యతిభావః - అతఏవచకితచకితాశ్చకితప్రకారాః లజ్జోత్కంఠాభ్యా

కుతూహలం॥కుతూహలంరన్యదృష్టౌచాపలం పరికీర్త్యతే॥
యథా॥వీరరుద్రమధిరూఢసింధురం ద్రౌష్టుమంధ్ర నగరీపురం
ధ్రీయః । కుర్వతేరచితసంక్రమత్వరాస్తంగ సన్నశిఖరాధి
రోహణం॥౬౧॥అథచకితం॥చకితంభయసంభ్రమః ॥ యథా॥
అవిజ్ఞాతాయాతంస్వమకథిత మౌశ్యాపిహసేతుం హతాదు
త్పత్త్యంత్యాశ్చకితచకితోదంచితదృశః । విలాసానుద్వేలా ను
దితమదనాన్వీత్యసుతనోస్తతై వప్రత్యేతుం పునరవనిపాలః
స్పృహయతి ॥౬౨॥ అథవిహృతం॥విహృతంప్రాప్త కాలస్య
వాక్యస్యాకథనంప్రియా ॥ యథా ॥ ప్రతాపరుద్రస్యభు

మసకృదావృత్తఃమీలనోద్వీలనాద్యత్యర్థః తథా ఉదంచితా ఉద్భవప్ర
సారితాపాంగాశ్చ దృశోయస్యాస్తథోక్తాయాః - తల్లక్షణంభావప్ర
కాశే - మీలనోద్వీలనావృత్తిర్యత్రతచ్ఛకితంచదుః । అపాంగయోరూ
ర్ధ్వభాగావలోకనముదంచితమితి - విలాసాన్ - తాత్కాలికోవికార
స్సాద్విలాసోదయతేకణిత్యుక్తలక్షణాకవీత్య - తతై వఅలింగనాది
సత్కారమననుభూయైవేత్యర్థః - పునఃప్రత్యేతుం గత్వాపునరాగంతు
మిత్యర్థః - సర్వోపేమదనమజ్ఞాతవశ్చకితసుఖస్యపాడశీమపికథాం
నార్హతీతిభావః ॥౬౨॥ విహృతంలక్షయతి విహృతమితి ॥ప్రాప్త కాల
స్యావసరోచితస్యేత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి ప్రతాపేతి॥ భుజాంతరస్థితాం

వత్సస్థితాం-అము నాస్తనద్వయేన-స్పృశతివిగేత్యర్థః - ఇతీథమాశిష.
ముత్తైర్వతిశేషః - సాభిమానంసఖివచనశ్యేష్టత్వాత్స కృత్రిమకౌపమి
త్యర్థః-పశ్యతి-నపునఃకిమపిబ్రూతేలజ్జయేతిభావః॥ ౭౧॥ హాసితంలక్షయతి
ఆకస్మికమితి ॥ యావనాదివికారజం - సతు హాస్యవద్వేషభామాదివికా
రజమిత్యర్థః-అతవివాకస్మికమహేతుకం-వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ ఉదాహర
తి ॥ జహౌతి ॥ అత్ర యావజన్వేనమదనోద్దీపకేన మృగాక్షిహాసితేనపి
యమనోరథఃస్పృశులీభవతీతిభావః ॥ ౭౨ ॥*

జాంతరస్థాంకల్వారమాలా మమునాస్పృశేతి । స్తనద్వయే
పశ్రవిపింలిఖంతీం సఖింవధూః పశ్యతిసాభిమానం ॥ ౭౧ ॥
అథహాసితం ॥ ఆకస్మికంతుహాసితం యావనాదివికారజం ॥
యథా ॥ జహజహ హసజ్జ మిలంఘీ జౌంచణశంఘీఎసింఖతి
మహుర । తహతహ కుసుమేసుసరా విలసతి పిలంసతిసా
ల॥ఛాయా ॥ యథాయథాహసతిమృగాక్షి యావనలక్ష్మ్యై
శిక్షితామధురం । తథాతథాకుసుమేషుశరా వికసంతిప్రియ
స్యాశాచ ॥ ౭౨ ॥*

అథశృంగారస్యాం కురితత్వపల్లవితత్వ మనుమితత్వఫలిత
త్వహేతవోద్వాదశావస్థానిరూప్యంతే ॥ చతుఃప్రీతిమౌన
స్సంగస్సంగలాప్సీకప్రలాపితా । జాగరః కార్యమరతిర్లజ్జా
త్యాగోభసంజ్వరః ॥ ఉన్మాదోమూఢానంపై వమరణంచర
మంవిదుః । అవస్థాద్వాదశమతాః కామశాస్త్రానుసారతః॥

ఇథం రససామగ్రిం నిరూప్య శృంగారాస్పదక్రమ నిమిత్త భూతాద్వా
దశావస్థానిరూపయతి॥ అథేత్యాదినా॥శృంగారశ్యేతి సామర్థ్యాదయో
గాఖ్యవిప్రలంభశృంగారశ్యేత్యర్థః- కామశాస్త్రానుసారత ఇత్యనేన
అలంకారశాస్త్రే సంఖ్యాసంజ్ఞాదావిశేషోస్తీతిసూచ్యతే- అతపవాక్తం
భావప్రకాశే- దశభామన్తభావస్థాభవేద్ద్వాదశభాపివా । ఇచ్ఛోత్కం
తాభిలాషాశ్చవింతాస్తృతిగుణస్తుతి । ఉద్వేగోభప్రిలాపస్యాదునై

దోవ్యాధిరేవచ । జాడ్యంఋరణమిత్యాద్యై ద్వైత్వైశ్చిద్వ్యర్థైబుద్ధైరితి॥
అన్యేతుఃప్రజ్ఞనస్సంగసంకల్పా జాగరఃకృతతారతిః । హ్రిత్యాగోన్నా
దమూర్ధ్వాతాభిత్వనంగదశాదశే త్యాహుః తదేతదాహాకేవిదితి ॥ ౭౩॥
అసాంప్రమేణ లక్షణోదాహరణైదర్శయతి॥అదరాదిత్యాదినా ॥ తత్ర
ప్రత్యక్షచిత్రస్వప్నాదౌసాదరం ప్రియదర్శనం చక్షుఃప్రీతిరిత్యర్థః ॥
ఉదాహరతి॥ సహితి ॥ అత్రరాజ్ఞానోత్పన్నత్యాదిప్రతిపాదనేనతద్ద

శేచిత్తుదశావస్థాభిరేకభయంతి॥అసాంస్వరూపముదాహరణం
చ॥ ౭౩॥అదరాద్దర్శనంచక్షుఃప్రీతిరిత్యభిధియతే ॥ యథా॥
సహి పసో రుందణిట ఇతితాణ ఆతంకిటంసట జాట ।
మఱిణోవ ముంతిమతో చదోవిఅ ముంకళేభణో పుంఱో॥
ఛాయా ॥ సఖిపషరుద్రనృపౌనయనయోరతర్కి తోత్సవోజా
తః । మదనభవమూర్తికూచంప్రభవముక్తలాంభనఃపూ
ర్ణః ॥ ౭౪॥ అథమనస్సంగః॥మనస్సంగఃప్రియతమేనిత్యంబి
త్తస్యవిశ్రాంతః ॥ యథా ॥ సఖి మహా మణివిశంగభరుంద
ణరేదంమి కీస కువిలట । తెణలహవి విముంకా సహిట
తుష్టేసు కావంతా ॥ ఛాయా॥ సదామమమనోవిలగతిరుద్ర
నరేంద్రేకస్తాతుపితాః । తెనాహమపివిముక్తాసఖ్యాయు
ష్టాసుకావార్తా॥ ౭౫॥అథసంకల్పః॥ సంకల్పోవాదవిషయో
మనోరథఉదాహృతః ॥ యథా॥ దరహసిలగంభితాభి సేణ

ర్వనేత్యాదరఃప్రతీయతే॥ ౭౪॥మనస్సంగంలక్షయన్ మనభితి॥ సర్వదా
ప్రియవిశ్రాంతచిత్రత్వం మనస్సంగభిత్వర్థః ॥ ఉదాహరతి ॥ సత్తుతి॥
(సఖి సదా । ఇత్సదాదిష్టితిసూత్రేణాత్మికకారస్య ఇకాదేశః)క
స్తాతుపితాః - యాయమితిశేషః - తేనాహమపివిముక్తాసఖ్యాయు
ష్టితిభావః-సఖ్యాయుష్టాసుకావార్తా-వ్యవహితాస్త్వితిభావః - తస్తాన్న
మేయష్టదుసాలంభభాజనత్వమితిభావః ॥ ౭౫ ॥ సంకల్పంలక్షయన్
సంకల్పభితి॥ఉదాహరతి దరేతి॥దరహసితం మందస్థితం తద్గర్భితానం

భాగోత్సక్యనూచకానీత్యర్థః ॥ కటాక్షైర్హృదగైర్భ్రష్టసంభోగోత్సక్య
 క్యభావనేతివచనాతో - స్నేహస్నిగ్ధానిరాగభరితాని - స్నేహానా
 మార్ద్రాన్వఃకరణత్వం-తదుక్తం- మనసోయద్ధ్రవీభావోవిషయేషుమమ
 త్వతః । భయశంకావసానాత్పాపపవస్నేహఉచ్యత ఇతి - తద్భ్రక్తర్థో
 రాగః-తదుక్తం- దుఃఖముష్వధికందితేసుఖత్వేనైవరజ్యతే । యోనస్నే
 హప్రకర్షణసరాగఇతికథ్యత ఇతి॥ రుద్రస్థవవిలోకితాని కదామయినవతం
 తి॥ ౭౬॥ ప్రలాపంలక్షయతి॥ ప్రలాపఇతి॥ ప్రియగుణస్తుతిః ప్రలాపఇత్య
 ర్థః॥ ఉదాహరతి॥ తహేతి॥ తథానిపుణోవిదగ్ధః-కృత్యవస్తుషుచతురభిత్వ

హసీనింధా ఇ రాటభరిత ఇ । రుందణివః శోభిత ఇ కా హేణు

మమంబు నివవతి ॥ ఛాయా ॥ దరహానితగర్భితానిస్నేహ
 స్నిగ్ధానిరాగభరితాని । రుద్రస్థవవిలోకితాని కదామయి
 నివతంతి॥ ౭౬ ॥ అథ ప్రలాపః ॥ ప్రియాపఃప్రియసంక్షిప్తగుణా
 లాపఉదాహృతః ॥ యథా॥ తహానిఉణౌ తహామహురోత
 హామహాట తహాల సాంమ సంభాట ॥ ఏకోరుందణివో

విలభిది గోంతీపోథమహీలాణి ॥ ఛాయా ॥ తథానిపుణస్తథా
 మధురస్తథా సుభగస్తథావసౌమ్యస్వభావః । ఏకోరుద్ర
 స్థపవవేతిగోష్ఠీ ప్రాథమహీలానాం॥ ౭౭॥ అథ జాగరః ॥ జా

ర్థః-తథామధురః ప్రియదర్శనఃప్రియంవదోవా- తథాసుభగోగంభీరగు
 శోనాయకవిశేషః-తల్లక్షణంవత్సౌమ్యః - తథాసౌమ్య స్వభావస్సశీ
 లః-ఏకోరుద్రస్థపవవేతిగోష్ఠీ ప్రాథమహీలానాం- సర్వత్ర తథాశబ్దః
 పూర్వానుభవపరః-అత్రనిపుణాదిగుణయోగా స్మృతాపరుద్రపవాస్తా
 కమభిగమ్యఇతి ప్రాధాంగనాః ప్రసంగంకుర్వంతీతిభావః - అతపవ
 క్తంభావప్రకాశే - మహాదయోమహాభాగ్యఃకృతజ్ఞోరూపవాణ్యు
 వా । మానీసుశీలస్సుభగోవిదగ్ధావంశసంభవః । అహర్నిద్రోమధురవా
 గభిగమ్యోభవేత్ (స్త్రీ)యాఇతి (రుద్రణివోవిల - రుద్రస్థపవ - వి
 ల - వేల - అవధారణే-ఇత్యవధారణార్థే- విల - వేల - ఇత్యేతాశబ్దా
 నిపాతీతౌ ।) ॥ ౭౭ ॥ జాగరంలక్షయతి జాగరఇతి ॥ ఉదాహరతి

గమిఅమితి || గమితంకథంకథమపిదినం - ప్రియోగమనప్రతీక్షణాదిభిరి
తిభావః || చంద్రాతప దుస్సహనిశా - అతపవ దీర్ఘ - నిద్రాపివోపై
తి - స్వప్నసమాగమస్వాపిపరిపంథీశాగరహతకోజాగర్జితభావః || ౭౮ ||
కార్యచూహా || కార్యమితి || ఉదాహరతి చంద్రాస్యభితి || అంగులీయ
కమితి-జిహ్వములాంగులైశ్చ ఇతిభవత్వయస్వాధిభిః కన్ద్రవ్యయః -
కేయారితమంగదీకృతం || నాయికాహ సఖితి || ప్రియోగమనప్రతీక్షణాదిభిరి
ప్రియవిషయరత్నసంస్థావిశేషాణామిత్యర్థః - తదుక్తం-ప్రియమానఃప్రి

గరస్తువినిద్రత్వం || యథా || గమితి కహకహవి దిన చంద్రాదవ
మాసహానిసా దీహః | మలనోవి పుఖిఅసరో నిందావి ని
వోవి నోవిభి|| యథా || గమితంకథంకథమపిదినం చంద్రా
తపమస్సహనిశాదీర్ఘమనోపి పుంఖతశరో నిద్రాపివోపై
పివోపైతి || ౭౯ || అథకార్యం || కార్యమంగస్యతానవం ||
యథా || చంద్రాస్యేకథమంగులీయకమిదం కేయారితంతే
సఖిప్రియోగమనప్రతీక్షణాదిభిరి స్వప్నసమాగమస్వాపిపరిపంథీశా
గరహతకోజాగర్జితభావః || యథా || చంద్రాస్యేకథమంగులీయకమిదం కేయారితంతే
సఖిప్రియోగమనప్రతీక్షణాదిభిరి స్వప్నసమాగమస్వాపిపరిపంథీశా
గరహతకోజాగర్జితభావః || యథా || చంద్రాస్యేకథమంగులీయకమిదం కేయారితంతే
సఖిప్రియోగమనప్రతీక్షణాదిభిరి స్వప్నసమాగమస్వాపిపరిపంథీశా

నియస్సే హేమారాగోనురాగశ్చ | అనురపల్లవకలికాకొరః ఫలభోగ
భాగయంక్రమశిభితి || సప్తమీశౌండే రితివదాద్యర్థలాభః || సఖిప్రి
మవిషయతత్పర్యతీ సఖితుకభితి || నాయకోత్తరమాహ భూమిరితి || య
తభిసార్యవిభక్తికస్తసిః - యోనాహంభూమేస్ససత్త్విభవేయంసత్త్వి
ర్థః || సఖినాయకాభిప్రాయముద్భూతయతి జ్ఞాతమితి || నాయకంగీక
రోతి ఆభితి || భూకల్పయాస్తవాపిసర్వభావద్వదేవోపభోగోభవిష్య
తికిమేతెనకార్యేనేతిసఖినాయకముపలాలయః-శుభభితి || శ్యామాం
గీంయావనయక్తంగీంఅన్యత్రకృష్టాంగీం- శైలస్తనీంశైలసదృశస్తనీం-అ
న్యత్రస్తనాయమానశైలామిత్యర్థః || ౮౦ || అరతింలక్షయతి అన్యత్రేతి ||
ప్రియవ్యతిరక్తవిషయవైరాగ్యమరతిరిత్యర్థః || ఉదాహరతి || చూసేక్ష

తి॥సుభగత్వమితి-సుభగో నామనాయకవిశేషః-తదుక్తం॥ సపత్నీసఖదం
తాదిబహుంయశ్రిసదృశ్యతే । ౩ స్వార్థమాణమానేష్య స్సుభగసోభిధీ
యతఇతి - అతపవాత్రవిషయాంతరాద్వైరాగ్యలింగాభావేసప్రీమా
స్సుగత్వంప్రప్తవ్యం॥౮౦॥ లజ్జాత్యాగముదాహరతి లంఘివతి ॥ లంఘిత
మహిషాసమయం-సురతవ్యతిరిక్తకాలేలజ్జా స్త్రీసమయః - కింవిలంబ్య

చదసింతి నిద్ర మళలలిలంస మాహంప । ఊసవపరం

ముహీసా సుహాతి తుమ కిణు మతేసి॥ఛాయా॥మూషయ

తీచంద్రస్మష్టింసిందతిమలయానిలస్యమాహాత్మ్యం । ఉత్స

వపరాఙ్ముఖీసాసుభగత్వం కింనుమంత్రయసె॥౮౦॥ అథలజ్జా

త్యాగః॥వీడాత్యాగోధనిర్లజ్జా॥లఘితిమహిళాసమతహాభ

నితి మలినదుంవిణీదాపజహ సోఊణ గురులణో ఓసర

ఇ విశంజిట దూరం॥ఛా॥ లంఘితమహిళాసమయం తథాభ

ణితంమదనమర్విసీతయా । యథాశ్రుత్వాగురుజనోపసరతి

విలజ్జితోదూరం॥౮౧॥ అథజ్వరః॥ తాపాధిక్యం జ్వరోపతః॥

యథా॥ మోహసిసిరోవతరా వహుతి విరహంజలేణగురు

పణి దాని రుందణరేసర కాఖితి తుహ దంసణామలతి

ఛా॥మోఘశిశిరోపచారావధూర్విరహజ్వరేణ గురుణా । ఇ

దానింరుద్రనరేశ్వరకాంక్షతితవదర్శనామృతకం॥ ౮౨॥ ఉ

న్వాదమరణయోః ప్రాగేవోదాహరణందర్శితం॥౮౩॥ అథ

మూర్ఛా ॥ మూర్ఛాత్వాభ్యంతరీవృత్తిర్బాహ్యోన్దియని

తేమంబనాదికమిహదానిమేవకర్తవ్యమిత్యాదికంతథాశబ్దార్థః ॥౮౦॥

జ్వరంలక్షయతి తాపేతి॥ఉదాహరతి మోహేతి॥౮౧॥ అవస్థాద్వయం

వ్యభిచారిప్రస్తావపవోదాహృతమిత్యాహ ఉన్వాదేతి॥ స్థాయిభావసహ

కారిత్వేనోపాధినాసంచారిత్వంగసాస్వాదనిమిత్తత్వేనోపాధినాఅవ

స్థాత్వంచేతివివేకః॥౮౩॥ మూర్ఛాలక్షయతి మూర్ఛేతి ॥ బాహ్యోన్ది

యాణాంవత్సరాదీనాంనిమీలనంస్వస్వవిషయగ్రహణాభావః - అత

ఏవాభ్యంతరైరవృత్తిఃశూన్యాంతఃకరణత్వమిత్యర్థః॥ ఉదాహరణి చింతితీపత్తితి ॥ శూన్యాయాః చింతయాశూన్యాంతఃకరణాయాభిత్వార్థః - అత్రమూర్ఖాయా మోహోభ్యసంచారిసమానయోగ త్మేషుత్వేనోన్మాదాదివదుదాహరణాతదేశార్హత్వేపిష్టధగుదాహరణం చమత్కారవిశేషద్యోతనాయేతిర్ద్రష్టవ్యం ॥౨౪॥ అథరసవిశేషానుదితోద్దేశక్రమానుసారేణాభావపూర్వకంలక్షణోదాహరణాభ్యాండర్యయతి॥ అథేత్యాది నా॥తత్రసంభోగస్యావాంతరవిభాగాభావేహేతుమాహ సంభోగస్యైతి॥౨౫॥ఉదాహరణి రహితీతి ॥ రహఃప్రత్యాసన్నే కిజనముపగతే-హృ

మీలనాత్ ॥యథా॥ చింతితీ చింతితీ దంతు హిలలంతి మిలంతీప ॥ కరణాభిబాహిరాభిసతి అంభతరవి సుంతాపీ॥భాయా॥చింతయంత్యానరేం ద్రంద్రీష్టుం హృదయస్థితం మృగాత్మ్యఃకరణానిబాహ్యోనివిశంతేఅభ్యంతరమపిశూన్యాయాః॥౨౪॥అథశృంగారః॥సద్వివిధః ॥ సంభోగోవిప్రలంభశ్చేతి ॥ సంయుక్తయోస్తుసంభోగో విప్రలంభోవియుక్తయోరితిశృంగారతిలకే ॥ సంభోగస్యపరస్పరావలోకనసంభాషణాలింగన ముంబవాద్యనేక వ్యాపారకయత్వేనానంత్యాదేకవిధత్వేనగణనాకృతా॥౨౫॥యథా ॥ రహఃప్రత్యాసన్నేహృదయదయతేరుద్రస్యవతో నిష్పత్తా మావాజ్ఞావిరళమపిలజ్జావిలసితం ॥ కిమస్యతైగోప్యంబహిరబహిరానందమ

దయదయతేప్రాణవల్లభే-మానఃకొపవిశేషః-స్త్రీణామీర్ష్యాకృతః కోపోమానోన్మాదసంగినిప్రియ ఇతిలక్షణాత్ - తస్యాజ్ఞాతత్పరవశత్వమిత్యర్థః - లజ్జావిలసితమపివిరళంనిష్పత్తమిత్యర్థః - సురతపమయే స్త్రీణాం ప్రాగల్భ్యభూషణత్వాదిభావః - అత్రవిసృంభవిహారఃరోధివోర్లజ్జామానయోర్నిష్పత్తికథనాదున్మర్యాదోపహర్షస్సంపృక్తఇతినూచ్యతే॥తత్ఫలమాహ॥కిమితి॥అవక్తవ్యంతేనాస్తీత్యర్థః-బహిరబహిరానందమస్యః-విగళితవేద్యాంతరత్వేనాపరిచ్ఛిన్నానందమయిత్యర్థః॥ అతఏవాతొకింయంత్రరావేగోదుర్నిశ్చయస్వరూపఇత్యాహ కొపేతః॥కింబహునాత

హానిమానయోసాస్మి మరస్యం సమజనీత్యాహా||సృషేజేతి || ఏ కాంకరోతపి
 కయతి-నీకశబ్దాత్తత-రోతీతిన్యంతా ద్వర్తమానసామీప్యే వర్తమానవ
 జ్వేతివర్తమానప్రశ్నయః - అత్ర హృదయ దయితపదోదితేనాలంబన
 విభా వేనరహశ్శబ్దసూచితైరుద్రీపనవిభావైర్మాననివృత్తివ్యంభైర్వర్షాది
 వ్యభిచారిభిరనురక్తిసంధైస్తనంభాదిభిరనుభావైశ్చ పరిపోషంపాప్రొర
 త్యాఖ్యస్థానియభావశ్శృంగారతామంగీచకారేతివేదితవ్యం ||౮౬|| వి
 ప్రలంభంభజతే||విప్రలంభశ్చతి ||౮౭|| తత్రాద్యంలక్షయతి అభిలా
 షశ్చతి || అయోగపూర్వానురాగాద్యపరపర్యాయో విప్రలంభవిశేషాభి
 లాషశ్చశృంఖలః ఉదాహరతి అన్యోన్యేతి||అన్యోన్యభాషణ మిష్టేలాపరూ
 పంతతోసంగవిలాసగోష్ఠీ నర్తకథాప్రసంగశ్చత్యర్థః- సార్థంశయ్యాస

సృణుస్తరావేశఃకొపిప్రియసఖిసృషేజైకయతిమాం ||౮౬||
 విప్రలంభః పునరభిలాషేర్ష్యావిరహప్రవాసహేతుకత్వేన
 చతుర్విధః ||౮౭|| అభిలాషోనామసంభోగాత్ప్రగనురా
 గః || యథా || అన్యోన్యభాషణమసంగవిలాసగోష్ఠీశయ్యా
 చసార్థమపదానిమనోరథానాం । ప్రేమానుబద్ధ ముదయద్భ
 హుళానురాగంలభ్యేతరుద్రన్మవతేరవలోకితంవా || ౮౮. ||

హాశయనంచేత్యర్థః-సంజ్ఞాయాంసమజనీత్యాదినా కృత్రత్యయః - అత్ర
 య్యపిశేరతేత్రేశ్యధికరణవ్యుత్పత్త్యాశయ్యాశబ్దఃఖట్వాపరోనశయన
 పరః- తథాపిభృత్యాదిశబ్దవదత్రాపిహావానువృత్త్యాభావాద్ధత్వ మప్య
 భిమేనేకవిరిత్యనుసంధేయః-మనోరథానా మపదాన్యస్థానాని - అవిష
 యాశ్చత్యర్థః || మనోరథవిషయమాహ ప్రేమేతి || సప్రేమాయచ్చిహో
 యూనోర్నిరూఢంభావబంధనమిత్తుక్తలక్షణేన ప్రేష్టానువిధ్యం యుక్తం
 తథాఉదయన్నుద్రీప్యమానోబహుళానురాగోయత్రతత్తథోక్తంరాగో
 నువృత్తివిచ్ఛిన్నమనురాగఉదాహృతశ్చతి- రతే రేవావస్థావిశేషఃప్రే
 మాదయశ్చత్యుక్తంరసార్థవే-అంకురపల్లవకలికాప్రసూనఫలభాగభాగ
 యంత్రమశః । ప్రేమామానస్సేహః ప్రణయోరాగోనురాగశ్చేత్యు
 త్తైః-ఏతాద్యశమవలోకితంవా-లభ్యేత-ప్రార్థనాయాం లిజ్ || ౮౮ || ఈ

ద్వైవిప్రలంభంబక్షయతి॥ నాయకస్యతి॥ స్వప్రియస్యాన్యసక్తభావా
 న్నయికాంతరాసక్తత్వాద్దర్శనశ్రవణానుమానైరుపలభ్యా దితశేషః -
 అన్యథేద్వైవిప్రలంభయాదిభావః - చిత్తవిక్రియా ఈద్వైవిప్రమానరూపేభ్య
 థః-అతపవోక్తం దశరూపకే-స్త్రీణామీద్వైవిప్రతఃకోపోమానో న్యాయం
 గినిప్రియేశులేవానుమితేకృష్టే-ఈద్వైవిప్రకోపస్స ఉచ్యత ఇతి- అతపవా
 యమీద్వైవిప్రలంభః-స్త్రీణామేవనపురుషాణామిత్యుక్త్యం - తదుక్తం
 హేమవందెణ- ఈద్వైవిప్రమానః-స్త్రీణామేవేతి ఉదాహరతి ॥ లక్ష్మీరితి॥
 అత్ర నేత్రాననభావ్యావాసిన్యః శ్రీవాణీధరణ్యో యథాక్రమం త్వదా
 లోకనసంభాషణలీలాకర్షణాని ప్రతిబద్ధంతికాకతినాథోయం పునర్నత
 థాకితవఃతస్మాన్నతప్రమానః కార్యభిక్ష్యథః- కైతవా భావోత్త్ర నాయక

ఈద్వైవిప్రమాన నాయకస్యాన్యసక్తభావాచ్చిత్తవిక్రియా॥
 తయావిప్రలంభోయథా ॥ లక్ష్మీరస్యవిలోపసాక్షివసతిస్సే
 ద్వైవిప్రదాలొకనేవక్త్రస్థాచసరస్వతీ ససహలేసాకంత్వ
 యాభావణం | లీలాకర్షణ విఘ్నకృత్వయమహీ బాహుస్థి
 తాకాకఃకోటిం దేనహికైతవానిసుభగేమానేన కింతావ్య
 సి ॥ ౮౯ ॥ విరహానామలభ్యసంయోగయోరూర్నయికానా
 యకయోః కేనచిత్కారణేనపునః సమాగమకాలాతియేషః॥
 యథా ॥ అంగేషుజీర్ణేషువిభూషణానాంవ్యత్యాసమార్గోపి

విశేషవాచినానుభవశబ్దేనసూచ్యతే-తల్లక్షణముక్తంభావప్రకాశే - స
 పత్నీసఖదంతాదివిహ్వలయస్యనదృశ్యతే | విస్తార్యమాణమానేర్వ్యస్సు
 భగస్సోభిధీయత ఇతి- అతపవభారవిణాఘృతం - కఃప్రియేసుభగమానిని
 మాన ఇతి ॥ ౮౯ ॥ విరహవిప్రలంభంబక్షయః॥ విరహ ఇతి ॥ నాయకయోః
 స్త్రీపుంసయోః - కేనచిత్కారణేనేతి అవిద్యమానపవాన్యాసంగ ఇతిభా
 వః - నాయకయోర్నిర్మితి విప్రయోగః - ప్రణయమానాపరపర్యా
 యోవిరహవిప్రలంభ ఇత్యర్థః - తదుక్తంరసమంజర్యాం - పరస్పరమా
 జ్ఞోల్లంఘనప్రణయమాన ఇతి - ఆయంపునర్వయో రపిభవతి ॥ తత్ర
 స్త్రీవిరహముదాహరతి॥ అంగేష్యతి ॥ వ్యత్యాసమార్గః అంగులీయకా

దీనాంకటకాదిస్థానేషుధారణాదివిభావః - ముహూర్తశోభితనంతరము
తికార్ణ్యసంభవేన తత్రాపితేషామనవస్థానాదివిభావః - పరికర్తృరీతిఃప్ర
సాధనప్రకారః । కిమన్యదితి ॥ కార్యాంతరస్య వృథావిలంబనహేతుత్వా
దివిభావః - ఏవంపుంవిరహేష్యదాహార్యం ॥ ౯౦ ॥ ప్రవాసవిప్రలం
భంలక్షయతి యూనోరితి॥ఉదాహరతి ॥ సెన్యతి ॥ నిఖలేతరభూపా
లవద్విరరుద్రంస్వప్రియా అపి సేవంతాంనామ - అకింవనై రప్యాదర
ణీయేషూత్సవదివసెష్వపి లెనోదుర్లభా అభూవన్నితియా యామహాభి
త్యర్థః- ఇత్థమనులపంతీనామితిశేషః - దివసాయుగంతి-యుగకల్పాభవం
తీత్యర్థః-యుగప్రాప్తిపదికాదాచారక్విబంతా ద్వర్తమానేలట్ - రా
త్రయస్తుదురతివాహపవేతిభావః ॥ ౯౧ ॥ త్రిధారసాభాసశ్చత్వక్తం-

ముహూర్తశోభి । సఖ్యస్తదాస్తాంపరికర్తృరీతి రాసీయతాం
రుద్రస్వవశేషస్యత్ ॥ ౯౦ ॥ యూనోద్దేశాంతరవృత్తిత్వం
ప్రవాసః । తేనవిప్రలంభోయథా ॥ సెన్యోస్తురుద్రస్వపతి
ర్నిఖలైర్నిపాలైరభ్యుత్సవేషుసులభానహివల్లభానః । ఇ
త్థంకళింగ సువృశాం విరహోర్జితాపా దంగానియాంతితను
తాందివసాయుగంతి ॥ ౯౦ ॥ రసాభాసోయథా॥ప్రాసాదగ
ర్భవలభీషుకపోతపాశ్యాంపారావతీరమణచుంబిత చంచు
కోటిః॥ఆవిర్భవత్సరతకూజితరక్తకంఠీమాలోక్య కాంతివిభు
స్త్రితమాతనోతి॥౯౧॥భావోదయోయథా ॥ ముగ్ధకేస్తవవ

తత్రతిర్యగ్గతముదాహరతి ॥ ప్రాసాదేతి ॥ వలభీషుగోపానసీషుకపో
తపాశ్యాంవిటంకేచ-రమణచుంబితచంచుకోటిం - అతపవావిర్భవత్సర
తకూజితామయతోద్భవ్యణితాం - రక్తకంఠీం మధురస్వనాం - ఆ
త్రతిరగ్యోపారావతయోఃకలాకాలాభావేన తదీయశృంగారస్య వి
భావాదిపరిపూర్త్యభావాదాభాసత్వంరప్తవ్యం-రసపవాయంనాభా
సశ్చికికేచిత్ - తదుక్తంవిద్యాధరేణ- విభావాదిసంభవోహిరసంప్రతి
ప్రయోజకోనవిభావాదిజ్ఞానం తతశ్చతిరగ్యమప్యస్తైవరసశ్చితి - భే
దాంతరాణాముదాహరణమన్యతోవగంతవ్యం ॥ ౯౨ ॥ భావోదయము

దాహరతి ముగ్ధభితి॥ముగ్ధేపంఠిరితిసంబోధ్యసభివృద్ధితి ॥ అథనాయి
కొత్తరమాహ మనోజన్యైతి ॥ శపకవిశేషేణసభిమత్రప్రత్యాయయతి
శపభితి॥ శపడిపాలంభనభిత్వాత్సనేపదం - వాచాశరీరస్పర్శసముపాలం
భితివృత్తికారః-శ్లోఘహస్తైఃత్యాదినాసఖ్యాభితి సంప్రదానత్వాత్స
తుర్థి॥పునస్సఖ్యాహ తస్యేతి॥ అస్త్రమనసి-తస్యమనోభువః ॥ నాయకౌ
ప్రతివక్త్రీ అపరమితి॥జన్మభూమిస్నేహాదస్యకౌ మపినాస్తీత్యర్థః ॥ కా
మస్తావదాస్తాం ద్వితీయఃకభితిసభివృద్ధిః కోన్యభితి॥ తస్య గ్రీవింబాద
స్యః కోపినాస్తీత్యుత్తరమాహ తదితి॥పునస్సఖ్యాహ సపుణ్యభితి॥జానాసి

ర్తతేహృది మనోజన్యైవనాన్యశ్శపే సఖైఃకన్యకీనామ్రకా
ర్యమపరంకించన్తసద్దాదరః॥ కోన్యస్తస్య గ్రీవింబవివేకపుణే
జానాసికామాధికఃప్రియానురక్తిపస్తపతికథితా నమూ
ననాభూద్వధూః॥అత్రలజ్జాయాఉపయః ॥౯౩॥భావశమో
యథా ॥ లక్ష్మీప్రస్వంపురుషోత్తమస్తవవతిః శ్రీకీరధుద్రోస్య
పఃస్పష్టాన్యమంబుజవిష్టరస్యసదృశోర్యోగశ్చిరా త్సంభృతః
తస్మాత్కృత్రిమమప్యసాంప్రతమిదం వాంఛైమనస్యం మా
నాగిత్యాశింప్రణతాంఘ్రికృవికస ద్వక్త్రాంబుజామాః॥
అత్రకొవస్యప్రమళః॥ ౯౪॥భావసంధిర్యథా ॥ ప్రతాపరు
ప్రస్యదిగంతజైత్రయాత్రాప్రభూతైః పటహప్రణాదైః
ప్రియానులాప్తైశ్చతథాభటానారోమాంచవర్షావృతమం

ప్రతారణప్రకారమితిశేషః-నన్రూననాలజ్జయేతిభావః ॥ ౯౩ ॥ భావ
శాంతిముదాహరతి లక్ష్మీరితి॥అంబుజవిష్టరస్యకమలాసన్య-సదృశోస్స
మానయోః - తస్మాత్ - వాంఛువయోఃవైమనస్యంమనాగల్పంకృత్రి
మంబాహ్యమపీత్యర్థః-అసాంప్రతమయి క్తం-యతోనపునరేతి- గతంచ
తురంవయభితిభావః-ఇత్యుక్తైర్వితీశేషః - ప్రణతామాశింసఖింవిలోక్య
వికసద్వక్త్రాంబుజాభుక్కుటివైవర్ణ్యాచకోపానుభావాపగమాదిత్యర్థః
కొవశ్శాంతభితిభావః॥౯౪॥భావసంధిముదాహరతి- ప్రతాపేతి॥ ప్రియా
ణాంప్రియసినామనులాపైరనురాగతరంగితై స్తతాగ్లోచితవచనా

మ్రేడితై శ్చ-అత్ర పరస్పరవిరుద్ధవీరశృంగారా శ్రితయోర్నానయోస్సపి
ర్ధయా సంబంధకథనాద్భావసంధి రేవచర్వణా స్పృశమిత్యర్థః ॥ తదేతదా
హ-అత్రేతి ॥౯౫॥ భావశబలతాముదాహరతి ॥ ౯౦దంత్యైతి - ప్రాప్తకా
లేలోక్ - అద్యులక్ష్యసంరణావసరఇత్యర్థః - అసేనాకార్యకణమూ
లాలజ్జావృజ్యతే ॥ ప్రియతమఇతి అత్ర ప్రీయసౌలభ్యే కింవాభాగ్యంనిమి
త్తమిష్యూహకథనాద్విమర్శములాంబితరః-అనుమతమితి ॥ అత్రకిమర్థం
వా గురుజవానుమతిర్నాభూదితి కార్యణ్యోక్త్యైదైన్యంభ్యవ్యతే - ప్రి
యానయనాథం కావా సఖిప్రేమ్యత ఇతి సహాయాన్వేషణేనానుభావేన
ప్రారబ్ధకార్యానిర్వహణములాంబిషాదోవృజ్యతే ॥ కిమితి ॥ ప్రసద్దమితి -
స్వదుర్విసితత్వవై భవమితి శేషః - అత స్తన్నులానర్థోత్పేక్షియాలక్షణా
శంకేయమితి భావః ॥ అవిరాదితి ॥ స్వఃస్వకీయశ్చందోభి ప్రాయోయ

గమాసీత్ ॥ అత్ర వీరశృంగారకృతయోర్నానయోస్సంధిః ॥
౯౫॥ భావశబలతాయథా ॥ ౯౦దంత్యద్వయలప్రీయః ప్రియ
తమోలభ్యస్సఖం కేనవాభాగ్యేనానుమతం నకింగురుజనైః
కావాసఖిప్రేమ్యతే ॥ కింలూకస్యభవేత్ప్రసిద్ధమనిరా త్స్వ
చ్ఛందమంకంకదా రోక్త్యామిస్థిరతాకదాహ్మనిభవేద్యాత

మీనగమణితత్వచ్ఛందం-స్వేచ్ఛయేత్యర్థః- అంక. ప్రియస్యేతి శేషః
అత్ర కాలాక్షమత్వలక్షణమకాత్మ్యంప్రతీయతే ॥ స్థిరతేతి- అత్ర హృద
యశ్చైర్యాకాంక్షయానై స్పృహ్యలక్షణాధృతిరవధార్యతే - యాతవ్యో
భిసరణీయవపిప్రియఇత్యనేనతత్వనిర్ధారణాత్పికా వతిరితి ॥ అత్ర లజ్జా
దీనామహానామపిభావానామనోన్యోన్యోపపదకలయాసమావేశా ద్భావ
శబలతేత్యర్థః- అత్ర లజ్జావితరేణబాధ్యతే - దైన్యంవిషాదేన-శంకా
జౌత్సుక్యేన - ధృతిర్న త్యేత్యేవమనోన్య నృ బాధ్యబాధకభావేన న్వంద్వ
శోభవంతి భావశబలతాంతతోగత్వానులేరేవ పాగ్ధాన్య మాదధా
నావరమాస్వాదస్థానమిత్యర్థః-తదేతదభి సంధాయాహ అత్రేతి ॥ అ
త్రానాదేరప్యేత్సుక్యస్యాదిత్వేనో పాదాన మన్వేషా మాత్సుక్యజీవిత
త్వసూచనార్థమిత్యనుసంధేయం- అత్ర లజ్జాదీనామభిసరణ విరోధిత్వా

ద్వాభ్యత్వం వితరాగీనాంతుతదభావాద్వాభ్యధకత్వమితి వివేకః - నను-ప్ర
త్యుశనాద్ధిపంకస్యదూరాదస్పర్శసంవరమిన్యాయేన లజ్జాదీనాంబాధ్యా
నామనుపాదానమేవశ్రేయశ్చితిశంకనీయం - విరోధినా మపిరసాదీనా
మాధికారికరసదాధ్యాత్వమంగత్వేనోపనిబంధనవదత్రాపి తదుపాదాన
స్యన్యాయ్యత్వాత్ - తదుక్తంభస్యాచారైః - వివక్షితేరసెల్బప్రతి
ష్ఠేతువిరోధినాం । బాధ్యానామంగభావంవాప్రాప్తావాముక్తిరచ్ఛలే
తి-అతోక్తభావోదయాదీనాంరాజానుగతవివాహప్రవృత్త్యభ్యుత్పత్తు
దాచిదంగిత్వమవ్యంగీక్రియతే - తదుక్తంకావ్యప్రకాశే - ముఖ్యే
సేపితేంగిత్వంప్రాపువంతికదావనేతి ॥ ౯౬ ॥ భావమేళనవిసంగ
రసమేళనమపుదాహర్తుంప్రతిజానీతే అభేతి॥ తత్త్రిశృంగారసంకీర్ణం
కరుణముదాహరతి॥ఆసన్నశ్చితి॥వ్యాఖ్యాతమేతత్కావ్యప్రకరణే (౧౦)

వ్యవపియః॥అత్రోత్సుక్యాదీనాంశబలతా ॥ ౯౬ ॥ అథర
ససంకరస్యోదాహరణం ॥ తత్త్రిశృంగారకరుణయోస్సంక
రోయథా॥ఆసన్నేపిమహిమన్వనశ్చితి ప్రాగభిహితఃశ్లోకః
౯౭॥అథరౌద్రబీభత్సయోస్సంకరోయథా॥ పీత్వామాంసో
పదశమిత్రప్రాగభిహితఃశ్లోకః॥పవమగ్యదపియథాసంభవ

మగ్యమక్రైశిక్యదాహరణే ॥ ౯౭ ॥ బీభత్ససంకీర్ణం రౌద్రముదాహరణ
పీత్వేతి॥వ్యాఖ్యాతమిదమపినాటకేత్పతీయేంకే (౩౩) అత్రోదాహర
ణద్వయే ద్వయోః కరుణరౌద్రయో ర్విశ్రాంతిభామత్వేన చర్వణా
యాంప్రథమభావిత్వా త్ప్రధాన్యేనాంగిత్వం శృంగారబీభత్సయో
స్తమపసాగరకత్వేనాంగత్వమితివివేకః - అతవోక్తంభావప్రకాశే-
రసాఃకార్యవశాన్సర్వేమిళంత్యేవరస్పరంప్రథమయోరసః ఖ్యాతః
సప్రధానోభవివృత్తితి - నన్వయమంగభూతోరసః పరిపోషమప్రాప్తః
ప్రాప్తోవా-నాద్యః-రసత్వవ్యాఘాతాత్ - నద్వితీయః-ఉపసాగర్యత్వే
నాంగత్వభంగాత్-తస్మాదయక్తారససంకరవాచో యుక్తిరితితేవైషం
పరిపోషలాభేపికస్యచిత్కదాచిదుపసాగరత్వేనాంగత్వాంగీకారాత్ -
తదుక్తమభినవగుప్తాచారైః-సంభూతాగ్నిపి రసాంతరాః స్వభా

వాదిసామగ్రింస్వావస్థాయాం యద్యపిలబ్ధపరిపూర్ణ చమత్కార
గోచరతా. ప్రతిపద్యంతే తథాపి సచమత్కారస్తావత్కేవ పరితుష్యన్న
విశ్రాంత్యతి కింతుచమత్కారాంతరమనుభావతీతి - అంగాంగిభావేన
ర్వత్ప్రయమేవభంగ్యంగీకరణీయా-తమక్తమాచార్యైః - గుణఃకృతా
త్వసంసారః ప్రధానమనుషజ్యతే । ప్రధానస్యోపకారేహి తథాభూ
యసివర్తత ఇతి॥ తచ్చాంగత్వంస్వాభావికంరూపకాదిబలా దారోపితంచే
త్యాదివిశేషాస్త్యన్యతోద్రష్టవ్యాభిప్రాయేనాహ ఏవమితి ॥ ౯౮॥ అ
యం దరసోలౌకికాలౌకికభేదేనద్వివిధః-తత్రాద్యః కదలీరసాలాది ఫలా
స్వాదజస్వానందసదృశఃకార్యశ్చ-ఇతరోబ్రహ్మసంపదన బ్రహ్మచారీ నిత్య
శ్చ ॥ తత్రాద్యస్యాశ్రయమాహ అతేగ్రీతి ॥ రసోలౌకికః - నాయకౌ
సుకార్యోరామాదిరాశ్రియోయస్యసతతోక్తః - ఏవకార ఆశ్రయంత
రవ్యవచ్ఛేదార్థః-యద్యేవంసామాజికానాంపాదఃపున్యే నాభినయావేక్ష

ముదాహార్యం ॥ ౯౮ ॥ అత్రరసోనాయకాశ్రియఏవ యదిప
రంపుణసటచేష్టయాతథావిధకావ్యత్రనణబలేనచ సామాజి
కైస్సామైద్భావ్యతే - తదాపరగతస్యాపిగతస్యసమ్యగ్భా

ణకావ్యత్రనణకాతుకమున్నతచేష్టితంస్యాదతిఅహ యదిపరమితి॥ శిల్ప
విన్నాయకాదీనాంతాదాత్మ్యపత్తిభావకః। చతుర్థాభినయాభిజ్ఞో నటో
భావాదిభేదవిదిత్యుక్తలక్షణస్యనిపుణస్యనటస్యచేష్టయాభినయేన తథా
విధస్య గుణాలంకారపరివర్తనరసోల్లసితశబ్దార్థసంఘటనాత్మకస్యకా
వ్యస్యత్రనణబలేన-సమాజస్సభాతత్రసమవేతాస్సామాజికాఃరామాది
తన్మయీభవనయోగ్యమనసాఃభావకప్రేక్షకాద్య పరపర్యాయా స్స
హృదయాభిప్రాయః- సంచూర్వాదజేస్సమూహవాచినోఘటంతాత్ స
మవాయాస్సమైతీతికన్పిత్యయః- తైర్యదిపరం సామైద్భావ్యతేకేవ
లంస్వసంబంధితేనానుసంధీయతేచేదిత్యర్థః- తన్నిపుత్తాద్భావనందద
గ్భవేతాత్రివిధవత్త్రివిధానందఉదేతీతిభావః - అతఏవోక్తంభావప్రకా
శే-యస్తుప్రేక్షాతుష్టిమాపిన్నోశోకశోకముపైతిచ । కొదేక్రుద్ధాభయే
భీతుస్సశ్రేయఃప్రేక్షకఃస్త్యుతఇతి ॥ సకేవలంతత్రతావన్నాత్రం - కింతు

విశేషోఽస్యస్త్రీత్యాహః పరగతస్యేతి || భావనావిశేషాదానందవిశేషాయుక్తవేతిభావః || అథలౌకికరసస్వాత్రయమాహ || అథవేతి || మాలత్యాదిశబ్దభ్యుత్పత్తిభిసయవేశాయానటాదిసముచ్చారితైభ్యోఽశిష్టకావ్యగతేభ్యుత్పత్తిర్థః - యోషిస్తాత్రప్రతీతౌ నతుమాలత్యాదివిశేషాల్లేఖనేత్యర్థః - ఏవమన్యత్రాపిరప్తప్రయం - స్త్రుత్యాహాథేనేతి సామాన్యప్రతీతౌ విశేషస్మరణమనయోరవిసాభావమూలమిత్యనుసంధేయం - ననుసామాజికానాంత్రాయమాణమాలత్యాదివిశేషపరిహారేణ స్వాభిలషితనాయికాస్త్రుత్యేకీకరణమాణమితిసశంకనీయం - కావ్యాదౌవిశేషాణామవివక్షితత్వాత్ - నహిమహాకవిభిర్వాల్మీకిప్రముఖైరివభ్యానదృష్ట్యురామాదీనామవస్థాః ప్రాతిస్థికానిరూప్యంతే - కింతురామాదికమాశ్రయతయా పరికల్ప్యస్వప్రతిభాప్రభావలభ్యాస్సగ్ధసాధారణాశ్చితి - తదుక్తంపల్నహస్రీకారేణ-విభ్యశ్చసామాన్యగుణయోగేనరసానిష్ఠవ్యంతర్యితి - తర్హితై

వనయాపరశ్రుగరితశయానందజననమవిరుద్ధం || అథవామాలత్యాదిశబ్దభ్యో యోషిస్తాత్రప్రతీతౌ రావణాదిశబ్దభ్యశ్చ తుమాత్రప్రతీతౌచ స్త్రుత్యాహాథేన తత్తద్యోషిద్విశేషే.

రసి విశేషమాత్రంవిహాయ సామాన్యమేవకిమితిసోపాదీయతఇతి నవాచ్యం-విశేషాపాదానేనైవశ్రోతృణామాస్వాదసంభవాత్ - తదుక్తం - క్రీడతాంమృత్యుయ్యైర్వద్వద్బలానాంద్విరదాదిభిః । స్వేచ్ఛాహిస్వదతేతద్వచోఽన్యతానాన్లునాదిభిరితి-యోషిద్విశేషణేతి నాయకనయనాంతావలోకననిర్వేదాదీనామప్యవలక్షణం - యోషిస్తాత్రేణరసనిష్ఠతైరభావాత్ - ననుభవంతునామస్త్రుతాః స్త్రీపుంసాదయఃకథంతైరసనిష్ఠైఃకథంవారసస్యసామాజికాశ్రయత్వమితిచేత్ - ఇదవత్రానుసంధేయం - సామాజికాస్త్రావత్సూర్వలౌకికనాయకానురాగాద్యనుమానేన సంస్కృతహృదయాః కావ్యాదిశబ్దమహిమ్నూరామాదీనామాన్యాత్మనాస్వసంబంధిత్యైభావయంతి- తెజభావితా భావకమనోంగణేవర్తమానవదవభాసంతే- తదుక్తంభర్తృహరిణా శబ్దోపహాసరూపాంస్తాకబుద్ధిర్విషయతాంగతాకప్రత్యక్షమివకంసాదీక సాధనత్యై

ననున్యతతి కంసాదీనాంప్రకృత్యరూపమివశబ్దోపహిత రూపమన్యధాక్రి
యాకారీత్యర్థః - నచసీతారామాదీనాంస్వస్త్రీపుంసతయాభావనాద
నాచిన్యం-తేషాంజనకదశరథతనయత్వాదిపిశేషపరిత్యాగేన స్త్రీపుంస
మాత్రానువాదిత్వాదిత్యుక్తత్వాత్ - తేచస్త్రీపుంసాదయోలొకికా
పవ కావ్యాభినయముఖనవిభావాదిపదాభిధాన రాజ్యాభిషిక్త భావకై
ర్భావ్యమానాస్సంతో ముద్రాముద్రితన్యాయేన తదంతఃకరణప్రతిబిం
బితాస్సామాజికనిష్ఠాభవంతి- రత్యాదయోపి లొకికాపవైవవిభాస్సం
తఃస్థాయీభావసామ్రాజ్యమూర్ధాభిషిక్తాభవంతి- తేమీవిభావాదయస్స
ద్వేపిచిత్రతురగన్యాయేనసమ్యజ్జిక్త్యాసంశయ సాదృశ్యప్రతీతి నిలక్షణ
చర్వణాదిశబ్దవాచ్యాలోకికశబ్దప్రతీతివిషయత్వా దలొకికాపవ - తన్ని
ష్పాద్యత్వేనాలోకికస్వరసన్య సామాజికాంతఃకరణప్రతిబింబిత స్థాయి

ణానుకార్యేణసామాజికాశ్రయత్వమపినవిరుద్ధం! నటస్యాను
కరణమాత్రసరతయానైవరసాశ్రయయోగ్యతా! తస్యభా
వకత్వాభ్యుపగమేపిసామాజికత్వమేవ । అనుభావాదీనాం
ప్రకాశనంతుశీటౌభ్యాసపాటవేనైవఘటతే! రసాదీనాంప
రస్పరఃరోధేపి కవిప్రాధోక్తిసమాశ్రయణేనైకత్రసమా

పరిణామత్వాత్సామాజికాశ్రయత్వం- అస్తిన్నధైవ్యధృష్టసంవాదః ప్రకర
ణాంతేవత్కృతే । తదేతదభిసంధాయాహ సామాజికాశ్రయత్వమపినవి
రుద్ధమితి- అపిశబ్దఃసూర్యోక్తలొకికపక్షంసమన్వీనోతి - సపునరలొకిక
వైవాశ్రయాంతరంఅసంభావితత్వాత్- ఆశ్రయాంతరమాశంకమా
నస్తావదేవంప్రక్ష్యన్యః-ఆశ్రయః కిమనుకార్యోనుకర్తావా- నాద్యః-అతీత
త్వాత్-నద్వితీయశిష్యాహ-నటస్యేతి ॥ అనుకరణమాత్రసరతయాఅభిన
యాభినివిష్టదిత్తత్వేన - ననుకదాచిద్రామాదితాదాత్మ్యానుసంధా
నాత్సామాజికత్వమనుభవతోనటస్యాగంధపరాధీనస్యకథనభినయప్రకా
శసమతతహ-అనుభావాదీనామితి॥ననుతత్రతత్త్వరసాంతంసమాపేశోనక
థఃప్రకృతరసభంగహేతురతతహ-రసానామితి॥అపిశబ్దాదవిరోధేకిమువ
క్తవ్యమితిభావః-ప్రాధోక్తిసమాశ్రయణేనేతి-రసానాంవిరోధోన్ము

నూవాకస్యచిదగీర్వాంగీకారేణేతరేషాంపరిపాతా భావాన్నాస్తివిరో
ధఇతికవిసమయాశ్రయణాదిశ్యధః-శదుక్తంధ్వన్యాచార్యైః - అఽవిరోధీ
విరోధీవారసోఽనిరసాంతరేపరిసోషణసేతవ్యస్తదాస్యాదవిరోధితేతి
సకేవలమువిరోధఃప్రత్యుతతథాపధేవిషయసహృదయానాం ప్రస్తోదాతి
శయపవేత్యపితత్రేవోక్తం॥౯౯॥ఏకత్రప్రబంధేవావాక్యేవారసవిరోధ

వేశోనవిరుద్ధః॥ ౯౯॥ విరోధక్రమఃశృంగారతిలకేకధితః॥ శృం
గారవీభత్సరసాతథావీరభయానకా । రౌద్రాద్భుతాతథా
హాస్యకరుణావైరిణామిథః ॥ రసాద్రసోత్పత్తిరపిమతా ॥ త
థాచోక్తంశృంగారతిలకే ॥ హాస్యభవతిశృంగారాత్కరు
ణోరౌద్రకర్తృణః । అద్భుతశ్చతథావీరాద్వీభత్సవృభయా
నకః॥ ౧౦౦ ॥ వ్యభిచారిభావానాంతత్తద్రసానుగుణ్యమేవం
ప్రతిపాదితంశృంగారతిలకే ॥ తథాహి ॥ శంకాసూయాభ
యంఘ్రానివ్యాధిశ్చింతాస్తృతిర్ధృతిః । ఔత్సుక్యవిస్తయా
వేగావీహోన్మాదామదస్తథా ॥ విషాదోజడతానిద్రావహి
ణ్ణాచాపలంమృతిః । ఇతిభావాఃప్రయోక్తవ్యాఃశృంగారేవ్య
భిచారిణః ॥ శ్రమశ్చపలతానిద్రాస్వప్నోఘ్రానిస్తతైవచ ।
శంకాసూయావహిణ్ణాచ హాస్యభావాభవంశ్యమి ॥ సం
తాస్రిసోమరణందైన్యంఘ్రానిశ్చైవనభయానకే । అపస్తారోవి
షాదశ్చభయంరోగోమృతిర్నదః । ఉత్సాహశ్చైతివిజ్ఞేయాభా
వావీభత్ససంభవాః ॥ ఆవేగోజడతామోఽఘ్రాహర్షణంవి
స్తయఃస్తృతిః । ఇతిభావానిబద్ధవ్యాగసజ్జైరద్భుతైరసాదై

క్రమంసంస్తుతివ్యాజేనాహ-శృంగారే॥ ప్రసంగాచ్చుంగారాదిభ్యోహం
స్యాదీనాముత్పత్తిమాహ రసాదితి ॥ అత్రబాహ్యోధసంబంధస్యయథా
యోగంసత్వరజస్తమోహంకారసహితస్య మనసోవికారపితేహః శృం
గారాదయః ఏతేభ్యపవనత్వరజస్తమోహంకారేషు యథాయోగమా
వాపోద్ధారసహితేభ్యోహంస్యాదయఉద్బద్ధంతిఇతినారదాదయః - వా
సుకినాన్త్ర విశేషోభావప్రకారేర్నప్రవ్యః ॥ ౧౦౦ ॥ అథవ్యభిచారిభావా

నాంవ్యవస్థామాహ॥ వ్యభిచారిభావానామిత్యాదినా ॥ ౧౦౧॥ అథరస
వదాద్యలంకారపిచారమారభతే ॥ రసశ్చతి॥ వాక్యార్థత్వేనప్రథానభూ
తశ్చత్యర్థః-సంపూర్ణఃస్వస్యవిభావాదిసాహగ్రీవరిపుష్టః - రసాంతరమం
గభూతం-మహాకవిప్రసిద్ధ్యతి - అంగభూతస్యవిశ్రాంతివిషయత్వాభా
వేనరసత్వాభావేపి మహాకవిభీరసత్వేనవ్యవహారాదిత్యర్థః - వస్తుతస్తు

న్యంబింతాతథాగ్లానిర్నిర్వేదోజడతాస్తృతిః । వ్యాధిశ్చక
రుణేవాచ్యాభావాభావవిశారదైః ॥ హస్తోసూయాతథా
గర్వణ్మత్సాహేమామదపవచ । చాపల్యముగ్రతాచెతిరౌద్ర
భావాఃప్రకీర్తితాః। ఆమర్షఃప్రకిరీధశ్చవితరొధమతిర్ధృ
తః। క్రోధోసూయాథసంమోహఆవేగశ్చోపహర్షణం । గ
ర్వామదస్తథోగ్రత్వంభావాపీరేభవంత్యమీ ॥ ౧౦౦ ॥ రస
స్ఫుర్వోపిసంపూర్ణస్తీరోధతైరసాంతరమితి॥భారతీయోక్త
ప్రక్రియయాద్యప్యేకవివరసప్తథాపిమహాకవిప్రసిద్ధ్యా
రససంకరఃస్వీక్రియతే । తత్క్రిరసాదైరప్రాధాన్యేరసవ
దాద్యలంకారాభవంతి । అన్యంగత్వేనరసనిబంధనేరసవద
లంకారః । భావనిబంధనేప్రేయోలంకారః । రసాభాసభా
వాభాసనిబంధనేఊర్జస్వ్యలంకారః। భావశాంతినిబంధనేస
మాహితాలంకారః। తథాభావోదయాదయోపి । ఏతదలం
కారసర్వస్వప్రపంచేనోక్తం ॥ రసభావతదాభాసతత్ప్ర
శమననిబంధనేరసవత్ప్రేయోఊర్జస్వినమాహితానిభావోద
యభావశాంతిభావసంధిభావశబలతాశ్చవృథగలంకారా ఇ
తిఏతేషాముదాహరణమలంకారప్రకరణేభవిష్యతి ॥ ౧౦౨॥

తదానీమలంకారత్వమేవ రసాదీనామపీతిభావః॥ తదేవవివినక్తి-తత్రై
త్యాదినా॥అత్రరసవదలంకారసోదాహరణంయథా ॥ అయంసరశనో
తహస్తీపీనస్తనవిమదఃసః। నాభ్యూరుజఘనస్పర్శినీవీవిస్త్రింసనఃకరః॥రణ
భువివతితం భూరిశ్రవసోభుజం దృష్ట్వా తత్ప్రేయసీనామయంవిలాపః
అత్రాధికారికస్యకరుణస్యాంగభూతశ్చంగారో లంకారతామాపద్యతే

ఏవమన్యదప్యదాహార్యం || ౧౦౨ || అథప్రతిపత్తిసౌకర్యాధ్యంతరస్వరూపం
 పంజ్జోకత్రయేణ సంస్కృజ్జతి || గుణైః || గుణాలంకారగ్రహణం వృత్తిరిత్యా
 దీనావప్యవలక్షణార్థం - తేషాః శ్రియా సంపత్త్యైకృతపరికరో విజ్ఞానా
 వ్యప్రతిపాదితః విభావాద్యభివ్యక్తత్యర్థః - అతపవస్సురస్సుద్వద్యమా
 నః ప్రాదుర్భావో రసోన్ముఖత్వం యస్య సత్యోక్తః - భావవిభవో రత్యా
 దిస్థాయీ భావవర్గః - ప్రకమంతావతాగ్రవాభినయాభీనివిష్టస్య సామా
 జికస్య రసప్రాదుర్భావసమయే నతే రామాని ప్రతీతిదాన్యముద్వస్య
 తే-తతస్సామాజికానాకార్యహృదయయోరభేదప్రతీతిః - తతస్సామాజి
 కహృదయం నృప్తగీతాదినానావిభవాద్యధమేషాని మజ్జంతే-తతో వేద్యాం
 తరమతిర్విగళిత - తదానీన లోకిణా రసాయోగి వేద్యబ్రహ్మసంకసద్భవ
 స్సృష్టయమేవ చర్వణాస్పదంభవతి - యదాహుః- పాత్యావధధువాగా
 నాస్తతస్సంపూరితేరసే । తదాస్వాదభరై కాగ్రో హృష్యత్యంతస్మఖిః

గుణాలంకారశ్రీకృతపరికరో భావవిభవః స్ఫురత్ప్రాదుర్భా
 వః క్రమగళితవేద్యాంతరమతిః సుఖం వాచుః ఖంవానివిదయ

తూణం || తతో నిర్విషయస్యాస్యస్వరూపావస్థితో నిజః! వ్యజ్యతే స్వోదనకన్యం
 దోయేన తుష్యంతి యోగి నశతి । అదేతస్సర్వం మనసి నిధామహా క్రమ
 గళితవేద్యాంతరమతిరితి - ఇయాంస్తు విశేషః - బ్రహ్మసందానుభవే వే
 ద్యాంతరం కిమపిన స్ఫురతి - రసాస్వాదేతు విభావాదివ్యతిక్తవేద్యాంత
 రనిరాసగతి- తర్హి విభావాదిప్రతీతావఖండానందానుభవః కథమితిచే
 త్సత్యం - ద్రాక్షామధూకఖిర్జూరకాశ్మరై స్సహరూపకైః । తుల్యాం
 శైః కల్పితం పూతం శీతం కర్పూరవాసితం । పానకం పంచసారాః శా
 హతృష్టాని పర్తకమిత్పుక్తలక్షణానానారసకదంబస్వరూపపానకరసన్యా
 యేనేతి బ్రాహ్మః । నన్వానందమూలే శృంగారాదా వస్తునాచుసఖాస్వా
 దః- శోకమూలే పునః కరుణేశకథమేతదిత్యాశంక్యానుకార్యవిషయేయమా
 స్వాదవై చిత్రి నసామాజికవిషయత్యాహ సుఖం చేతి || అత్రాస్య సూ
 త్రస్య శాటకం వయేతిన్యాయేన భావిసింహృత్తిమాశ్రిత్య లోకిణా రత్యాది
 భావశ్లైష్మభంగ్యాభావవిభావ శబ్దేనోచ్యతే - అయం యూనోస్తీప్ర

సయోగ్గుణం లోకకేశ్యం గారాదౌ దుఃఖం కరుణేన విజయతు దృఢం తరో
తు - యోషాం కావ్యానుశీలనాభ్యాసవశాద్విశదీభూతే మనోముకురే వర్ణ
నీయతన్త్రయీభవనయోగ్యతా తపనహృదయ సంవాదభాజ స్సహృద
యా ఇత్యుక్తలక్షణే సహృదయైతు పూర్ణః పూర్వో ర్తరీత్యా విభానాదిస
ముల్లాసితస్సన్నిత్యర్థః - రసభరః పూర్ణస్య భారత్వం యుక్త మేవేతి భా
వః - అమందానందాత్ప్రబ్రహ్మేనంద ఇవ నిరతితయనుఖస్వరూపః పరిణమ
తి । నను యద్యయమానందాన్మృతకకథంశర్వభావకానాం కరుణాన్మకకా
వ్యశ్రవణేతథావిధాన్రథావిధాన్సత్త్వచేత్యైవమదోషః - సంభాగస
మయేన్ద్రీణామధరదంతనాదౌ కృత్రిమదుఃఖానుభావసీతార్థ వదత్రా
ప్యవపత్యైః సుఖపీదుఃఖపమపచారతుష్టమితమితతల్లక్షణాత్ - యద్య
స్యాపి సహజదుఃఖాన్మృతత్వంస్యాన్నకౌపి సామాజికస్త్రప్రప్రవరైత-తత
శ్చకరుణైకరసానాం రామాయణాదీనాముచ్ఛేదప్రసంగస్స్యాత్ - త

తుయూనోస్సహృదయై త్వమందానందాత్ప్ర పరిణమతి పూ
ర్ణో రసభరః ॥ ౧౦౩ ॥ రసోవాక్యార్థస్సన్నిలసతి పదార్థాః పు

స్సాద్రసాంతరవత్కరుణస్యాప్యానందాన్మృతత్వమేవేతి నిరవద్యం - నను ర
సాస్వాదేవి శేషేషాభావాత్కరుణంనవధావిభాగఇతిచేత్సత్యం - యతైకస్య
ప్రబ్రహ్మేనందస్య చంద్రకాంత సోపానపంక్తిప్రబింబితచంద్రబింబమ
పాథిభేదాదనేకధాకల్పనంతద్వదప్రాపివ్యంజుః విభావాదిభేదాద్వస్తత
ఏకస్యాపినానాత్వమితివేదితవ్యం ॥ ౧౦౩ ॥ అతైవంవిభోరసః కావ్యా
దౌకేనకారణేనప్రతియత ఇత్యాకాంత్రాయామాహ ॥ ౧౦౪ ॥ వాక్యార్థ
ఇతి ॥ కవిసంరంభవిశ్రాంతేరసస్సైవ ప్రధానత్వాదితిభావః - తదు
క్తం - కవేర్వివక్షయాంతప్రాధాన్యం పరికల్ప్యతే । భవేత్సవవా
క్యార్థఇతిశ్చియతేబుధైరితి - సచాస్యపదార్థసంసర్గాదిరూపవాక్యార్థవ
స్తతభేదేనవాచ్యత్వంలక్ష్యత్వంవాసంభవతి - అభిధానక్షణయోరత్రా
సవకాశాత్ - తాత్పర్యవిశేషస్త్రవ్యంజనాంతర్యామివేతిప్రతిపాదితం
కావ్యప్రకరణే - అతోయంవాక్యార్థోవ్యంగ్యమివేతివేదితవ్యం - అమీర
సవ్యంజకా విభావాద్యాః పునః పదార్థాః యద్యపివిభావాదీనాంస్వస్వ

వాక్యాపేక్షయావాక్యార్థత్వం-తదుక్తం-స్థాయీవాసాత్వికౌవాపిసం
చారీవాక్యచిత్తాచిత్తభావవాక్యార్థతామేతి తత్తద్భావవిశేషతః
త్యాదినా-తథాపిరసంప్రత్యవాంతరవ్యాపారత్వాత్పదార్థవ్యవహారః
ఏవంచ పదార్థస్థానీయభావాదిప్రతీత్యుత్తరకాలీనస్ఫురణతయా రసో
వాక్యార్థస్థానీయభితినిష్కర్షః ॥ రసంప్రతిభిభావాదీనామవాంతరవ్యా
పారత్వంనిర్వహతి యస్మిన్నితి||ఉచితాంవిశ్రాంతింజగతి - కారకజ్ఞా
పకభావవైలక్షణ్యేనవ్యంజనభ్యసనచర్వణచమతాకరాది శబ్దవాచ్యరస
గోచరజ్ఞానవిశేషపయోగిత్వంభజంతభిత్వార్థః - అతఏవోక్తం లోచనే
విభావాదిరత్రనజ్ఞాపకోనాపికారకః, అపిచతుర్వణోపయోగితి-ఆతవి
వాలోకితత్వమస్మేతిభావః - ఏతచ్ఛాఘటితఘటనసూచకేన కిలశబ్దే
నద్యోత్యతే|అతభితి విభావాదివిశ్రాంతేరిత్యర్థః - భావాఃస్థాయీభా
వాఎవకరిమేణాంకురితకందళితపల్లవితత్వాదిరూపేణసముదితోన్యోన్య

నరమీవిభావాద్యాయస్తీనికలదధితిశ్రాంతిముఖితాం । అ
తోభావాఎవక్రమసముదితాన్యోన్యవిభవా రసీభావంబిభ్రీ
త్యథవపటతాంతంతవత్సవ ॥౧౦౪॥ భావేస్థాయీనివర్ధమాన

విభవఃస్వస్వపరిపోషేయేషాంతే క్రియసముదితాన్యోన్యవిభవాః య
ద్యవ్యన్యోన్యశబ్దఃకర్తవ్యతీహారేద్విర్భావితః - తథాప్యచి
త్యాదుక్తార్థయోజనీయః - అథచవిభావాదిసన్నిధానాంతరమేవేత్య
ర్థః - చోపధారణే - అనేనవ్యగ్యవ్యంజకయోరసవిభావాద్యోరద్యైవ
క్రియః-కింతుశతపత్రపత్రశతవృత్తిభేదవదాచుభావిత్వాన్నసంలక్ష్యత
భితిసూచితంభవతి - రసీభావంబిభ్రీతి పూర్వంవాసనామాత్రావస్థా
యినఃస్థాయినోవిభావాదిమహిమ్నాసాక్షానాపరిణమంతి-రసాదిశబ్దప్ర
తిపాద్యత్వంచభజంతభిత్వార్థః ॥ తత్రీదృష్టాంతమాహ-పటతాంతంతవత్స
వేతి||తదుక్తం||యథాహితంతవోవేమతుర్యాదిక్రియయాన్వితాః|పటా
త్వనాపరిణతాఃపటవాచ్యాభవంతిలే|| తత్రేవస్థాయినోభావావిభావాది
భిరన్వితాః|రసాత్త్వనాపరిణతారసవాచ్యాభవంతితభితి ॥౧౦౪॥ అథని
ర్వేదాదీనాం రసపోషకాణామవస్థానక్రియమభిదధానఃప్రతిపత్తిరసా

ధ్యాన్యంపూర్వోక్తమేవరసస్యాశ్రయంస్తూరయతి భావశ్చతి ॥ వర్ధమా
నవిభవేవిభావాదిభిరితిభావః-యథార్ణవేకల్లాలాఉత్పన్నంతేవిలీయంతే
చతద్వస్త్రత్యాదిస్థాయిభావే నిర్వేదాదయోనిమజ్జంత్యుత్పజ్జంతిచేతిభా
వః-తదుక్తం-మజ్జంతశ్చనిమజ్జంతఃకల్లాలాస్త్రైయథార్ణవే । తస్యాత్ర
ర్నంపితస్సంతియాంతితద్రూపతావపి । తథాస్థాయినీనిర్మగ్నాహ్యున్న
గ్నాహ్యభిచారిణః । పుష్కరితస్థాయినంస్వాంశ్చ తంసయంతిరసాత్మతా మి
తి॥తతఃకిమనంతహ నిర్వేదేతి॥నిర్వేదాదీనాముపభోగేన చర్వణయాభా
వితఉత్పాదితఃసజఃస్వగోచరశ్చక్షుర్ధః - స్వస్మాదభిన్నస్యాపి స్వరూప
స్యస్వేనై వఃపయ్యాకరణసంభవాత్-యదాహః - ఆత్మానమాత్మస్య
వలోకయంతమితి-తథాభూతస్సాన్వదాతిరేకా లౌకికవమతా రాత్మా
యస్యసతతోక్తస్సకారసోఖండానందాత్మకభవతి - అయంచలోకే
స్యాత్ లౌకికశ్చేదిత్యర్ధః అనుకార్యేరామాదావేవనాన్యత్ర - నాత్మ్యే

విభవేరత్యాదికేసింధువత్కల్లాలాభవ సంభవంతి విలయం
చాయాంతిభావాముపయః । నిర్వేదాద్యుపభోగభావితనిజా
స్వాదాతిరేకో రసోలోకేస్యాదనుకార్య ఏవకథితోనాత్మేతు

తులలోకశ్చేదిత్యర్ధః-సామాజికేకథితశ్చి-అత్రరసోనాయకాశ్రయ ఏ
వేత్యత్రేతిశేషః- అతపనాక్తంలూపనే - సవనవృత్తిరిక్తమాధారమపే
క్షుతేంత్యనుకార్యాభిన్నాభిమతేనగ్తకే ఆస్వాదయితాసామాజికః-తే
ననాట్యపివరసానామనుకార్యావిష్టితి- ఉక్తంచశారదాతనయేన-వ్యా
పారేణదాకావ్యస్యతదీయాభినయేనచ । రసాత్మత్వంగీయమానఃస్థాయీ
స్వాద్యత్వమేవ్యతి-సామాజికాదిరేవాస్యరసస్యాశ్రయఉచ్యతే । ర
సస్య చర్తమానత్వాన్నానుకార్యస్య సంభవః । అను
కార్యస్యరామాదేః కాలాతిక్రమవర్జనాత్ । నాతికాగ్నితానుకార్య
స్యరసోద్భావనయాకః ॥ బధాతికావ్యంయత్తస్మాద్రసస్సామాజికా
శ్రయశ్చి-కేచిదేతత్సామాజికాశ్రయత్వమారోపితంసతుముఖ్యమిత్యా
హః॥తదుక్తం-మహిమపాథ్యానరహరిసూరిణా - ఏవంసామాజిక
సమవేతతాంరసస్యాంగీకృత్యాలోకికతావర్ణితా పరమార్థతః పునఃపరి

పూర్ణాఖండైకరసానందరూపపరమేశ్వరపర్యాయస్వాస్థ్యరసస్వాధికరణచింతాకుతోవానసత్యానంతానందాత్మకైబ్రహ్మణ్యపిషదమాసాదయేదితి - విచారచతురైరనామకవిభిరనాథారోంససామాజికైఃపరంపరస్వతేవిభావాదిభిఃపరంవృజ్యతే - యోగిగమ్యత్వమాత్రేణేశ్వరస్వయోగిమనోనివాససంవాదవత్సామాజికాధికరణత్వారోపోపసహ్యతత్తత్వాదిభిర్యుక్తిభిఃప్రతిపాదితమనధికరణత్వమేవసిద్ధాంతః - అతపవాయంబ్రహ్మానందపవ - ఇయాంస్తువిశేషః-బ్రహ్మానందోయోగగమ్యః - అయంతువిభావాద్యనుసంధానగమ్యత్యతి- ఇదనపితేనైవోక్తం- సర్వత్రైకైవానందవ్యక్తిర్లౌకికం సుఖమిత్యవసీరియతే - అలౌకికవిభావాద్యభివ్యక్త్యాకవిసమయమాత్రప్రసిద్ధ్యనుసారాదలౌకికోరసత్యతి - కథ్యతే - నానావిధ విమలకర్మకర్మలాంతఃకరణేషు శవదమాదిసాధనసంపన్నేషు

సామాజికే॥ ౧౦౫॥ ఇతివిద్యానాథకృతౌ ప్రతాపరుద్రయశోభూషణేఖంకారశాస్త్రైరసప్రకరణంసమాప్తం*****

శ్రవణమనన నిదిధ్యాసనపరేషు పరమయోగిషునిర్వికల్పకసమాధ్యభివ్యక్త్యాబ్రహ్మేతిపరమాత్మేశ్వరత్యతిశబ్ద్యత్యతి - ఉక్తంచస్వాత్మయోగప్రదీపే - యాస్థాయితావరతిరేవనమిత్తభేదాచ్చుంగారముఖ్యనవనాట్యరసీభవంతి । సామాజికాంస్సహృదయాన్నటనాయకాదీనానందయత్సహజప్రాణకరసోస్తిసోహమితిసంక్షేపః॥౧౦౫॥*

ఇతిపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణశ్రీమహాపాథ్యాయకోచలమల్లి నాథ సూరిసూనునా విశ్వజ్ఞనవిద్యస్యవిద్యవ్తణేః పెద్దయార్యస్యానుజేన కుమారస్వామి సోమపీఠినావిరచితే ప్రతాపరుద్రయ వ్యాఖ్యానే రత్నావణాఖ్యానే రసనిరూపణం నామచతుర్థం ప్రకరణం.

శ్రీహయగ్రీవాచనముః

శ్రీహయగ్రీవాచనముః

ప్రతాపరుద్రయే - సవ్యాఖ్యానే.

దోషప్రకరణమ్. — ౫.

రసనిరూపణానంతరం తదుపస్కారహేతుభూతగుణాలంకారని
రూపణేప్రసక్తేపితదుల్లంఘ్య మధ్యేదోషనిరూపణంసంగమయన్ ప్రతి
జానీతే అథేతి || గుణానామిత్యలంకారాణామప్యవలక్షణం - సవ్యగితి
అన్యథావివేకమాస్రస్యప్రరూఢత్వాభావాదితిభావః || తత్రదోషసా
మాన్యలక్షణమాహ దోషశ్చితి || రసాపకర్షద్వారాకావ్యాపకర్షహేతు

అథకావ్యజీవితభూతరసనిరూపణానంతరం తదుపస్కారహే
తూనాంగుణానాం సవ్యగ్నివేకాయదోషానిరూప్యంతే | త
త్రదోషసామాన్యలక్షణం || దోషఃకావ్యాపకర్షస్యహేతుశ్చ
బద్ధగోచరః || శబ్దార్థమయత్వాత్ కావ్యస్యతదపకర్షహేతు
నామపిదోషానాంశబ్దగతత్వేన అర్థగతత్వేనచదైవవిధ్యం | శ
బ్దగతానామపిపదవాక్యగతత్వేనచదైవవిధ్యం || ౧ || ...తద్ర
పదగతదోషఃకథ్యంతే || అప్రయుక్తమపుష్టార్థమసమర్థంని
రర్థకం | నైయార్థంచ్యుతసంస్కారం సందిగ్ధంచాప్రయోజ
కం || క్లిష్టంగూఢార్థకంగ్రామ్యమన్యార్థంచాప్రతీతికం | అ
విమృష్టవిధేయాంశంవిరుద్ధమతీకృతృథా || అగ్గిలంపరుషంచే
తిదోషస్సప్తదశస్మృతాః || ౨ || ఏషాంస్వరూపంనిరూప్యతే ||

దోషశ్చత్యర్థః - అతపవోక్తం కావ్యప్రకాశే | ముఖ్యార్థహతిద్దోష ఇ
త్యాదివా - శబ్దార్థగోచర్థశ్చేతద్విభాగపరం || ౧ || అత్యరసాది
ప్రతీత్యేభావాద్యర్థమూలత్వా ద్విభావాదేశ్చ వాక్యాగ్గీనత్వాద్వా
క్యానాంచపదార్థత్వాత్ప్రధమభావితయా తేషాం తద్దోషనిరూపణం
ప్రతిజానీతే-తత్రప్రపదగతదోషాశ్చితి || ౨ || యథోద్దేశమేతేషాంలక్షణ

మాహా॥ యదప్రయుక్తమిత్యాదినా॥ అభిధానాదావాహ్నాతవపిరవిభి
రవాదృతమప్రయుక్తమిత్యర్థః ॥ యోగమాత్రప్రసిద్ధం శాస్త్రమాత్ర
ప్రసిద్ధమిత్యర్థః-చూత్రశబ్దేనవాచకశక్తివిరహఃప్రతిపాద్యతే ॥ స్వసం
కేతప్రసిద్ధార్థమితి-సంకేతమాత్రాగ్రహణార్థమిత్యర్థః ॥ చ్యుతస్సంసాగ
రోవ్యాకరణకృతోయస్మాద్చ్యుతస్సంసాగరం॥విశేషవిధాయకం గభవ

యదప్రయుక్తంకవిభిరప్రయుక్తంతదుచ్యతే । ప్రకృతానుప
యుక్తార్థవపుష్టార్థంతదుచ్యతే॥ యోగమాత్రప్రసిద్ధంయద
సమర్థంతదుచ్యతే । పాదపూరణమాత్రంయత్సన్నిరర్థకము
చ్యతే॥స్వసంకేతప్రకృతార్థంనెయార్థంపరికీర్త్యతే । శబ్ద
శాస్త్రవిరుద్ధంయచ్చ్యుతసంసాగరముచ్యతే ॥ సందిద్ధంత
స్తతంయత్సన్యిత్సందిద్ధార్థప్రతీతికృత్ । తదప్రయోజకంయ
త్సన్యసవిశేషవిధాయకం॥క్షిప్తంతదర్థవగతిర్దూరదూరాయ
తోభవేత్ । ప్రయుక్తమప్రసిద్ధార్థే గూఢార్థంపరికీర్త్యతే ॥
పాదరవ్యవహారైకప్రసిద్ధం గ్రామ్యముచ్యతే । యద్రూ
ఢిప్రచ్యుతంనామతదన్యార్థముదాహృతం ॥ శాస్త్రమాత్ర
ప్రసిద్ధంయదప్రతీతికముచ్యతే । అవిమృష్టవిధేయాంశంగుణీ
భూతవిధేయకం ॥ విపరీతార్థధీర్వస్వాద్విరుద్ధమతికృచ్ఛతం ।
అస్థిలంయదమాంగశ్యజగుష్పాప్రీడధీకరం ॥ పరుషంనామ
తద్యత్సన్యద్విహితంపరుషాక్షరైః ॥౩॥ అప్రవణవృత్తీనాం
శత్రుస్త్రీణాంపచనేషుదోషాఉదాహ్రియంతే ॥ అప్రయు
క్తంయథా॥విముఖాదైవతాస్సర్వైతేనోదుశ్చ్యవనాదయః ।

తీత్యవిశేషవిధాయకం ॥ దూరదూరా అతిదూరావ్యవహితేత్యర్థః॥ అ
ప్రయుక్తమితి ॥ యదుభయార్థం సదప్రసిద్ధార్థేప్రయుక్తం తద్గూఢార్థ
మిత్యర్థః - ఏతదేవనిహతార్థమితికేచిత్ ॥ రూఢేఃప్రసిద్ధేఃప్రచ్యుతం
రూఢిప్రచ్యుతం-అన్యార్థంఅవాచకమిత్యపరే ॥ అవిమృష్టః ప్రాధాన్యే
నాన్వరిణ్యోవిధేయాంశోయత్రతదవిమృష్టవిధేయాంశం,తదేవాహ గుణీభూ
తవిధేయకమితి॥శిష్టంస్పష్టం॥౩॥యథాయోగముదాహరతి॥ విముఖాఽత్ర

దైవతాశ్చితి- బృందారకాదైవతానిపుంసివేత్సమగః - దుస్సహశ్చ్యవ
 నోమునిరస్యేదుశ్చ్యవనశ్చంద్రః - గృహణపత్యాగృహైర్వామేధం
 తేసంగచ్ఛంతశ్చితిగృహమేధిన్గృహస్థాఃతత్పత్నోగృహమేధిన్యః- గృ
 హంపత్యాగృహపిచ!దారేష్వపిగృహః । జాయాభగృహిణీగృహ
 ఇతివిశ్వామరహాలాయథాః - మేధ్యసంగమేచేత్యస్తాధాతోన్నినిప్రశ్న
 యః॥అశ్రదైవతదుశ్చ్యవనశ్చంద్రయోర్యథాక్రమంలింగాను శాసనశబ్దా
 నుశాసనామూతయోరపికవినానునాదరాస్తుప్తస్వమిత్యాహ అత్రేతి॥
 ఏకైకాదాహరణవివక్షాయాంపదదోషద్వయమేతత్ - సముదాయవి
 వక్షాయాంఘవాక్యదోషాయం-విరోధినోదుశ్చ్యవనాది దైవతాశ్చిత్వ

అరణ్యగృహమేధిన్యోయైర్వయంహంశకల్పితాః ॥ అశ్రదై
 వతాశ్చితిపుంలింగశ్రయోగః!దుశ్చ్యవనశ్చితిచేంద్రపరత్వేన
 కవిభిర్నప్రయుక్తః ॥౪॥అపుష్టాథంయథా ॥ వృథాప్రథాగ్ధ
 బాహూనా మమీషామీశ్వశాందశాం । కథంసహామహేధి
 గ్ధిక్రతిసంహంతజీవితం ॥ అశ్రవ్యగ్ధ బాహుద్వయానామితి
 వివక్షితేఅప్రథాగ్ధబాహూనామిశ్వనుపయుక్తం । ఏతదేవా
 విష్ణుప్రవిధేయాంశస్యదాహరణం! బాహుద్వయస్యవైయ
 క్థేవిధేయైతస్యోపసర్జనత్వంప్రతీయతే ॥౫॥ అసమగ్ధంయ

క్తైసమాసదోషః-అప్రయుక్తాదీనాంత్రైవిధ్యస్యాపి కావ్యప్రకాశకా
 రాదిభిరంగీకృతత్వాదితిరప్తవ్యం - ఏవముత్తరత్రాపి యథాసంభవ
 మూహనీయం॥౪॥వృథైతి॥అప్రథాగ్ధంద్వయం తద్విశిష్టా బాహవస్త్రో
 క్తాశ్చితిమధ్యమపదలాపీసమాసః - జీవితమితిధిక్కుబ్జయోగేద్వితీయా - త
 స్యసత్యవీపుయోరిత్యాభిశ్లేష్యద్విర్భావః - ప్రకృతానుపయుక్తతాం
 దర్శయతి అత్రేతి ॥ ఉదాహరణలాఘవమాహ - ఏతదేవేతి॥ వ్యర్థబా
 హుద్వయానామితీదమేవేత్యర్థః - అశ్రదుర్గతాప్రస్తావేబాహూదైశేన
 విధేయస్యవైయర్థ్యస్యాన్యపదాగ్ధ ప్రధానబహువ్రీహివర్తిపదార్థ త్వే
 ననునీభావాదవిష్ణుప్రవిధేయాంశాభ్యోదోషశ్చత్యర్థః॥ ౫ ॥ విహాయేతి॥
 అత్రాంబుధరశ్చస్యసముద్రేశాస్త్రప్రసిద్ధిరేవననువాచకశక్తిః అతో

సమర్థత్వమిత్యాహ అత్రైతి ॥౬॥ లాఘవాన్యనర్థకాదిచతుష్టయమే
కేనోదోదాహరణి విహాయతేతి॥అత్రవై శబ్దద్యోత్యస్య కస్యచిదస్య
స్థస్యాస్వయాభావాత్పరపూరణమాత్రసయోజకత్వేన నిరర్థకో వై శ
బ్దిత్యాహ - అత్రవై ఇతీతి ॥ అత్రవాక్యసంధేరైకత్వకత్వాచాయా
దేశాభావః - యమకేషునిరర్థకంనదోషఇత్యుక్తం హేమచంద్రేణ ॥ వ్య
త్యస్తనవేత్యత్ర వర్ణవ్యత్యాసేన వనప్రతీతిర్లక్షణయేతివక్తవ్యం - త
స్యాంచకుశలాదివస్తురూఢిర్నిమిత్తం - నాపిగంగాయాం ఘోషఇత్యాది
వస్తుయోజనం-కింతుస్వసంకేతమాత్రం - అతస్తత్రాశక్తేయంలక్ష

థా॥విహాయవసుథామేనాంచతురంబుధరావృతాం । క్షు
గంతవ్యసుస్తాకమరణ్యేవ్యసుఖాస్థితిః॥ అత్రజలభివరత్వేనాం
బుధరపదమసమర్థం॥౬॥అనర్థకనేయార్థచ్యుత సంసౌరసం
దిద్ధానియథా॥విహాయచగృహంస్తావై స్వత్యస్తనవవృత్త
యః । కదాభవిష్యతేవాసఃకటకేషుమహీభృతాం॥అత్రవై
ఇతినిరర్థకం । వ్యత్యస్తనవశబ్దేన వనప్రతీతిస్వసంకేతమా
త్రాయితైతినెయార్థకం । భవిష్యతఇతిభవతే రాత్తనెపది
త్వంశబ్దాస్త్రువిరుద్ధమిత్యుతసంసౌరం । మహీభృతాంక
టకేషువాసఇత్యనెనరాజ్ఞాంనగరేషువాస ఉతపర్వతానాం
నితంబేష్వితిసందేహోన్యందిగ్ధం ॥౭॥ అత్రయోజకక్లిష్టేయ
థా॥హంతవర్తామహేవజ్జిఘట్టనాత్పాక్ చలాత్మను । న

నోపేక్షణీయా॥రూఢాలక్షణాఃకాశ్చిత్సమర్థ్యాదభిధానవత్ । క్రి
యంతేసాంప్రతంకాశ్చితాశ్చిన్నైశ్చత్వశ్చతీతిః ॥ ఇత్యాచారైశ్చస్త
స్యానిపిధత్వాత్ ॥ అతోనేయార్థమేతదిత్యాశయేనాహ వ్యత్యస్తనవ
శబ్దేనవనప్రతీతిస్వసంకేతమాత్రాయితైతి॥పాశ్చ్యర్థస్యైవ భవతే
రాత్తనెపదిత్వం నసత్తార్థస్యేతివైయాకరణాః - అతోస్య చ్యుతసం
సౌరత్వమిత్యాహ భవిష్యతఇతి॥సందిగ్ధమభినీయదర్శయతి మహీభృ
తామితి ॥ అత్రభృతాః పాలనధారణార్థత్వానుశాసనం కటకంపలయే
సానౌరాజధానీనితంబయోరిత్యభిధానంచసందేహాబీజమితిభావః ॥౭॥

హంతేతి॥పుత్ర-గ్రహేణలక్షణంయోజయతి అత్రేత్యాదిना॥౮॥ శోణి
తేతి ॥ గ్రామ్యప్రయుక్తౌపామరవ్యవహార మాత్రప్రసిద్ధావిత్యర్థః - వి
పూర్వస్యవద్ధశబ్దస్యనిపుణార్థత్వాద్దాహంప్రత్యవాచకత్వాదన్యార్థమి
త్యాహ విదగ్ధతే॥౯॥అప్రతీతికముదాహరతి మనూపదేశాఇతి॥యథా

భస్మదశనారాతిధ్వజాగ్రిజవిరోధిషు ॥ అత్రసభస్మదశనా
స్సర్వాపైషామరాతిర్గరుడఃసవీవధ్వజోయస్వేతివిష్ణుప్రస్థా
గ్రజభింధ్రప్రస్థ విరోధిషుపర్వతేష్విత్యర్థప్రతీతే రతిహార
త్వాత్ కీష్టంపర్వతేషువర్తనందుఃఖావహమితిప్రకృతేవజ్ఞి
ఘట్టనాత్పాక్ చలాత్స్వస్తిపర్వతవిశేషణస్యానుపయుక్త
త్వాదప్రయోజకం॥౮॥గూఢార్థగ్రామ్యాథాన్యార్థానియథా॥
శోణితాబ్జదృశఃకామంశ్యానుగల్లకటిస్థలాఃవిదగ్ధహృదయా
శ్మికవహ్నినారాజకన్యకాః ॥ అత్రశోణితశబ్దస్యరుధిరేత్ర
సిద్ధస్యపాటలవర్ణపరత్వేనప్రయోగగూఢార్థం గల్లకటిశబ్దౌ
కపోలజఘనపరత్వేన గ్రామ్యప్రయుక్తౌ విదగ్ధహృదయా
ఇతివిశేషణంవద్ధహృదయస్యావాచకత్వాదన్యార్థం ॥ ౯ ॥
బప్రతీతికంయథా॥ మనూపదేశాఃకర్వగతాః కులాచారైర్వరు
షేరితాః॥అత్రమనుశబ్దోమంత్రపరత్వేన మంత్రశాస్త్రమా
త్రప్రసిద్ధఇత్యప్రతీతికం ॥౧౦॥ విరుద్ధమతికృద్యథా ॥ అంబి
కారమణస్యైస్త్రిసావ్యధౌ కథంభవేత్ రాజ్ఞామకా
ర్యమిత్రాణాంవినాశంసముపేయమాం॥ అత్రాంబికారమ
ణశబ్దాన్వాత్యసంభాగకారిణః ప్రతీతిః॥ అకార్యమిత్రశబ్దాద
కార్యేషుమిత్రాగ్రీతిప్రతీతిః॥ వియోగదుఃఖపరతయాప్రయు

భావకమాగ్రిప్రసిద్ధగ్రామ్యంతథా శాస్త్రమాత్రప్రసిద్ధ మప్రతీతికమి
త్యర్థః-కులాచారైర్వరుషేనసంప్రదాయశుద్ధిన్సాచ్యతే ॥౧౦॥ అంబి
కారమణస్యైస్త్రిసావ్యధౌవిదగ్ధాగదుఃఖమిత్యర్థః ॥ అత్యైలక్షణంయోజ
యతి అత్రేత్యాదిना॥ కార్యంప్రయోజనంవినామిత్రాణినిరుపాధికం
భజఇతినిషేధే అకార్యేషునువిరక్తస్యమిత్రాగ్రీతి విరుద్ధబుద్ధ్యత్వా

వనాద్విరుద్ధమతికృదిత్యాహ అకార్యేతి॥౧౧॥ అభిప్రేతేతి॥ అభిప్రేత
పదమిష్టస్థానం ఏతేషాంస్వభర్తృకాంసహసాధనమబ్ధైస్త్వం-సహాయ
సంపత్తిర్నాస్తిత్వం- సాధనంసర్వతామేత్రేనైస్త్వేసిద్ధాపదేగతావి
లివిత్వం- పరోత్సర్గశరకర్తృకత్వాగః- ఉత్సర్గోపర్జనేత్వాగభవత్వం॥

త్వాద్వి నాశశబ్దాన్మాశప్రతితిలివిరుద్ధమతికృత్॥ ౧౧ ॥ అ
మంగళప్రదాజగుప్సప్రతికరం ప్రసిద్ధమస్థిలం యథా॥అ
భిప్రేతపదావాసకదాసస్సంభవిష్యతి । నీచంసాధనమేతే
షాంపరోత్సర్గైకజీవినాం ॥ అరాభిప్రేతపదావాస శబ్దా
త్ప్రేతలోకవాసప్రతీతేరమంగళత్వం॥నీచంసాధనమిష్టేనే
నరుచ్ఛమేహనప్రతీతేర్విదాకరత్వం॥పరోత్సర్గైకజీవినామి
శ్యతోక్తస్సర్గశబ్దాదధోవాయుప్రతీతేష్టుగుప్సకరత్వం॥౧౨॥
పరుషంయథా ॥ కుతః కాంతారవృత్తీనాంకాత్రాధా యధిత్వ
మస్తినిః॥అత్రకాత్రాధా యధిత్వమివరుషవర్ణారబ్ధత్వం ॥౧౩॥
అథవాక్యదోషాః ॥ శబ్దహీనంక్రమభిప్రేతంపింగళిభూనరు
మత్ । వ్యాకీర్ణంవాక్యసంకీర్ణమపూర్ణంవాక్యగర్భితం॥ ద్వై
భిన్నలింగపదనై ద్వైచన్యూనాధికౌపమే । భగ్నచంపదోయతి
భగ్నముకరీరమురీతికం॥విసర్గలుప్తమస్థానసమాసం వాక్య
వర్జితం । సమాప్తపునరాత్తంచతథాసంబంధవర్జితం॥పతత్ప్ర
కర్షమధికప్రదంప్రకృమభంగవత్ । చతుర్వింశతి రుచ్యంతేదో
షావాక్యసమాప్రితాః॥ ౧౪॥ ఏషాంస్వరూపముదాహరణం
చ॥శబ్దశాస్త్రహతంవాక్యంశబ్దహీనంప్రకీర్త్యతే ॥ యథా
శత్రువాక్యేషు॥నసంశ్చంబుమ హేహంనహి నమాపైర్నినుం

తివిధమస్థిలంయోజయతి అభిప్రేతేత్వాదినా ॥ ౧౨ ॥ కుతభి ॥ కా
త్రాధా యధిత్వంధన్యతాభిలాషిత్వం-పరుషైఃకరుణరసాసనుగుణత్వేనత్ర
తికలుభిర్వజైఃశిసరేభద్వితీయసంయోగాదిభిరారబ్ధమిత్వం॥౧౩॥పద
దోషానంతరంవాక్యదోషానుదేశపూర్వకం । అక్షణోపాహరణాభ్యాంగ
ర్మయతే॥అథేత్వాదినా ॥౧౪॥ నేతి॥ అపైర్నినుంప్రకముపదిష్టంహితంసం

దభిదధతీతి వాతక కారమతం-తమ క్తం - యుగపదధికరణవచనేన్ద్రంద్వ
ఇతి - తన్మతేయశశ్శబ్దేనాపియుగపద్యశఃప్రతాపావభిధీయేతే ప్రతాప
శబ్దేనాపి - వివంసూర్యాచంద్రుసాపిత్యతాగ్నిరజ్జ్వల్యం - తథావమి
ధోన్వయేశాబ్దోపిక్రమ భంగానసంభవతీతచేన్నైషదోషః - సర్వదా
కేవలపదానామైకార్థవాచకత్వాద్వర్తిపదానామపి మతభేదేనతథా
భావాత్ ప్రాయేణసర్వేషామప్యేవమేవపుష్పతైరతాగ్నియై లాకికానే
కాథవాచకత్వనిబంధనమక్రమం బాధిత్యాక్రమస్యైవజాగరూకత్వా
త్ - యదాహపదమంజరీకారః - పాఘ్రైత్యాదాయుగపదధికరణవ

పితుశబ్దప్రయోగపవక్రమభంగః॥ ౧౭॥ అథవిసంధి ॥ విసం
హితోవిరూపోవాయస్యసంధిర్విసంధితత్ ॥ యథాశౌర్యా
శిశుశాన్యా సన్నతైస్త్వర్యంక్వవాగతం ॥ అత్రశౌ
ర్యాశిశుశాన్యశానీతివిసంధి ॥ పుత్రైస్త్వర్యమితిసంధివైరూ
ప్యం ॥ ౧౮॥ అథపునరుక్తిమత్ ॥ శబ్దార్థపానరుక్త్యేతుతద్వా
క్యంపునరుక్తిమత్ ॥ యథా ॥ జీర్ణకాననసంకీర్ణేఽంధ్యేకానన
పుత్రయః ॥ అత్రకాననసంకీర్ణేకాననపుత్రయఇతిపునరుక్తి
మత్ ॥ ౧౯॥ అథవ్యాకీర్ణం॥వ్యాకీర్ణంతద్విభక్తీనాంవ్యాకీ
ర్ణైవమిధోన్వయే॥యథా॥ సుఖాథినోమహీపాలవర్తధ్వం
కాకతీశితుః ॥ ఆజ్ఞామురసివిభాగిణాస్థిరసకౌండముద్రికాం ॥

చనతాయాంద్వంద్వేపిక్రమస్యప్రతీతేస్సపనియాచకఇతి ॥ ౧౭ ॥ వి
సంహితఇతి ॥ విగతాసంహితావర్ణానాంపరస్పరసన్నికపోయత్రసవి
సంహితః విజ్ఞప్తఇత్యర్థః- విరూపః కర్ణకఠోరఇత్యర్థః ॥ శౌర్యాశిశుశ్చ
శానీత్యత్రసవర్ణదీప్త్యాభావాద్విశ్లేషః - సచాత్రవ్యాకరణవిరోధః - వా
క్యసంధేర్వైవక్షికత్వాత్ - తదుక్తం-సహితైకపదేనిత్యానిత్యాథా
రూపసర్గయోః॥నిత్యాసమాసేవాక్యేతుసావివక్షామపేక్షతఇతి॥ ౧౮॥
పునరుక్తమాహ ॥ శబ్దార్థపానరుక్త్యితి ॥ శబ్దమాత్రపానరుక్త్యేత్వలం
కారత్వమథమాత్రపానరుక్త్యేదోషత్వంవక్ష్యతి॥ ౧౯॥వ్యాకీర్ణమితి ॥
విభక్తీనాంవిభక్త్యంతానాంపదానామిత్యర్థః - సంకీర్ణపదమేకంవా

క్యంవ్యాప్తమిశ్యత్తః॥ సుఖాద్ధిగతి ॥ క్రొడము ద్రికాంకాకతీయస్వజవ
రాహము ద్రాం-దాస్యకూపత్వాత్తద్ధారణస్వేతిభావః- తదుక్తం - ప
ద్యమంసరిమిశ్చేదఉరోవిగ్యస్తామరం । తన్నామకరణంనేతిదాస్యమే
తచ్ఛత్యయమితి ॥ ౨౦ ॥ మానేనేతి ॥ అత్రవాక్యద్వయపదానామిథ
స్సంక్షిప్తత్వాద్వాక్యసంక్షిప్తమిత్యాహ అత్రేతి ॥ ౨౧ ॥ శైలేష్వీతి ॥ ప
న్వైక్యికందమూలఫలాదిభిః-సోచ్ఛ్వాసితాస్సప్రాణాః - అత్రబంధును

అత్రక్రొడముద్రికామురసిశిరస్సాజ్ఞాంబిభాగ్జాతి సంబం
ధః॥ ౨౦॥ అథవాక్యసంక్షిప్తం ॥ వాక్యాంతరపదైః క్షిణంవా
క్యసంక్షిణముద్యతే॥ యథా॥ మానేనమహతాస్సాభిర్వనేవ
త్త్రైసతిత్వతాం । వివిధస్వజీవితంతన్నోజాతమద్యత్యుణంక్య
తం॥ అత్రమహతామానేనయత్త్యుణంవత్త్రైసకృతంతదద్య
వివిధస్వపనేతిత్వతాంనోజీవితం జాతమితివాక్యద్వయపదా
నామన్యోన్యసంక్షిణతా॥ ౨౧॥ అథాపూర్ణం ॥ అపూర్ణంత
చ్ఛ్వాదేద్వత్త్రసంపూర్ణాః క్రిమాన్వయః ॥ యథా॥ శైలేష్వ
స్వాకమావాసోపన్వైః సోచ్ఛ్వాసితావయం । పృథ్వైర్బంధు
మతశ్చాస్సాస్పృశ్యభాతాప్రమోదతాం॥ అత్రశైలవాసాన్
వన్యపృత్తిత్వగజాంధవాన్సృశ్యన్తి వివక్షితసంబంధోనసం
పూర్ణః॥ ౨౨॥ అథవాక్యగర్భితం ॥ తద్వాక్యగర్భితంయస్య
మధ్యేవాక్యాంతరంభవేత్ ॥ యథా॥ జ్ఞాత్వాప్యంధ్రపురీం
ద్రస్యకౌగ్ధాగ్నిమతిదుస్సహం । యద్వానలంఘ్యతేదైవం
తస్మిన్నిపతితావయం ॥ అత్రాతిదుస్సహంకౌగ్ధాగ్నింజ్ఞా

తశ్చేతిచశబ్దేనా ప్రగర్భవిశేషణతయా శైలవాసవన్య పృత్తీనముచ్ఛీయే
తే-తత్రదర్శనక్రియాయా అస్తదర్థద్వారాబంధుమత ఇత్యనేనైవసం
బంధోనశైలవాసవన్య పృత్తిభ్యామితిక్రియాన్వయా పరిపూరణాదపూ
ర్ణమిత్యాశయసాహ-అత్రేతి॥ ౨౨॥ తదితి॥ వాక్యేనవాక్యాంతరేణగర్భి
తంసంజాతగర్భంవాక్యంవాక్యగర్భితమిత్యర్థః ॥ ఉదాహరణం సుప్తం॥
నన్వత్త్రవాక్యాథాస్యాపివాక్యాంతరగర్భితత్వేనోభయదోషత్వసంభ

వేషివాక్యాథప్రతీతావంతరంగత్వేన ప్రాధాన్యాద్వాక్యదోషప్రా
యపాతభిత్వనుసంధేయం ॥ ఏవమన్యత్రాపియథాసంభవమూహ్యం ॥
౨౩ ॥ భిన్నలింగభిన్నవచనయోగ్లక్షణోదాహరణేవర్థయతి ॥ యత్రై
త్యాదినా ॥ సముద్రాభివగంభీరంమన ఇత్యత్రోపమానోపమేయయో
గ్భిన్నలింగత్వేపిముఖంచంద్రాభివేతివత్సహృదయానా ముద్వేగాభావా

త్వాపితస్మిన్నపతి తావయమితివాక్య మధ్యేయద్వానలంఘ్య
తైవైవమితివాక్యాంతరమనుప్రవిష్టమితి వాక్యగర్భితత్వం ॥
౨౩ ॥ అథభిన్నలింగవచనే ॥ యత్రోపమాభవేద్భిన్నవచనా
భిన్నలింగకా । తద్భిన్నవచనంభిన్నలింగంచామూర్తనీషిణః ॥
ద్వయోరుదాహరణంయథా ॥ సముద్రాభివగంభీరం మనో
యాద్ధవభూభుజః । గిరిణేవాంధ్రగ్రీవృపతి ధ్వజిన్యాకలుషీకృ
తం ॥ అత్ర సముద్రాభివగంభీరమితిభిన్నవచనం । గిరిణేవధ్వ
జిన్యేతిభిన్నలింగం ॥ ౨౪ ॥ అథాధికన్యూనోపమే ॥ యతో
పమానమధికంన్యూనం వాస్యాద్విశేషణైః । తత్రాధికొప
మంఘోర్వంన్యూనోపమమతఃపరం ॥ ద్వయోర్యథాక్రమ
ముదాహరణం ॥ త్రైమత్రైమముఖాః కాంతాః కాననేమాళ
వేళితుః । గ్రీష్మేనద్వభవన్మానపద్మోత్పలవిసావిలాః ॥ అత్ర
త్రైమత్రైమముఖానాం కాంతానామపమానభూతాసు నదీ
షున్మానపద్మశ్చ మాత్రంవక్తవ్యం । స్థూనోత్పలవిసావిలాభి
త్యధికం ॥ న్యూనోపమంయథా ॥ హిరాంగరాగసుభగానగ
రేషుయథావయం । తైవైవసర్పరాకీర్ణావిభాంతిధగణీభ్య

ద్భిన్నవచనస్యైవేదముదాహరణం- అతవివోక్తందలద్వాచార్యేణ॥ నభి
న్నలింగవచనేనచన్యూనాధికేతథా । ఉపమాయాదూషణాయయత్రో
ద్వేగోనధీమతామితితదేతత్ప్రసంగిధాయాహ ॥ అత్ర సముద్రాభివగం
భీరమితిభిన్నవచనమితి ॥ ౨౪ ॥ యత్రైతి ॥ అత్రోపమాశబ్దకరణవృత్తి
త్వైఉపమానవాచీ - తెనాధికవిశేషణోపమానమధికొపమం - న్యూన
విశేషణోపమానం న్యూనోపమం - తెనసాధారణధర్మధిక్యేధికొప మం

తన్నూర్వైన్యూహోపమమితి ఫలితం ॥ ఉభయోరుదాహరణంనుగ
మం॥ ౨౫ ॥ ఛందోభగ్నమితిభగ్నఛందోవృత్తయత్రతచ్ఛందోభ
గ్నం-యతిర్విచ్ఛేదఇతిఛాందసాః - భగ్నప్రాయతిర్యక్తతద్యతిభగ్నీష్టం -
ఉభయత్ర-వాహితాగ్నవిష్వితిపరస్పరాః - వింధ్యాశ్చేతిశృతి
యవశ్చైయతిభంగిత ॥ ప్రహర్షిణీశ్చైత్యతీయదశమవశ్చయోర్విచ్ఛే
దోవిహితః - చమక్రంవృత్తరత్నాకరే ॥ మాన్యోగస్త్రిదశయఃప్ర
హర్షిణీయమితి - తత్రశృతియవశ్చేతదభావాద్యతిభగ్నీష్టం - పాదాంత
వశ్చస్యగురుత్వాభావాచ్ఛందోభంగత్వ - ననుక్వచిదవసానేపిలభ్యం

తః ॥ అత్రహరస్థాననిర్దురాటత్వాలంగూగస్థానేషుపివో
క్తమిహ్యూహోపమత్వం ॥ ౨౫ ॥ అకభగ్నచ్ఛందోయతిభగ్
న్యైఃఛందోభగ్నంవచోయత్ర తద్భగ్నచ్ఛందఃఉచ్యతే । య
త్రస్థానేయతిభగ్నత తద్యతిభగ్నీష్టమచ్యతే ॥ యథా ॥ విం
ధ్యాగణ్యకృతకుటుంబగతుస్య కింభక్రంభవతి జనస్యకూ
ద్యశస్య ॥ అత్ర వింధ్యాశ్చేతిశృతీయవశ్చైయతిభంగః ॥ పా
దాంతవశ్చస్యగురుత్వాభావాచ్ఛందోభంగః ॥ ౨౬ ॥ అథా
శరీరం॥ క్రియాపదేనచితమశరీరంప్రకీర్త్యతే ॥ యథా ॥
హంతేషుగురుణోథాతాక్రీడతోహణికుట్టిమే । కాననేకంట
కాక్రీడైస్థితాన్వాంజ్యశిశూనిమా ॥ అత్ర క్రియాపదంసచి

త్యమితివచనేనపాదాంత్యలఘోర్వికత్వైర్గురుత్వవిధానాదత్రాపిగురు
త్వాంగీకారేనచ్ఛందోభంగఇతిచేత్సత్వం - యత్రేంద్రీయజ్యోతిషేంద్రవ
వజ్రాదా పాదాంతవశ్చస్య లాక్షణికగురుత్వేపిత్రావ్యత్వభంగాభా
వస్తత్రమాభూచ్ఛందోభంగః - ప్రహర్షిణీవైతాళీయవసంతతిలకా
దాతువైపరీత్యాదస్త్యైవదోషఇతిప్రాచీనాః ॥ ౨౭ ॥ క్రియాపదేనేతి ॥
హంతేత్యనుకంపాయాం - పాంజ్యశిశూని దగ్ధకక్రియాపేక్షయాక
ర్మణిద్వితీయా - అత్ర దగ్ధకక్రియానుపాదానాత్-అఖ్యాతంపావ్యయ
కారకవిశేషణంవాక్యమితివాక్యలక్షణాభావేనవాక్యత్వస్త్యైవాభావా
దశరీరంనామదోషఇత్యాశయేనాప ॥ అత్రేతి॥ క్రియాపద రాహిత్యేనా

స్వయాభావాచ్ఛానస్వయత్వవైఖ్యవ సామాంతరం మతాంతరేణత్యా
హావితనేవేతి॥౨౬॥అరీతకమితి- విరుద్ధరీతికమిశ్యర్థః-అఖర్వేతి ॥ అత్రవ
ర్ణసామన్యవీర్ణ సమాసాదినిబంధనాయాః గౌడరీతేః కరుణానుచితా
యాః నిబంధనాదరీతికం హమదోషత్యాశయేనామా అలేత్రి ॥౨౭॥ వి
సగ్రలుప్తమితి-అప్తవిసగ్రమిత్వర్థః॥ ఓత్పమిత ॥ స్థానాభిత్వాదౌపరంప
రయావిసర్జనీయస్థానికస్యయతాకస్య - లోపోవ్యోగ్నరీతిలోపవిధానా

హితం॥ఏతదేవానన్వయాశ్చింతాపణం ॥ ౨౮ ॥ అథారీతి
కం ॥ రసాననుశారీతిక్యత్వాగ్రితీతదుద్యతే॥ అఖగ్రగర్వ
దుర్వారదోరగ్రతఃరగ్రతాః॥ హాబంధవర్గాస్సర్వేపిక్యతాం
తాత్పర్యఃకృతాః॥అత్రకరుణేనుచితోవణాః-దంబరః ॥౨౯॥
అథవిసగ్రలుప్తం ॥ ఓత్పం-లోపోవిసగ్రస్యాసకృల్లుప్తవిసగ్ర
కం ॥ యత్రవిసగ్రోబహుథాఓత్పం-లోపంవాప్రాప్తోత
ద్విసగ్రలుప్తం॥యథా ॥వృద్ధోమనోరథో యాతా జాతో
వాసోధువ్రామరా ॥ స్థానాదీనామాతాజీర్ణా వనాంతేష్వీ
దృశావయం॥౩౦॥ అథాస్థానసమాసం ॥ అపదస్థసమాసం
తత్సమాసోయశ్రనోనితః ॥యథా ॥ కుతోవై ముఖ్యమస్మా
నుబ్రహ్మణఃపరుషాత్తనః॥ ఇత్యుగ్రతరభాక్రమ్యమ్మక్రికుటీ
కుటీలాననాః॥అత్రవేధసేకుర్భ్యతాన్యపాణాముక్తైసమా
సః॥కింతుకవివచనెసమాసత్యపదస్థసమాసః ॥౩౧ ॥ అథ
వాచ్యవర్జితం ॥ నోక్తంస్యాద్యత్ర వక్తవ్యం తదాహుర్వా

లుప్తవిసగ్రత్వం- వృద్ధోమనోరథత్యాదౌ- యద్యపివిసర్జనీయస్యస
త్వాదిసంకీర్తనవశాద్దుణేనత్యోత్వమేవనలోపః - తథాపివిసగ్రాదర్మ
నాల్లుప్తవిసగ్రవ్యవహారఇతిప్రప్తవ్యం-యదాహురాచార్యాః- అదర్శనం
లోపఇతి॥౩౨॥ అపదస్థసమాసమితి-అస్థానస్థసమాసమిత్వర్థః ॥ కుతభి
తి॥పరుషాత్తనఃకఠినహృదయస్య॥ వేధసాక్రధ్యతామితి - కుర్ధద్రుహే
త్వాదినాసంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ-నసమాసఇతి- క్రొధవ్యంజకభిశేషః
కింత్వితి-కవేన్నమాసవ్యంగ్యస్యక్రొధస్యాభావాదిభిభావః ॥౩౩॥ దుర్ద

శామితి॥ అత్ర జీవితస్య హేయత్వం వివక్షితం - శుద్ధదుర్గశాంత్రోపనా
నామపీత్యపి బృహస్పర్యోగవివలభ్యతే నాన్యథా- అత ప్రదభావాద్వాద్య
వక్షితాభ్యాయందోషత్యాహ॥ అత్రేతి ॥ ౩౧ ॥ సమాప్తేతి ॥ సమాప్త
స్య వాక్యస్య పితేషణద్వారా పునరుపాదానే సమాప్తపునరాత్తకం తదత్ర
యోజయతి- అత్రేతి॥ పతత్ప్రకర్షమపియోజయతి అథేతి॥ తపక్షవోమ్మగా

చ్యవక్షితం ॥ యథా ॥ దుర్గశాంత్రోపనానామస్మాకం జీవి
తం మతం ॥ అత్ర దుర్గశాంత్రోపనానామపీత్యపి శబ్దోపక్త
వ్యోనోక్తః ॥ ౩౧ ॥ అథ సమాప్తపునరాత్తకం పతత్ప్రకర్షం
చ॥ సమాప్తపునరాదానే సమాప్తపునరాత్తకం॥ పతత్ప్రకర్ష
ర్నంతత్ప్రసూయః ప్రకపోయత్ర విశ్లేషః ॥ ద్వయోరుపాహ
రణం॥ ధావన్యగేషు సంధ్యాన్యతరీషూద్యత్తనతుషు ।
వింధ్యారణ్యేషు తిస్థామః తుభ్యద్భిల్లూకపక్షీరీషు ॥ అత్ర విం
ధ్యారణ్యేషు తిస్థామః ఇతి సమాప్తతుభ్యద్భిల్లూకపక్షీరీషితి
పునరాదానాత్సమాప్తపునరాత్తకం ॥ తథా భాన్యతరీ
షూద్యత్తనతుషు ధావన్యగేషిన్వివక్ష్యేన తథోక్తమితి ప
తత్ప్రకర్షతా ॥ ౩౨ ॥ అథ సంబంధవర్జితం॥ సంబంధవర్జితంత
త్సాన్యత్రేత్యేనాన్వయోపాతః ॥ యథా॥ భద్రాసనానిద్య
మశశ్చత్రాణిచ మహీరుహః । దుర్గశారాజ్యమూర్ధాభిషి
క్తాః పునరపాహవయం ॥ అత్ర రాజ్యే భద్రాసనానిద్య
దత్త్యాదినంబంధోనోక్తః॥ ౩౩ ॥ అథాధికపదం ॥ యత్ర
ధికపదోక్తీసాన్యత్ర త్రాధికపదం మతం॥ యథా ॥ విముక్తావ

దనాః- తదపేక్షయాకరిణాం ప్రకృష్టత్వాత్పూర్వ మపాదానం వ్యగా
ణాం పునరపకృష్టత్వాత్పూర్వోదేవోచితం- తథాపి మృగాణా మపాదానం
దానే ప్రకర్షభిశాత్పతత్ప్రకర్షమితి భావః॥ ౩౨ ॥ సంబంధేతి ॥ సంబం
ధేనేష్టయోగేన వర్జితం సంబంధవర్జితం - ఎతదేవ కేచిదభవన్తయోగ
మామయః॥ భద్రాసనాని ॥ అత్ర దుర్గశారాజ్యశబ్దస్సమాసేన గణీభూత
ఇతినతదర్థో భద్రాసనానిభిస్సంబధ్యత్యత్యాహ- అత్ర రాజ్యభిః॥ ౩౩ ॥

ముక్తాభితి || అత్రాధికమంశంవివిన్తీ అత్రేతి || వ్యాధైస్స హి
 పితంవింధ్యేహంతవలంధారిభిరిత్యత్రాస్తాభిరితి పదస్య న్యూనత్వా
 న్యూనపదంనామదోషోద్భవః || ౩౩ || బహువచనప్రకరణభంగము
 దాహరతి||గుహాభితి|| ౩౪||అథార్థదోషాణా ముద్దేశపూర్వకం లక్షణో

బుద్ధైరేతావనాంతేఘూర్జరస్త్రీయః | సుధాంశు మండలా
 కారకూపక్రమవిపాండూరః || అత్ర సుధాంశుమండలాకా
 ర ఇత్యేతావతా పరిపూర్ణేమండలాకారవిపాంశురత్నే రూ
 పక్రమ ఇశ్యధికం || ౩౪ || అథభగ్నప్రకరణం || ప్రకాశిత
 నియమత్యాగభగ్న క్రమమిహేష్యతే || యథా || గుహాగృ
 హానిశబరాజాంధవావింధ్యభూఃపురీ | సరితోద్ధిర్ఘికాః కష్ట
 మాక్రీడాఃకాననానినః || అశ్రబహువచనతయా ప్రథమం
 ప్రకరణ్య వింధ్యభూః పురీత్యేకవచనోక్తేః ప్రకరణభిప్రేతం ||
 ౩౫ || అథార్థదోషః || అపార్థంవ్యర్థమేకార్థంసంసంశయమ
 వక్రమం | భిన్నంపై చాతిమాత్రంచ పరుషం విరసంతథా ||
 హీనాధికౌపమేస్యా తామసద్వ్యూహమంతథా | అప్రసిద్ధో
 పశంహేతుశూన్యంచనిరలంకృతి || అస్థిలంచ నిర్బంధంతథా
 సహచరచ్యుతం || ఏవమష్టాదశప్రాక్తాదోషాల్ల సమాశ్ర
 యాః || ౩౬ || ఏషాంస్వరూపముదాహరణంచ || సముదా
 యార్థశూన్యంయగపార్థంతప్రకీర్త్యతే || యథా || కుశశ్శు
 వ్యదపానద్యఃకావార్తాదోశమండలే | ఘణాస్సహస్రంశేష
 స్య భారఃకతికులాచలాః || అత్రనకశ్చిద్వాక్యార్థఃప్రతీయ
 తే || ౩౭ || అథవ్యర్థం || యత్ప్రయోజన శూన్యంస్యా ద్దేవ్యవర్థం
 పరికీర్త్యతే || యథా || నిర్మలంకులముద్వేలంశౌర్యంవః ప్రథి

దాహరణేకద్యుతి అథేత్యాదినా || ౩౮ || సముదాయార్థశూన్యంవా
 క్యార్థశూన్యం||కుతభితి|| శువ్యదపాశ్శువ్యజ్జలాః - బిరుక్పరిత్యాదినా
 సమాసాంతోఽప్రశ్నయః - అత్రదశదాడిమాదివాక్యవదర్థశూన్యత్వా
 దపార్థత్వం|| ౩౯ || నిర్మలమితి || అత్ర రాజసేవావిధావైశ్వర్యాది

భవకులూచిప్రశంసాయా నిష్ప్రియోజ కత్వాద్వ్యర్థ మేతదిత్యాహ-
అత్రేతి॥ ౩౦॥ ఉక్తాభిన్నాధకమితి-పునరుక్తాధమిత్యర్థః॥ ౩౧॥ కరికుంభా
వితి॥ అనర్హ్యరాఘవే - విజయతాంరామలక్ష్మణౌ కుంభకర్ణ మేషునాదావి
త్యత్రవైరివాక్యైకర్మకర్మసంజేహపినదోషః - నాయకాభ్యుదయసూ
చకతయాతత్రైవకవిసంరంభవిశాగ్రింతే॥ ౪౦॥ హంతేవిహజే- వ్యా
దాయవివృత్య-వనేష్వంశర్షణ-విభక్త్యభేద్యయాభావః - ప్రసంగతః

తంయశః । కిమిత్యంధ్రపతేః పాదపీఠంసాంధ్యానసేవతే ॥
అత్ర నిర్మలంకులమిత్యాదిప్రశంసాసేవా కర్తవ్యేత్యుపదేశే
నోపయుజ్యతే॥ ౩౦॥ అత్రై కాథం॥ ఉక్తాభిన్నాధకంయత్సృ
జకాథకంతన్నిగద్యతే॥ యథా॥ విశీర్షంశతథాచేతోమూర్ఛి
తాన్వీత్యబాలకాః । శిశూన్మశ్చేతనాప్తప్తృఖండితంత
శోపనః॥ అత్ర పూర్వోత్తరాధ్యాయోరభిన్నాధ్యత్వం॥ ౩౧॥ అ
థసంసంశయం॥ వాక్యాధకంశయోయత్రతత్సంశయమి
ష్యతే॥ యథా ॥ కరికుంభాస్తనావద్యజయేతాంతౌనుతాంగ
తౌ॥ అతావపుష్పియః (స్త్రీ)ణాంహసంసంహానతాంగతాః ॥ అ
త్రకరికుంభయోః స్తనయో శ్చలతానాంవపుష్పియోః చక
ర్మకర్మత్వసంశయః॥ ౪౦॥ అథాత్రమంయత్రపూర్వా
పరిభావవిహతిస్తపక్రమం ॥ యథా ॥ హంతవ్యాదాయప
త్తాశీ నదాగ్రిత్యంతర్వణం స్త్రీయః । తృణై స్తపకైర
స్తాశీశిష్యయంత్యస్తథాక్రమం ॥ అత్రనిద్రోత్తరకాలిన

త్యాదినాణత్వం॥ తత్పతితైఃవక్త్రీపతితైః - శిష్యయంత్యస్తథాక్రమమితి -
త్యం గ్రసిత్వాభవంతోపజీవంత్యిత్వస్తానుపదిశంత్యభివేద్యం - అత్రని
ద్రావక్త్రీవ్యాదానయోగోక్తేప్రసిద్ధం పౌర్వాపర్యం విహతిమితీదమప
క్రమమిత్యాహ అత్రేతి॥ పూర్వకాలత్వముక్తమితి ॥ సమానకర్మక
యోఃపూర్వకాలభిదిహితేనత్వాప్రసక్తయేనేతిశేషః - సమవక్త్రీవ్యా
దాయస్సపితీత్యత్ర వ్యాదానస్య పూర్వకాలత్వాభావాత్ త్వాప్రత్య
యానుపపత్తిరితిచోదయత్వా అనంతరభావిస్వప్నాపేక్షయా పూర్వ

కాలత్వసంభవాన్నానుపవత్తిరితిపరిహృతం మహాభాష్యే- తత్రైవవ్యాఖ్యాతంకైయతేన - యద్యపిస్వప్నక్షణానాం వ్యాదానాత్పూర్వకాలతాతథాపితద్వ్యాదానానంతరభావిస్వప్నక్రియాపేక్షంవ్యాదానస్య పూర్వకాలత్వమస్తీతి - అతఃకథమత్రపౌర్వాపర్యవిహతిరితిచేత్సత్యం - వ్యాదానాత్పూర్వకాలీనస్వప్నక్రియాపేక్షయాపౌర్వాపర్యవిఘాతాదప్యేవావక్రచఃకోషోత్తైతిహృదయం॥౪౧॥భిన్నలక్షణసంబంధవర్జనం

ముఖవ్యాదానస్యపూర్వకాలత్వ ముక్తమిత్యపక్రమత్వం ॥ ౪౧ ॥ అథభిన్నం ॥ సంబంధవర్జితంయత్స్వత్యభిన్నంపరికీర్త్యతే ॥ యథా ॥ సూనంసాలేషులాటానాంనధాత్రలిఖితాలిపిః॥యదస్తాకంకుటుంబానిషీదంతిమరుస్థలే ॥ అత్రమరుస్థలనివాసవిషాదస్య ఫాలస్థలగత విష్యభావస్యచననంబంధః॥ ౪౨॥ అథాహిమాత్రం ॥ యత్సర్వలోకాతీతంతదతిమాత్రంప్రకీర్త్యతే ॥ యథా ॥ మాఘాదేకార్ణవం విశ్వమితీసంకోచితాశ్రుభిః ॥ అరణ్యేలాటనారీభిరసంఖ్యానిష్ఠాః॥కృతాః॥అత్రాశ్రుభిర్జగదేకాణామవిశ్వత్వక్తిః॥ ౪౩॥ అథపరుషం ॥ అతీక్రూరాధాసహితంపరుషంపరికీర్త్యతే ॥ యథా ॥ దావానలేంధనంసద్యః క్రియంతామగ్నకాగ్నిమే ॥ అత్రఫలానియాచమానాశశిశూనుద్దిశ్యాతిపరుషోక్తిః॥ ౪౪॥ అథవిరసం ॥ అప్రస్తుతరసంయత్తద్విరసంపరికీర్త్యతే ॥ యథా॥ చంద్రాననాఃకటాక్షైర్మృషశ్యతాహృతవర్షిభిః । శోచిత్యావమితిక్షిప్తాః కిరాతైశ్చోళసుభ్రువః ॥ అత్రపురుషవి

దర్శయతి అత్రమరుస్థలేతి ॥ ప్రతీయమానస్తుహేతుహేతు మద్భావోనవాస్తవఇతిభావః॥ ౪౨॥ మాఘాదితి ॥ ఏకార్ణవభియాశ్రుసంకోచేష్యసంఖ్యానద్యఃప్రవృత్తాశత్యతిమాత్రాణాకికార్ణప్రసాదనాదత్యుక్తిరేవామందోషానాఃశయోక్తిరలంకారఇతిభావః॥ ౪౩॥ పరుషముదాహరతి దావానలేతి ॥ ఇమేఫలానియాచమానాశిశూనాః॥ ౪౪ ॥ చంద్రాననాశి॥ శోచిత్యావలంసశోచితవ్యమిత్యర్థః - అలంఖిల్వారిత్వాదినాత్వ

ఇతరేతరాశ్రయత్వప్రసంగాత్ - యథాహ - బద్ధామికావ్యశేసం
 వితతాథారత్విమిత్యత్రవామనః - తదేవమితరేతరాశ్రయ దోషాదురు
 త్తరఇతి || తదేతత్సర్వంనుసనిధాన్యాహ-అత్రకుంజేతి|| ౪౮ || ౪౯ ||
 హేతోర్వినేతి || హేతునావినేత్యథః - పృథగ్వినేత్యాదినాపంచమీ ||
 మాక్తికాంకితఇతి || కంఠీరవాకృష్టకరికుంభాదిగళితమాక్తికాంకితఇత్య
 థః - ముధానుధావనమితి - ప్రియాలంకారమాక్తికాంకితఇతిభ్రాం
 త్యేతిభావః - పదవీయంగభవతీతి-అత్రైతిశేషః - హేతుర్నొక్తఇతి - ఆ

ద్వహ్నిశిఖాలోపఇవేశ్వరః || అత్రకుంజోచ్ఛలితనిర్మల
 స్యవింధ్యావలస్యఫాలేక్షణస్ఫురద్వహ్నిరీశ్వరస్యచమిథో
 నసాదృశ్యం || ౪౮ || అథాప్రసిద్ధోపమం || అప్రసిద్ధోపమా
 సంయదప్రసిద్ధోపమంమతం||యథా||బాష్పంబుగ్గిన్ననేత్రా
 ణిముఖాన్యంగమృగీదృశాం | హిమదూషితపత్రాణికుము
 దానీవనిష్కదాం || అత్రముఖానాం కుముదాన్యపమానత
 యాకవిలోకేనప్రసిద్ధాని|| ౪౯ || అథహేతుశూన్యం || హే
 తోర్వినిర్ధకథనంహేతుశూన్యం ప్రచక్షతే || యథా || ము
 థానుధావనంజాతంమాగ్నైస్త్వైక్తికాంకితే | అన్నేష్టుమ
 న్యతోయామిపదవీయంగభువః|| అత్రసుభ్రువఃపదవీయం
 నభవతీత్యత్రహేతుర్నొక్తః ||౫౦|| అగ్నిరలంకృతి || అలం
 కారేణరహితంనిరలంకారముచ్యతే|| యథా|| ఆఘ్రీయసుర
 భేర్యోనిమున్నుభైర్దీప్తుమేహనైః | మహూత్పైర్లంబమా
 నాంజైర్విష్వగ్వాప్యకులితంవనం || అత్రనకశ్చిదలంకారః -

భ్యున్నతా పురస్తాదవగాధాజఘనశౌరవాత్పశ్యేదిత్యాద్యుక్తలక్షణవ
 దపజ్జగ్రాభావాదిరూపోహేతుర్నొక్తఇత్యర్థః || ౫౦ || ఆఘ్రీయేతి||
 మహూత్పైఃపుంగవైఃఅచతురేత్యాదినా నిపాతనాత్సాధుః - విచ్ఛిన్తి
 విశేషాభావాదితిభావః - వణ్యమానవస్తుస్వభావస్తుగ్రామ్యధమూత
 యాసహృదయశ్లాఘానధిరోహాన్నస్వభావోక్తిబీజం - తదుక్తంచక్రవ
 తీనా - స్వభావోక్తిర్బుధోన్నేయవస్తుస్వాభావ్యవణానమితి - తదేత

కాహా శ్లోఘ్యవిశేషణాభావాన్నస్వభావోక్తిరితి ॥ ౫౦ ॥ అగ్నిలాభా
 స్వేతి ॥ అగ్నిలాభస్య అనుంగశబ్దగుప్సా ప్రీడబుద్ధి జనకస్యేత్యర్థః - త
 త్రప్రీడబుద్ధిజనకస్యాగ్నిలస్య పూర్వమేవోదాహరణమిత్యాహ అస్యా
 పీతి ॥ అత్రపర్యాయైరప్యస్యాద్దస్యసువచత్వాన్మనవిమయానహిష్టోఽ
 వనదోషావగ్నీలా దముష్యభేదః ఇతరభేదశ్చయ స్వోదాహరణం స్వయ
 మూహనీయం ॥ ౫౧ ॥ విరుద్ధమితి ॥ దేశకాలాదీత్యాదిశబ్దేనవిద్యాన్వభా
 వాదయోగ్యత్వాంతే - నేదీయానంతికతవః - అన్యథోత్తరదేశేపిలభ
 యోజనవ్యవహితేలవణోదస్యసంభవేనవిరోధాభావాదితిభావః - తా
 వయివ్యతీతమరాదినిమృపభావృద్ధిః - శవయివ్యతీతిపాతేచంద్రమతే
 శ్లోఘ్యవిశేషణాభావాన్నస్వభావోక్తిః ॥ ౫౦ ॥ అథాగ్నీలం ॥
 అగ్నిలాభస్యకథనముగ్నీలంపరికీర్త్యతే ॥ అస్యాపిపూర్వమే
 వోదాహరణం ॥ ౫౧ ॥ అథవిరుద్ధం ॥ విరుద్ధంచేశకాలాదివిరు
 ధంబహుభోవ్యతే ॥ యథా ॥ దిశ్యుత్తరస్యాంనేదీయానుజ్వే
 ల్లోలవణాణావః ॥ మరుదేశేపిగంగానః పిపాసాం శామయి
 వ్యతి ॥ అత్రదిశ్యుత్తరస్యాంలవణాణావఇతివిన్విరోధః - మా
 ర్గాంగేతదేశవిరోధః ॥ అరణ్యమహిషాక్షగ్రవిహణోదరజ
 వ్త్వనాం ॥ మహాత్మ్యమైపిముక్తానాం స్త్రీయోముక్తావిభూష
 ణాః ॥ అత్రముహిషవిహణేభ్యోముక్తానాంజన్మైతిలోకవిరో
 ధః ॥ చివంవిరుద్ధాంతరవపుదాహార్యం ॥ ౫౩ ॥ అథసహచ
 మితాద్ధగ్రస్యః - మరుదేశఇత దేశవిరోధః ॥ అరణ్యేతి ॥ అన్యేమూల్య
 మహాశ్యపి ముక్తామయాని విభూషణాని యాసాంతాః ముక్తావిభూష
 ణాః (గుంజావిభూషణా ఇతి పాతాంతరం) అత్ర - కరీతుజీనూతవ
 కాహశంఖమత్స్యహిశుక్త్యుత్థవవేణజాని ॥ ముక్తాఫలాని ప్రథితాని
 లూకేతేషాంతుశుక్త్యుత్థవమేళహారీతివచనాద్దజాదీనాసేన ముక్తాక
 త్వంప్రసిద్ధంనాస్యేషాం - తస్మాన్మహిషవిహణానాంముక్తాకరత్వంలూ
 కవిరుద్ధమిత్యాహ అత్రేతి ॥ విరుద్ధాంతరంవిద్యావిరుద్ధాదికం ॥ యథా ॥
 సదాస్మాత్వానిశీధిన్యాం సకలంనాసరంబుధః ॥ నానావిభాగకాస్త్రా
 నివ్యాకష్టేజశృణోతివ ॥ అత్రరాత్రోస్సానం ధర్మశాస్త్ర విరుద్ధం -
 ఏవమన్యదప్యదాహార్యం ॥ ౫౩ ॥ శాంత్యేతి ॥ శ్రుతధిషణాభ్యాంశాంతి

శ్రుతాలంకృత త్వేనసర్వేషామత్యంతోపాదేయతయా సర్వోత్కృష్టా
భ్యామిత్యర్థః-నారీరతోత్సవయోగ్గజ్ఞామన్తకసమవేతయోః కతిపయో
పాదేయతయాపకృష్టత్వాదిత్యర్థః- వన్యవృత్త్యాజీవంతిశాత్రవాశ్చత్వే
తత్తుసర్వాపకృష్టత్వాస్సర్వేభ్యస్సహజరేభ్యోభిప్రమితిద్రష్టవ్యం॥ ర
సేతి!భావాస్సంచారిభావాః- ఆదిగ్రహణాత్స్థాయిభావాగృహ్యంతే-
తేషాం స్వశబ్దవాచ్యతా రసశృంగారాది సామాన్యవిశేషశబ్దాభిధేయ
తా - దుష్టైవేతి - రసప్రతీతే ర్విభావాదిప్రయోగాన్వయవ్యతిరేకానువి
ధానా ప్రసాదిశబ్దప్రయోగేపి తదప్రతీతేశ్చ నిత్యవ్యంగ్యస్య రసాదే
ర్వాచ్యత్వందుష్టమేవేతిభావః - తదుక్తం కావ్యప్రకాశే రసదోషప్ర

రభగ్రిష్టం॥ యతంసహచరభగ్రిష్ట మతుల్యానాంనిబంధనే ॥
యథా॥ శాంత్యా శ్రుతంహియోనారీ మన్తభేదరతోత్స
వః । శ్రుతేనఞ్చిషణావన్య వృత్త్యాజీవంతిశాత్రవాః॥ అత్ర
శ్రుతఞ్చిషణాభ్యాంనారీరతోత్సవయో రపకృష్టత్వాత్సహ
చరభగ్రిష్టం- ఏవందోషాంతరాణీయథాసంభవమూహ్యని ॥
రసభావాదీనాంస్వశబ్దవాచ్యతాదుష్టైవ ॥౪౮॥.....

ఇతివిద్యానాథకృతౌప్రతాపరుద్రయశోభూషణే

అలంకారశాస్త్రైదోషప్రకరణంసమాప్తం.

కరణే- వ్యభిచారిరసస్థాయిభావానాంశబ్దవాచ్యతేతి - అత్రావాఙ్మన
సగోచరస్యాపి బ్రహ్మసందస్యోపాధివశాద్యథాతథాదిపదవాచ్యత్వంస
దోషః - ఏవంబ్రహ్మసంపదసబ్రహ్మచారిణౌ రసస్యాపివిభావాద్యనుసం
ధానానంతరభావినశ్చగర్వణమాణస్యనాచ్యత్వా నుపపత్తావపి సహకా
రివైకత్వేపిపరోక్షతయాప్రతీయమానస్య రసస్య శృంగారాదిశబ్దవా
చ్యత్వేనకొపిదోషఇతిద్రష్టవ్యం॥౪౮॥

ఇతిపదవాచ్యప్రమాణపారావార పారీణ శ్రీమహాపాథ్యాయ
కోలచలమగ్నినాథసూరిసూనునా విశ్వజనీనవిద్యస్యవిద్యవృక్షణః పెద్దయూ
ర్యస్యానుజేనకుమారస్వామి సోమపీఠినావిరచితే ప్రతాపరుద్రయవ్యా
ఖ్యానేరత్నావళిఖ్యానే దోషనిరూపణం నామపంచమంప్రకరణమ్***

శ్రీహయగ్రీవానమః

శ్రీహయగ్రీవానమః

ప్రతాపరుద్రీయ-సవ్యాఖ్యానే

గుణప్రకరణమ్—౬

ఇత్థం యథాసంభవం దోషాన్మర్యాద్య తత్ప్రతిభటభూతగుణ నిరూప
ణం పరిజానీతే || అథేతి || తత్ర గుణాస్త్రయ ఇతి భావ హాదయః - దశైతి
వామనాదయః - చతుర్వింశతి రితి భాజరాజః - తత్ర భోజరాజమ లేనో

అథ గుణానిరూప్యంతే || శ్లోకః ప్రసాదస్స గుతా మాధుర్యం సు
కుమారతా | అథ వ్యక్తి రుదాకత్వం తథా కాంతి రుదాత్తతా ||
ఓజస్సు శబ్దతాప్రెయా నా ర్జిత్య మథ విస్తరః | సమాధిస్స
త్వ్య గాంభీర్యే సంతృప్తి భావకంతథా || సమీతత్వంతథా
ప్రాజ్ఞీ రితి రుక్తి గతస్తథా || ౧ || ఏషాం మధ్యే కేషాం చిద్వో
షపరిహారకత్వేన గుణత్వం - కేషాం చిత్త్వత ఏవోక్తా ర్జితా
తుత్వాద్గుణత్వం - తత్రయేస్వత ఏవ చారుత్వాత్ కియహే
తవస్తైవరముత్సృష్టః - దుష్టత్వపరిహారహేతునాం గుణ
త్వం న సర్వసమ్మతం - యేతు దోషాభావనయా గుణత్వవి
చ్ఛంతి తేషామేవ సౌకుమార్యాదయో గుణత్వేన సమ్మతాః ||
౨ || శ్రుతికటుజూపదోప నిరాకరణాయ సౌకుమార్యం స
మ్మతం - గ్రామ్యదోష నిరాకరణాయ కాంతీస్వీకృతా-
అపుష్టార్థ నిరాకరణాయార్థవ్యక్తి ర్మతా - న్యూనాధికపదని
రాకరణాయ సమీతత్వం మతం - అనుచితార్థనిరాకరణార్థ
ముదాత్తతాస్వీకృతా - విసంధినిరాకరణాయార్జిత్యం మతం

దైశమాహ-శ్లోక ఇత్యాది || ౧ || ఏషాం మధ్యే కేషాం చిద్వోషపరిహారకత్వేన
గుణత్వమితి-తథాపి-కేషాం చిత్త్వతే-ఉత్తర-ష-హేతుత్వాత్ కావ్యోక్త-
ర్జితహేతుత్వాదితి భావః || ౨ || కొదోషకేన గుణేన సరిహేయత ఇత్యాది

త్రాయామాహ శ్రుతికటురూపేత్యాది॥ ౩ ॥ ఏషాంగుణానామితి - సంఘ
టనాశ్రయత్వేనతి చారుతాహేతవోగుణాశ్చతి వత్సమాణ సామాన్యల
క్షణానామితిభావః॥ మిథశ్చతి ॥ సంశ్లిష్టానిమసృణానిపదాని యస్యతిస్య
భావస్తత్త్వానిపర్యవర్తమాహ బహూనామితి-తదుక్తంవామనేన - య

పతశ్చక్రికర్షణిరాకరణాయరీతిరిష్టా - శ్లిష్టపరిహారాయప్రసా
దోమితః-అశ్లిలపరిహారార్థముక్తిస్సీద్ధ్యకృతా - చ్యుతసంసార
రపరిహారార్థంసాశబ్ద్యమిష్టం - ప్రక్రిమభంగ నికారణా
యసమతామతా - పరుషదోషనివృత్త్యర్థం ప్రేయాత్మతః-
ఏవం యథాసంభవం కేహంచిద్దోషపరిహారకత్వేన గుణ
త్వం ॥ ౩ ॥ ఏషాంగుణానాంస్వరూపముదాహరణంచ॥మిథ
సంశ్లిష్టపదతాల్లేష ఇగ్యభిధీయతే ॥ బహూనాంపదానా
మేకపదవదవభాసమానత్వంశ్లిష్టత్వం ॥యథా ॥ శ్రీమతా
కలివీరరుద్రమఖిలత్వాపాలవశాశిస్ఫురన్మాణిక్య ద్యుతిరంజి
తాంఘ్రిమఖిల ప్రఖ్యాత శౌర్యోదయం । విశ్వత్రాణనిద్ర
మక్షయగుణ జ్యోత్స్నావితానావృత వ్యోమాగార మనల్ప
వైభవముంస్తోతుంవయంనేత్తహే ॥ అత్రపాఠసమయేప
దానామేకపదవదవభాసమానత్వాత్తల్లేషః ॥ ౪ ॥ అథప్రసా
దః ॥ ప్రసిద్ధార్థపవత్యంయస్సప్రసాదోనిగద్యతే ॥ యథా ॥
ప్రతాపరుద్రదేవాయంభాతిలక్ష్మీపతిస్సన్వయం । యనాస్య
లోచనేఘల్లి పుండరీకమనోహరే ॥ అత్ర్యుచిత్యర్థసమర్ప
కపదత్వాత్ప్రసాదః ॥ ౫ ॥ అథసమతా॥అవైషమ్యేణభణ
నంసమతాసానిగద్యతే ॥యథా ॥ వదాన్యతరమంజరీసురభ

త్రైకపదపద్ధాంతి పదానిసుబహూన్యపి । అనాలక్షితసంధీనిసన్లేషఃపర
మోగుణశ్చతి ॥ ఉదాహరతి శ్రీమదితి ॥ అక్షయగుణజ్యోత్సేతితాకిక
చంద్రికావ్యతిరేకః - వితానముల్లోచః॥౪ ॥ ప్రసాదముదాహరతిప్ర
తాపేతి ॥ యుచిత్యర్థసమర్పక పదత్వాదితి వ్యవహితార్థప్రత్యాయక
శ్లిష్టవివర్యయోక్తిః ॥ ౫ ॥ వదాన్యతరవఃకల్పవృతాః - తత్సంజర్యభవ

మరభయోనునోహరాః - ప్రవఃపానంప్రోత్రసంశ్చయం - సుధామ
 ధురిమాధురీరణచాతురిచుంచవః - అమృతమాభ్యున్మక్తరణచాతుర్యవి
 త్తాః - వియచ్చరతరంగిణీఃహరమాన్తిపర్వస్పృశః - వందాభీష్టాల్క
 ల్పభిస్పృశః - పాదవచస్త్వయేపిరున్మదభ్యునామితి - అనేనప్రత్రుభం
 గఃపరిహృగః ॥ ౬ ॥ యశశ్చిగ్రియత్సా॥ విశామిత్వనేన్ద్రీప్రతితేస్తాసా
 మభామభ్యోర్వచేనేమృతంబ్రహ్మణోశ్చవసాయాయుశ్చతే - ఉగోజ

యః శ్రవః పారణః గుణావిదధతే సతాం జగతి వీరదుఃప్ర
భాః । సుధామధురిమాధురికరణచాతురీమచచో యశ్చ
రతరంగిణీవిహరదూర్షి సర్వస్పృశః ॥ అత్రపాద చతుష్టయే
పితృభ్యవద్భుజాత్పనుత్వం । ౬ ॥ అథసూధుర్యం ॥ యాపృథ
క్పదతావాక్యేతన్నాధుర్యం ప్రకీర్త్యతే ॥ యథా ॥ యశశ్శి
యః కాకతిభావతేర్దిశాంసతంబంబేషుచుకూలిరతయః । ఉ
రోజయోర్ద్వైక్షికహరవిభ్రమా శ్శిరస్సుజాతీకుసుమస్రగు
జ్జ్వలాః ॥ అత్రవాక్యే పాతసమయేపి పృథక్పదత్వ ప్రతీతే
ర్ద్వాధుర్యం ॥ ౭ ॥ అథసుకుమారత్వం ॥ సుకుమారాక్షరిప్రా
యంసామూర్యంతచుచ్యతే ॥ సుకుమారత్వం నామసాను
స్వారకోమలవర్ణబంధత్వం ॥ యథా ॥ అమందానందనివ్యం
దనుందరివదసేంచుభిః । నగరేకాకతీం ప్రస్థువివాప్యభాతి
చందికా ॥ ౮ ॥ అథాధవ్యక్తిః ॥ యత్తు సంపూర్ణవాక్యత్వ
మధవ్యక్తిం వదంతి తాం ॥ యథా ॥ భాగ్యం మధ్యమలోకే న్ము
మథానాయేనాస్య సంరక్షితాః జాతః కాలతివీరదుఃప్రస్థవర్తిన్

యోరితి సనాదీనాం ద్విత్వవిశిష్టా జాతిః ప్రా యోకోతి వాచకశబ్దాద్వి
వచనోపపత్తిః - అత్ర మాధుర్యే పృథక్పదత్వం కర్తవ్య సమాసో భావశ్చిహ
మనః ॥ ౭ ॥ సుకుమారేతి సోకుమాద్యుపపదపత్వవిశ్లేషః ॥ ౮ ॥ అథవ్య
క్రీరితి తథ్యతాతత్త్వీచారః - తదుక్తం-యత్రాధ్యక్తిహేతుత్వం సో
ధ్యక్తిత్వంతో గుణశ్చితి ॥ భాగ్యమితి మధ్యమలోకసముం మధ్యమ
లోకాగ్గీనం - యద్వాప్రివిక్రమావతారస్య కాకలిఖితోః కిమననగంతో

చేనేత్యాహ || యద్వేతి || నిరాకాంక్షతయాపరిపూర్ణత్వాదిత్యనేనక్రి
యాపదరాహిత్యాత్సాకాంక్షత్వేనా పరిపూర్ణానా మశరీరాదీనాందో
షాణాంప్రత్యుదాహరణత్వం దర్శితం - సచాపుష్టార్థనిరాకరణాయార్థ
వ్యక్తిరితిపూర్వోక్తవిరోధః-పరిపోషాభావలక్షణయోగేన తేషామప్యపు
ష్టార్థత్వాత్ - ప్రకృతానుసయక్తార్థత్వలక్షణాపుష్టార్థస్యతు నిరాకాం
క్షత్వేనపరిపూర్ణస్యప్రకృతవైపరీత్యా భావాన్నాస్తి ప్రత్యుదాహర
ణోమితిరస్టవ్యం॥౯॥అత్యుజ్జ్వలత్వమితియదభావే చిరంతనదత్రిచ్చా
యవప్రబంధచ్ఛాయాభవతితదౌజ్జ్వల్యంనైవకాంతిరిత్యర్థః - తదుక్తం
బౌద్ధజ్వల్యంకాంతిరిత్యాహుర్గుణంగుణవిపశ్చితఃపురాణదిత్రస్థానీయంతే
సహీనంకవేర్వచఇతి॥జేతురితి॥(కావ్యప్రకరణే౨౩) వ్యాఖ్యాతం ||౧౦॥

సీమశౌర్యోదయః । యద్వాతీన్యపివిష్టపానిదధతేధ్యత్వ
మంకోహరేర్యత్సాతౌదవతీర్యకాకతికులేన్ద్వైరం సముజ్జ్వం
భతే ॥ అత్రార్థప్రతిపాదనేవాక్యస్యనిరాకాంక్షతయాపతి
పూర్ణత్వాదర్థవ్యక్తిః ॥౯॥ అనకాంతిః॥అత్యుజ్జ్వలత్వంబం
ధస్యకావ్యేకాంతిరీతీష్యతే ॥యథా॥ జేతుఃకాకతివీరరుద్ర
తిప్రాగభిహితశ్లోకః ॥ ౧౦ ॥ అథౌదార్యం॥వికటాక్షర
బంధత్వమార్యైరౌదార్యమిష్యతే ॥ యథా॥ జగ్ధ్వాభూ
యాంసహంసాస్యహహహమికయా బధగాధ్యా ససీత్యా

బౌదార్యంనామవికటాక్షర బంధత్వం - తచ్చనర్తనబుద్ధ్యత్వాదకపద
విన్యాసః - తదుక్తం - వికటత్వంచబంధస్యకథయంతిహ్యుదారతాం
వైచిత్యగ్రినప్రవద్యంతేయయాశూన్యాః పక్షక్రమాః ॥ పశ్యాదివగతి
ర్వాచఃపురస్తాదివపస్తునఇతి ॥జగ్ధ్వైతి॥ అన్యోన్యంప్రతిశ్రేష్ఠోహమిత్య
భిమానోహమహమికా- అహమితివిభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయం నిపాతి
తం-తస్యవీప్సూయాంద్విరుక్తిః-సంజ్ఞాయాంకన్ పశ్యత్యయః - పృషోద
రాదిరితసుభూతిచంద్రః- గర్ధవివగార్ధ్యం - చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాదాప
మ్యాదివత్సాగ్ధేయ్యకోప్రత్యయః- తద్భగ్ధంయైస్తాబధగాధ్యాకా- స
మానాసీతిస్సపీతిఃసహపానం-సపీతిఃస్త్రీతుల్యపానమిత్యమరః - సమా

సస్యభంధసీత్యాది నా సమాసశబ్దస్యసభావః - ఛాందసత్వేపిబాణాది ప్రయోగమహిమ్నాలోకేపినవిరోధ ఇత్యాహ దశటికాసర్వస్యకారణః - సమాసస్యభంధసీత్యత్ర సమాసస్యేతి యోగవిభాగసామర్థ్యాద్భాషా యామపిసపత్యాదిప్రయోగసిద్ధిరిత్యాహవృద్ధికారః - పదసంజరికార స్తు యోగవిభాగాంగికారేతస్యకత్యత్వా త్తమానజాలీయ శబ్దప్రయో గోసస్యాత్ - అస్తిచప్రయోగః - తస్మాత్సపత్యాదిశబ్దేషు సద్భూతాద్భస్య సహశబ్దస్యపత్యాదిభిరస్వపదవిగ్రహే బహువ్రీహౌ సహశబ్దస్య వోప సద్భవస్యేతి సభావః - భావ్యవాత్రిః యోచ్చయోగవిభాగో నోపవృత్త ఇ త్యవోచత్ - యదత్రియుక్తతద్భాష్యం - అస్యతకరణమస్థిసంఘ

మప్రసోచైచ్చప్రరాధ్యతకరణం భవకటతాకరౌద్రా గ్రదంష్ట్రేకా । సంవిభాగితాః కుపాటాకద్వివగళితవసాని యైరాంతర్వదీష్టానుకర్వంత్యా యోధనోర్వ్యభయమవ నిభృతామంద్రినైవ్యశస్థిష్టః ॥౧౦॥ అథోచాత్తతాన్త్రా మ్మైర్వ్యిశేషణైర్వ్యోగోయస్తసాస్యాదుదాత్తతా ॥ యథా ॥ బృంహమాణగజాకీణ్ణా హ్రోషమాణహయామలా । సంక్రీడ త్వందనాత్వైడభటారుద్రభిశ్చమూః ॥౧౧॥ అథోజః ॥ ఓజస్సమాసభూయస్త్యంయథా ॥ ఉద్దాదుద్విగదౌఘదా నలమారిసారభ్యలాభభ్రమ ద్భృంగశ్రేణి నిబద్ధరృంకృతక

ద్రుః - కటతాకరౌనుకరణశబ్దః - కుపాస్వటంతీతి కుపాటాఃనక్తంచ కాఃకూతభేతాశ్చాదయః - నద్యాంస్మాంతీతినదీష్టాఃకుశలాః - నుపీతి యోగవిభాగాతకప్రత్యయః - నిసదీభ్యాంస్మాతేః కాశలకృతిపత్వం ॥౧౦॥ శ్లోమైర్వ్యిరితి ॥ శ్లోమైర్వ్యుచితైః - బృంహణాదీనాంగజాదీనామేవోచిత త్వాదితిభావః - వైషరీత్యేనాచిత్యమనేనపరిహృతమిత్యనుసంధేయం - బృంహమాణేతిచానశంతోయంనశానజంతః - బృంహః పరస్తైషదిత్వా త్ - త్వైడభటేతి పచాద్యజంతపాఠోనత్వైడభటేతికత్రింతపాఠః - త స్యాత్త సేపదిత్వాదిత్వాదిప్రపంచేన వ్యాఖ్యాతం (నాటకప్రకరణద్వితీ యంకేకేత) అనుదితాద్ధపరిహారకాయాగుణః ॥ ౧౧॥ ఉద్దామేతి ॥ వా

కాలాఃకృతానినాచాలితాని- శబ్దాయమానానిత్యర్థః - భూమివిభవో
మహిమాతిశయః - ప్రియాభవంతీతిప్రియంభావుకాః - కర్తరిభువః
భిష్టుష్టుకభావితీ భుకభ్యుత్యయః - అత్ర వీరగుర్రవిదుషాం గజాంత
లక్ష్మీర్వాసాస్త్యంశప్రతిపాద్యతే || ౧౩ || సుపాంతిజాంచేతి - సుబం
తతిదంతవిశేషాణామిత్యర్థః కూలముద్వహంతీతికూలముద్వహః - కథా
యైస్తద్విగంతప్రసిద్ధై రిత్యర్థః-ఉచికులేరుజివహహారితిభిశ్ ప్రత్యయః
అభిగ్రంకపంతీత్యభ్రంకమాఃతైరుత్యుష్టై రిత్యర్థః - సగ్వకూలాభ్రకరి
షెషుకపత్తితి భిశ్ ప్రత్యయః - వైభవైరైశ్వర్యైః - శోభనాప్రజా
యాసాంతా స్సుప్రజనః - నిత్యమసిచ్చిజామేధయో రిశ్యసిచ్చిశ్య
యః-ప్రజారక్షునితిహేతా శత్యప్రత్యయః - రక్షణేనహేతు నైత్యర్థః-

లావాచాలితప్రాంగణాః । నిస్సీమప్రథమానభూమిభవా
రంభప్రియంభావుకా మోదంతేభువి వీరగుర్రచృపతే ర్విద్వ
ద్గృహశ్రేణయః|| ౧౩ || అథసుశబ్దతా || సుపాంతిజాంచవ్యు
త్పత్తిస్తేషాశబ్ద్యంపరికీర్త్యతే||యథా|| ఆశామండలకూలము
ద్వహఃకథై రభిగ్రంకమైర్వైభవై రక్షాసుప్రజనఃప్రజాస్త్రి
భువనక్షేనుంకరప్రక్రియః । చుష్టానాం భువిప్రహంతు మ
సులై కాధ్యంభవిష్టుర్గుణై ర్భూమ్నాసంచరతేద్యకాకతికులే
రుద్రావతారోహరిః || ౧౪ || అథప్రేయః|| ప్రేయఃప్రియత

అతపితత్రిభువనక్షేనుంకర ప్రక్రియో విశ్వజనీనవ్యాపారిత్యర్థః - యై
మప్రియమద్రేణ్యేతిభిశ్ ప్రత్యయః - గుణైశ్శౌర్యాదిభి రాధ్యోభవతీ
త్యాధ్యంభవిష్టుః - కర్తరిభువతితిఖిష్టుప్రత్యయః - చుష్టానానిప్ర
హంతుం-జాసినిప్రహణైత్యాదినా కర్తృణిపస్త్రి - భూమ్నాసుహిమ్నా
సంచరతే-సమస్తృతీయాయుక్తాదిత్యాత్మనైపదం - ఇథమత్రసాశబ్ద్యం
నామగుణః-తస్యచ్యుతసంసారపరిహారార్థత్వవచనమయ్యుక్తం - అ
నభిసితగుణభావేనావశబ్దాభావమాత్రైతత్పరిహారసంభవాత్-అత్ర
సుసకలనచేతశ్చేతశ్చమత్కారకారివిష్టపద ప్రయోగేణచారుతాహే
తుత్వసంభవాదస్త్యేనస్వతంత్రంగుణత్వమితి || ౧౪ || ప్రేయితి || చా

టూక్తాప్రియోక్తౌ దాక్షిణ్యం సురభత్వం - జతురాక్షిప్రకారితా - భారే
యతాభరంధరత్వం - ధురోయత్థకాపతిభక్తప్రత్యయః - నిష్ఠురోక్షిలక్ష
ణపరుషప్రాతిపక్ష్యంప్రయసభిక్ష్యక్తం || ౧౫ || ఔర్జిశ్యమితి || గాఢ
బంధశ్యమితి - విసంధివైలక్షణ్యే సేతిభావః || యోజితక్షణత్యావిద్యోకా
ఖ్యాఖ్యాతః (కావ్యప్రకరణే ౩౧) శబ్దవిప్రే || ౧౬ || పృచ్ఛంతీతి || అన్తకు

రాఖ్యానం నాటూక్తయద్విధీయతే || యథా || దాక్షిణ్యంత్వ
యిక్షతా త్వయిదయాత్వయ్యున్నతత్వంత్వయి ప్రాగ
ల్భ్యంత్వయి పౌరుషంత్వయికలాసంపద్వయి శ్రీధ్వయి
బాదార్యంత్వయి శీరతాత్వయి సగన్ధారేయతాచత్వయి శ్రీ
మతాకతి నాథపాలయభువం వైరించకల్పాకాతత || ౧౫ ||
అథౌర్జిశ్యం || ఔర్జిశ్యం గాఢబంధత్వం || యథా యోజితక్ష
ణదక్షిణేతి ప్రాగభిహితః శ్లోకః || ౧౬ || అథ సమాధిః || సమా
ధిరన్యధాన్యథాన్యధాన్యప్రాధిరోపణం || యథా || పృచ్ఛం
తీ చుద్ధసింధుం కుశలమనుసరంత్యాకరా చ్ఛంకరాద్రించా
టూక్త్యానానయంతీ ముహురచారదీంచంద్రమశ్రేహాసం
తీ | వైధాత్రిన్యానహంసావళి శనుకృపయా స్వాగతం
వ్యాహరంతీ లోకేషు త్రిష్నుమీమప్రభవతి మహాతీవీరుద్ర
స్య కీర్తిః || ౧౭ || అథ విస్తరః || సమర్థనప్రపంచోక్తీగుత్తసౌర్ధ
స్య విస్తరః || యథా || లోకేషు త్రిమూకాకతి శ్వరగుణాకాస్తో
తుం ముహుర్వీక్షితుం శ్రోతుం బహ్యాభినందితుంచ భణినామే
కఃక్షమోనాయకః | యద్వత్ప్రాణి సహస్రీమస్య కృతి నోయ
ద్వే సహస్రైశ్చ సతా ఏవ శ్రుతయః భణాదశతతా నృత్యదృశ్య

శలప్రశ్నాదేశ్చేతనధర్మస్యాచేతనాయాం కీదానధిరోపణాత్సమాధిః ||
౧౭ || సమర్థనేతి || విస్తరభితి సమర్థనప్రపంచసన్యవద్యాత్మకత్వేన - ప్ర
భవేవాపశబ్దభితిః ప్రతిషేధేణాదో విత్యక్తియః - సమర్థజ్ఞ
స్య విస్తరభితి మరః || లోకేష్వీతి || అభినందితుమనుమోదితుం || ప్రాత్రాది
ముఖణిపతిసామర్థ్యం సమర్థయతే యదితి - యస్మాత్కారణాదిత్యర్థః -

అతపవేదంసకావ్యలింగం హేతువాచకవి భక్త్యాదేరశ్రవణవివ తస్యే
 ణ్ఠానాదితి॥౧౮॥ యూనాదితి ॥ యూనంతోఽథాయావదర్థమితి తద్ధితాంతే
 సవిగ్రహః-తదుక్తంహరద తైన - యావదన్యస్యయంచాస్తి తద్ధితాంత
 శ్చవిన్యతే॥అతానిశ్యసమాసేపితద్ధితాంతేనవిగ్రహఇతి- యావదసఘాత
 నిశిత్యన్యయాభావః-యావదర్థంపదానియస్యతస్యభావస్తత్త్వం-అభిధే
 యాపేక్షయానైక్రికమపిపదంసన్యాసంసావ్యధికం తస్మిన్మిత మిత్య
 ధ్యః॥కాకతీయేతి॥౧౯॥ధ్వనిమత్త్వ ముదాహరణేయోజయతి

తాందోశనే॥౧౮॥ అథసమ్మితత్వం ॥ యావదర్థపదత్వంతు
 సమ్మితత్వముదాహృతం॥యథా॥ కాకతీయనరేంద్రస్యకీర్తి
 చందనచర్పనం । దిగంగనావితన్వంతి వతంసీకృతతద్గుణాః॥
 ౧౯॥అథగాంభీర్యం ॥ ధ్వనిమత్తానుగాంభీర్యం ॥ యథా ॥
 విషంకాయైశేఁగా కీర్తైదిగ్వసనః॥పా । ఇందుర్ముఖావ
 రుద్రస్యకాకతీయస్యశృశ్యతే ॥ అత్రశంకరస్య కంఠవిషం
 జూలౌ గంగాకటిస్థలేదిగ్వస్త్రుంశీరసిచంద్ర ఇతిధ్వన్యతే ॥
 ౨౦॥అథసంతేషః ॥ సంక్షిప్తాద్ధాభిధానం యత్తస్సంతేషః
 ప్రకీర్త్యతే ॥ యథా ॥ పంశోపి కాకతీయానాం తత్రాస
 న్బహుస్సపాః । తేషాంభాగ్యవివర్తయః పీఠరుద్రోనరేశ్వ
 రః ॥ అత్రాత్రివిధరకధనయోగ్యస్యార్థస్యసంతేషోక్తేసం
 తేషః॥౨౧॥అథసాత్త్వం ॥ అంతస్సంజల్పరూపత్వం శబ్దా
 నాంచాత్త్వముచ్యతే ॥యథా॥అధ్యధః పరిసంశ్లిష్టాఃస్థాకృ
 త్తాభూతాతవస్సదా । వర్తంతేకాకతీయేంద్ర కర్తర్యన్య

అత్రశంకరస్యేతి ॥౨౦॥పంశఇతి ॥ భాగ్యవివర్తభాగ్యపరిపాకః॥౨౧॥
 అంతరితి ॥ సమీచినోజల్పస్సంజల్పోవివక్షితార్థః సంతఃకృతోగర్భితో
 యత్రతద్రూపత్వమంతస్సంజల్పరూపత్వంసాత్త్వమిత్యర్థః ॥ అధ్యధః
 పరిశబ్దేసంశ్లిష్టాస్సంబద్ధాః ప్రాక్ప్రియుక్తాభ్యాదిశబ్దాఇత్యర్థః- స్థాగతి
 నివృత్తౌ - డుకృతోకరణే-భూసంతాయాం - ఇత్యేతేభాతవోభూవాద
 యోధాతవఇత్యుక్తలక్షణా శ్శబ్దవిశేషాః స్థాకృత్సంభూతాతవః - కాకతీ

యేంద్రైశ్చాకర్తృవర్తంతే-కర్తృవాదిన ఏవతిశాదిప్రత్యయాకర్తృ
తీత్యర్థః - అన్యత్రకర్తృణీకర్తృవాదినోయగాదిప్రత్యయాకర్తృతీత్యర్థః-
ఏతద్భునకేవలాప్రకృతిః ప్రయోక్తవ్యేతియమేనకేవలథాతోఃప్రయో
గాభావాత్ - లంకర్తృణీవ భావేచాకర్తృకేభ్యధాప్రత్యయానామేవక
ర్తృకర్తృభిమర్తృనదర్శనాచ్చేతిద్రష్టవ్యంఃఫలితమాహ॥ అత్రాధిష్ఠతీ
త్యాది ౧౨ ॥ ప్రాశ్నీరితిపరిపాకోవైచిత్రివిశేషః ॥పీష్నేలిపీష్నాద్వి
ర్యావః-ఇమిహైవైమిత్రికయోరభేదోపచారాత్ - అమృశితంహస్త్రీ

త్రకర్తృణీ ॥ అత్రాధిష్ఠతి అన్యకరోతిపరిభవతీత్యంతస్సంఘ
ల్పరూపత్వాత్సైక్యంభవతి ౧౩ ॥ అథప్రాశ్నీః॥ప్రాశ్నీ
రుక్తైఃపరిపాకభిరీకావ్యపిదోబిదుః॥ యథా॥ పీష్నాసర్వభవ
స్య చంద్రమకుటస్యావృణ్ణిరామేడితం వైత్యాతేః ప్రా
వింబనంసురగిరేరింహస్సముత్తైజనం | కణ్ణాదేఃపునరుద్భవ
స్సురతరోస్సర్వస్వమావిషిక్రియాస్వధ్ధనో రితితర్కయం
తికవయస్మీగ్రివీరరుద్రప్రభుం॥౧౩॥ అథోక్తిః ॥ విదగ్ధఘణితి
ర్యాస్యామక్తింతాంకవయోపిదుః ॥ యథా॥దింతాకమలౌ
సంతీరంశోతుమానుమానువితచరిఅంస | భాసితో వితు
మి తమపలలలంభి పసాహసి ॥ ఛాయా॥ దృష్టకమలా
సక్తిరాజ్ఞప్రవనుభగజ్జరచరితస్య | భాస్వాసపత్వంతాం
కువలయలక్ష్మీంప్రసాదయసి॥౧౪॥అథరీతిః ॥ యదోపక్రమ
నిర్వాహనారిరేత్యభిధీయతే॥యథా ॥ వక్తృణాన్సేవతేరా

రుక్తం-ప్రతివింబనంప్రతివింబః ॥ సముత్తైజనం శాణోన్లీభత్వం-సర్వ
త్రద్వితీయబ్రహ్మదిరూపత్యమిత్యర్థః - అత్రవీరరుద్రే విరించిపీష్నాద్యా
రోపలక్షణవైచిత్రివశాత్ప్రాశ్నీ ॥౧౩॥ దిశ్శృతి ॥ కమలాసక్తిఃపక్ర
మలాయావన్యత్రకమలేహ్యసక్తిః - కువలయలక్ష్మీంభూనండలలక్ష్మీం
అన్యతోగ్రత్పలసంపదం - అత్రరాజ్ఞశ్చంద్రస్యాపికమలాసక్తిః భాస్వ
తమాన్యస్యాపికువలయప్రసాదనమిత్యేవంకూపాయాంవిదగ్ధఘణితావ
ల్లీలచరిత్రాయతే॥౧౪॥వక్తృణాకాసంధ్యాదీకా-సంధిర్వావిద్రాశానా

యానమాసనందై వ్యధమాశ్రయః పశ్యణాశ్చయనరః పక్షిపూకాకామ
 క్రౌఢాదీక- పక్ష్యనానిపాణీనియప్రభృతీన్యతైని - పక్ష్యలానిమాలా
 దీని తదుక్తంసోమేశ్వరేణ - మాబంభృత్యంతథామైత్రంశ్రేణిమాట
 వికంబలం। అమిత్రమవరంపశ్యంసప్తమంసోపలభ్యశ్చతి - అత్రపాదచ
 తుప్తయోప్యాహృపట్నదోపాదానాద్యభోషక్రమ నిర్వాహణ పతత్ప్రక
 ర్నపరిహారిణీరీత్రప్రవాహం॥ భావతత్తతి ॥ భావఃప్రేమాత్రాస్తీ
 తిభావికం ॥ స్వామినితిపుత్రంప్రతిజనకస్యోక్తిః ॥ భావికయోజయతి
 అత్రప్రేమేతి ॥౨౬॥గతిరితి ॥ స్వరాణామారోహణాద్విఘ్నశురప్రా

జాప.ప్రీత్యానవనస్యతే । పక్ష్యనాన్యపాదతైషద్వలానిచ
 క్షీక్షతే ॥౨౭॥ అథభావికం ॥ భావతోవాక్యవృత్తిర్యాభావి
 కంతమదాహృతం॥యథా॥ స్వామిస్తాచకులోత్తంసవీరరు
 గ్రజగత్ప్రభో । పుత్రిణాంధురమేషాహంపుత్రేణారోపిత
 స్త్వయా ॥ అత్రప్రేమరూపభావవశా త్స్వామిస్తాతేతి
 వాక్యవృత్తిః॥౨౮॥అథగతిః ॥ గతిరామ సురవ్యత్వంస్వ
 రారోహవరోహయోః ॥యథా॥ ప్రకాశ్యేత్రేలోక్యేసత
 తమతులైః కాకతీవిభోర్మహాభిర్నిస్సేమైర్దినకర కరాటో
 పపటుభిః తమఃకృత్సంశోకజ్వలదగలరోచిఃపరిచయందధ
 త్స్వపుష్పశ్వేలశ్యరిస్మపసనస్సేవసతతం॥ అత్రపూర్వాధై
 ద్విఘ్నశురప్రాయత్వాస్సరస్యారోహః (ఉత్తరాధైఅరో
 హః) ॥౨౯॥ ఏషాంగుణానావర్ధగతత్వ మపికేచిదిచ్ఛంతి -

యశ్యనుపరోహణావై పరీశ్యం ॥ ప్రకాశ్యతీతి ॥ నిస్సేమైరితిసూర్యాది
 తేజోవ్యక్తిరేకాక్షిః-వీరరుద్రతేజసీవిశ్వవ్యాపితమసోవై రిన్మృతయా
 న్యేవావకాశిత్యాహ తమత్తతి। తత్రాగ్నిగూర్మధానెపి- తమసోసభా
 దిత్యాహ-శోకే॥దధత్స్వపీత్యపిశబ్దావరోధనూచకః - దుఃఖతాము
 హ్యంతీతిపరిహారః- ఉద్వేలతివిజృంభతే - అత్రపూర్వాధైత్యనేఉ
 త్తరాధైప్రప్రాయశ్శురప్రాయత్వాదవరోహత్తత్రప్రవ్యం ॥౩౦॥ఎతే
 షాంగుణానాంచతథేదేనార్థగతత్వలక్షణం విశేషమాహ ఏతేషామితి॥

తదుక్తంవామనేనవితపవాజఃప్రసాదప్రభృతయోగఃగుణాశ్చతి॥ స్వమ
తమాహ ప్రాచామితి ॥ సంఘటనాశ్రయత్వమేవే బహునాంపదా
నామేకపదవ దవభాసమానత్వాదిలక్షణేషోదావర్తగతత్వస్య దుష్టుట
త్వాదితిభావః-సర్వస్వభి-ఉద్భూతాదినః తానువాదత్వేనేతిభావః - అ
నయైవభంగ్యైతి ॥ సంఘటనాశబ్దార్థరూపాశ్రయభేదేనైవైవ్యర్థః - అ
న్యథే - అశ్రయభేదాభావవ్యర్థః - ననుకథమేవమపద్యతే - కా
వ్యశోభాయాఃకర్తారోపర్మాగుణాః తదతిశయహేతువస్త్వలంకారాశ్చతి
చామనేన స్వరూపభేదస్యోక్తత్వాదితిచే నైతత్వానీయః పికల్పా
సహత్వాత్-ఇదంహితద్వర్గనరహస్యం - రీతిదాత్వాకావ్యస్య - రీతిశ్చ

ప్రాచామాచార్యాణాంమతేన సంఘటనాశ్రయత్వమేవగు
ణానాం-తదుక్తమలంకారసగ్వస్తే । సంఘటనాధమత్వే
నశబ్దార్థధమత్వేనచగుణాలంకారాణాంవ్యవస్థానమితి-అన
యైవభంగ్యాగుణాలంకారాణాంనరూపితస్వరూపభేదః-అ
న్యథాస్వరూపభేదస్యదుర్నిరూపత్వాత్ - కావ్యశోభాకర
త్వమేవగుణాలంకారస్వరూపత్వం- తదుక్తం రుద్రభట్టేన
యోహేతుఃకావ్యశోభాయాస్త్వలంకారః ప్రకీర్త్యతే । గు
ణోపితాద్యశోజ్ఞేయోదోషస్సాన్యత్రవిపర్యయఃశ్చతి ॥ అతః

గుణశిష్టపదరచనా- సావైదర్భ్యాదిభేదేనత్రివిధా - తత్రసర్వగుణవి
శిష్టావైదర్భీ - కతిపయగుణశిష్టేగౌడీయాపాంచాల్యావిలి - చిత్రస
ర్వగుణానాంమిశిత్వా కావ్యశోభాహేతుత్వే గౌడపాంచాలీత్యర
వ్యాప్తిః-కతిపయానాం కావ్యశోభాహేతుత్వే - అద్రావత్రత్రజ్వల
త్యుగ్నిరుదైచ్చఃప్రాజ్యః పోద్యనుల్లసత్యేపధూమ ఇశ్వాదౌపర్వతో
గ్నిమానత్వాదిశుషు-ఇస్తానినుమాత్యేన కావ్యస్వరూపితేద్యోజ్యేషాది
సంభవేనాత వ్యాప్తిస్సాన్యత్ - తస్మాన్నాన్యగుణానాంతత్వతేకావ్యశో
భాకరత్వం-నచతన్మూలమలంకారాణాంతదతిశయహేతుత్వమితి ॥ స్వ
మతేభిమతసమ్మతించదర్శయతి యోహేతురీతి॥ ఉపసంహారతి అతశ్చతి

స్వరూపభేదాభావాదిత్యర్థః-సంఘటనాశ్రయత్వమేవయుక్తమితి ॥ భేద
కత్వేనేతిభావః-ఏతచ్ఛోభ్యటాదినుశమచలంబ్యైశ్లేషాదీనాం మాధుర్యా
దావనంతర్భావమంగీకృత్యోక్తం- వస్తుతస్తుభామహాది మతేనాంతర్భా
వేశ్లేషాదిగుణానాం రసధర్మశ్చ మలంకారాణాం తుశబ్దార్థధర్మత్వమితి
విద్యతవస్వరూపభేదభిరహస్యం - అతఏవస్వయమేవోక్తవాక్ కావ్య
గుణానాం సంఘటనాశ్రయశ్చ మేవయుక్తం॥౨౮॥

ఇతివిద్యానాథకృతౌ ప్రతాపరుద్రయశోభూషణే

అలంకారశాస్త్రే గుణప్రకరణం సమాప్తం.

ప్రకరణే హరిగారివదలంకారా సైను ప్రాసోపమాదయః । శ్లేషాదయో
గుణాస్త్రశ్శౌర్యాదయశ్శుభితాః । ఆత్మైశ్వర్యావహాశ్శితి॥౨౯॥

ఇతిపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణశ్రీమహేంద్రాపాధ్యాయ

కోలచలముల్లినాథసూరిసూనునావిశ్వజనీనవిద్యస్వవిద్వత్తనైః

పెద్దయార్యస్యానుజేనకుమారస్వామిసోమపీఠినావిరచితే

ప్రతాపరుద్రయోగసన్యాఖ్యానే రత్నావణాఖ్యానే.

గుణనిరూపణం నానుషత్వం ప్రకరణం.

శ్రీమదాంకరప్రకరణమ్ అలంకారస్మరణాంకరప్రకరణమ్ అలంకారస్మరణాంకరప్రకరణమ్

ప్రహయగ్రివామనమః

ప్రతాపరుద్రీయే-సవ్యాఖ్యానే

శబ్దాలంకారప్రకరణమ్—2.

పరిశేషాలంకారనిరూపణం ప్రాజ్ఞానో తే అధేతి॥ స్తో॥ అత్యైతేలంకారాశ్చేకాను ప్రాసవృత్త్యను ప్రాసాః । యమకంపునరుక్తాదాభాసో లాటోపలానితః ప్రాసః ౧. చిత్రిమథోడపమాననన్వయోపమయోపమాత్సరణం । రూపకపరిణామాద్వా సుదేహభాగ్రిత్యవహ్నానోల్లేఖాః ౨. ఉత్పేత్రితాతీతయోక్తీతథాసః సూక్తిర్విదోక్తిశ్చ । ఉక్తీస్సమానవక్రస్వభావక వ్యాజపూర్వికా విద్యాత్ ౩. మీలనసమాన తదత్యుతాః రోధాపశేషశ్చ । అధికౌవిభావనాథో విశేషపూర్వోక్త్యసంగతీ స్యాత్ ౪. విచిత్రాన్యోన్యవిషమాస్సమాభోతుల్యయోగితా । దీపకం ప్రతివస్తూపమాదృష్టా తోనైవగ్నా ౫. వ్యతిరేకత్వేష పరికరాత్మేషా

అలంకారస్మరణాంకరప్రకరణం

అథగుణరూపణానంతరమలంకారానిరూపణం తే ॥ అలంక్రియతేనేనేతిచారుత్వ హేతురలంకారః - తథాచోక్తంకావ్యమృషాస్తతిః । అస్త్రస్త్రతప్రశంసాపర్యాయోక్తం ప్రతీవకం ౬. అనుమానంకావ్యలింగం న్యాసోద్ధాంతరపూర్వకః । యథాసంఖ్యోద్ధాపతనోపరిసంఖ్యోత్తరంతథా ౭. వార్తచార్థోద్వా సమాధిర్భూతకంప్రశ్నోన్యకం । వ్యాపూతపర్యాయనూత్నోడదాత్తః పరివృత్తికా ౮. హేతుమాలైకావలీచమాలాదీపకసారకా । సంస్కృష్టిసంకరాశేతిపంచాసత్తరిరీతతాః ౯. రసవత్ప్రేయఃస్థిస్త్వి సమాహితమథోదయః । భావస్యసంధిశ్శబ్దల్యంద్వ్యశీతిరితీమేమతాః ౧౦.

ఎతేషామలంకారశబ్దవృత్త్యావృత్తతాన్మమాస్యలక్షణాలాభంపర్యాపకం అలంక్రియతేనేనేతి- అనియమేనరసభిజ్ఞేషః - అస్మద్విచిత్రాశ్చేషా యామితికరణేభ్యుప్రత్యయః - ఏతేనైతేషాంగుణానామివ భవంతీతకా

సంభవాత్తైభ్యోవై లక్షణ్యంసూచ్యతే || అస్మిన్నేవాధౌశ్చస్థసంవాదమా
హ ఉపసూర్వంతీతి || యేలంగద్వా రేణశబ్దార్థయోరుత్కర్షాధానద్వా
రేణతమంగినంర సంసంతవిద్యమానముపసూర్వంతీత్యనేన రసాభావేచ
త్రకావ్యేశబ్దార్థవై చిత్రిమాత్రవశ్యవసాయీశ్చమలంకారాణా మితీసూ
చ్యతే- తేలంకారాఃకలతాదీనాముత్కర్షాధానద్వారేణహారాదయితవ
సంయోగవృత్త్యావర్తంతిత్వర్ణః-నకేవల మేవసతిర సేనుప్రాసోప మా
దిభిస్సాన్విత్రయభూతాశ్శబ్దార్థావినోపసగ్రియంతే కింతుతద్వారాతద

ప్రకాశే || ఉపసూర్వంతీతంసంతం యేంగద్వారేణసంశ్రి
తాః||హారాదిపదలంకారాస్తేనుప్రాసోపమాదయితీతి || య
థాకరజరణాద్యవయవగతైర్వలయనూపురాదిభి స్తత్తదలం
కారతయాప్రసిద్ధై రవయవ్యేవాలంక్రియతే తథాశబ్దార్థా
వయవతైరనుప్రాసోప మాదిభి స్తత్తదలంకారతయాప్రసి
ద్ధైరవయవీభూతంకావ్యముపసగ్రియతే || ఆశ్రయాశ్రయి
భావేనాలంకార్యాలంకారభావోలోక వత్కావ్యేపిసమ్మతః
చారుత్వహేతుత్వేపి గుణానామలంకారాణాంచా శ్రయభే
దాద్భేదవ్యవదేశః - సంఘటనాశ్రయోగుణాశ్శబ్దార్థాశ్ర

—అలంకారవిభాగః—

యాస్త్యలంకారాః|| ౧||తత్రప్రథమంశబ్దార్థోభయగతత్వే
నత్రైవిధ్యమలంకారవర్గ స్య-అథాలంకారాణాంచాతుర్వి
ధ్యం - కేచిత్ప్రతీయమానవస్తవః - కేచిత్ప్రతీయమానావ

వయవీభూతంకావ్యమపీ త్యేతల్లోకైకదృష్టాంతేనాహయనేతి || ఆశ్రయ
శ్రయిభావేనేతి - సంయోగమూలేనేతిశేషః - లోకేమూలభూతస్సం
యోగోముఖ్యః-అత్రత్వనిత్య త్వసాధర్మ్యాదాపచారికఇతిభేదః || అథా
లంకారవిభాగంఃరిష్యమాణస్తదుపయోగితయోశ్చటాదిమతే నోక్తమే
వగుణాలంకారభేదమనువదతి||చారుత్వహేతుత్వేపీతి|| ౧ || ఇత్థమలంకా
రస్వరూపంసూచ్యతద్విభాగమాహ తత్రప్రథమమితి || శబ్దాలంకారా
లనుప్రాసాదయః|| అర్థాలంకారాఉపమాదయః- ఉభయాలంకారాబా

హనుప్రాసోభయసంస్కృత్యైకయః - ఎతేషాంతుల్లేపకావ్యశోభాహేతుల్లేశద్వైత్యోభయాలంకారవ్యవస్థాయామాత్రయాశ్రయభావవివక్షానిమిత్త్యలంకారసర్వస్వకారః - అన్వయస్యతిలేకావితకావ్యప్రకాశ

మ్యాః- కేచిత్ప్రేరియమానరసభావాదయః- కేచిదస్ఫుటప్రేరియమానాభితి - సమాసోక్తిసర్వాయోక్త్యాతేషవ్యాజస్తుత్యుపమేయోపమానన్వయాతి శయోక్తిపరికరాప్రస్తుతప్రశంసానుక్తనిమిత్తవిశేషోక్తిషుప్రతీయమానం వస్తుకావ్యోపసాగరతాముపయాతి - రూపకపరిణామసంబేహభ్రాంతిషుదుల్లేఖాపహ్నవోత్పేక్షాన్వరణతుల్యయోగితా దీపకప్రతిపస్తూపమాదృష్టాంతసహజాత్వికరేకనిదగ్ధనాన్వేషేష్యోపమ్యంగమ్యతే - రసవత్ప్రేరియదృష్టస్విసమాహితభావోదయభావసంధిభావశబలతానురసభావాదిర్వ్యజ్యతే - ఉపమావినోక్త్యర్థాంతరన్యాసవిరోధవిభావనోక్తగుణనిమిత్తవిశేషోక్తివిషమసమచిత్రాధికావ్యోన్యకారణమాలైకావలీవ్యాఘాతమాలాదీపకకావ్యలింగానుమానసారయథాసంఖ్యాధౌపతీపర్యాయపరిస్పృతిపరిసంఖ్యాపితృసమచ్ఛయసమాధిప్రత్యక్షికప్రతీపవిశేషనిమిలనసామాన్యాసంగతితద్గుణతద్గుణవ్యాజోక్తివకోక్తిస్వభావోక్తిభావికోదాతైషుసహృదయహృదయాహ్లాదిస్ఫుటప్రతీయమానంనాస్తి॥ ౨॥ అత్రేథమలంకారకల్యాణభాగః ॥ సాధర్మ్యంత్రివిధం- భేదప్రధానమభేదప్రధానంభేదాభేదప్రధానంచేతి- ఉపమానోపమేయయోగ్యుతోభిన్నత్వాచ్ఛాబ్దమేతన్నవాస్తవం - రూపకపరిణామసంబేహభ్రాంతిషుదుల్లేఖాపహ్నవానామభేదప్రధానసాధర్మ్యనిబంధనత్వం- దీపకతుల్య

కార్య- రసభావాదిర్వ్యజ్యతభిగుణీభూతవ్యంగ్యత్వేనప్రతీయతత్వన్యః॥ ౨॥ చతుర్థావిభక్తేష్వలంకారేష్వవాంతరవిభాగంప్రతిజ్ఞాపూర్వకమాహ అత్రేతి॥ ఇథంవక్ష్యమాణప్రకారేణకల్యాణభాగః- సాధర్మ్య

విరోధాదిమూలత్వేనాంకారాణాంవర్గశోవిభాగభేదః ॥ ఏతదభేద
ప్రధానత్వంకౌఙ్కషమారోపితంనవాస్తవంనస్వాభావికం॥ ౩॥ అథాలంకా

యోగితానిదర్శనాదృష్టాంతప్రతిపస్తూపమా సహజాక్షిప్ర
తీవ్యతిరేకాఃభేదప్రధానసాధర్మ్యనిబంధనాః॥ ఉపమానస్వ
యోపమేయోపమాప్రరణానాం భేదాభేదసాధారణసాధ
ర్మ్యమూలతా-ఉత్పేక్షాతిశయోక్షీత్యసాంకయములే- వి
భావనావిశేషోక్షివిషయచిత్రాసంగత్యనోన్యవ్యాపారతా
తద్గుణభావికవిశేషాణాంవిరోధమూలతా - యథాసంఖ్యపరి
సంఖ్యాధౌపత్తివికల్పసముచ్చయనాం వాక్యన్యాయము
లతా - పరివృత్తిప్రత్యసీకతద్గుణసమాధిసమస్తభావోక్త్య
దాత్తవిరోక్తయోలోకవ్యవహారములాః - కావ్యలింగాను
మానాద్ధాంతరన్యాసానాంతరగన్యాయములతా - కారణ
మాభైకావలీమూలాదీపకసారాః శృంఖలావైచిత్ర్యము
లాః॥ వ్యాజ్యోక్షివక్రక్రిమీలనాన్యపహ్నవములాని - స
మాసోక్షిపరికరౌవిశేషణవైచిత్ర్యములౌ ॥ ౩ ॥ అథా
లంకారాణాంపరస్పరవైలక్షణ్యంగూఢ్యతే - ఆరోపగర్భ
త్వేప్యారోప్యనూణస్యప్రకృతోపయోగానుపయోగాభ్యాం
పరిణామరూపకయోర్భేదః - ఆరోపవిషయస్యారోప్యనూణ
రూపసంభవాసంభవాభ్యాముల్లేఖరూపకయోర్భేదః - ఆరో
పవిషయస్యసంజేహభ్రాంత్యపహ్నవైస్సంజేహభ్రాంతి
మదపహ్నవానాంపరస్పరంభేదః - సాధర్మ్యమూలత్వేపితు
ల్యయోగితాదీపకనిదర్శనావృత్తిరేకదృష్టాంతభేదః సాధర్మ్య
స్యవాచ్యత్వాదుపమానస్వయోపమేయోపమాభిద్యంతే -
సాధర్మ్యస్యవాచ్యత్వగన్యత్వాభ్యాముపమేయోపమాప్ర
తిపస్తూపమయోర్భేదః- వస్తుప్రతివస్తుబింబప్రతిబింబభావా

రాణామత్యంతవివేకార్థంమిథోవైధర్మ్యమాహ ॥ అథాలంకారాణాం
పరస్పరవైలక్షణ్యంగూఢ్యతభిత్వాదితా ॥*

శబ్దమస్యమదాహరణప్రస్తావవివస్పజ్జీభవిష్యతీతి నేహవివిచ్యతే ॥ ౪ ॥
 తద్భవలంకారాణాం నీతికాంవిధాయ శబ్దాలంకార నిరూపణం ప్రస్తావే

భ్యాంప్రతివస్తూపనా ద్భట్టాంతయోర్భేదః - ప్రస్తుతాప్ర
 స్తుతానాంభ్యుత్పత్త్య సహస్తత్వాభ్యాం తుల్యయోగితాదీన
 కయోర్భేదః - ఉపమానస్మప్రసిద్ధత్వాప్రసిద్ధత్వాభ్యాము
 పమోత్ప్రేక్షయోర్భేదః - అగ్రసామ్యశబ్దసామ్యభ్యాముప
 మాన్వేషయోర్భేదః-ఉపమా నోపమేయయో ర్భేదాభేదా
 భ్యాముపమానస్వయయోర్భేదః-ఉపమానోపమేయభావస్వ
 పర్యాయయాగపద్యాభ్యా ముపమయోపమోపమయోర్భే
 దః- అప్రస్తుతస్యవాచ్యత్వగమ్యత్వాభ్యా మప్రస్తుతప్రశం
 సాసమాసోక్త్యోర్భేదః - వాచ్యవ్యంగ్య యోరుభయోఃప్ర
 స్తుతత్వేపర్యాయోక్తిః - వాచ్యస్యాప్రస్తుతత్వే అప్రస్తుత
 ప్రశంసా- వ్యాప్తిపక్ష ధర్మతాద్యభావాతావ్యలింగస్యా
 నుమానాభేదః - సాధారణగుణయోగాజ్ఞేదానుపలభౌసా
 మాన్యం - ఉత్కృష్టగుణయోగాన్మునగుణతిరోధానేమీ
 లనకం- అన్యవ్యవచ్ఛేదేతాస్పర్యా భావాదు దాత్రాలంకార
 స్వసరిసంఖ్యాతోభేదః - కాకతాలీయలయకార్య సాధనే
 కారణాంతరోపనిసాతేసమాధిః - అహనుహమికయా కార్య
 సాధనే బహుసాంకారణానాముద్యమే ద్వితీయ స్సముచ్చ
 యః- నిహ్నాపస్యవాచ్యత్వ గమ్యత్వాభ్యానుపహ్నావవ్యాజ
 స్తుత్యోర్భేదః - అన్యేషాంభేదస్సప్రవివ-యద్యపివ్యాజోక్తి
 మీలనసామాన్యేషుకథంచి తాన్యృశ్యసుప్తి-తథావ్యవక్షిత
 త్వాన్నసాదృశ్యమూలేషుగణనా॥౪॥

————— శబ్దాలంకారా నిరూపణం తే. —————

అథాలంకారస్వరూపవిభాగానంతరం శబ్దార్థయోర్మధ్యేశబ్ద

తి. అథేతి ॥ తత్ప్రసిద్ధమ్యహేతు మాహ శబ్దస్యేతి ॥ అప్రప్రతీతిపూ
 ర్వకత్వాద్ధప్రతీతేశ్శబ్దస్వప్రతీతావంతరంగత్వం తేన తస్య పాగ్రిధా

న్యాత్ ప్రాథమ్యమితిభావః ॥ ప్రథమంతావచ్ఛబ్దాన్యోభయగతత్వేన
 త్రివిధంపానరుక్త్యం - తత్రాజ్యే కేవలస్వరపానరుక్త్యస్య చారుతా
 హేతుత్వాభావా ద్వ్యంజనమాత్రపానరుక్త్యం - స్వరస్యజనసము
 దాయపానరుక్త్యంచచారుతాహేతుః - తత్రాద్యమపిసంఖ్యానియమే
 ఛేకానుప్రాసోవైపరీత్యేవృత్త్యనుప్రాసఇతిసర్వస్వకారః - తదను
 పారేణ ఛేకానుప్రాసంలక్షయతి భవేదితి ॥ రసాద్యనుగతః ప్రకృష్టో
 న్యాసోనుప్రాసః - తదుక్తం - ప్రకృష్టోవర్ణవిన్యాసోరసాద్యనుగతోహి
 యః । సోనుప్రాసస్సచచ్ఛేకవృత్తుపాధిగతోన్విధేతి - గృహచరాఃప
 ష్యన్ముగాదయశ్చేకాఇతికేవీత్ - విదద్ధాఇతిసర్వస్వకారాదయః - తదు

స్యార్థంప్రత్యంతరంగత్వాత్ ప్రథమం శబ్దాలంకారానిరు

— ❀ ఛేకానుప్రాసః ❀ —

ప్యంతే ॥ భవేదవ్యవధానేనద్వయోర్వ్యంజనయుగ్మయోః ॥ ఆ
 వృత్తిర్యత్రసంబుధైశ్చేకానుప్రాసఇవ్యతే ॥ యత్రావ్యవ
 హితయోర్వ్యంజనయుగ్మయోద్వయోః పానరుక్త్యంతత్ర
 ఛేకానుప్రాసః ॥ యథా ॥ మహీమహీనవిభవేధతైత్తేనుం
 కరేకరే । రాజన్యజన్యజన్యూరాజారాజన్యజోదయః ॥ ౧ ॥

— ❀ వృత్త్యనుప్రాసః ❀ —

ఎకద్విప్రభృతీనాంతున్యః జనానాం యదాభవేత్ । పునరు

పలాంతోనుప్రాసశ్చేకానుప్రాసః - ద్వయోరిత్యత్ర వీపస్సరప్త
 వ్యా - తేనయత్రద్వయోర్వ్యంజన యుగ్మయోరవ్యవధానే నావృత్తిః
 సఃఛేకానుప్రాసఇత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి మహీమితి ॥ అహీనవిభవేషణీం
 రసదృశఇత్యర్థః - కరేపాహౌరాజన్యాఃక్షత్రియాః - రాజశ్వశురా
 ద్యదియత్ప్రత్యయః - జన్యంయుగ్మం - అత్రపాదచతుష్టయేపిన్యంజన
 యుగ్మానామవ్యవధానేనావృత్తేశ్చేకానుప్రాసఇతిరప్తవ్యం ॥ ౧ ॥ సం
 ఖ్యానియమేనచ్ఛేకానుప్రాసముక్త్వా అన్యథావృత్త్యనుప్రాసమాహ
 ఎకేతి ॥ ప్రభృతిగ్రహణాత్క్రియతురాదిసంగ్రహః - అత్రైకస్యవ్యంజన
 స్వరకృదావృత్తావైచిత్ర్యాభిభావాత్సమర్థ్యానకృదావృత్తిర్లభ్యతే

వ్యయోస్తు సకృదేవ - అన్యథా ఛేకానుప్రసాస్యత్ - వ్యవథా నేత్వ
సకృదావృత్తావపినరోధః - త్యాగీదీనాంతు సకృదసకృద్వాప్యవథానే
నావ్యవథా నేనవాతివృత్తిర్ద్రష్టవ్యా - వ్యతిరేకేవైకర్యావ్యయోవివ
క్షితాః తదవలక్ష్మితోనుప్రసాసోవ్యక్త్యనుప్రసాసః ॥ ఉదాహరణః ॥ రేరే
ఇతి ॥ యోత్స్యధ్వేహనివృత్త్యే - యునసంప్రహరణ్యస్తాద్వాతోః
కన్యశీల్పం - లభ్యమక్షయపదమితి - ద్వానిమాభిరుహిలోకేనూత్వనుం
దలభేదినా ॥ పరివ్రాజ్యోగయంత్రకర్తవే చాభిముఖోహరణిత్తరణాది
తిభావః ॥ కాంతారవతోరణ్యనివాసపక్షః - తరణునికరాత్ మృగాదన
యూధాత్ - మర్మరణకారణాదిరణ్యనివాసాచ్ఛుభోదరణయన్తర
ణమేవ శ్రేయశ్చితిభావః - అత్రాసకృత్క్షకారావృత్త్యావృత్త్యనుప్రసా

త్తరపానానువృత్త్యనుప్రసాసస్యతే ॥ యథా ॥ రేరేతున్త
మహీక్షితః క్షణమితః శ్రీకాకతిత్వాసతి ర్విక్షుద్ధవంధ్యజనీం
దురిక్షనుభటంప్రోక్షిష్టకాక్షేయకైః ॥ యోత్స్యధ్వేయది
లభ్యమక్షయపదం కాంతారవతో వృథాత్వైభ్యతుగ్క్షితచర
త్తరణునికరాత్తత్రాస్తరత్వాకుతః ॥ ౨ ॥ యమకంపాన

రుక్త్యేతుస్వరవ్యంజనయన్తయోః ॥ ఛేకానుప్రసాసోవృత్త్య
నుప్రసాసేవ స్వరపానరుక్త్యమానుషంగికం - యమకేతు

సః - వివమన్యేపిభేదాన్సూర్యకతకాదాన్త్రప్రవ్యాః ॥ ౨ ॥ వ్యంజనమాత్ర
పానరుక్త్యాత్రయమలంకారద్వయం ముక్త్యా స్వరవ్యంజనసముదాయ
పానరుక్త్యాత్రయమలంకారమాహ యమకమితి ॥ ననుమహిమహినిభా
వశ్చిత్వాదోఛేకానుప్రసాసే యుక్తిరందైవతవనే వనేవరణిత్యాదావే
కదాసాదృశ్యలక్షణై వృత్త్యనుప్రసాసేవ స్వరపానరుక్త్య సంభవా
త్కథంశత్రవ్యంజనమాత్రపానరుక్త్యమిత్యాకంక్యపరిహారః ॥ ఛేకాను
ప్రసాసేతి అనుషంగాదానతమానుషంగికం అన్వాచయవిశిష్టం అభ్యుచ్చ
యశ్చిత్త్యర్థః ॥ స్వరవ్యంజనయన్తయోరిత్యత్ర స్వరసహితవ్యంజనేతి మ
ధ్యమపదలూపీపమాసోవివక్షిత ఇతిచ్యావస్తే యమకేతితి ॥ తచ్చయమ్య

మానానాంపాదైకదేశానా మూదిమధ్యాంత గతత్వేనానేక విధమిత్యా
హ- తస్యేతి || ఏతచ్ఛబ్దోక్తార్థపాదయమకానామపుష్పలక్షణం - సర్వే
ప్యేతేభేదాశ్చిరంతనై రెవలహుధాప్రపంచితాః - గురుత్వభీతత్వాన్నై
హప్రపంచ్యంతే || తత్రై కముదాహరతి || ప్రతాపగతి || మహాత్మహిమాఅ
ధిక్యంయస్యతేజసోమహామహిమతేజసః - కాకటింద్రస్యప్రతాపః - ప
ద్మైష్టమహంపత్నప్రియోత్సవాం - అహిమతేజస ఉష్ణాంశోః శ్రియంద
ధాతి || అత్రద్వితీయపాదస్యచతుర్థేయమనాత్సందప్తయమకంనామయ
మకభేదః - తదుక్తమన్యత్ర - అత్రయమ్యమానయోరుభయోస్సార్థక
త్వం - విహాగాఃకదంబసుంభావిహాగా ఇత్యత్రై కస్యసార్థకత్వ మితర

స్వరయోర్వ్యంజన యుగ్మయో రావృత్తిః । తస్యాదిమ
ధ్యాంతగతత్వేనబహవోభేదాః ॥ తత్రదిక్షాత్రముదాహీ
యతే ॥ ప్రతాపఃకాకటీంద్రస్యమహామహిమతేజసః । శ్రి
యందధాతిపద్మైష్టామహామహిమతేజసః ॥ ౩ ॥ యత్రార్థఃప్ర

— ❀ పునరుక్త వదాభాసః ❀ —

ముఖేకించిద్భాసతేపునరుక్తవత్ । పునరుక్తవదాభాసోలంకా
రస్ససతాంమతః ॥ యత్రార్థఃపునరుక్తవదాభాసతేఅన్వ
యదేశాయామన్యథాభవతిసపునరుక్తవదాభాసోలంకారః -

అర్థాలంకారత్వేవ్యస్య శబ్దపానరుక్త్యాశ్రితత్వా చ్ఛబ్దాలం

స్యానర్థకత్వం । కలయంత్యనుక్షణమనేకలయమిత్యత్రోభయోరనర్థక
త్వం - ఏవంసర్వైష్టపి యమకేషుప్రకారత్రయంయథాసంభవంప్రప్త
వ్యం ॥ ౩ ॥ శబ్దపానరుక్త్యాశ్రితా నలంకారానభిధాయార్థ పానరుక్త్య
మూలమలంకారమాహ ॥ యత్రేతి ॥ యత్రాలంకారైరర్థః ప్రముఖే
ప్రథమంపునరుక్తవత్ పునరుక్తైనతుల్యం అతఏవకించితి - మప్యనన్వతం
భాసతే - పరమార్థతస్త్వన్యథాపర్యవస్యతీత్యర్థః - అర్థపానరుక్త్యస్య
ప్రరూఢదోషత్వాత్ తదేతన్నిమిత్తవ్య వ్యావష్టేయత్రార్థ ఇత్యాది
నా ॥ సన్యస్యశబ్దాలంకారప్రస్తావెకాసంగతీరతఅహ || అర్థేతి || అర్థపాన
రుక్త్యాదేవాథాశ్రితత్వాదథాలంకారత్వేనత్యవీత్యర్థః - శబ్దపాన

త్వత్ప్రతితత్వాది పర్యాయశబ్దాలితత్వా ద్విధాః - అప్రేక్షితశబ్దప
ర్వశ్చాయశబ్దేష్యశ్చైక కర్తవ్యసృష్ట్యాదౌసచారికం శబ్దపానరుక్త్యం
ప్రప్తవ్యం॥ ఉదాహరతి జిష్ణురీతి॥ యశోజిష్ణుః - ఊర్జిభజామిద్యో
రాజాగ్రణీః- శ్రీపతిస్సంస్థాః- పురుషోత్తమఃపురుషశ్రేష్ఠః- భాస్వాకా
దీప్తిమాకా - సూర్యశవస్థురత్తేనా స్సంస్కృతాః-అత్రజిష్ణోదీనా
మింద్రాది పర్యాయ ప్రయోగేన ప్రయతే భాసమావస్య పానరుక్త్య
స్యోత్తప్రకారేణాన్వయవేళాయా మన్యథా వర్తవసావాత్మనరుక్తవ
గాధాసంభిధాః - కేదత్పునరేమహః - భాతిఃదానత్యాగః ధీ
రతాయామిశ్యత్ర సత్పురుష ప్రణామేన ప్రకాశతేస్తైర్వేషర్వత భూ
రభివృత్త్యాశ్చ దానత్యాగశబ్ద పరివృత్తావసంభవా చ్ఛబ్దాలంకారో

కారప్రస్తావేలక్షణంకృతంయథా॥ జిష్ణురీప్రఃఊర్జిభజాం
శ్రీపతిఃపురుషోత్తమః । భాస్వానుసృష్ట్యురత్తేజాఃకాకలిం

—* లాటానుప్రాసః*

దోవిరాజతే ॥ ౪॥ అభోభయపానరుక్త్యాలంకారఃకథ్యతే॥
శబ్దార్థయోః పానరుక్త్యయత్ర తాత్పర్యభేదవత్ । సకావ్య
తాస్పర్యవిదాలాటానుప్రాసఃకథ్యతే ॥ యత్ర శబ్దార్థయో
స్తాత్పర్యభేదమాత్రంసస్వయాపభేదస్త్రలాటానుప్రాసః॥

వ్యయం - తనువపురిత్యత్ర కృశాంగ ఇత్యస్మిన్నథై తనుశబ్దవిపరివృత్తౌ
నాయమలంకారఇతిశబ్దాశ్రయత్వం - వపుశ్శబ్దవిపరివృత్తౌనాలంకారత్వ
హానిరిత్యథాశ్రయత్వం అతఉభయాలంకారోవ్యయమితి - తిదుక్తం
కావ్యప్రకాశే ॥ పునరుక్తవదాధాసోపిభిన్నాకారశబ్దభావ్ । ఏకార్థతై
వశబ్దస్యతథాశబ్దార్థయోరయమితి॥౪॥ శబ్దార్థయోరేకైకపానరుక్త్య
మూలాలంకారానభిధాయఉభయపానరుక్త్య మూలమలంకారంప్రతి
జ్ఞాపూర్వకమాహ అథత్యాదినా ॥ శబ్దార్థయోఃపానరుక్త్యంప్రకాశ
దోషః-తద్వ్యవచ్ఛేదార్థంతాత్పర్యభేదవదితి-అనేనయమకవ్యావర్తకశ్చ
దైర్ఘ్యయోస్సర్వరూపభేదాభావఃఫలితఇతివ్యావర్తయతేతి॥ లాటజనోప
లాలితోనుప్రాసోలాటానుప్రాసః-నతులాటదేశజన్యః కశ్చనోపకారః

కావ్యస్యైకోపాలః॥ ఉదాహరతి గుణాన్ని॥ అసౌవీర్యద్రుసంబంధినీ
అత్ర ద్వితీయగుణాదిశబ్దానామత్యైర్లక్షణస్తాత్పర్యభేదః - అత్రాబ్జప
త్రనయనై నయనైమిత్యేత్యాదౌః - భక్త్యాదైరపానరుక్త్యపిశబ్దార్థపా
నరుక్త్యాల్లాటానుప్రాసత్వం - అతేవ వాయం పదాశ్రయః ప్రాతిప
దికాశ్రయశ్చైతి - ద్వైధా లాటానుప్రాసైతి సర్వస్వకారః - ఉచ్ఛ
పేనాప్యుక్తం - స్వరూపాద్ధావిశేషేషి పునరుక్తిః ఫలాంతరాత్ । శ
బ్దానాం ప్రకృతీనాంవాలాటానుప్రాసశ్చప్యత్యైతి । నను - యుద్ధేష్టునో
ర్జునశ్చవేత్యత్రైకైవ్యే వోపమానోపమయత్వలక్షణేఅసన్వయాలంకారే
పిశబ్దార్థపానరుక్త్య సంభవాల్లాటానుప్రాసత్వమేవకీం నెవ్యతే - స
త్యం - యద్యప్యసన్వయేర్థపానరుక్త్యమాత్రం లక్షణం - తథాపినిదైశప్రతి
నిదైశయోరైక రూప్యాభావపర్యాయప్రకృత్యదోషప్రసంగాదానుషం

యథా॥ గుణాగుణాస్తేగణ్యం తేయేరుద్రనృపమాశ్రితాః । నీ

తిర్నితిరసాతస్యలక్ష్మీగ్లక్ష్మీశ్చకథ్యతే ॥౫॥ పద్మాద్యాకా

— ఖ్వి చిత్తాలంకారఃపన్నబంధాదిః —

రహతుత్యైవర్ణానాంచిత్రముచ్యతే ॥ అదిగ్రహణాచ్చక్ర

బంధాదయః॥ తత్ప్రాప్తదశపన్నబంధోయథా॥ యాతాయస్యా

స్సుమగ్రానతిమహాకనకాస్థానసత్తాసనాయాయానాసత్తా

గికంశబ్దపానరుక్త్యం - అత్రతూభయపానరుక్త్యమప్యవశ్యకమేవే

తివిషయభేదాన్నకౌపివిరోధః - తదుక్తం - అసన్వయేవశబ్దైక్యమాచిత్యా

దానుషంగికం । అస్తింస్తులాటానుప్రాసేసాతూదేవప్రయోజకమితి॥౫॥

చిత్రం లక్షయతి పద్మేతి । నవశాస్రిణానాంపన్నానాంపద్మాద్యాకారహే

తుత్వంసంఘటత్యైతి వాచ్యం - వర్ణశబ్దేన తత్సార్కకాణాంలిప్యక్షరా

ణామాతృపాత్ - తెహంముఖ్యవర్ణాభేదేన లాకవ్యవహాగాదన్యశబ్దా

లంకారత్వం - పద్మాదిబింధేషుకర్ణికాదిస్థానవిశేషేషుపన్నానాంపానరు

క్త్యాత్ పానరుక్త్యమాలాలంకారానంతర్యంచద్రుప్రవ్యం॥ యాతేతి॥ క

నకాస్థానైసువర్ణమయ సభామంటపేసక్తంస్థితమాసనంసంహారసనం అ

యతిప్రాప్నోతి । కనకాస్థానసత్తాసనాయా - అయతేకర్ణ్యైత్ ప్రత్య

యః- యా నేమితుకగాదిస్వాసక్తాన్యాసనానా న్యాయనాదీని తత్ప్రతిష్ఠతీ
తియానా సక్తాసనస్థా-రాజోన్మనఃరజేషులక్ష్మీర ప్రీత్యాగమః - అభ్యాసే
నపరివయేన ఉపాసనయేత్యర్థః సుభేనజ్ఞాయతభిఃసుజ్ఞానా - కృత్యుల్బు
టాబహుళమితికర్మణిల్బుట్ - మానూస్వయంవైచిత్రి యస్యాస్సాతి
భ్యాససుజ్ఞానమాయా- అనుపాసకానామరవబాధస్వరూపేత్యభక్తః-
మానంపూజాంజానాతీతిమానజ్ఞా - సభాయాంసాధవస్సభ్యాః - సభా
యాయభియప్రయ్యయః-తేశోభనాయస్యాస్సాసుసభ్యా-సంపన్నవై
వసభ్యాశ్రయత్వాదితిభావః-జానంతీజ్ఞాఃపి జేతేన-ధనుపభేత్వాదివాక
ప్రత్యయః- తత్కాత్రితక్తా - నీయతభితిగేయంగానంతేనసహజ ర్తతభిస
గేయా- స్వనామాంకానేకగీతేత్యర్థః-యాగేసక్తాసంబద్ధాసమృద్ధవై
వతత్కాత్రికారాదిభావః - రతింస్పృహిషయాభిరతింభక్తింజానాతీతిరతి

సనస్థాసుఖయతుకమలాభ్యాససుజ్ఞానమాయా । యామాన
జ్ఞాసుసభ్యాక్షితిపతితిలకజ్ఞాత రక్తాసగేయా యాగేసక్తారతి
జ్ఞాసుకృతిసుఫలితగ్రామస్వాసాయతాయా॥౬॥ చక్రబంధో
యథా ॥ లక్ష్మీవీక్షితవైభవస్య జగతాం నాథస్య భక్తప్ర
యోదిత్వోరభినిజప్రతాపజనితాం భాకృష్ణరాంయచ్ఛతః ।

జ్ఞా - అతపనసుకృతిమవిషయేభవితైర్గ్రామసన్యైః కార్యైరాయతోమ
హాఅయశ్శుభావహవిధిర్యస్యాస్సాతథోక్తా - స్వభక్తానాం గ్రామాది
సంపాదనేనప్రకటితస్వాసుగ్రహేత్యభక్తః - ఎవంఽధాయాలక్ష్మీర్యస్య
విభోఃఅసమగ్రామితిసంపూర్ణామానతింవశ్యత్వంయతా - సాకమలా
లక్ష్మీస్తంక్షితిపతితిలకం వీరరుద్రం ఇహైవలోకేజన్మనివాసుబయతుసుఖ
వంతంకరోతు॥అయమప్తదళపద్మబంధః॥ఉద్ధారమ్॥ కర్ణికాదివిభేన్మన్మన్
క్రమాద్వియువియుచ॥సకర్ణికాసప్తవియువియుతుపకర్ణికా॥నప్రవే
శనిర్గమాభ్యాంతువియులేన్మ్యశ్చతుర్దశఃపద్మవధానేనతానాజ్యేనలేన్మ్యత్ర
త్వనంతరాని॥౬॥ చక్రబంధముద్ధాహరతి॥లక్ష్మీతి॥ కోశాగారనియక్త
యేవలత్కృపీక్షిత వైభవస్యవిచారితైశ్వర్యస్య భక్తప్రయితల్యాణ
మూర్తైత్యర్థః-అరభ్యస్సంవర్ధితః-భాకృష్ణరాంభాసు-రభావనిజప్రతా

పేనదియు సూర్యకృష్ణంకుర్వత ఇత్యర్థః - రాజత్వం నేనసమ్యక్సంగక్షణే
 నమోదితాత్మ్యసర్వైరనుమోదితస్వరూపేభుజే - అతపవయోగ్యాశ్చ
 తత్త్వాత్ ప్రకాశంవ్యక్తంధిరానిశ్చిత్తైర్వేత్సర్థః - భరాభూమిర్నిత్యం
 భాతి॥ ఉద్ధారస్తు॥ బద్ధ్యతేషడరంచక్రంప్రత్యరంతన్నవాక్షరం । ప్ర
 చూణా మపిపాదానాందశమం కర్ణికాక్షరం । ఆదితస్స్వస్వతుర్యా
 వైప్రయః పాదాశ్చతుర్థాగాః । వర్ణాష్టస్థాంత్యమారభ్యసంపదంతేంతి
 మాక్షరైః ॥ మధ్యేద్వాద్వావిసం వాదాపడరేషుక్రమాద్భవేత్ । చ
 తుత్తైస్సప్తమైర్వజైర్వర్ణసంకవివర్ణ్యయోరితి॥ ౭ ॥ నాగబంధముదాహ
 రతి॥ ఓజస్యతి॥ ఓజోబలంతత్రసాధురోజస్యఃప్రబలః - యద్వాఅహ
 ర్వాచినాఓజస్యశబ్దేనఅహస్కరోలక్యతే - తేనఓజస్యేనూర్యసదృశ

నిత్యంరుద్రజనాధిపస్యసయినోభాతిప్రకాశంధిరారాజత్వా
 లనమోదితాత్మ్యనిభుజేయోగ్యాశ్చితత్వాద్ధరా॥ అత్రచక్ర
 బంధేవైజనాధస్యవీరరుద్రయశతిప్రతీయతే॥ ౭ ॥ నా
 గబంధోయథా॥ ఓజస్యగుర్రదేవే విభవతిమహిమత్యాజి
 తాన్యప్రసాసే విద్యావర్జేభినేత ర్యుదుహరిచరితం విశ్వవి
 స్తారభాజి । వైరివాత్తాభజంతేవనమతిరుచినఖ్యాతయోదే

ఇత్యర్థః - ఓజసోహనియంత్యావతియత్ప్రత్యయస్యచాందసత్వేపినూత్యని
 వతాత్యాదివదస్యభాషాయాంప్రయోగోద్రష్టవ్యః - మహిమత్యాజిభో
 న్యేషాం ప్రతాపాయేనతస్త్రికాతథోక్తేవిద్యాభిర్వేదనవేదాం గాదిభిర్వర్జే
 శ్రేష్ఠేషాంధికంహరిచరితమభినేతర్యనుకుర్వతి విష్ణుసదృశఇత్యర్థః -
 నలోకేత్యాదివాక్యప్రతిషేధః - విశ్వవిస్తారం భరణీయత్వేనభజతీ
 తవిశ్వవిస్తారభాక్ తస్త్రికవిభవతివిభాసతి - అతిమలినఖ్యాతయోవైరి
 వాత్తాఃశత్రుసంఘాః దేహవిద్వారణే విధిదేహస్సంతోవవ్రేజకంతు
 భిర్వాల్మీకీమృగైస్సుహ - క్షుతిఃక్షయఃతద్వతి-వివిధేనానావిధదుఃఖభాజ
 నఇత్యర్థః - అవార్యనుదకేఅద్వనిమరుదేశఇత్యర్థః - ఆపస్త్రిభూమివా
 ర్హాదీత్యనురః - ఘోసభాజఃస్థితింప్రాప్తాస్సంతోవసంభజంతేసేవంతే॥
 ఉద్ధారస్తు॥ కేఖాభ్యాం చతురశ్రాణిచతుషోష్ఠానికల్పయేత్ । రేఖా

వృషాంతరా లేస్యావృథా నోష్ఠే గృహాప్రకంఠ వివితుకుండరీ కుశ్యా
 త్రిదేహాగై ర్విధాత్తమం । ఉగ్రేభాగా గ్రణివాహవ్యయోజయేద్దిత్త్రీ
 యేమిథః ॥ టీకా ప్రతుఫణా పుష్పమేళనం కల్పయేత్తిథా । అంతరాఽన్య
 త్తయీకుశ్యాత్పందండాన్సుర్యధామిథః ॥ వద్వాన్యత్త్రీ స్థలాన్యత్త్రీ కొ
 న్యకౌణానోజక । సంకంఠానాం చతుర్ముఖకంతశ్చేత్యేక వింశతిర
 త్యైవైవ్యన్యన్వానాం సేక లేమమిహాత్మ నిత్ । అతేనానవనప్రహ్లాద
 హన్తావైవ్యన్యవారితుతిమతివిశేషంతుభిస్సానభాజః ॥

ఇతి శబ్దావాళ్యప్రమాణప్రకారప్రయోగోభావితే
 అలంకారశాస్త్రే శబ్దాలంకారప్రకరణంసమాప్తం.

జ్ఞాపాదపతుమగ్నః ॥ అవతైరవై ర్భృతావికుండలేష్వప్రసక్తిణం ।
 యతైవంస్యాత్తథావర్ణాణా ఫణాతోవిస్మయేత్కర్మాత్ ॥ త్రింశదన్య
 వింశత్యవద్వింశతిరసక్రమాత్ । వేష్టనత్రితయేవద్వాన్సుమాప్తిమగధా
 కురే ॥ సర్వమేతన్నిధాయాంతస్సంగృహీతంమహాత్మభిః ॥ వివిక్తసలే
 కుండలితంస్పృమంగంశ్వేనప్రకావేష్ట్యభిభంగిభంగంఽపిష్ట్యాగైపుష్ప
 మపేష్ఠీత్తస్యపార్వ్యఫణాతఃఫణిబంధివేద్యలి ॥ *~*~*~*~*~*~*~*~*~*

ఇతిపదవాక్యప్రమాణపాదావారపారిణశ్రీగుణవాపాత్యాయ
 కోలచలమల్లినాథసూరిసూనువావిత్వజగీనవిద్యస్య విద్యవృణేః
 పెద్దయార్ధస్యానుజేన కుమారస్వామిసోమవీధినా విరచితే
 ప్రతాపగుక్రియవ్యాఖ్యానే రణాపవణాఖ్యానే
 శబ్దాలంకారనిరూపణంనామ సప్తమంప్రకరణం

శ్రీహయగ్రీవానమః :-

ప్రతాపరుద్రీయే- సవ్యాఖ్యానే.
అథాలంకారప్రకరణమ్. — ౮.

శబ్దాలంకారనిరూపణానంతరమనంతరాపాక్షిత్వాదథాలంకార నిరూపణం ప్రతిజానీతే || అథేతి || ప్రథమముపమానిరూపణే నిమిత్తమాహ తత్రేతి || తత్ర అథాలంకారేష్విత్యర్థః - అనేకాలంకారబీజభూత త్వాదితివాచ్యోపమ్యానామనన్వయాదీనాం గమ్యాపమ్యానాం పరూపకాదీనాం అ

—* ఉపమాలంకారః*—

అథాలంకారాః || తత్ర ప్రథమమనేకాలంకారబీజభూత త్వాదుపమానిరూప్యతే || స్వతస్సిద్ధేనభిన్నేనసమ్మతేనచధర్మతః || సామ్యమన్యేనవర్ణ్యస్యవాచ్యంచేదేకదోషమా || యత్రస్వతస్సిద్ధేనస్వతోభిన్నేన సహృదయ సమ్మతేనాప్రకృతేనసహప్రకృతస్యధర్మతస్సాదృశ్యమేకదా వాచ్యంచేద్భవతితతోపమా || ౧ || స్వతస్సిద్ధేనేత్యన్యేనైకత్వేత్రైవావ్యవృత్తిః- ఉత్పేత్రైవాయామప్రసిద్ధస్యాప్యవమానత్వ సంభవాత్ (యథా || కింః కాకతి వీరరుద్రస్యవతేస్సింహోసనాధ్యాపింః పాచాంభూమిభుజాయశః సింధధతీ కోటిందుతుల్యద్యుతిః | రత్నోదక్షిణరాజలాభజనితామందప్రమోదోద్భితాత్రైలోక్యాట్టహాస ప్రభేవ కకుభాం పామితేషువిద్యోతతే || అత్రప్రభాశబ్దాజాతవచనః త్రైలోక్యాట్టహాస ప్ర

వ్యేషించసాదృశ్యమూల నాం మీలనాదీనాం నిదానభూత త్వాదిత్యర్థః || లతయతి స్వతఃకలిధర్మతోగుణక్రియయోరన్యతరైశ్చైత్యర్థః - సామ్యమిత్యనేనకార్యకారణాదికయోరసంభవాత్సాధర్మ్యాదన్యవర్ణ్యశబ్దయోరుపమానోపమేయార్థత్వంప్రప్తవ్యం || అత్రానుష్ఠాగాధ్యాహారాదిభిశ్చిత్తమంశంపూరయకావ్యాచక్ష్యయత్రేతి || ౧ || వ్యావృత్త్యాదికంతుస్వ

య మేవస్యక్తికరిస్యతి ॥౨॥ న్యూనోపమాదీతి॥ న్యూనపశేషణోపమానం
న్యూనోపమం-ఆదిగ్రహణాదధికోపమాదసంప్రమాః ॥ సహృదయసమ్మ
తింజర్యయతి ఉదన్వానితి॥ ఉదన్వానుదధోచేతనపాతనాత్సాధ్యః- ధరంప
మాతీతిథారేయోధురంధరః- ధురోయధ్ధావతిభక్తప్రత్యయః- త్వాణ్యాశౌ
రేయభితిశివభాగవతః స్వనూనః ॥ ౩ ॥ ధర్మశభిత్వనైవశ్లేషాలంకారవైల
క్షణ్యమితి- శబ్దసామ్యమూలత్వాత్ ప్రత్యేతిభావః ॥ బ్యాకర్త్యంశైవమా

భాయాఃకవిప్రాథౌక్తిసిద్ధత్వానోపమా శంకానకాశః)
స్వతోభన్నేనేత్యనైనాగన్వయవ్యాప్యైః - అస్వయేవేక
వైవోపమానోపమయత్వసంభవాత్ ॥ ౨ ॥ సమ్మతేవే
త్యనైనన్యూనోపమాదవ్యాప్యైః ॥యథా॥ ఉదన్వానివగం
భీరస్సవర్ణాద్విరివోన్నతః । ఉక్త్యహేభిత్వనైవశ్లేషాలంకారవైలక్షణ్యం ॥తథాపి॥ నీరాజయంత్యస్త్రపురీరమ
ణ్యఃప్రదీపజాలైర్వరవీరరుద్రం । చంద్రానసాగోత్రజతిం
రజన్యస్తారాగణైర్మైరుమివస్ఫురద్భిః ॥ అత్రప్రతాపరుద్రం
పురస్త్రీయోనీరాజయంతిమేరుంరజన్యభివేనోపమా - గో
త్రపతిమితివిశేషణార్థస్యసామ్యాభావాత్-గోత్రశబ్దేనరాజ
పత్యైకులప్రతీతిః-మెరుపత్యేవర్వతప్రతీతిః- తథాచంద్రానసా
భిత్వస్త్రీపత్యేచంద్రభివానసంయాసామితిసమాసః - రాలిప
త్యేచంద్రపవానను యాసామితి శబ్దమాత్రసామ్యేన నోప

లముదాహరతి ॥నీరాజయంతీతి॥ ఏవంవిధస్థలేశబ్దసామ్యేప్యవమైవేతికా
వ్యప్రకాశకారః-తదుక్తం - సకలకలంపురమేతజ్జాతంసంప్రసేషుధాం
శుబింబమివేత్యాదిశబ్దమాత్రసామ్యేపిసాయుక్తైవేతి - అలంకారసర్వ
స్వకారఃపున రప్తిన్నేవోదాహరణేగుక్రియా సామ్యవచ్ఛబ్దసామ్యం
నోపమాప్రయోజక మపిరూపమాప్రతిభోత్పత్తిహేతుః శ్లేషవివాచసే
యభిత్వవోచత్ - విద్యానాథస్తు సర్వస్వకారసిద్ధాంతిశ్రద్ధాభుతయా

జ్ఞేపపవాయంనోపమేత్వాహ॥ అత్రైత్యాదితా ॥౪॥ అన్యేనవర్ణ్యస్యైతి
ఉపమానేనోపమేయస్యైత్యర్థః॥ లోకాయమితి॥ అతోపమానోపమేయ
భావస్యవైపరిత్యాత్పూరితీసాలంకారభిత్వాహ అత్రైతి ॥ ౫ ॥ ధర్మశ్చితి॥
అత్రైతికదాసామ్యస్యసప్రకూర్ణమేవప్రత్యుదాహరణం - తావత్తేజోప

మాప్రాప్తిః-కింతుజ్ఞేపవిశ ॥ ౪ ॥ అన్యేనవర్ణ్యస్యసామ్య
మిత్యనెనప్రతీసాలంకారో వ్యావర్త్యతే॥ తథాహి॥ లోకో
యమవిశేషజ్ఞఃకింకుర్తుకస్యకథ్యతే । యతాహకతినరేంద్ర
ణసుమేరురుసమీయతే ॥ అత్రాప్రకృతస్యమేరోఃప్రకృతే
సరాజ్ఞాసాదృశ్యమితిప్రతీసాలంకారోనోపమా ॥ ౫ ॥ ఏకదా
సామ్యమిత్యనెనఉపమయోపమావ్యావృత్తిః ॥ తథాహి॥ ధ
ర్మోర్ధ్వవపూర్ణశ్రీరథోధర్మశ్చితిః । కామస్తావివతాకామ
శ్చరూప్రనరేశ్వరే ॥ అత్రధర్మోర్ధ్వవపూర్ణవత్ప్రత్యేక
దాశ్చవశబ్దద్వయేన ధర్మార్థకామానాం సాదృశ్యంప్రతిపా
ద్యతఇత్యుపమయోపమా ॥ ౬ ॥ వాచ్యమిత్యనెనప్రతీయ
మానోపమ్యానాం రూపకసంకేహభ్రాంతి మదులైఖాపహ్నా
వతుల్యయోగితా దిశకప్రతివస్తూపమా దృష్టాంతసంబా
క్తివ్యతిరేకనిదర్శనానాంవైలక్షణ్యం ॥ తథాహి ॥ ప్రతాప
రుద్రనృపతేర్మండలాగ్రవిధుంతుదః । అఖండవిక్రమోద్ధౌ
మోగ్రసతేరాజమండలం ॥ అత్రమండలాగ్ర విధుంతుద
యోస్సామానాధి కరణ్యస్యాన్యభానుషపత్త్యా సాదృశ్యంల
క్ష్యతఇతిసోపమా-కింతురూపకాలంకారః॥ కిమేవనవమోహ
రిత్యుతిరమందసంపన్నంకిమేషదశమఃప్రజాపతి రపూర్వస
ర్వశ్రమః । కిమేషహరిరుర్వరోద్ధరణ-మంచురేకాదశశ్చిరా
దితివిలోక్యతే జగతికాకలీంద్రోజనైః ॥ అత్రకాకతీశ్వర

మయోపమాయాశ్చరితార్థత్వాత్-ద్వితీయంపునరభ్యుద్యయః - తదే
వాభిప్రేత్యోక్తం-ధర్మార్థ కామానామితి ॥ ౬ ॥ వాచ్యవ్యవచ్ఛేద్యతయా
సాధర్మ్యస్యగమ్యత్వంకేషువిదలంకారేషుదర్శయతి తథాహిత్యాదినా

ఉపాహరణమ్ తే కా యథా యోగం స్యన్న ప్రకరణపవన్యాభ్యాస్యంతే ॥ ౧ ॥
ఉపయాస్య సుహృదముత్తాపభాగహాసా ప్రభవమితి ॥ పూర్ణా
మాహా ఉపమానేతి ॥ ఉపమాయితేన భ్యక్తియై తేయోనోత్పృష్టగుణేన
తమపమానం చంద్రాగ - ఉపమాయితేయపవన్యాప్తసం తమపమయం

స్వహరిత్వచిత్తభృతీనాంచనగన్ధదాభే ప్రతీతే స్పృహేహని
బంధనాన్యథానుపపత్తౌ సాదృశ్యమాక్షిప్యతే - తతస్సంచే
షణ్ణం కారః ॥ కారతీయవిభాజితైర్విభవేన్యాప్తరోదనః ॥ దివా
పిపంద్రికాయద్ధ్యావకౌరాయా. తిర్యక్త్వం ॥ అప్రకీర్తివి
భవేచంద్రికాబద్ధః చంద్రికాసాదృశ్యం వినానసలభవతీతి
సాదృశ్యాత్మేపాత్ భ్రాంతిసుదలంకారః ॥ లక్ష్మీనవాసగృ
హమిత్యఖిలానరేంద్రాశ్చైవ్యాతిభూమిఖనిత్యై వీరచంద్రాః ॥
విద్యావిహారపదవీతల లబ్ధవర్ణాః శ్రీకాకతీంద్రనగరీ మనిశం
ప్రువంతి ॥ అత్రనగర్యాంతత్రప్రదార్థతారోపసాదృశ్యాదృతే
నసంభవతీతి సాదృశ్యే కల్పనామనైఖాలంకారః ॥ వీరరుద్ర
స్వభూసాలగయః హూమం తస్యతః ॥ ధూమరాజిరియం
భాతినచమూరేణురుద్ధితా ॥ అనోద్భృతాంచమూరేణునవ
లూక్యధూమపక్షిరిత్యవశ్నోనే నారోపసాదృశ్యే మూలవి
వేతి సాదృశ్యాత్మేపాదపహ్నః ॥ ఎవం తుభ్యయోగితాది
ప్రపిసాదృశ్యగన్యత్వానోపమాశంకా ॥ అతస్సర్వైభ్య
స్సానగర్వ్యమూలభ్యోవిలక్షణేయముపమా ॥ ౧ ॥ సాప్రభవం
ద్విధా-పూర్ణాలుప్తాచేతి ॥ ఉపమానోపమయసాధారణభ
ర్మసాదృశ్యవ్రతి సాద కానాం చతుర్థాం ప్రయోగే పూ
ర్ణా ॥ ఎకస్యగ్నయోక్త్రయోనాంనాలోపేలుప్తా ॥ పూ
ముఖాది- సాధారణోభరత్సేనుణః శ్రీయహవా - సాదృశ్యప్రతిసాదకాయ
తేవాదయః- చతుర్థా మేలేషాంకతోక్తపూర్ణైత్యర్థః ॥ కలిపయలోపేలు
తైత్యాహ ఏకస్యేతి ॥ లోపేణాప్తీయేస్వాదిసేవేచ ॥ తత్తాద్యాంవిభ
వతే పూర్ణైతి ॥ శ్రీత్యాసాదృశ్యప్రతీపాదవాశ్చాప్తి- అర్థతప్తస్వీకృత్య

ర్థః॥ శ్రోతీంలక్షయతి సాత్మాదితి॥ ఆర్థీంలక్షయతి ధర్మివ్యవధానేనేతి-
సదృశాభిధానద్వారేత్యర్థః - నను యథేవాదిశబ్దానాం సదృశాదిశబ్దవ-
త్సాదృశ్యవిశిష్టార్థపరత్వాభావాతో-వలసాదృశ్యపరత్వం వక్తవ్యం - త-
థాసతిముఖంచంద్రఇవేత్యత్రముఖంచంద్రసాదృశ్యమిత్యర్థస్సాన్యతో -
ఎవంచదశదాదిమాదివాక్యవదసంబద్ధమిదం భవిష్యతితిచేత్సత్యం - య-
థారాజ్ఞఃపురుషఇత్యత్రగుణభూతరాజవిశేషగుణాతావస్థీఅనుశాసనబ-
లాదుభయనిష్ఠసంబంధమాశ్రయభవధానాపితద్వారా ప్రధానభూతం
పురుషమప్యక్షిపతి - తదుక్తంహరితా-ద్విష్టోప్యసాపరాధత్వాద్గుణేషు
వ్యతిరిచ్యతే॥ తత్రాభిధీయమానస్సప్రధానేప్యవయుజ్యతఇతి- ఎవముప

ర్లాద్వివిధా శ్రోతీఆర్థీచేతి । సాత్మాత్సాదృశ్య ప్రతిపాద-
కయథేవాదిశబ్దానాం ప్రయోగేశ్రోతీ - ధర్మివ్యవధానేన
సాదృశ్యప్రతిపాదకానాం సదృశ సంకాశనీకాశప్రతీకాశా-
దిశబ్దానాం ప్రయోగేఆర్థీ - ద్వేఅపివాక్యసమాసతద్ధితగత-
త్వేనత్రివిధే-ఎవంపూర్ణోపమాసహప్రకారా- బుద్ధాపమావి-
కొనవింశతిభేదా - తేనతుల్యంక్రియాచేద్యతిరితిసదృశార్థే
విహితస్యవతేరుపాదానేఆర్థీ - తత్రతస్యేవేతీవాగ్ధేవిహి-
తస్యవతేరుపాదానేశ్రోతీ । అతఎవసాదృశ్యాగ్ధేవిహితస్యవ-
తేఃప్రయోగేధర్మిపాదన ఏవాన్వయ సౌకర్యాదనుక్తధ-

మానవిశేషగుణాతా యథేవాదయశ్శబ్దాః శ్రుత్యాసాదృశ్యంబోధయం
తోపిశబ్దశక్తిస్వాభావాత్తాత్పర్యేణసాదృశ్యవతివర్తంతే- ఎవంచయథే-
వాదిశబ్దానాంశ్రుత్యాసాదృశ్యపరత్వాత్తప్రయోగేశ్రోతీ- సదృశా-
దిశబ్దానాంఅథాత్సాదృశ్యపరత్వాత్తప్రయోగేత్వార్థీతివివేకః - త-
యోఃపునఃప్రత్యేకంతైవిధ్యమామా ॥ద్వేఇతి॥ ఎకొనవింశతి భేదేతివ-
క్ష్యమాణప్రకారణేతిశేషః-వతిప్రత్యయ భేదాదుపనూభేదఇత్యాహ-
తేనతుల్యమిత్యాదినా॥తత్రశ్రోత్యావిశేషమాహ అతఎవేతి ॥ అఖో-
స్సాదేవాన్వయసౌకర్యాదితిసంబంధః - కూర్మవదిత్యాదివక్ష్యమాణో-
దాహరణమేదిహిభానరూపస్య సమానధర్మసోపాదానఏవాన్వయసౌక-

కార్యసమర్థా తదభావాచ్చ తద్ధితగతాయాంశ్రోత్యం భర్తృపాదాన
మావశ్యకమితభావః - కల్పబాదిప్రయోగేత్సితి - ఈషదసమాప్తాపితి
విహితానాం కల్పబైశ్య దేశీయప్రత్యయానాం విభాషానువృత్తివిహిత
తస్యబహుస్పృశ్యయ్యవప్రయోగభిత్వత్వః - ఆధ్యైవేతి - భర్తృవ్యవ
ధానైవైవసాన్యశ్యప్రతిపాదనాభిత్వత్వః ॥౨॥ ఉద్దామేతి ॥ అత్రయథా
శబ్దప్రయోగాభ్యయంవాక్యగాశ్రోతీత ॥౧॥ భాస్వానవేతి ॥ కథమియం
సమాసగేత్యాకాంతాయామాహాభివేససమానిత్యసమాసభి - ఇవేన

ర్వాతద్ధితగాశ్రోతీలుప్తానాస్తి-కల్పబాదిప్రయోగేత్సిత్వే
వ॥౨॥ అథోదాహరణాని ॥ వాక్యగాపూర్ణాశ్రోతీయథా ॥
ఉద్దామోద్యతవిక్రమే కృతయగే బాహ్యయాయాతేద్యథా
త్రేతాయాం రఘునాయకస్య మహితభ్యాతోభుజాయాం
యథా । దోర్దండేవయస్మిరిస్యవిలసచ్ఛార్యయథాద్వా
వరేవిప్రభాగ్యకలా తతైవరమతేతోన్యంప్రభర్తుర్భుజే ॥
౧॥ సమాసగాపూర్ణాశ్రోతీయథా ॥ భాస్వానవోద్యమృద
యాప్రిలంబీభద్రా సనధోవరవీరకుర్రః । ఉత్తశ్యతామం
భ్రీపురీజనానాం నేత్రాజ్జజాడ్యంశమయత్యశేషం ॥ అత్రభా
స్వానవేతిభివేససమానిత్యసమాసః ॥ ౨ ॥ తద్ధితగాపూర్ణా
శ్రోతీయథా ॥ కూర్మవచ్చేషవద్ధోత్రగిరివద్దిన్ద్రహేభవత్ । భు
జేప్రతాపరుద్రస్యధురీణేభాతిమేదిని ॥౩॥ వాక్యగాపూర్ణా
శ్రోతీయథా ॥ త్రైపైర్గుహీపాలనసంవిధానైస్తైస్తైః ప్రజారంజ

సమాసోవిభక్త్యలోపశ్చ పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వంచేతి వార్తికాదితి
శేషః ॥౨॥ కూర్మవదితి ॥ తత్రతస్యేవేతిసప్తమీసనుభావాదివాధ్యైవేతి
ప్రత్యయః - అతవేవేయంతద్ధితగాశ్రోతీ - ధురంవహతీధురీణేధురంధ
రే - ఖస్సర్వధురాదిత్యత్రభిభవోగవిభాగాష్టప్రత్యయః - గాంభీర్య
గరిమాతస్యసత్యంగంగాభుజఃగవదితస్యేవేతివతేరుదాహరణం ॥ ౩ ॥
త్రైపైరితి ॥ మహీపాలనసంవిధానైర్వాపీకూపరహితాదినిర్వాణైరిత్య
త్వః - ప్రజారంజనవైభవైః చోరాదినివారణపూర్వకైః పాలనవిశేషైర్ని

త్యర్థః - అత్ర దాశరథేస్సమాసఇతి వ్యాసేన సమాసశబ్దోపాదానాదాథీ
యముపమావాక్యగతాచ ||౮|| తాదృగితి || హరిదీశ్వరేణదిక్షతి నాసద్య
శోహరిదీశ్వరసంకాశఇతి సత్వసమాసః-స్వరుత్తరపక్షేత్వమితి | నిభసం
తాశనీకాశప్రతీకాశోపమాదయఇత్యమరకోశే నిభావిశబ్దానాముత్తరప
దనియమాత్ - అతనివ సమాసగతేయమార్థి ||౯|| హేమాచలవదితి || ఔ
న్నత్యాదౌ మెర్వాదితుల్యంభాతీత్యర్థః - అత్ర తేనతుల్యమితివిహితస్య

నతైభవైశ్చ | విరాజతేసంప్రతికాకతీయలక్ష్మవతి ద్దాశర
తేస్సమాసః ||౮|| సమాసగాపూర్ణాఅధీయథా|| తాదృక్పా
లనసామర్థ్యసంపదా కాకతీశ్వరః | హరిదీశ్వరసంకాశశ్చ
స్త్రీనుద్యనుపిప్లవం||౯|| తద్దితగాపూర్ణాఅధీయథా || హేమా
చలవదౌన్నత్యేగాంభీర్యక్షీరధునింవత్ | ప్రతాపేభానువ
ద్భాతివీరరుద్రనరేశ్వరః || ఏమాదాహరణేషుఉపమెయోప
మాససాధారణధర్మసాదృశ్యప్రతిపాదకానివత్వార్థిని బద్ధానీ
తిపూర్ణత్వం ||౧౦|| అథలుప్రోపమాయాఉదాహరణాని || అను
క్షధర్మావాక్యగాశ్రోతీలుస్తాయథా|| యథారుచాంస్వామి
నివత్ప్రవాక్యోయథాచనీహారరుచాచకోర్యః | యథాప్రసూ
నస్తబకేభ్యమిర్యస్తథాప్రజాః కాకతీవీరరుద్రై ||౧౧|| అను
క్షధర్మాసమాసగాశ్రోతీలుస్తాయథా || ప్రతాపరుద్రదేవ
స్యపాదపీఠీనునారతం | ఆరాధయంతి ఘోషాలాః ప్రణతాదే
వతామివ||౧౨|| అనుక్షధర్మావాక్యగాఅధీలుస్తాయథా || కా

వతేః ప్రయోగాదాధీయంతధితగతా || ఏమాదాహరణేషుఉపమానాది
చతురంగనిబంధనాత్పూర్ణత్వమిత్యాహ - ఎష్వితి ||౧౩|| అథలుప్రోదాహ
రణేషుప్రథమంధర్మానుపాదానేపంచోదాహరణానిక్రమేణాహ యథే
త్యాది|| రుచాంస్వామినిసూర్యే - వీరరుద్రేవర్తంతఇతిశేషః - అత్రప్ర
తాపాహ్లాదసారస్యానాంధర్మాణామనుపాదానం ||౧౪|| ప్రతాపేతి || అ
త్రపాదపీఠీదేవతయోస్సమానోధర్మస్సంపత్ప్రదత్వమనుక్తం - అనుక్త
ధర్మాతద్దితశ్రోతీలుస్తానాస్తీత్యుక్తం || ౧౫ || కాకతీతి || దంభోల్లిఖ్యో

[illegible]

కవిత్వమునకు ప్రస్తావనమునకును । ముఖ్యముగాఁగియు
 మైశ్వర్యమునకుఁగియును ॥ ౧౧ ॥ అను క్తధర్మానుమానము
 అభిప్రాయప్రాయము ॥ శక్తిమూర్తిమెకశిలాభిధానాంబునకు
 రాసద్వరీమనెత్తు ॥ గమనీయపాదముకాఁగియు రాజ్యప్ర
 షిష్టాంబుమనుగమనానాః ॥ ౧౦ ॥ అను క్తధర్మాసద్వరీగాభిప్రాయ
 ప్రాయము ॥ ప్రతాపరుద్రప్రవర్తనమైశ్వర్యమునెత్తు ॥ కందర్ప
 కల్పనాకారంబునకుఁగియును ॥ ౧౧ ॥ అను క్తధర్మవాదికర్మ
 చాలుప్రాయము ॥ మద్ధాన్యమునకుఁగియును ॥ ౧౨ ॥ అను
 క్తధర్మవాదికర్మచాలుప్రాయము ॥ ప్రతాపరుద్రప్రవర్తనమైశ్వర్యమునెత్తు ॥ ౧౩ ॥ అ
 ను క్తధర్మవాదికర్మచాలుప్రాయము ॥ ప్రతాపరుద్రప్రవర్తనమైశ్వర్యమునెత్తు ॥ ౧౪ ॥ అ
 ను క్తధర్మవాదికర్మచాలుప్రాయము ॥ ప్రతాపరుద్రప్రవర్తనమైశ్వర్యమునెత్తు ॥ ౧౫ ॥ అ

త్రాంతంకర్మస్వయం - తతోఽసమానకర్మసాంకర్మ్యతత్వాత్తదపాపే.
యాసావకర్మకోధాతుః-తదుత్తం - ధాతోరథావాంతరేప్పక్షేణావాన్వ
ధేనోఽసంగ్రహాత్. ప్రసిద్ధైరపివత్తాతః కర్మణోకర్మకాత్రయేతి - త
ద్వాంతరాపేక్షయాశునకర్మకవివ-యథాహాగవాన్భిష్యకారః - ద్వే
హ్యత్రకర్మణి - ఉపమానకర్మివమేయకర్మచేతి - ఉపమానకర్మాంత
బుద్ధితముపమయేనకర్మణానకర్మకోభవతితి - ఏవమన్యతాసిప్రప్తవ్యం.
౧౨॥ శ్రీహరియతీతి॥ ఆస్థానకర్మసంభాషణండపః - దీర్ఘికాఃశ్రీహరిః.

రాంసి- సీమవర్వతోలాకాలాకః- సుపర్వాచలామేరుః - క్రీడావర్వ
తాదిష్వివ కులవర్వత శిఖరాదిష్వాచరతీత్యర్చ సుఖసాధనత్వం సాధ
ర్వ్యంగమ్యతే-అధికరణాచ్చేతి వచనాల్కయచ్ఛ్రవ్యయః - క్రీడాద్రీ
యతీత్యర్చ అకృతస్సర్వధాతుకయోరిశీర్ఘః - అగ్ర్యత్రయథాయోగం
టిలాపేక్యచిచేతీకారః || ౧౩ || వశ్యంతీతి || ఆత్మజంపుత్రమివపుష్ట్యా
త్మజవర్కం-ఎవము తరత్రాపిర్రజ్యవ్యం - ఉపమానేకర్మణిచేతిణముల్ని
త్యయో కషాదిత్వాత్సర్వత్రవశ్యంతీశ్యనుప్రయోగః - అత్రాత్మజసఖ్యా
దీనామిందునుందాకినీ ముఖ్యానాంచోపమానోపమేయ భావేనైర్మల్యమే

ణ్యేసుపర్వాచలేప్రాసాదీయతివీరరుద్ర స్వపతేస్సృగఃప్ర
తాపోదయః || ౧౩ || అను క్తధర్మైవాదికర్మణములాలుప్తాయ
థా || వశ్యంత్యాత్మజదర్శమిందునువరసోతస్విశీంసత్సఖీ
దర్శంక్షీరపయోనినింప్రియసుహృద్దగ్ధంగిరింరాజతం । లీలా
దర్శణదర్శనున్యదమలం తారాదిహాకావలీదర్శం ఘేలతివీరరు
ద్రస్వపతేఃకీర్తిర్జగద్వాప్యపి || ౧౪ || అను క్తధర్మైవాదికర్మ
ణములాలుప్తాయథా || నృపేషుశీత్రోవిధిదండచారంకాంతా
సుపుష్పాయుధధన్వచారం । ప్రజాసుచాలంబనయష్టిచారంచ
రశ్యయంగుర్రనరేంద్రఖడ్గః || ౧౫ || అను క్తధర్మైవాదిక్ష్వి
పాలుప్తాయథా || సుధాప్రవాహాతిసతామసతాంకాలకూ

వసాధర్మ్యమూలమితిగమ్యతే || ౧౬ || నృపేష్వితిశీత్రోవిధేర్దండఃశీత్రో
విధదండఇతితాదృశ్యై అశ్వఘాసాదివత్పక్షీసమాసః - సఖివచరిత్వా
తచ్ఛారమితి ఉపమానేకర్మణిచేతివకారాత్సర్వరణముల్ - కషాదిత్వా
చ్చరతేరనుప్రయోగః - అత్రభీషణోద్దీపనవిశ్రాంతభూమిత్యానాంక్ర
మేణసమానధర్మత్వమున్నేయం || ౧౭ || సుధేతి || గుణజ్యోత్సాహిజ్యం
భితంకర్తృ - సుధాప్రవాహాఇవాచరితుంథాప్రవాహాతి - తద్వద్దృష్టా
ఘృమిత్యధః - కాలకూటమివాచరితకాలకూటతి - తద్వదసహ్యమిత్యధః
సర్వసామ్రాజ్యకేభ్యః క్షిప్వాచార ఇత్యేక ఇత్యాచారై క్షిప్రీత్యయః -
అత్రాచారస్య సమానధర్మత్వం మన్యమానః కావ్యప్రకాశకారస్త

ద్వాదశస్కంధప్రకరణలోపాది వాదిలోపాద్భిన్నీకరణం - కృజాదాత
ప్రత్యయప్రకరణాదకలోపవివేక్యాహ - విద్యానాశస్త్ర కర్తవ్యవాదా
విస్త్రుతావిధిత్వాంతరీద్భానాశత్రాకథించిదాచారస్సకన్యం - కన్య
కృజాదాతూపమానోపమయగతోక్తాశ్వాత్మాది గేవ ఫలూనధిస్థినాచా
రమాత్రం తస్మాన్మనస్తత్త్వాది తస్యమానః కృజాదాపది భిన్నలోప
త్వాహ ఎమాదాహాదేమి ద్వియోగనుపాదానమితి || ఎతదేవవిస
అంభోధీనత్వాది || ఇవశబ్దోంతరకతథితగమ్యమానార్థశత్యకః - ఎతద్య
భోదాహరణ సప్తమద్భుతిత ధావత్వాది సాధారణ ధర్మస్వాభ్యుపగమ
నం- తస్యలు ప్రశ్నమితిప్రయుక్తస్వమిత్యకః- యదాహైయట- గ

టతి । వీరరుద్రనరేంద్రస్యగుణజ్యోత్స్నావిజృంభితం ॥ ఇతి

దశోదాహరణా॥ ఏషాదాహరణేషుద్వయోరనుపాదానం॥

అంభోధీకాదుగార్లవీ యతీత్యత్ర కర్తవ్యచి దుష్కార్యవానిభవత

నోట్స్- గోత్రవిభరేషుక్రీడాద్రీయ తీత్యాధారక్యచి క్రీడా

ద్రిష్టివశ తతశ్చ - చంద్రమాక్షజ దర్శం వశ్యంతీతి కర్తవ్యం

ములితత్త్వజమివపశ్యంతీతి- శీత్రావిధి నండనారంచరతేతికర్తృ

కములివిద్రావిగుంజ కృష్ణగుణి కృష్ణబొంబరతే ప్రతిపద్యం

ప్రశ్నం || ౧౬ || అనుక్రమము = వాణిః కర్తృకృతాః

ప్రాయథా ॥ జ్యోత్స్నయంతి సుధీయంతి చందనయంతి సర్వ

జ్యోమానాథః స్యాప్రయోగవలోపజ్ఞః - క్విబంతో దాహరణంతుసర్వ

సంప్రతిపన్నత్వాన్నవివృతమితిప్రక్ష్యం॥ ౧౬॥ క్వచిత్తిహోపలుప్తా

మాహా అనుక్రేతి॥ ధర్మస్సమానధర్మస్యాజ్జితధర్మిణామేయం - తత్త్వే

వాదిశ్చానుక్తాయత్రాసావనుక్తధమివాదిః - అనుక్తపమయేవాదిః

శ్లోకం:- ధర్మలాపస్తప్రసిద్ధిః - కర్మక్రమేతి - యత్ప్రకృత్యయప్ర

శ్రీభూతస్యోపమానస్యోర్మణః శ్లోకం పుష్పమయం తి న్యోర్ధి ద్రవ్యభిః

కవలకర్తృకృష్ణకృయిన్యవాభావతి || అనిలుప్రయదీపంతేజస్వి

శ్లో ౨౪౫౦ ॥ బృహదామివాహ్నినాచంబోత్పల ర్జ్వలంబవ

ಯ ಸೈವಾ ದಸ್ಯುಧಂತ್ಯ ಸೈವಿರಿಲ್ಯಾ ವ್ಯವ ಪಾದಾನಂದ್ರ

దైయమితిభావః - అచారసాధర్మ్యవాదినాంతుష్టలాపవివ- తదుక్తంశా
స్యప్రకాశే - క్యచీవాద్యపమెయావిత - సక్తిర్నిమ-హాన్తయత్కత్తు
పమెయోపాదానం - ఉపమానాపేతుయాభిన్నవిభక్తికత్వాత్ - నచైత
దను సారణ జ్యోత్స్నీయంతీశ్యప్ర జ్యోత్స్నాత్తివాచరంతీతి సమానవిభ
క్తికత్వకల్పనముపపద్యతే - కర్తృకృత్ప్రత్యయస్యానుశాసనవిరుద్ధత్వా
త్ - శుభాశ్రితిసమానధర్మోపాదానం - తస్యాకర్తృభూతకీర్తిషశేషణ
త్వేనతతైస్త్రివోపక్షిణత్వాదిత్వలయతిప్రసంగేన॥ ౧౭॥ పునరపిధత్వేవా
దిలాపేలుస్తామాహ శేషాయత ఇతి॥ శేష ఇవాచరతీతి శేషాయతే-కర్తుః
కృజ్జులూపశ్చైతికృజ్జుశ్శ్యయేచిత్వాదాన్తశేషదం-అశ్రోపమానకర్తురం
తద్భూతత్వాదుపమయకత్వా-సకర్తృ కత్వమితిభావ్యకారః - అత్ర

తః॥ ప్రతాపరుద్రస్యతేస్సుభాక్తిర్నిమ-హాన్తయః॥ అ
త్రక్తిర్నినాంస్వరూపముపమెయం॥ ౧౭॥ అనుక్తధత్వేవాదిక
ర్తృకృజ్జులుస్తాయథా॥ శేషాయతేషహీంవోఘంకల్పశా
ఖాయతేథి-నాం॥ ప్రతాపరుద్రదోర్దండః కాలదండాయతే
ద్విహం॥ ౧౮॥ అనుక్తపమానావాక్యగాలుస్తాయథా॥ వ
దాన్యోనాన్యోస్తిత్రిజగతి సమారుద్రస్యతేర్లుణశ్రేణీశ్లా

మహీవహనతణస్యసాధర్మ్యస్యోపాదానాత్-ల్పశాఖాయత భిత్వాది
కమనోదాహరణం- శేషాయత ఇత్యేతదేకలాపస్యేతివివేకః - అతవివా
స్యప్రకరణాదుత్ర-వః- అతపపంకర్తృణములిక్విసివ సమానధర్మస్యో
పాదానానుపాదానాభ్యాంబైర్వేధ్యంద్రప్రవ్యం॥ పురుషవ్యాఘ్రికత్వ
ప్రసామావ్యాప్రయోగవివసామానాధికరణ్యాసమాసస్సంభవతి-తదు
క్తంహరిణా - వ్యాఘ్రికబ్ధీయదాశౌర్యాత్పురుషధ్వేషతిత్వతే! తదాధి
కరణాభేదాత్సమాసస్యాస్తిసంభవః॥ శూరశబ్దప్రయోగేతువ్యాఘ్రిక
బ్ధౌమృగేష్టికః॥ భిన్నాధికరణేవృత్తేస్త్రవైవాస్తి సంభవత్యతి - అతో
త్రధవ-లూపాదివాదేరభావాచ్చానుక్తధత్వేవాదిస్సమాస గాలుస్తై
త్వేవభేదోత్రశ్య పుస్తశేష్వ భావాదున్నేయః॥ ౧౮॥ ఉపమానా
నుక్తవాక్య సమాస గతత్వేనోదాహరణ ద్వయంక్రమేణాహ వదా

స్వతి || గతమేతత్ || రుద్రస్త్వపతే స్స మో వదాన్య ఇత్యుప మేయ
వాచకసమాస భూమాణాంప్రయోగః - ఉపమానంతునోక్తం || ౧౯||
పిరరుద్రసమ ఇతి సమాసేనోపమేయవాచకయోఃప్రయోగః - రంజ
నాద్రాజేతిసాధక్యకథనం || ౨౦ || పూర్వవద్వర్తిషమానానుక్తాపుదా
హరణవ్యయమాహ లాక ఇతి || కీర్త్యశుభ్యంనాధురంజస్త్రీమపినాస్తీ
త్యథాః-అతనిససాధక్యేషమాసయోరనుపాదానం - యన్మధుర్యవి

భూపహిరహరిదీరానయశసః | సమంతాదుమ్నాతైర్ద్విరద
మదగంతైస్సభయః క్రియంతే యన్వి ద్విజ్జనమణి గృహ
పాగ్రింగణభువః || ౧౯|| అనుక్తేషమానా సమాసగాలుప్తా
యథా || పిరరుద్రసమోరాజా నాస్తీ నాస్త్యేవభూతలే |
యస్సభర్తానుబంధేనకలిక్వతయగిక్వతః || ౨౦|| అనుక్తధ
ర్తిషమానావాక్యగాలుప్తాయథా || లాకకాకతిపిరరుద్ర
స్త్వపతేరుద్రామభూమశ్రియః కీర్త్యా కార్తిక కాముదీ ధవళ
యాతుల్యంనకించిత్యైవత్ | యన్మధుర్యవిశ్వాంభితతుత
విషాంగ్రీనాంవిలాక్యాధునా కంతాలంగన పులితుర్వితనుతే
నీరంభమిదైస్సతా || ౨౧ || అనుక్తధర్తిషమానాసమాస
గాలుప్తాయథా || ప్రతాపశ్రీశుభ్యంక్వచిదపి సభూతంనచభ
వన్నభావితైగ్రిలాశ్యేకిమపిజయినఃకాకతవిభాః | యథాలా
కాలాకక్షితిధరతేష్వరః-దృవదః ప్రకాశంలేనక్తందివము
దితరోవిఃపరిచయః || పూర్వోదాహరణ ద్వయే వదాన్యో

జృంభితైఃసావ్యః కీర్తేమాధుర్యాశరయై రిత్వనేనసాధర్తిషపాదా
నమితనశంకినీయం- తస్యవాక్యాంతరగతత్వాత్ - కింతుమాధుర్యమేవ
సాధర్త్యంవివక్షితం- నకాముదీధవళత్వాదికమిత్వనేనసూచ్యతే || ౨౧||
ప్రతాపేతి|| లాకాలాకక్షితిధరతేషు పాశ్చత్యేష్వపీతిభావః - అ
ర్కదృవదస్సూర్యకాంతాః - జేశతఃకాలతత్వపరిచ్ఛేదాతీతత్వాత్ప్ర
తాపశ్రీశుభ్యంనాస్తీత్యత్రోపమేయ వాచకయోరేవోపాదానం || ఏ
షూదాహరణేష్వాన్యయోరేకాంబ మంత్యయోశ్చ ద్వీలావంవివినక్తి

పూర్వేతి॥ అశ్రోదాహరణ చతుష్టయే ప్రతీపాలంకార సాంకర్యం వార
యతి విస్మితి॥ ఆక్షేపణపమానస్య కైమర్థ క్షేపకధ్యతే॥ యద్యోషమే
యభావస్యాత్తత్ప్రతిపముదాహృతమితి లక్షణానుసారేణ ద్వివిధస్యా
పిప్రతీపస్యేహానుప్రవేశాభావాన్నతత్సాంకర్య శంకా కళంకావ కాశ
ఇతిభావః॥ ౨౨॥ అసతామితి॥ ఉష్ణభానురీవఉష్ణముష్ణభానూష్ణ మిత్యత్ర
వాచకమాత్రలూపాదేకలూపేలుప్తాసమాసగా - సర్వస్యాపిశబ్దస్య
శబ్దాంతరసంబంధేన విశేషవాచిత్యా దుష్ణేది శబ్దానాంతథాక్షేపసా
మాన్యవచనత్వాభావేపి భాష్యోక్తరీత్యా సమాపాత్పూర్వం సామాన్య

నాన్యోస్తీతిరాజేతి శబ్దాభ్యాంవితరణ శీలత్వప్రజా రంజక
త్వసాధమ్యముక్తం- అనంతగోదాహరణస్వయేధర్మసా
వ్యనుపాదానమితిభవః॥ ఏమచతుష్కాదాహరణేషునప్ర
తీపాలంకారశంకా - ఉపమానస్యాక్షేపాభావాత్ - ఉప
మేయస్యాధిక్యాచివక్షణాచ్చ- యతోపమేయస్యాధిక్యవివ
క్షయాఉపమానత్వముచ్యతేతత్రైవప్రతీపాలంకారః॥ ౨౨॥
అనుక్తవాదిః సమాసగాలుప్తాయథా॥ అసతాముష్ణభానూ
ష్ణంసతాంశీతాఃశుశీతశం॥ ప్రతాపరుద్రదేవస్యచరితంవి
శ్వమంగళం॥ ౨౩॥ అనుక్తధర్మైవాద్యుపమానాసమాసగా
లుప్తాయథా॥ కాకతీంద్రోరణేభాతిభీమసేనపరాక్రమః॥
కింత్వదుశ్శాసనా సుర్వైయస్య ప్రత్యగ్ధిపాద్ధివాః॥ అత్రభీమ
సేనస్య పరాక్రమభవ పరాక్రమోయస్య సభీమ సేనప

వచనత్వేన ఉపమానానిసామాన్యవచనైరితిసమాసః॥ ౨౩॥ సమాసే
త్రిలూపముదాహరణి కాకతీంద్రజితి॥ భీమసేనపరాక్రమభవనుస్సహః
పరాక్రమోయస్యాసాభీమసేనపరాక్రమః॥ అత్రవిశేషమాహ కింత్వి
తి॥ దుశ్శాసనోదుర్యోధనానుజితత్సహితాభీమసేనప్రత్యగ్ధిగః - వీరరు
ద్రవైరితప్రత్రహితాఇతి ప్రాతీతి కోధః - దుష్కరంశాసనంస్యవి
షయంయహంతేదుశ్శాసనాః దుస్సాధాః తేనభవంతీత్యదుశ్శాసనాః-
సుర్వైపినుసాధాఇత్యర్థః॥ త్రిలూపందర్శయతి అత్రేతి॥ ధర్మైవాద్యుప

మానలుస్తేతి - ధర్మైవాద్యోగ్యమనాథత్వా జ్ఞుత్వత్వం - ఉపమా
సస్యతు వార్తికాదివిభావః- తథాహ - సత్తమ్యసమాసపూర్వపదస్యబ
హువీహిర్వాచోత్తర పదలాపశ్చేతి వాచికం - అస్యాభావః-సత్త
మ్యంతంతావదాస్తాం - ఉపమాసంపూర్వపదంయస్యసమాసస్యతస్య
తద్వారతరేణబహువీహిః - పూర్వసమాసావయవస్యోత్తరపదస్యబహు
వృత్తి - ఏతేనేదంఫలితం - అహోసమాసజ్ఞేనముఖ్యోపమాసభూతస్యభే
దుసేనపరాక్రమస్యాశ్రయోభీమసేనోలక్ష్యతే- తత్పూర్వపదస్యభీమ
సేనపరాక్రమ ఇత్యస్యసమాసస్యోపమేనువాదినా పరాక్రమశబ్దేనబ
హువీహిః-భీమసేనపరాక్రమఇవనుస్సహఃపరాక్రమోయిష్యేతి - త
తఃపూర్వసమాసావయవస్యోత్తర పదస్యముఖ్యోపమాసపరాక్రమశబ్ద
స్యలాపశ్చేతి - తేనధర్మైవాద్యసమానానాలాపాత్త్రిలోపవలీసమాస
గా||అ||త్రాయంసంగ్రహః ||శ్లో|| సమాసగేవాదిలాపేస్యాదేకావృత్తి

రాక్రమఇతిధర్మైవాద్యసమానలుప్తా || ఇతిలుప్తీపమా
దశితాః ||౨౪|| అకసాధారణ ధర్మైవాదానాదేష్వేది
ధ్యం - ధర్మస్యసక్తమపమానోపమేయగతత్వేనసత్తేతః
ఉభయగతత్వేనపృథగుపాదానంచ | పృథగుపాదానంచ

వాక్యగే | ద్వేలాపఉపమాసస్యవాక్యతద్ధితవృత్తిగాః౧. ధర్మానుక్తాపం
చవైకలోపేష్టామితాభిదాః | కర్మాధారక్యచాకర్మకర్తృశ్చణములా
క్విపా౨. కృడాకర్తృమ్యవమితవృత్త్యాచేవాదిధర్మయోః | అనుక్తాసప్త
ధర్మైవమానలోపేసమాసగాతే. వాక్యగాదద్విధేత్యేనంబ్యలోపేనవ
త్తితితాః | క్యచోపమానాన్యలోపేస్యాదేకాన్యాసమాసగార-ఉపమే
యాన్యలోపేద్వేస్యాతామేవంత్రిలోపగే | లుప్తాభేదామిత్యాన్యరే
వమేకోనవింశతిః౪. పూణోభిస్సహవస్థీస్తుభేదాన్యఃపంచశతః||
ద్వైశ్రోత్యా ధర్మలాపేన్యాఅభ్యసన్నప్తవశస్త్పూతాః౬. కుత్రచిత్క
ర్తృణములితథాచారక్విపిక్యజి | ఎకలాపేవిలుప్తాస్యాధర్మైవాదానగుం
భవాదితి. || ౨౪ || సమాసధర్మైవాదానసర్వభదసాధారణంవిశేష
మాహ అశేతి||ద్వితీయంద్వైధావిభజతి పృథగితి|| తత్రాద్యంలక్షయతేతి

కస్యైతి॥ ద్వితీయం బహుయతి ద్వయోరి॥ ద్వయోః - సద్వశయోరితి శేషః
తేన ధర్మాపేక్షానాం ప్రతివస్తుభావః - ధర్మపేక్షానాం బహుప్రతిబింబభా
వశ్చ తిథితం ॥ సృష్టాంతి॥ అత్ర సమానధర్మస్య సకృద్విద్వేషం యోజయతి
అత్రైతి ॥ ౨౧ ॥ ద్విధాని ద్వైతశ్చైవ మానగతత్వేనోపమయగతత్వేనచ
తిభావః॥ వంశశ్చైతి॥ పరిమృతశ్చైత్యత్ర - సంపదిభ్యాంకరోతా భూషణశ్చైతి

వస్తు ప్రతి వస్తు భావేన బింబ ప్రతి బింబ భావేన
చ ద్వివిధం ఏకస్యాధ్యస్య శబ్దస్య మేనాభిధానం వస్తు ప్రతి వస్తు
భావః - ద్వయోరథ్యయోర్ద్విరుపాదానం బింబ ప్రతి బింబ భా
వః॥ సకృద్విద్వేషో యథా ॥ సృష్టాః ప్రణతమూర్ధానః సేవంతే
కాకతీశ్వరం ॥ అసాధూనాం వినేతారం గురుం శిష్యాశ్చైవ భి
తః ॥ అత్ర నరేశ్వరాణాం శిష్యాణాం వస్త్రజతమూర్ధానశ్చ తిస
కృదేవసాధర్మ్యముక్తం - తథా అసాధూనాం వినేతారమితి
రాజ్ఞో గురోశ్చ తుల్యధర్మత్వం సకృదేవోక్తం॥ ౨౧ ॥ వస్తు ప్రతి
వస్తు భావేన ద్విధాని ద్వైతశ్చైవ యథా॥ వంశోయం కాకతీయానాం
వీరరుద్రేణ భూషితః॥ అన్వవాయః కమత్ స్థానాం రామేజ్జేవ
పరిమృతః ॥ అత్ర భూషితపరిమృతశ్చైవ భావ్యమేకాధ్యప్రతీ
తేర్వస్తు ప్రతి వస్తు భావః॥ ౨౨ ॥ బింబ ప్రతి బింబ భావో యథా॥
స్ఫురచ్ఛ్వేతా తపత్రశ్రీః కాకతీయనరేశ్వరః॥ హోటకాద్రిరి
వాభాతి శృంగసంగింనుమండలః॥ అత్ర శ్వేతా తపత్రచంద్ర
సుండలయోస్సాదృశ్యేన కాకతీంద్రసువర్ణాచలయోస్సా
దృశ్యమితి బింబ ప్రతి బింబ భావః (వస్తుతో భిన్నయోరప్యసమా
నోపమేయధర్మయోః పరస్పరసాదృశ్యాదభిన్నయోః స్పృశ

సుడాగమేన త్వం - అత్ర సంబంధిభేదేన భూషిత పరిమృతశ్చైవ భావ్యం స
మానధర్మకథనాద్వస్తు ప్రతి వస్తు భావః ॥ ౨౩ ॥ స్ఫురదితి॥ అత్ర శ్వేతా తప
త్రస్యోనుమండలం ప్రతి బింబ తయానిర్దిశ్యతే॥ కాకతీంద్రసువర్ణాచల
యోస్సాదృశ్యరూపతస్సాదృశ్యాభావాద్విశేషణసాదృశ్యనిబంధనం విశేష్య
సాదృశ్యమితి వక్తవ్యం॥ సేవన బింబ ప్రతి బింబ భావశ్చైత్యత్రైతి॥ ౨౪ ॥

ప్రకారాంతరేణవిభాగమాహ అపరమితి॥ సమస్తానవస్తాన్యవయవ్యవ
యవాశ్చవిషయాయస్యాస్యమప్రవస్తువిషయా - అవయవావయవినోర
కదేశేనర్తతత్తత్తేకదేశవర్తిసి॥ ఆద్యాముదాహరతి విభాతీతి॥ మగుత్వా
నింధ్రః - తపానత్సద్భిభసంజ్ఞాయాంపదకార్యంసభవతి - యయభితిమ
తోర్వత్వం - ఇయమనేశోపమేకైవత్ - ఇవశబ్దాంతరప్రయోగేపా
నమక్తాపరైరేతేనైవాలమితివిద్యాధరః॥ ౨౦॥ ద్వితీయాముదాహరతి॥

గుసాగానం వింబప్రసింబభావభివ్యాలంకారికసమయః॥
౨౧॥ అపరమపి ద్వైవిధ్యమస్యా లంకారస్యసమప్రవస్తు
విషయా ఏకదేశవర్తిశేతి॥ యథాక్రమంద్వయోమదా
హరణం॥ విభాతిభూద్వౌరివ కాకతీం ద్రపురీవిరాజన్యమరా
వతీవ॥ పారాఃప్రసంతే త్రిదశాభిసర్ధింధత్వైనుత్వానివపీ
రరుద్రః॥ విషాసమప్రవస్తువిషయా॥ ౨౨॥ ఏకదేశవర్తి
సియథా॥ ద్విపైశ్చరద్భిర్ధరణీధరైర్వాతు రంగమశ్రేణిభి
రూర్తిభిర్వా॥ నానాముదైర్వాశశబద్రహైర్వాబలంత్రి
లింగాధిపతేర్దురాపం॥ అత్రత్రిలింగాధిపతేర్ద్వలంసముద్రభ
వేశ్యధాత్ ప్రతీతేరేకదేశవర్తిత్వం॥ ౨౩॥ మాలాకూపేణా
వ్యయమలంకారోద్భవ్యతే॥ యథా॥ కుందలికుముదలిహంసలి
హారలిహరతిక్షపాకరతి॥ కైలాసలివయశశ్రీవైశద్యంవీర
రుద్రస్య॥ అత్రైకస్యోపమేయస్యానేకోపమానదర్శనాన్తా
లాత్వంఉపమాయాం॥ భేదాభేదసాధారణస్యసాధర్మ్యస్య

ద్విపైరితి॥ ధరణీధరైర్వైనాకానిభిఃసర్వప్రవాశబ్దభివాద్ధా - వాస్యాద్వి
కల్పాపమయోరేవాత్థేపిసముచ్చయభితివిశ్వః - త్రిలింగాధిపతేరంద్రద
శాధీశ్వరస్య - నాటకేభ్యస్పత్తిరుక్తా॥ ౨౪॥ ఏకవైవోపమేయస్యబహు
పమానోపాదానెమాలాపమాతాముదాహరతి కుందతీతి॥ సర్వత్రా
చారేక్ష్విప్రీత్యయః॥ సాధర్మ్యంత్రివిధం భేదప్రధానమభేదప్రధానంభే
దాభేదప్రధానంచేతి - తత్రాద్యంవ్యతిరేకాదౌద్వితీయంరూపకాదౌ త్ప
తీయమత్రైత్యాహ ఉపమాయామితి॥ యదాహభాగవాత్సభ్యవ్యకారః॥

యత్ర కింబిత్యాహాస్యం కల్పిచ్చ విశేషస్తతోపమానోపమేయభవత్యతి ॥ ఘటిరివమతిమతిరివ చేష్టాచేష్టావకీర్తిరిత్యాదిరశనోపమాదికమవ్యతాత్రప్రవృత్తిత్యాహా ఏవమితి ॥ 30 ॥ భేదాభేదసాధారణసాధర్మ్యమూలైషూపమానం తరంప్రతీయమానవస్తుకయోరెకవాక్యాశ్రయమనన్వయంలక్షయతి ఏకస్యే ॥ ఏకస్యైవోపమానోపమేయభావానన్వయాదన్వయైక్యంసంజ్ఞా ॥ వాక్యాభిప్రాయోనోపమేయస్యైవద్వితీయసదృశనివృత్తిలక్షణవ్యం గ్యాభిప్రాయోనోపమానత్వమన్వేతీగ్యాభిప్రాయోన్యాభిప్రాయైక్యవ్యయత్రద్వితీయేతి ॥ ఉదాహరతి సంత్వితి ॥ ఉపమానభావానప్రయోజకత్వం - ఏవంభేదాంతరంయథాసంభవముదాహరి.

అనన్వయాలంకారః

రవ్యం ॥ 30 ॥ ఏకస్యైవోపమానోపమేయత్వేనన్వయోమతః ॥ యత్రద్వితీయసబ్రహ్మచారినివృత్త్యర్థమేకస్యైవోపమానోపమేయభావోనిబధ్యతే అసావనన్వయాలంకారః ॥ యథా ॥ సంతులోకేనువల్లాద్విరత్నాకరసుధాకరాః ॥ తథాపివీరరుద్రోయంవీరరుద్రశివస్వయం ॥ 31 ॥ పర్యాయేణద్వ

ఉపమేయోపమాలంకారః

యోస్తస్మిన్నుపమేయోపమామతా ॥ తస్మిన్నిత్యుపమానోపమేయత్వపరామర్శః ॥ యథా ॥ ధర్మార్థశివపూర్ణశ్రీరథోధ

హ్వాఃకింతైరితిభావః ॥ 31 ॥ అనన్వయమైలక్షణ్యేనవాక్యభేదాశ్రయముపమేయోపమాలంకారంలక్షయతి పర్యాయేణైతి ॥ పర్యాయోయాగపద్యాభావః - ద్వయోరుపమానోపమేయయోః ॥ తచ్ఛబ్దస్యప్రకృతానన్వయపరామర్శంవారయతి తస్మిన్నితి ॥ ద్వయోరుపమానోపమేయభావవిషయమైత్యుపమేయోపమాలంకారశివార్థః - ఉపమేయోపమానోపమానోపమేయత్వసర్వత్వం ॥ ధర్మః శివః ॥ అత్రవాక్యభేదేనన్వయోరేవోపమానోపమేయభావాత్త్వతీయసబ్రహ్మచారినివృత్తిలక్షణవస్తుప్రతీయతే - అత్రపూర్ణశ్రీరితిధర్మస్యసాధారణ్యంసచవస్తుప్రతివస్తునిర్దేశేనాపిదృశ్యతే ॥ సచ్చాయాంభోజవదనాస్సచ్చాయవదనాంబుజాః ॥

నాస్యంగనాశవాశాంతియప్రవాస్యశవాంగనాశతి || 32 || భేదాభేద
ప్రధానేషుపరిశేషత్స్సంలక్షయం సదృశేతి || వ్యావర్జ్యే యతేతి ||
అన్యకబాధమాహ సదృశవత్త్వంతరేతి || సదృశాదృష్టమితాద్యాఃప్ర
తిబిజస్యబోధకాశ్చిన్యామనసదృశాను భవాత్పూర్వాను భావనితసం
సాగరోద్బోధసతి సదృశవత్త్వంతరస్త్వతిః స్తరణాలంకారశబ్దాః-సా
దృశ్యవ్యతిరక్తమిత్తత్వే నాత్మగోచరం మృగయామిత్రశబ్దాః-
నాయమలంకారః- సచేదమనుమానం అవినాభావాభావాత్ || ఉదాహ

ర్తదసగ్గతః | కావస్తావితౌ కావశ్చదుప్రసరేత్సరే || 33 ||

— ❁ స్తరణాలంకారః ❁ —

సదృశానుభవాదన్యస్త్వతిః స్తరణముద్యతే || యత్ర సదృశ
స్యపదార్థస్యానుభవేన సదృశవత్త్వంతర పరావర్తనాయ
తేతత్ర స్తరణాలంకారః || యథా || కాష్ఠాప్రతాపదుప్రేణపా
లితేయంపసుంభరా | హరిశ్చంద్ర సలాదీనాంప్రచాంస్తర
తిభూభజాం || అత్ర సలసముపాదితల్యపాలనప్రవీణతయా
ప్రతాపదుప్రసరక్షితారంప్రాప్తవశ్యా మెదిన్యాః పూర్వ
రాజస్తరణం || 33 || భేదాభేదసాధారణసాధర్మ్యనిబంధనా
లంకారాః ప్రసంగితాః - సంప్రత్యారోపగర్భాలంకారప్రస్తా

— ❁ రూపకాలంకారః ❁ —

వః- తత్రాపిపాత్రికాన్యాత్పరిభవం రూపకం నిరూప్యతే - ఆ
రోపవిషయస్య స్యాదతిరోహితరూపిణః | ఉపరంజకమారోప్య
రతి కాజ్ఞేతి || భూభజామిత్యత్ర-అధిగచ్ఛేత్పాదినాశమణివస్థీ || 33 ||
అథవృత్తానుకథనపురస్కరంప్రసంగికసంగతిమాహ భేదాభేదేతి || ఆరోప
గర్భా-అభేదప్రధానాశ్చత్వర్థః- లెషురూపకస్యసంగతీమాహ తత్రాపితి ||
అభేదప్రధానేష్విత్వర్థః - పాత్రికాన్యాసతి - ఆరోపమూలాలంకారబీజ
భూతత్వేనేతిభావః || తస్యలక్షణమాహ ఆరోపేతి || అన్యత్రాగ్రీవధర్మా
ధోపఆరోపః- తద్విషయస్యముఖాదెరరోహితరూపిణః | అతిరస్యతస్య
రూపస్య- సర్వధసాదిత్వాదిన్యత్వయః- ఆరోప్యమాణం చంద్రాదిఉప

రంజకంతాదూర్వ్య ప్రతీతిమూత్రజనకం - అత్రాగోపస్యతావలైవ చరి
తార్థత్వా న్నపునః పరిణామవత్ప్రకృతోపయోగాంతమారోపవివక్షేతి
జ్ఞానః-యదేవవిధంతదూర్వకం- ప్రకృతమప్రకృతేనహపవత్క్రియత
ఇతిలక్ష్యనిరుక్తిః - తదుక్తం-తతోవిషయరూపేణరూపవాన్విషయోయ
తః॥ అరోపణైక్రియతేతేనైతదూర్వకంమతమితి॥ విశేషణకృత్యమాహ

మాజంతమా సకంఘతం || అత్రోపవిషయస్యేత్యనేన
భ్యవసాయగర్భస్యేత్పైత్యై రసారోపమాలానాంచోప
మాదీనాంవ్యావృత్తిః - అతిరోహితరూపిణ్యత్వనేనసందేశ
భ్రాంతిః కదపహ్నుతిప్రముఖానాంవ్యావృత్తిః - సందేశం
లంకారేవిషయస్యేంద్రియమానతయాతిరోధానం - భ్రాం
తిమదలంకారేభ్రాంత్యావిషయతిరోధానం - అపహ్నుత్య
లంకారేఅపహ్నుత్యవెనారోపవిషయతిరోధానం - ఉపరంజ కమి
త్యనేనపరిణామాలంకారవ్యావృత్తిః - పరిణామేఅరోప్యమా
ణస్యప్రకృతోపయోగిత్వేనాన్వయోగప్రకృతోపరంజకత్వే
న - అతస్సాదృశ్యమూలేభ్యః సర్వేభ్యోవిలక్షణంరూపకం||త
స్యప్రథమంత్రేవిధ్యం - సావయవంనిరవయవంపరంపరితం
చేతి - సావయవంద్వివిధం - సమస్తవస్తువిషయమేకదేశవిష
ర్తిచేతి - నిరవయవంద్వివిధం - కేవలమాలారూపంచేతి - పరం
పరితస్యాపి నిష్క్రమిబంధనత్వేనాన్విష్ట నిబంధనత్వేనచ ద్వైవి
ధ్యం - తయోరపిప్రత్యేకం కేవలమాలారూపతయాచాతుర్వి
ధ్యం - ఏవమష్టవిధోరూపకాలంకారః|| అథోదాహరణాని || య
త్రోపయనానామవయవినశ్చ సామస్త్యేన నిరూపణం నిబ
ధ్యతేతత్సమస్తవస్తువిషయంరూపకం || యథా || యాత్ర

అత్రోపవిషయస్యేత్యాదినా॥ తస్యవిభాగమాహతస్యప్రథమమిత్యా
దినాన॥ మస్తవస్తువిషయఃలక్షయతియతేత్రి॥ అరొపవిషయవదారోఽస్య
మాణానామపియత్రశబ్దేనోపాదానంకత్సమస్తవస్తువిషయమిత్యర్థః॥ ఉ
దాహరణియాతేత్రి॥ అత్రయాతాప్రావృషీత్యాదావనయనరూప

అంబుశఃకందభౌత్యవయవిరూపణం - ననుయశాంసికంబభౌత్యవేత్తువ
మితసమాసః ప్రాప్నోతి యశాంస్వేన కందభౌత్యకూపక సమాసో
పి- ఉభయోస్సాధక భాధకాభావాత్ సందేహసంకరవివాయం తేన
రూపక మేవేతికథంస్త్వీయతత్తలజేత్ - సత్యం- జగదానందాభిసామా
న్యప్రయోగసంభవానోపమితసమాసః - కింతుమయదార్యంసకాది
త్వాన్యాపకసమాసవివ తేనరూపక మేవేనం నోపమా-ఎవముత్తరత్రా
పిసాధక భాధకయోరుద్భావనం ప్రప్తవ్యం ॥ ౩౪ ॥ ఎకదేశవివర్తిరూ
పకంలక్షయతి యిత్రేతి॥ ఉపలక్షణమేవతే తేనయథాయోగమవయవా

ప్రాప్నోతిపరగుద్రవృపతే ర్నిస్సాణధారాధరే వైరిత్వైవతి
గర్వపర్వతభిదాభీమంముహుర్గర్జితః । శక్తుస్త్రీనయనాంబు
వృష్టిగసకృజ్ఞాతానయా సర్వతోవర్ధంతే హరిదంతరేషుజగ
దానందాయశఃకందభౌత్యః ॥ ౩౪ ॥ యత్రాయవనిరూపణాద
వయవినోరూపణంగవ్యతే తదేకదేశవివర్తిరూపకం ॥ య
థా ॥ ప్రసాధితాశావలయాంతరాశశ్శౌర్యాకరః కాకతివీ
రరుద్రః । వికస్వరైర్వాసనయాత్రిలోకింనుణప్రసూనైస్సు
రభీకరోతి ॥ అత్రాయవానాం గుణానాం ప్రసూనత్వరూ
పణేనవృపతేకల్పశాఖిత్వంనిరూప్యతే - తస్మాదేకదేశవివర్తి
త్వం ॥ ౩౫ ॥ యథావా॥ మధితాద్వైరివారాశేర్ముజానం
దరభూభృతా । జాతాప్రతాపరుద్రస్యకీర్తిర్లోకాకాధినోశ్య
మూక ॥ అత్రవైరిజనస్యవారాశీత్వరూపణేనభుజస్యనంద

వయవినోరేకదేశస్య శాఖిత్యాన్యత్వాభ్యా మేకదేశ వివర్తిరూపక మి
తిలక్షణంయథోదాహరణంప్రప్తవ్యం ॥ అతవవానాశావ్యప్రకాశకారః
త్రౌతా అధార్పతే యస్మిన్నేకదేశవివర్తితమితి - ఎకదేశవివేషణవ
ర్తనాదేకదేశవివర్తిత్యుభయః॥ఉదాహరతి ప్రసాధితేతి ॥ ప్రసాధితాశా
వలయాంతరాలోపసీకృతమిచ్చంజలః- వికస్వరైర్వికాసిభిః - స్థేషభాసె
త్యాదినావసృప్త్యయః - అవయవరూపణాదవయవరూపణంగవ్యతభి
త్యానా అత్రేతి॥ ౩౫ ॥ ఉదాహరణాంతరమాహ మధితాదితి॥పూర్వో

దాహరణే అవయవరూపణాదవయవిరూపణస్యగమ్యత్వం - అత్రత్వవ
యవస్యాపీతిభేదః ॥ నిరకాసయద్రవిమపేతవసుంవియదాలయాదవరది
గ్గణికేత్యత్రరవి శబ్దనవిటప్రతీతే రవయవైకదేశమాత్రగమ్యత్వేపైక
దేశవివర్తిరూపకత్వంద్రష్టవ్యం ॥ 35 ॥ నిరవయవంలక్షయతియత్రైతి॥
పూర్వత్రావయవమాత్రైకస్యత్రావయవాంతరేవ రూపణాభావాన్ని
రవయవమతిభావః॥ అత్రైకస్యారోపవివయపైక మేవారోప్యమాణం
చేత్సవలమనేకంచేన్నాతేతిద్వేధా ॥ తత్రాస్యముదాహరతి యాత్రా

రాద్రిత్వ రూపణేనదజాతాయాః కీర్తైస్సుధాత్వమథ్గాదావ
తతిలోకానామమరత్వంచేత్యేకదేశవివర్తిరూపకం ॥ 36 ॥
యత్రావయవినిరూపణమాత్రే కవిస్సంరంభవిశ్రాంతిస్త
న్నిరవయవంరూపకం-అవయవనిరూపణమాత్రేపితదేవ ॥ త
త్రకేవలంయథా ॥ యాత్రారంభవిజృంభమాణసుభటప్ర
త్వేడితామ్రేడితైర్నిసానాశ్వనిభిస్సుటంప్రవిదళద్రోహః
కటాహంతరైః యుజ్జేష్వభిముకంపితేనుగిరిముశ్రుత్వైవ
ముంచంత్యసూక్ భీతాః కాకఃపీరరుద్రస్యవతేఃప్రత్యర్థినః
పార్థివాః ॥ అత్రరోదసఃకటాహత్వంఽపరూప్యతే ॥ 37 ॥
మాలానిరవయవంయథా ॥ రాజ్ఞాంమహాశివిభూషణప్రగమ
లాదికుంజరశ్రోత్రయోస్సాస్ఫిరంచామరభూషణం ధరణీ
భృచ్ఛృంగేముగంగాసరిత్ వ్యోమ్నఃత్రైమవితానముజ్జ్వ
లతరంముక్తాకలాపోభవఃస్ఫారః కాకఃపీరరుద్రయశసాం
జాగర్తివిస్ఫుర్జితం ॥ 38 ॥ రూపకహేతురూపకంపరంపరిత

రంభేతి॥ ప్రత్వేడితామ్రేడితైస్సింహనాదావృత్తిభిః - రోదోమ్రవక్త్రం
డమేవకటాహఃపాత్రవిశేషః- యుజ్జేషుయుభిలేష్విత్వర్థః- వ్యాఖ్యాత
మేతద్రసప్రకరణే(౫) ॥ 39 ॥ ద్వితీయముదాహరతి ॥ రాజ్ఞామితి॥ గంగా
భాగిరథీ-విస్ఫుర్జితంవిజృంభణంత్రైకస్య యశసోమాల్యాద్యారోప్య
మాణానేకత్వాన్మాలానిరవయవం ॥ 40 ॥ పరంపరితంలక్షయతి రూపకే
తి॥ రూపకంహేతుర్యస్యతత్తతోక్తంఅతనివపరంపరాస్యసంజాతాపరం

సరితమిత్యన్వర్థం - ఏకరూపకసాపేక్షం రూపకం పరం సరితమిత్యన్వర్థం - తేనా
నేకరూపకసాపేక్షే సమస్తవనివదయే నాంతర్భావోస్యేత్యాహ రూ
పకద్యయేతి॥ ప్రతాపేతి॥ ముఃకుటాగ్రఃఖద్గవివనిధుంతు రోరాహుః - రా
జనుండలంకు ట్రియసమూహావనరాజనుండలం జంత్రియం - లక్ష్మణం
డలాగ్ర విభుంభువభియవనిధం రాజనుండలమేవరాజనుండలమితి శ్లిష్ట
రూపకేని త్రసేషమేతేరిశ్లిష్టకేవలంపరిరంభం॥ ౩౯॥ పద్మేతి॥ పద్మా
యాలక్ష్మ్యేష్టాసనివ పద్మానామల్లాసతేత్రసహస్రభానుష్కార్యః
సన్ద్యగ్భానుభూమివనివద్యోనీతత్రమాన్వః - తత్రవత్సానాంబుధ
సాన్వివ్యః త్వాభ్యుత్పత్తిరూపంబుత్రాభ్యుత్పత్తిరూపకవత్సరాని - త

రూపకం - రూపకద్యయశాత్రచ్యవస్థితత్వావస్థానసమస్త
వస్తువివదయేంతర్భావః॥ శ్లిష్టకేవలంపరిరంభయథా॥ ప్ర
రావమస్త్రదేవస్యమండూగ్రనిధుంతుః॥ అఖండవిక్రమో
ద్దామోగ్రసతేరాజనుండలం॥ ౩౯॥ శ్లిష్టమాలాపరంపరితం
యథా॥ పద్మోల్లాససహస్రభానురసకృత్సన్ద్యగ్భానుభూ
త్వాభ్యుత్పత్తిరూపంబుత్రాభ్యుత్పత్తిరూపకవత్సరాని - త
త్సానాంబుధిరయంత్రీవీరుద్రోన్యః॥ ౪౦॥ అశ్లిష్టకేవల
రంపరితంయథా॥ కాకతీయస్యమద్ధాభ్యర్థశోలిలామహా

ద్విదాయామశనికులిశం - మవలయస్యభూనుండలవైవమవలయానామ
త్పలానామలంకారేరాకాశశీపూర్ణిమావంద్రః - సుమనోవికాసోవిద్య
నాహ్లాదవివ సుమనోవికాసఃపుష్పవికాసః - తస్యమరభిర్వసంతః కళ్యా
ణసంపత్సంగశసంపత్తిరేవకళ్యాణసంపత్తి అక్షయస్సర్థ సమృద్ధిః - క
ల్యాణమక్షయస్సర్థకళ్యాణంనుంగళైపిచేతివిశ్వః - తస్మాన్మరతోనీ
భ్యుత్పన్నావల్లి - భువనంలోకవివభువనముదకంశత్రయస్యాంబుధిః -
అత్రవీరుద్రవివసహస్రభానురిత్యాద్యారోపసూర్యకస్యపద్మోల్లాసవి
వపద్మోల్లాసభిత్వాద్యారోపస్యజ్ఞేవనిబంధనస్యానేకధానిబంధనాద్విభజ్జే
నూలాపరంపరితం॥ ౪౦॥ కాకతీయస్యేతి॥ దశాంశాలముద్ర జతీలినికూర

లముద్రుజటహోహాయసాంతాస్తథోక్తాః- దిగంతవిశ్రాంతసంభ్రమా
 ఇత్యర్థః - అభక్రింకషతీత్యభక్రింకషఉచ్చయోయాసాంతాస్తథోక్తాః -
 ఉదికూలేరుజినహూః - సర్వకూలాభేత్వాది నాఉభయత్రఖిన్ ప్ర
 త్యయః - అత్రయశోలీలా నాంమహూర్తిశ్చరూపణంకాకతీయస్యదు
 ధ్వాన్యవత్సరూపణాదీనమిత్యగ్లిష్టకేవలపరంపరితం || ౪౦ || దోరాశీషేతి ||
 వాతా నాంసమూహూవాత్యా- ధూమా నాంసమూహూహూమ్యా
 ఉభయత్ర - పాశాదిభ్యోయితీయత్రత్యయః - విలాసశిఖిన్ క్రీడాను
 యువరీ- అర్థభావిషగంభః - అత్రకృపాణలతానూం జిహ్వోర్ధ్వనేకరూ
 పస్యభుజాదీనామాశీవిషాద్యారోపప్రతీక్షత్వాదగ్లిష్టమాలా పరంపరితం

ర్థయః । దిక్కులముద్రుజాటోపాఖ్యలంకృత్యభక్రింకషోచ్చయ
 యాః || ౪౦ || అగ్లిష్టమాలాపరంపరితంయథా || దోరాశీషేష
 జిహ్వయా రిపువనశ్రేణీమహావాత్యయా శౌర్యోగ్రాసల
 ధూమ్యయాజయరమాయోషావిలాసభ్రీవా । సంహృవ్య
 ధ్వినిశీవిలాసశిఖిన్సంవాసయష్ట్య జగత్ప్రాసాదార్ద్రశయా
 కృపాణలతయారుద్రోన్మసః క్రీడతి || ౪౧ || అగ్లిష్టమాలాప
 రంపరితంవైధర్మ్యేణాపిసంభవతి ||యథా|| త్రాసాంధకా
 రమధ్యాహ్నికైతవాతపరాత్రయః । జయంతివీరరుద్రస్య
 రణప్రాంగణకేశయః|| ఏవమష్టవిధస్యాపిదూపకస్యవాక్యస

సర్వత్రచాత్రసౌతుహేతుమద్భావోయమలంకారసర్వస్వశారమతే
 నోక్తః - కావ్యప్రకాశకారస్తువిపరీతమనోవత్-యదత్రయంతంతద్ద్రా
 వ్యం || ౪౨ || వ్యతిరేకేణాపైతత్సంభవతీత్యాహ అగ్లిష్టేతి || త్రాసవి
 వాంధకారస్తస్యమధ్యాహ్నికః - శత్రస్య తస్యత్రాసా సంభవాదితి
 భావః - కైతవంకపటమేవాతపరాత్రస్యరాత్రయః - ధర్మయోధిత్వాత్త
 స్యేతిభావః - ఎతచ్ఛముఖచంద్రశ్చత్యాదౌసమాసగతం ముఖమేవచం
 ద్రశ్చత్యాదౌవాక్యగతం - అతష్టోడకైతేభేదాః || తత్రావశిష్టభేదాలస్య
 వోద్రష్టవ్యాఖ్యాత్యాశయేనాహ ఏవమితి||అత్రారోహ్యమాణస్యధర్మి త్వా
 గ్లింగసంఖ్యయోర్వైయత్యేపి జటావల్గూలాంబునిః కపిలాదావాగ్ని

యశ్చ త్ర సకస్య కపిలము నేర నేకత్వ మనేకవిషయా రోపాత్ - తదుక్త
మలంకార సర్వ శ్చై - అత్ర చారోవ్యమాణస్య ధర్మిత్వా దావిష్టలింగసం
ఖ్యాక త్వేపి క్వచిత్స్వ తోనంభవత్సంఖ్యా యోగస్య విషయ సంఖ్యా సంప్ర
త్యేక మారోపాదితి ॥ ౪౩ ॥ రూపకాలంకారాత్ప్రకృతోపయోగిత్వవై
ధి త్యై గణపరిణామంబడు యతి ఆరోవ్యమాణమితి ॥ ప్రకృతస్యోపయోగి
త్వభితి విషయ సప్తమి - ప్రకృతోయోగాధామిత్వస్థః - ఆరోవ్యమాణం
చంద్రా విక మారోపవిషయాత్తేతయా ముఖ్యానిరాదా త్యేన స్థితం ముఖ
చంద్రై గరాపశ్యావ్యభీత్య త్ర ప్రకృతోపయోగాంత మారోపస్య వివక్షీ
తత్వాత్ - వస్తుతోముఖ్యైవ తావత్కంతినిమి త్ర త్వేన తాదాత్మ్యభా
మాసగత త్వేన పోడశ భేదాభవంతి ॥ ౪౩ ॥ ఆరోవ్యమాణమారో

— పరిణామాలంకారః —

పవిషయాత్తేతయా స్థితం । ప్రకృతస్యోపయోగి త్వే పరిణామ
ఉదాహృతః ॥ ఆరోవ్యమాణం ప్రకృతోపయోగీత్య నేన సర్వా
లంకార వ్యావృత్తిః - తస్య సామా నాధికరణ్యవైయధికరణ్యా
భ్యాం ద్వైవిధ్యం ॥ సామా నాధికరణ్యేన పరిణా మోయథా ॥ శ
శ్వస్త్రి సాధనవిధాన కృతాభిలాషానభై ర్భజంతి మకుటైర
పశిపవర్ణాః । శ్రీవీరరుద్రస్య పతేః కకుభాంపితేషు రాజ్ఞామ

వే చంద్రస్య ప్రకృతోపయోగాభావాదితి భావః - అతః ప్రకృతమనవ
హుత తస్య రూపమేవారోవ్యమాణాశ్చ నా పరిణమ తీతి పరిణామాలంకార
ఇత్యర్థః - ఎవంచయతాగ్రోపస్య తాద్రూప్య ప్రతీతి మాత్ర పర్యవసాయి
తయా ప్రకృతమవహుత తస్య రూప మప్రకృతయా సాపన్నం భవతి త
స్మాను సకాత్పరిణామస్యవైలక్షణ్యందర్శితం - తదుక్తం చక్రవర్తిసా-
విషయాకార మారోవ్యవిషయస్థగనంయదా । రూపకత్వంతదాత త్రరం
జనేన సమన్వయః । యదాతు విషయోరూపాత్స్వస్మాదప్రత్యుతోభవేత్ ।
ఉపయుక్తైరపరాకారం పరిణామస్తదామత ఇతి ॥ అస్య ద్వైవిధ్యమాహ
తస్యేతి । అద్యముదాహరతి శశ్వదితి ॥ ప్రసాధనవిధానమలంకారవిధిః -
అత్రారోపణ ప్రకృతాజ్ఞాతాదాత్మ్యమాపన్నాయామప్రకృతాయా

స్ఫురిజోముకుటభారణాత్మకప్రకృతోపయోగాత్పరిణామాలంకారః - అ
 త్రవిషయవిషయినోస్సమానవిభక్తికత్వాత్సమానాధికరణ్యం || ౪౪ ||
 కిరిటేతి || అత్రచపూర్వవత్పరిణామఉద్భావనీయః - కింతుమయూఖజాల
 పుష్పంజల్యోర్విషయ విషయినోర్భిన్న విభక్తికత్వాద్వైయధికరణ్య
 మితివిశేషః || ననుప్రకృతోపయోగావిశేషాత్పరిణామసమాసోక్త్యోకో
 భేదభిత్త్యాశేంక్య ఆరోప్యమాణస్య పాదానానుపాదానాభ్యాం భేదభి
 త్త్యాహ సమాసోక్తావతి || ౪౫ || ఆరోపగర్భేష్వనవధారణాత్మకంసందే

యీం ప్రజమమందవిలాసలక్ష్మీం || ౪౪ || వైయధికరణ్యేన
 పరిణామోయథా || కిరీటమాణిక్యమయూఖజాలైర్విధాయ
 పుష్పంజలిమర్చయంతే | ఫలాధినోరుప్రసరేంద్రపాదపీఠాం
 తసీమానమరిక్షితీంద్రాః || సమాసోక్తావారోప్యమాణస్య
 ప్రకృతోపయోగిత్యే వ్యవచ్యత్వాన్న పరిణామే తర్హా

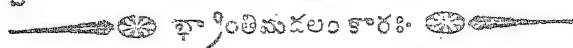
— సందేహాలంకారః —

వః || ౪౫ || విషయోవిషయాయత్రసాదృశ్యాత్సవిసమ్మ
 తాత్ || సందేహగోచరస్యాతాంసందేహాలంకృతిశ్చసా ||
 సాత్రివిధా-శుద్ధా నిశ్చయగర్భా నిశ్చయాంతావేతి || సం
 దేహమాత్రపర్యవసాయిసీశుద్ధాయథా || కిమేషనవమోహ
 రిత్పతిరమందసంపత్సదంకిమేషదశమః ప్రజాపతిరపూర్వస
 ద్గ్రమః | కిమేషహరిరుర్వరోద్ధరణచుంచరేకాదశశ్చిరాదితి

హాలంకారంలక్షయతి || విషయభితి || కవిసమ్మతాదిత్యనేనస్థానిర్వాపు
 రుహావేతి సందేహస్వాలంకారతావ్యావర్త్యతే - వర్ణ్యతాద్వారాధంకవి
 ప్రతిభోద్ధాపితః ప్రకృతాప్రకృతగోచర సందేహాసందేహాలంకారభి
 త్త్యర్థః || తస్యత్రైధావిభాగమాహ సేతి || అద్యముదాహరతి కిమితి || హ
 విత్పతిర్లోకపాలః - ప్రజాపతిర్భూవర్హి-ఉర్వరోద్ధరణచుంచః త్రాణీరక్షణ
 వక్షః - అత్రసంపదాదిసాదృశ్యాద్విరరుద్రలోకపాలాది కోటిశ్చయ
 గోచరస్యసందేహాస్యతావన్మాత్రపర్యవసాయిత్వా చ్ఛుద్ధోయం సందే
 హభేదః - ననునవమాదిపదవిరహేకేవలలోకపాలాదీనామారోప్య మాణ

త్వసంభవాదస్తుసంజేహః - సవమాదివదప్రయోగేనులోకపాలాదీనాం
 పీఠమృత్యేనసంభావనాయత్ప్రేక్ష్యమంససంజేహత్థితేభ్యత్యం - అ
 స్తుసంభావనమారోహోవా - యత్రకోటివ్యయాశంఖివ్యం తస్మాదసంజే
 హావివేతిస్వమతం - ఎవంవిభక్తలేకేచిదుత్ప్రేక్ష్యాత్రయస్సంజేహత్థిత్య
 హుః - ఉత్ప్రేక్ష్యాత్రేత్యన్యత్థిత్వాసన్వమలంకారశర్వశ్చేష్టస్మప్తం ॥ ౪౬ ॥
 ద్వితీయముదాహరతి కాలాపిరితి ॥ భోగంసన్వశరీరం - కాలభ్రాకుడి
 గంతకభూభంగః - కాభోగ్రాగ్రిగలఃప్రళయకాలాగ్నిః తస్యధూమపద్ధ
 తిఃధూమరేఖా - ధూమతేకంవ్యతే - అత్రకాక్షేయికంశ్చష్టసర్వాదిభూ

విలోక్యలేజ ౧౦ పీఠమోజివనైః ॥ ౪౬ ॥ నిశ్చయగర్భాయ
 థా ॥ కాలాహిఃకిమయంమృతాశమృదులంభోగంసభద్రేపు
 నఃకాలభ్రాగ్రిగుఠిరేషకిన్నుముఖవోజ్జ్వలంభ తేసాపునః । కా
 లోగ్రాగ్రిసలభూమ వద్ధతి రసాకింసాపునర్థాయతే వాతేనేతి
 వికల్ప్యతేప్రతిభతైరుద్రస్యకాక్షేయికః ॥ ౪౭ ॥ నిశ్చయప
 ర్యవసానాయథా ॥ కింకల్పమగ్రిమమంజరీ స్రీజ ఇమెకింవా
 పయోరాశయః స్వధైవోరథవా కిముజ్జ్వలతరా శ్చింతామ
 శేస్సుస్ఫుర్తయః । కింవాపిద్ధగసోక్తయశ్చిరమితివ్యామృశ్య
 నిశ్చిన్యతే సంతః కాకతివీరరుద్రనృపతేః పురాః కటాక్షా

భాగ్రింతిమదలంకారః

ఇతి ॥ ౪౮ ॥ కవిసమ్మతసాదృశ్యాద్విషయేపిహితాత్మని । ఆహ
 పతయాసందిహ్యనుకుచాతశరీరాదివిశేషాదర్శనేనసర్వాది నిషేధనిశ్చ
 యేపి కాక్షేయికనిశ్చయాభావాన్నిశ్చయగర్భోయంసంజేహః ॥ ౪౯ ॥
 తృతీయముదాహరతి కిమితి ॥ సిద్ధరసోర్తయఃసుభావసకణ్ణోలాః - వ్యా
 మృశ్య కల్పదుగ్రిమమంజరీమాల్యాదిరూపేణసందిహ్య - ద్వైరాద్వితప్ర
 థానాః సానుగ్రహభివృద్ధిః - కటాక్షాభినిశ్చిన్యతే - అతివినిశ్చయం
 తోయంసంజేహః - పీఠమృత్రకరుణావలోకనవిషయాన్సర్వేసమృద్ధాజీ
 వంతీతిభావః ॥ ౫౦ ॥ అవిదార్యజ్ఞానస్వ సాదృశ్యేనసంజేహో సంతం
 భాగ్రింతిమంతలముదలి ౫౦ ॥ కటాక్షాద్విభక్త్యాదిసన్వహాపిభాగ్రి

తిష్ఠిస్తథర్షోస్యా త్తీతిభాగ్రితిమాక - కవిప్రతిభోద్భావితః పాక్రికరణ
కంప్రత్యపాక్రికరణీ కత్వేనో పలంభో భాగ్రితిమా నిత్యర్థః - ఏతేనసా
దృశ్యమాత్రనిబంధనాయాశ్శుక్తిరజతాది భాగ్రితేర్నాలంకారత్వమితి
దర్శితం- దోషమూలాయాస్తుకిముతేతిభావః॥ ఉదాహరణి కాకతీయేతి॥
వ్యాప్తరోదసి వ్యాప్త బ్రహ్మాండే - అత్రకీర్త్యం చంద్రికానుభవా
ద్భాగ్రితిః॥ ౪౯॥ పాదృశ్యాద్వస్త్యంతరప్రతీతిసామ్యాద్భాగ్రితిమద
నంతరమపహ్నుతింలక్షయతి నిషిద్ధ్యేతి॥ అన్యారోపేతరోవ్యమాణప్ర

వ్యమాణానుభవోయత్రసభాగ్రితిమాన్తతః॥ యథా॥ కాక
తీయవిభాఃకీర్తి విభవేవ్యాప్తరోదసి । దివాపి చంద్రికాబు
ద్ధ్యాచకోరాయాంతినిర్వృతిం ॥ ౪౯ ॥ నిషిద్ధ్యవిషయంసా

మ్యాదన్యారోపే హ్యపహ్నుతిః॥ తస్యాస్తైత్రివిధ్యం - అప
హ్నుత్యారోపః ఆరోప్యాపహ్నువః ఛలాదిశబ్దై రసత్యత్వ
ప్రతిపాదనంచ- ఆద్యద్వయస్యోదాహరణం॥ఉద్వేలచ్ఛతుర
క్షవీకలకలోనాయం వమూడంబరోనేదందుంధుభిగర్జితంత్రి
పురజితకల్పాంతథకాగ్రవః । ఇన్ధంరుద్రనరేంద్రథాటిమ
మహీభారావనమృభవచ్ఛేషా శేషశిరస్సుపిప్లితమథభ్రీష్టం
దిగీతైరపి॥౫౦॥ ఛలాదిశబ్దై రసత్యత్వప్రతిపాదనంయథా॥
సర్వాంకాకతివీరరుద్రధరణీనాథచ్ఛలేనక్షితిం పాతుం మ
ధ్యమలోకపాల పదవీం పాప్రస్పృశ్యంభూశ్శివః । నైవం

తీతావిశ్యర్థః- తస్యాస్తైత్రివిధ్యంవివినక్తిఅపహ్నుత్యారోపఇత్యాది॥ ఉ
ద్వేల్లదిత్యారోప్యాపహ్నువః - నేదందుంధుభిగర్జితమిత్యపహ్నుత్యారో
పః- సరేంద్రథాటిష్ఠితికృదికారః - తల్లక్షణంతు- శక్రుదేశావమద్రా
యసద్యస్సుభటఘోటకైః । ఃజిగీషాఃప్రవృత్తిర్యాసాథాటితినిగద్యత ఇ
త్యాహుః॥౫౦॥ సర్వామితి॥ ధరణీనాథచ్ఛలేనేత్యత్ర ఛలశబ్దేననాయం
ధరణీనాథః - కింతుస్వయంభూశ్శివఇతిరాజ్ఞో సత్యత్వంప్రతిపాద్యతే॥
తదేవసమర్థయతే నైవమితి॥ విషమానలోకనంనిగ్రహదృష్టిః అన్యత్ర

తృతీయసంసృజ్యైః - తైరిపురై రసంతైః ప్రేభిశ్చ కర్తృభిర్భుషేభూ
 తైః కథంజాతంజ్యే - భూభృగ్నైరాజభూమూహైః- అన్యత్రభూభృతా
 కైలాసేనగజైః ప్రమాతైశ్చ కథమవాగ్భూతంస్యగ్భూత మిత్యుభయత్ర
 భావేక్షః - ఈశ్వరస్సగీరకత్వాత్ప్రమథాభవత్వాచ్చేతిభావః॥ ౫౦॥
 ఆరోపగర్భేషుపరిశేషాదులైఖంబతయలి ॥ అద్భతి ॥ అద్భనప్రయోజనేన
 యోగోర్ధిత్వం లిప్సేలియావత్ - రుదిరభిరతిః - క్లేషః ప్రసిద్ధః-ఎతైస్స
 మతైర్వ్యతైర్యాయథాయోగంగ్రహీత్వగతైరేకస్యసప్తనో నానాధ
 ర్మయోగాదనేకథోల్లెఖనంనిధానముల్లెఖాలంకార ఇత్యర్థః - సర్వా
 లంకారవ్యావర్తకే నగ్రహీత్వభేదాదిత్యనేన విషయభేదోప్యవత్యతే॥

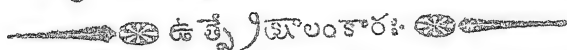
చేద్విషమావలోకనకలామాలేఖ భస్మకృతైర్జాతం తైరిపు
 రైః కథంకథమవాగ్భూతంచభూభృగ్నైః॥ ౫౧॥ అర్థయోగ

——————

రుచిశ్చేషైరుల్లెఖనమనేకధా । గ్రహీత్వభేదాదైకస్యసఉల్లె
 ఖస్సతాంవతః॥రుచ్యర్థయోగాభ్యాంయథా ॥ లక్ష్మీనివాస
 గృహమిత్యథిలానరేంద్రాశ్శౌర్యాభూమి ఖగరిత్యరి వీరవ
 ద్ధాః । విద్యావిహారపదవితచలబ్ధవద్ధాశ్శ్రీకాకతీంద్రనగరీమ
 నిశంస్తువంతి॥౫౨॥ క్లేషేణయథా ॥ ఉగ్రస్సవత్సేషుగుణేషు
 భాస్వాకరామః ప్రతీకేషురణేషుభీమః । లీలాసులత్కైః
 పురుషోత్తమశ్చేత్యావతతైరుద్రస్సపంకవీంద్రాః ॥ ౫౩ ॥

లక్ష్మీతి ॥ శౌర్యాభూమేఃపరాత్రమాతిశయస్య ఖనిరాకరః- లబ్ధవద్ధాః
 విద్యాంసః- అతైర్కాస్యాకాకతీంద్రనగర్యాస్సమృద్ధ్యాది ధర్మయోగా
 న్నరేంద్రాదిగ్రహీత్వభేదేన రుచ్యర్థయోగాభ్యాం లక్ష్మీనివాస గృహ
 దిహపతయానేకథోల్లెఖనాదుల్లెఖః॥౫౨॥ ఉగ్రత్యతి ॥ సవత్సేషుశత్రు
 షు ఉగ్రంకషణీకూరిత్య - గుణేషుభాస్వాకసూర్యప్రేజస్వీచ - ప్రతీకే
 ష్వంగేషురామోదాశరధిరభిరామశ్చ- లత్కైః లీలాసు పురుషోత్తమో
 విష్ణుః పురుషశ్రేష్ఠశ్చ - అత్రగ్రహీత్వభేదాభావేపిసహృదీవిషయభే
 దాల్లెఖేషోగ్రన్ధాన్యనేకధర్మైల్లెఖనాదుల్లెఖః॥ ౫౩॥ అభేదప్రతిప

తై రవిశేషే ప్యారోపా దధ్యవసాయస్యో తు ప్తత్వా చ్చారోప మూ
లానంతరమధ్యవసాయ మూలా లంకారప్రస్తావజిత్యాశయేనాహ అభే
తి || మూలభూతమధ్యవసాయనిరూపయతి విషయేతి || ఎకతరవశేషో
మాఖూదిత్యన్యథా వ్యావర్జ్యే సద్వివిధతీతి || నిగరణమసత్యత్వమిత్యర్థః -
అన్యథా విషయనిగరణేనాభేదప్రతిపత్తి రధ్యవసాయశ్చితి సర్వసంప్ర
పన్నేనస్వయమపిపూర్వో కైనాధ్యవసాయలక్షణేనవిరోధాత్ - యదా
విషయిణో సత్యత్వంతాధ్యవసాయస్సాధ్యః - యదావిషయస్యా సత్య
త్వంతాధ్యవసాయస్సిద్ధతీతివివేకః - తథాహి - యదాచంద్రాది విషయ
గతంమాధుర్యాదికంవిషయభూతే ముఖాదావపనిబద్ధంముఖం ముఖత్వే
నజానన్నేవనూనమిదం చంద్రతీతిప్రయుక్తైః - తదావిషయో చంద్రో
ముఖత్వేనాసత్యోనిగిర్ణః ప్రతిభాతి - విషయస్తు పరమార్థతస్సత్యవిష.

ఉత్పేక్షాలంకారః

అథాధ్యవసాయగచ్ఛ మలంకారద్వయనిరూప్యతే || విషయ
విషయిణోరన్యతరనిగరణేన అభేదప్రతి పత్తిరధ్యవసాయః -
సద్వివిధః - విషయనిగరణేనవిషయనిగరణేనచ || యత్రాన్య
ధర్మసంబంధాదన్యత్వేనోపతరితం | ప్రకృతంసాభవేత్

ఏవంసత్యాసత్యయోరభేదప్రతిపత్తే రసంభవాన్నూన మాదికజైర్విష
యిణోపిసత్యత్వసమర్థానాదధ్యవసాయ స్సాధ్య ఇత్యత్రాధ్యవసాయ
ప్రధాన్యం - యదాతుముఖ పద మనుక్త్వా చంద్రోయమితి ప్రయు
క్తైః తదావస్తుతో సత్యస్యాపివిషయిణ సత్యతాప్రతీయతే - అసత్యత్వ
నిమిత్తస్యముఖపదప్రయోగస్యాభావాత్ - విషయస్యవస్తుతస్సత్యస్యా
వ్యత్యంతాపలాపాదసత్యాభి మతస్యనిగిర్ణ త్వా దధ్యవసాయస్సిద్ధతీతి
త్రాధ్యవసిత ప్రధాన్య మిత్యాదిసర్వ మలంకారసర్వ స్వే తద్వ్యా
ఖ్యాయాంపసంజీవిన్యాంప్రపంచితం-తత్సర్వమనేనైవ గతార్థమిదేనా
విస్తరఃక్రియతే- తత్రసాధ్యాధ్యవసాయమూలాముత్పేక్షాలక్షయ
తి యత్రేతి||అన్యదప్రకృతంతస్యధర్మగుణక్రియాదిరూపః - తత్సంబం
ధాత్పక్వతమన్యత్వేనా ప్రకృతత్వేనోపతరితం సంభావితంయత్ప్ర

భవేత్తాముత్ ప్రేత్యం ప్రచక్షత ఇత్యర్థః ॥ తదేతద్వ్యాచక్షేయై
తి ॥ తస్యావిభాగమాహ సేతి ॥ వాచ్యాంలక్షయతి సంభావనేతి ॥ అత్రా
దిశజ్జేనమన్యేశంకేభ్యున్మిత్యాదీనాం గ్రహణం - జాతిక్రియాగుణప్ర
వ్యాణాంగౌర్వలతి శుక్లోద్ధిగ్ధత్యేవమాదీనా మధ్యవసాయ విషయత్వే
నోత్ ప్రేత్యవిషయత్వేన ద్వివిధావాచ్యాప్రతీయమానాచ ప్రత్యేకం
చతుర్విధైశ్చష్టవిధాజాతేత్యర్థః - లేహంజాత్యాదీనాం - అష్టవిధైశ్చ
త్యేకమితి శేషః - నిమిత్తద్వైవిధ్యేనాస్యాద్వాత్రింశద్భేదాభవంతీత్యా
హ అభ్యవసాయస్యేతి ॥ వాచ్యోత్ ప్రేత్యాయాంవిశేషమాహ నిమిత్త

పాక్షిజ్ఞాస్తాముత్ప్రేత్యం ప్రచక్షతే ॥ యత్రాప్రకృతగుణ
క్రియాసంబంధాదప్రకృతత్వేన ప్రకృతస్య సంభావనము
త్ప్రేత్య - సాద్వివిధా - వాచ్యాప్రతీయమానాచ - సంభావ
నాప్రతిపాదకానాం నూనం భూతం పాప్రియ ఇత్యేవమాదీ
నాం ప్రయోగేవాచ్యా - అప్రయోగేతు - ప్రతీయమానా -
జాతిక్రియాగుణప్రవ్యాణాం చతుర్థా మధ్యవసాయవిష
యత్వేనసాద్వివిధాప్రత్యేకం చతుర్విధా - లేహంభావాభా
వరూపతయాద్వైవిధ్యే అష్టవిధా - అభ్యవసాయస్యగుణనిమి
త్తత్వేనక్రియా నిమిత్తత్వేన చ ద్వైవిధ్యే ప్రత్యేకం షోడశ
ప్రకారా నిమిత్తస్య వాచ్యత్వగమ్యత్వాభ్యాం ద్వైవిధ్యం
వాచ్యోత్ప్రేత్యాయామేవ ప్రతీయమానోత్ప్రేత్యాయామి
వాద్యనుపాదానేనిమిత్తస్య చాప్రయోగే ఉత్ప్రేత్యాయా

స్యేతి ॥ అన్యత్రైతదభావే హేతుమాహ ప్రతీయమానేతి ॥ మహిళాస
హంసభరిని తుహ పిలపి మహతి సాలమాఅతీ ॥ దిలహి అణంగసర
ణా అగతణుతి వితణునిహి ॥ ఛాయా ॥ మహిళాసహస్రభరితేతవ
హృదయే సుభగసాలమాఅతీ ॥ దివ సమనన్యశరణాలంగం
తనుకంవిలనుతేహి ॥ ఇత్యత్ర మహిళా సహస్రభరితే తవ హృదయే
అనూంతీత్యుత్ ప్రేత్య ప్రతీయమానా ఇనాదిప్రయోగాభావాత్ - త
స్యానుంగతనూకరణం నిమిత్తం యది నోపాదీయేత తదాతస్యానిష్పత్తిమా

జకత్వంస్యాదిత్యథః॥ ప్రకారంతరేణత్రైవిధ్యమాహ తథాజాత్యా
దీనామితి ॥ యదాజాతిస్వరూపముత్ పేక్ష్యతేతదాతస్యభావాభావ
రూపతయాద్వివిధస్యోపాత్రగుణక్రియానిమిత్త భేదాచ్ఛాతుర్విధ్యం- ని
మిత్తానుపాదానేతుతత్కృతభేదాభావాద్వైవిధ్యమేవ - ఇన్ధ్రంషోధాజా
తిస్వరూపాత్ పేక్ష్యో - ఎవంక్రియాగుణప్రవ్యాణాం భేదకల్పనే మిరి
త్వాచతుర్వింశతిస్వరూపాత్పేక్ష్యోభేదాః- హేతుఫలాత్ పేక్ష్యయో
ర్నిమిత్తోపాదాననియమాత్పత్త్యేకం చాతుర్విధ్య మేవేతిద్వాత్రింశత్
ప్రతియమానోత్పేక్ష్యోయాం సర్వప్రనిమిత్తో పాదాననియ మాన్నిమి

నిరవలంబనత్వాత్ - తథా - జాత్యాదీనాంస్వరూపేణహే
తురూపేణ ఫలరూపేణ చాధ్యవసాయ విషయత్వేబహువిధ
త్వం-వాచ్యోత్పేక్ష్యాయామపిహేతుఫలయోరుత్పేక్ష్యవి
షయత్వనిమిత్తస్యోపాదానమేవ-తథాహి- సాధ్యఅనుపా
త్రేసాధనత్వేననిదైశోనాన్వయంపుష్టతీ - తథాసాధనేఅను
పాత్రేసాధ్యత్వేననిదైశోపి-తయోరన్యోన్యాపేక్షితత్వాత్-
హేతుాత్పేక్ష్యాయాంఫలం నిమిత్తంతస్యాను పాదానేకం
ప్రతిహేతుత్వంసంగచ్ఛతే- ఫలాత్పేక్ష్యాయాంసాధనంని
మిత్తం - తస్యానుపాదానేకంప్రతిఫలత్వేనసంఘటతే॥ య
థా॥ ప్రతాపరుద్రస్మృతేరపారేకీర్తిసాగరే । మగ్నాదురీ
శదుష్కీర్తిసంగాదనజఃత్త్రీయా ॥ అతోత్పేక్ష్యనిమి
త్తస్యమజ్జనస్యాను పాదానే సంగాదితి హేతుాత్పేక్ష్య

త్తానుపాదాననిబంధనభేదాష్టకన్యూనత్వేష్టాచత్వారింశద్భేదాః- ఎవం
షణ్ణవతిర్భేదాఇత్యాశయేనోక్తం బహువిధమితి॥ వాచ్యోత్పేక్ష్యాయా
మపిహేతుఫలాత్ పేక్ష్యయోర్నిమిత్తో పాదాననియముపాదానరణెన
హృదయంగమికర్తుమారభతేతథాహిత్యాదినా ॥ హేతుాత్పేక్ష్య
యాంఫలంనిమిత్తంఫలాత్పేక్ష్యాయాంహేతుర్నిమిత్తం - ఎవంవనమి
త్తతైమిత్తికయోరన్య తరోపాదానేన్వయ పోషాభావాదుభయోపా
దాననియమేనిమిత్తోపాదాననియతమేవేతిభావః॥ ప్రతాపేతి ॥ అస్మి

శ్యస్సుర్మనేపానస్యఃపితత్వాదితిభావః॥ ౫౪ ॥ జయశ్రీత్యాదిస్పష్టం
౫౫॥ బుద్ధిసౌకర్యార్థంభేదగణనామామా అతశ్చేత్యాదిసా ॥ సగదవ్యా

సశోభామావహతి॥ ౫౪ ॥ యథావా॥ జయశ్రీవా సవస్సుస్యవి
కాసాయేవభానుమా॥ ప్రతిబింబమిహస్థ్యంప్రనిశత్యంభి
భూభుజః॥ అశ్రీత్యైత్యోనిమిత్తస్య భానుమత్ప్రేక్షాస్యా
నుపాదానేజయశ్రీవా సకమల వికాసాయేవేళిఫలాత్పైర్ని
ణనుసమీచీనం-అతస్సుర్మరూపోత్పైర్నితాయామెవనిమిత్తస్య
పాదానానుపాదానాభ్యాంద్వైవిధ్యం॥ ౫౫ ॥ అతశ్చేత్యం
వాచ్యోత్పైర్నితాయాభేదగణనా ॥ ఉపాత్తగుణనిమిత్తజాతి
భావస్వరూపోత్పైర్నితాః ఉపాత్తగుణనిమిత్త జాత్యభావ
స్వరూపోత్పైర్నితాః ఉపాత్తక్రియానిమిత్తజాతిభావస్వ
రూపోత్పైర్నితాః ఉపాత్త క్రియా నిమిత్తజాత్యభావస్వ
రూపోత్పైర్నితాః అనుపాత్త నిమిత్తజాతి భావస్వరూపో
త్పైర్నితాః అనుపాత్త నిమిత్తజాత్యభావస్వరూపోత్పైర్
నితాః ఉపాత్తగుణ నిమిత్తజాతి భావహేతుా త్పైర్నితాః
ఉపాత్తగుణనిమిత్త జాత్యభావహేతుా త్పైర్నితాః ఉపా
త్తక్రియానిమిత్తజాతి భావహేతుా త్పైర్నితాః ఉపాత్త
క్రియానిమిత్త జాత్యభావ హేతుా త్పైర్నితాః ఉపాత్త
గుణనిమిత్తజాతిభావఫలత్పైర్నితాః ఉపాత్తగుణనిమిత్త
జాత్యభావఫలత్పైర్నితాః ఉపాత్తక్రియానిమిత్తజాతి
భావఫలత్పైర్నితాః ఉపాత్తక్రియా నిమిత్త జాత్యభా
వఫలత్పైర్నితాః ఏవంచతుర్దశ భేదాజ్జాత్యుత్పైర్నితాః॥ అ
నేనైవక్రమేణగుణక్రియావ్రవ్యోత్పైర్నితాపివగణనీయా -
ఏవంచవాచ్యోత్పైర్నితాయాఃపట్నంచాశద్భేదాః - ప్రతీయ
మానోత్పైర్నితాయాస్త్యుష్టచత్వారింశద్భేదాః - తత్రస్య

భ్యాసమెతత్ ॥ ప్రతీయమానోత్పైర్నితాయాభేదాక్షకన్యూనత్వేనిమిత్త
మానా ॥ అత్రేతి ॥ యథానిమిత్తస్య పాదానే నిమిత్తభేదా ద్భేదస్త

ధానుపాదానేనాస్తీత్యాహ నిమిత్తస్యేతి || గమ్యత్వేదానుపాదానాది
తిభావః- అతఏవతత్రగుణక్రియా రూపనిమిత్తభేదబంధనస్య విచ్ఛిత్తివి
శేషస్యానుత్పన్న పుత్రనామ కరణకల్పత్వాత్ - ఎకఏవభేదోగమ్యశ్చ
త్యాహ || గుణరూపత్వేనేత్వాది || గుణక్రియయోరితినతుజాతిద్రవ్యయో
రివకేవలోత్ ప్రేక్షావిషయత్వమితిభావః || యథాయోగముదాహర
తి || కీర్తిరిత్యాది || పిదధతీత చ్ఛాదయంతీ-వష్టివాగురిరల్లాపమవాప్యోగు

రూపోత్పేక్షాయామపినిమిత్తోపాదాననియమాత్ - నిమి
త్తస్యగమ్యత్వే గుణరూపత్వేన క్రియా రూపత్వేనచచారు
త్వవిశేషభావాదేకఏవభేదోగమ్యతే- గుణక్రియయోరుత్
ప్రేక్షావిషయత్వముత్ ప్రేక్షానిమిత్తత్వం చాభ్యుపగతం-
ప్రాచామలంకారప్రబంధేషు వణ్ణవతి భేదోత్పేక్షైతిగణ
నామాత్రంచారుత్వాతిశయస్తుషట్పంచాశత ఏవభేదానాం-
తత్రయథాసంభవముదాహరణాని || ఉపాత్తగుణనిమిత్త
జాతిభావస్వరూపోత్పేక్షాయథా || కీర్తికాకతివీరరుద్ర
నృపతేస్సింహా సనాధ్యాసినఃప్రాచాం భూమిభుజాంయశః
పిదధతీకోటీందుతుల్యద్యుతిః | రక్షాదక్షిణరాజలాభజనితా
మందప్రమోదోద్ధితాతైరిలోక్యాట్టహాసప్రభేవ కకుభాం
ప్రాంతేషువిద్యోతతే || అత్రప్రభాశబ్దోజాతివచనః-తైరిలో
క్యాట్టహాసప్రభాయాఃకవిప్రాథోక్తిసిద్ధత్వానోపమాశం
కావకాశః || ౫౬ || ఉపాత్తక్రియానిమిత్తజాతిభావస్వరూ

పసర్గయోరిత్యకారలోపః- అట్టహాసోట్టహాసః-స్వగహసోర్వేతిపాక్షికో
ప్రత్యయః- ఎషాప్రమోదగుణనిమిత్తజాతిభావస్వరూపోత్పేక్షా - అ
త్తాట్టహాసప్రభాయాస్వతస్సిద్ధత్వేపితైరిలోక్య సంబంధిత్వేనకవి
కల్పితత్వానోపమావకాశశ్చత్యాహతైరిలోక్యేతి || అతఏవ- అత్రభవశ
బ్దోపిసంభావనావాచకోనోపమావాచకః- తదుక్తంచక్రవర్తినా - య
దాయముపమానాంశోలోకతస్సిద్ధిమృచ్ఛతి | తదోపమైవయేనేవశబ్దస్స
ధర్మసూచకః | యదాపునరయంలలోకాదసిద్ధైఃకవికల్పితః | తదోత్పేక్ష

తైవ యేనేవశబ్ద స్ఫుంభావనాపరత్వతి || ౫౬ || వీరస్యేతి || ప్రియావ
ల్లభాప్రియసీయస్యప్రియవల్లభస్య - పుంకమంజరీవేత్కుల్ ప్రేత్యా
యామితిజాతిభావస్వరూపోత్పేత్యాయామిత్వర్థః - క్రియాఃరూపమితి
నిమిత్తమితిశేషః || ౫౭ || ప్రతాపరుద్రస్యతిఃఅత్రవాచనదీపికేవేతి

పోత్పేత్యాయథా || వీరస్యరుద్రస్యవతేః ప్రియవల్లభస్య
రాజ్యాభిషేకసలితైస్సరసేకృతాయాః సర్వస్యముష్ణస్వసిత
పాండ్రపగాగరేభాయోన్యఃప్రసాదపులకాశురమంజరీవ
అత్రపులకాంకుర మంజరీవేత్కుల్ ప్రేత్యాయాం సరసేఃర
ణక్రియారూపంనిమిత్తం || ౫౮ || అనుపాత్రనిమిత్తజాతి
భావస్వరూపోత్పేత్యాయథా || ప్రతాపరుద్రస్యనభేందు
కాంతిఃప్రణామభాజాంపదయోర్మృపాణాం లలాటలగ్న
విధి నిర్మితాయావర్ణావలెర్వాచన దీపికేవ || అత్రదీపికే
వేతి జాతివచనాజ్ఞాతిరుత్ప్రేక్ష్యతే || ౫౯ || ఉపాత్రగు
ణనిమిత్తజాత్యభావస్వరూపోత్పేత్యాయథా || ప్రతాపరు
ద్రస్యగుణామృతోర్మిధౌతావిరాజంత్యమలీకృతాంగాః ప్ర
త్యాళితామృద్ధతభూమిపాలాః ఖడ్గాంబుభిస్సృచ్ఛతరాభ
వంతి || ౬౦ || అనుపాత్రనిమిత్తజాత్యభావస్వరూపోత్పేత్యా
యథా || దిశాంజేతుర్విశ్వప్రథితమహాసోరుద్రస్యవతేర్జయ
ప్రస్థానోద్యతరీతురగసంమర్దజనతం । రజఃకృత్వాగ్రస్త
ప్రతిబలమసూర్యామివదివంప్రతాపాఖ్యానన్యా దిశిదిశివి
ధతైదిశకరాన్ || అత్రాసూర్యామితిజాత్యభావః || ౬౦ || జా
తిహేతుఃప్రేత్యాయథా || ఉదారరీత్యాభుజయాప్రతాప
రుద్రస్య విశ్వైకధురంధరస్య । విశ్వంభరాకోమలతయ్య

జాతిభావస్వరూపోత్ప్రేత్యాయాంనిమిత్తంనోపాత్రం || ౬౧ || ౬౨ || ది
శామితి || రజఃకర్తృ- దివమసూర్యామివకృత్వేత్యత్రజాత్యభావస్వరూ
పోత్పేత్యాఅనుపాత్రనిమిత్తా || ౬౦ || ఉదారేతి || ఉదారరీత్యాఉదా
రస్వభావయా- గోత్రమహీప్రసాసంకులపర్వతనవాసం-విస్తృతతేతి -

గతిబుద్ధీత్యాది నాఅణ్యంతకర్తృత్వవిశ్వంభరాయాఃకర్మత్వం - తస్మిన్నభి
ధేయేకర్మణీకృతః - ణ్యంతేకర్తృత్వకర్మణ్యతివచనాత్ - అత్రశయ్యయేవేతి
జాతిభావహేతూత్ప్రేత్యాయాఃపర్వతనివాసవిస్తరణం ఫలంనిమిత్తం ॥

౬౦ ॥ భూమేరితి ॥ నిర్వాప్యజంనిరుపాధికం త్యాగవైభవమాదాద్యాశిశ
యోయస్యశంతథోక్తం - కాకతీశానంసృష్టవానితి ఫలం ప్రత్యకల్పవృ
క్షత్యాదివేతిజాత్యభావహేతూత్ ప్రేత్య ॥౬౧॥ నూనమితి ॥ భుజయో

యేవవిస్తారితాగోత్రమహీధరీవాసం ॥ అత్రశయ్యయేవేతి
జాతిహేతుత్వం ॥౬౧॥ జాత్యభావహేతూత్ప్రేత్యాయథా ॥

భూమేరికల్పవృక్షత్వాదివధాతావినింతయిత్ ॥ సృష్టవా
నాకతీశానం నిర్వాప్యజత్యాగవైభవం ॥ అత్రాకల్పవృ

క్షత్యాదిజాత్యభావస్యహేతేత్వం ॥౬౨॥ జాతిఫలత్ప్రే
త్యాయథా ॥ నూనంవిశ్వంభరాధారస్తంభీభవతుమాయతో ॥

వీరరుద్రనరేంద్రస్యభుజావాజానులంబినో ॥ అత్రస్తంభీభ
విభుమితిజాతేఃఫలత్వం ॥౬౩॥ జాత్యభావఫలత్ప్రేత్యాయ

థా ॥ పశూనపద్యానాలోక్యత్రవఃకాకతీశితుః ॥ ప్రాయే
ణామానుషత్వాయత్మణ్యవృత్తింసమాశ్రితాః ॥ అత్రామా

నుషత్వాద్యేతిజాత్యభావస్యఫలత్వం ॥౬౪॥ క్రియాస్వరూ
పోత్ప్రేత్యాయథా ॥ శ్రీకాకతీయస్యపతేద్విశవదంగనానాం

శ్వాసోర్విభిస్సపదిమర్మరితాంతరాళాః ॥ తాసాంనివాసవిధ
యేకృతయాచనానాం ప్రత్యుత్తరాణి దధతీవమరోర్వసాం

రాజానులంబితత్వంపురుషస్యభాగ్యలక్షణం - తమక్తం నాటకేత్పతీయేం
కే - అత్రాధారస్తంభీ భవితుమితి జాతిభావఫలత్ప్రేత్యాయామా

యతత్వగుణోనిమిత్తం ॥౬౫॥ పశూనితి ॥ అత్రామానుషత్వాద్యేతిజా
త్యభావఫలత్ ప్రేత్యాయాం త్మణ్యవృత్తిసమాశ్రయణక్రియానిమిత్తం

వివముత్తరత్రాపితాదర్థ్య ప్రతిపాదికచతుర్థ్యాదిశ్రవణేఫలత్వత్పతీ
యాదివిభక్త్యాసామధ్యేనవాహతుత్వంచేత్యాదికమూహనీయం ॥౬౬॥

శ్రీకాకతీయేతి ॥ మర్మరఃపర్ణధ్వజః-అథమర్మరః స్వనితేవప్రపణ్ణానా

మిత్యునః-తద్వంతికృతాన్యంతరాభానియమాంతేతథోక్తాః - ఇతిగుణి
 మిత్రకథనందానోత్ప్రేక్షాయాం || ౬౫ || విముఖైః|| ప్రతీశాన్తప్ర
 త్యర్థి భూపతిః- చికురేషుకేశేషు- ఇమిత్రతర్కసంయోగేసప్తమి-క
 ర్షతీతిక్రియాదానాభావోత్ప్రేక్షాయాంనిమిత్తం - ఎవంఇమిత్రానుపా
 దానేష్యదాహార్యం || ౬౬ || రాజ్ఞామితి || పరిష్టానత్వముత్ప్రేక్షాఫలం||
 క్రియాహేత్వభావోత్ప్రేక్షాయాః ప్రజ్ఞా మాత్రమేవ నోదాహరణ
 మత్రదృశ్యగత్యన్యతోలిఖ్యతే || + కపోలఫలకావస్థాఃకథంభూత్వాత
 తాః || ౬౭ || క్రియాస్వరూపాభావోత్ప్రేక్షాయథా|| వి
 ముఖేసతికాకతిక్షీతీంద్రెవనసీమాపికరొరకంటకాగ్ని || చి
 కురేషువికర్షితప్రతీశానదదానెవనిజాంతరప్రవేశం || అత్రా
 దదానేతిక్రియాస్వరూపాభావః || ౬౮ || క్రియాహేతు
 త్ప్రేక్షాయథా || రాజ్ఞాంగర్వాంకురోచ్ఛేదాఃపరిష్టానాది
 నేదినే || కాకతీంద్ర ప్రతాపారగతీవ్రోచ్ఛభిభవాదివ ||
 అత్రాభిభవాదివెతిక్రియాహేతుత్వం|| ౬౯ || (క్రియాహే
 త్వభావోత్ప్రేక్షాయథా|| కపోలఫలకావస్థాఃకథంభూత్వా
 తథావిధౌ || అపశ్యంతావివాన్యోన్య మీదృశీంతామతాంగతా
 గతా) || క్రియాఫలోత్ప్రేక్షాయథా || దంభోలిసంరంభమ
 హాజిగోపఃప్రస్థానభేరినిదోంద్రభర్తుః || లీనానివాన్వేష్టు
 మరాతివర్తాన్విగాహతేశైలగుహాంతరాని || ౭౦ || క్రియా
 భావఫలోత్ప్రేక్షాయథా || సీమాద్రికుంజేషు విహారభాజః
 థావిధౌ || అపశ్యంతావివాన్యోన్య మీదృశీంతామతాంగతావితి - అ
 త్రదర్శనక్రియాహేత్వభావోత్ప్రేక్షాయామతాగమననిమిత్తం|| ౭౧ || దం
 భోలితి|| మహాజిర్మహాయుద్ధం- అన్యాభిభవఇతియావత్ - దంభోలిసం
 రంభమేవమహాజిగోపయత్యాచ్ఛాదయతీతితథోక్తః - తిరస్కృతాశని
 భ్వనిరిత్యర్థః - అన్వేష్టుమివెతి అన్వేషణక్రియాఫలోత్ప్రేక్షాగుహాంత
 రగాహనక్రియానిమిత్తం || ౭౨ || సీమాద్రితి || సీమాద్రిగ్లోకాలోకః-క

+ కపోలఫలకావిక్షిప్తాః కేషుచిన్ములపుస్తకేష్వపిదృశ్యతే.

ల్పితశ్చంద్రికాయాశ్చ వార్షఃపూజావిధిర్యేషాంతాకతథోక్తాః చంద్రి
కా సదృశానిత్యర్థః-యశోగానస్యాంశకారాసంస్పర్శఃఫలం ||౬౯|| చకా
స్తీతి || ప్రకృతిమప్రజానుప్రసాదగుణస్యమూర్తిమద్విశేషణాదుత్పే
క్షాలాభః-నిమిత్తమత్రనోక్తం||౭౦|| ప్రతాపేతి||అన్యస్రధర్మిణిధర్మ్యం
తరోత్పేక్షా- అత్రతుభూరూపేధర్మిణ్యాన్నప్రశాంతిలక్షణోధర్మ
ఉత్పేక్ష్యతే-తత్రశీతలాంగత్వంనిమిత్తమపాత్రం||౭౧||జయేతి || వి

సిద్ధాంగనాకల్పితచంద్రికార్హాః । శ్రీవీరరుద్రస్యయశోవి
లాసాకగాయంత్యసంస్పృష్టుమివాంధకారం || అత్రాసం
స్పృష్టుమివెలిక్రియాభావస్వఫలత్వం ||౬౯|| గుణస్వరూపో
త్పేక్షాయథా || చకాస్తీకాకతీంద్రస్యకృపాలోకనవిభ్ర
మః||ప్రకృతివ్యపిసర్వానుప్రసాదశ్రవణమూర్తిమాన్|| ౭౦ ||
గుణాభావస్వరూపోత్పేక్షాయథా || ప్రతాపరుద్రస్యమ
హాభిషేకపయః కణైశ్శీతలితాఖిలాంగాప్రశాంతభారార్త
ఫణీంద్రగాఢశ్వాసానిలోష్టేవవిభాలిపృథ్వీ || అత్రప్రశాం
తోష్టేతిగుణాభావః ||౭౧|| గుణహేతూత్పేక్షాయథా ||
జయశ్రియామాత్రయతాముపైతిశ్రీవీరరుద్రస్యరణైకృపా
ణః | జయశ్రియంవైరిమహీపతీనాంసముత్సుకోహర్తుమసూ
యయేన || అత్రాసూయయేవైరిగుణహేతుత్వం ||౭౨|| గు
ణాభావహేతూత్పేక్షాయథా || జాతావయంసంప్రతివీర
రుద్రనరేంద్రగంభీరిమగుల్ఫదఘ్నః । ఇత్యప్రమోదాదివజీ
వనేషుమానిన్యమంభోనిధయోభజంతే || అత్రాప్రమోదా

ష్టవస్తుసంగ్రహేలేశతోపితస్యాన్యత్రావస్థానంసహతఇతిభావః- అత
ఎనోపాత్రనిమిత్తేయంగుణహేతూత్పేక్షా||౭౨|| జాతాఇతి||చార్మ్యని
స్సృతాపాదగ్రంథీగుల్ఫోతద్దఘ్నప్రత్పిమాణాః- ప్రమాణేద్వయసజ
త్యాదిసాదఘ్నచృత్వయః-నరేంద్రగంభీరిష్టాగుల్ఫదఘ్నః - తదపే
క్షయాతిస్వల్పగాంభీర్యాఇత్యర్థః - జీవనేషూదకేషువృత్తిషుచమాలి
గ్నంకార్ష్యంక్షిప్తత్వంచభజంతే - అత్రాప్రమోదాదివేరిగుణహేత్వ

భావోత్పేత్తాయానన్తేషోబాధకః - కింత్వంగమేవ - తదుక్తంరుచకేన -
విషాద్ధాత్రయాపి ధర్మవిషయే నిష్ఠశబ్దహేతుకా క్వచిద్వ్యత ఇతి -
చక్రవర్తినాప్యుక్తం - క్వచిన్త్యైవైకాంశ గతేనైషానబాధ్యత ఇ
తి || ౭౩ || ఆశిషామితి || ఓషధామ్రాణాంవిషమినినానామాశిషాందం
ప్రేణాం - ఆశీరురగదంప్రాయామితివిశ్వః || గుణగాననిమిత్తంగుణభా
వఫలోత్పేత్తాయోజయతి అత్రైతి || ౭౪ || అరణ్యేతి || శరణగక్షణసా
భ్యురణ్యః - తద్రూపితాఅశరణ్యాఅనాభాఇత్యర్థః - అవైరాధ్యమివేతి వి
లాసవిముఖామృగాంగనావిలాసినీర్విలోక్యవై రాయంతే తన్నిషేధార్థ

దివేతిగుణాభావస్యహేతుత్వం || ౭౩ || గుణఫలోత్పేత్తా
యథా||ఆశిషాంవిషధామ్రాణాంనైర్మల్యాధ్యమివోత్సుకాః|
భుజంగ్యః కాకతీంద్రస్యగుణాగాతుంసుధాముచః || అత్ర
నైర్మల్యాధ్యమినిగుణస్యఫలత్వం || ౭౪ || గుణాభావఫలోత్పే
తాయథా || అరణ్యవాసోచితబాంధవాసుమ్మగీష్వవైరాధ్య
మివాశరణ్యాః | త్రిలింగదేశైశ్వరవైరినార్యః పరాఙ్ముఖా
లోచనవిభ్రమేషు || అత్రైవైరాధ్యమినిగుణాభావస్యఫల
త్వం || ౭౫ || ద్రవ్యస్వరూపోత్పేత్తాయథా|| నన్యోమస్మి
స్మరిపూర్ణ తేతిత్యక్త్వానభః త్తోజితలావతీర్ణః|అనుదయన్నిం
దురివస్వధామూఽభాతిలోకేనకాకతీంద్రః || ౭౬ || ద్రవ్య
స్వరూపాభావోత్పేత్తాయథా|| అనన్యసాధారణదానశౌం
దేసద్యఃకృతార్థీభవదర్శిసాధే | శ్రీకాకతీంద్రేభువిగాజమా

మివేత్యర్థః - విభ్రమవిముఖత్వమత్రనిమిత్తం || ౭౫ || నేతి|| అస్మిన్నభాసే -
నవోగుణైరపూర్వః కాకతీంద్రః - అత్రైందోఽతోజితలావతీర్ణస్యకవి
కల్పితత్వాదుత్పేత్తావిషయత్వ మేకత్వాద్ద్రవ్యత్వంచ|| ౭౬||అనన్యేతి ||
దానశౌంఢోబహుప్రదః - స్వర్వదాన్యథూలలక్షదానశౌంఢాబహుప్ర
దఇత్యమరః - అస్యానన్యసాధారణత్వమథా ద్దానఇతిలభ్యతే - ఉభా
యోఃఖంజవజ్జాదివద్విశేషణసమాసః - యద్వాతాదృశదానశౌంఢో
నుత్తరిసిన్ధుమితిరణినిర్విచారఇత్యర్థః - పారిజాతస్తావదేకవివరస్యరా

జరూపతయాభూలోకేవర్తమానత్వాతు-తోదివః పారిజాతఇతిభావః॥

22 || ప్రతాపేతి || త్వాభృత్పక్షవిజృంభితంవై రిభూపాలబలవిజృంభణం అన్యత్రపర్వతపక్షవిజృంభణం- అతఏవాపరేణేవవజ్రిణేతిశ్లేషాంగాద్రవ్యహేతూత్పేక్షా - అత్రాపరశబ్దాప్రయోగే శబ్దమాత్ర సాధర్మ్యాన్వేషణసంసౌత్ అర్థసాధర్మ్యత్వేంద్రస్యసిద్ధతయాప్రతీతేరువమైవ- తత్ప్రయోగేతు ప్రకృతోరాజైవాపరవజ్రిత్వేనాధ్యవసీయతేతస్యేవశబ్దేనసాధ్యత్వాత్ ప్రతీతావప్యత్పేక్షైవ - ఇవశబ్దాప్రయోగేతు సిద్ధత్వాదధ్యవసాయస్యాతిశయోక్తిః - ఇవాపరశబ్దయోరుభయోరన్య

నెవ్యోఃపారిజాతేనవినికృతేవ || అత్రదివఃపారిజాతాభావఉత్పేక్ష్యతే || 22 || ద్రవ్యహేతూత్పేక్షాయథా || ప్రతాపగుప్రజేవేనత్వాభృత్పక్షవిజృంభితం । సమున్ములితమామూలాదపరేణేవవజ్రిణా || 23 || ద్రవ్యహేత్వభావోత్పేక్షాయథా || కాకతీయప్రతాపాష్టవిలీనాంగేనమెరుణా । అనువర్ణాచలెనెవవిరించిర్వాక్కులీకృతః || అత్రానువర్ణాచలేనేతిహేత్వభావః || 24 || ద్రవ్యభూతేత్పేక్షాయథా || దుద్ధార్ణవశతాయేవతైలాసాచలకోటయే । నూనంప్రతాపరుద్రేణయశోదితుప్రసారితం || అత్రదుద్ధార్ణవశతాయేతిద్రవ్యస్యభలత్వం || 25 || ద్రవ్యాభావభలతోష్టేత్పేక్షాయథా || వీరరుద్రనరేంద్రస్యజయప్రస్థానసంభవం । రజఃపిహితదిగ్ధో

ప్రయోగేహాపకమిత్యాదివిశేషాయథాసంభవమూహనీయాః || 26 || కాకతీయేతి || విలీనాంగేనద్రవీభూతావయవేన - అనువర్ణాచలేననువర్ణాచలాభావేనేత్యర్థః - అత్రాభావవాచినోనశఃక్రీయాసాపేక్షత్వేనాసమర్థస్యాపి సుడనపుంసకస్యేతిజ్ఞాపకాత్-విత్తమాసభిష్యతే - యదాహతైయటః - అసమర్థసంభూతాసస్యక్వచిత్సాధుత్వజ్ఞాపనాయాసపుంసకస్యేతిప్రసజ్యప్రతిషేధఆశ్రియతఇతి || 27 || దుద్ధార్ణవేతి || నూనమిత్యేతిద్వితీయోత్పేక్షాసాధకం || 28 || వీరరుద్రేతి || ఆకాశస్యాభావోనిరాకాశం-అర్థాభావెవ్యయాభావః - తతశ్చతుర్థ్యా నావ్యయాభా

వాదతోన్మునంచమ్యాభివ్యుత్పాదః ॥ కస్తూరింకరవిసాలఫలశేదేవ్యా
మంభాంభోరుహాభివ్యుత్పాదాల్పవమోపక్రమోత్పేక్షా-యతోల్లసత్సేన
తలిచ్చలేనముక్తాహాసేవసిద్ధా తిసింధుతిక్యాహ సావహ్నానోత్పేక్షా
త్యాదికంతుస్వయమూహానియమిత్యాహ ఏవమితి ॥ ౨౦ ॥.....*

ఇథం ప్రాధ్యాధ్యవసాయనూలాముత్పేక్షా-సర్వీయసిద్ధాధ్యవసా
యనూలామతిశయోక్తింబయతి విషయస్యేతి ॥ యత్రవిషయ్యప్ర
కృతశ్చంద్రాదిరుపనిబధ్యతే-ప్రాధాన్యేనేతిశేషః కుతః - విషయస్య
ప్రకృతస్యముఖాదేననుపాదానాత్ విషయినా సగీర్ణత్వాద్విధ్యుత్పేక్షః - ఇద
మంత్రానుసంధేయం - అధ్యవసాయేత్రయంసంభవతి విషయో విష

శం నిరాకాశ మివస్థితం ॥ అత్ర నిరాకాశ మిత్యాకాశా
భావాయేత్పేక్షః ॥ ఏవంభదాంతరంయథాసంభవముదాహా
ర్యం ॥ ౨౧ ॥ ఇత్యోపపత్యగర్భాలంకారవివేచనం.....*

————— ❁ ————— అతిశయోక్త్యలంకారః. —————

విషయస్యానుపాదానాద్విషయ్యుపనిబధ్యతే ॥ యత్రసా
తిశయోక్తిస్సాన్యతః విప్రాధోక్తిజీవితా ॥ యత్రకవిప్రా
ధోక్త్యావిషయతిరోధానేన విషయానిబధ్యతే సాతిశయో
క్తిః తస్యాశ్చాతుర్విధ్యం ॥ భేదేతిభేదః అభేదేభేదః సంబంధే
అసంబంధః అసంబంధేసంబంధశ్చైతి ॥ కార్యకారణయోఃపా

యా అధ్యవసానవ్యాపారాత్మకంస్వరూపంచ - తత్రవిషయస్యసగీర్ణ
త్వేనస్వరూపప్రవృత్తేరేవాభావాదధ్యవసాయే నకుత్రాపిప్రాధాన్య
శంకావకాశః - నూనమాదితజైరధ్యవసాయేనవ్యాపారప్రాధాన్యేనూ
త్పేక్షాదస్మిత్వా - నూనమాదితజ్జాత్రయోగేవిషయిణివిప్రాధాన్యేతి
ధ్యవసాయస్యసిద్ధత్వాదతిశయోక్తిరితి - అతవినోక్తంరుచకేన - అధ్యవ
సితప్రాధాన్యేత్వతిశయోక్తిరితి - ఇదంరజతమిత్యస్యాతిశయోక్తితా
మాభూదిత్యుక్తం కవిప్రాధోక్తిజీవితేతి ॥ విభాగమాహ తస్యాభితి న
నుపంచమస్యాప్యతిశయోక్తిభేదస్య సంభవాత్సంభావతుర్విధ్యమిత్యా
శంక్యాహ కార్యకారణయోరితి ॥ కాన్యప్రకాశకారో కనేషుస్యంత్య

స్మదుపాధ్యామైరేకావళితర లేసమాహితమితి నేహ ప్రపంచ్యతే ||*|| క్ర
మేనోదాహరతి స్థానభితి || కల్పతరోరుదధేరున్నత్తిరుచితాకింతులక్ష్మీ
సోదరస్యామర్మియోగినస్తస్యేనమద్భుతమితిభావః || ౧ || ఔన్నత్య
మితి || వ్యాఖ్యాతమేతత్ || అత్ర రాజమేర్వాదసంబంధినోరాన్నత్యాద్యో
త్వాస్తవాభేదేష్యస్య దేవేత్యాదినా కల్పనికోభేదః - ప్రతిపాద్యత ఇత్యా
హ || అత్రేతి || తర్హ్యస్మిన్ భేదేనాధ్యవసాయ లక్షణానుగతిరతలహ
స్వతభితి || స్వతస్సిద్ధయదాన్నత్యంతచాన్యదేవేతికవి ప్రాధోక్త్యా
సాధితయం - అతస్త్వతస్సిద్ధప్రాధోక్తిసిద్ధయోరాన్నత్యయోఃఫలరూ

ర్వాపర్యవిపర్యయరూపా త్వనధ్యవసాయమూలత్వాద్వ్య
తిరిక్తైవ - కింతు ప్రాధోక్తి మూలత్వా దతిశయోక్తిరితిక
థ్యతే ||*|| తత్ర భేదలభేదోయథా || స్థానకల్పతరుద్భూతః కాక
తీయకులదధేః | లక్ష్మీపతిరసాచిత్రం చుర్వ్యరూపమహాత్మ
వః || అత్ర ప్రతాపరుద్రకల్పవృక్షయోరభేదాధ్యవసాయః || ౧ ||
అభేదభేదోయథా || ఔన్నత్యం హదన్యదేవమహితః కోవ్య
షగంభీరీమా కాప్యన్యాసరణిః ప్రతాపయశసోరన్వైవబా
హున్వాః ప్రథా సర్వం నూతనమెవరుద్రస్త్వతేర్హానెనతన్ని
ర్మితాసామగ్నీచతురాననెన కియతీకీదృక్క్రమాకల్మితా || అ
త్రాన్నత్యాదర్వాస్తవాభేదవిభేదకల్మితః - స్వతస్సిద్ధకవి
ప్రాధోక్తిసిద్ధయోరాన్నత్యయోర్భేదేష్యభేదాధ్యవసాయః ||

పయోర్భేదేష్యభేదాధ్యవసాయోనపునఃఫలినోతయోర్వాస్తవ భేదస
న్యభేదాధ్యవసాయకల్పనాయోగాత్ - తదుక్తంచత్రవర్తినా - అభేదా
ధ్యవసాయోహిఫలేతిశయనాదిహ | నపునఃఫలినోస్తత్రభేదభేదోనసిద్ధ్య
తీతి - కిం చ ప్రథమోదాహరణేపి స్వతస్సిద్ధప్రాధోక్తిసిద్ధవదాన్యత్వ
యోరేవాభేదాధ్యవసాయోనరాజ కల్పవృక్షయోః అన్యథాపకత్రఫల
యోరధ్యవసాయోన్యత్రఫలినోరితివైరూప్యప్రసంగాత్ - ఏవంచప్ర
తాపరుద్రకల్పవృక్షయోరభేదాధ్యవసాయభితియత్పూర్వముక్తంతస్మ
లగతాభేదాధ్యవసాయవిషయమితిద్రష్టవ్యం || ౨ || శిలేతి || యథాచింతా

రత్నాదికంశిలాత్వాదిదోషదుష్టతథా సర్వమపిజగదితిమష్టేయంబ్ర
హ్మసృష్టిః కథమనవద్యాశేషగుణమేనం సంస్మృతేదితితద్రచేవస్యబ్ర
హ్మసృష్టిసంబంధేష్యసంబంధకథనం ॥ అత్రాస్యశ్యవసా యంసంపాదయ
తి అతీతబ్రహ్మసృష్టి నేతి॥ ఆయంచస్య తస్మిన్ క్రాంతోక్తిసంధ్యసారాతిశయా
భ్యవసాయమూలభిన్నస్త్వం ॥ ౩ ॥ బ్రహ్మస్మితిహరివాక్యమేతత్ ॥ వి
రించిరుత్తరమాహ స్వామిన్నితి ॥ అధిక్రియాజగత్సర్వనాథకారః ॥ పిష్టు

అసంబంధేతి సంబంధోయథాశిలాదింతారత్వంబురుగనార
శాఖివశుగసానియధేనుస్సర్వంజగఃపితథాదోషవిభురం ॥ న
సృష్టిర్వైధాతీతవిహచతురశ్రీః కథమియంస్మృతేదైవంబు
ర్రంసకలగుణసామ్రాజ్యనిలయం॥ అత్రవిధాత్మసృష్టిసంబం
ధేష్యసంబంధఉక్తః॥ అతీతబ్రహ్మసృష్టి నేత్వరేణాత్రాభేదా
భ్యవసాయః ॥ ౩ ॥ అసంబంధేసంబంధోయథా॥ బ్రహ్మ మైగుగి
రాకృతేపికిమిదం నైవంవిధాపై ముదఃస్వామిన్సశ్యనాధిక్రి
యాద్యఫలితాయద్విరుద్రఃకృతః ॥ మిథ్యాసిన్మనఃకథసేత్రి
జగతస్త్రాణాయమత్సాద్ధిశః శంభుఃత్వైవవత్సర్వవాణిక్
థాజాతాహరిబ్రహ్మణో॥ అత్రహరిబ్రహ్మణోరేవంవిధగో
ప్యసంబంధేపిసంబంధఉక్తః॥ శంభునాసహకాకతీంద్రస్య
అభేదాభ్యవసాయః ॥ ౪ ॥ కార్యకారణయోః పాశ్వాపర్యవి
పర్యయరూపాతిశయోక్తిర్యథా ॥ మాతఃకథంకాకతినాధగృ
ష్టైరగ్రైసగాఃకామశరాఃసతంతి ॥ తద్రూపలావణ్యజితఃప్ర
రోపినానంగతఃకింకరతామముష్య ॥ అత్రకార్యభూతస్యప్ర

ర్విరించికథనమన్యథాకరోతి మిశ్యేతి ॥ అత్రాశాకికాన్నత్యాదిగుణయు
క్తమేనంబ్రహ్మసినిర్మాతృసంశక్తోతీతిభావః ॥ అసంబంధే సంబంధం
యోజయతి అత్రేతి ॥ పూర్వవదభేదాభ్యవసాయభిత్వాహ శంభునేతి॥
౪॥ పంచమంభేదముదాహరితి మాతరితి ॥ కామశరపీడా మసహమా
నాయాః కస్యాశ్చిన్నాత్రాసహవచనం- తస్యకాకతీంద్రస్య- అభూష
ణేపిభూషితవద్భాసమాసఅకారోయాపం లావణ్యంకాంతివిశేషః - అన

యోగక్షణము క్తం- అమువ్యకాకతీంస్రస్య ॥ కారణంపూర్వకువరం
కార్యమితి సర్వత్రనియమః కవిప్రాథోక్త్యా తద్విపర్యయోలంకార
త్యాశయేనాహ అత్రేతి ॥ అపరశవిలోలజలదఃకుటజాన్తుననీవసురభివన
వాతః । అయమాగచ్ఛతి కాలోహంతమాతాః పథిక గేహిన్యః ॥ ఇత్యాదికా
ర్యకారణయాగపద్యమపిసార్వాపర్యవిపర్యయవేతిద్రుష్టవ్యం ॥ ౫ ॥ స
హూక్తైస్సంగతిమాహ అథేతి ॥ లక్షణమాహ సహోద్ధేనేతి ॥ సహశబ్ద
స్యార్థోయస్యతేన సహోద్ధేన తత్పర్యాయేణచేత్యర్థః- అనేనసార్థంవిహ
రాంబురాశేరిత్యాదౌసహూక్తీమాత్రస్యాలంకారతా మాభూదిత్యు
క్తమతిశయోక్తితత్త్వతి ॥ అత్రాకాంక్షితమంశమధ్యాహారాదిభిఃపూర

రశరపాతస్యకారణభూతాన్ప్రియదృష్టిపాతాతుస్పర్శకా
లత్వము క్తం ॥ ౫ ॥ అథోక్తిసామ్యాలంకారనిరూపణలతిశయో

— ❦ సహూక్త్యలంకారః ❦ —

క్తిహేతుకాసహూక్తిర్నిరూప్యతే ॥ సహోద్ధేనాన్వయోయ
త్రభవెదతిశయోక్తితః । కల్పితౌపమ్యవర్యంతాసాసహూ
క్తిరితీష్యతే ॥ యత్రభేదేలభేదరూపతయాకార్యకారణపా
ర్వాపర్యవిపర్యయరూపయాచాతీశయోక్త్యా ఏకస్యప్రా
ధాన్యేనాన్వయేఅపరస్యసహోద్ధేనసంబంధే ఉపమానోపమే
యభావఃకల్ప్యతేతత్రసహూక్తిః । ప్రాకరణికాప్రా

యన్వ్యాచక్షేయత్రైతి ॥ ఏకస్యప్రాధాన్యేనాన్వయత్వతి - యథాపు
త్రైణసహాగతఃపితేత్యాదౌ పితురాగమనాదినా శాబ్దస్సంబంధస్తద్వది
తిభావః - అపరస్యసహోద్ధేనసంబంధత్వతి- తత్రేవపుత్రాదివదితిభావః-
ఉపమానోపమేయభావఃకల్ప్యతత్త్వతి - సహూక్తైఃప్రధానత్వప్రధా
నేత్యతీయావిధానాత్తదంతస్యగుణభావాదుషమాసత్వం అర్థాదితరస్య
ప్రాధాన్యాదుషషేయత్వంచకల్ప్యతత్త్వత్వర్థః - అతపవాత్రభేదప్రధా
నంసాధర్మమితిద్రుష్టవ్యం - సహశాఖయాప్రస్తరంప్రహరతీత్యత్రప్ర
హరణేశాఖాప్రస్తరయోరివశాబ్దఎవాయం గుణప్రధానభావోనవాస్త
వః - పిత్రాసహాగతఃపుత్రత్వత్వపినువచత్వాత్ - ఉపమానోపమేయ

భావశ్చాత్రకాల్పనికోనివాస్తవత్వత్వనిమిత్తమాహ ప్రాకరణికేతి ||
తదాత్మతాప్రకృతరూపతా || ఉదాహరతి అంధ్రైరి || అగ్రదివ్యమా
ల్యాసీవఖడ్గధారాః కంఠేషుపతంతీత్యేవం ప్రతీయమానస్యోపమానోప
మేయభావస్యద్వయోః ప్రాకరణికత్వాద్వైవక్షికత్వం - కంఠపతన
సాధర్మ్యస్య భేదప్రధానకత్వంచోపమానోపమేయయో సహార్థప్ర
యుక్తగుణప్రధానభావ నిబంధనంచేత్యా ద్యున్నేయం || అత్రకార్య

కరణికవిషయత్వాదుపమానోపమేయభావస్యసహార్థసంబం
ధనద్వయోరపిప్రకృతత్వాన్నతదాత్మతా || * || కార్యకారణ
పార్థివపర్య విపర్యయరూపాతిశయోక్తిమూలా సహజా
క్తిర్యథా || అంధ్రక్షమాభృత్యుభటాసిధారారణేషుసీలా
త్పలపత్రభావః | పతంతికంఠేష్వరిభూపతీనాంసాకంసుర
స్త్రీజనముక్తమాల్యైః || అత్ర కృపాణ పతనోత్తర కా
లభావిరోదివ్యమాల్యపతనస్య సహకాలత్వముక్తమితిపార్థి
వపర్యవిపర్యయః || ౬ || భేదేతిభేదరూపాతిశయోక్తిమూలాశ్లే
షగర్భాభేదాధ్యవసాయరూపాచారుత్వాతిశయ హేతుర్య
థా || దినేదినేరుద్రనరాధిపస్యప్రతాపలక్ష్మీరుదయంత్ర
యాతి | ప్రకాశితాశేషదిగంతకాలావివస్వతాసార్థవనిం
ద్యభాసా || అతోదయంత్రయాతీతిశ్లేషేనోదయపర్యతా

— వినోక్త్యలంకారః —

భ్యుదయయోరభేదాధ్యవసాయః || ౭ || అథసహజాక్తిప్ర

కారణపార్థివపర్యవిపర్యయరూపాతిశయోక్తిమూలత్వము
పపాదయతి అత్రైతి || ౬ || దినేదినశ్చిత్తేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయోత్త
సహజాక్తిమూలమిత్యాహ అతోదయమితి || కుముదదళైస్సహసంత్రతి
విఘటంతేచక్రవాకమిఘనాసీత్యత్రశ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయోమూ
లం - అత్రవిఘటనంసంబంధిభేదాద్భిన్నం నతస్తిస్థిత్వమిత్యాహసర్వ
స్వకారః ఉత్పిత్తంసహకాశికస్యపులకైరిత్యాదావీయంమాలయాపిద్య
శ్యతే-అత్రకర్తృసాహిత్యాత్సహజాక్తిః పూర్వత్రకర్తృసాహిత్యానితి

భేదః॥ ౭॥ వినోక్తే స్సంగతిమాహ అథేతి॥ లక్షణమాహ వినేతి॥ యత్ర సంబంధియతి - చిద్వస్తు వినా అన్యస్య ప్రతిసంబంధినో రమ్యతా శోభనత్వం అరమ్యతా అశోభనత్వం వాపరాభ వేన్నివ రైతే సావినోక్తి రిత్యర్థః ॥ ఫలితం వ్యాచక్ష్యే యత్యేతి ॥ రమ్యమరమ్యతాం హితం అరమ్యం రమ్యతారహితం వేత్యర్థః ॥ వ్యాఖ్యానోక్తం వ్యతక్రమం పరిహరణ విభజితి సేతి ॥ రమ్యత్వాభానో రమ్యత్వాభావశ్చేత్యర్థః - కస్మింశ్చిత్సతి కస్య చిత్తమ్యత్వమరమ్యత్వం వేతి ఐదిముఖానాపి ఐచ్ఛితి విశేషానాస్తీత్యేవ మభిధాన

తిపక్షరూపానోక్తి ర్నిరూప్యతే ॥ వినా సంబంధియతి - చిద్వ్యతాగ్రన్యస్య పరాభవేత్ ॥ అరమ్యతారమ్యతా వాసావినోక్తి రితి స్పృతా ॥ యత్ర కస్య చిదసన్నిధానాద్వస్తు రమ్యమరమ్యం వాభవేత్సావినోక్తిః ॥ సాద్వివిభా అరమ్యతారమ్యతాచేతి॥ *॥ అరమ్యతాయథా ॥ ప్రతాపరుద్రదేవస్య గుణవర్ణనయా వినా కీదృశీకావ్యగచ నాసంశృణుధ్వంకవీశ్వరాః ॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రగుణవర్ణనేన వినా కావ్యశ్రియా మశోభనత్వముక్తం - అనేన కావ్యశోభామిదృద్ధిః కవిభిః ప్రతాపరుద్రగుణావర్ణయిత వ్యాజిత విధిరేవ ప్రకాశ్యతే ॥ ౮॥ రమ్యతాయథా ॥ కళాపూర్ణై నిత్యం జయతి జగతీంద్రాత్రిజగతోపపుత్రత్యానందే విమలవిభవేన ప్రసృతౌ ॥ వినాలక్ష్యప్రాప్యప్రతిదివసపూర్ణాం నిజతనుం ప్రకాశస్సాగ్నిదిందుర్యది దివిభవే

మితి ద్రష్టవ్యం - తదుక్తం - సదసత్త్వనివృత్తిశ్చైన్నివృత్త్యాన్యస్య వర్ణ్యతే ॥ తదాద్విధావినోక్తి సాగ్నిద్విధిరత్ర ఫలంభ వేదితి ॥ *॥ అద్యముదాహరతి ప్రతాపేతి ॥ కీదృశీ - రమ్యానభవతీత్యర్థః సంశృణుధ్వం వ్యాఖ్యాతం ॥ అలంకారఫలవిధిమాహ అనేనేతి ॥ ౮॥ ద్వితీయుముదాహరతి కళేతి ॥ జగతీంద్రాభూలోకచంద్రే - రుద్రస్య తౌకళాపూర్ణ త్యాదివిశేషణైః ప్రతీయమానేన చంద్రాదుతా - ద్విజయతి సతి - ఇందుః కళంకరాహిత్యేన నిత్యం పూర్ణః - ప్రకాశతేతి ప్రకాశః ప్రకాశమానో దివియదిస్యాత్ - భూలోకేత్వేతత్సన్నిధానేన తథావిధోపి సశోభతేతి భావః - సచం

ప్రసేనుభగోభవేదత్యశోభనత్వాభావకథం । తదేవాహ ॥ ఆరేతి ॥
సహాయాక్షికోక్తిస్సహార్థవినాథయోరభావేపి తదర్థవివక్షాయా
ముగాహరణములుకారసర్వస్వాదౌరప్రప్తవ్యం ॥ ౧ ॥ ఉక్తిసామ్యాత్సమా
సోక్తిలక్షయతి విశేషణానామితి ॥ స్వప్రసమాసేనసంతేపెణార్థవ్య
యకథనాత్సమాసోక్తిః ॥ విశేషణసామ్యంవిభజతే తదితి ॥ యత్రసక్య
దుచ్చారితశబ్దేనార్థవ్యయంప్రతీయతేనన్విష్టం - యత్రోభయప్రశ్న
త్రినిమిత్రైక్యంతత్సాధారణం - యత్రసహ్యోగ్యసమాసవిశేషాప్రయ
ణంతదౌపమ్యోగ్యం - తేనసమాసోక్తిరపిప్రతిపా ॥ ౨ ॥ తత్రన్యంభేన

అసేపినుభగః ॥ అత్రప్రతాపగుత్రైప్రకాశమౌనవంప్రచ
స్థుశశంతేనవివాశోభనత్వముక్తం । సకలగుణశాలినః ప్రతి
పక్షస్యపురస్తతాదృశగుణవత్తయైవరమ్యతానాన్యథేతి ॥ ౩ ॥

————— సమాసోక్త్యలంకారః —————

విశేషణానాంతౌత్యేనయత్రప్రస్తుతవర్తినాం । అప్రస్తుతస్య
గమ్యత్వేసాసమాసోక్తిరివ్యతే ॥ యత్రప్రకృతవిశేషణసా
మ్యాదప్రస్తుతంగమ్యతేసాసమాసోక్తిః ॥ తత్త్రివిధః - శ్లిష్టవిశే
షణసామ్యంసాధారణదౌపమ్యోగ్యంచేతి ॥ ౧ ॥ శ్లిష్టవిశేషణ
సామ్యంయథా ॥ సన్యోగిష్టభమేఖిలంబులః తామృజ్యేంద్రసు
విభ్రతీ కాగాదంధ్రపతేః కృపాణలతికాగృహ్లాదికంలేవ్య
రీక ॥ తద్యోగాదనురక్తభావవివశస్సంమిలితామౌస్మిరం

ముదాహరతి సద్యజ్జితి ॥ ఇళ్ల థాప్రయోగానుకూలామేఖిలాకంతగజ్జర్య
స్యాస్తాత్రతోక్తం శిథిలకాంచీగుణాంచ - పులకాశ్చయోఅస్యాస్సంజా
తాఃపులకితారోమాంచితావ- తాం- ఋజ్వీర-కుటిగాంరతావవానూం
చ- తద్యోకాతప్రపాణలతికాసంబంధాత్ - అనురక్తనువృత్తికోక్తభా
వస్వరూపంయేషాంతేతోక్తాః అతవివవివశాఃపరవశాః - అన్యత్రత
ద్యోగాన్నాయికాసంబంధాదనురక్త భావేనఅనురక్తత్వేనవివశాఃమి
లితాతాః - మూర్ఛయానుఖపారవశ్యాచ్చ - తథాశూన్యాంతఃకరణా
గతమనసోవిగళితవేద్యాంతఃకరణాశ్చ - కామవివత్తునుయోగ్యాం - పా

అందుకావమంగళ త్వేనాస్తిలత్వాదిభావః - భావస్థితింవస్థభావవికారం వినాశనిమిత్తమిత్యర్థః - అన్యత్ర కామపితృ మతక్యాంభావస్థితిం ప్రమానుబంధంభజంతి || అత్రస్తిష్టవిశేషణసామ్యాబ్జడలతాయామరిషునాయికానాయకవ్యవహారసమారోపిత్యాహ అత్రేతి || ౧౦ || ద్వితీయముదాహరణి వీతేతి || వ్యాఖ్యాతమేతత్ || అత్రవీతవీరీహాదివిశేషణానాముభయత్రైకార్థత్వంసామ్యం - తద్భూతాద్భూతానాంశృంగారనాయకవ్యవహారసమారోపిత్యాహ అత్రేతి || వీరీహాదివిశేషణసామ్యం

శూన్యాంతఃకరణాభజంతిఖలుతేభావస్థితింకామపి || అత్రవిశ్లేషమేఖలాపులకితామితిస్థితిశేషణ మహిమాక్రసాణ అతికాయానాయకార్థప్రతీతిః- అనురక్తభావపితృ ఇత్యాదివిశేషణద్వారాదిపూర్వానాంనాయకత్వప్రతీతిః || ౧౦ || సాధారణవిశేషణేనయథా || వీతవీరీహాదివిశేషణముదయద్వైస్వర్యమావిశ్చనత్వేనం నిర్భరగాత్రవేషభుమిశన్మూర్ఖంగళద్వాప్సకం || సుంజాతప్రశయంచకాకతిమహీనాధస్తరోద్వేజితాభూపాశ్చైలగుహానుయాంతి విజనంభీత్యా సమానింతాః || అత్రశృంగారభయానకసాధారణవిశేషణబలాద్భీత్యాసమానింతా ఇతిసృజానాంనాయకత్వప్రతీతిః || ౧౧ || ఔపమ్యగర్భవిశేషణేనయథా || భృతాత్మగుణరత్నాఃకైఃపూర్ణసౌజన్యవారితా || ప్రతాపరుద్రస్యవర్ధితైవిశ్వంభరాశ్రి

త్రనిమిత్తం-ద్యామాలిలింగముఖమాశుదిశాంమమంచేత్వత్ర ఈక్షణాగ్నాయవనాయకవ్యవహారోపేతిలింగవాది కార్యసమారోపః కారణం - సాధారణవిశేషణసామ్యే భర్తృకార్యయో రన్యతరారోపంవినావ్యంజనవ్యాపారోద్భవనేనాప్రకృతప్రతీతేరసంభవాత్ - వివంచద్వితీయోభేదోద్వివిధోజాతః || ౧౧ || తృతీయముదాహరణి భృతాత్మేతి || గుణారత్నాసీవేత్వపమితసమాసస్యగుణావవరత్నాసీతిరూపకసమాసస్యచసాధకబాధకాభావాత్సంజేమాసంకరః || తతోగుణసద్భవైరతైరితి మధ్యమపదలోపీనమాసః ఎవముత్తరప్రాపి - ఇథమాపమ్యగర్భవిశే

చరణసామ్యమున ప్రతాపము ప్రసముద్రమున హరిత్రుల సేనాసోద్యమము - యదా
 త్రాసమాసమాసేనాధకమస్తే - యథా - దంతప్రభాపుష్పవికాలోలా
 క్షీచారుహాసినీ । కేశపాశాభిజ్ఞంజేనసుచేషాహరితేనైత్యత్త్రసువేష
 త్వం-తతోనమాసమాసానంతరంమధ్యమపదలోపినమాసోద్రష్టవ్యః -
 తథాచతృతీయభేదస్యాపిదైవవిభ్యం సిద్ధ్యతీత్యేనంపంచ ప్రకారాసమా
 సోక్తిః - తదుక్త మలంకారసర్వస్వే - తదేవంజిష్టవశేనసముద్భాపి
 తై కా-సాధారణవిశేషణసముద్భాపితార్థకార్యసమారోపాభ్యాం ద్వి
 థా - జేషమ్యగర్భవిశేషణ సముద్భాపితా రూపమా సంగరసమాసా
 భ్యాం ద్విభేదేతి - యస్య సరిత్యుపద్యన్నయదైవయోగభ్యాం సరిత
 తాదికంయూపకేసాధకమస్తే - తత్రైకదేశః పర్తియాపకమేవ ససమాసో
 క్తిరిత్యాదివిశేషాఅపితత్రై వద్రష్టవ్యాః ॥౧౦॥ విశేషంతరమాహ అ
 త్తేలి ॥ వ్యవహారసమారోపవివేచ్యేవకారోయూపసమారోపవ్యవచ్ఛేదా

యం ॥ ౧౦ ॥ అత్ర సమాసోక్తాసర్వత్రవ్యవహారసమారోప
 ఎవజీవితం! సచతుర్విధః। లోకకేవలస్త్రైలికకవ్యవహారసమా

ర్థః-తథాహి - యదావిశేషణసామ్యానప్రస్తుతంప్రస్తుత విశేష్యత్వేన
 ప్రతీయతే సతుప్రయుజ్యతే తదానిష్ప్రతి యోగిక త్వేనాపరిత్యక్తస్వ
 రూపస్యప్రస్తుతస్యరాజాదేర్వి శేషణసామ్యానగమితే నాప్రస్తుతసము
 ద్రత్వాదిధర్మైణవిశిష్టతయాప్రతీతేర్వ్యవహారసమారోపః - యదాత్వ
 ప్రస్తుతనాపివిశేష్యంప్రయుజ్యతే తదాతత్ప్రస్తుత మర్థంస్వేనరూపేణ
 రూపవంతంకృత్వాస్యస్థితి-ప్రస్తుత మపిస్వరూపకపరిత్యక్త్యాప్రస్తుత
 తాదూర్జ్వముపగృహ్లాతి - అతస్తత్రరూపంసమారోపనివ - తదుక్తం॥
 అప్రస్తుతంప్రతీతంచేద్భేదకాంక్షైకసామ్యతః । వ్యవహారంసమారోప్య
 ప్రస్తుతేన్యగ్భవత్యథ ॥ తేనాప్రస్తుతవృత్తాంతారోపేణాప్రస్తుతం స్వ
 యం సంక్షేపేణోచ్యతేయస్మా త్సమాసోక్తిరియంతదా ॥ స్వాద్విశే
 ష్యాంశసామ్యంచేత్ప్రస్తుతాకారరూపితం । భవేదప్రస్తుతంచేద్యంరూప
 కాలంకృతీస్తదేతి - అత్రాప్రస్తుతస్యప్రతీయమానత్వాద్వ్యవహారస
 మారోపనివేతిభావః॥తంచతుర్థావిభజతి సభితి ॥॥ వస్తునిజాత్వాదాత్

మేనోదాహరణి సప్తాంగేతి || స్వామ్యమాత్యసుహృతోశ్చ శాష్ట్రీమ
 గ్దబలానిసప్తాంగాని తద్దోచరయాదానలత్యైత్యాగవై భవేన విరాజి
 తః-అదేయమస్యకేమపినాస్తీతిభావః - అన్యత్రసప్తాంగానికరాదీని త
 త్రస్ఫురంత్యాప్రవంత్యా దానలత్యైవదవైభవేన విరాజితః-తమ
 క్తం || కరాత-టాభ్యాంమేధ్రాచ్చనేత్రాభ్యాంచమదనుగ్రితిరితిపాల
 కావ్యే-కరాత్ సాసారంధ్రాభ్యామిత్యర్థః- భద్రాత్కామంగళమూ
 ర్తిః- అన్యత్రభద్రజాతిః-తల్లక్షణమతంగజగతిప్రతీయతే- సర్వభూమె
 రీశ్వరసాగర్వభావః-తస్యేశ్వరశ్శక్తిశ్చైవైవ్యయః - అనుశతికాదిత్వాను
 భవపదవృద్ధిః- తత్తాంచక్రవర్తిత్వం - అన్యత్ర సార్వభౌమతాంబుగ్

రోపః శాస్త్రీయవస్తువ్యవహారసమారోపశ్చేతిద్వివిధః । త
 థాశాస్త్రీయవస్తునిశాస్త్రీయవస్తువ్యవహారసమారోహతా
 కికవస్తువ్యవహారసమారోపశ్చేతి- ఏవంచతుర్విధః || * || య
 థాక్రమముదాహరణాని || సప్తాంగస్ఫురదుద్దామదానలక్ష్య
 విరాజితః | ప్రతాపరుద్రోభద్రాత్కాతనుతేసార్వభౌమ
 తాం || అత్రలోకికేప్రకృతవస్తునిలోకికస్య సార్వభౌమనా
 మధేయస్యద్విజస్యవ్యవహారప్రతీతిః || ౧౩ || తథా || గురుప్ర
 మాణేననిజేనసద్యస్తీరస్కృతో ద్యత్ప్రతిపక్షహేతా । ప్ర
 తాపరుద్రస్యసమిత్వ్య దగ్రఖణ్డైనుహష్టంజనపండితత్వం ||

జవిశేషత్వంతనుతే - అత్రప్రకృతప్రతాపరుద్రేఅప్రకృతభద్రగజవ్యవ
 హారసమారోపః || ౧౩ || లోకికేవస్తునిశాస్త్రీయవస్తువ్యవహారసమారో
 పముదాహరణి గుర్వితి || గురుణాశ్రేష్ఠేనప్రమాణేనధ్వజాదిశుభాయవి
 శిష్టప్రమాణేనేత్యర్థః - ఆయుధానాంధ్వజాద్యాయాజయావహోగ్నిత
 ద్విదః-అన్యత్ర ప్రమాణేనానుమానేనతస్యైవకథాసాధనత్వాత్ - శౌ
 రవంచాస్యవ్యాప్తిపక్షగర్త తావై శిష్ట్యనిబంధనంరక్ష్యవ్యం-ప్రతిపక్షస్య
 శతోఽప్రతివాదినశ్చ హేతిరాయుధంహేతురనుమానంచేతిభికారోకా
 రయోశ్లేఽః - ఉద్యదితితాప్రయోగప్రారంభవివాసయోఃపరా
 భవభితిలభ్యతే- సమితియుద్ధేసభాయాంచ ఖండనపండితత్వంవిదారణ

తాశలంబస్య త్రుమాపజనైపుణ్యం . అత్రుమతేనసామ్యాత్వైతంవికా
ప్రతీయతే ॥ ౧౦౧ ॥ శాస్త్రీయేషస్తనిశాస్త్రీయఃస్త్రువ్యవహారసమాహో
పముదాహరతి అపూర్వేతి ॥ అపూర్వస్యాదుంబితస్యాథ్యస్యజ్ఞాఘయా
కథనేనగురూణాంజ్ఞాఘానాం భణితానాం వాక్యానాం యత్సారస్య
మభిముఖికణయోగ్యత్వంతస్యవచఃస్థానమిత్యర్థః - వచేపదేప్రతిపదం
సుగ్రీవాగ్రీహ్యఃశ్రోత్రేఃప్రియ గ్రీహ్యం విచక్ష్యవర్జితమితి - త
త్వంమూఢుర్వరాసుంకలయంతీధారయంతీ - శుగ్రీవత్వానోపశాంత
త్యేనజ్ఞేవాదిగుణసాహిత్యేనచ ప్రవర్త్యభావభరత్యా రసలేఖ్యర్థః -
ప్రబంధశ్రీఃకావ్యనాటకాదిప్రబంధలక్ష్మీర్విజయతే - యస్యాంబుజశ్రే
ణీపద్మపరిమితే - నిపుణవాచకత్వంసమాస్వాదయితుంప్రథమితి - అధి
కారస్యఫలస్వాస్యలక్షణత్వాత్సహృదయ్యభివాప్రధికారి నాన్యత్కర్మ

అత్ర లోకైకబద్ధతనాశాస్త్ర ప్రసిద్ధకర్మస్యవహారసమాహో

పః ॥ ౧౦౧ ॥ తథా ॥ అపూర్వాథ్యజ్ఞాఘాగురూభణితసారస్యవ

చవీశుగ్రీవాగ్రీహ్యంవిత్వంవిచక్షింకలయంతీప్రతిపదం । ప్రబం

ధశ్రీర్విరక్షితిపతికవీనాం విజయతే బుభుక్షేనమస్వాంసేపు

ర్థః-అపూర్వాజ్ఞామథానాంబోధనైకసమన్వితస్య త్యేనప్రమాణాంతరా
గోచరాణామగ్నిశావాప్రాదీనాంజ్ఞాఘయాకథనేన గురూణాంశ్రే
ష్టానాంభణితానాంవిచివాక్యానాంయత్సారస్య మధావాదప్రయుక్తం
ప్రవర్తనోమ్మఖ్యంతస్యవచఃస్థానంపిద్యాదిచారసద్గ్రీవినేతృధాః-శుగ్రీ
తజ్జైనశ్రుత్యేకదేశోగ్రహ్యతే - తేనశుగ్రీవాగ్రీహ్యంవిజ్ఞాదిప్రత్యయ
వేద్యం- అతఏవవిచక్షింకలయంతీప్రయస్సాధనతారావంధన్తం - అ
తఏవోక్తమావద్యైః - శ్రేయస్సాధనతాహ్యేనాం నిత్యంవేదాత్మగీతీ
యతే । తాదూరప్రేణవధర్మత్వంతస్సాన్వేంద్రియగోచరభితి- వద్యతే
గమ్యతే ప్రామాణ్యాదిక మేభిరితిపదానిన్యాయాః - ప్రతిపదంసమాసై
ణాపిన్యాయైరిత్యర్థః-కలయంతీ ఇతికర్తవ్యతా రూపేణప్రతిపాదయం
తీత్యర్థః - మీమాంసేతిగమ్యతే- తదుక్తమావద్యైః - ధర్మైప్రమీయ
మాణేహివేదేనకథనాత్మనా । ఇతికర్తవ్యతాభాగంమీమాంసా పూరయి

వ్యతీతి - యస్యామీమాం సాయమాం బుధశ్రేణినిగమనరుక్తాదివిద్యాని
ష్టాతవిద్యత్సంఘసేవాధికర్తుంప్రభవతి - తస్యైవాత్రాధికారాదితిభా
వః - తదుక్తంజిజ్ఞాసాప్రస్తావే - జిజ్ఞాసైకోవసీతస్యద్వితీయావతితశ్చ
తేః॥ జ్ఞాతవిద్యాంతరస్యాన్యాయామీమాంసాపురస్సరీతి-అథవామతాం
తరేణార్థాంతరంతు - క్రియాదివ్యతీరిక్తం ఫోయికార్యం ప్రమాణాం
తరాగోచర మపూర్వం - తదుక్తంశౌరికా నాభేన - క్రియాదిభిన్నం
యతా-ర్యంవేద్యమానాంతరైర్నతత్ । అతోమానాంతరాపూర్వమ
పూర్వమితిగీయత్యతి - తదేవాథ్యోవాక్యార్థః ప్రధానత్వాత్-తదుక్తం
కార్యస్యైవప్రధానత్వాద్వాక్యార్థత్వంచయుజ్యత్యతి - ఎవమాదేశ్చ
ఘాతాన్తనంతస్త్రిధానానాంగురుభణితానాం నిబంధన వివరణాదిప్రభాక
రగ్రంథానాంయత్సంస్కృతప్రసన్నగంభీరత్వం తస్యవసీష్టానం తథా

మనుధికర్తుంప్రభవతి ॥ అత్రాల్పంకారశాస్త్రీయేవస్తునితం

త్రంసాప్రప్రసిద్ధవస్తువ్యవహారసమారోపః॥ ౧౫॥తథా॥సా

లంకాకాలసద్వర్ణానిగుణారసనిర్భరా । భావానుబంధినీభాతి

భారతీకాకతీశ్వరే ॥ అత్రాల్పంకారశాస్త్రీయేవస్తునిభార

విధగ్రంథయుక్తత్వార్థః- శుక్రిగ్రాహ్య. లిజాదివాచ్య-వీరంకార్యాత్
"కేవ్యధైర్యస్వవ్యం తేలిజాదయిత్యతి నాకోక్తేః - కేవల్యలొకీకంతత్వం-
కార్యత్వేననియోజ్యంచస్వాత్మలిపిరయస్ససా । నియోగితమీమాం
సానిష్టాతైభిధీయత ఇన్యక్త లక్షణనియోగాపర్యవశ్యాయంధర్మంప్ర
తిపదంలయంతీత్యాదిపూర్వవత్ ॥ లక్ష్మ్యేలక్షణంయోజయతి అత్రా
ల్పంకారేతి । తంత్రశాస్త్రమత్రబాట్టం పాత్రిభాకరంచేన్యభయం వివ
క్షితం ॥ ౧౫ ॥ శాస్త్రీయేవస్తునిలొకీకవ్యవహారసమారోపముదాహరతి
సాలంకారేతి ॥ అలంకారైరుపమాదిభిః కటకాదిభిశ్చసహితాసాలంకా
రా-లసద్వర్ణామధురాక్షరామనోజ్ఞకాంతిశ్చ - సగుణాశ్లేషాదిగుణయు
క్తాగాంభీర్యాదిగుణయుక్తావ - రసేనశృంగారాదివాచనురాగేణనిర్భ
రాపూర్ణాః- కాకతీశ్వరేవిషయే.. భావోభిప్రాయోపేక్షావా - తస్యై
నుబంధోవిచ్ఛేదాభావః- తద్వతీ- భారతీవాణీ-నాయికాతుగవ్యతే ॥ న

ను యశ్రజ్జిష్టవిశేషణసామ్యంతశ్రజ్జేష విచాలంకారకస్తాన్నభవతీస్య
చాగ్రహ సమాసోక్తాపతి || అత్రకృత విశేష్యస్యాపి సృతగుపాదానేజ్జే
షః - తదభావాదత్రశ్రజ్జేషత్వమితిభావః || ౧౬ || వక్రోక్తైస్సంగతిపూ
ర్వకలక్షణమాహ ఉక్తిసామ్యత్వాదినా || అన్యథోక్తస్యేత - తేనవి
దితితేషః - అన్యథాయోజనమితి - అపరేణేతతేషః || తదేతద్వ్యాపిస్తే

ర్యాభ్యానాకీకరణయిత్యావహరణయావోషః || సమాసోక్తా
విశేషణవిశేష్యయోర్ద్వయోగుపాదానా భావాన్జ్ఞేపాద్య
తేషః || ౧౬ || (అన్యేసామ్యలంకారాణాం) ఉక్తిసామ్యేషి

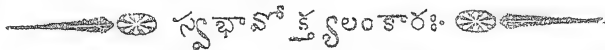
—అత్ర క్త్యలంకారః—

జ్జేషగర్భత్వ విశేషా ద్యక్రోక్తిరుచ్యతే || అన్యథోక్తస్య
వాక్యస్య కాక్వాన్జ్ఞేషణవాభవేత్ | అన్యథాయోజనంయత్ర
సావక్రోక్తిర్నిగద్యతే | యత్రకయావిద్విపక్షయాతేనవిత్
ప్రయుక్తస్య వాక్యస్యాన్యేనాన్యథా విపక్షయాయోజనా
త్రియతేసావక్రోక్తిః - ఉక్తివక్త్రేష్వకథంచిత్రం భవత్యపి
వీనంచిత్రలక్షణాభావాత్సర్వాలాచారేభ్యోభిద్యతే || *|| కా
క్వాయథా || బహువచనాదాంబు రాతి సహి తంస సిరి
ంమిణింభరాసంతే | ణాణా సిరివివి తున అపాణి కిణుల
హువసి || ఛాయా || బహువల్ల భఃజలురాజాసఖితస్యత్రియాం
నిగ్ధరాసక్తిః | న్యూనా శ్రియోపిత్య మాత్మానం కిన్నులఘ
యసి || అత్రత్వమపి శ్రియోన్యూనగుణానభవసి | అతత్త్వ
య్యపిస్యపతి రాసక్తనివకిమిత్యాత్మానంలనూకరోషీతి కా

యతేతి || సర్వేభ్యోభేనమాహ ఉక్తితి || వక్త్రేష్వైచిత్యాగ్రి-సంభవ
త్యపీతి-సర్వాలంకారేష్వీతితేషః - విశ్చిత్తిమాత్ర నాచిన్విత్రకజ్జస్యో
క్తవిశేషేవగ్యవసానాత్సర్వవిలక్షణత్వమితిభావః || *|| కాకుమూలాంవ
క్రోక్తిముదాహరతి బహ్వితి || (అపాణిమిత్యత్ర- అత్తనివగతిసూత్రేణ
అత్తశబ్దేయ క్తవర్ణస్యవకారాదేశః) అత్రప్రథమాద్ధేనాయికయాసంభా
వితస్యాత్తన్యూనత్వస్యద్వితీయాద్దేశభ్యాశ్రియోన్యూనేత్యత్ర కాక్వా

నిషేధయోజనాద్వక్రక్తిః॥ ౧౭॥ శ్లేషమూలాముదాహరణి కథితి॥ అ
త్ర సఖినాయకయో రుక్తిప్రత్యక్షికతయా నవవాక్యాని యోజనీయా
ని- రాజానృపశ్చంద్రశ్చ- యోజీభృత్తిలకోరాజశ్రేష్ఠఃపర్వతోత్తమశ్చ-
రుద్రదేవఃప్రతాపరుద్రోరుద్రశ్చ - సత్యమాథ్లబ్రూషె-గోత్రసారో
ద్భవాసతుల ప్రనూతాపర్వత రాజపుత్రీచ - అపహాసప్రధానావా
చోయస్యాస్తస్యానుపహాసవాచి- విరహం వియోగదుఃఖంపిచి స్వస్త్వ
రతో॥ ౧౮॥ వక్రక్తివిపర్యయేణస్వభావోక్తింలక్షయతి స్వభావేతి॥
యత్రచారుసమ్యగగ్రాహ్యం - యథావదన్యూనాతిరేకేణవస్తునోవదన్

క్వాప్రతీయతే॥ ౧౭॥ శ్లేషేణయథా॥ కస్తేనుందరివర్తతే
హృదిసదారాజాకిమిం దుర్మహియోజీభృత్తిల కస్సమేరుర
యికింనోరుద్రదేవోజ్ఞానః॥ ఈశఃకింసఖిసత్యమాథ్లనుభవే
త్వంగోత్రసారోద్భవే త్యాశ్యాం ఖల్వపహాసవాచివిరహం

కిందిద్వధూర్వ్యస్తరతో॥ ౧౮॥ స్వభావోక్తిరసాచారుయ
థావద్వస్తువర్ణనం॥ యత్రచారుతయావస్తునోయథావిద్వ
ణానంనిబధ్యతేసాస్వభావోక్తిః॥ యథా॥ మదశ్చ్యుతాన
ర్రితకర్ణతాళముద్ధూతముద్ధూత్రిపదస్థితేన॥ లోలాగ్రహ
స్తేనగజేనజాతోనిత్యోత్సవః కాకతివిరరుచ్రః॥ ౧౯॥ అథో

క్రియాసంస్థానకూపస్యవస్తుస్వభావస్యకవిప్రతిభైకగోచరస్యవర్ణనమ
సాస్వభావోక్తిః - అతపవేదంగాహ్యంనాలంకారభిక్యక్తందోషప్రక
రణే॥ ఉదాహరణి మదెతి॥ మదశ్చ్యుతానదస్త్రావిణా-నర్రితకర్ణతా
ళంయథాభవతితథా - ఉద్ధూతముద్ధూకంపితకుంభస్థలేన-త్రిభిఃపదైః
స్థితంస్థితీర్యస్య లేనత్రి పదస్థితేన - అగ్రంచా సాహస్త్రశ్చైత్య వయవా
వయవిసోర భేదవివక్షాయాంవిశేషణసమాసః-యదాహవాసునః - హ
స్తాగ్రహస్తాదయోగుణగుణినోర్భేదాభేదాదితి - అత్రక్రియాస్వ
భావవర్ణనం- వివంవర్ణ సంస్థానయోరుదాహార్యం॥ ౧౯॥ వ్యాజోక్తేనంగ
తిమాహ॥ ఉక్తితి॥ లక్షణమాహ వ్యాజోక్తిరితి॥ వ్యాచక్షేయమైతి॥

ప్రకాశం నిగూఢవరంకుతస్మిన్నిమిత్తాత్ ప్రకటమత్యథాః-అత్రనప్త్యం
తదప్రత్యేవహాసస్యవ్యాజస్యవచనాద్వ్యాజోక్తిరిత్యథాః॥ ఉదాహరణి
యోజితే ॥ సర్వాణ్యంగానివ్యాపౌతీతిసర్వాంగీణః-తత్సర్వాజేరితిభి
ప్రత్యయః ॥ అత్రనిగూఢఃయోజితాణిగ్రహణజన్యోహర్షోరోమహద్భా
ప్రకాశితస్సలిలశైత్యవ్యాజేనాచ్ఛద్యత్యత్యాహ అత్రేతి॥ ధీరోదాత్త

—విద్యాజోక్త్యంకారః—

క్రిసామ్యాద్వ్యాజోక్తిరుచ్యతే ॥ వ్యాజోక్తిస్ససముచ్య
తంవస్తుయత్రనిగూఢ్యాతే ॥ యత్రప్రకాశంవస్తుసామ్యగ
ర్భత్యేననిగూఢానాక్షర్యాత్ కేనవిద్యాజేనప్రచ్ఛాద్య
తేసావ్యాజోక్తిః॥ యథా ॥ యోజితాణిగ్రహణసమయేసం
మదాదోమహద్భై సర్వాంగీణే స్తపతితలకః కాకతీయాన్య
యేందుః । ధీరోదాత్తశ్శిశిరసలిలైఃకిన్నరావ్యాభిషేకఃకర్త
వ్యస్సాన్యదితిమృదుహసన్విజ్ఞతేమంత్రివృద్ధాః ॥ అత్రయో
జితాణిగ్రహణజితం రోమహర్షణం ధీరోదాత్తతయాత్ర
తావదుత్రజేవేనమహాభిషేకసలిలశైత్యవ్యాజేనప్రచ్ఛాద్య
యతామంత్రినోక్త్యంతే॥ ౨౦ ॥ వ్యాజోక్త్యంతరంకించి

—మీలనాలంకారః—

త్సామ్యాన్తిలనముచ్యతే ॥ మీలనంవస్తునా యత్రనప్త్యంత
రనిగూఢానం ॥ యత్రవస్తునానప్త్యంతరంప్రచ్ఛాదితంభవః
సమీలనాలంకారః ॥ సద్వివిధః-సహజేనాగంతుకతిరోధాన
మాగంతుకేనసహజతిరోధానంకేచి ॥ యథాత్రమముదాహ
రణే ॥ ఉక్తైఃకాకతిపిరరుద్రవృషతేద్వోత్తండవిన్యాన్తివైన్య

తయాగాంభీర్యేణాచ్ఛాదితస్యాపిహర్షస్యమృదుహాసేనప్రకాశ
సంలక్షణాంతఃస్థాతీతిరహస్యం॥ ౨౧॥ మీలనంసంగమయితి వ్యాజోక్తి
ః॥ లక్షయతిమీలనమితి ॥ ఉత్కృష్టవస్తునాలవక్తృష్టవస్తునిగూఢానంమీ
లనమిత్యథాః అతఏవగుణసామాన్యబంధవాత్సామాన్యాదస్యభేదా
ద్రష్టవ్యం॥ సహజేనాగంతుకతిరోధానముదాహరణి ఉక్తైః ॥ ౨౧

ఉవిస్ఫుర్జితైః భుజవిజృంభితైః - యుద్ధప్రాంగణవర్జితేషు వర్జిత యుద్ధ
ప్రాంగణోష్ఠిత్వర్థః- వాహితాగ్నోద్విష్టితపరనిపాతః॥లక్షణంయో
జయతి అతేత్రి॥ ౨౦ ॥ ఆగంతునాసహజతిరోధానముదాహరతి ప్రతా
పేతి॥ భుజప్రభావాత్పరాక్రమాద్భయహేతోరంతర్గతం భయమంతర్భ
యంతికారగోపనేనాసభివ్యక్తమిత్యర్థః-తస్మాద్దేతోః- భూమిభుజాంసం

ద్ధప్రాంగణవర్జితేషువతిషు క్వాపిప్రలీనాత్మసు । విష్వక్తీప్ర
తరన్నరజ్వరజుషామంగై ద్విషద్యోషితాం సంక్రాంతోపిన
లక్ష్యతేవధిమహానూహ్లాచిరంమారవః ॥ అత్ర సహజేనరిపు
కామినీగతేనప్రరాసలోన్ననామార్దవ శాదాగంతు కోమరూ
హ్లాచిరోధీయతే॥౨౦॥తథా॥ ప్రతాపరుద్రస్యభుజప్రభావా
దంతర్భయూహ్లామిభుజావజప్రసం । స్వేదాశుక్రికంపాద్యు
దయేష్యనంగగోష్ఠ్యాంప్రియఃప్రెష్టినవిశ్వసంతీ ॥ అత్రభ
యఃసరితేనకంపాదినాగంతుకేన సహజస్య ప్రెమజనితస్యకం

— సామాన్యాలంకారః —

పాదెస్తిరోధానం॥ ౨౧ ॥ సామాన్యంగుణసామ్యేనయత్రవ
త్త్వంతరైకతా । యత్రైకస్యవస్తునోగుణసామ్యేనవత్త్వం
తరైకాత్స్యంభవతిససామాన్యాలంకారః ॥ యథాకైలాస
దుద్ధార్ణవయానహంసేవ్వలక్షితేష్వంధగ్రీనరేంద్రకీరైః । త్ర
యఃపుమాంసః ప్రథమేష్టయంతే స్వసేవకా సంభ్రమి
తోవిలోక్య ॥ అత్రప్రతాపరుద్రకీర్త్యాంజగత్సువిజృంభితా
యాంకైలాసప్రభృతీనాం విమలవస్తూనాం తరైకాత్స్యం॥

బంధినిపెష్టినవిషయేనవిశ్వసంతి - ప్రేమమూలానామపి స్వేదాదీనాం
భయానుభావత్వశంకయేతిభావః॥౨౧॥ మిలనసాధర్మ్యత్వదనంతరం
సామాన్యంలక్షయతి సామాన్యమితి ॥ యత్రగుణసామ్యాత్ప్రస్తుతస్య
వస్తునోప్రస్తుతవత్త్వం తరైకాత్స్యం నిబధ్యతే తత్సేమానగుణ సంబం
ధాత్సామాన్యమిత్యర్థః॥కైలాసేతి ॥ ప్రథమేపుమాంసఃశివకేశవవిరి
చాః సంభ్రమితఃసంభ్రామ్యతః క్వచిదప్యనవతిప్రమాదాన్నయంతే

మందంహసంతి॥ అక్షణం దోజయతి అత్రైతి ॥ ౨౩ ॥ తద్గుణలసంగమ
యకాలక్షయతి తద్గుణభితి ॥ మిలనేవ స్త్వంతరని గూహనం భూషణం
సగూహితస్యాన్యగుణైవోపరాగభివ్యవహారోద్భవభితి సర్వస్వకారమృతం

అథ తద్గుణాలంకారః

౨౩ ॥ భిరగమనస్సన్నధానాతికయసామ్యాత్తద్గుణఉత్పతే ॥
తద్గుణస్త్వగుణాన్యగాహనోత్పత్తగుణాహృతి ॥ యత్ర
న్యూనస్త్వగుణం విహాయసన్నిహితవస్తు నస్వకాకాదుత్ప
త్తగుణస్త్వప్రియతే సతద్గుణాలంకారః॥ యథా ప్రరాసగు
ర్రుచివాంఘ్రిసఖిజ్యోత్స్నావిజ్యంభితైః । నమన్నృపతిమా
నీకృతాశయశ్శుచయఃప్రభాః ॥ అత్ర ప్రణమతాంభూషణ
నాం వర్తతాగమకుటాః స్వాంశోద్రుభాంఘ్రిద్వై కాకితి
పిరరుద్రవనసఖ జ్యోత్స్నాగతంధవళి మానముద్వహంతిస్తు॥

అథ తద్గుణాలంకారః

౨౪ ॥ తత్ప్రసక్తిపర్యవృత్తతద్గుణోన్మూల్యతే ॥ ఫలిహేతావన్య
గుణాస్త్వీకారస్సావ్యతద్గుణః ॥ యత్ర సన్నిధానరూపేహే
తాసత్వప్యన్యగుణాస్త్వీకారోనాస్తి అసావతద్గుణాలంకారః ॥
యథా ॥ ఈశానం సమయాజగత్యుత్పత్తిలాట్టహాసోజ్జ్వల
దైత్యారింపరితస్తదంగవిలసన్నిలమ్యతి వ్యోమితే । బ్రహ్మ
ణం నికమాచ తత్తనుమితత్త్వర్ణప్రభాభాస్వరేపుష్ట నుగ్రస
రేంద్రకీర్తివిభవస్సామైవ శుభాగ్రింభవిం ॥ అత్ర హరహరి
విరించి నాం సమీపవర్తిషు జగత్సు తత్త్వనా ప్రభాసమగ్రే
వృషభిరంతరం విహరమాణస్య ప్రతాపరుద్రయశసోనిరంకు
శఃస్వకీయవివధవళిమావిజ్యంభతే॥౨౫॥ అతద్గుణేతి చిత్స్య

యం - తస్యాప్రకృతస్యగుణోత్పత్తితద్గుణః॥ ఉదాహరణం స్పష్టం॥

౨౪ ॥ అతద్గుణమాహ॥ తత్ప్రసక్తిపర్యవృత్తిత్యాదినా ॥ ఈశానమితి॥ అత్రై
శానాదిసమీపవర్తిని తత్త్వర్ణ విశిష్టే జగతి కీర్తివిభవః స్వవర్ణ మజమాదే
వాటతీత్యధాః॥ అతనివాతద్గుణఇత్యాహ అత్రైతి ॥ ఈశానమిత్యాదావ

భిక్షాపరిత్యజ త్యాగినాద్వితీయాః॥౨౫॥ విరోధంసంగమయతి అపద్మనిభాః॥
విరోధస్య సత్యపిసన్నిధానేనృ గుణస్వీకారాభావలక్షణస్యేత్యథాః॥
లక్షయతి ఆభాసత్వ ఇతి॥ వ్యాచక్షే యతేతి ॥ అత్రవిశేషతోవిభాగ
మాహ తత్రజాతేరితి ॥ క్రియాయాస్త్రయోభేదా ఇజాత్యాసహౌ
తస్యావిరోధస్యజాతేరేతయావిరోధేనగతార్థత్వాదితిభావః - ఏవంయ
థోత్తరమేతైకన్యూనతాద్రష్టవ్యా-అత్రాయంసంగ్రహః ॥ శ్లో॥ త్ర
మాజ్ఞాతి గుణద్రవ్యక్రియాణాం తత్తదాదిభిః - విరోధదశభేదాన్స్య

— విరోధాలంకారః శ్లో —

కాంతత్వాద్విరోధస్యఃరోధాలంకారోనిరూప్యతే ॥ ఆభా
సత్వేవిరోధస్యఃరోధాలంకారోర్హతా ॥ యత్రప్రథమమా
భాసతయాప్రతీతోఃరోధః పర్యవసానె పరిహ్రియతే సవి
రోధాలంకారః ॥ తత్రజాతేర్జ్ఞాత్యాదివాసహవిరోధేచత్వా
రోభేదాః ॥ క్రియాయాఃక్రియాగుణ రువైస్సహవిరోధ
త్రయోభేదాః ॥ గుణస్యగుణద్రవ్యాభ్యాంవిరోధద్వయోభేదాః ॥
ద్రవ్యస్యద్రవ్యేణసహవిరోధేపికోభేదః ॥ ఏవందశవిరోధేభే
దాః॥ *॥ జాతేర్జ్ఞాత్యాక్రియయాచవిరోధోయథా ॥ పద్మా
కరోపిలసతిఃతరామజడాశయోయముద్వితః ॥ విమలతర
వారిధారాప్యాసీద్వైరిషితి శతావకరీ ॥ అత్ర పూర్వాధై
జాత్యోర్విరోధః- కమలాకరోప్యజడాశయ ఇతివిరోధాత్ ॥
ఉత్తరాధైజాతిక్రియయోర్విరోధః - విమలతరవారిధారా
శ్చతుస్త్రిద్యైకభేదత ఇతి ॥ *॥ పద్మాకర ఇతి ॥ పద్మాకరస్సరోప్యజడాశ
య ఇతి - లడయోరభేదాజ్జడాశయోజలస్థానంసభవతితి విరోధస్యలక్ష్మీ
నివాసోయమమందబుద్ధిరితిపరిహారః - విమలతరాఅతినిర్మలావారిధారా
పితావకరీతిజాతిక్రియయోర్విరోధస్య తరవారి రాయధవిశేషః తస్య
ధారాకోటిరితిపరిహారః- సర్వత్రాపిశబ్దోవిరోధద్యోతకః - నాయమా
ద్భూతానామివవిరోధబాధకశ్లేషః కింతుశ్లేష విరోధయో రంగంగిభా
వేనసంకరత్యాశయేనాహ అత్రశ్లేషమూలోవిరోధ ఇతి ॥ ఉత్తరత్రా

శ్మేదంబు భావనలతోపై పుష్పంబులతో భక్తి ప్రకృతిః ॥ ౧౬ ॥ అమృతంబు ॥
సాక్షాత్ సాక్షాత్తోపై పుష్పంబులతో భక్తి ప్రకృతిః ॥ ౧౭ ॥ అమృతంబు ॥
సాక్షాత్ సాక్షాత్తోపై పుష్పంబులతో భక్తి ప్రకృతిః ॥ ౧౮ ॥ అమృతంబు ॥
సాక్షాత్ సాక్షాత్తోపై పుష్పంబులతో భక్తి ప్రకృతిః ॥ ౧౯ ॥ అమృతంబు ॥
సాక్షాత్ సాక్షాత్తోపై పుష్పంబులతో భక్తి ప్రకృతిః ॥ ౨౦ ॥ అమృతంబు ॥
సాక్షాత్ సాక్షాత్తోపై పుష్పంబులతో భక్తి ప్రకృతిః ॥ ౨౧ ॥ అమృతంబు ॥
సాక్షాత్ సాక్షాత్తోపై పుష్పంబులతో భక్తి ప్రకృతిః ॥ ౨౨ ॥ అమృతంబు ॥
సాక్షాత్ సాక్షాత్తోపై పుష్పంబులతో భక్తి ప్రకృతిః ॥ ౨౩ ॥ అమృతంబు ॥
సాక్షాత్ సాక్షాత్తోపై పుష్పంబులతో భక్తి ప్రకృతిః ॥ ౨౪ ॥ అమృతంబు ॥
సాక్షాత్ సాక్షాత్తోపై పుష్పంబులతో భక్తి ప్రకృతిః ॥ ౨౫ ॥ అమృతంబు ॥

యః సంతాపకరణమోహాత్ - అన్యైశ్చ కమలాభాత్ ॥ ౧౬ ॥
౧౭ ॥ జాతేనుకంప్రవాళ్యాభ్యాంబోధోయథా ॥ అమృతంబు ॥
భామోపి భాస్వానపి శతాభిః ॥ పీఠగుప్రసరేంద్రయమ
ద్భుతానాంబిహారభూః ॥ అన్రసార్వభౌమోపై పుష్పంబులతో భక్తి ప్రకృతిః ॥
తిగుణయోర్విరోధః ॥ భాస్వానపి కలానిధిరితవాలిద్రవ్యయో
ర్విరోధః కలానిధేరేకత్వాత్ ॥ ౧౮ ॥ అన్రసార్వభౌమోపై పుష్పంబులతో భక్తి ప్రకృతిః ॥
౧౯ ॥ శ్రీయాయాః శ్రీయాయాః రోధోయథా ॥ ౨౦ ॥ అన్రసార్వభౌమోపై పుష్పంబులతో భక్తి ప్రకృతిః ॥
సామర్థ్యమునాం చ భంగముత్పన్నయన్ కాకతిరగుత్రః ॥ శ్రీ
వర్గసాధారణగోచరంబికరతికామద్విషభావమార్గం ॥ అ
న్రసార్వభౌమోపై పుష్పంబులతో భక్తి ప్రకృతిః ॥ ౨౧ ॥ అన్రసార్వభౌమోపై పుష్పంబులతో భక్తి ప్రకృతిః ॥
మా రోషేహకరణంచవిరుద్ధం ॥ ౨౨ ॥ శ్రీయాయాగుణద్ర
వ్యాభ్యాంబిరోధోయథా ॥ ఏవజిష్టువిహారోపిగోత్రవాత్స
ల్యలాలసః ॥ కరోతికమలాభాసం రాజాప్యం ప్రసరేత్వ
తేస్యత్రిగణః పరస్పరమితిభావః - కామద్విషికామపురుషార్థజ్యేషిణిత్వర
హరేవ ॥ అపివక్రియయోర్విరోధస్సమాధీయతత్త్వాహ అన్రసార్వభౌమోపై పుష్పంబులతో భక్తి ప్రకృతిః ॥
౨౩ ॥ ఏవజిష్టు ॥ జిష్టురిన్ద్రస్యవిహారభవవిహారోవ్యాపారయస్యస
తథోక్తః - తథాపిగోత్రవాత్సల్యలాలసః పర్వతాసురక్తభిత్రియాగు
ణావిరుద్ధా జయశీలవ్యాపారః కులానుకూలశ్చేతి సమాహితా - రాజా
చంబోపికమలాభాసంకరోతితిరొధస్య శ్రీయాయాద్రవ్యగతస్య స్వపతిగ

క్షీవిలాసమితిపరిహారః॥౨౯॥ రజ్జంతగతి॥(నమఃశత్రుశాసనచోరిశత
రిస్తాదేశః-సలాహణిక్షోసీత్యత్ర - అఃత్వాన్లొఘయోరితిన్లొఘాశబ్దేయ
త్వవర్ణస్యవిప్రకషః-సూర్వస్యఅకారయంతతాచేతివేదతవ్యం) ॥ ౩౦॥
జ్వలతి ॥ ప్రతాపరద్రోసిజైవాత్యకశ్చంద్రగతిగుణద్రవ్యయోర్విరో

రః ॥ అత్రజిష్ణువిహారస్యగోత్రవాత్సల్యమతిక్రియాగుణ
యోర్విరోధః- కమటోల్లాసంకుర్వన్నపి రాజేతీక్రియాద్ర
వ్యయోర్విరోధః- అత్రాపిష్లేషమూలతైవ॥ ౨౯ ॥ గుణస్య
గుణేనఽరోధోయథా ॥ రంజతోభవణమితి రామితిజపసలా
హణింజోసి । రుందణరిదకహసారంతావిల పడురాజాత ॥
థాయా॥ రంజయన్భవనమిదంరాజేతి యయాన్లొఘనీయో
సి॥ రుద్రనరేంద్రకథంసారక్తాపిచసాండురాజాతా ॥ అత్ర
రక్తత్వపాండురత్వయోర్విరోధః ॥ ౩౦ ॥ గుణస్యద్రవ్యేణ
విరోధోయథా ॥ జ్వలత్ప్రతాపరద్రోసి కాకతీయనరేశ్వ
రః॥ భూత్వాజైవాత్యకోభావిశశ్వద్విశ్వప్రియంకరః॥ అత్ర
ప్రతాపరద్రోసిజైవాత్యకగతి గుణద్రవ్యయోర్విరోధః ॥
౩౧॥ ద్రవ్యస్యద్రవ్యేణవిరోధోయథా ॥ విభాతికాకతీంద్రో
యంరుద్రోపిచతురాననః । తథాపిజిష్ణురప్యేషకధ్యతేపురు
షోత్తమః॥ ౩౨॥ ఏవందశభేదాదర్శితాః॥ అయమన్లేషేణాపి
భవతి॥ యథా॥ స్వభావశిశిరాదృష్టిరపికాకతిభూభరజః । స
ర్వాంగతాపిసీజాతాప్రతిపక్షమహీభృతాం ॥ అత్రస్వభావ
శిశిరాపితాపిసీతివిరోధః ॥ ౩౩॥ అథవిరోధగర్భాలంకారాని

ధః-జైవాత్యకఅయమన్లొఘితిపరిహారః॥ ౩౧॥ విభాతీతి॥ రుద్రోపిచతురాన
నోప్రహేత్పిజిష్ణురింద్రోసిపురుషోత్తమోవిష్ణురితి చంద్రవ్యయోర్విరో
ధఃరుద్రగతినామాదిభిఃప్రసిద్ధైరర్థాంతరైఃపరిహీయతే॥ ౩౨॥ స్వభా
వేతి ॥ శైత్యసంతాపయోర్గుణయోరన్విష్టయోర్విరోధోవిషయభేదేనచ
రిహీయతే ॥ ౩౩॥ విరోధమూలేష్వనేకభేదంపశేషమాహ అథారేతి॥

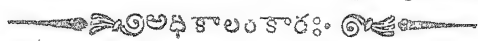
ప్రసిద్ధాధారరహితమాధేయమేకంపరిమితంవస్తుయగవదే వానేకగోచరంతథాకిందిద్వస్త్యైరభమానస్తేనైవ యత్సేనా శక్యవత్త్వంతరమారభతఇతిత్రయోవిశేషభేదాభివ్యక్తః॥*॥ త్రయేణోదాహరతి నతేతి॥ అథునాపినూదీనామభావసహయేనీత్యర్థః - నలూచినద్యశకీర్తిరయంరాజే

— విశేషాలంకారః —

చూష్యంతే॥ అథారరహితాధేయమేకంచానేకగోచరం॥ అశక్యవస్తుకరణంశిషాలంకృతిస్త్రైధా॥ యథాధారమంతరేణాధేయోనిబధ్యతేన ఏకోవిశేషః॥ ఏకస్యానేకగోచరత్వేద్వితియోవిశేషః - ప్రకృతాదశక్యవత్త్వంతరకరణేత్యుచ్యతే॥*॥ యథాక్రమముదాహరణాని॥ నలసహజవిలీపధర్మపుత్రప్రభృతినరేశ్వరసంశ్రితాయశశీరిః॥ అనుననుభునాప్యపేత్యమైత్రింపిలసతి కాకతి వీరదుద్రకిత్యా॥ అత్రప్రాచాంభూపతీనామాధారభూతానాంతి రోధానేప్యాశ్రితాయాఃకీర్తైరవస్థానం॥ ౩౪॥ యథావ॥ వశ్యంతఇతివిహ్వలాః ప్రతిగృహః పశ్యత్పురంపార్శ్వయోరప్యంతర్వహిరంభ్రీపార్థివజతింబ్రీన్నిస్తకాత్యేయకం॥ నిస్సీమోల్బణధావనవ్యతకరప్రభ్రీష్టనోరాయథాత్వైలాత్వైల నటంతికంపరిగళణాం భీర్యశౌర్యశ్రియః॥ అత్రభయభ్రీంచానాంశతున్మపతీనాంప్రతాపదుద్రన్మపతిరే కోవ్యనేకత్రప్రతీయతే॥ ౩౫॥ తథావ॥ అపారకరుణానిధేస్సుదపివీరదుద్రప్రభోఃప్రసాదముధురత్రమాంబలియత్రదృష్టిజఃసే॥ అలింద్రమతికిన్నరాధివమశేషలోకోన్నతంసకింకిమధిన్దతి త్రిభువ

లిభావః॥యోజయతి అత్రేతి॥ ౩౪॥వశ్యంతఇతి॥థావనవ్యతకరఃపలాయనసంబంధః-కంపేతి - కంపేనవిగళంత్యామూర్తప్రవృత్తతంత్యాగాంభీర్యశౌర్యశ్రియాదేమాంతతథోత్తాభత్యతకయోక్తిః॥ యోజయతి అత్రేతి॥ ౩౫॥అపారేతి॥ సదస్యాస్థానేయత్రజనేసాధారణే- ప్రసాదముధురత్రమాప్రసన్నేత్యర్థః॥ దృష్టిగతి నజనఃసర్వాధికోహి కోత్తరస్సున్న

లొకికంవై భవమనుభవతీత్యర్థః - అత్రపృథగ్జనేపిప్రసాదమారభమాణా
దృష్టిరష్టైశ్వర్యవిశిష్టతామారభతేతిల కిముత విశిష్టజన ఇత్యర్థా పల్లి
ర్యవ్యజ్యతే॥ 35॥ సంగతి పూర్వకమధికంలక్షయతి ॥ ఆధారేత్యాదినా॥
తస్యద్వైధా విభాగమాహ॥సభితి॥*॥ అచ్యముదాహరణిస్తోకభితి॥ స్వై
రసంచారస్యస్వేచ్ఛావిహారస్య హేలాయావసంభస్యసంకోచాత్
నేనసర్వాధికః ॥ అత్రసాధారణోజనఃప్రతాపరుద్రదృష్టి
ప్రసాదపాత్రీకృతః కింకింసలభత ఇత్యశక్యవస్త్యంతరకర

ణం ॥ 36 ॥ ఆధారాధేయవై చిత్యాదధికకాలంకారోని
నూప్యతే ॥ ఆధారాధేయయోరానురూప్యా
భావోధికోమతః । యత్రాశ్రయో శ్రయిణోరానురూ
ప్యంనాస్తిసోధికాలంకారః - సద్వివిధఃఆశ్రయస్యాల్పత్వగు
నాత్వాభ్యాం ॥ * ॥ ప్రథమోయథా॥స్తోకేప్రవృత్తిండరం
ద్రైవిపులతరతయాస్వైరసంచారహేలా సంకోచా దెకరా
శీభవదతనురుచాకాకతీంద్రస్వకీర్తౌ । ఎతైఃప్రారేయప్య
ధ్వీధరరజతగిరిస్వర్ణదీపిత భానుక్షీణాంభోరాశిముఖైః ప్ర
కటితమధునాతన్లునీభావహం ॥ అత్రాశ్రయస్యరొదః
కుహరస్యాల్పత్వం - అశ్రితస్యప్రతాపరుద్రయశసోత్తైపు
ల్యం॥ 37॥ ద్వితీయోయథా ॥ క్వాపిక్వాపికలింగమాశవమ
కురాష్ట్రాంగవంగాదయోభూపాస్తా దృశపైస్యవైభవ స
మాక్రాంతాఖిలాశాంతరాః । లీనాఃకాకతిమిరరుద్రస్మపతే

ప్రారేయప్యధ్వీధరాదిభిస్తన్లునీభావహంప్రకటితం - అత్రాశ్రావ
ప్రవృత్తిండేల్పతమేతథేయాయాః కీర్తైరాధిక్యేన సంచారసంకోచాత్త
త్రతత్రపిండిభూతాః కీర్తిఖండోవామీనతు హిమావలప్రభృతయ ఇ
త్యనయోరానురూప్యాభావః ॥ 38 ॥ ద్వితీయముదాహరణి క్వాపీతి॥
వ్యూహానాంకుకరాదిసంజ్ఞితానాంసేనాసన్నివేశవిశేషాణాం ప్రసం
చస్యశ్రియాసమృద్ధ్యానిస్సేమేణద్వైతబలచారిధాకలింగ మాశవాదిసే

నాస్సేవార్థమాగతాస్సరితభవసముద్రేయత్రకుతాపికోణే విలీయంత
 భక్త్యర్థః - అత్రాధారస్యానిక్యమాధేయస్వాల్పస్వంచన ప్రమాణవిరు
 ధ్ధం - కింతుమహిమాదనమధ్యేభియోకలభ్యవనానురూపం - అతవివోక్త
 మాధారాధేయయోరానురూప్యాభావఇతి || ౩౮ || అనానురూప్యసాదూ
 ప్యాదధికానంతరం విభావనాంతద్విపర్యయరూపాంచితేషోక్తిం చోదా
 హరణలాభువాద్ధంయుగపల్లతుయతి కారణేనేత్యాదినా || యదికారణ
 మాత్రేణవినాకార్యోత్పత్తిరుచ్యతే తదాః రోహిదుష్పరిహరస్సాన్యత్ -

రూప్యహప్రపంచశ్రేయాని స్సీమేబలవారిభౌ వివధతెప్రా
 ర్తింసకోణేప్యహిమా || అత్రాశ్రయస్య ప్రతాపమద్రస్యై
 న్యాంబుధైర్వైపుల్యం - ఆశ్రితానామంగవంగకళింగ ప్ర
 భృతిరాజకాసీకిసినామల్పత్వం || ౩౯ || కారణేనవినాకార్యస్యో

—❀ అథవిభావనా-విశేషోక్తిశ్చ. ❀—

త్పత్తిస్సాన్యద్విభావనా । తత్సామగ్యాగ్రీమనుత్పత్తిర్విశేషో
 క్తిర్నిగద్యతే || యత్రప్రసిద్ధకారణపరిత్యాగేనకార్యస్యోత్ప
 త్తిర్నిగద్యతేసావిభావనా-యత్ర (కారణ) సాకల్యేనత్యపి
 కార్యస్యానుత్పత్తిస్సావిశేషోక్తిః || ౪౦ || యథా || ప్రతాపమ
 ద్రోహరాజితానాంప్రత్యర్థినాంవింధ్యగుహాగతానాం । త
 మాంస్యరాశ్రీణిసముద్భవంతితేజాంసి ఘనీర్షపినోద్భ
 వంతి || అత్రతమః ప్రాదుగ్భవస్యప్రసిద్ధకారణంతాత్రిః-

కారణాన్వయవృత్తిరేకానురూపియాత్వాత్కార్యస్యేతి - అతప్రత్యరిహా
 ర్థమాహప్రసిద్ధేతి || అతపివవైశిష్ట్యేనకార్యస్యభావనాద్విభావనా -
 సాకల్యఇతి - కారణానామితిశేషః- అత్రాదివిరోధపరిహారార్థంసామ
 గ్రీవైగుణ్యమున్నేయం-విభావనాయాంకార్యోత్పత్త్యావిరోధః - విశేషో
 క్తాకారణసత్రాయామిత్యుభయవిరోధానుప్రాణితాద్విరోధా దేవైక
 విరోధానుప్రాణితయోరనయోర్భేదః || ౪౧ || ఉదాహరతిప్రతాపేతి || అ
 విద్యమానారాత్రిఃప్రసిద్ధకారణం యేహంతాన్యరాశ్రీణి తమాంస్యంత
 కారామోహాశ్చ-ఘనప్రదుదినేష్యపితేజాంసిప్రకాశావివేకాశ్చ || యో

జయతి అత్రేతి || అత్రతమసాంద్యైవిధ్యేష్యభేదాధ్యవసాయాదేకత్వ
మతిశయోక్త్యా - సాచాస్యామవ్యభిచారిణీతినతద్బాధేనాస్యాఉజ్జ్ఞానం -
అపితుతదనుప్రాణితత్వేనేత్యాదివిశేషా అవాంతరభేదాశ్చసర్వస్వే
ద్రష్టవ్యాః || 3౯ || అసంగతేసంగతిపూర్వకంరక్షణమాహాకార్యేత్యా
దినా || ధూమాగ్నోర్వివకార్యకారణయోస్సమానదేశత్వంన్యాయసి

తయావివాపితస్యోత్పత్తిర్నిబద్ధా అప్రసిద్ధంకారణంశో
కాద్యప్యైవ - తథాఅహస్సురవికిరణేషుసన్నపితేజసోనుత్ప
త్తిరితి-అత్రనిష్ప్రీతాపత్వాదినిమిత్తమప్యైవ || 3౯ || కాం

అసంగత్యలంకారః

కారణవిరోధప్రస్తావాదసంగతిరుచ్యతే || కార్యకారణయో
ర్భిన్నదేశత్వే సత్యసంగతిః || యత్రవికదేశవర్తినోరపికార్య
కారణయోర్భిన్నదేశస్థితిర్నిబద్ధ తేసావసంగత్యలంకారః ||
యథా || విభ్రీతుర్విధురాంగుర్వింపిరరుద్రసరేశ్వరే । భ
వంత్యతితరాంశశ్చన్నమ్రాస్స మంతమాశయః || ౪౦ ||
అత్రరాజ్ఞిభూభారఃశత్రుశునమనిమితి విరోధప్రస్తావాద్వి

విచిత్రలంకారః

చిత్రంనిరూప్యతే || విచిత్రంస్వవిరుద్ధస్యఫలప్రాప్త్యర్థము
ద్యమః || యత్రస్వవిరుద్ధఫలప్రాప్త్యర్థముద్యోగఃక్రియతే
సవిచిత్రలంకారః || యథా || ప్రతాపరుద్రస్త్వవతేరగ్రేదూ
రాన్నరేశ్వరాః । అవరోహంతిహస్తిభ్యస్తానారోధుమనగ
ళం || అత్రారోధుమవరోహంతితిఃపరితఫలప్రాప్త్యర్థం

ద్ధం-తదన్యధాకృతంచేమచితసంగతినివృత్తై రసంగతిర్నామాలంకారః ||
*||ఉదాహరతి||విభ్రీతితి|| స్పష్టం || ౪౦ || విచిత్రంసంగమయకలక్షయతి
విరోధేత్యాది || స్వస్యహేతోర్విరుద్ధస్యవిపరీతస్యఫలస్యాప్త్యర్థముద్య
మఉత్సాహావిచిత్రలంకారః-సచాయంవిషమాద్యభేదేంతర్భవతి -
ఇహాహిస్వనిషేధోవై పరిత్యంగమయతి - విషమేతువ్యత్యయఇతిభవస్య
రుచశేనోక్తత్వాత్ ||*||ఉదాహరతి||ప్రతాపేతి|| యోజయతి అత్రేతి||

౪౦॥ అన్యోన్యసహాయతీ అత్యధికా ॥ ౪౦॥ కమలసేవసంగతక
 ౪౧॥ శ్రీయాద్వారకమితి - సామంత్యరస్మరణస్యనకభావస్యవిరుద్ధత్వా
 దతిభావః ॥*॥ అరొహతేతి ॥ అత్రలంకారద్వారాదుర్భద్రానన
 యోర్ధన్యవనకభావభిత్వాహ అత్యేతి ॥ ౪౨॥ సంగతిసూక్ష్మకంఠిమకుంభ
 తయితి విరుద్ధేతి ॥ కారణమింద్రకార్యస్మేత్యర్థః - ఆనన్దస్య జేహిష్యుర్వి

— ౪౩వో అన్యోన్యాలంకారః ౪౩వో —

ప్రయత్నః ॥ ౪౦ ॥ అథాన్యోన్యసహాయతే-అన్యోన్యసహాయ
 భములతా ॥ తదన్యోన్యసహాయత్రోత్పాద్యోత్పాదక
 తాభావేత్ ॥ యత్రపరస్పరంశ్రీయాద్వారకముత్పాద్యో
 ర్పాదకత్వంతదన్యోన్యాలంకారః ॥*॥ యథా ॥ అరొహతా
 దుప్రసరేశ్వరేణవిగాఢతేకాకలిగాఢవీరం । అనుష్ఠాతేనా
 జ్ఞ్వలకశ్మభాసారాజాపిలక్ష్మీనునికాంబిభత్తి ॥ అత్రప్రతా
 పనర్భద్రాననయోరన్యోన్యాలంకారాలంకార్యత్వం ॥

— ౪౪వో విషయాలంకారః ౪౪వో —

౪౩॥ అథవిరోధములంవిషయాలంకారఃకథ్యతే । విరుద్ధకార్య
 స్యోష్పతిర్యరానన్దస్యనాభావేత్ । విరుషమునాచాసా
 విషయాలంకృతిస్త్రీధా ॥ యత్రకారణాబ్ధుర్ధకార్యస్యోష్ప
 త్తిప్రదేశకంవిషయం - అకార్యభూతస్యానన్దస్యోష్పత్తిద్వితీ
 యం - విరుషయోర్వస్తునోస్సంఘటనెవ్యలీయం ॥*॥ తత్ర
 ప్రథమంయథా ॥ కాఙ్క్షఃకాకలివీరదుప్రన్యజతేఽబద్ధాత్తమా
 లప్రభాదుమ్భుతాం శరదందుకాంఠిధవళాం కీర్తిశ్రియోన
 శ్యతాం । లోకానాంమురవైరిసానకమలాజ్జాలాంవియన్ని
 మ్నుగాంశుత్వా సుప్రతిపత్తయూ నిర్వహతి ప్రాప్తాను

తిశేషః ॥*॥ అద్యముదాహరణి కాఙ్క్షాశ్రితి ॥ అనుగతోభావోదాప్తాంశుక
 ధర్మైయస్యాసావనుభావోన్యస్తాంతః - ప్రాప్తానుభావమనుభూతన్య
 స్తాంతంఅంకానాంమనోవిత్తయాద్విరమతి - అద్వితీయమేవవస్తువిత్త
 యావహంగపునస్సర్వవీతియమితిభావః - జుగుప్సావిరామేత్వాదిసావల్ప

యాదితిపంచమీ॥ యోజయతి అత్రైతి ॥౪౩॥ ద్వితీయోదాహరణంస్మ
ప్తం॥౪౪॥ తృతీయముదాహరణి క్షేతి ॥ అశివవృత్తా నామమంగళచరితా
నామేశ్వరియః - పేక్షితుంపేక్షుపునఃపునఃపేక్ష్య - ఆభీక్ష్యైశ్వరమువి
ద్విర్యావః-దిశిదిశిప్రతిదిశం - యథాద్భవ్యయీభావః - అవ్యయీభావే
శరత్ప్రభృతిభ్యుతిసమాసాంతః॥ ౪౫॥ అథవిరోధగర్భాలంకారాన్నిగ

భావంమనః ॥ అత్రసీలవర్ణావృద్ధాదిందుభవశస్య యశసస్సు
ముత్పత్తిః॥౪౬॥ ద్వితీయంయథా॥ ఆస్తాంజయారాపుభావ
తీనాం సంగ్రామసీమానముపాగతానాం । ప్రతాపరుద్ర
స్యవిలోకనేనభ్రీశ్యంతిజీవైస్సుమమాయుధాని॥ అత్రసమ
రొద్యోగఫలస్యనకేవలం జయస్వానుత్పత్తిర్యా వజ్జీవితభ్రం
శరూపానర్థోత్పత్తిరపి॥౪౭॥ తృతీయంయథా॥ క్వభూపాలా
ప్రాద్యుగ్విభవమహనీయ ప్రకృతయః క్వచేయంకాంతారస్థితి
రశివవృత్త్యేకనిలయా । ఇతిపేక్షితుంపేక్షంవనభువిరిపూకా
రుద్రనృపతేఃప్రతాపంశ్లాఘుంతేశబరపురవీరాఃప్రతిదిశం ॥
అత్రమహానగరనివాసయోగ్యానాంరాజ్ఞాం అశివానాంవ
నప్రదేశానాంవిరూపాణాంసంఘటనం - వివంవిరోధగర్భా
లంకారాన్నితాః ॥౪౮॥ అథునావిషమవైధర్మ్యాత్సమాలం

—*సమాలంకారః*

కారోనియావ్యతే ॥ సాసమాలంకృతిర్వౌగవస్తునోరనురూప
యోః॥ యత్రాన్యోన్యాయురూపపదార్థసంఘటనాక్రియతే
ససమాలంకారః ॥ యథా ॥ వింజాఙ్ సలలాఙ్ లంఘిపస
మ పరివరందంమి॥ సంఘటిడోణ సుసరిస హూత కల

ంభో సలబిష్టా ॥ ధాయా ॥ విద్యాస్సకలాలక్ష్మ్యసమంప్ర
మయకాసమాలంకారంసంగతిపూర్వకంలక్షయతి ఏవమిత్యాదినా ॥ వి
షమవైధర్మ్యాదితివిషమత్వతీయభేదవైధర్మ్యాదిత్యర్థః - అయంచాలం
కారస్సంబద్ధ్యమాన వస్తునోన్యాయత్వాన్యాయత్వాభ్యాంద్వివిధభిత్వ
నుసంధేయం ॥*॥ విజ్ఞాఙ్గితి॥ (స్త్రీ)యాంశసఉదోతావితి- స్త్రీలింగేవి

ద్యాశబ్దైవర్తమానస్యకసఙ్గహదేశః) - అత్ర జ్ఞాఘ్నయోగక్షీసరస్వ
త్యోర్యోగః॥ అజ్ఞాఘ్నయోస్తు ॥ ధాతాస్రింజఫలాస్వాదేకాకలీకోహి
కల్పతథ్యాదౌద్రష్టవ్యః ॥ ౪౬ ॥ గమ్యానమ్యనలంకారాః ప్రస్తాతి
అథేతి ॥ తత్రప్రస్తుతాప్రస్తుతవ్యాసాశ్రయంతుల్యయోగితా మాహ
ప్రస్తుతానామితి ॥ కేవలమితుభయశ్రుతంయోగ్యవ్యావృష్టేయత్రే
తి ॥ తుల్యస్యయోగోస్యాంసంజాతఇతితుల్యయోగితేత్యర్థః- సాచప్రస్తు

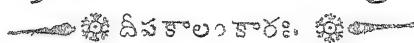
తాపరుడ్రే । సంఘటయిత్వాసుసద్భవంభవతికృతాఙ్గస్య
యంబ్రహ్మ ॥ అత్రప్రతాపరుడ్రేసకలద్యానాంలక్ష్య
శ్చయోగః॥ ౪౬॥ అథగమ్యమానాపమ్యాంకారవర్గప్రస్తా

—❀ తుల్యయోగితాంకారః ❀—

వః॥ ప్రస్తుతానాంతథాన్యేషాంకేవలంతుల్యధర్మతః । ఔష
మ్యంగమ్యతేయత్రసామతాతుల్యయోగితా ॥ యత్రకేవల
ప్రస్తుతానాం కేవలాప్రస్తుతానాం వాసమానధర్మసంబం
ధావౌషమ్యంగమ్యతేసాతుల్యయోగితా ॥ ❀ ప్రస్తుతానాం
యథా॥ భద్రాసనాధ్యాసనిరుద్రచేపేతతీ-ర్తయప్రద్వివ
దంగనాశ్చ । అనారతం భాగ్రివిశేషభాజఃప్రతిక్షణంపాం
దురతాంభజంతే ॥ అత్రకీర్తినాందివ దంగనానాంచపా
కరణికత్వం- పాండురతాంభజంతఇతిసమానధర్మః॥ ౪౭॥ అ
పాకరణికానాంయథా ॥ కూర్మైంద్రపన్నగాధీశాహరిత
రికులారయః । మిథోనిస్సారతాంప్రాప్తః కాకతీంద్రేమ
హిభృతి ॥ అత్రకూర్మైంద్రప్రభృతీనామపాకరణికత్వం

తానామప్రస్తుతానాంచప్రతిస్సంగుణైస క్రియయాచ సంబంధవతు
ర్విధా ॥ ❀ తత్రకేవలప్రస్తుతవిషయాం గుణాశ్రయముదాహరతి ॥
భద్రాసనేతి॥ ౪౭॥ అన్యోదాహరణమాహ కూర్మైంద్రేతి ॥ హరిత-రి
ణోద్గజాః- ఎవముభయత్రక్రియాశ్రయత్వేనాపుదాహర్యం - నను
ప్రస్తుతాప్రస్తుత విషయస్యోపమ్యస్య కథమతోపపత్తిస్తతాహి అ
త్రేతి॥ కేవలప్రస్తుతేషుకస్యచిదుపమానత్వస్యకేవలాప్రస్తుతేషుకస్య

చిదుపమేయత్వస్యకల్పమనత్వాదితిభావః॥ ౮౮ ॥ అత్రప్రస్తుతాప్రస్తుతసమాసాశ్రయందీపకమాహ ప్రస్తుతేతి॥ అత్రప్రస్తుతాప్రస్తుతానాం సామస్త్యమత ఏవోపన్యాసంవాస్తవమితి తుల్యమోగితాతోవిశేషః - గమ్యత్వంపునరగ్య పూర్వవదత్వాని ఇనామ్యభావాత్ - పాత్రికరణికా పాత్రికరణికమధ్యకుత్రచిన్నివిప్లస్సమాచోధర్మః పశ్యథానుష్ఠితప్రయానిస్సారతాంపాప్రిస్తాఇతిసమానధర్మః - అత్రగమ్యమానాప

మ్యంసనవాస్తవంకింతువైవక్షికం॥ ౮౯ ॥ ప్రస్తుతాప్రస్తుతానాంతుసామస్త్యేతుల్యధర్మతః । ఔపన్యాసంగమ్యతేయత్రదీపకంతన్నిగద్యతే ॥ యత్రప్రస్తుతాప్రస్తుతానాంసమస్తానామేవసమానధర్మసంబంధేనోపమ్యంగమ్యతేతద్దీపకం- తస్యధర్మస్యఅదిమధ్యాంతగతత్వేనత్రైవిధ్యం॥ * ॥ అదిదీపకంయథా ॥ భాఇణలెణకఅజుఅరహుఉలదీపేణసోరిణాలేతా । దావారోతపజనిణాకలిజుఅవీరరుండేణఛాయా ॥ భాతినలేనకృతయుగంరముకులదీపేనశౌరిణాలేతా । ద్వాపారస్తపోజనినాకలియుగంవీరరుదేణ ॥ అత్రయథాసలరామధర్మపుత్రైక్రికృతత్రైతాద్వాపరాశ్శోభంతే తథా వీరరుదేణకలియుగంశోభత ఇత్యోపన్యాసంగమ్యతే ॥ ౯౦ ॥ మధ్యదీపకంయథా ॥ భాశురహిఎపశనిహిరాఅఇజోష్ణాఇపుణిమాచనో । సుంతీపకకులహవోకింతీఎషఆవరుదోవి॥ ఛాయా ॥ భాగీరథ్యాజలనిధీరాజతేజోష్ణస్సూర్యాపూర్ణిమాచంత్రః । శు

జాదిః పురోడాశస్యేవేతరాంశసోమకరోతి- అతవస దీపసాదృశ్యాదీపకమిత్యవ్యతే-సంజ్ఞాయాంచేతీవాధైకస్సత్వయః- అత్రవిశేషమాహ తస్యేతి ॥ అదిమధ్యాంతగతత్వేనఅదిమధ్యాంతవాక్యగతత్వేనేత్యర్థః॥ * ॥ భాశుతి॥రఘుకులదీపేనశౌరిణారామేణ - తపసోజనిరుత్పత్తిర్యస్యతేనతపోజనిసాధర్మపుత్రేణ-అత్రభాతీతిసమానధర్మస్యాదివాక్యగతత్వాదాదిదీపకం॥౯౦॥ భాశురహిఎఇతి ॥ అత్రరాజతఇత్యస్యద్వితీయవాక్య

౨.౩ ల్వాప్త్యదీపకం ॥ ౫౦ ॥ సురేత ॥ అత్ర రత్నసంస్థాంతవాక్యగతత్వా
దంతదీపకం ॥ విషాదాహరణేష్వనేకాంకగతత్వేనైకక్రియాదీపకం -
విషమనేకక్రియాగతత్వేనైకకారకమపిదీపకమస్తి ॥ యథా ॥ సాధూనా
ముపకన్తంలక్ష్మీం ద్రష్టుం విహాయ సాగంతుం । నకురూపాతికస్య సనత్ప్ర
తితః పమహాన్యనాంశోమితి ॥ ౫౧ ॥ అనంతరాలంకారయో స్సంగతి
నాహ అభేదానుమానశ్చత్వస్య పదాన్తగతత్వాద్దీపక తుల్యయోగితే పదా

ల్యాకం లభవః కీర్త్యప్రతాపదుగోపి ॥ అత్ర భాగీరథ్యా
దిభిస్సముద్యామో యథానాజంతే తథావీర్యాప్రతాపదు
గోరూపతిత్వైశ్చ సంగమ్యతే ॥ ౫౦ ॥ అంతదీపకం యథా ॥

సురలోతి సురణా హూణరలోతి వీరగుండలరణా హూణా ।

ఫణిలోతి ఫణిణా హూరంభిభిః సుపందవోజ్జ్వలైః ॥ ఛాయా ॥

సురలోకం సుగనాథో నరలోకం వీరరుద్ర సరనాథః । ఫణిలో

కం ఫణిసాధోరతుతిరుపత్రవోజ్జ్వలం ॥ అత్ర యథా సురలో

క ఫణిలోకా సురనాథ ఫణిసాథా భ్యాం రక్షితౌ తథా వీరరుద్ర

ణ సరలోకో రత్న తత్వైశ్చ సంగమ్యతే ॥ ౫౧ ॥ అక్షపాదాక్ష

గతాలంకార ద్వయానంతరం వాక్యభేదగతమలంకారస్య

—* ప్రతివస్తూపమాలంకారః *—

యం నిరూప్యతే ॥ యత్ర సామాన్యనిదేశః పృథగ్వాక్యద్వయే

యతి । గమ్యావమ్యాత్రితా సాస్యాప్రతివస్తూపమామరా ॥

యత్ర వస్తుప్రతివస్తు భావేన సామాన్యం వాక్యద్వయే నిర్దిశ్య

తే తేన గమ్యావమ్యాప్రతివస్తూపమా । సాసాగన్త్యవైప

భేదగతే - శన్నిరూపణానంతరంతబారబ్ధనాక్యభేదమూలాలంకారస్య
యమువ్యతథత్యర్థః తత్రాపి ష్కారోక్తరీత్యాంతరంగవస్తుప్రతివస్తుభావ
మూలాలంప్రతివస్తూపమామాహ యతేతి ॥ ఫలణో వ్యావప్తయత్రవ
స్త్వీతి ॥ గమ్యావమ్యేతి భవావ్యప్రయోగాదిభావః - అన్యథేయముప
యేన స్యాదితి హ్యర్థయం - తేన ప్రతివస్తుప్రతివాక్యభేదముపమాసామా
న్యం యస్యాం సాప్రతివస్తూపమేభ్యన్యధేయమభి ॥ తస్యా దైవిభ్యమా

హ సాధర్మ్యేతి॥ *॥ సాధర్మ్యేహోదాహరతి మంథానేతి ॥ అత్ర సంబంధిభేదేనక్షమశక్తశబ్దాభ్యాం సమాసధర్మస్యకథనా ద్వస్తుప్రతిపస్తుభావః॥ ౫౨॥ వైధర్మ్యేహోదాహరతి ప్రతాపేతి॥ పటీయానతిపటుః॥ ౫౩॥ దృష్టాంతలక్షయతి యతేతి॥ ద్వయోస్సద్భవయోరథయోరుపానానంబింబప్రతిబింబభావఇత్యుక్తం - అత్రాపి ఇవాద్యపాదానేపూర్వ

ర్యాభ్యాంద్వివిధా ॥ *॥ ప్రథమాయథా॥ మంథాదాచలపవైకఃక్షమస్సింధువిలాడనే । ప్రతాపరుద్రపవైకః శక్తశ్చతుర్విలాడనే ॥ అత్రయథాసముద్రవిలాడనేమంథనాచలఃక్షమః-తథాశ్చతుర్విలాడనేప్రతాపరుద్రశక్త ఇత్యేవస్యంగవ్యతే॥ ౫౨॥ ద్వితీయాయథా ॥ ప్రతాపరుద్రపవైకఃపటీయాజనరంజనే । చంద్రాన్యతేక్షమోనాన్యశ్చకోరపరిదోషణే॥ అత్రచంద్రేణయథాచకోరపరితోషణం క్రియతేతథావీరరుద్రేణజనరంజనంక్రియతఇతివైధర్మ్యేనౌ పవ్యంగవ్య

—* దృష్టాంతాలంకారః *—

తే॥ ౫౩॥ యత్ర వాక్యద్వయేబింబప్రతిబింబతయోవ్యతే॥ సామాన్యధర్మోవాక్యజ్ఞేస్సద్దృష్టాంతో నిగద్యతే ॥ యత్ర బింబప్రతిబింబభావేనసామాన్యంవాక్యద్వయేన్దిశ్యతే సద్దృష్టాంతాలంకారఃసోపిసాధర్మ్యవైధర్మ్యాభ్యాంద్వివిధః॥ *॥ అద్యోయథా ॥ యోనీంబిభ్రీతుభూభృతః కలిపయేకాపిప్రతిష్ఠాపునః స్వర్ణాద్రోద్దిగధీశవాసనగరీసంబద్ధకుంజశ్రియః । రాజానోజనరంజనంవిదధతాం శ్రీవీరరుద్రప్రభోః కోద్య

వదుపమైవస్యాదితిరద్రష్టవ్యం - దృష్టాంతోః శ్చయోయత్ర సద్దృష్టాంతఇత్యర్థః ॥ *॥ సాధర్మ్యేహోదాహరతి యోనీమితి ॥ భూభృతఃపర్వతాః-దిగధీశానామంద్రాదీనాంవాసనగరీత్వేన సందిద్ధాః సందేహవివయాకృతాకుంజశ్రియోయస్యతస్యతథాక్తస్య - తత్రకుంజేష్వేననగరబుద్ధిరుదేతీతిభావః - సంపూర్వకోదహఃసకర్మకోపిదృశ్యతే-యథానానుపలక్ష్యేనస్థితేష్ఠేన్యాయః ప్రవర్తతేఅసితసుంధిద్ధఇతి - జగత్ప్రియభురా

యూరథోరేయూభ్యాంఘరంధకాభ్యాంబోగ్భ్యంశాలతే వాచ్ఛి త్వేన
తథోక్తస్య థోరేయతబ్దోవ్యాఖ్యాతః ॥ ౫౪ ॥ వైధిర్వ్యజ్ఞోదాహరితి
కాకపిండేతి ॥ ౫౫ ॥ సదర్శనాయాస్సంసరిమాహ అథేతి అర్చనావింశతి
వింశత్యావోభ్యుచ్చయః ॥ అక్షణమాహ అసంభవదితి ఊహనగర్వశాన్తి

నోమహిమాజగత్త్రయిధుశాశాకేయదోశ్శానినః ॥ అత్ర
ప్రతాపమద్రస్యమేరోశ్చబింబప్రతీబింబభావాదౌషమ్యం
గమ్యతే ॥ ౫౪ ॥ వైధిర్మేయభా ॥ కాకతీంద్రకృపాదృష్టి
మాతాజ్ఞాగ్రుతిసంపదః । తావదజ్ఞానస్త్వాంతియావనో
దేతిభానుమాక ॥ అత్రయథాభాస్వమదయమాత్రేణవర్ణ
నిసముష్టిలంతితథాప్రతాపమద్రదయా పలోకనమాత్రేణ
సంపదస్సంజ్ఞవంతీతివైధిర్మేయబింబప్రతీబింబనిం ॥ ౫౫ ॥

❦ నిదర్శనాలంకారః ❦

అథగమ్యమానోపమ్యప్రస్తావాన్నిదమ్ నాలంకారోనిరూప్య
తే॥ అసంభవద్ధర్మయోగాదుపమానోపమేయయోః॥ ప్రతి
వింబక్రియాగమ్యా యత్రసాస్యాన్నిదమ్ననా॥ యతోశ్చ
మానధర్మస్యఉపమేయగతత్వేనబద్ధస్యాన్వయాసంభవా
త్తత్సంబంధార్థం వింబప్రతివింబకరణమాపిన్యతే నైకానిద
ర్మనా॥ తద్విపర్యయేద్వితీయానిదర్మనా॥* ప్రథమాయథా॥
రిపుతిమిరముదస్యౌరత్న సింహానన్ధే ప్రేభువనహహానీయః
కాకతీయశీతకః॥ పహతిమహితవిశ్వోల్లాసిలీలామభిభ్రాము
దయశిఖరిచూడాచుంబినస్తీవ్రభానోః॥ అత్రతీవ్రభానోన
భిభ్రాయాఃప్రకృతే అసంభవాదభిభ్రా సుదృశీమభిభ్రాంప
పమేయగతత్వేనోపమేయధర్మస్యోపమానగతత్వేన వాసంబంధాసంభ
వాద్వాక్యార్థసంబంధానిదర్మనాద్వివిధేత్యర్థః॥ వ్యాచక్షేయత్రేతి॥
తద్విపర్యయఇతి॥ ఉపమేయధర్మస్యోపమానగతత్వేనేత్యర్థః॥ రిపుతిమి
రమితి॥ ఉదయశిఖరిచూడాచుంబినః పాశ్రీదనవర్సతాగ్రవర్తిన్స్తీవ్ర
భానోర్విశ్వోల్లాసిలీలాంలలోకానందిస్వరూపా మభిభ్రాంతోభాం పహ
(౪౬)

తి॥ యోజయతి అతేరితి ॥ ౫౬ ॥ వీరరుద్రేతి॥ అతోపమేయధర్మస్యోప
మానేఅసంభవాత్ప్రతి బింబక్రియాతేషశ్చత్యాహ ॥ అత్రయశ్చతి ॥
౫౭॥ అత్ర చవిశేషాంతరమాహ- క్వచిజితి॥ కాకతీంజేరితి॥ అలాక్షాభ్యామ
లక్షకరహితాభ్యాం- పూర్వంతాజ్యసమయశ్చత్వర్థః - సంభవద్వాక్యా
థాసంబంధాపీయమవ్యైగంగీకృతా-తదుక్తం-అభవన్వస్తుసంబంధోభ
వన్వాయత్రకల్పయేత్ । ఉపమానోపమేయత్వంకథ్యతేసానిదర్శనేతి-
ఉదాహరణంతు॥ చూడామణిపదేనతైయోదేవంరవిమాగతం । సతాం
కార్యాతిథేయాలిబోధయగృహమేధిశ్చతి - అత్రచక్రవర్తివ్యాచకే

హతీతిబింబప్రతిబింబకరణాతేషః॥ ౫౬॥ ఉపమేయధర్మస్య
ఉపమానేఅసంభవాద్యథా॥ వీరరుద్రనరేంద్రస్యయశోవై
సద్యసంపదః । అత్యంతేక్షీరవారాశి లీలాదర్పణమండలై॥
అత్ర యశోవైశద్యస్య మధూర్ణవేఅసంభవాత్సాదృశ్యోప
గమేనబింబప్రతిబింబసంగమ్యతే ॥ ౫౭॥ క్వచిన్నిషేధవశా
దాక్షిప్తయాప్రాప్త్యాబింబప్రతిబింబకరణాతేషోయథా ॥
కాకతీంద్ర ద్విషతాంతా ధావంత్యః ప్రతికానం । ప
న్యాయముంచంత్యలాక్షాభ్యాంస్థలెరక్తోపలక్రియం ॥ అ
త్రముంచంతీతినిషేధాత్పూర్వం రక్తోత్పల శ్రీహస్తరా

— వ్యతిరేకాలంకారః —

షీప్రా ॥ ౫౮ ॥ భేదప్రధానసాధర్మ్యముపమానోపమేయ
బోధయన్నితికారీషాగ్నిరధ్యావయతీతివద్ధిరిగృహమేధినోబోధనక్రియా
సమర్థా కరోతీతితత్సమర్థాచరణేణిచః । ప్రయోగాత్సంభవతివస్తుసం
బంధశ్చితితతస్తత్సవ్యబోధనాతేషః - నైషాసర్వాపిపదార్థవృత్తిః । వా
క్యార్థవృత్తిర్యథా ॥ తత్పాదనఖరత్నాన్తాయదలక్షకమార్జనం । ఇదం
శ్రీమండలేషేనపాండురీకరణంవిధౌరితి - నచాయందృష్టాంతః - అత్రవా
క్యయోస్సాపేక్షత్వాత్ యత్రనిరపేక్షవాక్యద్వయేబింబప్రతిబింబ
భావస్సదృష్టాంతః - యత్రసాపేక్షవాక్యద్వయేసానిదర్శనేతిమహా
నైషయోర్భేదః । అత్రమాలావైచిత్ర్యసిరస్త్వవ్యా॥ ౫౮॥ అధగమ్యావ

హృప్రస్తావాద్యవ్యతిరేకంలక్షయతి భేదేతి॥ భేదోవైలంకర్యంతస్త్రికా
సంసాధర్మ్యంగహృతభృత్యాహృత్యవ్యావృత్యై - యత్రేతి॥ ఉదాహ
రతి॥ చినకృతీతి॥ రాగోనురాగఃసరాంబిప్రతికూలాభిలముంతుకువలయేన
ఘామండలేనకమలయాలయైవ అభేదాభ్యవసితైః కువలయకమలై
రావృతప్రకాశ ఇత్యుపమానా దుపమేయస్యాధిక్యకథనం శ్లేషమూలం
ఉపమానాదుపమేయస్యాలృత్యవయే సహృదయ హృదయానభిరోహేను
దాహరణంనోక్తం - భేదద్వయలక్షణంతుసర్వస్వకారానుసారాదతిర

యోః॥ అధిక్యాల్పశ్చకథనాద్వ్యతిరేకస్య ఉచ్యతే॥ యత్ర
పమానాదుపమేయస్యాధిక్యేన మ్యానత్వేనవా ప్రతిపాదన
సభేదప్రధానంసాధర్మ్యముపగహ్యతే సవ్యతిరేకాలంకారః॥
*॥ యథా॥ చినకృతికుముదైర్ద్యతో నరాగఃశనిపరాంబుప
రంసరోరుహేణి॥ కువలయకమలాదృతప్రకాశఃప్రభవతివి
శ్వసుహృత్ప్రీతావరుద్రః॥ అత్రరషిశనిసోరసంభవేనసర్వ
ప్రియంకరత్వేన ఉపమేయ ఘాతస్య ప్రలాపదుప్రస్యాధి
క్యం కువలయకమలాదృతప్రకాశఇతి శ్లేషసముద్ధాపితోవ్య

— శ్లేషాలంకారః —

తిరేకః॥ ౫౯॥ అభిశ్లేషాలంకారోనుచ్యతే॥ ప్రకృతాప్రకృ
తోభయగతముక్తంచేచ్ఛబ్జమాత్రసాధన్యం॥ శ్లేషోయం
శ్లిష్టత్వంసర్వత్రాద్యన్వయేనాంత్యే॥ యత్రకేవలప్రకృ

హస్యం-తదీయోదాహరణంతుకావ్యప్రకాశకారస్సనుదూషయత్ - త
త్త్రికారోవ్యతిరేకప్రపంచశ్చతత్రైవిప్రక్షయః - ఉపమానాత్యదన్యస్య
వ్యతిరేకస్సవివసభితితల్లక్షణమేవసాధియః॥ ౫౯॥ వ్యతిరేకస్యశ్లేషగ
ర్భత్యాత్తత్త్రిసంగానంతరంశ్లేషంప్రతిజ్ఞాపూర్వకంలక్షయతి అభేదః॥
యత్రకేవలప్రకృతయోః కేవలాప్రకృతయోః ప్రకృతాప్రకృతయో
శ్చశబ్దమాత్రసాధర్మ్యమాక్తంచేత్ శ్లిష్టవదోపసంబంధః కృతశ్చైవిత్యనే
నోపమాన్యవచ్ఛేదః - అయంశ్లేషాలంకారః - అత్రాద్యన్వయేకేవలప్ర
కృతశ్లేషకేవలాప్రకృతశ్లేషేనైవచిత్తభావః - సర్వత్రశ్లిష్టత్వంకేవశబ్ద

విశేష్యేషుచక్షేపః ఇత్యర్థః - అంత్యేఉభయశ్లేషే నసర్వత్ప్రసిష్టత్వం కిం
తువిశేషణేష్యేవేత్యర్థః - విశేష్యయోరపిస్లిష్టత్వేశబ్దశ్రీమూలధ్వని
ప్రసంగః॥ తదేతదాహ అత్రేతి ॥ అనూభయశ్లేషపవవిశేష్యస్లిష్టత్వేధ్వ
నిశంకానేతరభేదధ్వయభివ్యక్తి కింనియామక మతఆహ కేవలప్రకృత
యోరితి ॥ అద్యభేదధ్వయేవిశేష్యయోరపిస్లిష్టత్వేఅర్థధ్వయస్యప్రస్తు
తత్వావిశేషాదప్రస్తుతత్వా విశేషాద్వాఅభిధాయా అకుంతితసంచారి
త్వాత్ప్రస్తుతాప్రస్తుతా ద్వాపప్యర్థోవాచ్యావేవ - అణోనాద్యభేద
ధ్వయేధ్వనిశంకేతిభావః - ఉభయశ్లేషేకథంధ్వనేరవకాశకత్వాకాం

తయోః కేవలాప్రకృతయోశ్చశ్లేషః కథ్యతేతత్రప్రకార
ద్వయేవిశేషణవిశేష్యస్లిష్టతా ॥ ప్రకృతాప్రకృతపవయేం
త్యభేదేవిశేషణమాప్రసిష్టతా । విశేష్యయోరపిస్లిష్టత్వేశ
బ్దశ్రీమూలధ్వనిప్రసంగాత్ । కేవలప్రకృతయోఃకేవలా
ప్రకృతయోశ్చఏకశబ్దగోచరత్వేతునధ్వనిశంకా । అత్ర
ర్థధ్వయప్రతిపాదనే అప్రస్తుతత్వేనప్రస్తుతత్వేన వావైష
మ్యాభావాదధిదైవసముర్థా - ప్రస్తుతాప్రస్తుతవిషయేతు
అభిధాయాః ప్రస్తుతైకపరతంత్రత్వాదప్రస్తుతార్థప్రతిప
త్తిర్వ్యంజనవ్యాపారయతైవ - తథాదోక్తం కావ్యప్ర
కాశే॥ అనేకార్థస్యశబ్దస్యవాచకత్వేనియంత్రితే । సంయో
గాద్యైరవాచ్యార్థధీకృద్వ్యాపృతిరంజనమితి ॥ తదేవంత్రి

జాయానూహ ప్రస్తుతాప్రస్తుతవిషయత్వేతి ॥ ప్రకరణాదికంప్రస్తుతా
ర్థఎవాభిధానియచ్ఛతివాప్రస్తుతార్థే - అతస్తస్యనవాచ్యత్వమితిభా
వః ॥ ననుమాభూద్వాచ్యత్వంవ్యంగ్యత్వంతు కుతోలభ్యత ఇశ్యతఆహ
అప్రస్తుతేతి ॥ అథాంతరస్యవ్యంజనవ్యాపారైకవిషయత్వేవృద్ధసన్న్యతి
మాహ అనేకేతి ॥ అనేకార్థస్యాటోదిశబ్దస్యసంయోగాద్యైస్సంయో
గోవిప్రయోగశ్చేత్యాదిభిర్వాక్యపదీయోజై రర్థనిష్ఠాయతై ర్వాచక
త్వేనియంత్రితేప్రస్తుతపరత్వేననియమితేనతి- అవాచ్యార్థధీకృతధ్ధాం
తరప్రతితికృద్వ్యాపృతిరంజనంవ్యంజనవ్యాపారభివ్యక్తః ॥ తదేవమితి

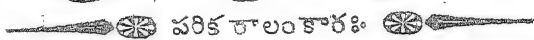
ప్రకృతాప్రకృతోభయగతశ్చేత్యర్థః - అయంచక్షేపః ప్రకారాంగతే
 తాపిత్రివిధః - తథాహిజయకాప్తన్యాయేనసభంగపరశ్చక్షుడైవః - వికనా
 తావలంబిఫలద్యయన్యాయేనాభంగపదోద్భవైవః - ఉభయనిబంధేనాభ
 యలైవశ్చితి - కావ్యప్రకాశకారఃపునరినువాద్యైవః - శబ్దలైవమేవోక్త్యా
 అన్యథార్థలైవమోచత్ - సద్వివేకస్తుతలైవప్రప్రవృత్త్యః || ౩ || కేవలప్ర
 కృతలైవముదాహరతి రాజ్ఞశ్చితి || నీలకంఠకలాపాంకేనయూరపింధవి
 హే - స్ఫురంతీఅబ్జనుణేకాస్తుభస్యన్నిద్యస్యశస్త్రిన్మాధవేనకల ప్రికి
 ప్రతిపదాదిః రాజ్ఞఃపూజావిధింధత్తై - నీలకంఠోయస్యాసానీలకంఠః క
 లాష్టోడశపాతీతికలాపశ్చంప్రోంకశ్చేఖరో - స్ఫురంతభోక్తః - ఉభయో
 గ్విశేషణసమాసః తస్మిన్ స్ఫురంతీఅబ్జనుణేశ్చంప్రకాతస్య త్విహివత్త్వి

ధాశ్చేపః || ౩ || తత్ర కేవలప్రాకరణికయోగ్యథా || రాజ్ఞః
 పూజావిధింధత్తై సకలోమాధవేతిధిః । నీలకంఠకలాపాంకే
 స్ఫురదబ్జనుణిత్విషి || అన్రపూజావిషయతయా హరిహర
 యోః ప్రాకరణికత్వం || ౬౦ || అప్రాకరణికయోగ్యథా ||
 సన్యతఃకాకతీంద్రీయంచహాకులమహీభృతాం । శిరోగృ
 హీతసన్న్యాస్తస్ఫురతకటకసంపదాం || అత్రమహాకులానాం
 హరిశ్చంప్రప్రభృతీనాంకులపర్వతానాం చోపమానత్వేనా

ద్యస్యతస్మిన్నుమాధవసకలాతిధిఃపూజావిధింధత్తై - తదాద్యాప్తిథయో
 ద్వయోరిత్యమరః - సర్వేష్వపితిధిమహరిహరౌపూజనీయావిత్యర్థః -
 సకలోమాధవేతిధిరిత్యత్ర సభంగపరత్వాచ్ఛబ్దలైవత్వం - అన్యత్రాభం
 గపరత్వాదర్థలైవత్వంచయథాసంభవంచప్రప్రవృత్త్యః || ౬౦ || కేవలాప్రకృ
 తలైవముదాహరతి సద్వశ్చితి || శిరసాగృహీతోశౌరజేణ స్వీకృతస్స
 న్నార్గస్సాధుమార్గోయేషాంతేతథోక్తః - స్ఫురంత్యకటకానామలంకా
 రాణాంసంపదోయేషాంతేతథోక్తః - ఉభయోర్విశేషణసమాసః - మహా
 కులంయేషాంతేమహాకులాః - తేవతేమహీభృతోరాజానోహరిశ్చం
 ద్రాదయఃపర్వతాశ్చ - శిరోభిశ్చిబదైర్గృహీతఃసన్న్యార్గోనక్షత్రమార్గో
 యేషాంతేతథోక్తః స్ఫురంత్యస్సానుసంపదో యేషాంతేషాంకులతాం

కులమహీభ్యతాంకులవర్వతానాంచసదృశః ॥ ౬౧ ॥ ఉభయశ్లేషముదాహరతి విజితేతి॥ విజతారిపురోనిర్జితశత్రునగరస్త్రిపురాంతకశ్చ - మూర్తావిలసంతిసర్వాణిమంగళాని విలసంతీసర్వమంగళాపార్వతీవ యస్యసః - రాజమాళీరాజశ్రేష్ఠశ్చంద్రశేఖరశ్చ - అత్రరుద్రప్రతాపరుద్రయోర్విశేష్యయోఃపుథగుపాదానంతతఉభయశ్లేషః ॥ ౬౨ ॥ సంగతి పూర్వకంపరికరంలక్షయతి విశేషణేతి ॥ అభిప్రాయగర్భావ్యంగ్యగర్భా - వ్యంగ్యస్యవాచ్యోస్తుబిత్వేనవాచ్యాతితాయిత్యాభావాత్పరికర

ప్రాకరణికత్వం ॥ ౬౧ ॥ ప్రాకరణికాప్రాకరణికయోర్యథా ॥ విజతారిపురోమూర్తావిలసత్సర్వమంగళః । రాజమాళిఃప్రతాపాంకరుద్రోరుద్రఇవాస్థితః॥ అత్రప్రతాపరుద్రరుద్రయోఃప్రాకరణికాప్రాకరణికత్వం ॥ ౬౨ ॥ విశేషణ

పరికరాలంకారః

వైచిత్ర్యమూలత్వాత్పరికరఉచ్యతే ॥ యత్రాభిప్రాయగర్భాస్యాద్విశేషణపరంపరా ॥ తత్రాభిప్రాయవిమూహసాపరికరోమతః ॥ యత్రవిశేషణాసాభిప్రాయాణీనిబధ్యంతేపరికరాలంకారః॥*॥యథా, రాజ్ఞోయాదవవంశపార్థినమణేఃప్రఖ్యాతశౌర్యశ్రియస్త్యంగతుంగతురంగనైస్యమహతోమానైకవిత్తస్యచ । సద్యోరుద్రనరేంద్రనాయకచమూనాథేనకేనా వ్యధిషిప్తస్యాదరితాని సేవణవతెర్థానాతిసాగౌతమీ ॥ అత్రరాజ్ఞఇత్యేవమాదివిశేషణాన్యత్ప్రస

ఇత్యన్వర్థాలంకారః॥*॥ ఉదాహరతి రాజ్ఞఇతి ॥ రాజ్ఞోనయస్యకస్యచిత్ -యాదవవంశపార్థివమణెర్మహాకులీనస్యనష్టేచ్ఛస్య - ప్రఖ్యాతశౌర్యశ్రియనేకథావిహితపరాక్రమస్యనత్వనాస్మాత్తరణగంధస్య-త్వంగతుంగతురంగనైస్యమహతోనైకాకినః - మానైకవిత్తస్యనతుయథాకథంచిత్ప్రసారాయణస్య సేవణవతేఃకేనావ్యంధ్రీవమూహతినా అధిషిప్తస్యసతః-ఆదరితాన్యాయుధసన్నాపాదీని-సాకబలిత సేవణవతిసర్వస్వాగౌతమీజానాతీత్యేవంసాభిప్రాయవిశేషణత్వం ఉత్ప్రసగర్భా

ణ్యభిప్రాయగర్హణీత్యర్థః ॥౬౩॥ గమ్యత్వప్రస్తావాత్పరికరానంతరం
విశేషగమ్యత్వాశ్రయమాత్మేనంబక్షయతి విశేషేతి ॥ యతోక్తస్యవ
త్వమాణస్యవాప్రాకరణికత్వేన ఓధాతుమిష్టస్య అతవివనిషేధానన్త
స్యయోనిషేధోవిశేషబోధార్థమభిధీయమానస్సన్నా భాసీభవతిసతి
పక్ష్యర్థః ॥ తస్యచతుర్థాః భాగమాహ ఉక్తవిషయభిత్వాదినా ॥ తతో

అథాత్మేపాలంకారః

గర్హణీ ॥౬౩॥ విశేషబోధాయోక్తస్యవత్వమాణస్యవాభ
వేత్ నిషేధాభాసకథనమాత్మేనస్పృహదాహృతః ॥ యత్రవి
శేషప్రతిపత్త్యర్థముక్తవత్వమాణయోః ప్రాకరణికయో
ర్నిషేధాభాసకథ్యతేసతిత్మేపాలంకారః ॥ ఉక్తవిషయ
వస్తువాకథనంవానిషిధ్యతే - వత్వమాణవిషయకథనమేవని
షిధ్యతే । తత్రాపిసామాన్యరూపేణప్రకీర్ణాపిశేషరూపేణ
నిషేధః । అశోక్తావంశాంతరస్యవానిషేధః । ఎవంవత్తుర్విధో
యమాత్మేపః ॥*॥ త్రమైషాముదాహరణాని ॥ సరేంద్ర
మాతేననయంరాజసందేశహరిణః । జగత్కుటుంబినఃకశ్చి
న్నజతుగ్రితికథ్యతే ॥ అత్రరాజసంధివిగ్రహకారిణాముక్తై
ననయంసందేశహరిణఇతివస్తునిషేధః । సచానుపపద్యమా
నఃసంధివిగ్రహకాలోచితకైతవవచనపరిహారేణ తత్త్వవాది
త్వేవర్యవసితః । సర్వజగత్పాతకస్యతవశక్తుభావేననాలో
కసీయా రాజానః కింతుభృత్యరూపేణసంరక్షణీయా ఇత్యే
వమాదివిశేషమాత్మేపతి ॥౬౪॥ కథననిషేధోయథా ॥ వయము
శరణాభిత్వేనక్షీకథంఘటతేజగత్త్రితయశరణత్రాయ

క్తవిషయవస్తునిషేధముదాహరణ సరేంద్రేతి ॥ అజాతశత్రోఃకిమర్థం
సంధివిగ్రహకారిణఇతిభావః ॥ వస్తునిషేధంయోజయతి అత్రేతి ॥ తత్త్వ
లువిశేషమాహ సచేతి ॥ సందేశహరిణుతత్త్వనిషేధోనుపపద్యమానస్స
న్న స్పృదీయా రాజానోభృత్యరూపేణభరణీయాభిత్వాదివిశేషం బోధ
యతీత్యర్థః ॥౬౪॥ కథననిషేధముదాహరణి వయమితి ॥ సర్వేషాంనాకైర

క్షుకేనమసాగ్ర్యేచత్వయిదివ్యమానే - సర్వాంతర్భూతానామస్యాకమ
శరణాస్త్రీయస్వప్రణతా ఇత్యాదినివచనానివ్యధానీత్యర్థః ॥ యోజయ
తి అత్రేతి ॥ వయమశరణా ఇత్యేవమాద్యుక్తిభిర్యఃకథననిషేధఃతస్మాదా
భాసరూపాదవిషయప్రవృత్త్యానిషేధస్య ప్రహోహాభావాదాభాసత్వ
మితిభావః ॥౬౫॥ వక్ష్యమాణవిషయేసామాన్యంప్రతిజ్ఞాయవిశేష నిషేధ

స్వాస్త్యానితిస్ఫుటమజ్ఞతా । సకలజనతారత్యంతయైత్వయిప్ర
ణతా ఇతిత్రిభువనసమసాగ్ర్యేధంప్రతాపమహీపతే ॥ అ
త్రవయమశరణా ఇత్యేవమాద్యుక్తికథన నిషేధాభాసరూ
పాదవశ్యంపరిపాలనీయత్వాదివిశేషఃప్రతీయతే ॥ ౬౫ ॥
వక్ష్యమాణవిషయేసామాన్యం ప్రతిజ్ఞాయకథననిషేధో య
థా॥విజ్ఞాపయామదైకిందితాగ్రకతీయకులోద్వహ । విజ్ఞాప్య
తేకిమధవాసర్వజైరక్షకైత్వయి॥ అత్రవిజ్ఞాపయావ ఇతిసా
మాన్యం ప్రతిజ్ఞాయ విశేషకథననిషేధాభాసా త్వర్వధావ
యంరక్షణీయాఇతివిశేషఃఆక్షిప్యతే॥౬౬॥ అంశోక్తావంశాం
తరస్యనిషేధాయథా ॥ ప్రతాపరుద్రస్వయమిద్ధతేజాదై
వంచతద్విత్తమదత్తహస్తం । యాయంచతూలోపమసార
భాజస్తద్వక్తమేవంయదీవాకిముక్తైః॥ అత్రప్రతాపరుద్రో
మహీయాం యూయమల్పఇత్యంశోక్తాయదివాకిముక్తై
రిత్యంశాంతరనిషేధాభాసేనసర్వధాప్రణామైః ప్రసాదనీ
యోయం నతుప్రాతిపక్ష్యమవలంబనీయం యుష్మాభిరితశ
తుస్త్రీవచనభంగ్యావిశేషఃఆక్షిప్యతే ॥ ౬౭ ॥ సమానార్థత

ముదాహరతి విజ్ఞాపయామఇతి ॥ అత్రప్రథమాధైసామాన్యేనప్రతిజ్ఞా
యద్వితీయాధైవయంరక్షణీయాఇతివిశేషబోధార్థంవిశేషకథన నిషేధా
దాతైవః ॥౬౬॥ అంశోక్తావంశాంతరనిషేధముదాహరతి ప్రతాపేతి॥
ఇద్ధతేజాస్సమృద్ధప్రతాపః దత్తహస్తమనుకూలంఠూలాపమ సారభా
జోనిస్సారాఇత్యర్థః - తదేవంయక్తమిత్యంశోక్తాకిముక్తైరిత్యంశాంత
రనిషేధః-తస్యస్యంగ్యంవిశేషమాహ॥సర్వభేతి॥౬౭॥ ఆత్రసాంతరము

పక్షిపతి సమానేతి || సమానార్థతయా సమానన్యాయతయేత్యర్థః || తదే
వాసాయథాచేతి || అనుపపత్తివశాద్విష్టనిషేధస్యేవానిష్టవిధేరప్యాభా
సత్వాదాత్మేషత్వమితిభావః || ఉదాహరణినాథేతి || అనిష్టవిధ్యాభాసం
యోజయతిఅత్రేతి || ౬౦ || అథగమ్యత్వప్రస్తావాద్వాచ్యాభాసత్వప్ర
సంగేనాత్మేషాసంతరంన్యాజస్తుతింలక్షయతినిందయేతి || యత్రసింద

యానిష్టవిధ్యాభాసోప్యాత్మేషత్వభ్యుపగమ్యతే | యథా
చవిష్టనిషేధస్యానుపపద్యమానతయాఅభాసత్వంతథాఅని
ష్టవిధేరవ్యనుపపద్యమానతయాఅభాసత్వం || యథా || హాథ
ప్రతాపరుద్రస్యసేవాంత్యజసిచెత్త్యజ | అరణ్యగృహమె
ధిన్యారీతిరభ్యస్యతేమయా || అత్రానిష్టభూతంప్రతాపరు
ద్రపాదసేవాత్యజసంతద్రుపుకామిన్యావిధీయతే | సవిధీగమ
పపద్యమానఅభాసేవర్యవస్యతి | అరణ్యగృహమెధిన్యారీతి
రభ్యస్యతేత్యన్యేనవిధ్యాభాసవివోచబృంహితః || ౬౦ || అథ

—* వ్యాజస్తుత్యలంకారః *—

గమ్యప్రస్తావాద్వాజస్తుతిరుచ్యతే || నిందయానాచ్యయా
యత్రస్తుతిరేవావగమ్యతే | స్తుత్యావాగమ్యతేనిందావ్యా
జస్తుతిరసామతా || యత్రనిందాకథనముఖేనస్తుతిర్గమ్యతే
ఏకాసామయత్రచస్తుతిముఖేన నిందాగమ్యతే సాద్విషయా
వ్యాజస్తుతిః ||*|| క్రమేణయథా || కాకతీయవిభోఃకీర్త్యాకిం
వాద్యధవళీకృతం | యత్రదియారివక్రైషుదృశ్యతేకాలిమా
మహా || ౬౧ || స్తుత్యానిందాయథా || ప్రతాపరుద్రనృపతేర
హయాసాహసీకాద్విషం | యద్విశంతుషదధీశైలానానో

యాస్తుత్యావావాచ్యయాప్రమాణాంతరబాధితస్వరూపయా యథా
క్రమంస్తుతిర్నిందావాగమ్యతేసావ్యాజేనవ్యాజరూపావాస్తుతిరితి ద్వి
విధావ్యన్వర్థావ్యాజస్తుతిరిత్యర్థః || కాకతీయేతి || విశేషనిషేధేశేషాభ్య
నుజ్ఞానమిన్యాయేనారివక్రైష్యతిరిక్తంవిశ్వంకీర్త్యాధవళీకృతమితి నిం
దయాస్తుతిర్గమ్యతే || ౬౧ || ప్రతాపేతి || అత్రశత్రూణాంసాహసప్రశం

సయాభీరుత్వంవ్యజ్యతే || 20 || స్తుతిప్రసంగాద్వ్యాజస్త్యనంతరమ
ప్రస్తుతప్రశంసామాహ అథేతి || యద్యప్యప్రస్తుతమప్రస్తుతత్వాదేవ
నకథనీయంతథాపిప్రస్తుతార్థప్రతీత్యర్థత్వాదవిరోధః- అత్రగమ్యగమక
యోఃప్రస్తుతాప్రస్తుత యోర్నియామకం సంబంధమాహ సాయాప్య
తి || అదిగ్రహణాత్సమాన్యవిశేషభావః కార్యకారణభావశ్చగృహ్యతే -
తేషామేవాధ్యాంతరప్రతీతిహేతుత్వాత్ - తేన సామాన్యంవిశేషః కా
ర్యంకారణంసయావంచప్రస్తుతంస్వస్వప్రతియోగినో ప్రస్తుతస్యకథనా

హంతిసమంతతః || 20 || అథగమ్యత్వప్రస్తావాదప్రస్తుతప్ర

— ❀ అప్రస్తుతప్రశంసాలంకారః. ❀ —

శంసోచ్యతే || అప్రస్తుతస్యకథనాత్ప్రస్తుతంయత్రగమ్యతే ||

అప్రస్తుతప్రశంసేయంసాయాప్యేదినియంత్రితా || యత్ర

సాయాప్యేణ సామాన్యవిశేషభావేన కార్యకారణభావేనచా

ప్రస్తుతకథనా త్ప్రస్తుతప్రతీతిస్త్రాప్రస్తుతప్రశంసా ।

అప్రస్తుతాత్ప్రస్తుతప్రతీతిత్వేనసమాసోక్తివ్యావృత్తిః ।

నచకార్యతాకారణప్రతీతావనుమానావిచ్ఛాదశంకా || అ

నుమానాలంకారే ప్రత్యాయ్యప్రత్యాయకయో ర్ద్వయో

రపిప్రాకరణికత్వాభ్యుపగమాత్ । అనెనపర్యాయోక్తస్య

వ్యావృత్తిరపి । నచాయంధ్వనిః ప్రతీయమానస్యవాచ్యపి

ధ్వంగత్వాత్ ||*|| తత్రసాయాప్యేణయథా|| అశాసుప్రశ

త్ప్రతీయతత్కేవంచాప్రస్తుతప్రశంసాభేదాః || నచేయంసమాసోక్తిస్త

ద్విపర్యయేణప్రవృత్తిరిత్యాహ అప్రస్తుతాదితి || కార్యతాకారణప్రతీ

తిభేదస్యానుమానేతర్హావం వారయతి || నచేతి||అతఏవపర్యాయోక్త

వ్యావృత్తిరపీత్యాహ అనేనేతి || తత్రప్రభయోఃప్రకృతత్వాదితిభా

వః||వ్యంగ్యమత్రాలంకార్యమతటిహా నచేతి || తత్రహేతుమాహ ప్రతీ

యమానసేయతి || వాచ్యసిద్ధ్యంగత్వాత్ అప్రస్తుతస్యవాచ్యత్వమేవా

య్యుక్తమితి కృత్వా ప్రస్తుతంప్రతీయమానంతత్సంధానోపకరోతీతి

వాచ్యసిద్ధ్యంగంనానుగుణీభూతవ్యంగ్యంసప్రధానమతోన ధ్వనిరితిభా

వః ॥*॥ తత్ర సాదూప్యేనోదాహరతి ఆశాస్వతి ॥ ప్రశమితవాసనోద
యేభ్యానివర్తితపరిమళ ప్రచారేభ్యాజర తరుభ్యాజీర్ణవృక్షభ్యః ॥ అ
త్రాప్రస్తుతభిమరవృత్తాంతేనప్రస్తుతప్రతాపరుద్రవృత్తాంత సామూ
స్యేణప్రతీయతే- సాధర్మ్యేణేదముదాహరణం- వైధర్మ్యాదిబంధనా
ప్రస్వస్యతోద్రష్టవ్యాః॥౭౦॥ యశస్విసీతిఅత్రాప్రస్తుతరాజసామాన్య
మితవాసనోదయేభ్యః కింబంభిమరగజైర్జర తరుభ్యః ॥
పున్నాగోనవనసారభప్రసూనై రామోదండిత నివాస
మారభద్వం ॥ అత్రభిమరవృత్తాంతేనాప్రస్తుతేనసర్వాన
సంపూర్ణ విభవానుర్విశ్వరాన్నిహాయ సకలగుణపరిపూర్ణః
సర్వజనానందీప్రతాపరుద్రఏకవివసర్వేషాం విదుషాం స
వ్యతిప్రస్తుతంప్రతీయతే॥౭౧॥సామాన్యాద్విశేషప్రతీతిర్య
థా ॥ యశస్విసీపక్షభవస్యసృష్టిగుత్పదయత్రీన్మవశేఖరా
ణాం తత్త్వలనాల్లాలనభాగ్యయోగ్యోజాతస్మి రాష్ట్రభ్యమ
లోకవివః ॥ అత్రప్రతాపరుద్రస్యగుణమహత్వైప్రస్తుతే
సామాన్యమభిహితం ॥౭౨॥ విశేషాత్సామాన్యప్రతిపత్తిర్య
థా॥ దంతుమణావిణపెంఖితి నిభణితి వంతు సకోడిహలా
ని పరిసాసరివిణంపసతి వణివికిరిసిసింతి ॥ఛాయా॥ ద్రక్షు
మనామపినవశ్యతినభ్యణితివక్తుంసకాతూహలాపి । స్వర్గాశ
యాసినస్పృశతివనితాయాఃకివ్యశీసృష్టిః॥ అత్రముద్ధానాం
నవసంసమేమహతీలజ్జేతిసామాన్యైప్రస్తుతేవిశేషాభిహితః ॥
౭౩॥ కార్యతాగరణప్రతీతిర్యథా ॥ గాథాభివార్ణవాబా
తానీచాభివమహోద్రయఃమహిమవతరత్యస్మి నాగతీయకు
లేశ్వరే ॥ అత్రార్ణవాదీనాంగాథత్వాదిభిఃకార్యభూతైర
వృత్తాంతపక్షనయా ప్రస్తుతరాజవిశేషప్రతాపరుద్రగుణమహిమ ప్రతీ
తిః ॥౭౪॥ దట్టమణావీతి ॥ అత్రదర్శనాద్యుత్పత్తాయామవ్యదర్శనాదీ
నామప్రస్తుతానాంలజ్జావిశేషాణాముక్త్యా ప్రస్తుతలజ్జాసామాన్యప్రతీ
తిః - లజ్జాకార్యాణాంలజ్జాత్వమాపచారికం ॥ ౭౫ ॥ గాథాభి ॥ అ

త్రా ప్రస్తుతార్ణవ గాధాది కార్యవర్ణనయాప్రస్తుత ప్రతాపరుద్ర
గాంభీర్య ప్రతీతిః || 23 || ప్రతాపేతి || అత్రాప్ర
స్తుతకారణవర్ణనాత్ ప్రస్తుతకార్యప్రతీతియోజయతి అత్రేతి || అత్ర
వాచ్యస్యసంభవాద్యుపాధివశాచ్ఛేదాంతరాణి స్వయమూహనీయా
నీత్యాహ || వాచ్యేతి || వాచ్యస్యసంభవేప్రాచీనాన్యేవోదాహరణాని ||
అసంభవేతు || కస్త్యంభోఃకథయామి దైవహతకంఠాంబుద్ధికాకోటకమి

ప్రస్తుతైఃకారణభూతంప్రతాపరుద్రగాంభీర్యాది ప్రతీయ
త || 23 || కారణాత్కార్యప్రతీతిర్వధా || ప్రతాపరుద్రస్వన
తెర్ధరిత్రీకల్పశాఖనః । జాతాషయిక్మపాదృష్టిఃకింవావిష్ట
యసేనఖే || అత్రకథమీదృశమహావిభవభాజనమధునాభవ
సీతికార్యంవృచ్ఛతే సవిష్టయాయసుహృదే కారణభూతా
ప్రతాపరుద్రకృపాదృష్టిరభిసితా । వాచ్యసంభవాసంభ
వోభయభావతయా యథాసంభవంభేదాః స్వయంరక్ష

— పర్యాయోక్తాలంకారః —

వ్యాః || 24 || గమ్యత్వప్రస్తావాత్పర్యాయోక్తముచ్యతే || కా
రణంగమ్యతేయత్రప్రస్తుతాత్కార్యవర్ణనాత్ । ప్రస్తుత
త్వేనసంబంధంతత్పర్యాయోక్తముచ్యతే || యత్రప్రస్తుతస్యై
వకార్యస్యవర్ణనాత్ప్రస్తుత మేవకారణంగమ్యతే తత్పర్యా
యోక్తం ||*|| యథా || ప్రతిభూపాలశుద్ధాంతద్వికాసాన్వ
జిభూసరాః । ప్రత్యుశయంతిగాత్రాణికాకతీయవమూచ
రాః || అత్రరిపునగరీద్వికావారివిహారేణ ప్రతాపరుద్రవ

త్యాదా వచేతనేన సహ ప్రశోత్తరికానుపపన్నేతివాచ్యస్యాసంభ
వః-ఎవమస్యదప్యదాహర్యం || 24 || కారణంగమ్యత్వప్రస్తావాత్పర్యా
యోక్తంలక్షయతి కారణమితి || ప్రస్తుతాదిత్యేతదప్రస్తుతప్రశంసావ్య
వచ్ఛేదార్థం-పర్యాయేణకార్యాదిన్వారాప్రతీయమానస్యకారణస్యవర్ణ
నంపర్యాయోక్తమిచ్ఛార్థః ||*|| ఉదాహరతి ప్రతిభూపాలేతి || శుద్ధాంత
ద్వికాసాన్వంతఃపురక్రీడాపుష్కరిణీసు || అత్రప్రస్తుతకార్యకథనాత్ప్ర

స్తుతస్యైవకారణస్యప్రతీతియోజయతి అత్రేతి ॥ ౭౬ ॥ స్ఫుటప్రతీయ
మానానంతరఃస్ఫుటప్రతీయమానం ప్రతీపాలంకారంలక్షయతి అత్ర
పశ్యతి ॥ ఉపమేయేనైవోపమానకార్యేసిద్ధికిఃసాధ్యముపమానమిత్యాత్మేప
ఎకంప్రతీపం - యత్రసిద్ధోపమానస్యనికర్తాధముపమేయత్వేనప్రతిపత్తి
తీయం-ఉభయత్రాప్యవసేయస్యోపమాన ప్రాతికూల్యాత్ ప్రతీపవ్య
వదేశః ॥ * ॥ కీర్తాపితి ॥ అత్రకీర్తయేవచంద్రభారోన్మహానాద్యధ్యక్షం

మూచరకర్తృకేణకార్యభూతేన సమరప్రారంభ ఏవస్వ
పురాణివిహాయపరాయితాః ప్రతిస్పృశాభిలికారణం ప్రతీయ

— ❁ — ప్రతీపాలంకారః. — ❁ —

తే ॥ ౭౬ ॥ అథప్రతీపం ॥ అత్రేవఉపమానస్యకైమధ్యకే
నకథ్యతే । యదోపమేయస్యాన్యత్వంతత్ప్రతీపముదాహృ
తం ॥ యత్రఉపమేయస్య లోకోత్తరత్వాదుపమానాత్మే
పఃక్రియతేతదేకం ప్రతీపం । యత్రోపమేయస్యోపమాన
త్వంకల్ప్యతేతద్వితీయం ॥ * ॥ అన్యాయథా ॥ కీర్తాప్రతాప
రుద్రస్యవిలసంత్యాందిగంతరే । కిమర్థముదయత్యైవనిర్లజ్జశ్చ
శలాంభనః ॥ ౭౭ ॥ ద్వితీయంయథా ॥ కాకతీయకులలక్ష్మీపతిరే
వనసంశయః । అనెనకథమల్పజ్ఞైస్సుమేరురుపమీయతే ॥ ౭౮ ॥

— ❁ — అనుమానాలంకారః. — ❁ —

అథతర్కన్యాయమూలాలంకారానిరూప్యంతే ॥ సాధ్యసాధ
ననిర్దేశిత్యనుమానముదీర్యతే ॥ రూపకహేతుకత్వేనకలార్క
ప్రతిశ్యర్థః ॥ ౭౯ ॥ కాకతీయేతి ॥ అత్రోపమానత్వేనప్రసిద్ధస్యసుమేరో
ర్నికర్తాధముపమేయత్వంకల్పితం- కాకతీంద్రస్యోపమానత్వేవివత్ప్ర
యోజికా ॥ ౮౦ ॥ అథానుమానాద్యలంకారవర్గముధికరోతి అథేతి ॥ త
తాపిప్రాధాన్యగుమానమాదౌలక్షయతి సాధ్యేతి ॥ వ్యాపకస్య
భక్తియోగవ్యవచ్చేదసాధ్యం పక్షధర్మత్వం సపత్యేనత్వంవివత్ప్ర
ద్వ్యాప్యతిరిత్యేతదగ్రాప్రయసహితోహేతుసాధనం యత్రసాధ్య
ప్రతీతయేసాధనంనిర్దిశ్యతేసోనుమానాలంకారప్రతిశ్యర్థః ॥ తర్కానుమా

నవైలక్షణ్యందర్శయతి రూపకహేతుకత్వేనేతి || ౨౬ || ఉదాహరతి రజో
ధూమశ్చతి || యాత్రైవశుచిసమయవిషయసోగ్రిష్టత్యర్థః - అత్ర
కోగ్రీధాగ్నోపాధ్యేరజోధూమః ఖడ్గభవఃస్ఫులింగాశ్చలింగం సర్వసం
ప్రతిపన్న రూపత్రయసంపన్నయోధ్ధామగోష్ఠ్యరూపకగర్భత్వాదను
మానాలంకారత్వం || ౨౭ || అనుమానప్రసంగాత్తదనంతరంకావ్యలింగ
మాహ హేతోరితి || వాక్యార్థహేతుకంవిశేషణగత్యావదార్థహేతుకం
వాకావ్యలింగంద్వివిధమిత్యర్థః - కావ్యగ్రహణంతరం - వైలక్షణ్యార్థం -

నుమానవైలక్షణ్యం || ౨౮ || యథా || రజోధూమస్సేనావ్యతికర
భవోయత్ప్రసరతిస్ఫులింగాద్యశ్యంతే భటఘటితకాయ
కభవః | తతోఽన్యాయాత్రాశుచిసమయజోరుద్రస్యవతేః
ప్రభూతఃకోపాగ్నిర్దహారిపుభూపాలనః || ౨౯ || అథకా

—❀— కావ్యలింగాలంకారః. —❀—

వ్యలింగం || హేతోర్వాక్యకృపదార్థత్వే కావ్యలింగముదాహృ
తం || యత్రహేతుర్వాక్యగతత్వేనపదగతత్వేనవాప్రతిపా
ద్యతేతత్కావ్యలింగం || యథా || ప్రతాపరుద్రశ్చత్యేషాకాపి
పంచాక్షరీశుభా | హృదియాంబిభ్రాతీభూపావశీకుర్వంతి
సంపదః || అత్రవాక్యార్థగతోహేతుః || ౩౦ || పదార్థగతో
యథా || స్థానాపిభూభృతాంఘాలలిపిరుచ్ఛ్వసితాపునః | ప్రతా
పరుద్రజేవాంఘ్రీనఖజ్యోత్సామ్నతోఽక్షితా || అత్రపూ
ర్వంపరిష్టానామూభూపాలఘాలలిపేః పునరుచ్ఛ్వాసే ప్ర

తేనవ్యాప్తిపక్షధర్మతాదయోనక్రియంతగతిరుచకః - అతఏవానుమానా
దస్యవైషమ్యమితిలభ్యతే || ౩౧ || ప్రతాపేతి || అత్రసంపత్వశీకరణేవాక్య
థైప్రతాపరుద్రపంచాక్షరీప్రాశస్త్యలక్షణోవాక్యార్థోహేతుః || ౩౨ ||
స్థానేతి || అత్రశత్రుభూపాలఘాలలిపేః పునరుచ్ఛ్వాసేనరేంద్రసఖజ్యో
త్సామ్నతోఽక్షితత్వపదార్థోహేతుః || యత్రనఖజ్యోత్సామ్నతోఽక్షి
త్వాదితిత్వతలాదిశిరసగుతయాపదార్థస్యహేతుత్వేనోపాదానేవాక్య
ర్థహేతుకేహేతుత్వప్రతిపాదకయచ్ఛబ్దాదిప్రయోగేచనాలంకారః - త

దాహేతు హేతుమద్భవస్య లోకిక త్వేన విచ్ఛిత్తిని శేషభావాత్ - య
త్ర రూపా త్రస్య హేతుత్వం యథోదాహృతే విషయే తత్ర సకల్పి ద్విరోధ
ఇతి సర్వస్వ రహస్యం-తదేతన్ననసినిధాయాహ ॥ తస్య విశేషణగతత్వా
త్పదార్థగతత్వోక్తిరితి ॥ ౮౦ ॥ క్వచిత్కావ్యలింగసామ్యత్వదనంతర
మథ్థాంతరన్యాసం లక్షయతి కార్యేతి ॥ వ్యావర్త్యేయత్రేతి ॥ ప్రకృత
సమర్థనమితి సమర్థనార్హత్వేనాభిహితస్య ప్రకృతస్య యత్సమర్థనము
పాదానంతప్వపూర్వత్వేన ప్రతీతి రిత్వనుమానవ్యవచ్ఛేదః - సమర్థ్యస
మర్థకభావే సమానేపి తాటస్థ్యేన హేతుత్వాత్కావ్యలింగాజ్ఞేదః ॥ న

తాపదుర్దనరేంద్రనరణనఖచంద్రికాసేవనం హేతుః ॥ త
స్య విశేషణగతత్వాత్పదార్థగతత్వోక్తిః ॥ ౮౦ ॥ అథాథ్థాంత

— అథ్థాంతరన్యాసాలంకారః —

రన్యాసః ॥ కార్యకారణసామ్యాన్యవిశేషణాం పరస్పరం సమ
ర్థనం యత్ర సోధ్ధాంతరన్యాస ఉదాహృతః ॥ యత్ర కార్యకా
రణభావేన సామ్యాన్య విశేషభావేన చా ప్రకృతసమర్థనం క్రి
యతే సోధ్ధాంతరన్యాసః ॥ * ॥ కార్యకారణభావేన యథా ॥
భూషాః ప్రతాపదుర్దనస్య నతాభవతనోన్నతాః ॥ ఉన్నతా
న్నమయత్యేవ నతానున్నమయన్యపి ॥ అత్ర ఫలరూపేణోన్న
త్యేసనమృత్వ కారణం సమధికతం ॥ ౮౧ ॥ సామ్యాన్యాన్యవిశేష
సమర్థనమయథా ॥ ఉద్వేజితాదుర్దనరేత్వరస్య రణాపదా
ను తాటస్థ్యేన హేతుత్వం సామ్యాన్యవిశేషభావవిషయ - నతు కార్యకారణ
భావే అతస్తత్ర కాగతి రితి చేల్లక్షణాంతరమస్తు యథా యోగమన్యత్ర
వాంతర్భవత్వేతి సమాధేయం- తదుక్తంచక్రవర్తి నా ॥ అప్రతీతప్రతీతౌ
ప్యాదనుమానవ్యవస్థితిః ॥ పదార్థాద్వాదభవాక్యాధ్ధాన్నిదైశేనత హేతు
తః సమర్థనం ప్రతీతస్య కావ్యలింగద్వయముతం ॥ భవేదధ్ధాంతరన్యాస
స్తాటస్థ్యే హేతుభావతః ॥ కార్యకారణభావేతుతస్యోక్తం లక్షణాంతర
మితి ॥ * ఉదాహరణి ॥ భూషాభితి ॥ కార్యేణ కారణసమర్థనమయోజయతి
అత్రేతి ॥ ౮౧ ॥ ఉద్వేజితాభితి ॥ రణైరేవాపదానైరమృతకర్మభిః ॥ సామ్యా

న్యేనవిశేష సమర్థత ఇత్యాహ అత్రభీతస్యేతి ||౮౩|| దుష్టోపీతి|| అత్ర
విశేషేణ సామాన్య సమర్థనంయోజయతి అత్రప్రతాపేతి || కారణేనకా
ర్యసమర్థనంకావ్యలింగం తర్హితత్వానోదాహృతమిత్యాహ కార్యే
తివైధర్మ్యాశ్రయణేకద్యేదాద్రుప్తవ్యాః ||౮౪|| తర్హపరిశుద్ధబుద్ధేరే
వ మీమాంసాయా మధికారాత్తన్మూలనంతరమేతన్మూలనాం ప్రస్తా

నైః ప్రతిపక్షభూషాః । విభ్యత్యమిచిత్రమచేతనేభ్యోభీత
స్యసర్వంభయకారినూనం || అత్రభీతస్యసర్వంభయకారితి
సామాన్యమచేతనేభ్యో రిపుభూషాభిభ్యతీతివిశేషం సమర్థ
యతి||౮౩|| విశేషాత్సామాన్యసమర్థనంయథా । దుష్టోపిమ
హతాంసంగాద్భవత్యేవహిసజ్జనః । ప్రతాపరుద్రమభ్యేత్య
కలిఃకృతయుగాయితే||అత్రప్రతాపరుద్రసంగతిమహిమూ
కలిఃకృతయుగసదృశ ఇతివిశేషేణసామాన్యసమర్థనం || కా
ర్యకారణభావేపి కారణాత్కార్యసమర్థనం కావ్యలింగంత
ర్హితమితత్వోక్తం । అతఃప్రకారత్రయమథాంతరన్య
సస్య ||౮౪|| తర్హన్యాయమూలాలంకారానంతరంపాక్య

—* యథాసంఖ్యాలంకారః*—

న్యాయమూలాలంకారానావ్యంతే । ఉద్దిష్టానాంపదార్థా
నాంపూర్వంపశ్చాన్యథాక్రమం । అనూదేశోభవేద్యత్రత
ద్యథాసంఖ్యమివ్యతే || యత్రయోనక్రమేణోద్దిష్టాఃపదార్థా
స్తేనైవక్రమేణానూద్దిశ్యంతేతత్రయథాసంఖ్యాలంకారః ||
*|| యథా|| గాంభీర్యమాన్నత్యమనర్గళత్వంప్రతాపరుద్ర
సమవేక్ష్యథాతా । అంభోనిభివద్విషుదిగ్గజేషుసృష్టింప్ర

పశ్యత్యాహ తర్హేతి||యథాసంఖ్యంలక్షయతి ఉద్దిష్టానామితి||పూర్వంని
ద్దిష్టాఉద్దిష్టాఃపశ్చాన్నిదేశోనూదేశః- తేనాత్రపూర్వపశ్చాత్పదేస్సుటా
ద్దేవ్యావష్టేయతేతి || ఆగ్నేయాదీనామగ్నేరహందేవయజ్ఞయేత్యా
ద్యనుమంత్రణమంత్రవద్యతోద్దిష్టక్రమేణానూదేశస్సయథాసంఖ్య
ాలంకారత్యభావః||*||గాంభీర్యమితి || సముద్రాదిభ్యోనికమస్యగాంభీ

ర్యాదికమితిభావః - గాంభీర్యాద్యుద్దిష్టప్రమేణసముద్రాదీనామనుజే
శాద్యథాసంఖ్యాలంకారః - క్రమాలంకారోయమితికేచిత్ || ౮౫ || వాక్య
విదామథాపత్తిశ్చన్యాయభితికృత్వా సంప్రత్యథాపత్తిలక్షయతి ఏక
స్యేతి || యత్రైకస్యవస్తునఃకస్యచిదర్థస్యభావాన్నిష్పత్తైః - కిముతైవకై
ముత్యం - చాతుర్వన్యైదిత్వాత్వాన్విధైర్యజ్ఞప్రత్యయః - తన్న్యాయతః
అన్యద్వస్తువత్త్వంతరమావతేత్ సాఅథాపత్తిస్సాన్నిధిత్యర్థః || వ్యాచ
ష్టేయత్రైతి || యథాదండభటుణాదపూపభటుణమథాదాపతితంతద్వ
యాపైకఫలామమంస్త || ౮౫ || ఏకస్యవస్తునోభావాద్యత్

అర్థాపత్త్యలంకారః.

వత్త్వన్యథాపతేత్ | కైముత్యన్యాయతస్సాన్యదర్థాపత్తి
రలంక్రియా || యత్రకస్యచిదర్థస్యన్నిష్పత్తై తత్సమానన్యా
యాతై గ్రాముత్యైనాథాంతరమావతతిసోర్థాపత్తిరలంకారః || న
చాత్రానుమానశంకా - కైముత్యన్యాయసంబంధరూపత్వాత్ ||
* || యథా || సమంతాదుద్వైర్వివిధహయథాటి కలకలై
ర్జగత్సాంకా మన్నవ్యజ్ఞవిధురస్సేవణవతిః | మనాకోగ్రి
ధౌదందమ్భుమితిమితితేరుత్రన్యతౌన్యపాణామన్యేషాం వి
భవితరుషాంకై వగణనా || ౮౬ || అపిచ || త్రైలోక్యసారోపిను
వర్ణశైలః ప్రతాపరుద్రేణన్యపేణతుల్యం | తులాంసమానో
భుమపూర్ణ ఏవమహీభృతాంకాగణనెతరేషాం || అత్రప్రతా

త్రైలోక్యచిదర్థస్యన్నిష్పత్తై తత్సమాన్యదర్థరూపాత్సమానన్యాయా దర్థాంత
తరమావతతిసోర్థాపత్త్యలంకారభిత్త్యర్థః - అతఏవసర్వస్వసూత్రం -
దండాపూపిక యాథాంతరాపతనమథాపత్తిరితి || అనుమానాంతర్భా
వంవారయతి నచేతి || * || ఉదాహరతి సమంతాదిని || అత్రప్రాకరణిక
స్సేవణవతివృత్తాంతో నృపాంతరవృత్తాంత మప్రాకరణికమాక్షివతి ||
౮౬ || త్రైలోక్యేతి || తులాంసాదృశ్యం మహీభృతాం రాజ్ఞామద్రీణాం చ -
అత్రాత్యైష్యాత్యైపకయోరుభయ మహీభృద్వృత్తాంతయోరప్రాక
రణికత్వం - మహీభృతామిత్యత్రశ్లేషోవిశేషః - ఏవమప్రాకరణికస్య

ప్రాకరణికాయే పేపుదాహార్యం ||౨౭|| పరిసంఖ్యాంలక్షయతి ఏకస్యే
 తిష్ఠిస్యవస్తుసోనేకతైక్రికదాయుగపత్వాస్తావన్యతో నివృత్త్యర్థమేక
 త్రనియమసంపరిసంఖ్యాత్వర్థః - ఏతేనవిధిరత్యంతమప్రాప్తే నియమః
 పాక్షికేసతి - తత్రచాన్యత్రచప్రాప్తేపరిసంఖ్యాతీయతఇతిమీమాంస
 కోక్తనియమపరిసంఖ్యయోర్ధేదోనాలంకారికైరంగీకృతఇతివ్రష్టవ్యం -
 పరివర్జనకవ్యవిద్యర్జనన మత్రచిత్సంఖ్యానం వర్జనీయత్వేనగణనం
 పరుద్రాపెక్షయా మెరావప్యసాశేన్యేషాం మహీభృతా
 మథావసారత్వంకై ముత్యాదావతతి ||౨౭|| ఏకస్యవస్తుసః

—❀— అథపరిసంఖ్యాలుంకారః. —❀—

ప్రాస్తావనకతైక్రికదాయది । ఏకత్రనియమస్సాహిపరిసం
 ఖ్యానికద్యతే॥ యతైక్రికంవస్తుయుగపదనకత్రసంఖ్యావ్యమా
 నం ఏకతైక్రికనియమ్యతే సాపరిసంఖ్యా ॥ సాప్రథమంద్వి
 విధా ప్రశ్నపూర్వికాతదన్యథాచేతి ॥ తయోర్ద్వయోర్ద్వ
 ర్జనీయస్యశాబ్దత్వార్థత్వాభ్యాం ద్వైవిధ్యేచాతుర్విధ్యం ॥
 * ॥ తత్రశాబ్దవర్జనీయాప్రశ్నపూర్వికాయథా ॥ కింమండ
 నంత్రిలోక్యాః కాకతిలిలకోనహాటకక్షితిభృత్ । స్తోతవ్యఃక
 స్సునియాంరుద్రనరేంద్రోనకుందరఃక్షితిభృత్ ॥ ౨౮ ॥ అ
 ర్థవర్జనీయాప్రశ్నపూర్వికాయథా ॥ కింవాఱో మవితానం
 లోకానాంకాకతీయకులకీర్తిః । కింసాఖ్యంవసుమత్యారుద్రన
 రేంద్రస్యభుజవాసః॥౨౯॥అప్రశ్నపూర్వికాశాబ్దవర్జనీయా
 యథా॥రాగోధయైవవిషయసుఖసంగతిస్సత్సభాయాంనస్త్రీ

పరిసంఖ్యాత్వస్వధేయం ॥ తస్యోవిభాగమాహాసేతి ॥ తయోరితిప్రశ్న
 పూర్వికాప్రశ్నపూర్వికయోరిత్యర్థః ॥ * ॥ త్రమేవోదాహరతి కిమితి॥
 అత్రమండనత్వేనప్రాప్తయోః కాకతీంద్రకనకాచలయోః కనకాచలం
 కంతోక్త్యావర్జయత్వాకాకతీంద్రీనియమనాచ్ఛాబ్దవర్జనీయాప్రశ్నపూ
 ర్వికాపరిసంఖ్యాత్వర్థః-ఏవముత్తరత్రాపిత్రష్టవ్యం ॥౩౦॥ కింవేతి ॥ అ
 త్రవజనీయస్యచంద్రికాదేరార్థత్వం॥౩౧॥రాగఇతి॥అక్షేమ్యతే ॥ అ

త్రవిషయసుఖాదివర్జనీయంశాబ్దంప్రశస్తృనాస్తే || ౯౦ || భూరేవేతి || స
స్వగ్రాదిరిత్యార్థ వర్జనీయాప్రశస్తరహితాపరిసంఖ్యా || ౯౧ || టొణీమితి
బలిసన్తనిపాతాధై - అహిభయంసర్పభయం స్వపక్షప్రభవంభయం
చ-మహీభుజామహిభయంస్వపక్షప్రభవంభయమిత్యమరః - త్రిదివేగో
త్రభితర-ధాత్వం ద్రప్రసంగఃకులభాతుకప్రసంగశ్చ || అత్రాభ్యుచ్చయ
మామా అలంకారస్యేతి || ౯౨ || పరిసంఖ్యానాంప్రశస్తప్రసంగాత్తద

గోష్ఠ్యాంవ్యసనమనిశంశిశాస్త్రైసగాక్షైక్రియానిత్యార్థసవ
తురతానార్థజాతేవిసోదోవిద్యాభ్యాసేనచ పరిజనెరుద్రదేవ
స్యరాజ్ఞః || ౯౦ || అర్థవర్జనీయాప్రశస్తపూర్వికాయథా || భూ
రేవభవనం దేవఃస్వయంభూరేవపార్థివః || ప్రణాపరుద్రఏవై
కశీలైవనగరీశుభా || ౯౧ || టొణీంరుద్రనరాధీశైరక్షతిక్షతవి
ద్విషిః | బలిసన్తస్యహిభయంత్రిదివేగోత్రభితర-ధా || అలం
కారస్యాస్యశ్లేషేణచారుత్వాతిశయః || ౯౨ || ఉత్తరాత్ప్ర

— ❁ ఉత్తరాలంకారః ❁ —

శ్చఉన్నెయాయత్రప్రశోత్తరేతథా | బహుధావనిబధ్యే
తేతదుత్తరముదీర్యతే || యత్రోత్తరాన్నిబధ్యమానాత్ప్ర
శ్చఉన్నీయతేతదేకముత్తరం | చారుత్వార్థమసకృల్లోకోత్త
రంప్రశస్త్రప్రతిపాదనపూర్వముత్తరం ద్వితీయముత్తరం ||
* || క్రమేణయథా || కిమద్యవ్యుత్పత్తిప్రవసుజన లోకవ్యవ

సంతరముత్తరంలక్షయతి ఉత్తరాదితి || యత్రోత్తరాదువనిబధ్యమా
నఃప్రశ్చఉన్నీయతేతదేకముత్తరం - సచేదనుమానంపక్షధర్మత్వాది
నిర్దేశాభావాత్ - తథాప్రశస్తపూర్వకంలొకోత్తరముత్తరంబహుధా
నిబధ్యతేతదపరంసకృచ్ఛారుత్వంనాస్తీతిబహుధాద్రహణం - నేయం
పరిసంఖ్యా తద్వదత్రవ్యవచ్ఛేద్యవ్యవచ్ఛేదకభావస్యావివక్షితత్వాత్ ||
* || క్రమేణోదాహరతి కిమద్యేతి || సుజనలోకవ్యవహృతాసాధుజనప్ర
సిద్ధావ్యుత్పత్తిర్ధార్మికత్వాదిజ్ఞానంతవాద్యకిం - యదద్యతవచజ్ఞాతవ్యం

భవతీతిశేషః ॥ కింతదిత్యాకాంతాయామాహ ప్రభవతీతి ప్రభుర్భవ
తీత్యర్థః - ఉన్నుద్ధాపరిపూర్ణకృత్యర్థః - విశదోనిర్మలనిరుపాధిక కృత్య
ర్థః - సుహీదేవాభాస్మానాశ్చఉచ్యద్భిర్వివిధైర్విభవారం భైరైశ్వర్యవి
జృంషణైర్నుదితాః ॥ అతోత్తరాత్పూర్వోన్నయనంయోజయతి అత్రే
తి ॥ ౩ ॥ ద్వితీయముదాహరణి క్షిణ్ణీతి ॥ అత్రవ్యవచ్ఛేద్యవ్యవచ్ఛేదకభా

వృత్తాయదద్యజ్ఞాతవ్యంప్రభవతియదారుప్రసృతతిః ॥ తదా
రభ్యాన్నుద్ధాజయతివిశదోధర్మవిభవో మహీదేవాశ్చోద్య
ద్వివిధవిభవారంభముదితాః ॥ అత్రప్రతాపరుద్రయదా
ప్రభవతితదారభ్య పూర్ణధర్మప్రతిష్ఠామహీదేవా అపితథా
విధసంతోషభాజః ॥ కిమధునాపుచ్ఛసీత్యుత్తరాత్కింప్రతా
పరుర్తరాజ్యే ధర్మప్రతిపాలనమస్తి కింసుఖినోభూనురాశి
త్యున్నీయతేప్రశంః ॥ ౩ ॥ ద్వితీయాయథా ॥ కింనుధనంకులవి
ంజాకోలాహలూసంజణేనసహవాసో ॥ కాణిరివిఅసిలాకో
రాఆవీరరుందణరణా హేయ ॥ ఛాయా ॥ కింనుధనంకులవిద్యా
కోలాభస్సజ్జనెనసహవాసః ॥ కానగిరిఎకశిలాకోరాజావీర
రుప్రసరనాథః ॥ ౪ ॥ వాక్యన్యాయమూలప్రస్తావాన్వితం

— వికల్పాలంకారః —

ఉచ్యతే ॥ కింధేతుల్యబలయోర్వికల్పాలంకృతిర్వతా ॥ య
త్రతుల్యప్రమాణానుశిష్టయోర్విరుద్ధయోర్ద్వయో ర్యుగప
త్ప్రస్తా వికల్పా సంభవస్తత్రవికల్పః ॥ ఔపమ్యాచ్చారు
త్వం ॥ * ॥ యథా ॥ భూపాలాఃక్రియతాం మూర్ధ్నాంధను
షాంవాసినమృతా ॥ పాదచ్ఛాయాంధ్రినాథస్యవింధ్యాదై
వమవివక్షితత్వా ద్భహుధాప్రశోత్తరనిబంధనా మత్తరాలంకారః ॥
౪ ॥ వికల్పంసంగతిపూర్వకంలక్షయతి వాక్యన్యాయేత్యాదిసా ॥ తుల్య
ప్రమాణవిశిష్టత్వా త్తుల్యబలయోరేకత్రయ్యుగపత్ప్రస్తా విరుద్ధత్వా
ద్వ్యుగపద్వ్యాసంభవేవికల్పకృత్యర్థః ॥ లౌకికవికల్పాదై వలక్షణ్యందగ్గయ
తి ఔపమ్యాచ్చారుత్వమితి ॥ * ॥ భూపాలాశ్చితి ॥ పాదచ్ఛాయాచరణ

చ్ఛాయా అన్యత్ర ప్రత్యంతపర్వతచ్ఛాయా- అత్ర శ్లేషో విశేషః॥ లక్షణం
యోజయతి అత్రేతి ॥ ౯౫ ॥ సముచ్చయస్య సంగతిమాహ వికల్పేతి॥
లక్షణమాహ గుణేతి ॥ వ్యాచక్షే యత్రేతి ॥ యత్ర గుణానాం క్రియా
ణాంచ వ్యస్తానాం సమస్తానాం వాయుగపదవస్థానం ససముచ్చయాలం

ర్వానిషేవ్యతాం ॥ అత్ర ప్రతాపరుద్ర ప్రభవతి రాజ్ఞాం సం
ధివిగ్రహాభ్యాంతుల్య బలప్రమాణాభ్యాం శిరోనమనధనుర్మ
మనెయుగపదవప్రాప్తే తమోర్విరుద్ధత్వా ద్యౌగపద్యాసం

————— సముచ్చయాలంకారః —————

భవేతిల్పః ॥ ౯౫ ॥ వికల్పప్రతిపక్షభూతః సముచ్చయోనియా
వ్యతే ॥ గుణక్రియాయాగపద్యం సముచ్చయఉదాహృతః ॥
యత్ర గుణానాం వైమల్యాదీనాం క్రియాణాంచ దర్శనాదీ
నాం యుగపదవస్థానం తత్ర సముచ్చయాలంకారః ॥ ౯౬ ॥ య
థాప్రతాపరుద్రనృపతౌభద్రాసనముపేయషి ॥ సతాం
ప్రసన్నం హృదయమసతాం కలుషం మనః ॥ ౯౭ ॥ క్రియాస
ముచ్చయోయథా ॥ పెంభత్తిమణిదోపవిసత్తిమణోఅగ
లత్తిమాణోఅ ॥ ఘుంఞ్చిపణోఅనుంఞ్చివిదఉవహసహిఆఁ ॥
ఛాయా ॥ పేక్షితేతిమాంసరేంద్రోప్రవిశతిమదనశ్చగళతి
మానశ్చ ॥ ఘూర్ణతేమనశ్చశూన్యంకిమేతత్పశ్యతసఖ్యః ॥ ఎ
తేభిన్నవిషయత్వేఉదాహరణే ॥ ౯౮ ॥ ఎకవిషయత్వేయథా॥
తైత్రిలోక్యప్రథమానకీర్తి మహితశ్రీవీరగుర్రప్రభోః సేవా
ద్గంధిరయత్సుకాకతిపురే భూపేమతద్యోషితః ॥ ద్వారం
యంతివిలోకయంతిపురతో నిశ్వాసమాతన్వతే చుష్కంతి

కారిత్యర్థః ॥ ౯౯ ॥ విషయభేదేన గుణసముచ్చయముదాహరతి ॥ ప్రతాపే
తి ॥ ౧౦౦ ॥ తదైవక్రియాసముచ్చయముదాహరతి ॥ పేష్ప-కుతి ॥ ౧౦౧ ॥ విష
యభేదాభావేన క్రియాసముచ్చయముదాహరతి ॥ తైత్రిలోక్యేతి ॥ తద్యో
షితః పోషితభర్తృకాః - ఉత-ంతయాద్వారం యంతి పురతో విలోక
యంతి యావద్దృష్టిః ప్రసరతీతిభావః - నిశ్వాసమాతన్వతే తేప్రియమద్య

ష్టాచింతమేతిభావః - జ్వరేణశుక్లవృంతముహ్యంతిజడీభవంతిఇతికర్తవ్య
తామూఢమనసోభవంతీత్యర్థః-యద్వామోహమూర్ఛయోస్సంచార్య
వస్థాభేదేనభేదః-అత్రవస్థానామవివక్షితఃక్రమః ॥ ౯౮ ॥ గుణక్రియ
యోస్సానుష్టేనసముచ్చయమాహ దేవఇతి ॥ మాద్యద్వంతిత్యాదీనివ
త్వారిప్రయాణక్రియావిశేషణాని-అత్రకంపఃక్రియా - అన్యేగుణాః॥
౯౯॥ సముచ్చయత్వసామ్యాద్విత్తీయసముచ్చయం లక్షయతి ॥ ఖలేక
పోతేతి ॥ పురాకిలకుత్రచిత్తలేలుబ్ధకేనప్రసారితేజాలేచిత్రస్త్రినోనామ
కశ్చిత్-పోతరాజఃసపరివారోధాన్యలోభాదాగత్యబద్ధః - పరస్పరంశుం

ప్రలపంతియాంతితనుతాంముహ్యంతి మూర్ఛంతివ ॥ ౯౮ ॥
గుణక్రియాసామస్తేనయథా ॥ దేవేకాకతివీరదుద్రన్యవ
తౌజైత్రప్రయాణోస్తుభేమాద్యద్వంతిచలత్పదాతివిచలద్వా
జిప్రథావద్రథం ॥ విచ్ఛాయాననమాకులాక్షముదయతాగ్ర
ర్భ్యమా విర్భవత్రంవం భ్రాన్యతిసర్వతః ప్రతివనం ప్ర
త్యర్థిభూభృద్దణః॥ ౯౯ ॥ ఖలేఖపోతన్యామెనబహూనాంకా
ర్యసాధనే ॥ కారణానాంసముద్యోగస్సద్విత్తీయస్సముచ్చ
యః ॥ యత్రైకంకార్యంసాధయితుమహమహమికయాబ
హూనాంకారణానామద్యమః సోపిసముచ్చయవివ యుగ
వదనేకేషామవస్థానాత్॥యథా ॥ శుభ్రీయశశ్శౌర్యమహ

త్రయిత్వా సర్వేపిసంభూయజాలేనసహజాద్దీయ లుబ్ధకాదృశ్యతాం
గత్వాకుత్రచిత్సదేశేహీరణ్యకనామ్నో మూషికరాజాన్విత్తాత్వా
శచ్ఛేదంలబ్ధ్వాసపరివారస్సృగృహంప్రవిష్ట ఇతివంచతంత్రకథాంశున
సినిధాయాహ ఖలేకపోతన్యాయేనేతి ॥ యథాపాశచ్ఛేదంప్రతిసర్వే
షాంకపోతానామద్యమః ఏవంకస్యచిత్రార్థస్య సాధనే బహూనాం
కారణానామద్యమేసోపిసముచ్చయవివేతి ॥ వ్యాపష్టేయత్రేతి ॥ అహ
మహమికావ్యాఖ్యాతా ॥ సముచ్చయత్వేహేతుమాహ యుగవదితి ॥ అ
వైస్యవతత్రరమితిసంజ్ఞాంతరంతదుక్తం - తత్స్నిగ్ధహేతావేకస్త్రియా
త్రాన్యత్తత్సారంభవేదితి ॥ ఉదాహరతి శుభ్రీమితి ॥ సద్యోగేచేదము

దాహరణం-శుభ్రత్వేనశోభనస్వయశసోలోకోత్తర రీతిసంపాదనేశౌ
ర్యమహత్వాదినా శోభనేర్వృత్తాదిభి స్సముచ్చయాత్ ॥ దుర్వారా
స్సైరమార్గణాః ప్రియతమేనూరేషనోభ్యుత్సుక మిత్యాదౌస్సైరమార్గ
ణానాందుర్వారత్వేనా శోభనానాం తాదృశైరేవప్రియతమాదిభి స్స
ముచ్చయత్ప్రత్యాసద్యోగః - ప్రియతమాదీనాంస్వతశ్శోభనత్వేపివి
రహివిషయత్వేనాత్రాశోభనత్వంజ్ఞేయం ॥ శరీదిఃసధూసరోగళిత
యావనాకామినీత్యాదౌశశనశ్శోభనస్యాపి దివసధూ సురత్వాదశోభన
త్వేనసదసతస్తాదృశైరేవకామినీప్రభృతిభి స్సముచ్చయభి సదసద్యో
గోత్తప్రప్తవ్యః- ఇతిప్రివిధోయంసముచ్చయః ॥ ౧౦౦॥ తతః-రసాదృ

చ్చవృత్తంవిద్యానవద్యావిమలంకులంప । ప్రతాపరుద్రస్య
నరేశ్వరస్యలోకోత్తరాం రీతిముదంచయంతి ॥ అత్రయశః
ప్రభృతీనాంలోకోత్తరరీతి సంపాదనైప్రత్యేకం హేతుత్వే
పియగవత్ప్రతాపతన్యాయసంబంధః॥౧౦౦॥ అథసమాధిరు

—❀ సమాధ్యలంకారః ❀—

చ్యుతే॥ ఎకస్మిన్కారణేకార్యసాధనేస్వప్నరావతేత్ । కాక
తాలీయనియతస్ససమాధిరుదీర్యతే ॥ యత్రైకస్మిన్కారణే
కార్యసాధనాయ ప్రవృత్తే కాకతాలీయత యాన్యతాగరణ
శ్చాత్తదనంతరంసమాధిలక్షయతి ఎకస్మిన్నితి ॥ వ్యాచక్ష్యే యత్రైతి॥
కేనవిదారబ్ధస్య కార్యస్యకాకతాలీయవ్యాయేన కారణాంతరేణ సమా
ధానాత్సమాధిరీత్యర్థః॥ కాకతాలీయేతి వృత్తివిషయే కాకతాళశబ్దౌ కాక
తాళసమవేతక్రియావాదినౌతేన కాకాగమనమివతాళవతనమివ కాక
తాళమితివాధే సమాసాచ్చతద్విషయాదితిజ్ఞాపకాత్సుప్తుపేతిసమాసః
ఉభయతోఽస్యమేయంత్త్రమేణదేవదత్తాగమనం దన్యాపని పాతశ్చతేన
దేవదత్తదన్యసమాగమఃకాకతాళసమాగమసదృశఇతిలభ్యతే - తతః
కాకతాళమివకాకతాలీయమితిద్వితీయస్మిన్నివాధే సమాసాచ్చత ద్విష
యాదితిధప్రత్యయః - యథాపతతాతాళఫలేనకాకవధఃతద్వదుపనిపతి
త్తైర్దన్యభిదేవదత్తస్యవధఇత్యర్థః - యదాహభగవాన్భాష్యకారః -

వీవగత్వర్షిద్వావివాధౌ కాకాగమనమివతాళ పతనమివ కాక తాళం కాక
తాళమివ కాక తాళీయమితి - తచ్చ వ్యాఖ్యాతం కైయటేన- తత్ర కాకాగ
మనం దేవదత్తాగమనస్యోపమానం తాళ పతనందన్యూ పనిపాతస్య తాళే
నకుయః కాకస్య పథస్సదేవదత్తస్య దన్యూనావధస్యోపమానమితి వధాటః
కాక తాళీయాదిశబ్దవాచ్యస్సంపద్యశ్చితి - తేన కాక తాళీయం నామాత
ర్నితోపనతం చిత్రీకరణముచ్యత ఇతి వృత్తికారః - ఏవంచానుషంగిక కార
ణాంతరస్య సమాధేః సమప్రధానసర్వ కారణాన్య ముచ్చయాజ్ఞేద ఇతి

మాగత్యతతాగర్యం సుకరంకరోతి ససమాధ్య లంకారః ॥

*॥ యథా ॥ రణాంగణైరుక్రవరేంద్రరోషశమాయరాజ్ఞాం
విహితస్తుతీనాం । వక్త్రేషుయద్వాయువశాత్పతంతి తృణాని
దేవస్య సపక్షపాతః॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రనరేంద్రకోధశాం
త్యథాం రణాగ్రై ప్రక్రాంతస్తుతీనాం రాజ్ఞాం వక్త్రేషువా
యువశాత్కాక తాళీ యతయా పత్తితైః స్తృణైః కోపశాంతి
లక్షణకార్యసుకరత్వం॥ ౧౦౧॥ అథలోకన్యాయమూలాలం

— భావికాలంకారః —

కారానికూప్యంతే॥ అతీతా నాగతేయత్ర ప్రత్యక్షేషవలక్షితే॥

అత్యద్భుతార్థకథనాద్భావికంతమదాహృతం॥ యత్రాద్భు
తచరితోపవర్ణనాదుభూతభావినో ర్వస్తునోః ప్రత్యక్షాయమా
ణత్వంబవలిసభావికాలంకారః ॥ సవభూతభావినోః ప్రత్య

క్షువదవభాసోవిరుద్ధః అత్యద్భుతవస్తువర్ణనయాభావికానాం

ద్రష్టవ్యం॥*॥ ఉదాహరతి రణాంకణి ఇతి ॥ అత్రకోధశాంతాస్తుతిః ప్ర
ధానకారణం-వక్త్రేవాయువశాత్తృణ పతనం కాక తాళీయమితి సమా
ధిః॥ ౧౦౧ ॥ లోకన్యాయమూలెషు చమతాగరాతిశయైదానంభావికం
లక్షయతి అతీతేతి॥ అత్యద్భుతార్థకథనాదితి - తథావిధకబుధుండర్థేణేతిశే
షః॥ వ్యాచక్షేయత్రేతి ॥ భావఃకవేరభిప్రాయఃశ్రోతరిప్రతిబింబత్వే
నాస్తీతిభావికం - ననుసంబంధోవర్తమానంచగృహ్యతే చక్షురూదినేతి
న్యాయేనభూతభావినోః ప్రత్యక్ష వదవభాసోవిరుద్ధత్యాశంక్యపరిహర
తి నచేతి॥ తత్ర హేతుమాహ అత్యద్భుతేతి॥ భావికానాం సహృదయా

సాంభావనోదయాత్సంసార్లోబ్యోధాత్ ॥ నచేవనయ్యుక్తమిత్యాహ
తథాచేతి ॥ భావనాయాః పునరితిభావనావిషయానామిత్యుక్తవస్తు
సామిత్యధాః - చేతసిసహృదయహృదయే - నిర్మనాన్నితరాందర్మనాత్
అనరప్రత్యయేనధార్యమాణత్వాదిత్యధాః - ప్రత్యయోయమాణత్వంఘ
టతపివేతి - యథాలాకికానామింద్రియైర్వర్తమాన సంబంధార్థసామ్య
తాగ్రః - యథావాయోగినామైకాగ్యక్రితుణయోభావనయాతీంద్రి
యాధాసామ్యతాగ్రః - తథాకావ్యతత్వవిదాంకావ్యతత్వగతాత్మజ్ఞ
తత్వానుసంధానప్రయత్నయా భావనయా అతీతానాగరాధాసామ్య
తాగ్రోయజ్యతపివేత్యధాః ॥ త్రైపుష్టేతమాహ యథేతి ॥ పాంథస్య
సఖిస్య - విరహిణిత్యధాః - వధీణిత్యమితిప్రశ్నయః - కామినీభావన

స్మాదిభావనోదయాత్ ॥ తథాచభావనాయాః పునః పునశ్చై
తసినిదర్మనాత్ప్రత్యయోయమాణత్వంఘటతపివయథాపాం
థస్యకామినీభావనయాతస్యాః ప్రత్యయోయమాణత్వం ॥ న
చేయంస్యభావోక్తిః - తస్మాన్వస్తుస్యభావస్యయథావర్త
ర్థనయాప్రత్యయోయమాణతా ఇహిత్యుక్తవస్తుతత్వేన ॥ నా
విరసవదాద్యలంకారః తప్రవిభావానుభావాద్యనుసంధా

యాకామినీభ్యానేవతస్యాఃకామిన్యాః ప్రత్యయోయమాణత్వం - తదు
క్తం - సాక్షిగతస్పికలికోయమద్వైతవాదఇతి ॥ నచేదంస్యభావోక్తావం
తర్భవతీత్యాహ నచేతి ॥ కుతచిత్వాకాంతోయాముఖయో వైర్వషమ్య
మాహ తస్యామితి ॥ వస్తుస్యభావస్యలొకేకవస్తుగతసూక్ష్మధర్మస్యత్య
ధాః - యథావదన్యూనాదిక్తత్వేనవర్తనయాప్రత్యయోయమాణతా
సాధారణ్యేనహృదయసంవాదిప్రతీతివిషయత్వమిత్యధాః - ఇహాభావికే
తుల్యమృతత్వేన లోకోత్తరాణాంవస్తునాం స్ఫుటతయాచాలస్థ్యేన
ప్రతీతిరితిభేదఇత్యర్థః - అనవరసవదానాం తర్భవచిత్వాహ నావీ
తి ॥ తప్రహేతుమాహ తత్రేతి ॥ విభావానుభావాద్యనుసంధానేన వద
నాద్వైరజ్ఞానివత్తమైవైతే శత్రోరేవైతే తటస్థస్యైవైత ఇత్యాది వి
శేషపరిహారాత్సాధారణ్యేనసహృదయసంవాదిప్రత్యయేనేత్యధాః ॥

దేర్భావ్యత్వంస్వాస్వత్వమిత్యర్థః సత్వత్వద్భుతత్వేనేతి- యథాభావి
 కేభూతభావినోరత్యద్భుతార్థయో స్ఫుర్వజ్ఞవత్తాటస్థైరప్రతీతి ర్నసా
 ధారణ్యేనతద్వదత్రనభవతీత్యర్థః॥ నన్వత్రభూతభావినోరప్రత్యక్షయోః
 ప్రత్యక్షత్వేనాధ్యవసాయాదివాదేరభావాచ్చప్రతీయమానోత్పేక్షా
 కుతోనస్యాదతలహనచేయముత్పేక్షేతి॥ తత్రహేతుమాహ అతీతేతి॥
 సహ్యప్రత్యక్షంప్రత్యక్షత్వేనాధ్యవసీయతేకింతహి కావ్యాధ్యవిద్భిఃప్ర
 త్యక్షందృశ్యత ఇతి నోత్పేక్షేతిభావః॥ ననుభూతభావినోఃప్రత్యక్షత్వే
 భ్రాంతిమదలంకారఃకింనస్యాదతలహనచాయమితి॥ తత్రహేతుమా

ననైవరసాదేర్భావ్యత్వం సత్వశృద్ధుతత్వేన సచేయము
 త్పేక్షా - అతీతానాగతయోఃప్రత్యక్షత్వేనాధ్యవసాయా
 భావాత్ । నచాయంభ్రాంతిమదలంకారః - భావనాయా
 అభ్రాంతిరూపత్వాత్ । అతస్సర్వోత్తీర్ణ ఏవాయమలంకా
 రః ॥*॥ యథా ॥ ధ్వజాగ్రేకాకతీంద్రస్యభాతిక్రిడాకృతి
 ర్నరిః । మృద్ధిందురివదంష్ట్రాగ్రేయస్యాలక్ష్యతమేదితీ ॥ అ
 త్రాష్టాదశద్విపయురాయామేదిన్యా దంష్ట్రాగ్రేమృద్ధిం
 దురూపతేజిత్యద్భుతవర్ణనయాతథావిభజనానాయాం ప్ర

—* ప్రత్యగీకాలంకారః *—

త్యక్షవస్ఫురీతిసంభవః॥౧౦౨॥అథప్రత్యగీకాలంకారఃప్రతి
 పాద్యతే॥బలినఃప్రతిపక్షస్యప్రతీకారేసుదుషకరే॥యస్తదీ

హ భావనాయాగతి ॥ కావ్యతత్వవిదాంభూతభావవస్తుసాక్షాత్కార
 సామగ్రిభావనాతస్యాలభాగ్రింతిరూపత్వాత్ .. భ్రాంతింరూపయతిజ
 నయతీతి భ్రాంతిరూపాతస్యాభావస్తత్త్వంతదభావాత్ భ్రాంతిజనక
 త్వాభావాదిత్యర్థః - భూతభావివిషయత్వేపిభావనామహిమాన్నప్రత్య
 క్షత్వహానిరితిభావః॥కంటకశోధనముపసంహరతి అత ఇతి ॥ యదన్యదవ
 శిష్టంతత్సర్వమలంకారసర్వస్వేప్రప్త్యం ॥*॥ ఉదాహరతి ధ్వజాగ్ర
 ఇతి॥క్రిడాకృతిర్వరాహాకృతిః॥యోజయతి అత్రేతి॥౧౦౩॥లోకన్యా
 యమూలప్రస్తావాత్ప్రత్యగీకంలక్షయతి బలినయితి॥ ప్రతీకారఇతి ఉప

సర్వస్యమజ్ఞమనుష్యేబహుళమితిదీర్ఘః॥వ్యాచక్షేయత్రేతి॥ అనికస్య
వైస్యస్యప్రసిద్ధిః ప్రత్యనీకంతత్తుల్యత్వాదిద మపిప్రత్యనీక మిత్యర్థః-
ప్రతిపక్షప్రాబల్యప్రఖ్యాపనమత్రప్రయోజనం॥ *॥ కాకతీయైతి ॥ ఈ
స్యకాకతీయస్యగభీరిష్ఠా గాంభీర్యేణసనాభింనుహ్మనం - జ్యోతిర్జనవదే
త్యాదినాసమానశబ్దస్యసభావః ॥ అస్వాలంకారత్వమాహ అత్రేతి ॥
౧౦౩॥ పూర్వయైవసంగత్యావ్యాఘాతంబడునుతి యేనేతి॥ యేనోపా-

యతిరసాగరఃప్రత్యనీకంతదుఃస్వతే॥ యత్రప్రబలస్యప్రతిప
క్షస్యప్రతీకారాసామర్థ్యాత్తదీయతిరసాగరో భవతితత్ప్ర
త్యనీకం ॥ * ॥ యథా॥ కాకతీయపతిశౌర్యమహూష్మన్య
కగ్రాతస్యమహిమా బడబాగ్నిః । తగభీరిమసనాభిమజ
సగ్రీవాధతేనిధిమపాంబహిరంతః॥ అత్రసాదృశ్యహేతుకం
తదీయత్వమిత్యలంకారత్వం॥ ౧౦౩॥ యేనయత్సాధితంవస్తు

—❀ అథవ్యాఘాతాలంకారః. ❀—

తేనైవక్రియతేన్యథా । అన్యేనతదలంకారోవ్యాఘాతఇతిక
థ్యతే ॥ యద్వస్తుయేనకేనచిత్రైరైవసాధనేన సాధితం
తద్వస్తుతేనైవసాధనేన అన్యేనకర్త్రా యదన్యథాక్రియతే
సవ్యాఘాతః॥*॥ యథా॥ కాకతీయాభిజాతోయంనాభిజా
తాధికస్థితిః । దోర్భ్యంబద్ధోదయాక్షాఘాపాంస్తాభ్యామను
దయాక్షస్పృజక॥ ౧౦౪॥ అథలోకన్యాయమూలాలంకారని

రూపణప్రస్తావాత్పర్యాయాలంకారోనిరూప్యతే ॥ క్రమేనై
యేనయద్వస్తుసాధితంకేనచిత్రైరైవతేషః - తేనైవోపాయేనాన్యేనక
ర్త్రాగ్రతద్వస్తుఅన్యథాక్రియతేచేత్సవ్యాఘాతోలంకారఇత్యర్థః॥ *॥ కా
కతీయైతి ॥ కాకతీయూభిజాతఃకాకతీయకులోద్భూతః - నాభిజాతోబ్ర
హ్మతతోధికాస్థితిర్యస్య సతతోక్తః - దోర్భ్య మిక్వర బాహుభ్యాం
బద్ధోదయాక్షాఘాపాన్రిజన్యాక - బాహురాజన్యఃకృతఇతిశ్రుతిః-
తాభ్యాందోర్భ్యమనుదయానుదయరహితాక స్పృజన్నితినిష్పన్న కస్య
నిష్పందితవస్తువ్యాహతిహేతుత్వాద్వ్యాఘాతః॥ ౧౦౪॥ వ్యాఘాతేవస్తు

సాధనాన్యథాకరణయోః శ్రమికత్వాత్తత్ప్రసంగేనపర్యాయం లక్షయ
తే శ్రమేణైతి ॥ ఏకస్యాదేకత్రవర్తన మనెకస్యైకత్రవర్తనంచేదిద్విధా
పర్యాయసంకారః - ఉభయస్యశ్రమికత్వాద్విశేషసముచ్చయయోః
శ్రమేణవ్యవచ్ఛేదః॥*॥ దంష్ట్రాయామితి॥ కుహనాకితేర్హయావరాహ
స్య - సాతశ్శలోకేశితుఃఫణభృతశ్శేషస్య - సర్వధురాంవహతీతిసర్వ

—* పర్యాయాలంకారః *—

కనునెకస్మిన్నాధారేవతేకాతేయది । ఏకస్మిన్నథవానేకః ప
ర్యాయాలంకృతిర్మతా॥ యత్రక్రమాదేకమాధేయమనెకస్మి
న్నాధారేవర్తతేసఏకః పర్యాయః - నచాత్రవిశేషాలంకా
రః తత్రైకస్యానెకత్రయగుపద్వర్తనం-అత్రక్రమేణతథా
ఏకస్మిన్నాధారేఅనేకమాధేయంవర్తతే సద్వితీయః పర్యాయః । నచాత్ర సముచ్చయాలంకారః - తత్రాస్మికత్వానై
కేషాంయుగవద్వత్కనం అత్రక్రమేణ॥*॥ యథా॥ దంష్ట్రా
యాంకుహనాకితేర్గుగవతో జేవస్యశౌరేపురాపశ్చాత్తప్త
కమడలేఫణభృతఃసాతశ్శలోకేశితుః । అద్యోర్వివతిశేఖ
రస్యకుహతీశ్చ్రీకాకతీయప్రభోర్భ్రావహౌ సర్వధురిణసారమ
హితేబద్ధోత్సవామేదినీ॥ అత్రైకస్యామేదిన్యాః శ్రమాదనై
కత్రవర్తనం॥౧౦౫॥ ద్వితీయః ॥ యేషాంముఖేనిజవధూసవి
ధేన్యచాణాంశౌర్యోక్తయస్సనుభవస్సభిమానగర్భాః । తే
షాంప్రతాపస్యపవీతుణకాతరాణాం తత్రైవదీనవచనాని స
ముద్భవంతి॥౧౦౬॥ అథసూక్ష్మాలంకారోఽరూప్యతే ॥ అసం
ధురీణః-ఖస్సర్వధురాదితిఖప్రత్యయః-విశ్వధురీణైతిపాతెఅత్రైవఖ ఇతి
యోగవిభాగాత్ప్రత్యయః ॥ ఏకస్యానెకత్రవర్తనంయోజయతిఅత్రై
తి॥౧౦౫॥ యేషామితి॥నిజవధూసవిధేయోపిన్యధ్యే- అభిమానగర్భాగర్వ
గుంభితాః-తత్రైవముఖే - దీనవచనాని త్రాయస్వత్యాదివాక్యానిస
ముద్భవంతి- అత్రైకస్మికముఖశౌర్యోక్తీనాందీన వచనానాంపశ్రమేణ
వృత్తిః॥ ౧౦౬ ॥ ఏకత్వానెకవృత్తిప్రసంగేనైకస్యసంలక్షితత్వాసంల

క్షీతస్వ సంబంధా స్వర్యానంతరంసూక్ష్మంలక్షయతి అసంలక్షితే
తి॥ అసంలక్షితస్యస్థూలబుద్ధీనామసంవేద్యస్యసూక్ష్మస్యభంగి కాకా
భ్యాంపిత్యబుద్ధిసంవేద్యస్యాథస్యప్రకాశోవిదగ్ధంప్రతిప్రకాశనం యత్రస
సూక్ష్మాలంకారభివ్యర్థః॥ న్యాచష్టే విదగ్ధేతి ॥ ఇతితాకారయోగక్షణ
మాహాచక్రవర్తి॥ అకృతివ్యంజితాశ్చేష్టాభంగితంబుద్ధికారితాః । ఆకాశః
పునరామ్నాతస్తావివాబుద్ధికారితాః ॥ తథా॥ తారాపుటభూద్వష్టాదే
వ్యకారానింగితంఃముః । ఆకారాస్సత్వజాభావాఅద్యాబుద్ధ్యాపరేన్యథే
తి॥*॥ ఉదాహరతి గుర్వీతి ॥ అత్రమాత్యాసంకేతసమయ జిజ్ఞాసా

— సూక్ష్మాలంకారః —

లక్షితసూక్ష్మార్థప్రకాశసూక్ష్మఉచ్యతే ॥ విదగ్ధమాత్రజ్ఞే
యస్యాథస్యయత్రాకారేంగితాభ్యాం ప్రకాశనం ససూ
క్ష్మాలంకారః ॥ * ॥ యథా ॥ గురుఅణసవిహంమివహూద
ంతూణ్ణిదపేసిఆదూక్షుః సుంవగేసుసహాసకంధూరివిలేపణ
కుణ్ణిః॥ ఛాయా॥ గురుజనసవిధేవధూర్వష్టానరేంద్రపేక్షి
తాందూతీం సర్వాంగేషుసహాసకస్తూరివిలేపనలకరోతి॥ అ
త్రకస్తూరివిలేపనేనవిమరసమయస్సంకేతకాలభిప్రకాశితః॥

— ఉదాహరణంకారః —

౧౦౭॥ అథోదాత్తాలంకారఃకథ్యతే॥ తస్యాపిలోకన్యాయమూ
లతైవానంతర్యకారణం॥ తదుదాత్తంభవేద్యత్రసమృద్ధంవస్తువ
యాంతదీయేనభ్రాజంగాదిసేంగితేనోపలభ్యప్రగల్భవధ్వారాత్రిసమ
యస్సంకేతకాలభితిస్తూరివిలేపనేన ప్రకాశ్యతే ॥ వక్త్రస్యండిస్వేద
బిందుప్రబంధైర్ద్వష్టాభిన్నంకుంకుమంకాపికంతే । పుంస్త్యంతన్వ్యా
వ్యంజయంతీవయస్యాస్త్రి త్వాపాణౌ ఖడ్గలేఖాగిలేఖత్వత్ర స్వేదబిం
దునిమిత్తకుంకుమభేదలక్షణాకారసూచితంపురుషాయితంపాణౌ కృపా
ణలేఖనేనపురుషైకయోగ్యేనప్రకాశ్యతే॥ త్యాకారనిబంధన సూక్ష్మః ॥
౧౦౮॥ ఉదాత్తమాహ అథేతి॥ తస్యసంగతిమాహ తస్యేతి ॥ లక్షణమా
హ తదితి ॥ న్యాచష్టే యతేతి॥ మహాసమృద్ధిశాలినికవిప్రతిభాప్రా

ప్రైశ్వర్యశాలినశిత్యలౌకికత్వకథనాదలంకారత్వం ||*|| రమ్యామితి || ఆ
సేదివాంసః ప్రాప్తాః - కలభాకబాలగజాక - మోదంతఇతియత్ తత్
త్యాగలీలాయితంత్యాగలీలా - లోహితాదికృషంతాద్భావే క్తః || అంగ
భూతమహాపురుషచరితంచోదాత్తం || యథా || తదిదమరగ్యంయస్మిన్దశ
రథవచనానుపాలనవ్యసనీ | నివసన్ బాహుసహాయశ్చకారరక్షఃక్షయం
రామః || అత్రారణ్యేవర్ణనియేరామచరితమంగత్వేనవర్ణితమిమతాం
తరానుసారేణసర్వస్వకారః - తథాహి - యత్రరసాదయో వాక్యాధీ-
భూతాస్తత్రరసవదాదయోలంకారా ఇత్యలంకారమాత్రరసికాభామ
హోదయః - తన్మతేయథావాక్యార్థిభావాదంగభూతో రసాదిస్తథాంగ
భూతమహాపురుషచరితవర్ణనాత్మకోద్వితీయోదాత్తఉపపద్యతే - ధ్వని
దర్శనేతుకావ్యాత్మనోరసాదేః ప్రాధాన్యదశాయా మలంకార్యత్వా

ర్ణ్యతే యత్రమహాసమృద్ధిశాలినోవస్తునోవర్ణనంక్రీయతేత
తోదాత్తాలంకారః ||*|| యథా || రమ్యామేకలీలాభిధానగరి
మాసేదివాంసోబుధాః సావర్ణైశ్చహేషురత్నరచితద్వా
స్తోరణేషుస్థితాః | ఆదుహ్యోంగణమేదిశ్చుకలభాకక్రీడోత్సు
కానగ్భకాన్తోదంతేయదవేక్ష్యరుద్రనృపతేస్తత్త్యాగలీలాయ

దలంకారభావోనోపపద్యతే - తదుక్తంధ్వన్యాచారైః || రసభావతదా
భాసభావశాంత్యాదిరక్రమః | ధ్వనేరాత్మాంగిభావేనభాసమానోవ్యవ
స్థితఇతి - యత్రరసస్వరూపేవస్తుమాత్రైలంకారతాయోగ్యే వాక్యార్
థిభావేనప్రధానేంగభూతారసాదయస్తత్రరసవదాద్యలంకాగావేష -
తదపితై రనోక్తం - ప్రధానేన్యత్రవాక్యార్థేయత్రాంగంతు రసాద
యః | కావ్యేతస్మిన్నలంకారోరసాదిరిమేయతిరితి - తదాద్వితీయోదాత్త
స్యవిషయవిషనాస్తీతిసర్వస్వహృదయం - అతవిషధ్వనిదర్శనానుసారివి
ద్వానాథోపిద్వితీయముదాత్తం నాంగీకరకారేకరహస్యం || నన్వేవత
ర్నిరసవదాదయఃకిమితి నాంగీక్రీయంతఇతిచేన్నైవం - రసప్రకరణవిషత
త్స్వరూపనిజావణాత్ - కింతుదాహరణమలంకారప్రకరణేభవిష్యతీతి
ప్రతిజ్ఞాయకేనవాభిప్రాయేణేహనోదాహృతం అస్మాభిస్తుతత్రైవది

శ్చాత్రముదాహృతమితి నేహపునఃప్రయత్యతే ॥ ౧౦౮ ॥ సమృద్ధికార్య
త్వాద్వినిమయస్య తద్రూపాంపరివృత్తి ముదాత్తానంతరం నిరూపయతి
అథేతి॥ సమానన్యాయాల్ లోకవ్యవహారరూపాత్ ॥ సమేతి ॥ కించిద్ద
త్వాకస్యవిదాదానంవినిమయః - సమస్యసమేనన్యూనస్యాధికేనఅధిక

—❀ పరివృత్త్యలంకారః ❀—

తం ॥ ౧౦౮ ॥ అథసమానన్యాయాల్ పరివృత్తిర్నిరూప్య
తే ॥ సమన్యూనాధికానాంవయదావినిమయోభావేత్ । సా
కంసమాధికన్యూనైఃపరివృత్తిరసామతా ॥ సమన్యూనాధి
కానాంసమాధికన్యూనైర్వినిమయఃపరివృత్తిః- సమేనసమ
పరివృత్తి ర్నూనేనాధికపరివృత్తిరధికేన న్యూనపరివృత్తి
శ్చేతి ॥❀॥ సమేనసమపరివృత్తిర్యథా ॥ సుధారసముచోహ
చోదత్వాకాకతిభూభుజే । అతోలభంతేకవయస్సహస్రం
గంధసింధురాణ్ ॥ అత్రవచసాంగంధసింధురాణాంవసమ
త్వం ॥ ౧౦౯ ॥ న్యూనేనాధికపరివృత్తిర్యథా॥ ఉపాయనంగ
జాశ్వాదికృత్వాసర్వేపిభూభుజః । ప్రతాపరుద్రదేవస్యల
భంతేసుస్థిరాంకృపాం ॥ అత్రత్యజ్యమానాదుపాయనాదే
రాదీయమానస్యప్రతాపరుద్రకృపాఃలసితస్యైవాధిక్యం ॥
౧౧౦॥ అధికేనన్యూనపరివృత్తిర్యథా ॥ ప్రతాపరుద్రేణరణే
జితాఃప్రత్యర్థి భూభుజః । దత్వాభూషాంకిరాతెభ్యాలభంతే
వల్ల-లాదికం ॥ అత్రత్యజ్యమానాదాభరణజాతాదాదీయ
మానస్యవల్ల-లాదేర్నూనత్వం ॥ ౧౧౧ ॥ అథశృంఖలా
న్యాయమూలాంకారారూప్యంతే ॥ పూర్వపూర్వంప్రతి
స్యన్యూనేనవినిమయశ్చిత్రేధాపరివృత్తిః ॥❀॥ సమేనసమపరివృత్తిము
దాహరతి సుధేతి ॥ అతఃకాకతీంద్రాల్-గంధసింధురాణ్గంధగజాణ్-
లక్షణముక్తంనాటకే ॥ ౧౧౨ ॥ న్యూనేనాధికపరివృత్తిముదాహరతి ఉపా
యనమితి ॥ ౧౧౩ ॥ అధికేనన్యూనపరివృత్తిముదాహరతి ప్రతాపేతి ॥
౧౧౪॥అనంతరాలంకారచతుష్టయస్యసంగతిమాహ అథేతి॥ కారణమా

లాంలక్షయతి పూర్వపూర్వమితి ॥ ప్రతిశబ్దోభిన్నక్రమః- తేనపూర్వ
పూర్వస్యోత్తరోత్తరహేతుత్వైకారణ మాత్యర్థః ॥ తథావ్యాచక్షే
యదేతి ॥ విద్యయేతి విద్యాదయోపినయాదీన్నతిహేతవః ॥ ౧౧౦ ॥
ఈషదేతద్వైపరీత్యాదేకావలీలక్షయతి యత్రేతి ॥ పూర్వపూర్వం
ప్రత్యుత్తరోత్తరస్యవిశేషణత్వం స్థాపనేనాపోహనేనచద్వైవిధ్యమను

కారణమాలాలంకారః.

యదాహేతుస్సాన్యదుత్తరోత్తరం । తదాకారణమాలాఖ్యమ
లంకరణమువ్యతే ॥ యదాపూర్వపూర్వంక్రమేణోత్తరో
త్తరంప్రతిహేతుతాంభజతే నికారణమాలాఖ్యోలంకారః ॥
* ॥ యథా ॥ విద్యయావినయోతక్రొవినయేననుకారణం ।
గుణైఃప్రజానురాగశ్చక్రమోయంకాకతీశ్వరే ॥ ౧౧౧ ॥ య

విష్ణో ఏకావశ్యలంకారః.

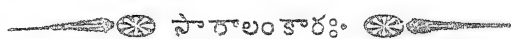
త్రోత్తరోత్తరేహంస్యాత్పూర్వంపూర్వంప్రతిక్రమాత్ ।
విశేషణత్వకథనమసావేకావలీమతా ॥ యత్ర పూర్వపూ
ర్వంప్రతిక్రమేణోత్తరోత్తరంవిశేషణత్వంభజతే సపకా
వశ్యలంకారః ॥ యథా ॥ ప్రతాపరుద్రనృపదీపజలైరుపశోభి
తా । సుజనాస్సీతవిభవైర్విభవాన్దైన్యశాలినః ॥ ఏతత్
స్థాపనేనోదాహరణం ॥ ౧౧౩ ॥ అపోహనేనాపిభవతి ॥ యథా ॥
నతద్రాజ్యం ప్రజాయత్రనభవంత్యూర్జితశ్రియః । నతాః
ప్రచాఃప్రభుర్యాసాంనస్వయంకాకతీశ్వరః ॥ ౧౧౪ ॥ యదా

విష్ణో మాలాదీపకాలంకారః.

తుపూర్వపూర్వస్యసంభవేదుత్తరోత్తరం । ప్రత్యుత్తరా
భవతీత్యేకావలీంద్విధాకరోతి ॥ అద్యముదాహరతి ప్రతాపేతి ॥ అ
త్రనగర్యాదేఃపూర్వపూర్వస్య సుజనాద్యుత్తరోత్తరంస్థాపనేన విశేష
ణత్వంభజతే ॥ ౧౧౩ ॥ ద్వితీయముదాహరతి నతద్రాజ్యమితి ॥ అత్రరా
జ్యాదేఃపూర్వపూర్వస్యప్రజాద్యుత్తరోత్తరమపోహనేన విశేషణత్వం
భజతే ॥ ౧౧౪ ॥ పూర్వపూర్వంప్రత్యుత్తరోత్తరస్యోత్తరై హేతుత్వై

నైకాపళీముత్వా ఉత్తరోత్తరం ప్రతిపూర్వ పూర్వ స్యోత్కర్ష హేతు
త్వేమాలాదీపకమాహ యదేతి॥ *॥ భాగ్యేతి ॥ అత్రభాగ్యతిశయాది
భిన్నస్యోదీనాముత్కర్షః క్రమేణవిధీయతే ॥ ౧౧౫॥ పరిశేషాత్సారంలక్ష
యతిఉత్తరోత్తరమితి ॥ ఇగన్వితి ॥ అత్రజగదపేక్షయా వసుధాయా

వహత్వంతస్మాలాదీపకముచ్యతే ॥ యత్రపూర్వపూర్వస్య
ఉత్తరోత్తరగుణావహత్వంసమాలాదీపకాలంకారః॥ *॥ య
థా॥ భాగ్యభూమామహీంపాప్తఃకాకతీం ద్రభుజంమహీ ।
భుజఃప్రతాపమతులంప్రతాపశ్పజగత్త్రయం॥ ౧౧౬॥ ఉత్త

సారాలంకారః

రోత్తరముత్కర్షఃసారాలంకారఉచ్యతే॥ యథా ॥ జగత్సు
వసుధాభాతితస్యమేకశిలాపురీ । కాకతీయాన్దయస్తత్రత
ప్తికారుద్రనరేశ్వరః ॥ సకలభువన సారభూతం ప్రతాపరు
ద్రంవిషంఘామర్షతః వికాదస్యాలంకారస్యసారఇత్యన్వథౌ
భిధానం॥ ౧౧౭॥*

ఇతివిద్యానాథకృతౌ ప్రతాపరుద్రయశోభూషణే

అలంకారశాస్త్రైలథ్థాలంకారప్రకరణం

సమాప్తమ్

ఉత్కర్షః- తదపేక్షయాపకశిలాయాభిత్వాదిక్రమేణోత్కర్షో రుద్ర
నరేశ్వరేవిశ్రాన్యతి॥ ౧౧౮॥*

ఇతిపదవాక్యప్రమాణ పారావార పారీణ శ్రీమహిమపాథ్యాయ
కోలవలముల్లి నాథసూరి సూనునా విశ్వజననిద్యస్య విద్వత్పణేః
పెద్దయార్యస్యా నుజేన కుమారస్వామి సోమపీఠినావిరచితే
ప్రతాపరుద్రయవ్యాఖ్యానేరత్నావణాఖ్యానేలథ్థాలంకార
నిరూపణంనామాప్తమం ప్రకరణం

శ్రీహయగ్రీవానమః

శ్రీహయగ్రీవానమః

ప్రతాపరుద్రయే - సవ్యాఖ్యానే.

మిశ్రాలంకారప్రకరణమ్ - ౯.

ఎకైకాలంకారనిరూపణాంతరం మిశ్రాలంకారనిరూపణప్రతిజ్ఞానీతే || అథేతి || ఉక్తానామలంకారాణాం క్వచిత్సహజాభావేకింపార్థక్యేనపర్యవసానముతాలంకారాంతరత్వమితి విచార్య లౌకికాలంకారన్యాయేనాలంకారాంతరత్వంసద్ధాంతయతి || యథేతి || హిరణ్యయానాంసావణ్ణానాం..దాండినానాదినూత్రేణనిపాతనాత్సాధుః-పుకజ్జిగ్గస్సంబంధా

అథసంస్పృష్టిసంకరౌనిరూప్యేతే || యథాలౌకికానామలంకారాణాంహిరణ్యయానాం మణిమయానాంచపృథక్సాందర్యహేతూనామన్యోన్యసంబంధేన చారుత్వాతిశయోద్వ్యతేతదైవకావ్యాలంకారాణాం రూపకాదీనాం మిథస్సంబంధేనసాందర్యాతిశయఃప్రతీయతే సచసంబంధోద్వివిధః-సంయోగరూపస్సమవాయరూపశ్చేతి - సంయోగేమిశ్రతిలతండులన్యాయః- సమవాయేమిశ్రక్షీరనీరన్యాయః- తిలతండులన్యాయేనసంబంధేసంస్పృష్టిః - క్షీరనీరన్యాయేనసంబంధేసంకరః - అనయోః పృథక్పార్శ్వత్వాతిశయహేతుత్వాదలంకారభరంధరత్వం - నతుపూర్వోక్తాలంకారశేషతా ||

భావేపిసాందర్యహేతూనాం మిథస్సంబంధే చారుత్వాతిశయస్తదైవరూపకాదీనామిత్యధః-సాందర్యాతిశయహేతోస్సంబంధస్యద్వైవిధ్యమాహ సచేతి || ఉక్తౌటభేదస్సంయోగరూపః అనుతౌటభేదస్సమవాయరూపఇత్యధః-అద్యేతిలతండులన్యాయేన సంస్పృష్టిః-ద్వితీయోక్షీరనీరన్యాయేనసంకరః-అనయోః పృథక్పార్శ్వత్వాతిశయహేతుత్వాదలంకారశేషతా ||

తత్రప్రథమముతల-టభేనబంధనాంసంస్పృష్టిః పక్షయతి తేతి॥ తస్యా
ప్రైధావిభాగమాహ సేతి॥ * ॥ శబ్దాలంకారసంస్పృష్టిముదాహరణిశుం
భదితి॥ శుంభత్సంభ్రమాదీవ్యమానసంగంధా యెగంధసింధురా గంధగ
జాః తద్ధరయాతద్భారేణ నిద్ధారితం నిర్భన్నమన్వీతలంఘెషుతే తథో
క్తాః- స్వంగద్భిః స్లవమానైః తుంగతురంగమైః ప్రతిభయాభయంకరాః -

—●●సంస్పృష్టిః●●—

తత్రప్రథమంసంస్పృష్టిర్నిగద్యతే ॥ తిలతంకులసంశ్లేషన్యా
యాద్యుక్తపరస్పరం । సంశ్లిష్యేయరలంకారాన్నసంస్పృ
ష్టిర్నిగద్యతే ॥ యత్రతిలతంకులన్యాయెనపరస్పరసంబధ్దా
దానకాదయోభవంతిసాసంస్పృష్టిః ॥ సాత్రివిభాశబ్దాలంకా
రగతత్వేనాద్ధాలంకార గతత్వేనోభయాలంకార గతత్వేన
చ ॥ శబ్దాలంకారసంస్పృష్టిర్యథా ॥ శుంభత్సంభ్రమగంధ
సింధురభురానిద్ధారితోర్వీతలా స్వంగతుంగతురంగమప్ర
తిభయాద్రాక్యందనస్యందనాః । తీవ్రాంభసముద్యమ
ద్భటభటాటోవస్ఫుటద్విక్షటానిస్సేమాః ప్రసరంతి కుద్రస్థవ
తేర్జైత్రప్రయాణోద్యమాః ॥ అత్రశ్లేశానుప్రాసవృత్త్య
నుప్రాసయోసంస్పృష్టిః ॥ ౧ ॥ అద్ధాలంకారసంస్పృష్టిర్య
థా ॥ కాకతీయచమూర్ధతైమహిమానముదన్వతః । గ్రసతే
యాద్విషద్భూవద్వజినీస్తటినీరివ ॥ అత్రనిదర్శనోపమయో
స్సంస్పృష్టిః ॥ ౨ ॥ ఉభయసంస్పృష్టిర్యథా ॥ ప్రతాపరుద్రదో

ద్రాక్యందనాః శీఘ్రావనాఃస్యందనారథాయెషుతేతథోక్తాః - అత్ర
భురభురాభటభటేత్యత్ర ఛేకానుప్రాసోన్యత్రవృత్త్యనుప్రాసశ్చ
సంస్పృష్టతే ॥ ౧ ॥ అద్ధాలంకారసంస్పృష్టిముదాహరణికాకతీంద్రైతి ॥ ఉ
దన్వతో మహిమానంధత్తత్తత్రాసంభవద్ధర్మయోగే నప్రతిబింబకర
ణాయేపాన్నిదర్శనా - తస్యాస్తటినీరివేత్యుపమాయాశ్చపరస్పరనైరశే

త్యాత్సంస్కృష్టిః॥౨॥ఉభయసంస్కృష్టిముదాహరతి ప్రతాపేతి॥౩॥నంక
రంలక్షయతి క్షీరేతి ॥ యత్రాలంకారాణాంక్షీరసీరన్యాయాదనుత్క
టభేదస్సంబంధఃసంకరఇత్యర్థః ॥ తస్యత్రైధావిభాగమాహ తస్యేతి॥
*॥క్రమేణోదాహరతి ఉద్యదితి ॥ యోజీభృతృటకానాంవైరిభూపా
లరాజధానీనాం అస్యత్రపర్వతనితంబానాం - ఉపరోధపటుభిర్నిరోధన

ద్వంఙోమండలాగ్రేణమండితః। దృశ్యతేనమరేవీరైరుచ్ఛణః
ఫణివానిష॥౨॥త్రవృత్త్యనుప్రాసోపమయోస్సంస్కృష్టిః ॥౩॥

— ❧ — అథ సంకరః — ❧ —

అథసంకరోసిరూప్యతే ॥ క్షీరసీరనయాశ్యత్ర సంబంధసాన్య
త్పరస్పరం ॥ అలంకృతీనామేతాసాంసంకరస్సఉదాహృతః ॥
యత్రక్షీరసీరన్యాయేనాలంకారాణాంమిథస్సంబంధోభవతి
సంకరః । తస్యాంగాంగిభావేన సంజేహే నపకవాచకా
నుప్రవేశేనచత్రైవిధ్యం ॥ *॥తత్రాంగాంగిభావేనసంకరో
యాథా ॥ ఉచ్యద్భృంహితగర్జితైర్ద్విపఘటాకాదంబినీసంభ్ర
మైఃకొణీభృతృటకోపరోధపటుభిఃప్రావృడ్విహారాదిన ।
శత్రుస్త్రీ బహుళాశ్శ్రీవృష్టిశమితత్వైచక్రతాపోదయా
యాత్రాఃకాకతివల్లభస్యజగతామానందమాతస్వతే ॥ అ
త్రయాత్రాః ప్రావృడ్విహారా ఇవేత్సుపమాలంకారేణ
ద్విపఘటాకాదంబినీత్యత్రోపమాప్రసాద్యతఇతి సజాతీయ

పమద్వైః - కటకంవలయెసానోరాజధానీనితంబయోరితివిశ్వః - శత్రు
స్త్రీబహుళాశ్శ్రీవృష్టివ శమితఃత్వైచక్రతాపోదయో భూమండల
సంతాపాతిశయో యానుతాస్తథోక్తాః - దుష్టనిగ్రహేణభూభారో
వతరతీతిభావః ॥ సజాతీయసంకరంయోజయతి అత్రైతి ॥ ఉపమాప్ర
సాద్యతఇతి - రూపకత్వైద్విపఘటారూపవిషయస్థగనెకాదంబినీరూపో
పమానస్త్యైవసవిశేషణత్వం నోపమేయస్య - అతోధికోపమం నామదో

షస్త్వీ-తస్మాదుపమాప్రసాద్యతఇతిభావః - యోత్రాఃప్రావృడ్వి
హారాఇవేత్యస్యా అనుగ్రాహ్యత్వాదంగిత్వం - ద్విపఘటాకాదంబినీ
త్యస్యాఅనుగ్రాహకత్వాదంగిత్వం - అలోనయోరంగంగిభావేనసంక
రః - అంగినోరన్యోన్యంచమత్కార హేతుత్వాన్నిత్రణేతిగామణీయకం
ప్రప్త్యం - తద్విద్విపఘటాకాదంబినీత్యత్ర కేనసమా సేనోపమాలాభ
ఇత్యాకాంక్షాయామాహ కాదంబినీవద్విపఘటేతి || ఉపమితంవ్యా
హృదిభిరితిసమాసః||అభ్యుచ్చయమాహ త్నోణీభృనితి || త్నోణీభృతగ్ర
టకశబ్దేనశత్రురాజధానీపర్వతనితంబయోరభిధానాశ్లేషః- ఉభయో

యోరంగంగిభావః - కాదంబినీవద్విపఘటేతీసమాసాత్ర
యణాత్ త్నోణీభృతగ్రటకోపరోధే త్యత్రశ్లేషమూలాతిశ
యోక్తిః ||౪|| విజాతీయసంకరోయథా||ప్రతాపరుద్రస్యకృ
పాణధారాప్రత్యర్థి ఫాలేషుసతత్యమందం | ప్రతాళనాయే
వకృతస్యధాత్రాతద్వత్రినోదుర్లిపికల్పచస్య|| అత్రప్రతా
ళనాయేవేత్యుత్పేక్షయా దుర్లిపికల్పచస్యేత్యత్ర దూషకం
ప్రసాద్యతఇతివిజాతీయయోరంగంగిభావః ||౫|| ఏకవాచ
కానుప్రవిష్టసంకరోయథా || విజితాఃపురోమూర్తౌఽలసత్స

రభేదాద్యవసాయాశ్లేషమూలాతిశయోక్తిరిత్యర్థః - ఇయంచద్విప
ఘటాకాదంబినీత్యత్రోపమాయాలంగం - తేనాతిశయోక్త్యనుగృహీ
తయూతయా యోత్రాః ప్రావృడ్విహారా ఇవేత్యుపమానుగ్రాహ్య
తఇతిఫలితం ||౪|| విజాతీయసంకరముదాహరణే ప్రతాపేతి||కృపాణస్య
ధారాకోటిరుదకధారాచ-అమందంఅనల్పం - తద్వత్రినఃప్రత్యర్థిఫాలవ
త్రినోదుర్లిపిరేవకల్పచంపకంతస్యప్రతాళనాయేవేతిఫలం త్వేత్వా - అ
త్రప్రతాళనయోగ్యస్యకల్పచస్యప్రాధాన్యంచూపకేతైవలభ్యతే - నా
స్యథేత్యుత్పేక్షయాయాదూషకంప్రసాద్యతఇతిదూషకోత్పేక్షయోర్విజా
తీయయోరన్యోన్యసాపేక్షత్వాదంగంగిభావేనసంకరః|| ౫|| ఏకవాచ

కాను ప్రవిప్లం సంకరము దాహరతి విజితేతి || యోజయతి అత్రైతి || విజితారిపురభిత్వత్ర శబ్దసరివృత్తి సహిష్ణుత్వాన్తర్గతసామ్యం - విలసత్సర్వమంగళభిత్వత్ర తదభావా వృద్ధిసామ్యం - తావత్సమాన్వేషావేకస్త్రిన్నివశజ్జేను ప్రవిప్లౌతస్యోభయోపకారిత్వాదితి ఛాసః || ౬ || సంజేహ సంకరము దాహరతి జాతఇతి || యోజయతి అత్ర కులాంబుధావిత్వాదౌ సమాసద్వయ సంభవాదితి - మయువారవ్యం సుకాదీనాం చాకృతిగణత్వాదుక్రిపకోపమిత

త్వమంగళః | భువిశంభురివాభాతి కాకతీయనరేశ్వరః || అత్ర విజితారిపురభిత్వత్రగతసామ్యాదుపమా - విలసత్సర్వమంగళభిత్వత్ర సామ్యాత్ జ్ఞేషశ్చ - తాశంభురివేత్త్యేకస్త్రిన్నివశజ్జేను ప్రవిప్లౌ || ౬ || సంజేహ సంకరో యథాః జాతః ప్రతాపరుద్రేందుః కాకతీయాన్వయ్యాంబుధౌ | దత్తైజనచకోరాణాం ప్రసాదజ్యోత్స్నయామృతం | అత్ర కులాంబుధావిత్వాదౌ రూపకోపమయోస్సంజేహ సంకరః - కాకతీయాన్వయపవాంబుధిః కాకతీయాన్వయోంబుధిరివేతి సమాసద్వయ సంభవాత్ - సచాత్ర సాధకం బాధకం వా ప్రమాణమన్యతరస్యాస్తీతి సంజేహ వివర్యవస్యతీ సాధకబాధకప్రమాణ సంభవేతు సంజేహానివృత్తిః || ౭ || అత్ర సాధకం యథా || ప్రతాపరుద్రస్య పతేః పారిజాతాత్సముద్భవాః | వతంసయంతి దిక్షార్చ్యమధురాః

సమాసద్వయ సంభవాదిత్యర్థః - సన్వత్రా మృతదానస్య చంద్రవప్రసిద్ధత్వాత్ ప్రతాపరుద్రనివేందురితి రూపక మేవ నోపమేతి చేత్యైవం - శౌపచారికస్యా మృతదానస్య ప్రతాపరుద్రేపి సంభవాత్ ఉపమాయా బాధకాభావాత్ | తేనాత్ర రూపకోపమయోస్సంజేహ వివర్యవస్యతీత్యాహ సచేతి | సాధకమనుకూలం బాధకం ప్రతికూలం - తత్సద్భావే సంజేహ వివరినర్తకభిత్వార్థః || తర్హి కుత్ర సాధకం కుత్ర వా బాధకమిత్యాకాంక్షాయాంక్రమేణ దర్శయతి ప్రతాపేతి || ప్రతాపరుద్రస్య పతిరూపాత్ పారిజా

తాత్ (వతంసయంతీత్యత్ర - వష్టివాగురిరల్లోపమనాప్యోరుపసర్గయో
రిత్యకావలోపః) అత్ర వతంసీకరణంమంజరీష్వేనానుగణమితి రూపకపరి
వ్రహ్మసాధకమిత్యాహ అత్రైతి॥ తతోహోద్వలకమాహవతంసీకరణేనా
భేదప్రతీతిరితి-సపునరుపమాయామిసభేదాభేదప్రతీతిరితిభావః॥ ౭॥ బాధ
కంపద్యయతి కాకతీంద్రస్యైతి॥ దిక్షునిస్సాణధ్వనోవిజృంభితేవ్యాకైస
తి - ప్రతిపక్షబలమేవాన్యవోన్యాకులీకృతానికలుషీకృతానిసత్వాన్యంతః
కరణానిప్రాణిసశ్చయస్యసతతోక్తః॥ బాధకంయోజయతి అత్రైతి॥

కీర్తిమంజరీః॥ అత్రకీర్తయపవనంజర్యఇతిరూపకాలంకారే
వతంసయంతీసాధకంప్రమాణం - వతంసీకరణేనాభేదప్ర
తీతిః॥ ౭॥ బాధకంయథా॥ కాకతీంద్రస్యనిస్సాణధ్వనోదిక్షు
విజృంభితే॥ వ్యాకులీకృతసతోద్వభూత్ప్రతిపక్షబలార్థవః॥ అ
త్రప్రతిపక్షబలార్థవ ఇత్యుపమాయావ్యాకులీకృతసత్వఇతి
బాధకంప్రమాణం - ఉపమితంవ్యాఘ్రాదిభిస్సామాన్యాప్ర
యోగఇత్యనుశాసనేనసామాన్యప్రయోగస్యోపమాబాధక
త్వాత్ - అతఃసారిశేష్యాద్యూపకాలంకారః॥ ఎవంయథా
సంభవమన్యేషా మలంకారాణాం సంస్కృష్టిసంకరౌబోధ
వ్యాతత్రతత్రప్రబంధేషు॥౮॥ *****

ప్రతిపక్షబలమర్థవ ఇత్యుపమితసమాసస్య వ్యాకులీకృతసత్వఇతి సా
మాన్యప్రయోగస్య బాధకత్వాత్సరిశేషాద్యూపకమేవేత్యర్థః - అలం
కారాంతరసంకరసంస్కృష్టిప్రపంచః ప్రబంధాంతరేషు ప్రక్షవ్యఇత్యా
హ ఎవమితి॥ వివేకినామేతావలైవేతరదపిసుబోధమితి విస్తరభీరుభిర
స్మాభిరుపరవ్యతఇతిసర్వమవదాతం॥౮॥*
జగతినిఖిలవిద్యాసింధుముష్టింధయానాం వరధణిపరీతాయుజ్యతే సజ్జ
నానాం॥ తదిహమమనిబంధేదూషణంభూషణంవా భవతియదివిదన్తే
ప్రధ్వవశ్యంవిమృశ్యం॥... ..*
.....*

౪౦౦

ప్రతాపరుద్రీయే - సవ్యాఖ్యానే.

ఇతిపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహేంద్రాపాద్యాయకాల
చలమల్లి నాథ సూరిసూనునా విశ్వజనీనవిద్యస్య విద్వత్కణః పెద్దయా
ర్యస్యానుజ్ఞేన కుమారస్వామి సోమపీఠినా విరచితే ప్రతాపరుద్రీయ

ఇతి విద్యానాథమహేంద్రాపాద్యాయకృతౌ ప్రతాప
రుద్రయశోభూషణే అలంకారశాస్త్రేమిశ్రాలంకా
రప్రకరణం సమాప్తం.....*

వ్యాఖ్యానేరత్నాపరాఖ్యానే మిశ్రాలంకారనిరూపణంనామ నవమం
ప్రకరణం.....*

ప్రతాపరుద్రీయంనామాలంకారశాస్త్రమ్.

సవ్యాఖ్యానం సమాప్తమ్.

మంగళమస్తు.

